Slmag h
2378

SZENTES VÁROS TÖRTÉNETE

I

IRTA:

SIMA LÁSZLÓ

ELSŐ KÖTET.

SZENTES, 1914.
KIADJA A VÁROS KÖZÖNSÉGE.

SZENTES VÁROS TÖRTÉNETE

IRTA:
SIMA LÁSZLÓ

ELSŐ KÖTET.

SZENTES, 1914.
KIADJA A VÁROS KÖZÖNSÉGE.

4°
Hung. h
2378

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

R 2

617.089
M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Növedéknapló
1915 év 77 sz.

SZENTES, 1914.
NYOMATOTT VAJDA BÁLINT UTÓDA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

ELŐSZÓ

Munkámban Szentes város viszontagságos múltjának és fejlődésének első egységes, kimerítő leirását adom az olvasó kezébe.

Nem a hiúság és a feltünni vágyás késztettek arra, hogy sok irányú elfoglaltságom mellett fönmaradó időmet szülővárosom történetének megirására forditsam, hanem annak a sajnálatosan viszszás helyzetnek érzése és átlátása, hogy Szentes város történetével eddig komolyan senki nem foglalkozott, hogy valósággal *terra incognita* az, amelynek még legkiemelkedőbb momentumai is alig, vagy épen nem ösmeretesek s még ezek tekintetében is hiányos, sokszor egyáltalán helyt nem álló tudósitásokat fogadunk el valóságnak.

A cél, amelyet magam elé tűztem az, hogy szülővárosom közönségének kezébe olyan könyvet adjak, amelyből e város multját megösmerheti. Alig van város az országban, amelynek történetében több tanulság rejlenék, mint Szentes történetében. Nem dőltek ugyan itt el országra és világra szóló események, de Magyarország történetének legszomorúbb időszakát a legkeservesebben sinylette meg, csaknem teljesen megsemmisült, azonban lakosságának kitartó szivóssága és ragaszkodása ehez a földhöz megtartotta s az egykor jelentéktelen job-

bágy faluból fejlődő, virágzó, kultur város lett. E város multja megérdemli az elbeszélést, viszont történetének meghallgatása alkalmas arra, hogy a város polgárságában fölébressze a mult iránti kegyeletet, a tiszteletet a régi idők nagy emberei iránt és ébrentartsa a jövőbe vetett hitet és bizalmat.

Munkámat e kitűzött célomhoz képest legelső sorban szülővárosom közönségének igényeihez alkalmaztam. Igyekeztem mindenütt tartózkodni a nehézkes és száraz előadástól, nehogy unalmassá váljék az. Országos eseményeket csak ott és annyiban tárgyalok, amennyiben azok a mi városunk és határa történetének hátteréül szolgálnak. — Csongrádvármegye történetével szintugy csak akkor foglalkozom, ha az események megérthetése érdekéből arra mulhatatlanul szükség van. Arra igyekszem, hogy valóban Szentes város történetét nyujtsam és a város múltjának elbeszélése ne vesszen el az általánosságokban. Jelentéktelennek látszó dolgokat is följegyzek, hogy minél hivebb képét nyujthassam a város fejlődésének, népe életének s kimeritő gonddal tárgyalom mindazokat a kérdéseket, amelyek akár e város egyetemének, akár lakossága egy részének sorsát érdeklik s arra hatással voltak.

Munkám beosztásában is Szentes történetének legkiemelkedőbb momentumait vettem irányadónak, négy korszakot különböztetvén meg: a régi kort a török hódoltság megszüntéig, az örökváltságot, a megyei székhely elnyerését és a mai időket, amelyeknek történetét 1890-ig tárgyalom. Nézetem szerint csak is e négy nagy korszak figyelembevételével lehet városunk történetét rendszerbe foglalni, mert a város viszonyainak fejlődésében ezek a korszakok az igazán jelentős fordulópontok.

A mult idők történetének elmondásában az eseményeket és a szereplő egyének működését megfelelő kritikával kisérem, mig az ujabb idők történetében csak az események és a szereplők kellő világitásba helyezésére fektetek sulyt. A kritikától itt tartózkodom: ez a föladat a jövendő történet-

irójára vár. Törekszem mindenütt a kellő tárgyilagosságra, legfőképen pedig az igazságra.

Forrásaim voltak első sorban a városi levéltár okmányai, amelyeket darabról-darabra s nem a mutatók segélyével néztem át. A levéltár legrégibb aktája 1703-ból származik (II. Rákóczi Ferenc protekcionális levele), a következő évekből egészen 1720-ig csak szórványosan akadnak okiratok, de ez időtől kezdve mind számosabbak. A városi jegyzőkönyvek 1740-től vannak meg és teljesnek mondhatjuk őket. Ezeket, valamint az 1736-tól meglevő birói számadásokat, egyenként áttanulmányoztam.

Nem kevésbbé értékes és fontos adatokat szolgáltatott munkámhoz a „Szentesi Református Eklézsia Históriája" című, *Béládi* István által kezdett, *Gál* István által folytatott és *Kiss* Bálint által 1825-ig vezetett irott mű, amelynek másolati példányát a református egyház volt főgondnoka, *Zolnay* Károly úr volt szives a legnagyobb készséggel rendelkezésemre bocsátani, amiért is hálás köszönetemet kifejezni kötelességemnek ismerem.

Átnéztem Csongrádvármegye levéltárának városunkat érdeklő aktáit is, amelyek közül az 1723. évtől 1825. évig keletkezettek két kötetbe kötve hiteles másolatban a városi levéltárban is föltalálhatók, míg a későbbi időkből valók részben egyszerű másolatban, részben hiteles kiadványban szintén megvannak.

Gróf *Károlyi* László úr ő méltósága, mint a gróf Károlyi nemzetség közös ügyeinek kormányzója, engedelméből kutatást folytattam a grófi nemzetség budapesti levéltárában, amelyben a báró Harruckern család levéltára is elhelyezést nyert. Nagyon sok értékes és érdekes adatot találtam itt is városunk múltjára vonatkozóan. Nem mulaszthatom el, hogy a gróf úr ő méltóságának is ki ne fejezzem hálás köszönetemet azért a készségért amellyel a kutatást engedélyezni szives volt s igy adataim teljességét elősegitette.

Ez eredeti irott forrásokon kivül természetszerüen használtam nyomtatott történeti, politikai,

közgazdasági, néprajzi és statisztikai műveket is és átnéztem azokat a nyomtatásban megjelent okmánytárakat, amelyekből városom történetére vonatkozó adatokat szerezhettem. A nyomtatott művek közül ki kell emelnem a következőket: *Szeremlei* Sámuel Hódmezővásárhely története, dr. *Karácsonyi* János Békésmegye története, *Iványi* István Szabadka története, *Zsilinszky* Mihály Csongrádmegye története, dr. *Ecseri* Lajos „Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság" című művét, végül a magyar városok statisztikai évkönyvét, valamint a helybeli hirlapokat is. Ezekre, valamint az egyéb művekre, ahol azokat igénybe vettem, mindenütt megfelelően hivatkozom s igyekszem forrásaimat mindenütt pontosan feltüntetni.

Mindezekhez a forrásokhoz hozzájárul még az a krónika, amelyet 1750-ben *Petrák* Ferenc szentesi lakos kezdett irni és amely közkézen forog Szentesen (közölte az Alföldi Ellenzék 1910. évi folyamában). Ebből a krónikából többen voltak szivesek nekem egy-egy, a családjuk birtokában levő, példányt fölhasználás végett átadni. Nem nagy igényű munka ez, de a legtöbb adata megegyezik a históriai adatokkal és különösen gazdasági dolgokra vonatkozóan elsőrangu forrás volt. A krónika érdekesebb közléseit művem jegyzet rovatában, a többi szintén a hagyományokra alapitott közlésekkel együtt, közre adom.

A honfoglalást megelőző idők históriája, amelyet a bevezetésben közlök, nem az én munkám. Az egész földolgozott anyagot *Csallány* Gábor úr, a Csongrádmegyei Muzeum igazgató-őre volt szives rendelkezésemre bocsátani. Ezeknek az időknek históriáját megirni ő a legilletékesebb, amennyiben hosszú idők óta folytatott ásatásaival a régi idők viszonyaira vonatkozó, kellően nem is értékelhető adatokat gyüjtött össze. Azért a szives készségért, amellyel munkámat a bevezető rész megirásával elősegitette, ezen a helyen fejezem ki hálás köszönetemet.

De köszönettel tartozom dr. *Nagy* Sándor alis-

pán és dr. *Mátéffy* Ferenc polgármester uraknak is azért, hogy a vármegyei, illetve a városi levéltárban a szükséges kutatásokat engedélyezni szivesek voltak, nem különben dr. Jambrikovics László úrnak, a gróf Károlyi nemzetség levéltára felügyelőjének, ugyszintén Pázmány Dániel vármegyei, Sarkady Nagy Mihály városi levéltáros uraknak, akik az adatgyüjtés során, a levéltári kutatásokban, útmutatással és tanácsadással támogattak.

A teljesség érdekében még nehány szóval munkám történetéről is megemlékezem.

Szentes történetével 1906. óta foglalkoztam. Gyüjtöttem az adatokat, azokból egyes szemelvényeket a „Szentesi Lap"-ban közé is tettem, majd több oldalról jött biztatás után komolyan munkához láttam és az első kötetet 1912. évi december hóban befejeztem. A kész kötetet bemutattam dr. *Mátéffy* Ferenc polgármester úrnak és fölajánlottam a város közönségének. A képviselő testület méltánylással fogadta munkámat és elrendelte annak megbirálását. A birálatot a városi tanács fölkérésére dr. *Ecseri* Lajos ügyvéd, közgazdasági iró és *Molecz* Béla főgimnáziumi tanár urak teljesitették, mind a ketten a legnagyobb elismeréssel nyilatkozván munkámról. A birálók véleménye alapján a városi képviselőtestület a június 24-én tartott közgyűlésében 91. szám alatt hozott határozatával a fölajánlott munkát elfogadta, illetve engemet a város történetének megirásával megbizott.

*

Amidőn a föntiek előre bocsátása után átadom munkámat városom közönségének, azt az óhajtásomat fejezem ki, hogy találjon az olyan kedvező fogadtatásra és szolgáljon a multak történetében rejlő tanulságok olyan megértéséül, amilyen lelkiismeretesen buzgólkodtam én annak megirásán.

Jól tudom azt, hogy minden szorgos igyekezetem dacára, ama nehézségek folytán, amelyekkel munkámban meg kellett küzdenem, számos hiánya maradt művemnek. De számolok azzal az

elnézéssel, amelyre joggal számit mindenki, aki elsőnek foglalkozik még soha nem tárgyalt dolgokkal. Odaadó szorgalommal, munkát és fáradtságot nem kimélve igyekeztem magamra vállalt föladatomnak meg felelni s ami hiány munkámban maradt, nem a lelkiismeretes igyekezeten múlott. Pótolja azt a jövendő történet irója.

Szentesen, 1913. évi julius havában.

Jónás László

BEVEZETÉS.

Irta: CSALLÁNY GÁBOR.

SZENTES ŐSKORI KÉPE.*)

Annak a területnek a története, — mely a meglevő oklevelek tanúsága szerint legelősször 1355-ik évben emlittetik Zenmpthes néven, nem akkor kezdődött, a mikor ez az állitólag Zendus vitéz után nyert fenti nevét kapta — mely név valószinűleg a XI—XII-ik századból ered — hanem már évezredekkel azelőtt.

Több százezer évvel azelőtt, a mikor még egyáltalán nem volt ember a földön, édes vizi tenger boritotta hazánk lapályosabb részeit, különösen az Alföldet s igy a mélyen fekvő Szentes területét is.

A vizből kiemelkedő magasabb területeken olyan növények és állatok voltak, a minők ma már nincsenek. — Szörnyállatokkal volt benépesitve a tenger, a föld és a levegő. Repülő gyikok, gyikfejű

*) Azért adtam az elnevezést, hogy »őskori képe« mert részben a rendelkezésre álló hely elégtelensége, részben az idő rövidsége miatt csak azt mutatom be Szentesről a mit egy kép mutat: az általános vonásokat, a külsejét; de miként a körvonalakat feltüntető kép az egyén belsejébe is betekintést enged, úgy az én általam adott kép is elmond egyet-mást a mi eddig ismeretlen volt, ami szükséges volt, hogy Sima László úr által a honfoglaláskortól kezdődőleg történeti adatok alapján megirt és a birálók által úgy az adatok gazdagságáért, összeállitásáért, valamint nyelvezetéért a legnagyobb elismerésre talált munkáját — melynek megirására én is inspiráltam — egésszé tegye az által, hogy onnan kezdjük el Szentest ismertetni, a mikor az kezdődött, ha ez összekötő lánc mindjárt csak egy bevezetés keretében történt is, fentartván magamnak, hogy hazám és a város iránti szeretetből később egy terjedelmes, minden adatot feltüntető történetet fogok irni. (Cs. G.)

madárhoz hasonló úszóállatok, óriási krokodilok és sok más állatokkal, a melyek a nép ajkáról elhangzó mesékben hétfejű sárkány néven emlittetnek. — Hogy e szörnyállatok valóban léteztek, azt a föld ős rétegéből felszinre került csontmaradványaik bizonyitják.

Majd évezredek multán a megváltozott éghajlattal és ennek következtében a föld felületi viszonyának átalakulásával minden megváltozott.

Az egész Alföldet boritó tenger, valószinűleg a Vaskapunál áttörvén az akadályt — lefolyt, amikor is a viz csak a mélyebb medrekben, a mai folyókban, a Tisza és Körösben, valamint a ma már csak belvizlevezető csatornát képező Veker, Kurca, Kórógy és Mágocs erekben és tavakban maradt vissza.

Az igy szárazzá lett területeken új növényzet, új állatfajok tenyésztek s ott a hol most a becsületes szentesi földmives aratáskor a kaszáját pengeti és acélos búzáját rendre dönti, ott embernagyságú növények között és a vizek mentén levő füzesekben és erdőségekben óriási állatok, mammut, ősbölény, szarvasok legeltek.

Ez óriási állatok között a leghatalmasabb volt a mammut, a mely a ma ismert elefánthoz hasonlitott, de annál sokkal nagyobb volt. Testét hatalmas gyapjú födte, visszahajlott agyara sokszor három méternél is nagyobb volt. Csontmaradványait különösen a fogait — a melyekből megállapitható, hogy a mammut növényevő állat volt — majdnem minden folyónkban, de különösen a Tiszában — ahová az áradat sodorta — sokat találnak s egy-egynek a súlya miként az a szentesi muzeumban levő s a Tiszában talált példányokból is látható, eléri az 5—7 kgrmot is.

Kortársa volt a mammutnak a szintén nagy termetű és nagy erejű bölény, a mely a bivalyhoz hasonlit s amely állatfaj maradványa északon — bár csak igen csekély számban — még fel található s a minőnek egy szép példánya a tiszai hid épitése alkalmából került a szentesi múzeumba. A

legszebb azonban az ős állatok között az arányos idomú óriási szarvas volt, a melynek csontmaradványait hazánkban leggyakrabban találjuk. Ezek között ritkábbak a rénszarvas maradványok. Ugy az előbbi mint az utóbbi, városunk határából a Tisza medréből nagyobb számban kerültek múzeumunkba.

Ez óriási állatoknak volt a kortársa Szentes első telepese s abban a korban kezdődik Szentes története is.

Kezdetének idejét és területének akkori határát természetesen pontosan megállapitani nem lehet; egyrészt mert történetet abban az időben nem irtak, s ezért is nevezik e kort prehistorikus, vagyis történelem előtti kornak, másrészt mert a területek tervszerűen meghatározott határvonallal egymástól elválasztva nem voltak.

Földrajzi fekvésénél fogva, valószinűnek látszik, hogy Szentes, a már az Árpádkorban őt körülvevő s egykorú nevüket ma is megőrizö helységeken belőli területen, vagyis a Tisza balpartján a Körösnek a Kurca kiágazási részén a Kórógyér torkolatáig, a Kórógy és Vekerér közti részén volt.

Hogy e terület az őskorban valóban lakott volt, azt az általam feltárt több mint ezer sir és a siroknak a múzeumban levő gazdag tartalma bizonyitja.

Ezek alapján és miután a magyarországi eddigi legősibb leletek — igy a szentesiek is — a körülbelül a Krisztus születése előtt 3000 évvel véget ért u. n. neolit-korból valók — megállapitható, hogy Szentes története, az európai emberiség bölcső korával a kőkorban, annak II-ik szakában kezdődik s igy legkevesebb 5—6000 évre nyulik vissza.

Hogy Szentesnek őskori képe milyen lehetett, arról csak képzeletben tudunk magunknak fogalmat alkotni. Úgy képzelem: sok viz, terjedelmes mocsarak, sok vizi madarak és gázlókkal benépesitve, partján embernagyságu füvek, cserjék és fák, melyek jó rejtekhelyül s egyuttal eledelül is szolgáltak a vadállatoknak. Kevés szárazföld, melynek alacsonyabb része — mikor már állandó lakással birt az ősember, vetésül, mig a magasabb partos

része — melyre még halmot emelt — lakhelyül szolgált — részben, hogy igy a vidéket jobban betekinthesse s igy bármely oldalról fenyegető veszélyt kellő időben észrevegye, de főként azonban, hogy a viz kiöntése ellen — mely gátak hiányában szétterült — jobban védve legyen.

Eleinte fák odujában, fákon, vizmosásokban tartózkodott, majd földbe vájt kaptárszerü üregben lakott, aminőt Berekháton a Dancsik Gergely-féle földön s a városban is több helyen találtam s amelyek oly szükek voltak, hogy abban csak egy-két ember s az is csak guggolva fért el.

Később azonban, részben a területi viszonyok változása következtében, részben pedig, hogy az ellenség, főleg a vadállatok támadásai ellen jobban védve legyenek, lakásukat a föld fölé, cölöpökre épitették. Ott laktak mindaddig, mig a lehulló konyha hulladékok annyira felhalmozódtak, hogy dombbá képződvén a lakásig is felértek — miáltal a lakás könnyeben hozzáférhetővé válván, a biztonság csökkent, a mi őket ismét a lakás elhagyására és egy más helyen való felállitására kényszeritette. A városunk határában nagy számban levő halmok között többet ásatván többnél nagymennyiségű ily hamurétegekre akadtunk a mi valószinű, szintén a felette levő lakás lehulló pernyéje volt. Majd a többszöri hurcolkodást bizonyára megunván és hogy még nagyobb biztonságban érezzék magukat, lakásukat folyókba, de leginkább tavakba vert cölöpökre készitették. Ilyenek nyomát nálunk nem találtunk, sőt az országban ilyenre egyedül a Fertő tóban akadtak, de a minők Svájcban ezrével vannak. Hegyes vidékeken sziklahasadékokban és barlangokban is laktak.

Ilyenek voltak a lakásviszonyai az ősembernek, akikről a mese ugy emlékszik meg mint óriási emberekről, pedig hát kisebb volt mint mi, az óriási fogalmat az azóta letünt nagy idő és az óriási állatok létezése alkotta, mert nem gondolhat az ember mást, hogy oly óriási állatok létezése idején az emberek is óriások voltak.

Éppen azért csudálatos, hogy ez a kis ember az ő kezdetleges fegyverével, a fabunkójával és kőparittyájával szembe mert szállani még a mammuttal is. Bizonyára ő valósitotta meg azt a közmondást, hogy »többet ésszel mint erővel«, mert először tőrbe csalta és az igy magával tehetetlen állatot társai segitségével agyonütötte.

Hogy honnan jöttek és kik voltak Szentes első telepesei, azt határozottan nem tudjuk, de valószinű, hogy ők is a keletről hazánkba legelőbb bejött árja néphez tartoztak.

Foglalkozását az ős lakosságnak az akkori területi és a változó helyi viszonyok szabták meg s igy, miután a vidék főként vizzel volt körülvéve, elsősorban a halászat volt a főfoglalkozása, a mire a létfentartása is kényszeritette.

Szentes első lakosai tehát kétségtelenül halászok voltak.

Halász-telepeik nyoma a vizek mentén kiemelkedő magaslaton megtalálható.

A Veker és Kurca partjain több helyen találtam nagyobb mennyiségben — de különösebben a vekerparti Ficsórhalomnál, őskori háló súlyra, a mely kezdetleges eszközök több darabján és pedig a csakis a mi vidékünkön található gömbtypusuakon, meglátszik az ősember ujjainak a lenyomata.

A halászat után a vadászat volt a fő foglalkozása, a mire szintén a létfentartása, életösztöne késztette. Az elejtett vadállatok húsa eledelül, bőre ruházatul s koponyája — miután eleinte még agyag edényeket sem készitett — edényül szolgált, sőt az állat egyes csontjaiból, a melyek könnyen voltak megmunkálhatók — eszközöket, főként a bőrruha összetűzésére szolgáló tűket, árakat készitett.

Eszközeinek túlnyomó részét azonban kövekből és pedig a régibb kőkorban az úgynevezett paleolit korban, kovakőből pattintgatás útján készitette, de bizony azok nagyon kezdetlegesek voltak. Nagyon lassan haladhatott azokkal a munka s

valószinű, hogy egyébre, mint hús és bőrvágásra, nem igen szolgáltak.

Ily paleolit kori kőeszközökre hazánkban eddig csak egy két helyen találtak, főkép Miskolcon és az aggteleki barlangban, bár a kor létezése annál inkább is feltételezhető, mert a szomszédos országokban megállapitható, már pedig oda okvetlen Magyarországon kellett nekik eljutniuk, azonban telepeikre még nem sikerült rá akadni, csontmaradványaikat, melyek a földszinén vagy könnyen hozzáférhető laktelepeiken maradtak — vadállatok pusztitották el.

Később az u. n. neolit, vagyis csiszolt kőkorban, már nem pattintgatás útján állitják elő eszközeiket, hanem köveken homokkal csiszolják azt. Az eke gyakran felszinrehoz ilyeneket, a miket a köznép menykőnek nevez.

Ez eszközök már csinos alakúak és simára csiszoltak. A baltába a nyél részére lyukat fúrtak. A leggyakrabban előfordúló kőeszközök: a fák hasogatására szolgáló ékek, balták, kések, parittyakövek és csiszoló kövek.

Szentesnek alig van olyan határrésze, különösen az egykori folyók és erek környéke, ahol ilyenekre ne akadtak volna a földet szántó emberek.

Hogy a halászat és vadászat mellett a földmiveléssel is foglalkozott Szentes ős lakója, annak kézzel fogható nyomára akadtam. Ezt bizonyitják a Berekháton Panyik Tóth János és Dancsik Gergely-féle földön és még több helyen talált őrlő kövek és az őskori vermekben talált megszenesedett búza maradványok is. Az őrlő köveknek két válfaja van: az egyik, az ősibb, a hosszas alakú őrlő kőpár; ezen a gabonát a felső kisebb kőnek előre-hátra való dörzsölésével, mig a másikkal, a mely kerek — forgatás útján őrölték.

A gabonának téli időre való elhelyezéséhez és egyéb háztartási célokra szükséges edényeket később már agyagból is készitette az ősember, a mit eleinte, a mikor még nem ismerte a tüzet, a napon szá-

ritott meg. Ez edények durva agyagból, korong nélkül készültek s diszitésük legtöbbször az ember ujjahegyének a peremen való lenyomata és az oldalán bütyökszerű kiemelkedés, vagy pedig u. n. zig-zugos vonaldisz.

Hogy az életében olyan nagyon fontos szerepet játszó tüzet miként ismerhette meg e kor embere, az nyitott kérdésként áll előttünk. Lehet, hogy a villám lecsapása alkalmával meggyúladt fának a melegét érezvén, a tüzet tovább élesztették; vagy nagy szélviharok alkalmával a sűrű erdőben a fák egymáshozi heves és erős surlódása tüzet élesztett a mit aztán nem hagytak kialudni. Valószinű, hogy az utóbbit látva, ők maguk kisérlették meg azt fák egymáshozi dörzsölésével — miként azt egyes, ma is élő vadnépek teszik.

Az igy előidézett tüzet folyton élesztették, a mi a nőknek volt a kötelessége — miután a férfiak élelem után jártak — s talán innen származnak a nősüléskor ma is szokásos mondások: háztűznézés, tűzről pattant és családi tűzhely alapitás.

Bármiként ismerte is meg az ember a tüzet, annyi bizonyos, hogy a tűz feltalálása tette az embert igazán emberré. A nyers húst sütés, főzés útján izletesebbé tette, a napon száritott edényeket jól kiégette; de főként a hidegben mellette felmelegedhetett. Később a tűzkő, kova segitségével már könnyebb volt tüzet gyujtania.

A közmondás azt tartja, hogy a „szükség a legjobb tanitómester," ez akkor legjobban az ős emberre állhat. A testhez nem álló állati bőrből készült ruha nem védte meg kellően a hidegtől: megtanult tehát fonni és szőni és vászonból ruhát készitení. A vadakat sem a letörött fa ággal támadta meg, hanem távolvivő kőnyilakkal, kőparittyákkal és kőbuzogánynyal, később már fényűzési cikkeket is készitett, állat fogakból és kagylókból nyakékeket. Gyengédségének jelét a kis apró edényekben látom, melyek gyermekeinek készültek, valamint művészi hajlamai is az edények részben

különböző alakjaiban, diszitéseiben és emberi és állati alakok rámintázásából látható.

Hogy Szentes kőkori lakója hitt a túlvilági életben, azt a halott melletti edényben található ételmaradványból látjuk, melyet bizonyára azért tettek melléje, hogy ne kelljen a másvilágra menőknek útjokban éhezniök. Hogy felsőbb lényt, természetet vagy az égi testeket imádta-e, szintén nem tudni, de abban, hogy halottait arccal mindig a kelő nap felé forditva temette el, a napimádást sejtem. Az sem lehetetlen, hogy e szokás, első keleti hazájukra való kegyeletes visszaemlékezésből eredt.

A kőkorban különféle temetkezési módokkal találkozunk. A legegyszerűbb volt a zsugoritott, guggoló helyzetben való eltemetés, mely szokás mintegy folytatása volt az életében követett szokásnak, mert mint már emlitettem, — kaptár alakú szűk lakásában is csak ülve, guggolva férhetett el. — Ez viszont annak tudható be, hogy a legszükségesebbnél nagyobb üreg kivágása, kezdetleges eszközeivel — óriási munka volt.

Hol kövek voltak, kőlapokkal, kövekkel rakták körül az eltemetettet, máshol pedig nagy halmokat emeltek, a melyek némelyikében kamrák és bejáratok vezettek a sirhoz.

Egy-egy ilyen néma sir többet beszél mindennél. Olyan az mint egy bűvös tükör, mert bele tekintve nem csak a kort, az akkori nép műveltségét, ipari fejlettségének állapotát, de az akkor élt emberek lelki világát is megláthatjuk belőle. Az ott talált tárgyak anyagértékre nézve a legtöbbször jelentéktelenek — mégis becsesebbek ezek a legértékesebb fémnél, mert ezek birásával hatolhatott le az emberi elme a föld mélyébe, ezek segélyével világithatta meg az addig homályba burkolt évezredeket s ezekből tudjuk meg mi is most, hogy Szentes területe a kőkortól kezdve — a mely a tudósok számitása szerint — megközelitőleg 228000 évig tartott s a Krisztus előtti 3000 évvel ért véget — minden korban ismert és lakott volt.

A kőkor után következett az őskor második szaka a bronzkor. Már a kor elnevezése is elárulja, hogy e korszakot leginkább a bronz nevű fém uralja — amely réz és ónból, illetve Magyarországon leginkább réz és antimonból áll, mert az erdélyi bányákban inkább antimont találtak.

Magyarországon és Irlandban kimutatható, hogy a bronzkort a rézkor előzte meg, a melyben az eszközök nyers rézből készültek, miket, tekintve a fém lágy voltát, valószinűleg hideg állapotában kalapáltak használható eszközökké, melyekhez a mintát legkivált a még használatban levő kőeszközök szolgáltatták.

A csak rövid ideig tartott rézkor létezése annál inkább is feltételezhető, mert bizonyos, hogy először a tiszta állapotában található rezet ismerték, melyet öntés nélkül használhattak s csak később, vegyités útján jutottak a bronz nevü fém ismeretére, a melyet öntés útján állitottak elő, mi által az sokkal keményebbé lett, mint volt a tiszta vörösréz, melyet éppen lágysága miatt szoritott ki.

Hogy a réz vagy bronz használatát ugyancsak az itt lakott kőkori nép mintegy fokozatos fejlődésének következményekép találta-e fel, vagy pedig az indogerman népfaj útján került be, biztosan nem tudni. Annyi tény, hogy e fém birásával az akkori vad ember sokban megváltozott.

A fémek ismeretével az első iparág: a fém kovácsság és rézöntés keletkezett. Az eszközök igen csinosak és közöttük több olyan van, a melynek alakja még ma is használatos, mint a vésők, balták, tűk, sarlók, a mi viszont azt bizonyitja, hogy a mi jó és célszerű volt évezredekkel ezelőtt, az jó most is, legfeljebb az anyag változott, kő helyett réz, bronz vagy vas, és hogy az alakja csinosodott.

A sarlók és a megszenesedett búza maradványokból itélve, a földmivelés is már jobban el volt terjedve, mint a kőkorban.

Magára is több gondot forditott az ember. Kardja révén többnek tartotta magát, mint eddig

s a cicomára is nagyobb súlyt helyezett: különféle bronz, sőt aranyékszerekkel — az ezüstöt csak később ismerték meg — diszitette fel magát. Leggyakrabban találhatók tűk, fibulák, kartekercsek és karperecek, melyek között ritkaság számba megy, geometriai pontossága és szép diszitése miatt, az itt bemutatott karperec, a melyet a nagy hegyen lelt öntő műhely maradványai között találtak*).

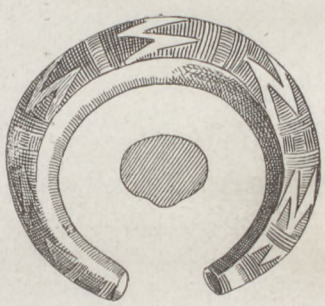

Más téren is észlelhető a haladás.

Lakásaikat már nem a földbe vájták, hanem a föld felett álló cölöpökre épitették. Szentesen a Nagy hegyen került elő a legtöbb bronz lelet s igy valószinű, hogy ott voltak lakásaik is, a mi annál inkább is feltehető, mert a kunszentmártoni vasút épitésekor ott öntő műhely maradványaira is akadtak s igy leleteink annyiban is értékesebbek, mert nem behozottak, de itt készültek. E leletekből is látható, hogy e kor embere műveltség tekintetében sokkal felette állott a kőkor emberének. Tárgyai sokszor művészi kivitelűek.

Edényei is sokkal szebbek mint a kőkorban s bár még mindig korong nélkül puszta kézzel idomitja őket, még is nagy haladás vehető rajtok észre, mert anyaga finomabban iszapolt, fala vékonyabb, alakja tetszetős, sőt egyik másikon a diszités szinte művészi, különösen szépek azok, a melyeknél a szabályosan bemélyitett szép minták — hogy jobban kidomborodjanak — krétával vagy mésszel vannak kitöltve a mi az edényeket tetszetőssé tette.

*) P. Balogh Mihály úr ajándéka, a klisé pedig, miként a többi, az általam az Archaeologiai Értesitőben itteni leletekről közölt közlemények mellől való, a melyet a nemzeti múzeum igazgatósága volt szives rendelkezésemre bocsátani.

De nemcsak életében különbözött a bronzkori ember a kőkor emberétől, de még a halottainak eltemetésének módjában is, amennyiben meghonositotta a halott hamvasztást. A halottakat máglyákon elégették és az elégett csont részeket edényekben (urna) tették a földbe, rendszerint partos helyekre, halmokba.

Az ily hamvvedrek többször nemcsak az ember elégetett csontmaradványait tartalmazzák — de kis edénykéket is, melyekben bizonyára vagy étel, vagy ital volt téve, hogy a túlvilágon se nélkülözzön a halott. Elhelyezték az urnákban a halott egyéb tárgyait, de legkivált bronz ékszereit. Az urnák különbözők, némelyike diszes, van a melyik fedővel van leboritva, sőt néha a hamvakat tartalmazó urna, több-kisebb urnával van körülvéve. Azonban az a rendszer, hogy a csontmaradványokat tartalmazó a legnagyobb és hogy ez rendszerint a keleti oldalra van téve. Ez valószinűleg ismét a napimádással függ össze.

Kevésbbé volt szokásban az elégetetlen állapotban való eltemetés, a mi inkább már a kor vége felé jött szokásba. Szentes határában Zalotán, Nagyhegyen Ecseren, mindkét temetkezési módra akadtam.

Általában e kor hazánkban gazdagon van képviselve s megyénk és városunk határából is számos szép lelet jutott úgy a nemzeti, mint a szentesi múzeumba.

A bronzkor végével — mely körülbelül a Krisztus születése előtti 1000 évvel ért véget — kezdődött a világot meghóditó vaskor.

Már a bronzkori népek fémeszközök készitése és használata által sokkal magasabb műveltségi fokra emelkedtek, mint voltak a kőkori népek, de a haladás csak a vaskorban érte el a legmagasabb fokot.

Vasra volt szüksége az embernek, a bár kemény, de nehezen megmunkálható kővel és a gyengébb bronzzal szemben, hogy a kemény sziklákat átfúrva, az ott nyert ércek által a bányászatot —

a jövedelmi forrást, mely a többi gazdasági ágakra és kereskedelemre is nagy befolyást gyakorolt — magasabb fokra emelhesse.

Hogy mikor és kik által hozatott be és hol használtatott először a vas, azt szintén nem tudni, az országszerte különböző.

Az európai vaskort illetőleg már Hesiodostól, ki a Kr. e. 900-ik év táján élt — maradt fenn irott emlék, melyszerint valószinű, hogy Európába az etruszk kereskedők útján jutott a Kr. e. 1000 év táján. Magyarországról Herodotos tesz említést, hogy a Kr. e. V-ik században a Duna, Tisza és Maros táján lakó agathyrzek a bronz mellett használták a vas eszközöket is. Tehát e korban bizonyosan ismert volt a szentesi akkori telepeseknél is a vas.

A vaskorszakban főként két kort különböztetnek meg: egyik a Hallstadt lelőhelyről elnevezett hallstadti, melyet nálunk az illyrség és a másik a láteni, melyet a keltaság képvisel.

Az elsőben a bronz még nagyon használatos. Az eszközök zöme még rézből van, valamint a vaskardok markolata. Ez eszközök azonban oly csinnal vannak előállitva, hogy azok magasabb műveltségről tanúskodnak. Ez különösen a nők ékszereinél tapasztalható. A művészet itt érvényesülhetett legjobban, mert sokféle volt az ékszer.

Nem csak kar- és lábpereceket, fibulákat és tűket használtak, de diadémeket, hajékeket is, mint az az Ecseren a Déló Nagy Kálmán-féle földön talált leletből is látható.

A kereskedelem is nagyobb lendületet vett. Hozzánk is a Maroson, Tiszán és Körösön hajókon hozták a feldolgozandó érceket, ékköveket (gránátot) és sót, miután azok a mi vidékünkön — hegyek hiányában — nem voltak. Ezek helyett cserébe — mert eleinte pénz hiányában csereüzletet kötöttek — gabonát és edényeket adtak, mely utóbbiak gyártását szinte művészi tökéletességre emelték.

Meggyőződvén azonban arról, hogy a cserénél mily nehéz az érték megállapitás, — mikor is az egyik fél rendszerint csalódott, először fémru-

dakat és karikákat készitettek — melyek bizonyos értéket képviseltek, de ezeket is csakhamar kiszoritották az első pénzek, melyek kelta, vagy barbár név alatt ismeretesek, a minőket is a Ficsórhalomban és több helyen is találtunk.

Lakásaikat nem cölöpökre készitették, mint a bronzkorban, hanem fából és földből épitették, mert, miként Tacitus irja, az ő korában a kő és tégla hiányzott ezen a vidéken.

Már nemcsak halászatból és vadászatból éltek ebben a korban az emberek, de a földet is művelték rendszeresen és állatokat is tenyésztettek.

Temetkezésük két féle volt: az ú. n. hallstadti, melyben miként a bronz korban az elégetés divott, a mikor is a csontmaradványokat edénybe hamvvederbe tették, mellé tevén a férfinak meggörbitett kardját, — hogy azt más ne használhassa.

A későbbi vaskorban, mely a Kr. u. I. századig tartott, az eltemetettek végtagjait kinyujtva, arccal kelet felé forditva, koporsó nélkül fektették a sirba, a hová fegyvereit, ékszereit és több esetben lovát is mellé temették.

Az őskornak III-ik és utolsó szakát Szentesen a kelta leletek — minőket a vekerparti Ficsórhalomban, Zalotán és Berekháton Panyik Tóth János földjén találtunk — képviselik.

Az őskor végét Magyarországon a Kr. u. 8-ik évig számitják, vagyis amikor a rómaiak Magyarország pannoniai részét elfoglalták s a mely időtől kezdve irott emlékek állanak rendelkezésre.

Az ezt követő kort vagyis I—III. századot római kornak és a hunok betörésétől a 374-től a honfoglaláskorig terjedő kort, népvándorlási kornak nevezzük.

Éles határokat sem az időpont, sem faji, sem néprajzi szempontból vonni nem lehet. Igy például a Dancsik Gergely berekháti földjén, több mint négyszáz sirban, feltárt értékes gót-gepida leleteket, a keltákhoz való valószinű germán faji rokon-

sága és tárgyainak, különösen az edényeinek hasonlatossága miatt az ős vaskorhoz kell soroznunk; miután pedig a történeti adatok szerint a germán-faj a mi vidékünkre a gótok bevándorlása által valószinűleg a Marcus Aureliánus háborúja idején 169—170 Kr. u. került, a római korba helyezhetők, de mert a hunnok idejében ki és be, majd az avarok idején is Olaszországba vándoroltak, a népvándorláskorba is beilleszthetők.

Berekháti lelhelyünk — mely a legnagyobb a hazai hasonkorú lelethelyek között és a mely értékes és pénzzel meghatározott leleteknél fogva korhatározó, amennyiben kétségtelenné teszi, hogy az ott talált germán-leletek kora több századdal megelőzi a Childerik frank király tournay-i leletében talált tárgyak korát.*) Érdekes világot vet e nép életmódjára, aminek leirására e szűk keretben nem jut hely, hogy szorgalmas és tiszta nép lehetett a germán-faj, mert majdnem minden csontváznál ott találjuk a fésűt, mint a tisztaság és a nők kezénél az agyag fonóorsót, mint a szorgalom jelképét.

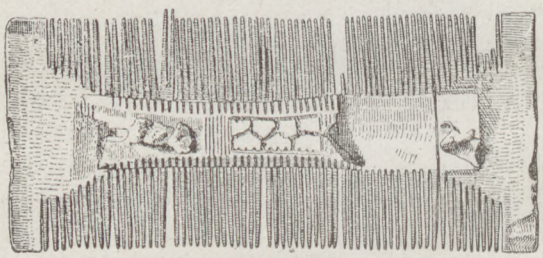

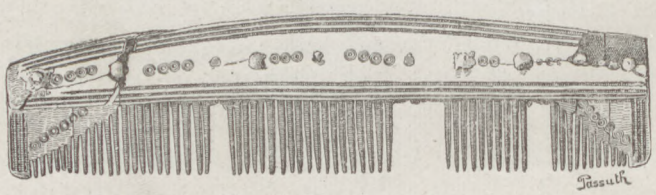

A nők igen kevés ékszert használtak, úgy, hogy az általam feltárt több mint négyszáz sirban fülönfüggőt csak egy esetben találtam. Ez egy igen szép

*) Lásd Archaealogiai Értesitőben részletes és sok ábrával közölt ismertetésemet.

rekeszes művű és zománcos berakású aranyfüggő

pár. Bár e lelet előkelő nőre vall, azért amellett is ott volt a kép közepén látható agyag fonóorsó karika.

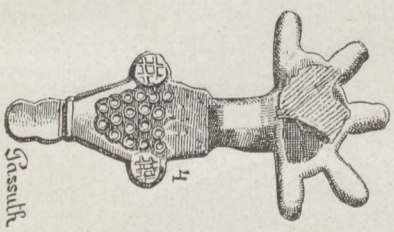

Karperecet egyetlen egy esetben sem találtam, ellenben a fibulák (ruhakapocs) és gyöngyök gyakoribbak, de az sem minden női csontváznál van. A fibula u. n. félkorongos és rekeszes, amelyek szines zomáccal vannak kitöltve és amelyek csak is a germánok nyomán találhatók.

A gyöngyök zöme üveg, de előfordul borostyán, gránát és kréta is.

Ugyancsak gyakori, sőt mondhatni úgy a férfi, mint nők mellől nem hiányozhat a typikus vastag tüskéjü csatt.

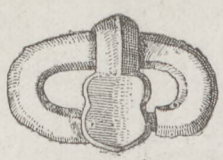

Ez hol bronzból, hol vasból készült de vegyesen is előfordul. Ugyanevő eszközül, de védelmi fegyverül is szolgált s amely, hol kisebb, hol nagyobb.

A férfi csontvázaknál a tőrkés mellett gyakoribb

a vaslándsa, a mely köpűs és alakra nézve különböző, van hosszas, keskeny alakú és van rövid

szélesebb. Ritkább a kard, a mely hosszú, széles pengéjű, ami gyalogos népre mutat. Az előkelőbbeknél nyilcsúcsok, melyek szárnyas háromélűek, de fűzfalevél idomú köpűs pajzs is található. Ilyent az országban — a mieinket megelőzően nem, azóta is csak egyet találtak. A pajzsból, lévén az vagy bőr, vagy fa, természetesen nem maradt meg más, mint a vasdudor, a pajzs bordája és markolata, a melyik szintén vasból van.

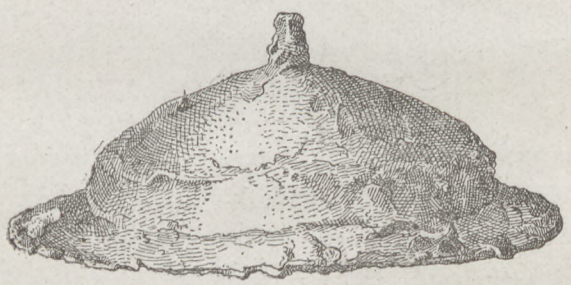

Az ilyen leletek mellett találhatók a szebb csattok is, részint rekeszes aranyból almantinnel kirakva, részint ezüst és bronzból zománccal kitöltve és kristályból.

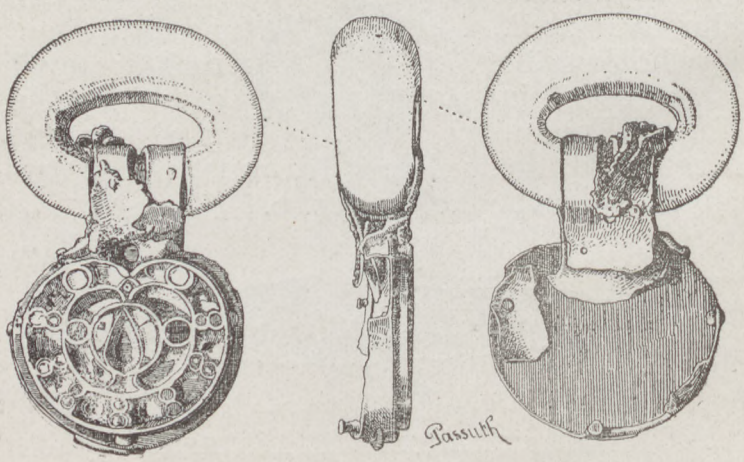

Előfordulnak még a sirokban csiholók és tűzkövek. Szőrcsiptetők, a melyekkel borotválkozás helyett a szőrét csipkedte ki. Halottaik mellé, vagy a fejhez vagy a lábhoz étellel telt edényeket tettek. Ezek az edények már korongon készültek és rajtuk szép bepréselt diszitések láthatók.

E területen kivül más helyeken is vet fel az eke edényeket és urnákat és a csontváz mellől tárgyakat — de tisztelet az értelmes földmives népnek — ma már nem töri azokat széjjel, hanem, kubikusaink még messze idegenből is szivesen behozzák a szentesi múzeumnak.

A kelták eltűnésével nem szűnt meg Szentes története, sőt igazán csak akkor kezdődött.

Alig van Magyarországon még egy oly hely, ahol az őskortól kezdve minden kor annyira képviselve lenne, mint a mi megyénkben és Szentes területén.

A Krisztus születése utáni II-ik században megkezdődött nagy népvándorlásnak nemcsak útjába esett Szentes területe, de kedvező talajviszonyainál és fekvésénél fogva letelepülő helye is volt az itt átvonuló népeknek.

A keltáknak — mint szerepetvivőknek — a történelem szinpadáról való eltünése után és a quád, gót és gepida germán törzsek több kevesebb ideig való itt tartózkodása alatt, az I—III.

században nagy szerepet vittek a Tisza—Duna közén és a Tisza mindkét partján letelepült jazygok.

Sem faját, sem pedig bevándorlás előtti helyét illetőleg biztos adatok nincsenek e népről. Egykorú római irók sarmata-jazygoknak mondják és a Feketetenger környékéről származtatják.

Lovas nép volt. Az Erdélyben letelepült szomszédaival, a dákokkal szövetkezve, a mindinkább terjeszkedő rómaiak előtt félelmetes ellenfél volt, különösen azóta a mióta Domitianus seregét tönkre verte.

Oly harcias nép volt, hogy még ha a római hadak állottak is egymással szemközt, mint Vespasian és Vitellius ellencsászárok alatt — ők akkor is hadakoztak az egyik római seregben.

Egyébként megbizhatatlan nép volt, mert képes volt a dákokat — előbbi szövetségeseit — a rómaiakkal szemben cserben hagyni és Trajan alatt — három évi véres csaták után (103—106) teljesen megveretni és országukat Dáciát (Erdélyt) elfoglaltatni.

A mintegy három századig tartó uralmuk nyoma megyénkben és városunk határában tömegesebb sirleletekben maradt meg. Zalotán a Gyarmati-féle földön és Öcsöd és Szt.-András határán levő Mogyorós halomnál tártam fel, az országban máshol addig csak szórványosan talált — soros és nagyobb temetkezési helyüket.

Az országban s leginkább csak a mi megyénk határával szomszédos megyékben szórványosan és csak kis számban levő sirokból az következtethető, hogy nem egy közös nagy temetőbe temetkeztek, hanem egy-egy család külön-külön, mint a hogy nagyobb távolságban volt egymástól laktelepük is.

De különbözik temetkezési módszerük is a többi összes itt lakott népektől abban, hogy ők halottaikat arccal és lábbal nem kelet felé fordulva helyezték a sirba — a mit ugyanazon kegyeleti szokásnak tartok valamennyi keletről jött népvándorláskori népeknél, vagyis régi hazájukra való

visszaemlékezésnek. Ebből következik azon véleményem is, hogy e faj nem keletről jött be hozzánk, hanem észak felől.

A rómaiakkal való közeli szomszédság folytán és a mellettük és ellenük való harcok alatt azok készitményeit és egyes majdnem kizárólagos szokásukat is átvették.

A sirokban majdnem kivétel nélkül található edények között ott van a ma is titokzatos anyagú u. n. terra sigillata, vagy Pompeji vörös-edény is, vagy annak, általuk készitett, de csak alakjában és nem anyagában készült utánzata.

Azon szokást, hogy a halott szájába vagy kezébe pénzt tettek, a mit több esetben találtam, feltétlenül a rómaiaktól vették át, melynek ott az volt a rendeltetése, hogy ha az elhalt az alvilágba jut, a mikor is szerintük a Styx folyón kellett átmennie, legyen mivel Charont, a révészt megfizetnie.

Ily II-ik századi pénzeket e sirokban az országban először Zalotán, majd a felső csürhejárási leletek között, elsőnek én találtam.

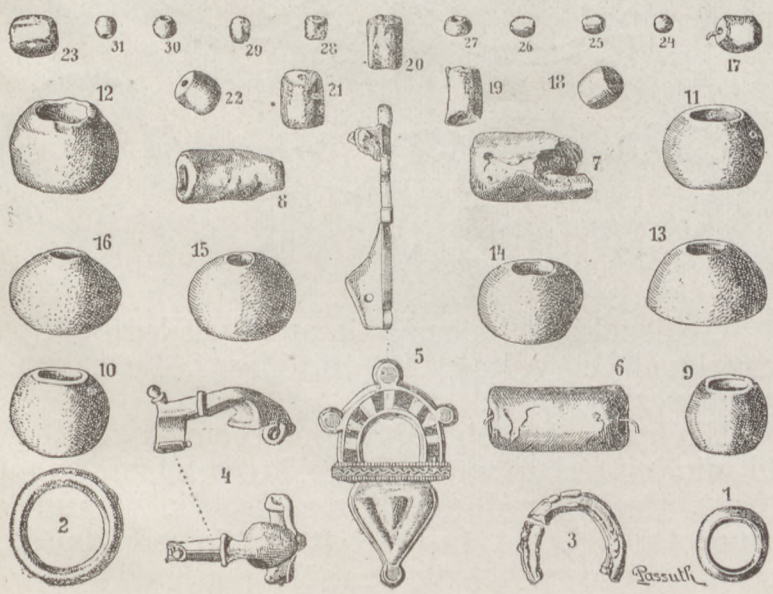

A sirok tartalmából megállapitható az is, hogy a nők igen fényűzők voltak, a mennyiben még bokájuk körül is viseltek gyöngyöket.

A túloldalon látható nagyobb gyöngyöket, melyek legtöbbnyire kalcedon, borostyán, és krétából készültek, a nyakon hordták, a 4 és 5 számú fibulákat (ruha összefoglaló, biztositó kapocs) nemcsak a ruhának a válon való összetűzésére, hanem miként azt a felső csürhejárási több sirban találtam, a karon levő gyöngysor végének összekapcsolására is használták. A karperec egyszerű, sima bronzból készült és a hol gyöngyöket is használtak kardiszűl, ott a karperecek mindig csak az egyik karon voltak.

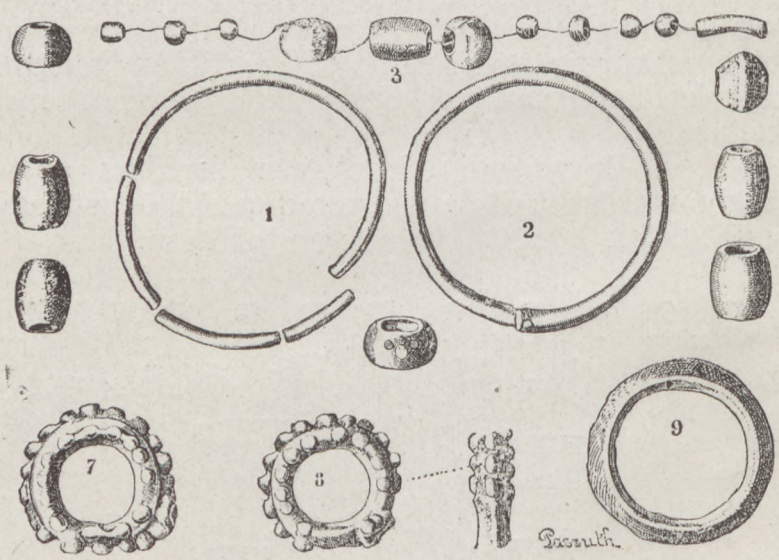

Övdiszeket is használtak, amelyek legtöbbnyire bronzkarikák voltak és állitólag köldök gyűrű gyanánt szolgáltak.

Edény — kisebb fajta, majdnem kivétel nélkül minden sirban van, rendszerint a lábnál a boka között. Ezekbe valószinűleg a siratók könnyeiket hullajtották. Lehet, hogy ételt tettek bele, de ételmaradvány nem látszik bennök.

Ugyancsak majdnem minden női csontváz

mellett található az agyag fonóorsó, valamint mindkét nembeli egyénnél a vas kés.

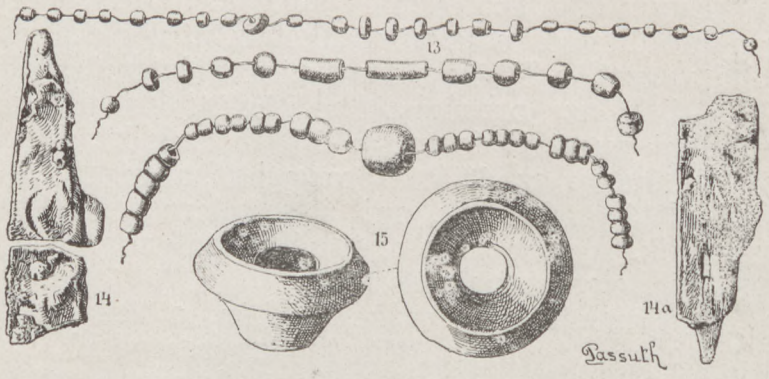

A férfi sirok ritkák, úgy látszik, hogy a feltárt temetők használata idején a férfiak távol voltak harcolni s csak a nők maradtak otthon.

Temetkezésükben egyöntetü rendszer nem állapitható meg — úgy a sirok távola, mint mélysége változó, annyi azonban megállapitható, hogy minél gazdagabb volt a sir tartalma — a mi az egyén jobb módjára vall — ott a sirüreg mindig jóval mélyebb volt a többinél s néha a három méter mélységet is elérte, a mi az átlagosnak a kétszeresénél is több. A férfiakról azt jegyezték fel az egykorú irók — és ez a Traján oszlopán Rómában ma is látható — hogy úgy ők, mint lovaik szarú páncéllal voltak beborítva mi által jobban védve voltak az ellenség nyilai ellen.

Lakásuk nyoma sehol sem található és igy feltehető azon állitás, hogy faházai voltak, bár tekintve örökös harcaikat és az ezzel járó vándorlásukat — inkább hihető, hogy sátrakban laktak.

Ők segitettek a góthoknak és quádoknak a rómaiak uralmát a folytonos harcokkal nem csak Magyarországon megtörni, de a nagy egységes nyugati birodalmat ketté választani.

E harcok azonban az ő uralmukat is megtörték úgy, hogy Constantin római császár 359-ben teljesen szétverte őket, a mikor is kisebb törzsekre oszolva több felé széledtek. Egyik részük a mai

Jász-Nagykun-Szolnokmegye területén telepedett le, a kiknek állitólag a jászok az utódaik.

Egy ideig szerepelnek még a góthok seregében, de őket és a legyőzőjüket is utólérte a mostoha végzet, a IV-ik század utolsó évtizedei körül (375—400) az országba beözönlött és útjokban mindent pusztitó és meghóditó hunok képében.

A merre ez óriási tömeg jött, a népek mind szolgálatába állottak, mi által tetemesen megnövekedtek. A még meg nem hóditottak sorsuk miatt rettegve, egymást űzték tova.

Ezeknek a helyén az Alföldön, a tiszai sikságon telepedett meg Attila lovas seregével. Innen intézte nemcsak a körülötte levő, de a messze távoli népek sorsát, mert innen indúlt a folytonos harcokba és ide jött vissza győzedelmes csatái után, a melynek nyomát vérözön és százezrek halálhörgése jelezte.

Istenostorának nevezték őt és nem is ok nélkül. Ilyenek után nincs okunk kételkedni az egykorú szemtanú Ammianus Marcelius feljegyzéseiben, a melyekben a többi között mondja: »A hunnok mindent felülmúlnak, mit legbarbárabb és legvadabbnak képzelhetünk. Csecsemő gyermekeik arcát mélyen behasogatják, hogy a forradások a szakál szőrszálait elfojtsák. Alacsony termetök éktelen felső tagjaikkal s aránytalanúl nagy fejökkel szörnyeteg tekintetet ad. Különben is ezek oly lények, kik emberi alakkal baromi állapotban élnek. Ételeikhez fűszer és tűz használatát nem ismerik, eledelök vadnövények gyökereiből s combjaik és lovak háta közt megpúhitott húsból áll. Ekével bánni nem tudnak, nem laknak házban vagy kunyhókban, mert falak közé zárkózni előttük sirnak tetszik s fedél alatt nem hinnék magukat biztonságban. Szállásaikat szüntelen cserélik, vagy inkább szállásaik nincsenek is s gyermekségöktől fogva hozzá vannak törődve, minden bajhoz, hideghez, éhséghez, szomjúsághoz. Követik őket költözködéseikben barmaik s vontatják szekereiket, melyekben családjaik tanyáznak. Itt fonják és varr-

ják a nők a férfiak öltönyeit, itt hozzák világra gyermekeiket s nevelik fiatalságig. Kérdjétek az embereket: honnan jönnek, hol születtek s nem fogják megmondani, nem tudják. Öltözetük vászonköntösből s nyestbőr mentéből áll. A köntös barna szinű s testükön rohad el: nem váltják fel, mig le nem szakad róluk. Lapult süveg s szőrős lábszáraikon tekergetett kecskebőr egésziti ki viseletüket. Idomtalan s roppant lábbeliök annyira terhökre van, hogy nem gyalogolhatnak, miért is teljességgel alkalmatlanok gyalog csatára, ellenben azt hinnéd, hogy rá vannak szegezve kicsiny, csunya, de fáradhatlan s szellő gyors lovaikra. Lovon töltik életüket, sőt lovaik nyakára hajolva alusznak. Csatában rend és terv nélkül rohannak külön-külön főnökeik buzditására s rettentő ordittással ütnek az ellenségre. Ha ellentállásra találnak, elszélednek, de csak hogy szintoly sebességgel térjenek vissza, útjokban mindent összedöntve és tiporva. Mind e mellett erősség ostromához, sem sáncolt tábor bevételéhez nem értenek. Nincs fogható azon ügyességhez, mellyel bámulatosan messze lövik csonttal hegyezett nyilaikat, melyek oly kemények és öldöklők, mint a vas. Közelről egyik kezökben karddal, másikban pányvával harcolnak, melyet ellenségökre hurkolnak, mig az csapásaik elháritásával foglalkozik. A nyelvök homályos, csürt, csavart, képes kifejezésekben gazdag, mi a vallást illeti, vallásuk nincs, vagy legalább mi szertartást sem követnek: uralkodó szenvedélyük az arany".

Szükségesnek tartottam e népet ismertető adatokat elmondani azért, hogy ismerjük meg jól azt a népet a mely a mi városunk területén nem csak lakott, de épent retteget nagy fejedelmüknek Attilának a Mágocs és Kórógyér közötti területen levő dónáti ormok között volt a főhadi szállása is.

Itt fogadta a neki adót fizető Theodosius kelet római császár követeit — köztük Priscus Rhetort is, a ki Constantinápolytól kezdve az Attilával való találkozásig, az útat és a fogadást leirta.

E leirás alapján és ásatásaim révén határozottan állithatom, hogy Attila székhelye itt volt és miután magyarországi székhelyén halt meg, igy sirja is itt keresendő.

A szük keret nem engedi meg, hogy itt a Priscus útleirását és az abból meritett adatokat és azok alapján bizonyitékaimat, melyet külön már ismertettem*), felsoroljam. Igy csak a főbb pontokat közlöm:

1. A székhely északra fekszik a Dunától: (értve azon részétől) a hol az már a Szávát is magába fogadta.

2. A követek ezt a Dunától 11 nap, illetve a táborhelytől 7 nap alatt érték el.

3. Az út négy megnevezett folyón s még néhány más folyón visz keresztül.

4. A székhely oly vidéken feküdt, a hol sem fa, (erdő) sem kő (hegy) nem volt.

Az elindulás Konstantinápolyból történt. Fel vannak sorolva az érintett helységek nevei a meg tett napi út méretben stb. bár ezek is sokat beszélnek, de mégis legtöbbet beszél az a több száz néma sir, a melyet Szentes területén, Dónáton, Lapistón, Zalotán, Nagyhegyen, a felső csordajáson, a Kongóút mellett, stb. helyeken feltártam.

Kétségtelenné teszi, hogy nagy tömegekben és hosszú időig tartózkodtak városunk területén a Biró Gábor és Székely Mihály földjén és a város tulajdonát képező felső csordajáráson általam kiásott közel ötszáz sir — pedig még a temető nincs is egészen feltárva.

A sirok tartalmából nem látom teljesen igazolni, az idézett egykori irónak róluk adott képét. Igaz, hogy ellenségeiről ma is ki nyilatkozik kedvesen! Lehet, hogy részben tényleg oly kegyetlenek voltak mint a minőknek ő irja, de ha igen, nem-e csak ellenségeikkel szemben voltak olyanok. A vagy nem-e gyengédségre, szeretetre vall az, hogy a gyermekét karján fekve, vagy egymás kezét összefogva

*) Attila székhelye és sirja Szentes határában — Dónáton. Irta Csallány Gábor. Kiadta: Vajda Bálint Szentes, 1900. évben.

alusszák örök álmukat. Azt mondja a harcukban nincs rendszer! Nem-e rendszer az, hogy szinleg visszavonulnak és úgy támadnak, és ha oly barmok, mikép érthető, hogy a nyilazásban nincs hozzájuk fogható?! Az általam egy sirban talált rovásos csont tárgy is nem azt bizonyitja, hogy nem tudtak irni. Hogy nem mindenki tudott, az lehet. Vajon ma 1500 év multán is hányan vannak egy-egy nemzet fiai közt, a kik nem tudnak irni?

Sőt sirokban edényekben talált ételmaradványok és tojás, valamint a ló áldozatokban azt látom, hogy ők is hittek egy másvilágban. A sirokban talált tárgyakból pedig azt látom, hogy sokat adtak magukra, mert úgy a férfiak, mint a nőknél igen szépen kidolgozott és művészi mintázatú ékszereket és egyéb használati fémtárgyakat találtam, sőt a tárgyaikon megmaradt ruhafoszlányok azt mutatják, hogy ügyes fonók és szövők voltak és hogy finom szálú ruhaneműt is viseltek.

Dacára, hogy lovas nép volt, mégis aránylag ritkán találni egész lóval eltemettetet, aminek magyarázatát abban látom, hogy a lovasok odavoltak idegenben harcolni, mig itthon csak kisebb számú s az öregje maradt, a mi a csontvázakról megállapitható volt, vagy pedig csak az előkelőbbeket temették a lovával. Annyi bizonyos, hogy a lovasoknak valami kiváltságuk volt, valószinű, hogy a nagyobb termetűeket választották itthon erre, mert az itt talált lovasok jóval nagyobbak voltak a többinél. Előfordul olyan eset is, hogy a sir fölé halmot emeltek, a miket a nép tévesen Hun helyett Kún halmoknak nevez. Megállapitható, hogy az előkelőbbek mindig a sirmező keleti oldali részén vannak eltemetve és hogy ezek sirjai mélyebbek a többinél. A férfiaknál egész ló, vagy a lábaiknál nagyobb állat csontjai — hihetőleg a sir fölött tartott halotti tor maradványai — vannak. De azt is tapasztaltam, hogy a temető egyes soraiban nincsenek végig a sirok, illetve némelyikben sokkal több van mint a másikban, holott a rendszeres távolság ott is be van tartva, a

mely körülményt megfigyelve arra az eredményre jutottam — a mit eddig még nem észleltek, vagy nem közöltek, hogy egy-egy vagy egyes sorban csak egy-egy család temetkezett. Arccal mindig kelet felé és kinyujtott végtagokkal, koporsó nélkül vannak eltemetve. A lovas siroknál a ló legtöbbnyire a lovas jobb oldalán hosszirányban fekszik, fejjel ennek a lábánál és a kéz többször a lóra van helyezve. Ebből és a ló fekvéséből, valamint, hogy a szájában zabla, hátáról lecsüngő kengyelvasakkal és a férfi teljes felszerelésével van eltemetve, annak a hiedelemnek a megerősitését látom, hogy a lovas készen áll a feltámadáskor az indulásra. Mint már emlitém, ékszerei és egyéb tárgyai igen csinosak. Kedvenc diszitésük az indadisz és a szárnyas griff, aminők különösen a férfiak övét diszitette. Ily indadiszitésű a Lapistón talált 1 és 2 számú bronz szijvég, a 3-as számú csatt, 5-ös számú öv középdisz és a 6, 7 és 8 számú pitykék, mig a 4 számú áttört művű övkapcson a jellegzetes griff látható.

Ezeknek nagy változata található a sirokban.

Majdnem a hány lelet annyi változata az alaknak és a diszitéseknek.

Az előkelőbb férfiak mellől nem hiányozhatnak a nagy és kis bronz szijvégek, övkapcsok, csattok

és pitykék. A legelől emlitettek mutatják a legtöbb változatot. Mig a fentebbin indadisz volt, addig az alantin látható 2 számú ábrán a kutyák egy vadállatot marcangolnak szét, mig az 5 számú övdisz egyszerübb, azonban karikás csüngői vannak.

Fegyverek, a tőr és nyilakon kivül, nem igen találhatók. Csiholó, kovakő elég gyakori, de ritkábban fordul elő a szőrcsiptető, úgylátszik a szőrt ők sem csiptetővel szedték ki, mint a rómaik. Gazdasági eszközök közül egyedül a sarló fordul elő, a

miből látható, hogy a földet is művelték. A barbárnak tartott hunok jó izléséről és művészi érzékéről tanúskodik az alanti táblán bemutatott lelet, mely úgy alakja, mint diszitése és kidolgozásával — a mi bizonyos magasabb intelligenciára vall — kiállaná a versenyt bármely mostani, hasonló rendeltetésü, tárgygyal.

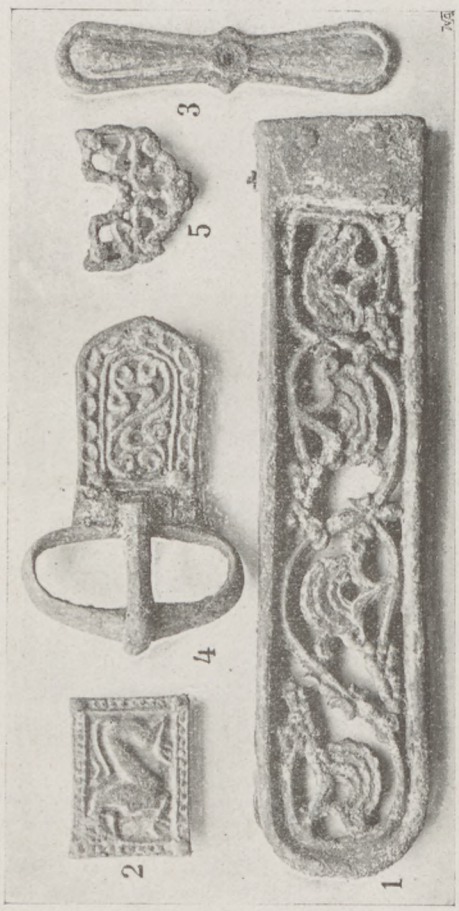

Ugyanez mondható a nők tárgyaira is. Ékszereik, a fülönfüggők simák és gyöngyösök. A fibulák ritkán fordulnak elő, ellenben gyakoribb a karperec és majdnem minden sirban ott található

az agyag fonóorsó, kis csatt és vas kés, ritkábban csontnyéllel.

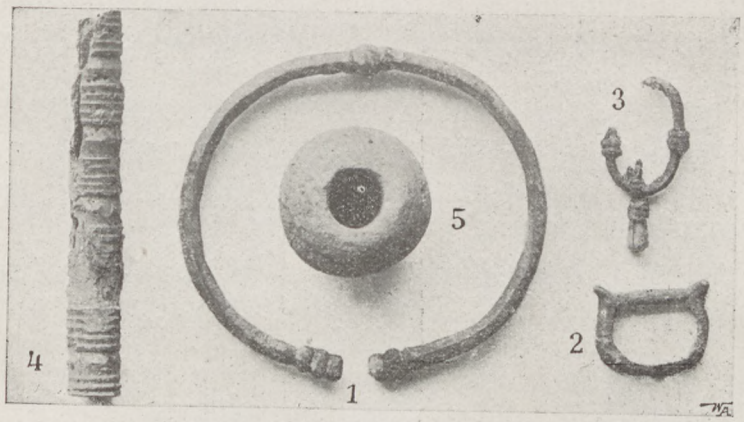

Ugyancsak szinte hiányozhatatlanok a gyöngyök. Ezek a legnagyobb részt üvegből valók és jellegzetes dinnyemag alakuak. Legtöbbnyire a nyakon találhatók.

Gyűrűt pár esetben találtam csak. Anyaga bronz, esetleg néha aranyozva, rossz ezüst és ritkán arany.

Edényeik készitésében nem árulnak el valami nagy jártasságot, mert azok legnagyobb része durva anyagú, rosszúl kiégetett és alaktalan. Lakásaiknak nyomát — csak a tűzhelyekben látjuk — a mi nem is csoda, a mikor Attilánnak is csak fapalotája volt.

Ha voltak is faházaik, elenyésztek mint elenyészett a több századon át itt élt hun nemzet. Attila dicsősége sem tartott örökké. A chalons-i ütközet — melyben 160000 ember esett el és az egyik fél győzelmével sem végződött — nagy hatással lehetett rá. A rákövetkező évben, 452-ben,

más felé próbált szerencsét — a mi részben sikerült is Italiában, de az alánok és a nyugati góthok elleni ütközetben kudarcot vallott. Visszatért hazájába, hozzánk, a hol megtartotta esküvőjét a szép Ildikóval, azonban menyegzője napján hirtelen meghalt. Nem lehetetlen, hogy a kelet római udvarnak volt, ez a már egyszer megkisérlett, ezuttal sikerült műve.

Temetése nagy pompával ment végbe. Állitólag hármas, vas, ezüst és arany koporsóban egy folyó medrébe temették el.

Az ő halálával nemsokára megszünt a hun birodalom hatalom lenni, de öröke nem maradt gazdátlan, mert elfoglalták azt részben a régebbi birtokosai a gepidák, majd pedig a Baján khán vezérlete alatt 565 körül az avarok. Ők is lovas nép volt mint a hunok, sőt erkölcsi és egyéb tekintetben is teljesen hasonlók voltak azokhoz.

Hogy az avarok e tájon laktak nem csak abból tudjuk, hogy a névtelen ravennai iró tesz említést, mondván, azon országokban, melyek I. és II-ik Dáciának és Gepidiának is neveztetnek, most a hunok, kik egyszersmind avarok is, laknak, továbbá, miközben annak városait megemliti, mint ottani folyókat a többek között a Tisiát (Tisza) Gresió (Körös) és a szt. galleni szerzetes azon feljegyzéséből, hogy az avarok khánja, Attila volt székhelyén lakik, mely szerinte az avar erődítmények között a központot képezte, a hol a fejedelmi kincstár is állott s mely ring (avargyürű) a Tiszán túl volt.“ (Értve Szt. Gallentól) — hanem a dónáti*), és a fábiáni pusztatemplom közelében talált sirleletekből is megállapitható.

A leletek nagyban ugyanazok a minők a hun sirokban vannak, csakhogy az avar leleteknél több az ezüst és arany és a gyöngyök teljesen elütők, sajátságosok, a minőkhöz hasonlót Velencében láttam most is készitteni, a mi összefüggésben lehet a hunok aquileai harcával (ugyanis az aqui-

*) Balogh János földjén.

leai menekültek alapitották Velencét) s nem lehetetlen, hogy onnan hozták magokkal.

A dónáti sir leletekből valók az alanti tárgyak.

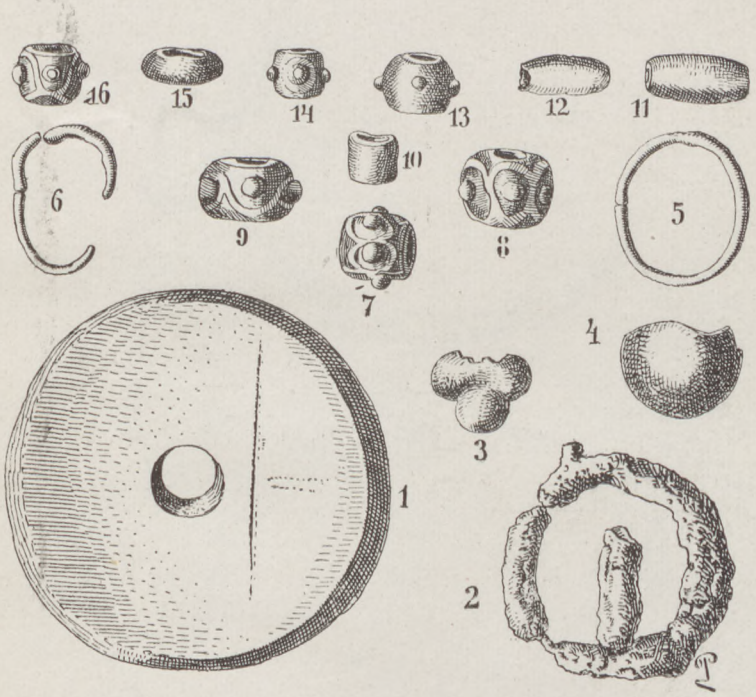

Agyagorsó (néha ólomból is) 2 sz. vascsatt, 3—4 sz. ezüst pitykék 5 és 6 sz. fülönfüggők és üveg gyöngyök berakott, másszinű, dudorokkal.

Egy másik sirban az előbbihez hasonló tárgyakon kivül két igen érdekes tárgy is volt: egy hajdisz (tű) és egy kis bronztőr bordázott, kerek, csont fogantyúval.

Lovas nép lévén, természetes, hogy a' kengyelvas sem hiányozhat a leletek közül a melyet azonban — lévén vasból, a talaj nagyon megrongált. Úgy látszik ők csak szőrén ülték meg a lovat és zablát, kengyelvasat ritkán használtak.

Kengyelvasuk alakra annyiban különbözik a hun kengyelvasaktól, hogy az avaroké kerek idomú.

Igen szép arany fülbevaló pár jutott múzeumunkba, melyeket a Tóth József-utcában házépitésnél*) alkalmával találtak. Ezek már az ötvösség magas fokon állását jelentik.

Mint emlitém, az avarok sokban hasonlitottak az előttük itt lakott hunokhoz. Ők sem tudtak békében élni szomszédaikkal, amig végre ők is a hunok sorsára jutottak.

*) Komáromy Lajos mérnök háza.

Nagy Károly frank király megsokalván az avarok viselt dolgait, több évi előkészület után 803-ban rájok üt és megveri őket. Országuk a szomszéd népek, bolgárok, szlávok, zsákmánya lett, a mely népek közé olvadva megszüntek politikailag és nyelvileg önálló nemzet lenni.

A minden oldalról beözönlő szlávság azonban nem birt állami szervezetet alkotni. Zsupánjaik, főnökeik által kormányoztatott. Békésebb természetű nép volt és földmiveléssel, házi iparral és jószágtenyésztéssel foglalkozott. Azon részöket kik főleg pásztorkodásból éltek kozároknak (kecskepásztoroknak) hivták. Miután önálló birodalmat nem alkottak, nagyobb nyomot nálunk nem hagytak. A nyelvünkben élő szláv szavak, mint pl. ablak, kulcs, a napok közzül: csütörtök, péntek stb. ő tőlük vétetett át, valamint Csongrád neve is, amely valószinűleg az általok létesitett földvár nevéről Cserni-grád, Feketevárból, lett az idők folyamán Csongráddá. Régészeti szempontból sem hagytak itt külön jellegzetes emlékeket: egyes tárgyaik, mint a halánték (haj) gyűrű, az utánnok bejött magyarok leletei között fordul elő annak jeléül, hogy a magyarok üstököket befonták.

A nagy népvándorlás, a magyarok 896 év körül történt beözönlésével és állandó letelepedésével megszünt. Anonymus, Béla király névtelen jegyzőjének, feljegyzései szerint, az alpári ütközöttel jutottak a csongrádi rész birtokába, mig a mi területünk csak 898-ban jutott Árpád fejedelem uralma alá, a mikor is serege a szentesi bődi révnél tömlőkön usztatta át a Tiszát és a Kurca vizébe szakadó Kórógyérnél szállott táborba. Tekintve, hogy a *Sima* László úr által irt történet már részletesen foglalkozik a magyarokkal, én csak igazolni kivánom az Anonymus azon állitását, hogy a honfoglaló magyarok valóban lakták e vidéket. Erről ásatásaim és a leletek révén meggyőződést szereztem. Honfoglaláskori eddigi lelhelyeinken a Jámborhalom, Nagyhegy, Fábiánsebestyén

Nagytőke, Szt.-Ilonán talált leletek némelyikéről készült ábrákból bemutatok egynéhányat.

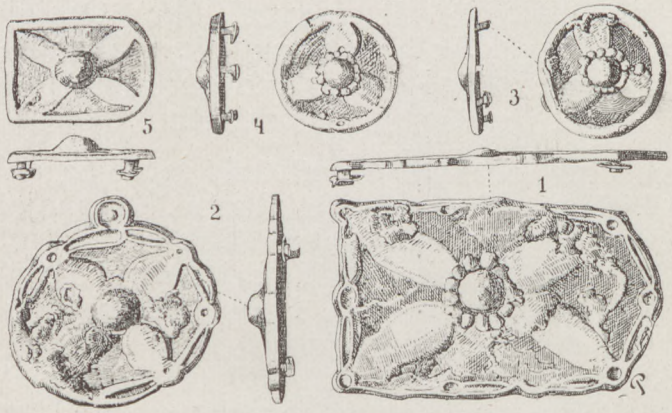

A vezérek korabeli lovasleletek itt is gazdagabbak mint a többiek, bár ilyenekre s általában a honfoglaláskori leletekre igen gyéren akadunk. Oka ennek az, hogy nem közös temetőbe temetkeztek.

Nemcsak magukat diszitették fel, sokszor aranyozott tárgyakkal, de a lovak szijszerszámait is. Kedvenc diszitéseik a lóherelevél utánzása volt, mint az ábrán levő boglárokon látható.

A lovat nyereg nélkül, szőrén ülték meg, igy a nyeregnek nincs nyoma s csak zabla és a kengyelvas fordulnak elő. A zabla rendszerint a nálunk csikó-zabla néven ismert alakú és vasból készült.

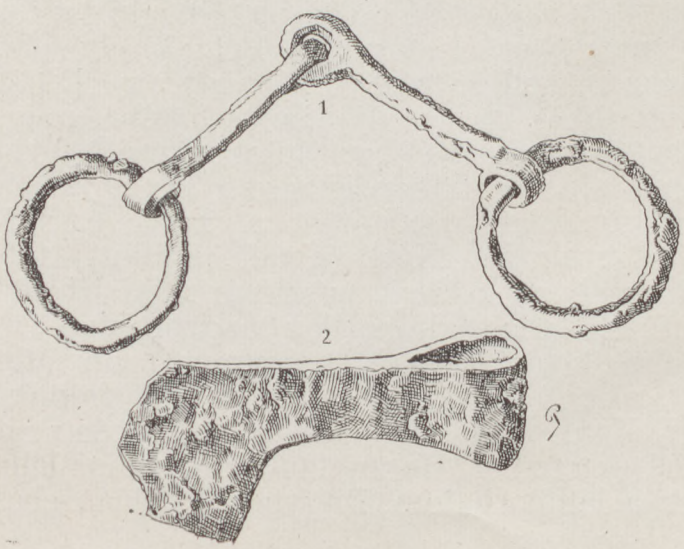

Ritkán fordul elő a kard is úgy, hogy ilyet csak egyet találtam. Ez rövid, hajlott u. n. szablya. Egyéb fegyverük a balta és a nyil volt. Mindkettő félelmetes volt az ellenség előtt. Az előbbiről úgy emlékeztek meg, hogy „nem tudják mi az, de nagyon fáj“ s a másikat pedig még imáikba is belefoglalták mondván: „Ments meg uram a magyarok nyilaitól!“

Ugyancsak ritkábban fordúl elő a sarkantyú is, mely általános használatba csak később vétetett. Ez hol vörösrézből, hol vasból készült erősen hajlott és tüskés végű.

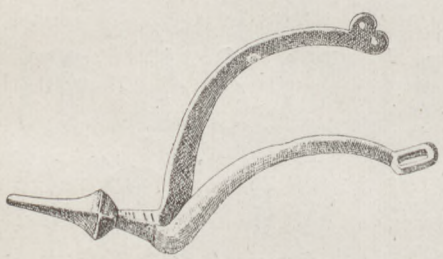

Ékszerekűl úgy a férfiak mint a nők nyakpereceket is viseltek, melyek sodrott rézből készültek s a melyeken némelykor bronz karikák vagy más csüngő diszek vannak.

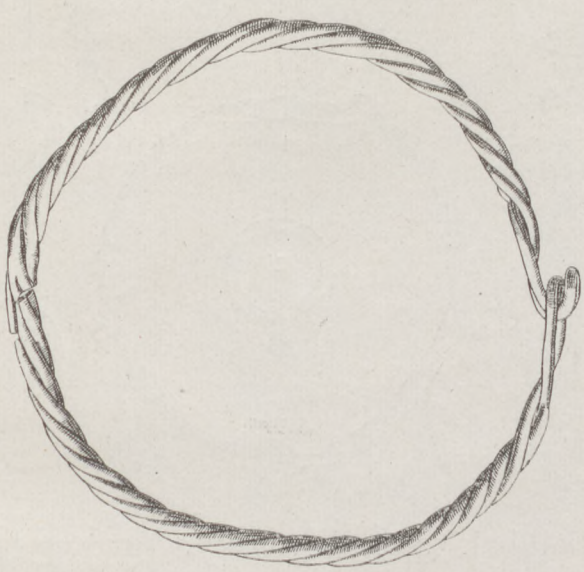

Ugyancsak közös viselet volt a karperec is. Ez, hol lapos rézlemezből készült és diszitett, hol

pedig sodrott rézsodronyból való. Ez utóbbi azonban ritkább. Használtak még az üstök (hajfonat) felerősitésére u. n. halánték gyűrűket is.

Legtöbbször azonban a sziv alakú csüngők és pitykék fordulnak elő, melyek levél idomokkal diszitettek, sőt némelyiken kedvenc állatuk, a bagoly is rajta van. E diszek legtöbbnyire aranyozottak.

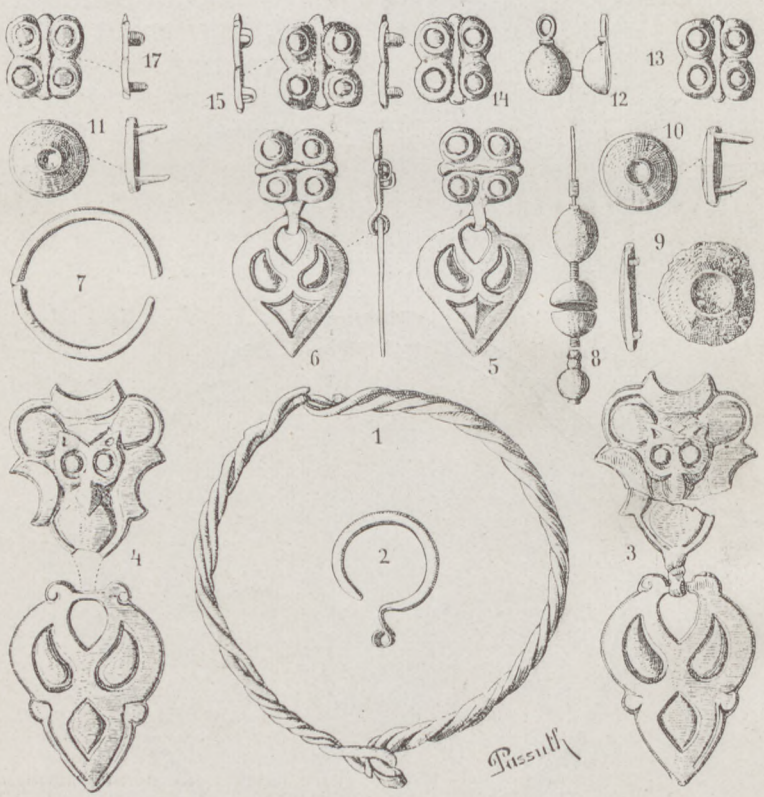

Ritkábbak a fülbevalók, a gyöngyök és az edények.

Előkelő egyének sirjába — annak lovát is eltemették. Később azonban már csak a lófejét és

négy patáját tették oda, mig a többi részét valószinűleg a halotti toron megették. Ezekről és egyéb szokásaikról épúgy, mint ősi hazájukról nem sokat tudunk, homály fedi.

Annyit megállapithatunk a régi magyarokról, hogy harcias nép volt, s bár a kalandos életet szerette, mégis államalkotó erővel birt.

Ez ország alapját épen vármegyénk területén Szeren (Pusztaszer) tették le és a szeri honalkotó gyűlés óta megszakitás nélkül ezer esztendeje lakják.

Nagy idő az! Nincs európai nemzet, a mely a mienkhez hasonló kort ért volna el, a mi annál inkább is szinte csudálatszámba megy, mert nemzetünk másfajú idegen népektől körülvéve, rokon nélkül él és mégis nemcsak hogy még nem olvadt be más népekbe, de nyelvét is megtartotta és a sok harcok és háborúk után nemcsak hogy meg nem tört, de kultúrális fejlődése által reménységgel halad a második ezer év felé.

Szentes képe is egészen megváltozott. A hajdani halász-telepek és sátrak helyén egy tősgyökeres magyar város keletkezett, mely vezető férfiainak bölcs és céltudatos irányitása mellett minden irányban rohamosan fejlődik.

Lebegjen szemünk előtt a költő mondása „a ki a multat nem tudja megbecsülni, az a jobb jövőt sem érdemli meg.“

Isten áldása legyen velünk!*)

*) E szűk keretben röviden elmondtam Szentes ős múltját. Tudom, hogy az ismertetés sok kivánni valót hagy hátra, a mit annak idején megirandó részletes munkámban fogok pótolni. Meg kell jegyeznem, hogy az idézetek helyére azért nem hivatkoztam, mert a forrás munkák nincsenek birtokomban és igy csak emlékezetből citáltam azokat, a mit ugyis általánosan használtak. (Cs. G.)

ELSŐ KÖNYV.

A honfoglalástól a török hódoltság végéig.

(896—1699.)

I.

Szentes határa a honfoglalás idején. — Kozár-telepek és földvárak a határban. — A vidéket a magyarok megszállják. — Ajtony nemzetsége. — Ennek lázadása Szent István ellen. — A magyarok megtelepedése. — Kunok betörése a vidékre. — Szentes alapitása. — A Zendus monda és annak történeti értéke. — Viszonyok a XII. és XIII. században. — Legelső oklevelek a határról. — A tatárjárás. — Szentes pusztulása 1241-ben.

Szentes határának a honfoglalás idején jut legelső izben szerep a magyar nemzet történetében. Kicsiny, jelentéktelen. Nem diadalmas csatákról van szó. Mindössze is annyi, hogy a honszerző *Árpád* diadalmas seregei *Zalán* legyőzése és Pannónia meghóditása után — amint ezt *Anonymus* elbeszéli — a bődi révnél átkeltek a Tiszán, hogy a Körös-Tisza-Maros szögletét is meghóditsák. Az előre nyomuló hadak élén *Öcsöb* és *Velek* állottak. A két hadvezér, miután hadaival átkelt a Tiszán, a Kurca és Kórógy összeszögelésénél megállapodott, ahol a seregek táborba szállottak.

Ennyi, amit a Névtelen krónikás elmond. Hogy *Bőd* azidétt falu volt-e már s hogy a Körös-Tisza-Kurca e vidéke lakott volt-e, avagy néptelen pusztaság, a felől teljesen tájékozatlanúl hagy bennün-

ket. A komoly történeti tudomány művelői, az ásatások eredményeihez képest, a legkülönbözőbb álláspontot foglalják el ebben a kérdésben s a Névtelen jegyző tudósitásait általán véve a mesék világába sorozzák. [1]) Pozitiv adat nem létében, habár nem is a puszta föltevések, hanem a valószinűségek azok, amelyeken a tudósok véleményei fölépülnek, az ellentéteket kiegyenliteni sehogy sem lehet. A sokféle nézet között erősen figyelembe kell vennünk azt a megjegyzést, hogy „ez a gazdag fűtermő vidék a Nagy Károly irtó avar hadjárata által elnéptelenitve, tényleg sem ide sem oda el nem foglalva és nem védelmezve, mintegy önként ajánlkozott az uj hazát kereső magyarságnak". [2])

Az egykoru, hitelt érdemlő és alapos tudósitások hiján természetesen ez is csak a valószinűségre alapitott komoly föltevés. Csak ugy, mint az, hogy a magyarok nem a Vereckei szoroson jöttek be az országba, hanem a Vaskapun át és első foglalásuk a Bihari hegység és a Tisza köze volt, amely után a Tisza-Duna közének, majd a Dunántúlnak meghóditása következett. Nem lehet célunk itt ennek a kérdésnek pragmatikus fejtegetése, mert az messze fölül haladja egy város monografiájának kereteit s igy tisztán ama kérdés mellett kell megmaradnunk, vajon ez a rész lakott volt-e, avagy lakatlan?

Ezt a kérdést pedig minden rendelkezésünkre álló adat, különösen az ásatási eredmények, figyelembe vételével, csak akként dönthetjük el, hogy a csongrádi szláv földvár [3]) alatt ott, ahol a Tiszán

---

1) Rössler »Romänische Studien« szerint Anonymus egész elbeszélése alaptalan mese. A titeli várban székelő és a magyarok ellen menekülő Zalán fejedelem története is puszta költemény. Anonymus a Titel alatt fekvő régi Szlankamen helység szláv nevéből (amely tulajdonképen sóhegyet jelent) fejedelmet faragott és egész országot tulajdonitott neki.

2) Bottka Tivadar: »Századok« 1878. évi folyam.

3) Anonymus krónikája szerint »... Ethe, Oundu fia, összegyüjtvén a sok szlávságot Olpár vára és a Beuldui (bődi) rév között igen erős földvárat épitett, melyet a szlávok saját nyelvükön Surongrad-nak, az az Feketevárnak neveztek". E szerint a vár már a magyarok alkotása lett volna. Valószinübb az, hogy a magyarok csak megerősitették a honfoglalás idején megrongálódott várat.

a legalkalmasabb átkelő volt, már állott a XVII. század utolsó évtizedében megsemmisült Bőd falu s hogy a szentesi határ, Csongráddal és Bőddel szemben, szintén lakott terület volt. A szentesi határban az ormok, a halmok, a hosszan elnyuló földhátak a középkor e századaiban olyan természetes erősségeket alkottak, amelyek dús legelőikkel, kiterjedt nádasaikkal az akkori primitiv viszonyokat tekitve, emberi megtelepedésre kiválóan alkalmasak voltak. Valószinű, hogy itt a szláv kozárok laktak, de nem szervezett államban, hanem egyes, szétszórt telepeken, itt-ott kisebb földvárakban. A kozárokon kivül az avarok és gepidák maradványai is huzódtak itt meg, akiket azután a honfoglaló magyarság a kozárokkal együtt magába olvasztott. [4])

Hogy biztos adatokra e tekintetben sem támaszkodkatunk, annak az az oka, mert az avarok

A Duna vidéke az avarok pusztúlása idején.

4) Rössler szerint: „Valószinü, hogy itt akkor már szláv és bolgár népek is laktak; ebben semmi lehetetlen nincs, amig ezt egyes elszórt telepekre értjük. Hiszen Pest, Csongrád, Arad, Bács, Bodrog nevek ezt kétségtelenné teszik. De hogy itt szervezett bolgár állam létezett volna, azt a történelmi kritika el nem fogadhatja.“ — Majd ismét: „A régi gepidák és a Nagy Károly által elpusztitott avarok gyér maradványai laktak itt elszórva a messze terjedő sivatagon, akiket a magyarok, mint a többi idegeneket is magukba olvasztották.“ (Román. Stud.)

pusztúlása után a Tiszavidék ujfent „olyan ismeretlen, mint akár Herodotos idején: a történelem lapjai mélyen hallgatnak e vidékről, mig végre a magyarok beköltözése itt is uj életet teremtett". [5]) Puszta föltevés azonban, hogy akár Szentes, akár a határ valamelyik régi községe a honfoglalás idején már fenállott volna s még kevesebb valószinűség szól a mellett, hogy itt a honfoglalás idején nagyobb harcok folytak volna. A szervezetlen és államalkotásra képtelen kozárság ellenállni nem tudott s a honfoglaló magyarság úgyszólván kardcsapás nélkül jutott ennek a vidéknek birtokába. Az itt talált és meghódolt gyér lakosság megmaradt ugyan ősi telepein, de nehány emberöltő alatt tökéletesen elveszitette nemzetiségét, beleolvadván a magyarságba, úgy, hogy emlékét mindössze pár helynek elnevezése őrizte meg.

Maga a magyarság nem telepedett meg azonnal, csak megszállotta az elfoglalt területeket. A szentesi határ, mely alkalmas volt a félig már megtelepedett kozároknak, ideális terület volt a nomád magyarságnak. A halmok, ormok, földhátak kitünő és bő legelőt szolgáltattak a barmoknak és a méneseknek, a vizek bővelkedtek halban, a mocsarak és nádasok a vizi madarak ezreinek adtak szállást. Igy a magyarság kielégithette vadász és halászszenvedélyét s valamint maga nem, úgy barmai sem szenvedtek nélkülözést soha. A vidék emez, a nomád életnek annyira megfelelő, alakulata okozta azt, hogy a magyarság végleges megtelepülése itt ment a legnehezebben. Az ős természet volt itt az úr s a vadpuszták szülötteinek ivadékai itt tudták megőrizni legtisztábban ősi hagyományaikat és szokásaikat. És bár a külföldi kalandozások a több szerencsétlen végű vállalkozás után, főkép Geyza fejedelem erős kezű föllépése folytán, megszűntek is és ezek megszüntével az állandó hadikészültség is véget ért, a Tiszavidék magyarsága még a XI.

5) Iványi István: „Szabadka Története." I. kötet.

században is jórészt sátrai alatt tanyázott és legelőről-legelőre hajtotta barmait.

A Körös—Tisza—Maros vidéke Anonymus tudósitása szerint annak a nemzetségnek jutott a honfoglalás után, amelynek feje a királyság megalapitása idején Ajtony volt. Maga Ajtony hatalmas úr volt, akinek birodalma a „Keres folyótól az erdőelvi részekig, Viddinig és Szörényig terjedt, ahonnan hadai sokságával a királyon túltesz és őt fel sem veszi vala.“ [6]) Ha Ajtony fegyveres hatalmát és törzsének makacs ragaszkodását az ősi szokásokhoz figyelembe vesszük, egészen természetesnek találjuk, hogy a keresztyénség terjesztése nagy akadályokba ütközött ezen a vidéken s hogy Ajtony hadba is szállott az ősi vallás védelmében Szent István ellen. A király a lázadók ellen unokaöccsét Csanádot küldötte, aki leverte Ajtony seregeit és Marosvárt, Ajtony fővárosát is elfoglalta.

Csak most, Ajtony legyőzetése után, de még ekkor is több emberöltő alatt, szokta meg az itteni nép az uj rendet és vette föl a keresztyénséget, amivel aztán együtt járt a végleges megtelepedés is. Az erkölcsök megszelidülését és a végleges megtelepedést nagy mértékben elősegitették a honfoglalás óta már a magyarságba olvadt régi lakosok is, akik magyarokká válván mind több hatással lehettek hóditóikra. A XI. század középétől a XII. század elejéig terjedő fél századra tehető a tiszavidéki magyarság megtelepedése. Ekkor alakultak át az egykori kozár-telepek magyar-telepekké. Ám épen a megtelepedés ezen időszakában zúdúlt veszedelem erre a vidékre. A kunok betörése és pusztitása volt ez.

Mint ismeretes a kunok több izben rontottak be az országba. Betöréseik közül bennünket az érdekel, amely 1091-ben történt, amidőn a görög császár uszitotta őket Magyarországra, fölhasználván azt az alkalmat, hogy Szent László király

6) „Szent Gellért élete“ ford. Szabó Károly.

ezidétt hadaival Horvátországban foglalkozott. A krónika szerint „egy Kapolcs nevű kún vezér, Korol fia, erős sereggel betört Magyarországba kifosztotta Erdélyt, azután átkelve a hegységen Biharhoz jutott, majd három felé osztotta seregét kettőt a Tisza-Duna közére küldött, egyet a Tisza mellékére. Portyázva és zsákmányolva haladtak előre. Azt mondták: harcolva jöttünk, most vadászgatva megyünk vissza. Mert annyi prédát vittek magukkal Magyarországról, amennyit soha egy nemzet sem. A nemesek nejeit és gyermekeit is magukkal hurcolták az inségbe.“[7])

Az egyik kún csapat a mi vidékünkün vonúlt keresztül. A régi kezdetleges telepek a betörés áldozataivá lettek s a megréműlt lakosság menekűlt, ki hova tudott. Ennek a betörésnek és pusztitásnak messzeható következményei lettek. A veszedelmen okúlt lakosság jobban összetömörűlt, védettebb helyet választott szállásáúl. Minden valószinűség amellett szól, hogy a szentesi határ régi községeinek legnagyobb része ezidőtájt keletkezett. Magának Szentesnek alapitása is erre az időre tehető.

A rengeteg nádas és mocsár, amely a Kurca, Kisér, Nagy- és Kisvölgyerek között terült el, a kúnbetörés idején nagyon sok menekülőnek adott szállást a veszedelem elviharozásáig. Mikor a veszedelem elmúlt a menekűltek egy része állandó otthonúl választotta ezt a helyet, amely a magas földhátak és ormoknál védetebb fekvésű és amellet a legkiválóbb halászterűlet volt. Ez utóbbi pedig nagyon fontos körűlmény, lévén a magyarság ezidétt is elsősorban baromtenyésztő, halász és vadásznép. A földmivelés ekkor még csupán az egyes családok szükségletére korlátozódott.

A szentesi nép ajakán élő hagyományok szerint s amint ez a közkézen forgó irott krónikákban is olvasható, Szentes városát bizonyos Zendus

7) „Bécsi képes krónika“ leirása. A mondatból a fölösleges részek elhagyvák.

János nevű magyar hadvezér alapitotta, aki egyszersmind első földesura is volt Szentesnek. Ez a hagyomány nem jelöl meg határozott időpontot, egy ellenséges betörésről beszél, amely ellen a menekülő népséget Zendus János mentette meg és ő telepitette le a Kurca partján, a mocsarak és nádasok között alapitott halászfaluban.

Ennek a hagyománynak történeti értéke alig van. Ami valószinűség mellette szól mindösszesen annyi, hogy Szentes alapitása valóban ellenséges betöréssel hozható összefüggésbe, de a várost alapitó magyar vezér neve a későbbi idők meseszövőinek fantáziájában született meg. Zendus János magyar hadvezérről a történelem semmit sem tud s a Zendus név annyi vonatkozásban van Szentessel, hogy a város első neve: Scentus, Zendus[8]), mely előbb Zenmpthes-re azután Zenthes-re változott s csak a legujabb időkben lett Szentes. Nagyon valószinű és egyedül ez az elfogadható magyarázat az egész hagyományra, hogy a város első nevéről a későbbi időkben egy képzeletbeli hadvezért kereszteltek el a szentesiek, igy akarván fényesebbé tenni a város múltját.

Maga Szentes megalapitása idején csak olyan jelentéktelen kicsiny halászfalu lehetett, aminő számos másik keletkezett a vizek mentén az időben, amidőn a lakosság tömörülni kezdett. Nehány nádas viskó a Kurca partján: ez az egész falu, amelynek temploma sincsen még s ahány viskó annyi család az összes lakosság. Nem különbbek azonban a többi határbeli falvak sem, amelyek közül talán Ecser és Dónáttornya válhattak ki.

Mindez természetesen nagyon kevés ahoz, hogy tiszta és világos képet alkothassunk magunknak arról, ha vajon minő is lehetett a szentesi határ valódi állapota ezekben az időkben. De csak tisztán találgatásokba és kétes értékü magyarázatokba bocsátkozhatnánk, aminek semmi értelme nem volna. Hogy egyebet ne emlitsünk megállapithatnók,

8) Zsilinszky M.: Csongrádmegye története. I. kötet.

hogy II. Béla király alább emlitendő adománylevélben szereplő Ingó nevű falu a szentesi határban feküdt. Alapithatnók ezt az állitásunkat az adománylevél ama kitételére, hogy *„Ingó faluban van egy tó, amelyet Curisa-nak hivnak.“* Curisa ugyanis megfelel a mi Kurcánknak és a Kurca csak egyetlen tavat alkotott: a Kontra-tavat, amely a szentes-szegvári határon terült el. Ugyde ennek a falunak teljesen nyoma veszett, emlékét nem őrizte meg egyetlen dűlő neve sem és azt sem lehet tudni, hogy a Kontra-tó Szentes, avagy Szegvár felé eső részén állott-e?

A régi oklevelek is nagyon keveset mondanak. Kettőnél többet nem is találunk, amely a mi határunkra vonatkozó adatot tartalmazna.

Az első oklevél, amely bennünket érdekel I. Géza királyunk 1075-ben kelt és a Szent Benedek-rendi barátok javára szóló adománylevele. Ebben a király többek között a Curicea folyón levő vámot is a nevezett szerzeteseknek adományozza.[9]) Ez az adomány-levél annyiban érdekel bennünket, hogy a Curicea a mi Kurcánk s minthogy az adománylevél szerint a benildi (bődi) révet is a barátok kapták, az összefüggés az, hogy a kérdéses kurcai vám a szentesi határban lehetett.

A második bennünket érdeklő oklevél II. Béla király által 1138-ban a dömösi zárda javára tett adományokról szól. Ebben az adománylevélben a nevezett zárda kapja a Curisa tavat és Eter falut. Ez utóbbi a határunkhoz tartozó Ecser puszta, amely az adománylevél szerint 30 köböl gabonával adózik a dömösi zárdának.[10])

Annak okát, hogy ezekből az időkből ilyen kevés irott emlék maradt vissza, abban találhatjuk, hogy a Tisza—Körös—Maros közén nagy kiterjedésű királyi birtokok voltak, amelyeket az egyes

9) Fejér: Cod. Dipl. II.

10) Fejér: Cod. Dipl. II.

családok és nemzetségek közt még mindig nem osztottak ki.[11]) A birtokok osztatlanságának elfogadható magyarázata a gyér lakosság, amely a birtokok kihasználását szinte lehetetlenné tette. Ama természeti kincsek dacára ugyanis, amelyekben ez a vidék bővelkedett, a népesség aránytalanúl kevés volt, mint általán az országban. A szinte végtelennek látszó pusztákon csak itt-ott fehérlett egy-egy falucska, amelynek népe jobbadán baromtenyésztéssel és halászattal foglalkozott. A kultúra egészen kezdetleges. Nagyon sok faluban nincsen még templom s a lakosság lelki szükségleteit az egyes központi fekvésű nagyobb helységek lelkészei elégitik ki. A régi vad erkölcsök megszelidültek, a magyarság teljesen fölhagyott a régi nomád élettel, aminek az a következménye, hogy a XIII. században a falvak száma jelentősen szaporodik.

Minden a fejlődés útjára jut s amint a nyomorúságos közállapotok javúlni kezdenek a fejlődésből lassanként virágzás lesz. De ekkor váratlanúl borzalmas veszedelem zúdúl az országra, amely néhány hónap alatt megsemmisiti a hosszú évszázadok minden alkotó munkájának eredményét: a tatárjárás.

A tatárok 1241-ben árasztották el az országot. Három hadseregben nyomultak előre: Batu, Kádán és Büdsig kánok vezérlete alatt. Amig Batu a Sajó mezején, a muhi pusztán, vivott ütközetben megsemmisitette az ország haderejét és azután hordáival a Duna mellékét s a Dunántúlt árasztotta el dúlva, rabolva és gyilkolva mindenütt, addig a másik két kán Erdélyt és a Tiszántúlt tette kietlen pusztasággá. A lakosság ellenállott s a kétségbeesés végső erőfeszitésével védelmezte magát és tűzhelyét a gyilkos hordák ellen, de mindenütt hiába. — Sok helyen a veszedelem elől futva menekült a lakosság, belevette magát a rengetegekbe, a nádasokba, a mocsarak közé. A szentesiek hihetően szintén igy cselekedtek. Ők már okúlhattak

11) Szeremlei S.: Hmvásárhely története. II. kötet.

abból a rettentő sorsból, amely a csongrádi királyi várat hiába védelmező lakosságot érte. Az üresen maradt falu azonban csak nem kerülhette el sorsát: a tatárok fölégették azt.[12])

Történt pedig mindez 1241 év május havában. Szentes csak volt. Füstölgő romhalmaz jelezte az egykori életet s a Kurca és a környező erek nádasaiban az elmenekült lakosság a borzasztó nyomor és a végtelen szenvedések közepett várta a jobb napok felvirradását.

---

12) Zsilinszky M.: Csongrádmegye története. I. k.

II.

A tatárjárás után. — Az ország helyreállítása. — Szentes újra épül. — Kunok a határban. — Ezek rakoncátlankodása. — Leveretésük és elzüllésük. — Hírek a határ egyes részeiről. — Földesurak. — A Szeri Pósák — Közállapotok a XIV. században. — Életmód. — Földesurak és jobbágyaik. — Kulturális viszonyok.

Elvonult a tatárveszedelem. Épen olyan hirtelen és váratlanul szabadult meg tőle az ország, amilyen hirtelen zúdúlt az reá. Távol Ázsiában meghalt a tatárok főkánja, Otogáj, s a főkáni méltóságra vágyó Batu, amint a főkán halálának hirét vette, nyomban kivonta hordáit az országból és haza takarodott.

Az ország rettentő helyzetben maradt a tatárok távozása után. Néptelen, üres földeken át két hétig is mehetett a bujdosó, mig végre emberrel találkozott. A fölperzselt falvak romjai között a temetetlen holttestek terjesztettek borzalmas bűzt. Csak itt-ott, a nagy nádasok, mocsarak és a rengetegek körül, mutatkozott némi élet, amint a megmenekűltek előbújtak rejtekhelyeikből.

Az országába visszatérő IV. Béla királyra óriási feladat háramlott: egy meghalt országot kellett új életre támasztania. S a nagy király, aki méltán megérdemli a „második honalkotó“ diszes jelzőt, betöltötte ezt a reá váró feladatot, új életre hivta elpusztitott országát. Legelső teendő az inség

és nyomor enyhitése volt, mert az éhenhalás veszedelme fenyegette a lakosságot s az éhség a legborzasztóbb cselekedetekre is rávitte a nyomorba jutott népet. Nyilt piacokon még emberhúst is árúltak. Rendezni kellett a birtokviszonyokat és új lakókról kellett gondoskodni a néptelenné vált országban.

Az egykori falvak nagyon nehezen állottak helyre. Jó részük örökre megsemmisült, úgy, hogy mi emlékük sem maradt puszta nevükön túl, amely a régi irásokban olvasható. Azt, hogy melyik város, vagy falu mikor állott vissza, nem lehet tudni. Környékünkön bizonyára a csongrádi királyi vár volt a legelső, amely újjáépült s csak azután jöttek sorra a többi falvak. Szentesről épen semmit sem tudunk. Megmenekült lakossága valószinűen hamarosan új életre hivta, de az sem lehetetlen, hogy évtizedek múltak el addig, mert például Vásárhelyt még 25 év múlva a tatárjás után is, mint puszta földet emlitik.

Ennek oka az volt, hogy a megmaradt lakosság negyedrészét sem tette ki a tatárjárás előtt volt lakosságnak. Telepitésre volt szükség, hogy a kipusztult lakosság pótolható legyen. Vidékünkre IV. Béla a kunokat hivta be, akik a tatárjárás előtt királyuknak, Kuthennek, megöletése miatt hagyták itt az országot, Bulgáriába vonúlván ki. A kunok engedtek a fölhivásnak és tráciai fajrokonaikkal meggyarapodva jöttek vissza az országba, ahol a Tisza—Duna—Temes, nemkülönben a Körös—Tisza—Maros közén kaptak maguknak szállást.

Városunk határában két kún-telep létesült: Ecser (Echér) és Fábiánsebestyén. Lejebb a vásárhelyi határban szintén több kun-szállás alakult.

A letelepitett kunok jeles kiváltságokat kaptak. Egyenlőek lettek a nemességgel és kötelességük volt, miként a nemességnek, a királyi zászlók alatt hadba szállani. Kormányzatra nézve saját főnökeik és nádor fenhatósága alatt állottak. Meg-

telepedésük a vidék lakositását jelentette ugyan, de egyszersmind az állandó kellemetlenkedéseket is.

A kunok ebben az időben még teljesen kultúráltan, állandóan harcrakész, nomád nép voltak. Szigorúan ragaszkodtak ősi hagyományaikhoz és régi szokásaikkal épúgy nem akartak fölhagyni, mint valamikor a honfoglaló magyarok. Természetes az is, hogy régi szokásaikhoz való ragaszkodásuk folytán az állandó otthont nem szerették s hogy a keresztyénséget sem akarták fölvenni. — Eleintén nem igen volt velük baj. Addig nevezetesen, amig a magyar falvak lassanként újjá nem épültek. Ez időtől kezdve azonban nem volt szünete a panaszoknak. — A kunok ugyanis a magyar falvak környékén elterülő legelőket is használták és emiatt állandó volt a háborúskodás a kunok és a magyarok között. De ezekben a háborúságokban rendesen a magyarság szenvedett vereséget és veszteséget.

IV. Béla halála és V. István két esztendeig tartott rövid országlása után az egész országban általános lőn a fejetlenség. A Tiszavidéken pedig még sokkalta nagyobbak voltak a zavarok, mint az ország egyéb részeiben, mert a kunok egészen fékezhetetlenekké váltak. Oka ennek az volt, hogy IV. László király épen ezeket tüntette ki barátságával, velük tivornyázott, sőt, mint a krónika mondja: „Ez a László király megvetve nejét, kun lányokat: Eduát, Kupcsek Mandulát és sok mást kedvelt, kiknek szerelmétől szive egészen megromlott, úgy, hogy az ország bárói és nemesei őt meggyűlölték.“[1]) Ilyen körülmények között semmi hatása sem volt a nádor föllépésének s a dolgok mind komolyabb fordulatot vettek. Beleszóllott az ügybe a pápa is, de a király a pápa követét kiszolgáltatta a kunoknak. A pápa erre egyházi átok alá vetette a királyt, akit az országnagyok fogságba helyeztek. E váratlan fordulat után erélye-

1) Bécsi képes krónika.

sebb intézkedések következtek, amire a kunok lázadással válaszoltak.

IV. László a bécsi Képes krónika után.

Néhány hét alatt lángba borult az egész Tiszavidék Torontáltól Szolnokig és Váradig. Ekkor a király is belátta a megtorlás szükségességét, kiengesztelte az ország nagyjait és maga állott annak a seregnek élére, amely a lázadó kunok leverésére indult. Egész háború volt ez, amely hetekig eltartott s csak a lázadóknak a Hód-tó mezején (Hmvásárhely környékén) vivott ütközetben történt teljes leveretése vetett annak véget 1280-ban. A hódmezei ütközet után a kunok egy része meghódolt a győzedelmes királynak, mig másik része elhagyta az országot és 1285-ben a tatárokkal szövetkezve rohanta azt meg. Ujabb véres harcok következtek, de a tatár és kún egyesült seregek semmi eredményt sem tudtak elérni s a rájuk mért ismételt döntő csapás után a tatárok kitakarodtak az országból a magukra maradt kunok pedig megadták magukat. A király a meghódoltakat visszatelepitette azokra a szállásokra, amelyeket IV. Béla király a kunok számára kijelölt és ahova a hódmezei ütközet után az itt maradt kunok is visszatelepültek.

László király, mikor a kunok ujból letelepültek ismét megkezdte a velük való barátkozást. „Abban bűnhődött, amiben vétkezett“[2]) mert „a kunok, kiket kedvelt, különösen Árbocz, Törtel és Kemenes rokonaikkal és cinkosaikkal ölték őt meg sátrában, az éj csöndjében, fölhasználva az alkalmat, nehéz sebeket ejtve rajta.“ A gyilkosságért Mizse nádor kegyetlen bosszút állott. Árboczot ketté vágatta, Törtelt pedig szétdaraboltatta; „a nemzetségökbeli többi kunokat és minden hozzátartozójukat is lefejeztette és még a bölcsőben vagy pólyában levő gyermekeket sem kimélte.“[3])

A kettős vereség és Mizse nádor bosszúállása megfélemlitette a kunokat. Különösen a gyilkosok és azok családjainak bűnhődése után nagyon elcsöndesedtek. Zajtalanul, föltűnés nélkül éltek szállásaikon. De polgáriasodásuk mégsem következett be egyhamar. Beletelt egy egész század, mire állandóan megtelepedtek és minden kún család fölvette a keresztyénységet. Csak Nagy Lajos királyunk uralkodása alatt történt ez meg.

Ekkorára azonban a környékbeli kún-telepek önmaguktól szétzüllöttek. Több lényeges oka volt ennek. A legfontosabb körülmény az, hogy a kunok nemesi rangjuknál fogva a királyi katonasághoz tartoztak és igy kötelesek voltak mindenkor hadbaszállani. A sok háborúval járó állandó hadikészültség különösen a szegényebb kunokra óriási terhet jelentett, amivel szemben a magyar jobbágy helyzete aránytalanul kényelmesebb volt. Épen ezért a szegényebbek elhagyták szállásaikat és a közeleső földesúri birtokokon mint jobbágyok telepedtek meg. A szökevényeket eleintén erőszakkal is visszavitték az elhagyott szállásokra, utóbb azonban királyi parancsra megengedték, hogy lemondjanak szabadságukról. Ennek a királyi parancsnak lett az a következménye, hogy a csongrádmegyei kún-telepek egészen elnéptelenedtek és magyar nemesi földesurak kezére jutottak.

2) Rimes krónika.

3) Bécsi képes krónika.

Mint említettük a tatárjárás egészen letarolta ezt a vidéket. Az egykori falvak csak nagy nehezen állottak vissza. Legnagyobb részük puszta „föld“ maradt hosszú időkön át. Lényeges oka ez annak, hogy ezekből az időkből is nagyon kevés olyan okmányra találunk, amely erre a vidékre vonatkozik. Ami fenmaradt az is alig foglal magában fontosabb adatot, vagy pedig nagyon is körülményes magyarázat után érthető meg.

Egyik ilyen okmány a Kalán nemzetségbeli Pousa fia II. Nána ispán végrendelete, amelyben az e tájon fekvő birtokait a nyúlszigeti apácáknak hagyományozza. Ennek a végrendeletnek az a passzusa érdekel bennünket, amely a Suat, Buken és Beregdu földekről rendelkezik.

Ezek közül az első valószinűen a későbbi Sáp falut jelenti a Kórógy és a Kontra zugában Szentes és Szegvár határánál. Erről a faluról ugyan a szentesi hagyományok nem beszélnek, de későbbi okiratokban is előfordul a neve, mint Tisza közelében fekvő falué. Emlékét a sápi halmok és a szegvári Sáp nevű dűlő őrzik.

Buken a mai Bökény puszta, Szentes mai határának egy része. Ezidétt még csak „föld“ később falu, amelynek lelkésze 1333-ban Pál volt a maroson túli főesperesség tizedjegyzéke szerint és 2 garas adót fizetett a pápai tizedbe.

Beregdu föld alatt a szentesi és szegvári Berek értendő. Vele együtt van emlitve a Durha folyó egy része, a tavakkal és halászó helyekkel. A Durha folyó alatt Kontra-tó értendő, amely a Berek környékén terült el s amelynek egykori vizállása helyén a szomszédos Szegvár egyik dűlője terül el. A Durha név megröviditése csak a még a XVIII. században is használt Condurra névnek.

Ez az itt emlitett végrendelet 1266-ban kelt és tiz év multán erősitette meg a pápa. Ez örökség

folytán a nyulszigeti apácák a szentesi határ egy részének földesuraivá lettek.[4])

Második adatunk a XIV. század harmadik évtizedének végére vonatkozik és abból megtudjuk, hogy Szentes és a már föntebb emlitett Sáp falu földesurai a Szeri Pósák, akiknek birtokában több csongrádmegyei falu van és akik a vármegyében a legnagyobb birtokosok közé tartoznak.[5])

A harmaik adat, amely azonban már későbbi időkből származik, de a XIV. századra vonatkozik, Dónáttornya oppidumról szól, amely a Tamási család kezén van.[6]) Az ősrégi város alapitója a monda szerint Dónáth nevü első birtokosa volt, aki a községben magas tornyú templomot épittetett azokban az időkben, amikor még az ilyen templomok ritkaságszámba mentek.[7])

A birtokosok közül bennünket legközvetlenebbül a város földesúri családja, a Szeri Pósa család érdekel. Az oligárka magyar családok közé tartozik ez a familia, amely hires az erőszakosságáról és amely a vagyonért a nem épen tetszetős dolgok elkövetésére is képes. Jellemző a dúsgazdag oligárka Szeriekre az a pör, amelyet a XIV-ik század közepe táján a szomszédos Hódmezővásárhely egyes határrészeit érdeklően Kopasz nádorral szemben folytattak s amelynek vége az lett, hogy a Szeri Pósa familiát 200 márka birságban[8]) marasztalták el.

A pör tárgya az volt, hogy a Szeri Pósa atyafiak a nádor ellenében, aki pedig a kunok birája és szathmári főispán is volt, a háborúskodást, a civakodást és gyülölséget addig vitték, hogy birtokait kirabolták, falvait felégették, templomait megsértették és feltörték, rablás közben embereit, csakúgy a kunokat, mint a magyarokat, leöldösték.

4) Az egész végrendeletet közli Szeremlei: Hmvásárhely II. kötetében s az egyes határrészek magyarázatát is ő adja a közlöttek szerint.

5) Orsz. lt. Dl.: 11071, 11330, amelyek Sáp (Saph) falura illetve, pusztára vonatkoznak.

6) Orsz. lt Dl. 1861.

7) Borovszky: Csanádmegye története II. kötet.

8) Egy márka mai értéke 44 korona, vagyis a kártérités összege 8800 korona. Óriási összeg ez azért, mert egy-egy falut 20—50 márkáért vettek és adtak.

A nádor, nem tűrhetvén tovább a folytonosan megújúló erőszakoskodásokat, perbe idéztette a Szeri Pósa atyafiakat, akik ellen a fönt ismertetett itélet keletkezett, de amelyben a fizetendő birságösszegen felül még az is ki volt mondva, hogy a Szeriek törvénytelen cselekedeteikkel sokkal nagyobb károkat okoztak 200 márkánál.[9])

Ez a pör nagyon jellemző ezekre az időkre is, amidőn napirenden vannak a földbirtok s annak haszna körül az egyenetlenségek és háborúságok. Mert a királyság megalapitása óta lefolyt három század alatt lényegesen megváltoztak a viszonyok. Mig eleintén ugyanis a földbirtoknak magának semmi jelentősége nem volt s az adománylevelek is nem falvak adományozását tartalmazzák, hanem a legeltetési jogra vonatkoznak és a szolgák adományozásáról szólanak, addig a tatárjárás után, főként akkor, amidőn Károly Róbert és Nagy Lajos királyok korában a közrend megszilárdult, a földbirtok értéke emelkedni kezdett. Amint ez bekövetkezett, egymást követték a perek az elidegenitett, vagy elidegenitetnek vélt földekért. Természetes, hogy minden familia a tőle telhető erővel védte a maga vélt igazát. Ezekből a jog és birtokvédelmekből azután nem egyszer véres összecsapások keletkeztek. De nemcsak a különböző családok folytattak egymás ellenében ilyen módon háborút, hanem az egyes családok osztályoskodása is gyakran nagy harcokra vezetett. Nem ritkán valóságos hadjáratot viseltek egymással az osztályos atyafiak.

Epen a Szeri Pósák egy ilyen osztályos háborúsága folytán látjuk szükségesnek a fentiek elmondását, miután abban a háborúságban Szentes is érdekelve van. Az történt ugyanis, hogy Pósa Margit férje Kerekegyházi László gróf, Pósa István fia Mihály szöllősi birtokát hatalmasul elfoglalta és nem volt hajlandó azt jogos tulajdonosának vissza engedni. Mihály a hatalmaskodással

9) Aujonkori okmánytár. I. 107.

szemben úgy védekezett, hogy elzálogositotta a szöllősi birtokot Petőnek, hogy az „ahogy tudja, akármi módon foglalja el azt magának.“[10]) A családi háborúságnak az lett az eredménye 1355-ben, hogy Pósa Margit kénytelen volt a szöllősi birtokot 100 márkáért jogos birtokosától megvásárolni, s azt a szentesi részbirtokokkal együtt fiainak, Kerekegyházi János és Istvánnak adományozta.

Ebben az adománylevélben a város nevét Zenmpthes-nek irják.[11])

Ilyenformán most már Szentes birtokában a Szeri Pósa és a vele rokon Kerekegyházi család osztozkodott. Pedig a város még ekkor is ép olyan jelentőség nélkül való, kicsiny halászfalu volt, mint egy és két évszázad előtt, mindössze a halastavai voltak értékesek.

A föntebb elmondott dolgokból nagyon könynyen lehet következtetni a XIV-ik századbeli közállapotokra. A hatalmaskodás időszaka ez, csakugy mint a megelőző századok és mint a következők is. A vagyonszerzésben és a közéletben egyaránt az erősebb elve jut érvényre. Emellett sajátságos tünetként kell azt látnunk, hogy a jobbágyság helyzete aránylag tűrhető, sőt határozottan sokkal jobb, mint egy század múlva. A falvak határain belül a lakosság a földeket szabad tetszése szerint használhatja. Áll ez abban az esetben is ha egy-egy falunak több földesura van, mert a jövedelmet nem a birtokolt terület nagysága szabja meg, hanem a jobbágyok száma. Épen ezért az atyafiságos osztályoskodásnál nem a földterületet, hanem a falukat osztják szét útca, esetleg házak szerint.[12])

A határok szabad használata természetes következménye annak, hogy a tiszavidéki magyarság jobbadán állattenyésztéssel foglalkozott s a földmivelés még ezidétt is a legszükebb korlátok közé szorult. Akárhányszor megtörtént az is, hogy évszámra nem szántottak és vetettek egyes faluban,

10) Aujonkori Okmánytár IV. 593.
11) Orsz. lt. Dl. 4865.
12) Dr. Karácsonyi: Békésmegye története. I. kötet.

mert még volt a régi készletekből. Fontos hely jut a nép foglalkozásában a halászatnak. A mindenfelül vizekkel környezett Szentes lakosságának ez a legfőbb foglalkozása, ami jövedelmező is, mert a száritott halat messze vidékre elviszik, lévén a hal, a böjtöket ekkor még szigorúan megtartó lakosság, egyik legfontosabb élelmiszere.

A halastavakra épen ezért kiváló gondot forditanak és a haltenyésztés céljaira mesterséges medencéket is létesitenek, amelyeket csatornák által hoznak összeköttetésbe a folyóvizekkel. Ez az eljárás általános volt országszerte a vizparti községeken. Szentes helyzete pedig különösen előnyös volt azért, mert a Nagy- és Kisvölgyerek, a Gógány, a Görgős és Kisér már természetalkotta csatornák voltak, amelyeket kevés munkával föl lehetett használni a mesterséges haltenyésztés céljaira.[13])

A kultúrális viszonyok még primitivek. E tekintetben nemcsak a föld népének, de a földesuraknak is nagyon kicsinyek az igényei. Minden falunak hihetően megvan a maga temploma és lelkipásztora, de ezzel be is van fejezve minden, amit a kultúrális viszonyokról szólhatunk. Ez azonban nem valami kivételes állapot: igy van ez országszerte mindenütt. A szentesi határban a legjelentékenyebb templom az ecseri volt, amely romjaiban maiglan szemlélhető. Az ecseri templomon kivül a dónáttornyai lehetett nevezetesebb.

Általán a kezdet kezdetein van még minden ezen a vidéken. A nagyobb fejlődést és virágzást csak a XV-ik évszázad hozza meg.

---

13) L. Zsilinszky: Csongrádmegye története I. kötetében a lakosság ez idétti foglalkozásáról szóló részt.

III.

A szentesi határban Hunyadi birtokok voltak. — Ezek a Tamásiak kezéről jutnak a Hunyadiház birtokába. — Küzdelem a birtokokért. — Hamisitott oklevelek. — Hunyadiék igaza. — A birtokoktól mégis megfoszlják Hunyadit. — Az ujabb adománylevél. — A birtokok Mátyás korában. — Zeleméres és Királyság. — Donáttornya és Királyság biráskodási joga. — A birtokok Corvin János kezén. — Corvin János utódai. — A donáttornyai jobbágyok névjegyzéke 1499-ből.

Zsigmond király uralkodása alatt a szentesi határ egyik jelentékeny része: a mai Dónát és Királyság a Hunyadi-ház birtokába került, mint a hold-vásárhelyi uradalom tartozéka. — Hogy miként lett a törekvő hős birtoka, nincsen tisztázva. Annál nehezebb kérdés ez, mert földeknek és falvaknak jogszerinti birtokosai Tamási János vajda gyermekei: Henrik és László még életben voltak. Ez a körülmény mindazáltal a tényt meg nem változtatja: Hunyadi a Zsigmond király adománylevele alapján ténylegesen birtokába vette és használta a hold-vásárhelyi uradalmat, amelynek birtoklásában senki meg nem zavarta.

Csak Zsigmond király halála után keletkezik hosszantartó nehéz bonyodalom a Tamásiféle hagyaték körül, amely bonyodalom bennünket a hold-vásárhelyi uradalomhoz tartozó pusz-

ták miatt érdekel. A hagyaték dolgában ugyanis még a két Tamási életében, az oldalági atyafiak Hédervári Lőrinc nádor és fiai, valamint a Szekcsei Herceg család tagjai, Rafael választott püspökkel élükön, pörbe keveredtek. A pör alapja az volt, hogy a Herceg család egy 1405-ben kelt és Zsigmond király által is megerősitett hagyatéki rendelkezés alapján, amelyben Tamási János vajda kijelenti, hogy magtalan elhalálozása esetében minden birtokai a Szekcsei Herceg család két tagjára, Lászlóra és Istvánra szálljanak át, az egész Tamási hagyatékot magának követelte, viszont a nádor a királytól ujabb adománylevelet eszközölt ki a Tamási hagyaték egy részére és épen birtokba akarta magát helyeztetni, amidőn a Hercegek közbeléptek.[1])

A pörös atyafiak 1437-ben az országbiró előtt egyezséget kötöttek és az ügy ezzel egyelőre befejeződött, de annál hevesebben újult ki, amidőn a Tamásiak elhaltak. Ekkor ujabb egyezség jött létre, amelyben többek között a hold-vásárhelyi uradalom minden tartozékaival egyetemben — ezek közt Dónattornyával — a Szekcsei Hercegeknek jutott. Ezt az egyezséget 1446-ban az ország kormányzója, Hunyadi János elé terjesztették megerősités végett, aki azt helyben is hagyta, noha fia, László, a maga és kiskorú öccse, Mátyás, nevében óvást emelt a hold-vásárhelyi uradalom elidegenitése ellen.[2])

A bonyodalmas dologban az igazi bonyodalom azonban csak most következik be. Kiderül hamarosan, hogy Rafael püspök által fölmutatott oklevél közönséges hamisitvány, amelyet a püspök pénzért készittetett Zemlini Gábor diákkal, a királyi jegyző fiával, aki az ilyen hamisitásokkal üzletszerűen foglalkozott s oly nagy vakmerőséggel űzte azokat, hogy az ország legnagyobb bir-

1) Szeremlei S.: Hmvásárhely története II. kötet.

2) Hunyadi László tiltakozása a müncheni kir. levéltárában. Magyar iratok 25. sz.

tokosai soha sem lehettek biztonságban afelől, nem mutat-e föl valaki az ő birtokukra vonatkozó oklevelet. Ennek a vakmerőségnek az alapja az volt, hogy az ország legelőkelőbbjei is, mint a Kompolthiak, Csákiak, Erdődiek stb. is igénybe vették Gábor diák szolgálatait s igy a diák minden veszedelemtől fedezve érezte magát hatalmas pártfogói által.

Mikor a hamisitás kiderült, az országgyűlés összegyüjtette a hamis okleveleket és Hunyadi is az országgyűlés elé terjesztette az őt ért sérelmet. Az országgyűlés a megtartott vizsgálat után a hold-vásárhelyi uradalomra vonatkozó okiratokat érvényteleneknek jelentette ki és elrendelte, hogy Hunyadit a tőle elvett uradalmakba ujfent igtassák be.

Az ügy érdemére tartozik az is, hogy a kormányzó elismerte a kérdésben levő okiratok megerősitését, de annak kijelentésével, hogy ő az ily dolgokban teljesen járatlan volt, kancellárja pedig egyáltalán nem tudott a birtokra vonatkozó okiratokról, minélfogva a pörlekedő atyafiak egyezsége, amely a Hunyadi gyermekeket vagyonukban megrövidíti, jogtalanúl nyert megerősitést. Maguk a Hercegek pedig azt ismerték el, hogy ők valósággal sohasem birtokolták az uradalmat, abba titkon igtatták be magukat a Hunyadi tudta nélkül s hogy Hunyadi ezt az uradalmat az ő beigtatásuk után is háboritatlanúl használta.

Hunyadi tehát újra birtokába jutott a hold-vásárhelyi uradalomnak, de azért mégsem használhatta nyugodtan, mert időközben ismét megfosztották attól. Királyi adományképen néhai Bothos András leányainak Annának, aki Szekcsei Herceg Pálné volt és Margitnak, akinek férje gróf Bozini György volt, adták. Ez az adománylevél, amelyet Czillei mesterkedett ki V. László királytól, 1455 április 24-én kelt s az adományozás jogcimeűl azok a kiváló szolgálatok vannak benne föltüntetve, amelyeket a Bothos lányok férjei, Zsigmond és Albert királyok, nemkülönben Erzsé-

bet királyné idején, teljesitettek.[3]) A Bothos leányokat, noha az adománylevél ezen birtokok jogos birtokosainak jelentette ki, be sem igtatták a birtokba, mert a király V. László, a hold-vásárhelyi uradalmat újra visszaajándékozta, 1456 május 12-én kett adománylevelében, Hunyadinak.

Hunyadi János kormányzó.

Ebben az adománylevélben a király azt mondja, hogy uralkodásának állandóságát alattvalói szeretetére óhajtja épiteni és alattvalóit maga iránt jótéteményekkel lekötelezni akarja, ennélfogva, meggondolván Hunyadi soha el nem hervadható érde-

3) Orsz. lt. Dl. 14942. sz.

meit, a nagyérdemű férfiúnak hasznát és tisztességét előmozditani kivánván a részletesen felsorolt falvakat és pusztákat, ezek közt Dónáttornyát és Zelemérest (mely puszta később, az alább elmondandó módon, Királyság nevet nyert), amelyeket egyébként még Zsigmond király adományozott Hunyadinak és amelyek azóta állandóan és háboritatlanúl az ő birtokában voltak, újból és megmásithatatlanúl Hunyadinak s az ő törvényes utódainak adományozza.[4]) Ettől az adományozástól kezdve zavartalanúl használta a Hunyadiház ezeket a birtokokat egészen addig, amig azokat Corvin János a saját jószántából el nem ajándékozta. Természetes dolog ez az ország ügyeinek alakúlása folytán, amennyiben V. László után Hunyadi Mátyás lett Magyarország királya, a Hunyadiház ellenségei megtörtek, a király pedig, ha arra kerűlt a sor, meg tudta védelmezni birtokainak állagát.

Mert ilyen eset is fordúlt elő s épen a szentesi határhoz tartozó Hunyadi birtokok körűl. Az történt ugyanis, hogy a szénási uradalom birtokosai, a Maróthyak, valami régi jogcimen igényt formáltak Királyságra, illetve annak a szénási uradalommal határos sarkára, ahol a Zeleméres (Szüleméres) nevű falu állott. Erre a részre, hogy a maguk vélt jogait biztosithassák, saját jobbágyaikat telepitették le s a puszta legnagyobb részét birtokukba vették. Ez még 1461 előtt történt. Amint Szilágyi Mihály, az akkor még kiskorú király nagybátyja és az ország kormányzója, a foglalásról értesűlt, megtámadta Zelemérest, a falut földúlatta s a puszta belsejében Királyság néven új falut alapitott. A Maróthyak nem hagyták annyiban a dolgot, a puszta visszaszerzésére pört inditottak. — A pör következtében 1461-ben nagy tanúvallatást tartottak, amelynek során a környék majdnem valamennyi birtokosa a Maróthyak igaza mellett tanúskodott,

4) Orsz. lt. Szentiványi-féle iratok közt 35—41. sz.

de az itélet mégis a király mellett szólott s Zeleméres nem támadt föl többé, megmaradt Királyság néven a Hunyadi-ház birtokában.[5])

A Hunyadi-ház birtokában a két falu, Dónáttornya és Királyság, szép fejlődésnek indúlt s csakhamar elébe vágott a környék többi falvainak. Határaik rendszeres művelés alatt álltak s a nagy számú itt élő jobbágyság a legjobb anyagi viszonyok közé került. A jobbágyság jómódja csábitóan hatott a környékbeli falvakban élő jobbágyságra. Igen sok jobbágy család hagyta el ősi tűzhelyét, hogy a király jobbágya lehessen. Legtöbben engedéllyel, miután úri tartozásaiknak eleget tettek, de volt olyan eset is, amidőn minden szó nélkül szöktek meg az egyes jobbágyok és telepedtek meg vagy Királyságon, vagy Dónáttornyán. Igy 1482-ben Szentes birája, Á k o s Pál is egyszerűen megszökött Szentesről s Dónáttornyára költözködött, de őt hamarosan törvényes itélettel kényszeritették arra, hogy visszatérjen elhagyott községébe.[6])

A nagy jólét azonban elkapatta a két község lakosságát s bár mindent a Hunyadiháznak köszönhettek az itt lakó jobbágyok, mégis többször megtagadták a köteles engedelmességet. Ilyenkor erősebb eszközökhöz volt kénytelen nyúlni az uralkodó család is. Ilyen eset volt 1465-ben, amidőn Hunyadiné javaik lefoglalásával és szemeik kiszúratásával fenyegette meg az engedetlen dónáttornyaiakat, mire azok a csanádmegyei alispánnál emeltek panaszt, hatalmaskodás vádjával illették a nagyasszonyt.[7]) Az alispán hihetően kitanitotta a panaszkodókat arra, hogy nincsen igazságuk s hogy azok a jobbágyok, akik olyan jómódban élnek, mint a dónáttornyaiak, épen nem panaszkodhatnak, de kétszeres kötelességük az engedelmesség, mert soha többé nem merült föl hasonló viszály. Bizonyossá teszi ezt az a körülmény is, hogy

5) Karácsonyi: Békésmegye története. II. kötet.
6) Orsz. lt. Dl. 18604. sz.
7) Borovszki: Csanádmegye története II. kötet.

1484. március 16-án kiadott[8]) oklevelében Mátyás király azzal jutalmazza a királysági és dónáttornyai jobbágyság hűségét, hogy törvényhatósági tekintetekben kiveszi mind a két községet a vármegye főnhatósága alúl és saját birái hatósága alá rendeli, sőt ezenfelűl még az idegen perlekedőket is arra útasitja, hogy elsőfokon a két kiváltságos község birái előtt keressék az igazságot. Ha tudjuk azt, hogy azidétt milyen jelentősége volt a biráskodási jognak, akkor ezt a királyi levelet úgy tekinthetjük, mint amely a két községet, legalább a biráskodás dolgában, a királyi városokkal egyenlő rangba emelte.

A két község ekkor érte el fejlődésének tetőpontját. Nem sokára azonban mind a kettő kiment a Hunyadiház birokából. Mert amilyen kitünő gazda volt a nagy törökverő hős és amilyen kiváló gondot forditott arra, hogy birtoka szaporodjék, épen olyan könnyen adtak túl az egyes birtokokon Mátyás király és még inkább a király fia Corvin János. Már Hunyadiné életében megkisérlette a szentesi határban levő birtokok eladományozását Mátyás király, de ennek Hunyadiné ellene mondott. Amidőn azonban a nagyasszony meghalt, nem volt senki, aki a könnyelmű adakozásoknak ellene álljon s a nagy Hunyadi uradalom fölloszlása még Mátyás király életében megkezdődött.

Corvin János nagyon rosszúl gazdálkodott. Legtöbb esetben pénzügyi zavarokkal küzdött s ilyenkor rendesen valamelyik birtokát vetette zálogba, vagy adta át uradalmi tisztjeinek, akiket nem tudott fizetni. Igy lett 1497-ben Fábiánsebestyén a herceg várnagyaié: Enyingi Török Imréé és Andrásé, hasonlóképen Szénás 1498-ban a Várkonyi Mihályé.

Dónáttornya és Királyság azonban még előbb, Mátyás király életében, kisiklott a Hunyadiház kezéből. Ezeket a falvakat már 1484-ben Corvin

8) Orsz. lt. Dl. 18943. sz.

János használata, de nem tudni miért, hamarosan elajándékozta Dobozi Dánffy Andrásnak. Az ajándékozást jóváhagyta a király és Dánffyt be is igtatták a birtokba. Corvin János később vissza akarta szerezni a két községet, de minden kisérlete megtört Dánffynak a birtokhoz való ragaszkodásán és még inkább vallási fanatizmusán. A vakbuzgó földesúr ugyanis úgy Királyságot, mint Dónáttornyát 1490-ben végrendeletileg a nyúlszigeti apácáknak hagyományozta azzal a kikötéssel, hogy az apácák az ő halála után tartoznak mindennap érette egy-egy misét mondatni. Hiába igért Corvin János a birtok helyett másik birtokot és a nyúlszigeti apácák részére teendő pénzbeli hasonló tárgyú alapitványt, Dánffy hajlithatatlan volt s a két népes községet nem eresztette ki tulajdonából.[9])

Dánffy 1495-ben meghalt. A nyúlszigeti apácák valósággal birtokukba vették a két községet s őket a birtokban II. Ulászló király meg is erősitette.[10]) Azt kellene hinnünk, hogy az apácák most már nyugodtan birhatták a két községet, azonban még sem ment ilyen simán a dolog. Két hatalmas főúr, Podmaniczky János és Razviai Horváth János meg akarta szerezni magának a volt szentadrási uradalmat, amelyhez Corvin János idejében Dónáttornya és Királyság is tartoztak. Midőn Corvin János meghalt, 1508-ban junius 13-ról keltezve, királyi adománylevelet eszközöltek ki II. Ulászlótól, amely szerint az aradmegyei Ötvenablakú, a békésmegyei Szentandrás, Csabacsüd, Szentetornya, Szentmiklós és Királyság, végül a csanádmegyei Dónáttornya a nevezett urak birtokába adatik, mert — amint ezt az oklevél mondja — ezek a falvak néhai Corvin János adományozásából néhai Dánffy András tulajdonába mentek át, ennek halálával pedig visszaszállottak Corvin János fiára Kristófra, akinek

9) Dr. Karácsonyi: Békésmegye története I. kötet.

10) Orsz. lt. Dl. 20324. sz.

magvaszakadtával a koronához kerültek és igy azokkal a király szabadon rendelkezhetik.[11])

Ennek a királyi adománylevélnek fő érdekessége abban áll, hogy minden adat hamis benne. Dánffy ugyanis hamarabb meghalt, mint Corvin János, sőt előbb, mint Corvin Kristóf megszületett. Ebből az következik, hogy az uradalom csakis Corvin Jánosra szállhatott volna vissza. De ez sem lehetett, mert a birtok átruházása teljes tulajdonjoggal történt Dánffyra, aki mint föntebb láttuk, annyira ragaszkodott ezekhez a birtokokhoz, hogy amidőn azokat Corvin János vissza akarta váltani, minden kisérlete hiábavaló volt. De mindezeken tul, amint láttuk Királyság és Dónáttornya Dánffy halála után a nyúlszigeti apácák birtokába ment át, ezeket a király a birtokban megerősitette s az uradalom többi részeit Dánffy Márton örökölte szintén a végrendelet értelmében. Tehát az adománylevél egyetlen kitétele sem állhatott meg, mégis a két főúr annyira vakmerő volt, hogy megkisérlette a birtokba való beigtatást.

A beigtatás azonban meghiusult, mert a valóságos birtokosok ellentmondottak s az apácák ügyészei pedig, akik az ilyen pörök viteléhez kiválóan értettek, 1520-ig folytonosan el tudták halasztani a pör megkezdését, amivel megakadályozták azt, hogy a két adományos tettleg birtokába vehesse az uradalmat. Mikor az után a pör megindúlhatott, akkorára már Podmaniczky is, Horváth is elhaltak. Jogutódaik keresztül vitték ugyan, hogy az 1521 évi Szent György nap nyolcadára olyan kikötéssel idézték pörbe az uradalom valódi birtokosait, hogy meg nem jelenésök esetén a király meghallgatásuk nélkül fog igazságot szolgáltatni, de az apácák ügyészei ismét gondoskodtak arról, hogy ebből se legyen semmi. Az ügy ujfent szünetelt s még 1525-ben is csak ott tartottak,

11) Orsz. lt. Dl. 21848. sz.

hogy a Podmaniczky és Horváth jogutódok a pöriratok másolatát kapták kézhez. Ekkor már csak egy lépés volt a mohácsi vész, amely után a pártvillongások és a törökuralom következtek. A pörös ügy önmagától megsemmisült, a Dánffy jogos örökösei benne maradtak a birtokban mindaddig, mig a törökuralom végképen el nem sodorta erről a vidékről a magyar földesurakat.[12])

Az apácák, mint a két község jogos birtokosai a birtok átvétele után nyomban berendezkedtek Dónáttornyán és Királyságon. Uradalmi központjuk Dónáttornya lett. Állandóan tartózkodott itt nehány apáca s ugyancsak itt székelt az uradalmi tiszttartó is. Az első tiszttartó volt 1499-ben Homokházi Cseke Barnabás, akit 1508-ban Inokai Lénárt követett, majd 1514-ben Endrédi Harangi Lénárt állott az uradalom élére s az utólsó tiszttartó, akinek működése a törökuralom kezdeteire esik, Felgyői Jakabházi Miklós volt.[13])

Hogy Dónáttornya az akkori idők viszonyaihoz képest milyen jelentékeny hely lehetett, mi sem bizonyitja jobban, mint az 1499-ből fönmaradt összeirás, amelyben a jobbágy családfők neve egyenként föl van sorolva. Ez a névsor a következő:

Bacsó Péter, Bakacsa N., Balinka László és Miklós, Bellus N., Bertalan János, Bicskeszakállu Farkas, Boján Mihály, Braniszló Pál, Bujkó Gosztradim és Márk, Diák Lukács, Druzsa László és Miklós, Fanafolyó Miklós, Fekete György, László, Lukács, Mihály, Miklós és Péter, Fodor Miklós és Pál, Fóris Gergely, Futó György és Miklós, Hosszu Miklós, Huik Bálint és István, Huszár Mihály, Igási János, Ihász Bertalan, Ilkó Kozma, Istvánfi Pál, Kacsó Balázs és Miklós, Kalinics László, Kancsó György, Karagul Domokos, István, János, Miklós és Péter, Keszege János és Péter, Kolizi László, Kopasz Barnabás, Korhány László és István, Kun Pál, Lakos György, Lászlófi György, Lukácsi Pál, Mágócsi István és László, Magyar Mátyás és Miklós,

12) Karácsonyi Békésmegye története I. kötet.

13) Borovszky Csanádmegye története II. kötet.

Mészáros Mihály, Mihályfi László, Mikes Albert, Molnár György, Molnos Demeter, László, Márk és Péter, Nagy Orbán, Napjánosi Demeter, Parlag Albert és Mihály, Pongrácz László, Lukács és Pongrác, Puska Pál, Putnoki László, Réz János és Márk, Ruzsó György, és Péter, Sipos Mihály, Szaniszló János, Szerdek Bózsó és Demeter, Szorán János, László és Márk, Szőcs János és Tamás, Tódor Pál és Péter, Vajda János és Péter, Varga György és Mihály, Veres László, Vidács János, Vitán István, Vláda Lukács és Mihály.[13])

Mintegy száz jobbágy családról ad hiteles tanúságot ez az összeirás. Nagyon erősen megokolja tehát azt a tülekedést, amelyet a birtokért a Podmaniczky és Horváth családok folytattak. Mert amint előbb és később, úgy ezidétt is a jobbágyok számától függött az egyes birtokok jövedelmezősége, már pedig akkora számú jobbágy családot nem igen lehetett egy-egy községben találni mint Dónáttornyán. Igaz ugyan az is, hogy Dónáttornya különös fölvirágzásának, mint erről föntebb megemlékeztünk, az a kiváltságos helyzet volt az oka, hogy királyi birtok lévén az ott lakos jobbágyság helyzete mindenképen kedvező volt s ez az előnyös helyzet az anyagi boldogulás minden föltételét megadta.

---

13) Orsz. lt. Dl. 20856. sz. Ongor János és Miklós panaszos följelentése dolgában a nyúlszigeti apácák pörbehivása.

IV.

A határ többi községei a törökvilág előtt. — A legnagyobb földesurak. — Birtokváltozások. — Egy hagyatéki pör. — A Heykedi és Szeri Pósa családok utódai. — Küzdelmek Szentes birtokáért. — A város ezidétti állapota. — Életmód a mohácsi vész előtt. — A földesurak erőszakoskodásai. — A jobbágyok helyzete fokozatosan rosszabbodik. — A pórlázadás és annak következményei 1514. — Az ország hanyatlása. — A mohácsi vész. — Az első török dúlás a vidéken és Szentes pusztulása 1526.

A régi idők történetének elmondásában az ősi Dónáttornyán és az újonnan alapitott Királyságon kivül csak Szentes, Bökény, Sáp és Ecser szerepelnek a mai szentesi határban fenállott egykori községek közül. A többi falvak: Tőke, Hékéd, Szentlászló, Szentmihályfalva, Veresegyháza[1]) csak a tizenötödik században tünnek fel. Nem szabad azonban ebből a körülményből arra következtetni, hogy a most emlitett községek a tizenötödik századot megelőzte időkben nem állottak még. A tudósitások hiánya nem bizonyit mást, mint azt, hogy

1) A Petrák krónika szerint szentesi határbeli községek voltak még: Pankota, Derekegyháza, Fábiánsebestyén. A két utóbbi valóban község volt, de egyik sem számitható a mai Szentes határához, Pankota ellenben nem volt falu, hanem azokat a szigeteket nevezték igy, amelyek a Mucsitó vizei közt terültek el. — Szól a hagyomány arról is, hogy Zalota is falu volt. Erre sincsen semmi adatunk, ellenben tudjuk azt, hogy a múlt század elejéig Zalota Bökényhez tartozott.

ezeknek a községeknek birtokosaiban változás nem állott be. De különben is — amint ezt már föntebb érintettük volt — a mi vidékünkön a községi élet fejlődése csak az Anjou királyok ~~királyok~~ korában kezdődött és tetőpontját Mátyás király uralkodása idején érte el. Számos olyan földbirtok volt a tatárjárást követő időkben, még egy évszázad elmultán is, amellyel földesura egyáltalán nem törődött, mert az a birtok nem volt érdemes arra, hogy a gazdája gondoljon vele.

Mikor a közrend az országban helyreállott s a viszonyok megszilárdúltak, a földbirtok jövedelmezőbbé és értékesebbé vált. Egyes elhanyagolt, hosszú időkön át semmire sem becsült birtoktestek kétszeres jövedelmet is hoztak földesuraiknak a régóta művelt birtokaikkal szemben. Természetes tehát, hogy a földesurak minden lehetőt elkövettek, hogy az addig parlagon hevert és most váratlanúl jövedelmező birtokok felvirágzását minél jobban előmozdithassák. Miután pedig a birtok jövedelmét a jobbágyok minél nagyobb számával lehetett fokozni, a földesurak valósággal egymásra licitáltak a jobbágyoknak nyujtandó kedvezmények dolgában, igy akarván megszaporitani az egyes föllendűlő falvakban a munkáskezeket és az adózó népet. Valóságos kis népvándorlás indult meg egyik faluból a másikba. Természetes azonban, hogy ennek is volt káros hatása. Egyes falvak egészen elnéptelenedtek és megsemmisültek.

Igy semmisült meg a szentesi határban Sáp falu. Lakossága teljesen elhagyta s bár földesurai megkisérelték, hogy az elpusztult falut uj telepitéssel helyreállitják, nem ért semmit. Az egykori falu, amely több évszázadon át fönállott pusztaföldé lőn s már a tizenötödik század hetvenes éveiben csak, mint pusztáról tesz említést az egykori okirat.[2])

Mint láttuk Dónáttornya és Királyság a Hunyadi-ház birtokába jutott. Ecsert, miután a falu-

2) Orsz. lt. Dl. 25236 sz.

ból a szabad kunok elzüllöttek, Nagy Lajos király a rác származású Jaksics családnak adományozta a többi, szintén egykor kunok kezén volt, e vidéki birtokokkal együtt.[3]) E két nagy birtokos családon kivül a határban a Szeri Pósák és leányági rokonaik: a Gyólaiak és Bizereiek, ezeken túl pedig a Zelemériek, a Heykediek, a Szentlőrinczieki, a Gyepősi Mórék, végül a Garaik a földesurak. Ezek között a legvagyonosabbak a Szeri Pósák és a Heykediek.

A Szeri Pósa család birtokai Szentesen, Sápon, Bökényen és Tőkén voltak a szentesi határban. E falvak közül Sápot a garamszentbenedeki apátsággal[4]), Szentest a Bizerei, Tőkét a Bizerei, Gyólai és Zeleméri, Bökényt pedig e három családon felül még a Szentlőrinczi családdal birták közösen. Hékéd és Veresegyháza egészben a Heykedi család birtoka volt, Szentlászló a Gyepősi Móré családé[5]), végül Szentmihályfalvát királyi adományképen Garai Miklós nádor és testvére István, kapták.[6])

A birtokos családok sorában azonban rövid idő alatt lényeges változások állottak be. A Heykedi és a Szeri Pósa családok kihaltak, a Gyólai és Bizerei családok pedig eladták itteni birtokaikat, Szentmihályfalva is lement a Garai család kezéről s a Mágócsy (Porkoláb) család kezére került.[7])

A Gyólai és Bizerei családokat a pénztelenség kényszeritette arra, hogy birtokaikat eladják. Gyólai László Dóczi Jánostól a Hunyadi János volt számtartója fiától 1050 magyar forint, Bizerei János pedig Keserű István alnádortól 100 arany forint

3) Szeremlei S. Hmvásárhely története II. k.

4) Orsz. lt. Dl. 11330 sz.

5) Orsz. lt. Dl. 20324 sz. II. Ulászló király rendelete 1495-ből, amelyben Szentlászlót Pókaháza és Thyss (Tés) szintén csongrádmegyei községekkel együtt Gyepősi Móré Péter kérelmére Pestmegyébe kebelezi át.

6) Zsilinszky M. Csongrádm. tört. I. k. — Megjegyzendő, hogy Szentmihályfalva fekvését a történettudomány eddig még nem tisztázta teljesen. Hagyományaink szerint a mostani Kántorhalom körül feküdt Szentmihályfalva. Valószinű, hogy ez a hagyomány megáll, mert a halom neve még a XVIII. században is Szentmihály-halom volt s mai nevét akkor nyerte, mikor 1775-ben a rom. kat. kántor urbáriális földjáradóságát itt adták ki.

7) Zsilinszky: Csongrádmegye története I. k.

kölcsönt vett föl s mind a ketten lekötötték ezeknek a kölcsönöknek biztosítására azokat a részbirtokokat, amelyeknek e vidéken tulajdonosai voltak. Mikor aztán a fizetésre került a sor, mind a két földesúr kénytelen volt a lekötött birtokot átengedni hitelezőjének. Így jutott a határbeli birtokosok sorába 1501-ben Dóczi János[8]) és 1511-ben Keserű István alnádor.[9])

A dolog természetéből folyik, hogy ezek a birtokváltozások a legsimábban bonyolódtak le, nem ugy, mint az a családi osztály, amely a Zeleméri család tőkei és bökényi birtokát kétfelé választotta.

Zeleméri Mihály ugyanis Márta húgát, aki Parlaghi Antal neje volt, teljesen ki akarta forgatni az ősi vagyonból. Parlaghiné azonban nem engedte ősi jussát és 1488-ban panasszal fordult Mátyás király elé. A király a panasz folytán útasitotta a leleszi konventet, hogy tartson vizsgálatot és amennyiben a panasz a valóságnak megfelel, szoritsa rá Zeleméri Mihályt az osztályrész kiadására. A konvent megtartotta a vizsgálatot, föl is hivta Mihály urat az osztályrész kiadására, de eredménytelenül. Ilyen körülmények között Parlaghinét is, Zeleméri Mihályt is megidézték a király elé. Az osztályos pernek az lett a vége, hogy Mihály urat itélettel kötelezték az osztályrész kiadására.[10]) Parlaghiné után gyermekei örökölték a tőkei és bökényi részbirtokokat s igy most már a szentesi határbeli birtokosok a Parlaghiakkal is szaporodtak.

Mindezek a dolgok már akkor történtek, amidőn a szentesi határ két legnagyobb birtokos családjának, a kihalt Heykedi és Szeri Pósa családoknak, hagyatéki ügye elintéződött. Ezek közül az első minden baj nélkül bonyolódott le, mig a második körül számos pör keletkezett.

---

8) Orsz. lt. Dl. 21061 sz.

9) A pozsonyi káptalan levéltárában. Prot. Bud. fol. 415.

10) Az iratok leleszi konvent levéltárában. Pesty: Magyarország helynevei I. k.

Az utolsó Heykedi vér, Anna asszony, Jánosi Balázs özvegye, örökbefogadta Hunyadi János kancellárját, Sári Péter kanonokot, akit egyúttal általános örökösévé is tett. Az örökbefogadás 1453-ban történt.[11]) Sári Péter még a Heykedi Anna életében 1464-ben átvette a birtokot[12]) s azt halálig megtartotta. Sári Péter halála után Hékédet a Kutassy család,[13]) Veresegyházát pedig Susalich István és Bánrévy László birtokában találjuk.[14])

Mátyás király.

Szentest és a többi Szeri Pósa birtokokat a család kihalta után Mátyás király, 1471-ben, Guthi Ország Mihálynak és Nádasdi Ongor Jánosnak adományozta, azokért a szolgálatokért, amelyeket a nevezettek Vitéz János váradi püspök és társai összeesküvése alkalmával hűségükkel teljesitettek.[15]) A kihalt család leányági rokonai, különösen azok, akik még nem részesültek a Szeri Pósa vagyonból, az adománylevél ellen óvást

---

11) Haán L. Békésmegye hajdana. Ugyanitt arról is szó van, hogy Szentes is a Heykedi család birtoka lett volna, de ezt a meglevő okiratok megcáfolják.

12) Orsz. lt. Dl. 15949 sz.

13) Zsilinszky M. Csongrádmegye története I. k.

14) Karácsonyi J. Békésmegye története I. k.

15) Orsz. lt. Dl. 17273 sz.

emeltek. Majd, midőn az új birtokosok beigtatására került a sor, ismét tiltakoztak. A jogukat kereső oldalági rokonok voltak: a Maczedóniai, Forgács és Geszti családok, akiknek a nevében az ellenmondást Pyenicski Károly Imre tette meg.[16]) A két új birtokos az óvástétel után nem érezte magat biztonságban az uj birtok tulajdonában s a királyhoz fordúlt, aki 1475-ben újabb adománylevelet adott ki számukra, amely megerősitette őket az igaz úton szerzett birtok tulajdonában.[17])

Ez a második adománylevél a Szeri Pósa atyafiak minden igényének megsemmisülését jelentette. De az egyik jogkereső atyafi, Pető János, még ekkor sem akart engedni. Erővel is megkisérelte birtokába venni azt a részt, amely az Ongor Jánosé lett. Az erőszakra Ongor János is erőszakkal felelt. Időközben vajda lett s igy karhatalom felett is rendelkezett: egyszerűen kiverette katonáival a birtokról a követelőző atyafit.[18])

A Guthi és Ongor családok birtokba lépése előtt szerepel még egy szentesi birtokos család, amelyről eddig nem volt szó: ez a Tornyai család.[19]) Ezek szerint Szentes földesurai a tizenhatodik század elején a Guthiak, Ongorok, Tornyaiak és Keserű István alnádor voltak. Ezzel azonban még nem teljes a mohácsi vész előtti birtok történet, mert Ongor János és Keserű István megváltak itteni birtokaiktól. Ongor a szentesi birtokok felét Mulathi Salathiel Bertalannak, másik felét pedig Dóczi Miklósnak adta el[20]), Keserű István helyébe pedig, szintén vétel útján, a Muthnoki család került.[21])

Szentes ezekben az években még mindig az a jóformán minden jelentőség nélkül való ki-

16) Orsz. lt. Dl. 17282 sz.
17) Szeremlei Hmvásárhely története II. k.
18) Pesty: Krassómegye története II. k.
19) Orsz. lt. Dl. 16449 sz.
20) Báró Harruckern család levéltára (a gróf Károlyi nemzetség budapesti levéltárában) AA-XVII.-1.
21) Szeremlei S. Hmvásárhely története II. k.

csiny falu volt, ami az előző századokban. A Kurca partján, hosszú csikban, a mai Tóth József, Horváth Gyula és talán a Petőfi-utca vonalán terült el. A Görgős, a Kisvölgy, a Nagyvölgy, a Kisér, a Gógány — akkor még valamennyi bővizű folyócska — kivül feküdtek a falun és körülzárták azt a Kurcával együtt úgy, hogy a város valóságos természeti erősség volt a nagy nádasok közepette. Miként az akkori Szentes belső területe kicsiny volt: határa is csak egy tenyérnyi. A Berek, a Nyomás és az Alsórét, amiből állott. Nagyon valószinű, hogy az elpusztult Sáp falu határának a Sápi-halmokon innen fekvő részét már ezidétt is a szentesiek használták. E mellett szól az a körülmény, hogy Szentes is, Sáp is, Szeri Pósa birtok volt.

Hogy az akkori Szentesnek volt-e temploma és papja, semmi biztos adatunk nincsen. De valószinű, hogy már volt. A hagyományok a mohácsi vész idejéből megemlitik Szentes akkori lelkipásztorának nevét[22]), sőt ezen túl még azt is állitják, hogy a város legmagasabb pontján, ott, ahol most az egykori sóház faépülete áll, a huszitáknak volt temploma. A szentesi huszitákat a hagyományok szerint az ecseri földbirtokos, Jaksics, felesége, aki cseh származású nő és maga is huszita volt, támogatta és védelmezte.[23]) Ezt a hagyományt azonban semmi történeti adat nem teszi valószinűvé. Ha a cseh születésű Jaksicsné huszitákat telepitett volna a szentesi határba, csakis a férje birtokára, Ecserre telepithette volna őket. De még ez sem állhat meg, mert a magyar Alföldön huszita telepitésekről a történelem semmit sem tud.

A város viszonyairól szólván, meg kell itt emlitenünk azt, hogy a szentesi ifjak között is akadt olyan, aki külföldi egyetemre ment el tanúlni. Egy-

22) Petrák féle krónika.

23) Balogh János: A mi halmaink. (Szentesi Lap 1887 évi folyamában) A föltevés azon alapszik, hogy a sóház helyén állitólag a XVIII. században egy alapfalat ástak ki s az onnan kikerült téglákon a kehely lenyomata volt látható. A kehely pedig a huszták jelvénye volt.

nek a neve fönmaradt. Thomas de Zenthes ez, aki az 1513—14. években a krakkói egyetemen tanúlt, ahol baccalaureussá avattak.[24])

A lakosság főfoglalkozása még ezidétt is a jószágtenyésztés és a halászat. A földmivelés csak harmadrangú helyet foglal el s belterjesebb gazdálkodás csak Dónáttornyán és Királyságon folyik. Ennek a két községnek határa a legkevésbbé vizjárta terület, a földmivelés itt fizeti ki magát legjobban. Hékéden és Tőkén a juhtenyésztés áll az első helyen. Ennek a két falunak határát a tavaszi és az őszi áradások bőségesen megöntözik, a nyájaknak mindig elegendő kövér legelőjük van. Egyébként is, akkor még épen olyan nagy jelentősége volt a juhtenyésztésnek, aminő jelentéktelen helyre sülyedt az a mostani viszonyok között. Általán véve azt mondhatjuk, hogy a szentesi határ községei, földesurnak és jobbágynak, egyaránt tisztességes jövedelmet biztositottak.

Nem is lett volna semmi baj, ha országszerte hihetetlenül meg nem romlanak a viszonyok.

Az a fellendülés, amely a községi életet kifejlesztette ezen a vidéken, elkapatta a földesurakat. Amint a birtok jövedelme szaporodott, mind többet és többet vártak s mert várakozásuk csalatkozással járt, újabb és újabb módokat eszeltek ki jövedelmeik fokozására. Mikor ezzel sem értek célt: az erőszak következett. Embertelenül kinozták és zsarolták a jobbágyokat. Azoknak a kedvezéseknek még az emlékezete is kiveszett már, amelyekkel egy századdal ezelőtt letelepedésre csábitották a jobbágyokat.

Zsigmond király uralkodásának két utolsó évtizedében kezdett rosszabbra fordúlni a jobbágyok helyzete az országban. Mind jobban megnehezedtek a viszonyok s csak Mátyás király uralkodása hozott némi enyhülést. Amint azonban a tehetetlen II. Ulászló került Magyarország trónjára, a helyzet még sokkalta rosszabb lett azonnal, mint

24) Zsilinszky M. Csongrádmegye története I. k.

Mátyás előtt volt. Mindennapos volt a földesurak erőszakoskodása és azzal szemben az elköltözködéssel sem védekezhettek a jobbágyok: a szabad költözködési jog csak irott malaszt volt már ezekben az időkben, mert azt a jobbágyok nem gyakorolhatták. Legfölebb megszökhettek lakóhelyükről, de akkor meg földesuruk karhatalommal vitette őket vissza az elhagyott faluba. Ha panaszkodtak, ők jártak rosszúl. Nagyon keserves világ volt ez s nem lehet azon csudálkoznunk, hogy megszületett a jobbágyság ajkán ez még a mai napig is fönmaradt szálló ige: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!“ A jobbágyság tűrt, mert nem tehetett egyebet, de lelkében a keserűség napról napra növekedett, miglen a vérlázitó helyzet véres eseményeket nem idézett elő.

A viszonyok illusztrálása érdekéből nehány, a mi határunkat érdeklő eseményt beszélünk el, amelyekből könnyen megérthető, hogy milyen állapotok uralkodtak akkor, amidőn, „aki birta, az marta.“

Emlitettük, hogy Ecser földesurai a Jaksicsok voltak. Nyers, erőszakos emberek voltak ezek, akik a maguk akaratának minden körülmények között érvényt akartak szerezni s ha arra került a sor, nem riadtak vissza törvénytelen cselekedetektől sem, csakhogy anyagi érdekeiket biztosithassák. Ezeknek a Jaksicsoknak, akik Mátyás király adományából a Vásárhely határához tartozó Csomorkányon is birtokosok voltak, akadt ügyük 1465-ben a dónáttornyai jobbágyokkal. A dolog úgy esett, hogy a Jaksics jobbágyai megtámadták a Hunyadiház tiszttartójának, Varjasy Jánosnak faluját, Varjast, amely Csomorkány közelében állott. A falut kirabolták és nemcsak a földesúrnak, hanem a falu lakosságának is érzékeny károkat okoztak. A dónáttornyaiak, lévén ők is a Hunyadi-ház jobbágyai és közvetlenül a Varjasi tiszttartó alárendeltjei, elégtételt akartak szerezni uruknak és az erőszakoskodásra erőszakoskodással feleltek.

Hatalmukba keritették a Jaksicsok ecseri rétjeit, jószágaikat odaterelték, a rétet meg is kaszálták.

Ez még Mátyás király uralkodása alatt történt, amikor az igazság kijárt mindenkinek. A dónáttornyaiak is észrevették, hogy a dologból könnyen baj lehet, ha Jaksics panaszt emel ellenük. Úgy gondolták tehát, hogy a leghelyesebb lesz, ha ők emelnek panaszt a Jaksicsok ellen. A gondolatot a tett követte és Dónáttornya mezőváros birái irásos beadványt intéztek Csanádmegye alispánjához — a város ugyanis ennek a megyének fenhatósága alá tartozott —, amelyben elmondták, hogy Jaksics vajda minő kárt okozott Varjasinak, de hogy humor vegyüljön a dologba, azt is hozzátették, hogy „némi-nemű kárt ők is okoztak Jaksicséknak, de ezt a saját elhatározásukból és a földesúri tisztség tudta nélkül cselekedték; az okozott károkat hajlandók is megtériteni, de csak azzal a föltétellel, ha Jaksicsék is megtéritik azokat a károkat, amelyeket ők okoztak.“[25])

Jelentéktelen, apró eset ez a Mátyás király korában történt dolog azokhoz képest, amelyek II. Ulászló korában rendszeressé váltak. Minden érdekessége mellett itt inkább csak az idők jellemzésére hoztuk föl és annak bizonyságára, hogy a hatalmaskodások még az „igazságos“ király uralkodása alatt is megestek, ha nem is büntetlenül. II. Ulászló trónralépése után a hatalmaskodó földesurak, a valóságos kis királyok, hihetetlen pusztulást idéztek elő. Az idegen uradalmak kifosztása, a szomszédos földesurak között lefolyt valóságos rabló hadjáratok, mindennapos dolggá lettek, de emellett az sem volt ritka eset, amikor a kapzsi, pénzéhes földesurak a saját jobbágyaikat is kifosztották mindenükből. Mi sem bizonyitja ezt jobban, mint az, hogy II. Ulászló idején egész sereg falu ment tönkre.

25) Orsz. lt. Dl. 16143 sz.

Mikor pedig egy-egy falu tönkre ment, elpusztúl, vagy pedig elnéptelenedett, akkor a szomszédos földesurak igyekeztek azt hatalmukba keriteni. Ha pedig a falu jogos birtokosai ellenállottak, akkor hetekig tartó háborúskodás keletkezett, mert elég volt a megszállás és a birtokban tartás ahoz, hogy a tehetetlen királytól adománylevelet eszközöljenek ki a szóban forgó falura a jogszerinti birtokos rovására. Igy lett az erőszakoskodások révén az egész vidék leghatalmasabb földesúri családja a Dóczi familia s ezek a hatalmaskodások okozták azt, hogy az Ongor család is túladott a szentesi és az egyéb e környéken fekvő részbirtokain.[26])

A valóságos helyzet az, hogy az egész vidék ezidétti históriája nem áll másból, mint az erőszakoskodások végtelen hosszú sorozatából. És ezekben az erőszakoskodásokban a világi földesurak mellett nagy szerep jut a különböző egyházi földesuraknak is. Kiáltó bizonyság erre az a számos panasz, amelyet a nyúlszigeti apácák ellen, — akik tudvalevően Dónáttornya és Királyság földesurai lettek Dánffy-féle végrendelet következtében — a szomszédos földes urak emeltek.

Igy 1499-ben Ongor János és Miklós azt a panaszt tették a király előtt, hogy a nyúlszigeti apácák dónáttornyai gazdatisztje, Cseke Barnabás, 150 névszerint is megnevezett jobbággyal, az ő derekegyházai Kórógyháza nevezetű tavukat lecsapoltatta, abból a halakat kifogatta, a panaszlók halász kunyhóit fölgyujtatta és ezenkivül egy derekegyházai jobbágyot, aki épen kün volt a tónál, kegyetlenül elveretett. A vizsgálatot elrendelték, azt megtartották, a vád valónak is bizonyult, mire az apácákat a királyi személyes jelenlétü törvényszék elé meg is idézték.[27])

Ongorék azonban csak nem kaptak igazságot, mire ők maguk vettek maguknak elégtételt, úgy,

---

26) Szeremlei S. Hmvásárhely története II. k.

27) Orsz. lt. Dl. 20856 sz. — A fölsorolt jobbágyok névjegyzéke az előző fejezet végén olvasható. Számuk azonban csak körülbelül 100 és nem 150.

ahogy tudtak. Néhány hónappal azután, hogy Cseke Barnabás lecsapoltatta a Kórógyháza-tavat, Ongorék tisztje egyszerűen lekaszáltatta a dónáttornyai réteket, majd az ősz folyamán kitiltotta a Kék-tó nádasából a dónáttornyai jobbágyokat s azokon, akik e tilalom ellenére ott nádat mertek vágatni, erőszakosságot követett el. Így Puthnik László dónáttornyai jobbágyot keményen megcsapatta, majd egy köböl árpát erőszakolt ki tőle, Tódor Lászlónak pedig két ökrét leszúrta. Természetes, hogy most már az apácák emeltek panaszt és ezúttal nekik lett igazuk, de az ólomlábú igazságszolgáltatás nekik sem juttatott elégtételt.[28])

A dolgok ilyen fordúlata után azt lehetne hinni, hogy az apácák letiltják gazdatisztjeiket a további erőszakoskodásokról. Ezt azonban nem tették meg. Az erőszakoskodásokat folytatták tovább, csakhogy más irányban. Így 1500-ban a dónáttornyai és a királysági jobbágyok a gazdatisztek vezetése alatt a szentetornyaiakat és mágocsiakat támadták meg és a két falut valósággal fölforgatták. Annál súlyosabb természetű volt pedig ez az erőszakoskodás, mert ezúttal egyházi hatósággal kerültek szembe, lévén a mágocsi birtok a csanádi káptalané s mert Dónáttornyán rendesen lakott négy-öt apáca, azzal sem védekezhettek, hogy a dologról nem volt tudomásuk. A káptalan pedig nem engedte magát és perbe hivatta az apácákat.[29])

Éveken át folytak ezek az erőszakoskodások, amidőn a környék két leghatalmasabb földesura, Porkoláb Márton és Dóczi János, megfélemlitette az apáca földesurakat. Porkoláb Márton Fábiánsebestyénre és Mágocsra szerzett jogot[30]) és hatalmába keritvén az apácáknak, az e környékbeli birtokokra vonatkozó igazoló okmányait, azok rovására birtokba igtatta magát.[31]) Dóczi János, aki évek hosszú során gyüjtötte már kincseit az

28) Orsz. lt. Dl. 20884 sz.
29) Orsz. lt. Dl. 21784 sz.
30) Gróf Keglevich lt. (a Nemzeti Múzeumban) 2255 sz.
31) Orsz lt. Dl. 21898 sz.

erőszakoskodások útján, a XVI. század elején fordult az apácák ellen és szentesi, meg szegvári jobbágyai által állandóan háborgatta a dónáttornyaikat. Ismételten megtámadta magát a várost s a legkülönbözőbb fosztogatást vitette ott végbe. Igy egy alkalommal elhordatta Dónáttornyáról az összes méhkasokat, máskor pedig bort szállittatott Dónáttornyára s azt az apácák minden tiltakozása dacára kimérette.[32])

Mindezek az erőszakoskodások első sorban nem annyira a földesurakat érintették károsan, hanem a jobbágyokat. A földesúri rablóhadjáratokban rendesen ők húzták a rövidebbet. Az ő javaik pusztúltak és az ő vérök húllott. Kedvük sem igen volt menni, mert tudták, hogy a rablótámadásra a megtámadott földesúr is rablótámadással válaszol, de menniök kellett, mert ha nem mentek, akkor saját földesuruk rabolta ki őket. Ezek az erőszakoskodások, a sok igazságtalan szenvedés, ami a jobbágyságnak osztályrészül jutott, vezettek 1514-ben a pórlázadásra: a jobbágyság bosszúállása volt ez.

A pápa 1514-ben keresztes hadjáratot hirdetett a török ellen s a király Bakócz Tamás hercegprimás tanácsára Dózsa Györgyöt bizta meg azzal, hogy a földnépét táborba gyüjtse. Dózsa vállalta a megbizatást s midőn a keresztesek tábora elegendő volt, fegyvereit a nemesség ellen forditotta. Iszonyú volt ez a bosszúállás, fölülmul minden képzeletet.

A lázadás Pesten kezdődött. Segitettek azt szitani az alacsonyabb rangú papok is, akik sorsukkal épúgy elégedetlenek voltak, mint az agyonzsarolt jobbágyság. Pár nap alatt lángba borúlt az egész Tiszavidék. Amint Dózsa csapatai előre nyomúltak a föld népe seregestűl tódult a felkelők táborába és segitett saját földesurának vagyonát földúlni. Egymásután gyúladtak föl a nemesi kúriák és a pestvidéki vármegyék egykorú jelentése szerint „a

32) Borovszky: Csanádmegye története II. k.

Tiszán túl a Maros folyótól Váradig és Debrecenig úgy szólván minden nemest kiirtottak."[33]) „A szűz lányokat elrabolták, a gyermekeket szülőik karjai közül ragadták ki, a templomokat kirabolták, gyilkossággal és gyujtogatással, jaj-szóval és véres holttestekkel kevertek be mindent." [34])

A földühödött és a rombolás, gyilkolás vágytól fölizgatott tömeg a szentesi határon is éreztette bosszúállását. Megrohanta Dónáttornyát, ugyanigy járt Szentes is.[35]) A környékbeli földesurak közűl Jaksics Péter és Dóczi György és még többen, áldozatául is estek a fölkelésnek.[36])

Négy hónapig dühöngött a pórlázadás és ez idő alatt 70000 ember esett annak áldozatául, köztük 50000 nemes. Már a Délvidéken tartottak a Dózsa fölkelői, mikor az erdélyi vajda Zápolya János véget vetett a lázadásnak. A gyülevész hadat szétszórta, vezéreit kegyetlen kinzással kivégeztette.

A pórlázadás leveretése után következett a nemesség besszúállása. És ez a bosszúállás semmivel sem volt szelidebb, mint a pórlázadás, noha törvény alakjában történt is. Az országgyűlésre összeseregleti nemesség elkobozta a jobbágyság minden jogát, megszaporitotta terheit, a legalább még papiron meglevő szabad költözködési jogot eltörűlte és valódi rabszolgaságra kárhoztatta a jobbágyságot.[37])

Az állapotok a pórlázadás leveretése után sem javultak. Az erőszakoskodások napirenden voltak ezután is. Az elnyomott jobbágyoknak többet kellett eltűrni s csak az volt a szerencséjük, hogy a kapzsi földesuraik támogatták őket, ha saját elhatározásukból a szomszédos jobbágyságon erőszakoskodtak. Igy például a veresegyházi jobbá-

33) Fraknói a „Századok" 1874. évi folyamában közli a levelet.

34) Istvánffy: Historia regni Hungariae. Bornemiszsza János beszéde a király előtt.

35) Petrák Ferenc krónikája: „Az 1514 esztendőben Dózsa paraszt fölkelői ezen város alatt tartózkodtak és azt mindenéből kifosztották."

36) Szeremlei L.: Hmvásárhely története II. k.

37) 1514 évi XIV. t. c.

gyok 1524-ben megtámadták a királyságiakat és erőszakkal elfoglalták tőlük a Bűsért és a Laposhátja nevű rétet. Ebben az erőszakoskodásban a veresegyházi jobbágyokat támogatták földesuraik: Bánrévy László és Susalich István. És ez a támogatás olyan hathatós volt, hogy az erőszakoskodóknak semmi bántódásuk nem lett.[38])

A Tiszavidék a mohácsi vész idején. [39])

Ilyen viszonyok mellett természetes, hogy az ország közállapotai fokról-fokra sülyedtek. A hatalmas kiskirályok, akiknek módjában állott volna

38) Orsz. lt. Acta Monialium Posoniensium 56—79.

39. Részlet Appianus térképéről: Chronografia Hungariae, az esztergomi Lazarus műve után (Budapesti egyetemi könyvtár.)

a közeledő veszedelmet elháritani, csak a saját érdekeikkel törődtek s épen az ő bűnük volt, hogy az ország ereje mind jobban hanyatlott. A végvárak egyenként kerültek a török kezére s bár ez a végpusztúlás kezdetét jelentette, az általános züllés közepette még csak megdöbbenést sem keltettek az országos veszedelem hirei. Egyetértés és békesség kellett volna s volt helyettük feneketlen fölfordúlás és országos egyenetlenség. Mohácsnál azután lesujtott az Isten itélete 1526 augusztus 29-én. Az ország porba húllott, Nagy Lajos és Mátyás hatalmas Magyarországa megsemmisült...

A diadalmas töröksereg a mohácsi vész után irtózatos dúlással vonúlt ki az országból. A Duna—Tisza közén visszatérő fősereg egyes portyázó csapatai átkeltek a Tiszán és a mi vidékünket is végig pusztitották. Szentes is ekkor szenvedte el első izben a török veszedelmet. A várost, amelynek lakossága a közeli nádasokban húzódott meg s ott várta meg a vész elviharzását, kirabolták és fölgyújtották a törökök.[40])

A visszatérő lakosság romhalmazt talált a város helyén s mint valamikor a tatárjárás után ezúttal is ujra kellett azt alapitani. A jóformán mindenéből kifosztott lakosság föl is épitette a várost s meg nem szűnő reménységgel indúlt neki a jövendőnek, amely nem biztatott semmi jóval s nem is hozott mást, mint szenvedéseket...

---

40) Petrák Ferenc krónikája szerint: „A török Szentes városát fölgyújtván, lakosainak nagy részét, különösen a gyermekeket és a dologra alkalmas embereket magával elhurcolta Szemes János papjukkal.“

V.

Mohács után. — Viszonyok a környéken. — Földesurak egymás ellen. — János király uralma megszilárdúl a Tiszántúl. — A reformáció befogadása és terjedése. — Ennek okai. — A török uralom kezdetei. — Az 1561. évi összeirás. — Petrev pasa Gyula vára megvételére indúl. — Tatárok dúlása a környéken. — Szentes és Ecser pusztúlása 1566.

Nagy változásokat hozott az idők fordúlata. Mohácsnál nem csatát veszitett az ország, hanem az ország veszett el.

A boldogtalan ifjú II. Lajos király halála csak növelte az ország szerencsétlenségét. Az a gyalázatos közéleti erkölcstelenség, amely Mátyás hatalmas Magyarországát alig három és fél évtized alatt a tökéletes elbukáshoz vitte, most élte virág korát. Mindenütt az önös érdekek érvényesülését látjuk, a belső zavarok teljes fejetlenséget okoznak s amig a két részre szakadt ország fiai egymást pusztitják: Magyarország felett úr lesz a török.

Mint tudjuk, Mohács után a nemzet egyik része nemzeti királyt kiván az ország élén látni és ettől reményli a régi dicsőség új létre támasztását, a másik rész szivesebben látja az idegent, aki által a külföldi támogatást kivánja megnyerni a pusztúló ország megerősitésére. Igy lesz Mohács után

két királya az országnak: Zápolya János, erdélyi vajda személyében a nemzeti király, a Habsburg házból származott Ferdinánd személyében az idegen király.

Az akkori züllött viszonyok teszik megérthetővé azt a feneketlen felfordúlást, amit ez a kettős királyság előidéz. A nemesség egy része azt sem tudja, hogy mit tegyen. Mind a két királynak van pártja az országban s a két párt egymás rovására, hol szaporodik, hol apad. Amig a szerencse kedvez a nemzeti királynak, addig szép számmal vannak hivei a nagyobb súlyú emberek körében is, de amint elpártol zászlóitól a győzelem legmeghittebb, legbensőbb emberei is hűtelenül cserbenhagyják és ellene fordúlnak.

A mi vidékünk nemessége a mohácsi vész után szintén egyértelműen csatlakozik János királyhoz Dóczi János vezérlete alatt. A környéknek ő a leghatalmasabb földesura s állásfoglalása bizonyára hatással van a többi földesurak állásfoglalására. Csakhogy, amint országszerte történt, az e környékbeli földesurak legnagyobb része is már 1528-ban elhagyja János királyt és Ferdinánd hive lesz. Igy esik aztán, hogy amidőn János király Szulejmán szultán támogatását kéri és a segitségére küldött Mehemed szendrői pasával tanácskozandó ezen a vidéken útazik keresztül, az elpártolt urak hatalmukba keritik a Dóczi János szegvári kastélyát s annak tornyából megtámadják a királyt és kiséretét. Maga János király is megsebesül a lábán, ami miatt aztán élete végéig sánta marad.[1])

János találkozása Mehemeddel, még inkább a Szulejmán szultán előtti hódolása 1529-ben, a hathatós támogatás, amelyet megnyert, lényegesen változtatták a viszonyokat és a vidék újfent teljesen az ő hatalmába került. Ez a fordúlat azt eredményezte, hogy a vidék községei egymás után erősödtek meg s általában a béke napjai jöttek el.

1) Szeremlei: Hmvásárhely története III. k.

Maguk az egymás ellen hadakozó királyok is rájöttek arra, hogy az áldatlan húza-vona semmi eredménnyel nem kecsegtet, csak az országot teszi tönkre. Békére léptek egymással Nagyváradon, 1538-ban. Ennek a békekötésnek a leglényegesebb pontja az volt, hogy a tiszántúli vidék Erdéllyel együtt a János királyé, az ország többi része pedig Ferdinándé, ezenkivül János halála után, minthogy ezidétt még gyermeke nem volt, a tiszántúli vidék és Erdély is a Ferdinánd birtokába megy át, addig is segitvén János Ferdinándot a török elleni harcaiban.

Ezt az utóbbi pontját az egyezségnek János király nem tarthatta meg. A török ellen felidé-

II. Szulejmán szultán.

zendő könnyelmű háborúra az erdélyiek nem voltak kaphatók, maga Szulejmán pedig hirét vevén az egyezségnek, komolyan megfenyegette Jánost, aki dús ajándékokkal békitette ki a hatalmas szultánt és újfent az ő védelmébe ajánlotta magát.

Mindez közvetlenül a nagyváradi egyezség létrejötte után történt. A viszonyok pedig rövidesen akként alakúltak, hogy János király az egész egyez-

séget fölmondotta, mert 1540-ben, kevéssel halála előtt, gyermeke született, János Zsigmond és természetes, hogy most már azokat az országrészeket, amelyek fölött ő uralkodott, fiának akarta, biztositani. Követeket küldött tehát a szultánhoz akinek atyai gondjaiba ajánlotta gyermeke ügyét Szulejmán ünnepiesen megfogadta, hogy János Zsigmond érdekeit megvédelmezi, ha erre kerül a sor. Igéretét be is váltotta. A csecsemő János Zsigmondot, atyja halála után, a Tiszántúl és Erdély urának jelentette ki, érdekeit fegyveresen is támogatta. De ennek a támogatásnak nagy ára volt, mert 1541-ben csellel elfoglalta Budát s ezzel megvetette alapját a másfélszázadot meghaladó magyarországi török uralomnak.

A Tiszavidék sorsára óriási hatással volt Buda megszállása. Szeged és Csongrád, majd Szolnok egymás után hódoltak meg a töröknek és a szultán mind a három fontos helyen nagyobb őrséget helyezett el. Igy biztositotta a vidék uralmát és az állandó összeköttetést Budával. De nemcsak hadászati jelentősége volt a Tiszavidék megszállásának. Névleg ez a vidék a János Zsigmond uralma alá tartozott ugyan, de valósággal a törökök uralkodtak itt s a vidék közigazgatási szervezéséhez is hozzá láttak. Szentes lett a szolnoki szandsákság határa s a város fölött a közvetlen fölügyeletet a csongrádi khádi gyakorolta.

Mindezek dacára egyelőre még a magyarok uralmáról beszélhetünk ezen a vidéken. A török uralom még sokkal inkább a kezdetlegesség állapotában volt, semhogy azt véglegesnek tekinthették volna s úr és paraszt egyaránt csak elmúló dolognak vélte az idegen hatalom itteni terjeszkedését. A földesurak ugyan civódtak egymással a birtokon, mert hol Ferdinánd király osztott új adományokat, hol meg Izabella királyné, a János király özvegye, fosztotta meg a Ferdinánddal tartó urakat itteni birtokaiktól és adományozta azokat a fia hiveinek. Ebből azután olyan zűr-zavar keletkezett, hogy abban senki sem tu-

dott eligazodni, legkevéssé az érdekelt jobbágyság, mert nem tudhatta, hogy melyik földesúrral szemben teljesitse a jobbágyi szolgálatokat, mikor mindenik követelte azt. Egyszerre parancsoltak a vidéken a Ferdinánd, a János Zsigmond és a török szultán nevében. És ezekben a parancsokban mi egyébről sem volt szó, mint pénzbeli követelésről. A jobbágyság pedig fizetett volna, ha lett volna miből fizetnie. Mert a szomorú politikai viszonyokkal a nyomorúlt gazdasági helyzet is együtt járt s a környéken, ahol a nagyváradi egyezség rövid életű újabb felvirágzást jelentett, egymás után mentek tönkre ismét a falvak. A pórnép szökött, amerre tudott s a nagyarányú elköltözködés miatt akárhány község teljesen elnéptelenedett. Igy Dónáttornyáról, amely, mint ezt föntebb láttuk, az egész vidék legnépesebb községe volt, annyira elköltözködött a jobbágyság, hogy a nyúlszigeti apácák, akik ekkor már Nagyszombaton székeltek, 1562-ben engedélyt kértek és kaptak Ferdinánd királytól, hogy az elnéptelenedett városba rácokat telepitsenek, akik még abban a kedvezményben is részesültek, hogy három éven keresztül teljes adómentességet élveztek.[2])

A birtokviszonyok tekintetében azt tapasztaljuk, hogy még a török uralom kezdetei előtt mélyreható változások állottak be. Sajnos, ezeket a változásokat nem ismerjük egészen, mert számos régi okirat elveszett s igy sok tekintetben a befejezett tények előtt álunk, amelyeket azonban megfejteni nem tudunk. Ilyen példáúl mindjárt a legelső változás. Szentesen és Bökényen részbirtokos lesz a P ö s t é n y i család. Hogy mikor és hogyan, nincsen tisztázva, de valószinű, hogy ez a család, amely a mohácsi vész utáni időkben a Dóczi család mellett a vármegye legnagyobb birtokosa, a szentesi részbirtokokat a G u t h i O r s z á g család után, vagy attól szerezte, mert a Guthi Országh család épen ezekben az időkben tűnik el a szen-

2) Acta Monialium Posoniensium. 47—23. (Az Orsz. ltban.)

tesi birtokos családok sorából. A Pösténvyiek itteni részbirtokos voltára abból következtethetünk, hogy 1559-ben, amikor Pösténvi András halála után a családnak magva szakadt, Ferdinánd király a szentesi és bökényi részbirtokokat Csömöri Zay Ferencnek, a naszádosok kapitányának, Liszthi Jánosnak, a királyi kancellária titkárának és Wiczmándy Mátyásnak, a gyulai vár egyik királyi biztosának adományozta, a többi azon birtokokkal együtt, amelyeket a nevezett család ezen a környéken birt.[3])

Cs. Zay Ferenc.

Ezt annál kevésbbé lehet megérteni, mert a többi, ezekre az időkre eső, adományozások ellentmondanak ezen adományozás jogszerűségének. Nevezetesen, amikor a szentesi egyik részbirtokos család, a Salathiel család, kihalt Ferdinánd

3) A beigtatási iratok a leleszi konvent levéltárában, másolatban a gróf Károlyi nemzetség bpesti levéltárában 35—2.

király a koronára visszaszállott birtokokat a bökényi és szentesi részbirtokos Muthnoki Mihálynak adományozta. Ugy látszik azonban, hogy a szentesi birtokokra Cipriai Hannibál és Dóczi Miklós is igényt támasztottak, sőt valószinű, hogy adománylevelet is nyertek, mert 1542-ben Muthnoki óvást emelt az ellen, hogy azokat a birtokokat, amelyeket a király neki adományozott, újfent eladományozza a nevezetteknek.[4]) Az adománylevélben Szentes feléről van szó. Mint föntebb láttuk a Dócziak már birtokosok voltak Szentesen s mégis az történik, hogy a város másik felét ugyancsak Ferdinánd király a szintén szentesi birtokos Thornyai családnak adományozza 1564-ben[5]) s hogy a birtokviszonyok körül tökéletesebb legyen a zür-zavar, 1563-ban Dóczi Miklós családja kap nova donatiot Szentesen.[6])

Nem ennyire zavaros, de mégis alig tisztázott dolog a többi községek birtokosainak helyzete. Tőkén és Bökényen, amint láttuk a Zeleméries osztályos pöre után részbirtokos lett a többi közt a Parlaghi család is. Ez időben már nem találjuk a birtokos családok közt a Zeleméri családot, mert az utólsó sarjadékot, Katalint, Parlaghi László, a mohácsi vész körüli időkben, kiszoritotta jussából és Zeleméri Katalin még 1547-ben is hiába pörölt az erőszakkal elvett ősi birtokért.[7]) Szentlászlón a Pecsétes család szerzett részbirtokot[8]) s midőn ennek a családnak 1545-ben magvaszakadt, a gazdátlanná vált részbirtokot Tótfalusi Glezsan László kapta nádori adományképen.[9]) Majd 1563-ban erre a falura is nova donatiot kap a Dóczi család.[10]) Mindezek mellett kétségen kivül

4) A vonatkozó iratok másolatban a báró Harruckern családnak a Károlyi nemzetség levéltárában elhelyezett levéltárában. A A—XVIII—4

5) Orsz. lt. N. R. A. F—24—14.

6) Másolatban a gróf Károlyi nemzetség bpesti levéltárában 37—5.

7) Zsilinszky Csongrádmegye története II. kötet.

8) Pettkó Béla: A Károlyi család összes jószágainak birtoklási története II. k.

9) Haruckern lt. (a gróf Károlyi nemzetség bpesti ltban) X—VI—4.

10) Gróf Károlyi nemzetség bpesti levéltára 37—5.

az a legérdekesebb adományozás, hogy Ferdinánd király 1557-ben a nyúlszigeti apácák birtokához tartozó Dónáttornyát és Királyságot Horváth Marinith Ferencnek adta, olyan feltétellel, hogy a birtok jövedelmének egyharmada az apácákat illesse.[11]) Horváth birtokába is vette a két községet, de nem sokáig maradhatott a birtokban, mert amint ezt föntebb is láttuk, már öt esztendő mulva maguk a nyúlszigeti apácák eszközöltek ki királyi engedélyt a néptelenné vált községek ujból való betelepitésére.[12])

A birtokváltozások sorozata ezzel korántsem teljes. Mint alább látni fogjuk, egész sereg idegen név fordúl elő az itteni birtokosok névjegyzékében, de nem tudjuk, hogy azok miképen jutottak az itteni birtokokhoz. Szorosan véve nem is nagy értéke volt már itt a birtoknak, mert nem volt elegendő jobbágy. Emellett bizonyit a gyulai vár tisztjei által készitett 1553 évi adóösszeirás, amelyben csak négy csongrádmegyei község szerepel, összesen 36 portával, amelyből magára Szentesre 20 porta esik.[13]) Nagyon sötét kép ez, amelyet az adóösszeirás elénk tár s könnyen megérthetővé teszi, hogy a reformáció miért vert itt olyan könnyen, annyira erős gyökeret.

A koldús nyomorba jutott lakosság, amelyet magyar és török egyaránt pusztitott, a jobb jövendő reménységével fogadta a krisztusi igék magyar nyelvű hirdetőit, akik a kétségbeesés nehéz perceiben megvigasztalták, kitartásra ösztönözték s a szó varázserejével éleszteni tudták a húnyó reménységet. Hogy ki volt a reformátora Szentesnek, azt megállapitani nem tudjuk. Valószinű, hogy itt is a Tiszavidék reformátora, Szegedi Kiss István lehetett az, aki megnyerte a lakosságot a hitújitásnak, de tevékeny rész jutott abban

11) Haruckern lt. (a gróf Károlyi nemzetség bpesti tban) V—29.

12) L. az ezen fejezethez fűzött 2. jegyzetet.

13) Orsz. lt. Conscriptio dicarum. Lib. XI. tom. XIII.

a határbeli földbirtokosoknak: Dóczi Miklósnak és Mágócsy Gáspárnak is.[14])

A szentesi református eklézsia irott históriája, amely 1746-tól kezdve jegyzi föl pontosan az egyházat és a várost érdeklő adatokat, a XVIII-ik századot megelőző időkről röviden és nagy általánosságban szól. Az egyház megalapitására vonatkozóan semmi felvilágositást nem ad. Azt a történeti értékkel biró tudósitást nyerjük belőle mindössze, hogy a szentesi református eklézsia nem nagy, de virágzó volt és már a XVI-ik század első felében is tartott prédikátort és tanitót.

Hogy a reformáció oly korán és annyira gyorsan terjedt el, annak a lélektani okokon kivül nagyon könnyen érthető előidézője egyrészt a földesurak állásfoglalása a hitújitás mellett, másrészt az a körülmény, hogy a pártvillongások e korában mindenről inkább lehetett beszélni, semmint a „Lutherani comburrantur"-féle törvénybe igtatott[15]) elveknek érvényesitéséről, a lakosság pedig teljes lelkivigasztalást nyert az anyanyelvén szóló prédikátorok tanitásában és szivesen követte földesurainak példáját Kálvin tanainak elfogadásában. A kapcsolatot a törökuralom kezdetei s a reformáció befogadása és gyors terjedése között az itt előadottakban lehet megtalálni, de nagyban elősegitette a gyors terjedést az is, hogy a török, vallási tekintetekben, a legkevésbbé sem volt elfogúlt.

14) Petrák Ferenc krónikája: »Az 1500-ik esztendő táján e város bévette a reformata vallást, részszerint saját földesura Dóczi Miklós, részszerint Fábiánsebestyén és Szentmihályfalva birtokosai u. m. Mágócsy András, Gáspár és Ferenc, Sövényházi Péter és Mórie Márton példájára. De különösen Mágócsy Gáspár felesége Mássai Eulália a reformáta vallásnak nagy pártfogója lévén (mivel Dónátot ő birta ahol is egy sánccal körülvett háza volt és ott lakott) ő szállitotta Szentesre a kún nemzetből való Szegedi Kiss István, igen lelkes tanitót, Ozorai Imrét és Turi Litterátor Lukácsot, akik is e vidéken a reformata vallást terjesztő tanitók valának.« — A krónikás előadásában a Dónátra való hivatkozás tévedés. Mágócsyné nem birtokolta Dónátot. Vagy Szentmihályfalván lakott, vagy pedig a Dónáttal határos Mágocson, amelyek férje birtokai valának. Balogh János szerint (A mi halmaink. I. Szentesi Lap 1887 évi folyam.) Mágócsyné Szentmihályfalván lakott

15) „A lutheránusokat meg kell égetni" Az 1525 évi IV. t. c. 4. §-ának rendelkezése.

Az általános viszonyok évről-évre határozott rosszabodást mutatnak. A községek pusztúlása egyre tart. Elősegiti a pusztúlást az is, hogy a környék egyetlen, még a Ferdinánd király fönhatósága alá tartozó, várának, Gyulának parancsnoksága is a legkiméletlenebbül zaklatja adóért a környék lakosságát. S mert kevés az adó, ami befolyik, minden újabb összeirás szigorúbb és pontosabb. A föntebb már érintett, 1553 évi, adóösszeirásra nyolc esztendővel, 1561-ben, Földváry István, a gyulai vár hadnagya, készitett újabb adóösszeirást, amely különösen azért érdekes, mert abban megtaláljuk az akkori földesurak névjegyzékét is a következőkben:

Szentes: Özv. Dóczi Miklósné, Mutnoky István, Forray Tamás, Niczky Gáspár.

Bökény: Saffarics János, Mutnoky István, özv. Vass Lászlóné, özv. Dóczi Miklósné, Szentlőrinczi Miklós, Vass Mihály, Zay Ferenc, Jakabházy Mihály, Niczky Gáspár, Banóczay György.

Szentlászló: Simay Boldizsár és Zsigmond, özv. Dóczi Miklósné, Glézsán Miklós, Kiss Ambrúzs, Kenderfy Lőrinc, Vizessy János, Várhy Mihály, Vöröss János.

Hékéd: Kutassy Imre.

Szentmihályfalva: Mágócsy Gáspár.

Ecser: Bocskor János, Kamocsházy István.

Tőke: Szentlőrinczy János, Gyulai László, özv. Dóczi Miklósné, Parlaghy László.

Veresegyháza: Susalich István, Bánrévy Péter.

Dónáttornya és Királyság az összeirás szerint már ismét a nyúlszigeti apácák birtokában vannak, de teljesen néptelenek.[16])

A névjegyzékből kitetszik, hogy van földesúr bőven, de egy kis ellenmondás látszik a jegyzékben a fölsorolt birtokosok és a már ismertetett adománylevelek közt. Igy a szentesi birtokosok

16) Szentesi Lap 1887 évi folyam — Zsilinszky: Csongrádmegye tört. I. k. — Dr. Karácsonyi: Békésmegye tört. II. K. — Zsilinszky szerint Donáttornya is Dóczi birtok. Ez téves.

sorából hiányzik Zay, Liszti és Wiczmándy, nemkülönben Thornyai. Ez annál föltűnőbb, mert a három elsőt ekkorára már birtokba igtatták s az utóbbi pedig régebbeni birtokos volt a városban és birtokait a török hódoltság idején is megtartotta. Valószinű azonban, hogy a kihagyásnak az az oka, mert Szentesen az összeirás szerint csak a Dóczi család 14 portáját lehetett figyelembe venni. A többi földesuraknak jobbágyuk sem volt a városban, jórészt elhagyták birtokaikat és sorsukra bizták azt. Meglehet az is, hogy épen ezidétt a Thornyaiak birtokviszonya tisztázatlan volt s ezért kellett kieszközölniök az ujabb adománylevelet, amelyről föntebb szólottunk. A legvirágzóbb hely Bökény, amelynek földesurai 47 portát használnak. Oka ennek abban található, hogy a falut az itteni körösi átkelő fontos hellyé tette és az egymás ellen hadakozó felek ezért jobban megkimélték, mint a többit.

A kivetett adó a gyulai őrség javára volt forditandó. A vár parancsnoka Kerecsényi László, noha épen ebben az esztendőben a rendkivüli szárazság a lakosság minden vetését tönkretette és a jószág állományt is megtizedelte, rideg szivtelenséggel hajtotta be az adót s ezenkivül seregestül hajtotta a földnépét a vár sáncainak megerősitésére. Ez az eljárás nagy elkeseredést okozott. Maga a nemesség is felszólalt az erőszakoskodások ellen. Viszont azonban Kerecsényi kénytelen volt a legerősebb rendszabályok alkalmazására, mert a vár nagyon elhanyagolt állapotban volt s ha a várbeli katonaság a zsoldot nem kapta meg rendesen, az a veszedelem fenyegette a kapitányt, hogy tisztjeivel egyedül marad a várban, amely az egyetlen parányi magyar sziget volt a nagy török tengerben.

Sorsát azonban Gyula vára sem kerülhette el. Amidőn ugyanis 1565-ben Miksa király hadai legyőzték János Zsigmondot s őt 1566 tavaszán Nagyvárad kivételével az egész tiszántúli rész átengedésére kényszeritették, Szulejmán kétszázezer főnyi haddal tört be Magyarországba,

hogy megvédelmezze János Zsigmondot Miksa ellenében. Maga a szultán, akinek János Zsigmond is elébe ment, hogy hódolatát bemutassa, Szigetvár ellen indúlt, amelynek várát a hős Zrinyi Miklós védelmezte, mig Gyula és a „bécsi király“ hatalma alá tartozó többi várak ellen Petrev pasát küldötte.

Petrev válogatott hadakkal indúlt föladata teljesitésére. Seregében ott voltak a krimi tatárok, akik ez alkalommal szerepeltek első izben Magyarországon. Fékezhetetlen vad tömeg volt ez a tatár csapat. Talán épen azért rendelte erre a vidékre a szultán, mert kegyetlen bosszút akart állani azokon, akik cserben hagyták előbb János királyt s a helyzet fordúlata dacára sem akarták figyelembe venni az ő akaratát. A magyar történelem nem ismer a tatárjáráson kivül ennél vérengzőbb és kegyetlenebb ellenséges támadást, mint a Petrev pasa hadainak 1566 évi fölvonulása volt.

A pasa hada Belgrádnál lépte át a határt és gyorsitott menetben vonult Csanád felé. Eddig nem történt semmi kegyetlenség, a krimi tatárok is fegyelmezve voltak. Amint azonban a hadsereg elhagyta Csanádot irtóztató dúlással és pusztitással tört előre, a vásárhelyi határban fekvő Szőllősig. Ezt a falut a tatárok fölgyujtották és kirabolták. A falu pusztúlása után a pasa a régi avar sáncot kilenc napi erős munkával helyreállittatta s kikémleltette a vidéket. Csak, mikor az avar sánc helyreállitása befejeződött és a csapatok három napi pihenőt tartottak, indúlt el Petrev Gyula meghóditására. A fölvonúlás nem állott egyébből, mint a vidék siralmas elpusztitásából. A krimi tatárok nem ismertek sem irgalmat, sem kegyelmet. Amelyik falu útjokba esett, azt fölgyujtották, kirabolták, lakóit kardélre hányták, a nőket meggyalázták.

Erről a pusztulásról az egykorú névtelen krónikás igy énekel:

„Maros vizét érvén azon átusztasson,
Hogy túlsó partjára hamarabb juthasson,
Elsőben pusztitsa Csongrád vármegyének
Tisszáninnen való részét szép földének.
Ezek után mindjárt el is indúltanak
Három napok mulva Szőllőshöz jutának,
És 9 nap mulva egy sáncot verének
S igy 3 vagy 4 nap benne heverésznek.
Maguk kipihenve, hogy ismét . . .
Széllyel prédára majdnem mind elmentek
S elkezdve Szőllősnél Tiszáig raboltak,
Vénet, ifjat, szűzet összedaraboltak.
Ujvárost és Kútast, az Oroszok házát,
Szentest, Kisecserdet és Derekegyházát,
Fecskést és Csomorkát, midőn összevágták
Egész Hód vizéig a földet földúlták.“[17])

És kiegészíti a névtelen krónikás tudósitását Szegedi Gergely, akinek szintén ez időkből származó Énekeskönyvében ezeket olvashatjuk.:

„Gyenge szép szűzeket rontanak és vesztenek,
Nagy sok ezer szűzet ők megszeplősitenek,
Ki miatt szegények nagy szégyenletekben
Nagy hirtelen meghalnak.
Ruhájukat róluk nagy éktelen levonják.
A szegény rabokat mezitelen hagyják,
Mint egy sereg csordát, az tatár ostorral,
Előttük hajdogálják.
Nehézkes asszonyok, kik köztük szűlnek vala
Gyermek lábát fogván, a Tiszába vetik vala
Kő szivnek mondhatjuk, kinek szive rajta
Nem keseredik vala.“[18])

Ez a két igénytelen vers a maga tömörségében megrázóan mondja el a vidéket sujtó katasztrófát. Mint a letarolt mező olyan lett a táj. Ne-

17) Közli Matók Béla: Budapesti Visszhang 1856.
18) Szegedi Gergely: Énekeskönyv. Megjelent 1659-ben, Debrecenben. Ujabban közreadta Barla Jenő Protestáns Szemlében 1899.

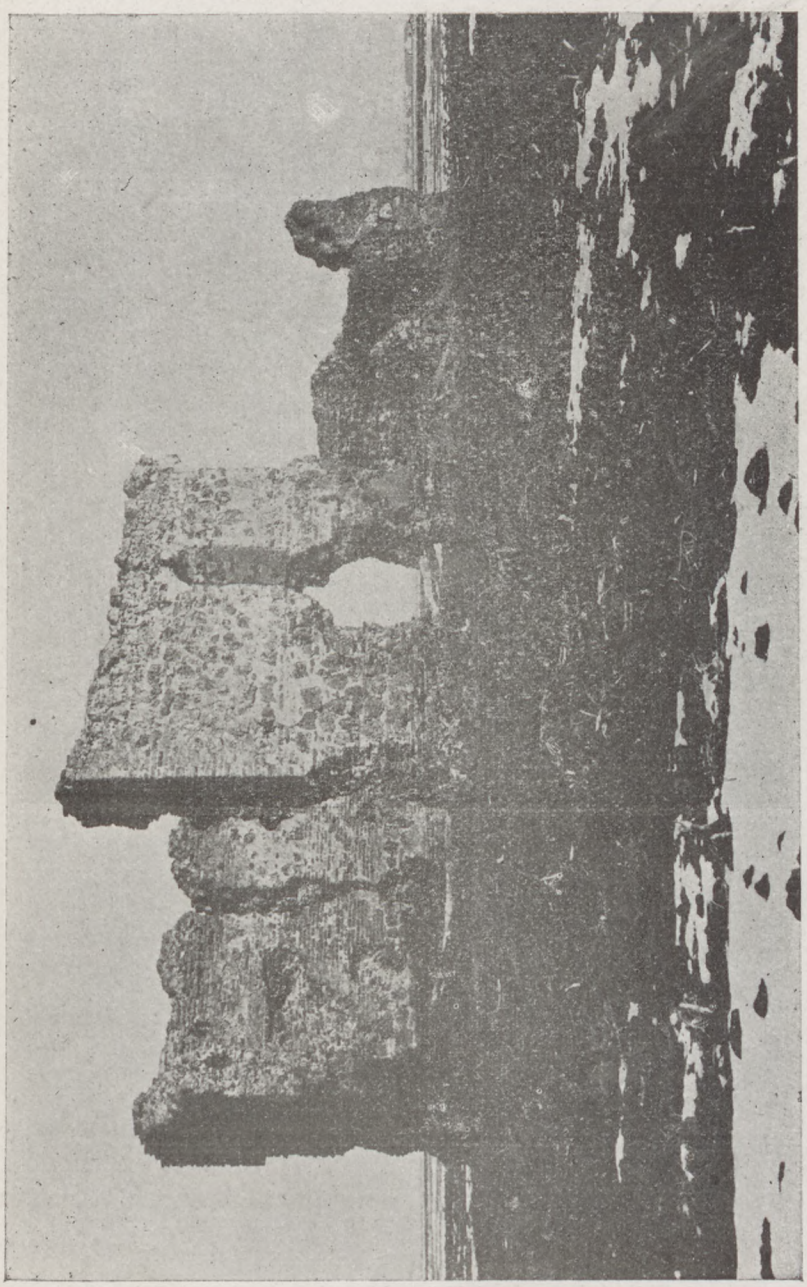

Az ecseri templom romjai 1914 február havában.

hány füstölgő romhalmaz az egykori falvak helyén, mint háromszáz év előtt a mohi pusztai csatavesztés után. Szentes és Ecser romokban hever[19]) lakóik nagyrésze kiirtva, rabságba hurcolva . . . Mintha a bosszúálló Isten haragja sujtana a nemzetre, amely megátalkodott az ő bűneiben s nem volna az a büntetés, amelyet meg nem érdemelne!

---

19) Petrák Ferenc krónikája igy ir: »1566-ik esztendőben ezen várost a török és tatár végkép elpusztitotta. A várost fölgyujtván leégette, lakosai közül, akit elfoghatott Tatárországba rabúl elhajtotta. De a városbeliek is egy főtörököt, aki az Almád (Kurca) vizére fürödni lement, elfogtak és a rétségbe magukkal elvittek. Kinek is szabadságáért a török a szentesi rabokat a szőllősi nagy sáncból mind hazabocsátotta.“

Ugyanezen krónika: „A Kurcát hajdan Almád vizének nevezték, de a török időben egy töröknek fia-e, avagy felesége belehalván, mivel a magyarok a tulsó parton leskelődtek és a török a másik parton siratta halottját: Oh Kurca! Oh Kurca!, mit a magyarok meghallván a folyót Kurcának nevezték el“ Ez hagyományépen semmi értékkel nem bir, mert, mint fenntebb láttuk, a Kurca neve már az Ápádházi királyok idején is ez volt.

VI.

Gyula bukása és a török uralom megszilárdúlása 1566. — Békésebb időszak következik. — A határ községei Ecser kivételével fölélednek — Szentes állapota. — Gerendási Balázs lelkipásztor. — Az egykorú térképek, dézsmalajstromok és a török defter adatai. — Nehéz esztendők. — A tizenöt esztendős háború pusztitásai. — Ujra erdélyi fenhatóság alatt. — A béke éveiben a város ujból gyarapszik. — Szentes erdélyi földesurai. — Ujabb harcok a vidék uralmáért. — Ülközet Szentes alatt és a vidék pusztúlása 1647.

Gyula vára nem sokáig tarthatta magát Petrev pasa tengernyi hadával szemben. A hősi ellenállás hiábavaló volt. A vár nem kapott segitséget a császári hadaktól és elbukott.

Az ostromot 1566 július első napján kezdte meg a török sereg. Kerecsényi László, a gyulai vár kapitánya, a kétségbeesés végső erőfeszitésével védekezett a maroknyi várőrség élén, de két hónapi hiábavaló küzdelem után be kellett látnia, hogy minden hasztalan: a várat nem mentheti meg. Az inség is beköszöntött. Előbb a puskapor, majd az ivóviz fogyott el. Ekkorra a várat már félig rommá lövette Petrev, aki most a megszorúlt várőrségnek a vár átadása esetén szabad és bántatlan elvonúlást igért. Kerecsényi hitt a pasa szavának és 1566 szeptember első napján megadta

magát. Petrev azonban nem tartotta meg igéretét. Amint birtokába vette a várat, a lefegyverzett hős védőket galád módon lemészároltatta.[1])

Ezzel a gyalázatos, véres tettel kezdődött a törökök egy évszázadot meghaladó kizárólagos uralma ezen a vidéken. Gyula vára volt, amint ezt föntebb emlitettük, az egyetlen hely, ahol még a magyar király nevében parancsoltak és a vár bukása azt jelentette, hogy ezen a vidéken is teljesen megszűnt a magyar király hatalma. Most már az egész magyar Alföld a félholdat uralta és igy a törökök teljesen a maguk módja szerint rendezkedhettek be.

A török közigazgatás intézte ezután a vidék ügyeit és különösen az adóztatásra forditott nagy gondot. Éberen vigyázott arra, hogy a földnépét illetéktelen adókkal a magyar hatóságok ne terheljék s gondoskodott róla, hogy a magyar földesurak úri követeléseiket be ne hajthassák. Gyula bukása előtt ugyanis az volt a helyzet, hogy a szerencsétlen tiszavidéki magyarság három felé is adózott: a királynak, az erdélyi fejedelemnek és a töröknek, de a háromszoros adóztatás dacára tőle telhető módon teljesitette földesuraival szemben is kötelességeit. Ennek az állapotnak azonban Gyula elestével vége szakadt. Megdőlt az utolsó bástya is, amely ennek a vidéknek a magyar szent korona fenhatósága alá tartozandóságát jelképezte: a török uralkodott és a török parancsolt immár teljesen.

A régi földesurak egyenként hagyták el kúriáikat. Sorsukra bizták falvaikat, jobbágyaikat. Nem volt biztos életük a vidéken, oda kellett vonúlniok, ahol magyar volt még a világ. Ez az oka annak, hogy még olyan családok is, mint a Szentesen birtokos Dócziak, elhagyták az Alföldet és a felső Tiszavidéken vonták meg magukat.

---

1) Lásd bővebben dr. Karácsonyi János Békésmegye története cimű müve I. kötetét.

A török uralom alatti közviszonyokról és a földnépének ezidétti sorsáról külön fejezetben szólunk. Itt csupán annak megjegyzésére szoritkozunk, hogy a törökök a maguk hatalmát kitűnően tudták érvényesiteni s hogy mindazt a nyomort és szenvedést, pusztúlást, amely erre a vidékre rázúdúlt, inkább okozták a körülmények, semmint a törökök. Mert a töröknek maguknak is érdekük volt, hogy a földnépe kielégitő viszonyok közt éljen. A nyomorban levő nép nem tud fizetni, már pedig a törökök rengeteg adót róttak ki és igyekeztek behajtani.

Csakis igy tudjuk megmagyarázni azt a fordúlatot, amely a vidék közviszonyaiban Gyula eleste után beállott. Eddig szüntelen volt itt a harc, megállásnélküli a pusztúlás folyamata. Petrev hadainak irtózatos dúlása azonban már a befejezést jelentette, mert amint Gyula elesett és az egész Tiszavidék a törökök uralma alá kerűlt, nyomban a béke korszaka köszöntött be. A földnépe aránylag jó viszonyok közé jutott, az elpusztúlt falvak egyenként éledtek föl. Szentes is hamarosan kiheverte a rámért szörnyű csapást. A város, valamint a határában fekvő többi községek helyreállottak, elmenekűlt lakosaik visszatértek elhagyott tűzhelyeik mellé. Egyedűl Ecser semmisűlt meg örökre, elpusztúlt templomának magasba nyúló tornya által hirdetve, hogy kevéssel azelőtt virágzó, népes község terűlt el ott, a romok helyén.

A nyugodtabb viszonyok bekövetkezését az is elősegitette, hogy Szelim szultán, aki a nagy Szulejmán után a török birodalom trónjára lépett, békés hajlandóságú ember volt s amint Miksa király követeket küldött hozzá, nyomban békére lépett a királlyal. A békét Drinápolyban 1568-ban kötötték meg.

Szentesre különösen nagy jelentősége volt ennek a békekötésnek, amely a vidék igazi megelevenedését jelentette. Valóságos kis népvándorlás

indúlt meg a kipusztúlt vidék felé. Jöttek vissza az elmenekűlt e vidéki lakosok. A békekötés csábitotta őket vissza és nagyon sok család Szentesen telepedett meg, úgy, hogy az új életet kezdő város sokkal népesebb lett, mint annak előtte volt.

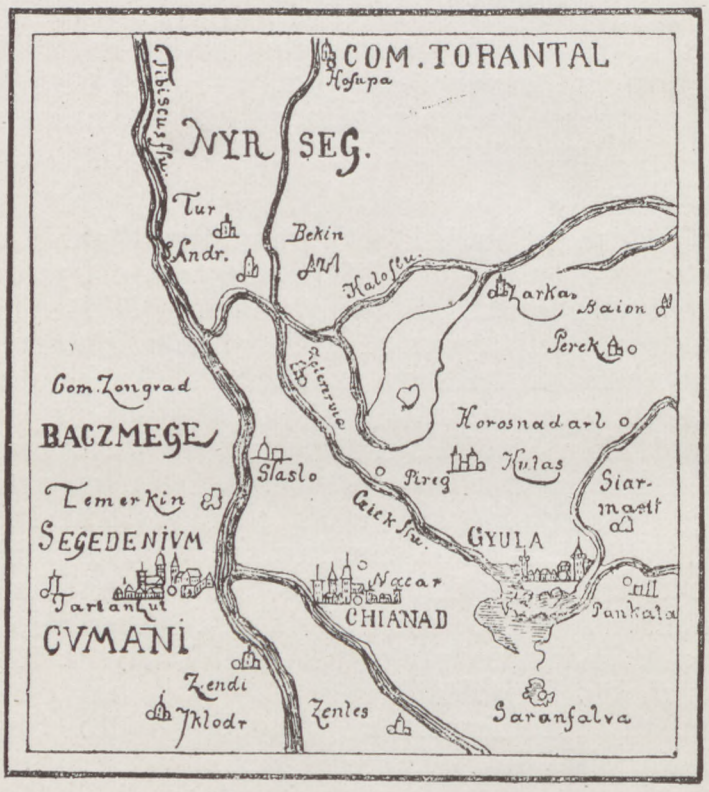

A Tiszavidék 1579-ben. [2])

A város hamarosan a hitélet központjává is lett. Azzá emelte lelkipásztora: Gerendási Balázs, ez a tudós készültségű férfiú, aki korának egyik legnagyobb református lelkésze volt. Gerendási a maga nagy hirnevét 1569-ben a nagyváradi zsinaton alapitotta meg, amikor Dávid Ferenccel, a János Zsigmond fejedelem udvari papjával szemben, aki tudvalevően a magyarországi

2) Sambucus (Ortelius gyüjteményében) 1580 évi térképének részlete.

unitárius egyház egyik megalapitója volt, a Szentháromság tanát védelmezte.[3]) A vita nagy szenvedéllyel folyt s jelenlevő valamennyi református pap kifogyott már az érvekből, csak Gerendási maradt rendűletlen és tovább folytatta a vitát, amelyben meg is alázta ellenfelét. A tudós szentesi prédikátor nagy tiszteletet és hirnevet szerzett zsinati szereplésével és nevével együtt szárnyra kelt a kurcaparti szerény község neve is.

Szentes föntebb érintett gyarapodásának ellene mond — látszólag — két, ebből az időből származó adat. Az egyik a váci püspökség dézsmalajstroma, a másik az ekkori időkből származó három térkép ketteje, amelyen hiába keressük Szentest. Ezekkel szemben a város föllendűlése mellett tesz tanúbizonyságot a török adókirovás, a defter.

Az egykorú térképek dolgával könnyen végezhetünk. Ezeknek a térképeknek semmi komolyabb jelentőséget nem adhatunk. Teljesen megbizhatatlanok nemcsak a községek neveiben, de azok elhelyezéseiben is. Igy az 1579-ből származó térkép Szentest Csanád alá helyezi, Torontálmegyét a Nyirség fölé, Csongrádot elhagyja. Viszont az 1596-ból származó téképeken Csongrádot a Tisza bal partján tüntetik ki, holott Csongrád mindig a Tisza jobb partján feküdt Azonban nagyon valószinű, hogy ezeken az 1596-ból származó térképeken is rajta van Szentes. Nevezetesen Csanád alatt, ott, ahol az 1579-ből származó térképen Zenthes olvasható, egy ilyen nevű községet találunk: Zentel. Ezt a nevet másképen nem lehet magyarázni csak úgy, hogy az Zentes-t, tehát Szentest, akarja jelenteni. Már az 1609-ből származó térképéről eltűnik ez a név, hihetően azért, mert annak készitője megfordúlt Csanád környékén és ott nem talált Zentel falut, tehát a térképről elhagyta azt.

3) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. Kiss Bálint jegyzete az V. részhez. Lampe: Hist. ecl. refor. in Hungaria cimű műve 149. l. található adat után.

A dézsmalajstrom már fontosabb és megbizhatóbb adatokat szolgáltat. Ezekben a szomorú időkben ugyanis, amikor úgyszólván minden szál elszakadt már, amely ezt a vidéket a magyar hazához fűzte, a váci püspökség minden lehetőt elkövetett, hogy a dézsmát behajtsa a vidéken. Azt

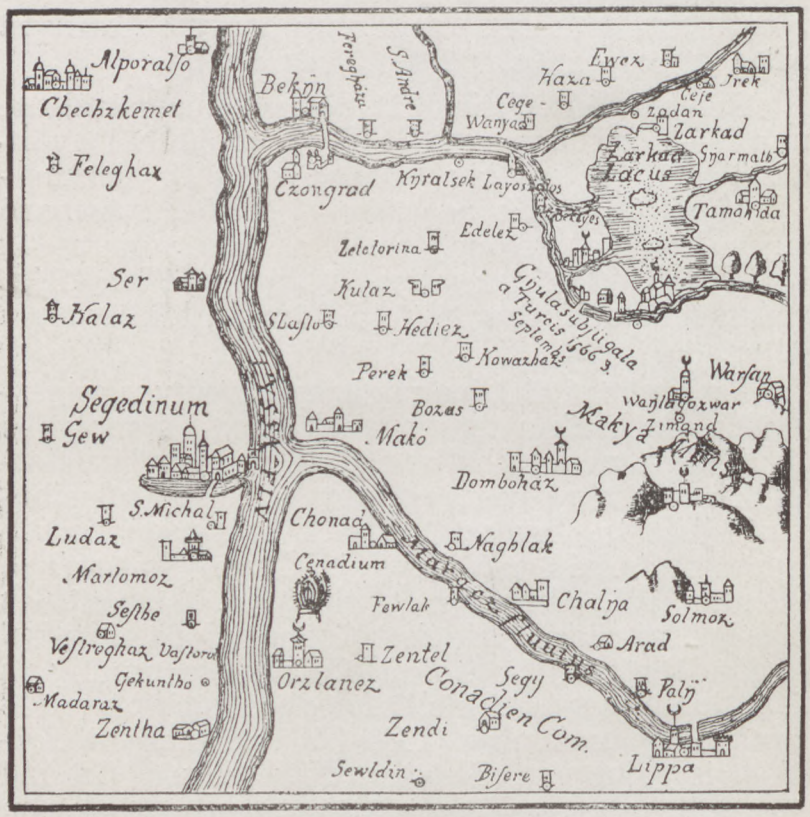

A Tiszavidék 1596-ban. [4])

lehetne mondani, hogy a multból mi egyéb sem maradt meg, mint a váci püspök e vidékre kiterjedő főpásztori hatalma és ebből folyóan a vidék dézsma fizetési kötelessége.

A legrégibb dézsmalajstrom az 1578-adik évből származik. Ebben a lajstromban Szentes, mint ké-

4) Részlet Joan. a Dutechum térképéről: Vera delineatio accurataque totius regni Hungarici stb. 1596.

tes hely, 12—14 forinttal szerepel, ellenben Szentlászló 13, Tőke pedig 22 forinttal. De viszont ezzel szemben meg az áll, hogy a már emlitett három községen kivűl még csak Hékédet találjuk a lajstromban 7 forint kirovással, tehát abból a környék legjelentékenyebb helysége Bökény is hiányzik a többi községeken kivűl, holott az egyetlen Ecser kivételével valamennyi régi község új életre kelt az 1566 évi pusztúlás után.[5])

Mindenképen, már az uralmi viszonyoknál fogva is, a török deftert, az adókivetési lajsromot, kell legmegbizhatóbb adatnak elfogadnunk. A Musztafa szegedi khádi által 1570-ben irt defter adatai szerint a szentesi határ községei közül a fej-, fa- és szénadó Bökényre 48, Tőkére 29, Szentlászlóra 34, Szentesre 98, Hékédre pedig 8 ház után volt kiróva, ami azt bizonyitja, hogy a környéken Vásárhely után a legnagyobb község Szentes volt, mert mig Vásárhelyen az adóalap 287 ház, addig Csongrádon 72 és Szegeden még csak épen 28 volt[6]). Nem ok nélkül nevezik tehát a törökök az összes községek közűl csupán Vásárhelyt és Szentest városnak. De a város fejlődése és virágzása mellett szól a váci püspökség második dézsmalajstroma is, amelyet 1583-ban állitottak össze. Ebben csak hat csongrádmegyei község szerepel s a szentesi határból csupán az öt évvel ezelőtt még kétesnek minősitett Szentes.[7])

Ennek a hirtelen való változásnak, hogy csak hat csongrádmegyei községen lehetett behajtani a dézsmát, a rendkivűl nehéz esztendők voltak az okai. Előbb a pestis pusztitotta végig a vidéket, majd kegyetlenül zord időjárással párosúlva az inség rettentő évei következtek el. Ekkor történt az, hogy Dónáttornya ujonnan telepitett rác lakossága elfutott a községből, amelyet 1573-ban Forgács Simon bérelt ki a Nagyszombaton lakó

5) A lajstr. a váci püspöki lt.-ban. 6) Vélics: Defterek. (Az eredeti
7) A váci püspöki levéltárban. a bécsi cs. könyvtárban Mxt. 566.)

nyúlszigeti apácáktól Királysággal együtt évi 900 magyar forintért olyan föltétellel azonban, hogy a jobbágyoktól semmi rendkivűli terhet nem követelhet a szerződés megszüntetésének terhe alatt.[8])

A Tiszavidék 1596-ban[9])

Ez a föltétel teljesen fölösleges volt. Forgács örűlhetett, ha magát az árendát be tudta hajtani, mert a dónáttornyaiak semmiképen sem voltak hajlandók fizetni s midőn a bérlő az erősebb esz-

8) Harruckern lt. A A—XIX—4. (A gr. Károlyi nemzetség budapesti levéltárában.)

9) Részlet e térképről: Vetustissimi potentissimigue Hungariae ... delineatio (Roth Gy. egyetlen példánya után.)

közöket akarta igénybe venni, a fizetni nem akaró népség egyszerűen odébb állott. Néhány év mulva egyetlen lakosa sem volt az egykor népes mezővárosnak s az apácák 1589-ben a nyitrai püspökség védelmét kérték a megszökött dónáttornyaiak ellenében. Fejérkövy István nyitrai püspöki helynök az apácák kérelmére fölhivást bocsátott ki az összes magyar hatóságokhoz, amelyben az állott, hogy a dónáttornyai jobbágyokat, akárhol találják őket, tartóztassák le és javaikat kobozzák el[10]). Mondanunk sem kell, hogy ennek a fölhivásnak mi foganata sem lett. Volt eszük a megszökött jobbágyoknak, hogy még a nevüket is eltagadták, mikor az inség és a nyomor elől menekültek.

Az inség és a nyomor nem járt egyedül. Megsokasodott a rabló portyázók száma. És ezek alatt nem az egyes török csapatokat kell érteni, hanem a szabad hajdúkat, akik a legféktelenebb garázdálkodást vitték végbe az egész Alföldön. Voltaképen a minden munkától elszokott szegény legények voltak a szabad hajdúk, akiket a zsákmányolásra annyira alkalmas háborús idők szültek. Csak a harcot szerették és kenyeröket fosztogatással keresték. Számuk folyton szaporodott, mert nemcsak a falvaikból elbujdosott jobbágyok, hanem a háborús világban vagyonilag elzüllött köznemesek is csatlakoztak hozzájuk. Kisebb-nagyobb csoportokban kóboroltak és féktelenkedéseikkel sok bajt, még több réműletet és könnyet okoztak. Haramiáknak tekintette őket mindenki, mert nem voltak tekintettel semmire, ahol megjelentek, ott kérlelhetetlenül kifosztották a lakosságot és akit csak lehetett, rácsábitottak a szabad életre.[11])

A nehéz esztendők, a szakadatlan rablások a Tiszavidék népét újfent menekülésre kényszeritették. Bár a béke évei voltak ezek, a nem régen

10) Orsz. lt. Acta Monialium Poloniensium 47—25.

11) Szeremlei: Hmvásárhely története III. k.

visszaállott falvak egyenként kezdtek néptelenné válni. A pusztúlás folyamata nemsokára szinte föltartózhatatlanná vált. Kitört az úgynevezett tizenöt esztendős háború, amelyet elég oktalanúl Rudolf király és Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem idéztek föl. Ez újabb harcos idők alatt valóságos istenitélet szántott végig a vidéken. A háború váltakozó szerencsével folyt, de az egyesült keresztyén hadak sikerei arra késztették Szolimán temesvári pasát, aki a török hadműveleteket vezette, hogy a Dunántúl, Győr környékén, operáló krimi tatárokat visszarendelje a Tisza—Körös—Maros közére azzal az útasitással, hogy ezt a vidéket „a tőlük telhető módon pusztitsák el.“[12]) A tatárok teljesitették ezt a parancsot, de az igazi veszedelem csak ezután sujtott le a mi vidékünkre.

A háború során ugyanis a keresztyén hadak vezérei: Nyári Pál, a nagyváradi várparancsnok, Pálfy, Nádasdy és Schwarzenberg ismételten súlyos csapásokat mértek a törökökre s Szeged, Csanád újra magyar kézre kerültek. Ezért a diadalokért azután olyan bosszút állott a török, amellyel a keresztyén hadak összes diadalai nem értek föl. A temesvári pasa 1599-ben újból rászabaditotta az Alföldre a krimi tatárokat s azok oly irtózatos irtást vittek véghez, amelyhez hasonlót talán még soha.[13]) Az ismételten kifosztott és elpúsztitott falvak most már az enyészeté lettek. Ekkor pusztúltak el: a már amúgy is néptelen Királyság és Dónáttornya, Szentlászló, Szentmihályfalva, Veresegyháza, Tőke, Hékéd, a határon túl Orosháza, Fábiánsebestyén és a községek, városok végtelen hosszú sora, amelynek legnagyobb része soha többé föl nem éledt. Hogy milyen irtózatos volt ez a pusztitás s hogy milyen vad kegyetlenséggel irthatták a krimi tatárok a népet, mi sem bizonyitja jobban mint az, hogy Makó városa csak hét esztendő elmúltával tudott újra épűlni.[14])

12) Borovszky: Csanádm. tört I. k.
13) Fraknói: Magyar országgyűlési emlékek.
14) Szeremlei: Hmvásárhely története III. k.

Szentes is osztozott a többi falvak sorsában. Lakossága ugyan belevette magát a környező nádasok rengetegébe s igy életét megmenthette, de a falut kifosztották és fölégették a tatárok. A visszatérő lakosság csak a füstölgő romokat találta ezuttal is és nagy szenvedések, koldús nyomor között tudta a várost újra épiteni.[15])

A vétkes könnyelműséggel megkockáztatott és minden tervszerűség nélkül folytatott hadjáratnak magára az erdélyi fejedelemre sem lett semmi gyakorlati eredménye. Az a kétes értékű dicsőség, hogy a Tiszántúlt újfent Erdélyhez csatolhatta, nem érte meg a kiontott rengeteg vért, annál kevésbbé, mert Rudolf király Erdély ellen fordúlt s meg akarta fosztani a fejedelemséget önállóságától Ebből újabb harcok keletkeztek, amelyeknek tápo. adott az országos elégedetlenség is.

Az alkotmánysérelmek, a protestánsok üldözése zászlóbontásra késztették Bocskay Istvánt, aki táborba gyűjtötte a szabad hajdúkat és élükön győzelmesen tört előre. Az alkotmányos szabadság és a vallásegyenlőségért vivott eme harcok hősökké tették a hajdúkat és tiszteltté az eddig lealázott hajdú nevet.

Bocskay diadalmas előre haladása komoly aggodalmakat keltett Bécsben. Az uralkodóház megérezte, hogy teljesen elvész számára az ország, ha nem igyekszik a sérelmek orvoslásával. Épen

15) Petrák Ferenc krónikája ezt a pusztitást 1605-re teszi és igy emlékszik megróla: „1605-ben a temesvári török basa úgy kipusztitotta ezt a vidéket, hogy az emberek barom módjára maguk húzták az igát.“ — Balogh János „A mi halmaink“ c. tárcacikkében ezeket mondja: „Túl a Nagyvölgyön, de közvetlen a város alatt, a róm. kath. hivek mai alsó temetője közepe táján levő halmot e század eleje óta Temető, vagy Kálvária halomnak hivják. Az az előtti időkben egyszáz esztendőn keresztül Szántóhalom volt a neve, annak előtte pedig Vigyázó nevet viselt. A Vigyázó nevet az 1566. év után nyerte, amidőn állandóan lovas vigyázó őröket tartottak rajta a szentesiek, akiknek az volt a kötelességük, hogy a halomról folyton szemmel tartván a vidéket, ha ellenséges, vagy rablónép közeledését tapasztalták, hirt adtak a falu népének a menekülésre. A környékbeli apró falvak lakosai közül sokan költözködtek Szentesre ebben az időben, mert Szentesnek az a szerencsés helyzete volt, hogy gyors megtámadtatás esetén is menedékhelyet talált a lakosság a Kurca és a Tisza közt elterülő rétség ezer és ezer zege-zugában.“ (Szentesi Lap 1887. évi folyam.)

ezért Rudolfot lemondásra kényszeritették s midőn a lemondás megtörtént, az új király, II. Mátyás előbb Bocskayval Bécsben, azután a törökkel Zsitvatoroknál békét kötött 1606-ban. A békekötés értelmében a Tiszántúlt Erdélyhez csatolták ismét, az alkotmánysérelmket orvosolták és a vallásegyenlőséget törvényben biztositották.

Az áldást hozó béke napjai következtek ismét egy rövid időre. Az 1599 évi pusztúlás után újraépült Szentes lakosai megszaporodtak, mert a végképen elpusztúlt falvak lakosai itt vonták meg magukat. A népesség szaporodásával az anyagiakban való megerősödés is együtt járt. A református egyház históriája szerint 115 házból állott ekkor a város és erdélyi származású földesurai alatt szép virágzásnak indult. A lakosság jómódú gazdákból állott, akik inséges esztendők idején a szomszédos Bőd és Csongrád lakosságát is ellátták kenyérrel. Az erdélyi származású földesurak voltak a Jármi és Bogdán család ivadékai, nem különben báró Keményy János,[16]) aki anyja Thornyai Zsófia lévén[17]) egyenes leszármazottja volt Szentes egyik régi földesúri családjának.

De megmozditja a béke ideje az ősi jogot keresőket is. Többen kisérlik meg az Alföldön visszaszerezni azokat a birtokokat, amelyeket őseik használtak. Ezek közűl minket Wiczmándy Kristóf, a Wiczmándy Mátyás unokája, föllépése érdekel, aki 1611-ben Kőrös Lukács személyében megbizottat küldött Szentes környékére, hogy itteni birtokait kezelje és a jobbágyságot fejvesztés terhe alatt szoritsa engedelmességre.[18]) Hogy ez a nagyon szigorú földesúri intézkedés mennyit ért nem tudjuk, de legvalószinűbben semmit. Legalább nincsen olyan adatunk, amelyből arra követ-

16) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. I. rész.

17) Pettkó Béla: A gróf Károlyi nemzetség összes jószágainak birtoklási története II. k. — A báró Kemény családnak sirboltja is volt a szentesi határban, a mai felső csordajáráson. A sirbolt vörös márvány emlékkövét a Bartha János-féle alapitványi ház utcai részének alapjába épitették be. A cimer ma is látható rajta.

18) Zsilinszky: Csongrádmegye története I. k.

keztethetnénk, hogy Szentesen a Wiczmándy család valaha gyakorolta volna földesúri jogait. Egyedül arról tudunk, hogy a báró Kemény családnak fizettek a szentesiek évi 60 forint haszonbért a földesúri jogok és haszonvételek megváltásában a török uralom idején.[16])

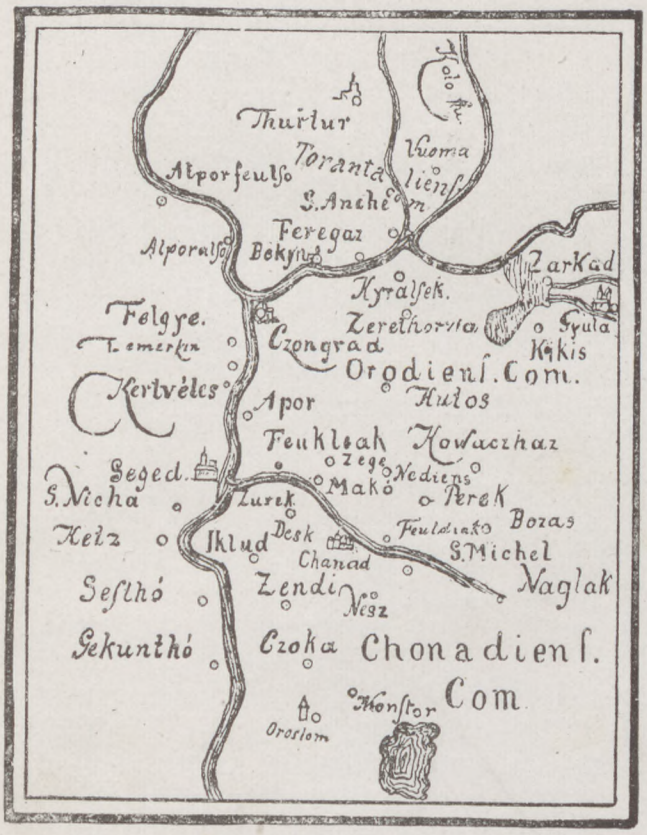

A Tiszavidék 1609-ben.[20])

A határbeli községek birtokviszonyaira hasonlóan kevés adatunk van. Ezek közül is a legtöbb Bökényre vonatkozik, amelynek birtokáért jelen-

19) Pettkó: A gr. Károlyi nemzetség összes jószágainak birt. tört II. k..

20) Mercator atlasza 1609 évi kiadása után.

tékeny küzdelmek folytak. A számos jogkereső azt vitatta, hogy ki tulajdonképen a körösi átkelőhely jogos birtokosa. A számos pereskedés közül legérdekesebb az, amely a Szentlőrinczy-féle birtokra vonatkozott. A dolog története az, hogy Szentlőrinczy János 1590-ben zálogba adta bökényi és tőkei részbirtokait, a többi e vidéken található birtokaival együtt, Fáy Istvánnak, aki a zálogbavétel után kis időre valóságos birtokos lett Tőkén is, Bökényen is. Azonban Voxics Horváth István és Jakabházy Gáspár, ez utóbbi különben is bökényi és tőkei részbirtokos, 1641-ben, adománylevelet eszközöltek ki a nádortól azokra a részbirtokokra is, amelyeket ekkor már Fáy István özvegye használt. Az adománylevelet Füleken hirdették ki, de az ellen Fáyné óvást tett. Az óvás sorsát nem ismerjük, de abból, hogy a későbbi időkben a Fáy család neve nem fordúl elő a bökényi birtokosok nevei közt, arra következtethetünk, hogy semmi foganata nem volt, az özvegyet elütötték jogaitól.[21])

Dónáttornyán és Királyságon ezekben az időkben szűnik meg a nyúlszigeti apácák földesurasága. Báthori Gábor erdélyi fejedelem adományozza el a két puszta „föld"-dé vált községet Szentandrássy György borosjenei lovas kapitánynak. Az adománylevél 1611-ben kelt és az ellen az apácák nem tiltakoztak.[22]) Évtizedek óta semmi hasznát nem látták ennek a birtoknak s úgy látszik, hogyha az adományozásról tudomást szereztek is, nem tartották érdemesnek a pört meginditani. Arra sincsen azonban adatunk, hogy Szentandrássy birtokba vette-e a két községet. Lehet, hogy megkisérlette, de aztán, hogy néptelen pusztával állott szemben, nem törődött vele. A valóság az, hogy ez időtől kezdve egyik község sem szerepel többé egészen addig, mig azokat báró Harruckern egy évszázad multán meg nem szerezte.

21) Zsilinszky: Csongrádmegye tört. I. k. Harruckern lt. (a gr. Károlyi nemz. bpesti lt.-ban) Y—X—13.
22) Harruckern lt. X—VI.—36.

A későbbi idők történetének szemonptjából érdekel bennünket az, hogy a Mágócsy család, amely Szentmihályfalva révén szintén birtokos volt a szentesi határban, 1611-ben kihalt és Báthory Gábor erdélyi fejedelem a következő évben, 1612-ben, Sövényházi Móricz Mártonnak, a Mágócsy Gáspár unokájának, adományozta a Mágócsy család birtokait. Ebben az adománylevélben már nem szerepel Szentmihályfalva, hanem csak Fábiánsebestyén, de benne van Hékéd is. Hogy minő jogcimen, azt nem lehet megállapitani, mert Hékéd soha sem tartozott a Mágócsy birtokokhoz. A birtokok Sövényházi Móricz Márton hagyatékából Mágócsy Magdolna dédunokájára, Kátay Ferencre szállottak nemsokára s Kátay 1668-ban 10.000 forintért eladta azokat báró Keglevich Miklósnak[23]), aki viszont Sövényházi Móricz Erzsébet fia volt és igy unokatestvére Kátaynak.

Mindez azonban már csak akkor történt, amidőn a helyzet fenekestül fölfordúlt újból. Az a békés állapot ugyanis, amelyet II. Mátyás trónra lépése teremtett meg, az ő rövid országlása után azonnal megszűnt. Zavaros, harcos idők következtek újfent. Súlyosbitotta a helyzetet az is, hogy bár a Tiszántúl a bécsi és a zsitvatoroki békekötés értelmében Erdély fenhatósága alá tartozott, számot tartott rá a magyar király is, a török szultán is. Ebből az következik, hogy a szerencsétlen vidék ismét három felé adózott. De mindezek mellett növelte a zavart az is, hogy az erdélyi fejedelem, a magyar király és a nádor is egyaránt osztogatták adományokat. A vidék pedig ismét pusztúlt szakadatlanúl.

Kevés számú adataink között, ezekre az évekre vonatkozóan, legfontosabbak a váci püspökség dézsmalajstromai. Ezek pedig azt sejtetik, hogy a rövid békesség idején megindúlt gyarapodás az idők fordúltával hirtelen semmivé lett. Már az 1617. évi lajstromban csak Szentes, Hékéd, Ányás,

23) Zsilinszky: Csongrádmegye története I. k.

Tés és Vásárhely szerepelnek a csongrádmegyei községek sorából, valamennyi minimális összeggel s még ezek közül is Ányás és Vásárhely ellen a kényszer alkalmazása is el van rendelve. Igaz, hogy Szentesre hamar megváltozik a helyzet, mert míg 1620-ban például Kecskeméttel együtt csak 12 forintot fizetett dézsmában, addig 1628-ban már egy maga szerepel a lajstromban azzal a megjegyzéssel, hogy „jó város" és 14 forintot fizet. De a vidék pusztúlóban van. Még Vásárhelyt is csak mint pusztát említi meg a lajstrom minden kirovás nélkül.[20])

Növekedtek a zavarok a linzi békekötés (1645) után, mert a pozsonyi kamara arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Tiszántúl már visszakerült a magyar király fenhatósága alá, viszont I. Rákóczi György erdélyi fejedelem a saját fenhatósága alá tartozónak mondotta a vidéket. Hogy e kétféle álláspontnak nagyobb nyomatéka legyen mind a ketten az ediginél is bőkezübben osztogadtak adományokat a vidék egyes részeire. Komikus az a küzdelem, amely ezekből az adományozásokból keletkezett s amely a vidéktől nagy messze a fölvidéki várakben székelő vármegyei központokban folyt le. A török szultán azonban nem nézte jó szemmel ezt a dolgot, amelyet bizvást nevezhetünk a nagy gyermekek apró játékának. Tiltakozott az ellen, hogy akár a magyar király, akár az erdélyi fejedelem adományokat osztogasson a török hódoltság alatt levő területeken és követelte, hogy az elköltözött jobbágyságot visszatelepitsék az elhagyott falvakba s hogy azok a hátralékos adókat megfizessék az egyedül jogos birtokosoknak, a török szpáhiknak.[21])

A tiltakozás tulajdonképen az erdélyi fejedelemnek szólott. A fejedelem engedett is, de nem úgy a magyar király. Fegyveres döntésre került a sor és annak ismét csak a szerencsétlen községek

20) A jegyzék a váci püspöki lt-.ban.

21) Ibrahim szultán levele I. Rákóczi Györgyhöz. (Szeremlei: Hódmezővásárhely tört. III. k. után.)

látták a kárát. A királyi csapatok egészen Szentesig törtek előre 1647-ben, hogy fegyveres hatalommal adjanak nyomatékot a magyar király e vidékre is kiterjedő szuverénitásának. Az előretörő királyi hadaknak a török csapatok Szentes alatt állották útját. Az ütközetben a törökök szenvedtek ugyan vereséget, de azért a királyi hadak voltak kénytelenek visszavonúlni, mert az időközben öszevont török seregekkel szemben a harcot nem folytathatták volna sikeresen.

A királyi hadak gyors visszavonúlása siralmas állapotot teremtett a vidéken. A fölvonúló török hadak dúltak, raboltak és pusztitottak mindenütt s a lakosságban amúgy is megfogyatkozott községek a végenyészetre jutottak.[22]) Szentes is megsinylette a harcot. Az ez évi püspökdézsma lajstromban már csak egy portát számit és 10 forinttal rótták meg a dézsmaszedők. A határbeli községek közűl pedig egyedűl csak Bökény szerepel a lajstomban Szentesen kivűl, az is kirovás nélkűl.[23])

A folytonos veszedelmek között megvoltak eddig a határ községei közűl Szentlászló, Hékéd, Tőke is, amelyek az 1599. évi tatárdúlás után megfogyatkozva ugyan, de újfent visszaállottak. Az 1647. évi pusztúlást azonban nem tudták kiheverni. Csak a nevök maradt meg, mint az egykori élet emléke!

22) Szobotka Gusztáv: „Mindszent multja, jelene és jövője“ cim alatt irja: „Szentes környékén 1647-ben a császári hadak és törökök közt lefolyt csata volt az utolsó rázkódtatás Mindszent életében. Ezen bár diadalmas csata Mindszentet annyira tönkre tette, hogy csak egy félszázad multával szerepel ismét a rendes községek között.“ (Mindszent c. lap 1887. évi folyam.)

23) A jegyzék a váci püspöki lt.-ban. (Minden, a püspöki dézsmalajstromra való hivatkozás Szeremlei Hmvásárhely története III. k. után.)

VII.

Állapotok a XVII. század közepén. — Az országgyűlés Csongrádmegyét visszacsatolja Magyarországhoz. — Már az országgyűlési adót is kirójják a vidékre. — Azért csak a török az úr. — Rosszak a közviszonyok. — A „szabad legények" garázdálkodásai. — A magyar hatóságok képtelenek a földnépét megvédelmezni. — A törökök oltalmazzák azt. — A török hatalom delelő pontra jut. — A gyulai pasa telepitési kisérlete Szentesen. — Ennek valószinű okai, ideje és tartama. — A szentesiek a Szentilonahátra menekűlnek a letelepitett török-tatár családok elől. — Templomukat azonban bántatlanúl használhatják. — A telepűlők távozása Szentesről és a város fölszabadúlása.

A szentesi harc után az enyészet nyomta rá bélyegét az egész vidékre: maga a város is csak nehezen tudott helyreállani. Lakossága megfogyatkozott újból, a házak nagyrésze félig rombadőlten tett szomorú tanúságot azokról a nehéz napokról, amelyeket ismét átélt a város közönsége.

A tizenhetedik század közepén vagyunk. Akkor amidőn a magyar országgyűlés a szentesi harccal egyidőben visszacsatolja a török hódoltság alatt álló Csongrádmegyét is az országhoz. A jogcim, amelyen ez történik, a linzi békekötés ama záradéka, hogy I. Rákóczi György erdélyi fejedelem halála után a Tiszántúl a magyar király fenható-

sága alá tartozik. A visszacsatolást, a linzi békekötést becikkelyező 1647. évi CVIII. t. c. rendeli el, mondván „hogy Csongrád vármegye, amely ugyan török hódoltság alatt van, de Isten kegyelméből mégis vannak benne népes községek és városok, egyelőre Heves vármegyéhez csatoltatik, addig nevezetesen, amig a hozzá közelebb fekvő Borsod vármegye is visszakerül a király ő felsége fenhatósága alá.“

Ez a visszacsatolás egyelőre csak formaság, mert voltaképeni törvényhatósági életről nem lehet beszélni, noha az egyesitett vármegyék tartanak gyűléseket, hoznak határozatokat, választanak tisztviselőket, akiknek a hozott határozatot a hódoltság alatt levő Csongrád vármegyében is végre kellene hajtaniok, de mindez semmit sem ér. A magyar hatóságok intézkedései csak úgy lettek volna foganatosithatók, ha azt a török hatóságok megengedték volna. Ezt a szivességet pedig nem tették meg. Ha jobban belenézünk a dolgokba úgy találjuk, hogy a magyar király fejedelmi szuverénitásának kiterjesztése és az azzal kapcsolatos törvényhozási intézkedés voltaképen nem egyéb, mint a törvényes forma megállapitása a vidék adóztatására.

Ezt pedig a szerencsétlen, annyiszor kifosztott vidék lakossága teljességgel elengedte volna. Annál inkább, mert a magyar hatóságok csak akkor tudták a kirótt adót behajtani, ha a török a maga adóját már beszedte s amikor ez megtörtént a szegény földnépének nem igen volt miből a magyar hatóságok által megkivánt összegeket kifizetni.

Van rá adatunk 1649-ből, amidőn Csongrádmegye már Borsoddal egyesült, hogy az országgyűlési adót is kirótták a csongrádmegyei községekre. A kirovási lajstromban, amely Borsodmegye levéltárában található föl, a szentesi határ egykori községei közül már csupán Szentes és Bökény szerepel, az előbbi 10, az utóbbi 3 tallér adóval.[1])

1) Közli a „Szentesi Lap“ 1887 évi folyama.

A többi falu puszta „föld“ már ekkor, legfölebb romjaik dacolnak még az idő viharaival és adnak szállást a kóbor rablóknak.

Mert a közviszonyok is hihetetlenül rosszak, a közbiztonság épen sehogysem áll. Az egész Tiszavidéket elárasztják a kóbor rablók és ezek veszélyeztetik a földnépének életét, javait. A tűrhetetlen állapotokat a távol székelő megyei központokon is tudták, tettek is kisérletet azok megszüntetésére, de hiába. Ilyen körülmények között Borsod és Csongrád törvényesen egyesült vármegyék 1665-ben a nádorhoz fordúltak és attól kértek orvoslást a rablók pusztitásai ellen. „Az ő rettenetes, égbekiáltó gonoszságok és nyomorgatások miatt — úgymond a panaszos irás — az földek lakossai házoknál bátorságosan nem lakhattak, sem azokon kivül a mezőben és útakon békességben nem lehetnek, hanem ölik, vágják és tagolják őket... ha ezek égbekiáltó gonoszságaik meg nem zabolázta tnak, félő az egész alföldség végső pusztúlásra ne jusson, mert azzal az ő sok gonoszságaikkal a törököt és pogány nemzetet ellenünk irritálják és provokolják.“[2])

Elment a panasz. A nádor rendeletet bocsátott ki. Haszontalan volt, mert a kóbor rablók épen a magyar végvárak rosszúl fizetett és hiányosan élelmezett katonái, a „szabad legények“, sorából kerültek ki. Ezek csapatosan járták a vidéket és mint egy századdal ezelőtt a szabad hajdúk, ezek is hirtelen támadással lepték meg a falvakat és úgy zsákmányoltak. Amit a lakosság oda adott szépszerével, azt elvitték erőszak nélkül, de ha a lakosság nem engedett, a gyilkosságtól sem riadtak vissza.

Mondanunk sem kell, hogy a „szabad legények“ garázdálkodása és a magyar hatóságoknak velük szemben való tehetetlensége épen nem segitette elő azt, hogy a községek lakosságának lelkében feléledjen és megerősödjék a magyar király fenhatósága iránt való vágy. Ellenkezőleg: a török ha-

2) Zsilinszky: Csongrádmegye története I. k.

tóságoktól nyertek olyan, amilyen védelmet és ami a legfontosabb engedelmet a rablók üldözésére és támogatást az üldözés alatt. Mert az előretörő királyi hatalom ellensúlyozására a vidék közigazgatását intéző török főtisztek nagyon szivesen adtak ki a magyar rablók ellen üldözési engedély-levelet. Egy ilyen okirat fönmaradt Mezőtúr városa levéltárában. Ezt Ismayl bég, Szolnok várának helytartója, adta ki 1666 december 30-án, Bordács Lőrinc és társai részére. A levél értelmében Bordács Lőrinc és társai, engedelmet és szabadságot nyernek arra, hogy „fölkelvén, az őket bántó rablókat szabadon

II. Rákóczi György.

kergethessék és megöljék s ha emberhalál találna lönni, dijával ne tartozzanak.“ De ezenfelül azt is magában foglalja a levél, hogy a rablók üldözőit a török katonák sehol föl ne tartóztassák, hanem mindenütt oltalmazzák, segitsék „és elbocsássák szép békével mindenütt, földön és vizön.“[3])

Eltekintve azonban ezektől a dolgoktól gyöngült a királyi hatalomnak erre a vidékre való ha-

3) Zsilinszky: Csongrádmegye története I. k.

tása azért is, mert a török hatalom épen ezekben az években jutott delelőpontjára Magyarországon. II. Rákóczi György szerencsétlen végű lengyelországi vállalkozása és ezt követően az erdélyiek meghasonlása 1660-ban, az eddig állandóan magyar kézen volt Nagyváradot is elbuktatta és a várral együtt az egész felső Tiszavidék szintén a félhold uralma alá került. A helyzet ekkor olyan, mintha a törökök véglegesen meghóditották volna a magyar földet és a hódoltsági állapot megszüntetésének minden lehetősége örökre megsemmisült volna.

Ez az újból, erősen megnövekedett török hatalom tett egy olyan kisérletet, amely példa nélkül való a magyarországi török uralom történetében. A gyulai pasa nagyobb számú török-tatár családot telepitett le Szentesen.

Erről a telepitésről, sajnos, nincsenek részletes és kimerítő adataink és igy annak sem célját, sem idejét, sem tartamát pontosan meg nem állapithatjuk. Tekintetbe vevén azonban a hagyományokat, az álltalános akkori viszonyokat és ismervén az azidétti református lelkész nevét, meglehetősen tisztázhatjuk az összes kérdéseket.

A telepités célját illetően csak egyetlen kézzel fogható okot találhatunk. A középső Tisza vidékén állottak a csongrádi, szarvasi, gyulai és szegedi török várak. Mind a négy helyen állandóan nagyobb helyőrség állomásozott s ezeknek a helyőrségeknek élelmezése mind több és több nehézséggel járt. Láttuk föntebb, hogy a szentesi harc után kietlen pusztaság lett ez a vidék. A falvak seregestül mentek tönkre és legnagyobb részük soha többé vissza sem állott. Nagymessze környéken csak egyetlen község volt még, virágzott is valamennyire: Szentes volt ez. Ugyde ez az egyetlen község, megfogyatkozott lakosságával, a várak élelmezését biztositani, minden egyéb októl el is tekintve, tisztán az elegendő munkaerő hiányát figyelembe véve, képtelen volt. A gyulai pasa szemei előtt egy nagyobb cél lebeghetett, az, hogy a közép Tiszavidék egyetlen

virágzó községét átalakitja jobbadán török családoktól lakott várossá és igy egyszerre megoldja a legnehezebb feladatot, mert ez a török város a török helyőrségek élelmezését biztositani tudja.

Igaz ugyan, hogy ezzel szemben hagyományaink arról is szólanak, mintha a gyulai pasa nem török gazdákat, hanem török fegyvereseket és ezekhez csatlakozott tatár, oláh, rác gyülevész hadakat telepitett volna Szentesre a bődi átkelő őrizetére.[4]) Ámde ezt a hagyományt, amely különben is mintegy két évtizedre teszi a városnak a törökök által való megszállását[5]), már csak azért sem fogadhatjuk el, mert a bődi átkelő őrizetére ott volt a sokkal közelebb fekvő csongrádi vár és még inkább maga Bőd falu. Még magában a fegyveres erővel való megszállásban semmi lehetetlenség nem volna, de annak szüksége fön nem forgott, a török hadvezetőség pedig sehova sem rendelt szükség nélkül fegyveres erőt — igy nem marad egyéb, mint elfogadunk e, különben is egyedül álló, hagyománynyal szemben a református egyház és a Petrák krónika ama tudósitását, hogy a gyulai pasa Szentesre „török családokat", illetve „pogány gazdákat" telepitett s a cél tekintetében pedig a föntebb elmondottakat.

Az idő kérdésében, hogy mikor történhetett a a telepités, már világosabban látunk. A református lelkipásztor neve vezet bennünket. — A név: Bütkösi István[6]). Ez a lelkész pedig a szentesi

4) Balogh János: „Szentes multjából" cim alatt: „A szentesieket különben azon az okon sem fenyegette veszély, mert ezen időben (az iró 1686-ot érti) nem Szentesen, hanem Szentilona rétszigetségben laktak, Szentest pedig török fegyveresek s azonkivül tatár, oláh és rác gyülevész nép lakta, kiket a gyulai pasa 1670 év körül telepitett ide, hogy a bődi réven való átkelést biztositsa általuk." („Szentesi Lap" 1877. évi folyam).

5) Az 1670 évet megelőzte időktől legalább 1686-ig. L. az előző jegyzetet.

6) A lelkipásztor neve a ref. ekl. hist. I. k. I. r. szerint Bükösi István, de a hist. I. k. V. r.-hez irt jegyzetében Kiss Bálint a következőket mondja: „1667 szentesi prédikátor volt Bütkösi Istvan, aki egyszersmind esperes is volt, mert ebben az esztendőben, mint alföldi esperes adminisztrált a superintendentia kasszájában 10 frt . . . amint ezek fel vannak jegyezve a superintendentia régi protoculumába" — igy a név feltétlenül Bütkösi. A Petrák-féle krónika szerint a név: Bőjtösi, Balogh János följegyzéseiben pedig igy is előfordúl: Büttösi.

református egyházban az 1667 és 1668 években működött, amennyiben elődje Losonczi István volt 1656-tól 1666 végéig, utóda pedig 1669 elején Laskói Lőrinc esperes lett.[7]) A telepités ideje tehát vagy 1667, vagy 1668 év.

A harmadik eldöntendő kérdés az, hogy mennyi ideig tartózkodhattak a letelepitett török-tatár családok Szentesen. Ez a legnehezebb és majdnem teljesen tisztázhatatlan kérdés a megfelelő adatok hiányában. Azonban ebben a nehéz kérdésben viszont épen a szűkszavú tudósitások jönnek segitségünkre.

A református egyház históriájában ugyanis ezeket olvashatjuk:

„Volt olyan idő is, amikor Gyula várában lakván a törökök, ezt a helyet is megszállották némely pogány gazdák, úgy mondják, hogy ezek tatárok voltak volna, az itt levő lakosok pedig Szentilonára költöztenek által, a Kurca vizén túl, mind Bükösi István nevű prédikátorjukkal együtt, úgy mindazonáltal, hogy onnan is ide Szentesre jártak vissza a templomba.“[8])

Ebből a közlésből, amellyel különben a Petrák-féle krónika tudósitása is egyezik, azt a kettős

7) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. V. r.

8) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. I. r. — A Petrák-féle krónika ezeket mondja: „... a török e tájon levő uralkodása alatt a gyulai pasa török családokat szállitott ide lakosoknak, mely alkalommal Szentes városa magyar lakosai a város alatt rétségbe Bőjtösi István nevezetű papjokkal Szentilona szigetbe költöztek.“ — Balogh János: „A mi halmaink“ cim alatt ezeket irja: „Volt ugyan olyan idő is p. o. 1667-től 1669-ig, midőn folytonosan Szentilonán laktak s csak vasárnaponként jártak át a templomba lápokon Büttösi István lelkipásztoruk vezetése alatt. Annak az oka pedig az volt, hogy a szentesiek Szentilonára mentek lakni, mert nehány tekintélyes tatár telepedett le a faluba, kik bár jó bántak a néppel, de annál jobban bántak az asszonyokkal. A hatalmas új jövevényeknek ez a folytonos csintalankodása kizavarta őket otthonukból és úgy jártak haza mint vendégek az istenházába.“ (L. Szentesi Lap 1887 évi folyama.) — Ugyancsak Balogh János közlése, a 4 sz. jegyzetben foglaltak folytatása: „A betelepült török nép nem háborgatta ugyan a szentesieket, de a szép magyar asszonyokra annál többször szemet vetettek, ami ellen védekezni bajos, de meg veszélyes is volt. A török hatalom árnyékában meghúzódó oláh és rác nép pedig sem földet nem szántott, sem jószágot nem nevelt, hanem elvette a magyarok kész gabonáját és megitta a borát. Ez kényszerité őket arra, hogy a Kurca vizén túleső Szentilona szigetségbe költözködjenek, nem kérvén egyéb kegyet a török parancsnoktól, mint azt, hogy vasárnaponként átjárhassanak templomjukba imádkozni.“

következtetést vonhatjuk le, hogy a telepitési kisérlet az év ama szakában történt, amikor a szentesiek a szabad ég alatt, sátrakban, is megvonhatták magukat s hogy vagy csak nehány hónapig tartózkodtak Szentesen a letelepitett török-tatár családok és igy, mire a zordabb évszak elkövetkezett, a szentesiek visszafoglalhatták városukat, vagy pedig hamarosan jó viszony fejlődött ki a város régi és újabb lakosai között, minek folytán a szentesiek visszajöttek a városba lakni Szentilonáról.

Mind a két dolog egyformán lehetséges, de annak, hogy a szentesiek éveken át Szentilonán laktak volna, minden valószinűség ellene mond. Az a valóság, hogy a szentesiek templomukat szabadon használhatták a megszállás alatt is és a cél, amelynek érdekében a telepités történt, a jóviszony kifejlődését elősegithette. Viszont az, hogy a törökök nem szerettek földmiveléssel foglalkozni a telepités meghiúsulását vonta magával: a telepitett családok kisebb, vagy nagyobb rajokban elhagyták a várost. Az is lehetséges, hogy a gyulai pasa parancsolta őket el a városból, mert hamarosan újabb harcos idők következtek és a török hadvezetőségnek minden emberre szüksége volt.

A Petrák krónika szerint véres harcokkal verte ki a szentesi nép a megszálló török családokat, közülök 300 embert a Sáphalomnál lenyakazott[9]). Ezt a tudósitást azonban nem fogadhatjuk el. Eltekintve attól, hogy a sáphalmi nyakazást hagyományaink másik időpontra is teszik és sokkal valószinűbben illesztik bele a dolgok elmondásába, ha a szentesiek valóban vérfürdőt rendeztek volna, gyulai pasa kétségen kivül kegyetlen bosszút állott

9) A Petrák krónika előadása, a 8 sz. jegyzetben közlöttek folytatása: „Mely szomorú helyzet után a magyarok közül némelyek leshelyre állván sok törököket elfogtak és rabságban tartottak. És Barta János, Kerekes Ferenc, Zeke István, Török József és Bokor Márton, meg többen, magokat összeszedvén, egy éjszaka a törököket kizavarták. Háromszázat az úgynevezett Sáphalomnál lenyakaztak. Ezek után a törökök nem lévén bátorságuk a vidéken lakni, elpusztúltak a tájról és akik itt maradtak, azok összeházasodtak a magyarokkal, l maradékaik máiglan is Török néven neveztetnek Szentes városában.“

volna azonnal a városon, már pedig épen a betelepitett török családok Szentesről való elköltözése után, mintegy másfél évtizeden keresztül, a város békében maradhatott, sem török, sem tatár nem pusztitotta.

Mindent összeegyeztetve, a krónikás elmondásából figyelembe véve azt is, hogy egyes törökök visszamaradtak, akik keresztyénekké és magyarokká lettek, majd összeházasodtak a magyar lakosokkal, a török-tatár családok csöndes elvonúlását fogadhatjuk el valószinűnek. A város állott és virágzott, mert szorgalmas, munkás népe volt, virágzása csábitotta a gyulai pasát egy nagyszerű terv megvalósitására, de ez a terv meghiúsúlt a törökség tunyaságán, munkakerűlésén.

VIII.

A török uralom hanyatlása. -- A pápa szövetségre hivja Európa fejedelmeit Magyarország felszabaditására. — A bécsi hadjárat 1683. — A folytonos harcok során a mi vidékünket török is, német is, kuruc is pusztitja. — Szentes a tatárok kezében 1685. — A csongrádi futás és az élet Csongrádon. — A visszatérés. — Buda visszavétele. — Szeged ostroma. — A szentesi ütközet. — Szegedet feladják a törökök. — De a vidéken bosszút állanak. — Bőd megsemmisül 1686.

A fénnyel együtt jár az árnyék.

Mikor delelőpontra jut Magyarországon a török hatalom, nyomban utána következik annak gyors összeroppanása és megsemmisülése. II. Szulejmán szultán félelmes erejű katonai hatalma ott enyészett el Szigetvár falainál, a nagy szultánnal együtt. Gyönge utódai alatt állandó volt a visszafejlődés s hogy a török fegyverek a XVII. század közepén még nagyobbá tudták tenni Magyarországon a félhold uralmát, mint annak előtte volt, kizárólag azok a körülmények okozták, amelyekről föntebb szólottunk, nem pedig a törökség katonai ereje. A XVII. század második évtizedében már véget lehetett volna vetni a magyarországi török uralomnak, ha egységes az ország s ha az uralkodóház nemzeti politikát folytat.

A szentesi török telepités meghiúsúlása azokra az időkre esik, amelyek közvetlenül megelőzték a török hatalom összeomlását. Az Alföldön békes-

ség volt ekkor, noha már megindúlt azoknak a harcoknak folyamata. amelyek az ország felszabadúlását eredményezték. A harcok szintere ezúttal a Dunántúl volt s a mi vidékünk ezidétti viszonyairól jóformán semmit sem tudunk. A szűk-

Thököly Imre.

szavú régi krónikások nem jegyeztek föl semmi rosszat ezekről az évekről s a református egyház históriájából sem tudunk meg mást, csupán annyit, hogy Laskói Lőrincet Marosi Lőrinc, egy jóságos öreg ember, váltotta föl a prédikátorságban, majd amidőn ezt, az aggkorral járó gyen-

geség képtelenné tette hivatása betöltésére Tudós Rozgonyi Istvánt hivták meg papjuknak a szentesiek.[1])

Rozgonyi meghivása a szentesi lelkészségre akkor történt, amidőn már javában folyt Thököly Imre szabadságharca és I. Lipót király is meginditotta a végső küzdelmet a törökök ellen. XI. Ince pápáé ebben a legnagyobb érdem, mert ő hivta föl Európa összes fejedelmeit, hogy lépjenek szövetségre Magyarország felszabaditása érdekében. A pápa maga nagy pénzbeli segitséget küldött a királynak, az európai hatalmak is megmozdúltak. Ugyanekkor Mohamed szultán a „német“ király hatalmát akarta megtörni Magyarországon. Ezért támogatta Thököly Imre szabadságharcát s midőn azt látta, hogy a kurucok ügye nem tud diadalra vergődni, óriási hadsereget inditott útnak Kara Musztafa nagyvezir alatt Magyarország felé, azzal az útasitással, hogy az országból a németet verje ki és Bécset is foglalja el.

Két világhatalom leszámoló mérkőzése volt ez, amelyet egy harmadik hatalom, Lengyelország, döntött el. A nagyvezir ugyanis szinte ellenállás nélkül jutott el Bécsig és a császárvárost ostrom alá vette. Az utolsó pillanatban azonban, amikor már órák kérdése volt csupán, hogy Bécs megadja magát, megérkezett Szobieszky János lengyel király és váratlan támadásával döntő csapást mért a császárvárost vivó török seregre, amely zagyva futásban keresett menedéket. Bécs fölmentését, amely 1683 szeptember 11-én történt, pár hét múlva Ibrahim, budai pasa, párkányi csatavesztése, majd Esztergom visszafoglalása követte.

Most következett be a siralmas idők korszaka a Tiszavidékre. Állandóak lettek itt is a harcok. A német, a török és a vele szövetkezett kurucok versenyezve pusztitottak mindenfelé. A hadviselő felek szándéka azonos volt: az ellenfél seregeinek élelmezését kivánták lehetetlenné tenni. A szerencsét-

1) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. V. r.

len vidéken a német hadak azonban még jobban kegyetlenkedtek, mint a törökök. Elvégre a török fen akarta itt tartani uralmát és saját jól fölfogott érdekében, minden sarcolás mellett is, a vidék adózó és teherviselő képességét biztositani.

Kara Musztafa nagyvezir.

Nem igy a német hadak vezérei, kik Caraffa tábornagy főparancsnoksága alatt működtek. Ezek nem ismertek semmi irgalmat, semmi kegyelmet. A bécsi főhaditanácstól vett útasitásukhoz képest nagy adót róttak ki a pusztúló vidék lakosságára és még embertelen kinzások, a falusi birák nyársbahúzása árán is, behajtották azt.[2]) A kétségbeesett lakosság adózott kétfelé is, csakhogy békén maradhasson. Ezt viszont a török nem akarta tűrni, féltvén a vidéket a teljes elszegényedéstől. S hogy a

2) Hornyik: Kecskemét története III. k. „Caraffa a Szeged tájékán nyársba vonatott birák példájával fenyegette a kecskemétieket."

német hadak zsarolását lehetetlenné tegye, a krimi tatárokat vezényelte a Tiszavidékre.

A tatár csapatok Szentesen ütötték föl hadiszállásukat.[3]) A város megréműlt lakossága futva menekűlt tűzhelye mellől, keresztűl a Tiszán, Csongrádra, amelyet épen ekkor rác csapatok tartottak megszállva. A csongrádi lakás azonban nagyon kényelmetlen volt a menekültekre a vallásbeli különbség miatt. Épen ezért szorgos figyelemmel kisérték a szentesiek a városunkban tartózkodó tatárcsapatok mozdúlatait s midőn hirét vették a tatárok elvonúlásának, azonnal elhagyták Csongrádot és visszaköltöztek elhagyott otthonukba.

Csongrád katholikus népe ugyanis nem fogadta valami nagy barátsággal a szentesieket. A plébános katholikus hitre akarta téríteni őket, az előljáróság pedig nem engedte meg a református istenitiszteletet. Az igy szorongatott szentesieket a rác katonaság kapitánya, V a s a s i (keresztnevét nem jegyezték fel), vette védelmébe. A kapitány maga is rác volt és görög keleti vallású. Eljárásában bizonyára csak hatalmi kérdés, nem pedig felekezeti türelem vezette. Azt akarta megmutatni, hogy egymagának nagyobb hatalma van, mint az egész csongrádi előljáróságnak. Az sem lehetetlen, hogy a görög keleti rác katonaságnak is volt kellemetlensége a csongrádiakkal a vallás miatt és ezt akarta megbosszúlni Vasasi. Ugy történt ugyanis, — a református egyház históriája szerint — hogy R o z g o n y i prédikátornak, aki hajlékot sehol sem kapott, a kapitány saját házában adott szállást és házának udvarán helyet a református istenitiszteletek tartására. Ugyancsak a kapitány házának udvarán tanitotta Rozgonyi a gyermekeket az irás és olvasás mesterségére, mert amint ezt az egyház históriája mondja, a szentesiéknek ezidétt nem volt tanitójuk.[4])

3) Hornyik: Kecskemét története III. k.

4) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. V. r. Az évszámot a história nem jelöli meg.

A csongrádi futás 1685-ben történt, nyáridőben s legfölebb néhány hétig tartott.[5]) A tatárok hamarosan fölélték a Szentesen talált élelmiszereket és elhagyták a várost, ahol csak a koplalás várt volna rájuk. A visszatérő szentesiek a várost kifosztva, nagyrészben elpusztitva találták. De jóformán ki sem tatarozhatták még a legutóbbi tatár megszállás pusztitásait, amikor ujabb veszedelmek következtek.

A következő év, 1686, a nagy hadműveletek esztendeje volt. Egymást váltogatták a le és fölvonúló hadak. A török hadvezetőség gondosan őrködött azon, nehogy a „német király" katonái befészkelhessék magukat a vidékre. Mindez azonban hiábavaló volt. A szövetséges keresztyén hadak sikeresen operáltak s 1686 nyarán ostromzár alá vették Budát, amelyet A l i, az utolsó budai pasa hősiesen védelmezett. A hős, védelem dacára sem maradt meg Buda a törökök kezén, 1686 szeptember 2-án, P e t n e h á z y kitűzte a vár fokára a magyar zászlót: Buda felszabadult a 145 évig tartott török uralom alól.

Az ország fővárosának visszavétele után pedig a Délvidék kulcsának, Szegednek, ostroma és visszafoglalása következett.

Szegedet 1686 szeptember közepén zárták körül a keresztyén hadak, D e l a V e r g n e altábornagy parancsnoksága alatt s miután a vár 600 főből álló őrsége szilárdan ellenállott, rendszeres ostromhoz kellett fogni. Szeptember végéig az ostromló hadak semmi eredményt sem tudtak elérni. De la Vergne, akit ez az eredménytelenség nagyon bántott, október elején személyesen állott az ostromló csapatok élére és igy intézett rohamokat az erődítések ellen. Október 5-én azonban

5) Balogh János a hagyományok alapján a már idézett „Szentes múltjából" és „A mi halmaink" cimű közléseiben a csongrádi futást Szeged visszafoglalása utáni időkre 1693-ra teszi, a Petrák krónika pedig semmit sem szól arról. Ezek a hagyományok azonban adatainkkal ellentétben állanak. A református egyház históriájának közléseiből különben is az sejthető, hogy Rozgonyi 1693-ban már nem volt szentesi prédikátor. (I. k. V. r.)

ágyúgolyó találta a vezért s holtan bukott le a lováról. Az ostrom vezetését ekkor báró Wallis altábornagy vette át, aki nehéz ostromágyúkkal kezdte lövetni Szegedet és robbantó aknákat ásatott a várfalak alá. Szeged mind nehezebb helyzetbe került s csak napok kérdése volt, hogy mikor esik el. A török hadvezetőség azonban teljes tudatában volt a vár fontosságának és fölmentő hadakat igyekezett koncentrálni az ostromot mind nagyobb eréllyel folytató keresztyén seregek ellenében.

Veteráni tábornok.

Délfelől maga Szulejmán negyvezir sietett erős sereggel, északról — Szarvas és Gyula felől — mintegy 12—14 ezer főnyi hadtest vonult gyors menetelésben Szeged fölmentésére. Ha a fölmentésre igyekvő seregek egyesülése megtörténhetett volna, az esetben a két tűz közé jutott keresztyén sereg csak a legnagyobb veszteségek árán vonulhatott volna vissza. Báró Wallis, felelőssége teljes tudatában, legügyesebb alvezérét, Veteráni tábor-

nokot bizta meg az északról közeledő török sereg feltartóztatásával.

Veteráni a reá bizott feladatot legfényesebben oldta meg. Az északról közeledő török sereg október 19-én Szentes alá érkezett és a mostani alsó tehénjárás és a Nagynyomás szélén ütött tábort. Veteráni itt támadta meg őket, október 20-án délben és erős harc után, amelyben mindkét fél súlyos veszteséget szenvedett, valósággal megsemmisitette a török hadtestet, amely lövőszereinek és podgyászának hátrahagyásával futásban keresett menedéket.[6])

A szentesi ütközet eldöntötte Szeged sorsát. A nagyvezir visszavonúlt hadaival, a magára hagyott szegedi őrség pedig október 23-án lerakta fegyvereit, miután báró. Wallis a szabad elvonúlást biztositotta. A lefegyverzett török őrséget még az nap a török kézen levő Temesvárra kisérték.

Szeged visszafoglalásának nagy jelentősége volt az egész vidékre. A csongrádi török őrség magától elhagyta a megerősitett várost, de a szegény csongrádiak és az egész vidék nagy árt fizetett felszabadulásáért. A kivonúló csongrádi őrség ugyanis távozása előtt kirabolta a várost, azután fölgyújtotta azt, a lakosok egyrészét fogságba hurcolta. Csongrád után Bődre kerűlt a sor. A sze-

6) Petrák Ferenc krónikája igy ir: „Az 1686-ik esztendőben ezen város alatt verte meg Veterani cs. kir. generális a szegedi törökhöz segitségre sietö gyulai és szarvasi várbeli törököket. Az ütközet a városnak délfelőli részén volt. Az ütközetben elesteket két rakásba hordták, a nagyobb rakás a törököké, a kisebb rakás a keresztyéneké volt. Ezeket földdel letemették. Mai napig is látható ottan az a két dombforma, amelyet még az 1739 év körül is Harc-dombnak hivtak. Ehez közel vagyon az Eugen-sánca a réti lapály szélén, amelyet az ütközetre készitettek.“ — Balogh János „A mi halmaink“ cimű tárcacikkében igy ir: „... a Szeged fölmentésére sietö török-tatár sereggel Szentes alatt az alsó nyomáson ütközött meg Veteráni tábornok s heves csata után szétverte őket. A A török-tatárok közül 800 ember maradt a csatatéren, mig Veterani vesztesége 600 magyar és német volt. A csatatéren maradt harcosok holtteste egymáshoz közel eső két helyen van eltemetve a szentes-szegvári út és az alsó tehénjárás között eső házi földeken. Ma is megvan a két alacsony halom, mely alatt nyugosznak.“ — Iványi, Szabadka történetében, Zenta mellett vivott ütközetről beszél, amelyben Veterani diadalmaskodott. Forrása Schindau-nak mondja a magyar község nevét, ahol az ütközet történt és ezért teszi az ütközet szinhelyét Zentára. Ebben óriási tévedés van.

rencsétlen bődiek ellenállást fejtettek ki, ami a török csapatot még jobban felbőszitette, úgy, hogy valóságos vérfürdőt csinált. A lakosság legnagyobb részét kardélre hányták, akik megmenekültek, azokat rabságra hurcolták. Az elhurcoltak közt volt, családjával együtt, a község református lelkésze Páthi Miklós is[7]), aki később, megszabadulása után, a szentesiek papja lett.

Az évezredes falu, Bőd, örökre megsemmisült.[8]) Nem épült újra soha többé. Romjait megemésztette az enyészet és emléke is ma már csak a történelemé, mert a puszta, ahol állott, nem viseli a nevét s mióta a szentes—csongrádi közúti hidat a forgalomnak átadták, a szentesi tiszai ártéri hid is, amelyet bődi hidnak neveztek, a bődi rév (kompjáró) megszűnése óta csak ártéri-hid nevet visel.

Bőd elpusztitása után a Szarvas—Gyula felé vonúló törökök átkeltek a Tiszán és Szentest rabolták ki, ugyanekkor pusztitván el Tés falut is. A szentesiek valószinűen a Kurca nádasaiban vonták meg magukat, ott várták meg a veszedelem elmúlását.

A város ezúttal is a lángok martaléka lett, de még nem ez volt az utolsó pusztúlás. Gyula várában még mindig a török székelt. Kilenc év múlott el, mig Gyula is felszabadúlt. És ez a kilenc esztendő, amint látni fogjuk, nagyon keserves volt.

---

7) Páthi Miklóst nejével és gyermekeivel együtt hurcolták el a törökök rabságba Bőd pusztulása alkalmával, Páthit és több volt bődi lakost a nagykőrösiek váltották ki a török fogságból, lévén Páthi nagykőrösi származású. Szabadúlása után Páthi 1696-ban jött Szentesre a szintén megszabadult volt bődi lakosokkal együtt. A karlócai béke kötés után Páthi császári menlevéllel Konstantinápolyba ment hogy nejét, Turbócz Katát és gyermekeit kiváltsa a török fogságból. Föl is találta nejét, aki egyik török nagy úr háremébe került, de az nem volt hajlandó visszatérni, sem pedig gyermekeit nem adta ki. Páthi fia megtudván anyjától származását, midőn évtizedek mulva nevelő atyja után magas rangba emelkedett s mint a szultán követe Bécsbe utazott, fölkereste atyjafiait Nagykőrösön velök tolmács útján elbeszélgetett és gazdagon megajándékozta őket. (Szentesi ref. e. hist. Jegyzet az I. köt. V. részhez.)

8) Bőd a Tisza jobb partján, a mai csongrádi határ Kilences nevű pusztáján állott, azon a magas földháton, amely ott nyúlik be a Kilencesbe, ahol a vasuti vonal a holt Tisza mellé lekanyarul. Egy vörös kereszt is áll itt. Ez a bődi kereszt, mintegy siremléke az elpusztult régi falunak.

IX.

A török uralom utolsó évei. — A határ állapota és a lakosság helyzete. — Német katonák zsarolják a vidéket. — Harcok Gyula körül. — Az utolsó török-tatár dúlás 1693. — A lakosság menekülése. — Lambion mérnök hiradása. — A városba oláhok költözködnek. — A lakosság ezek elől is menekül. — Lakás a bődi romok közt. — A karlócai béke és a szentesiek hazatérése. — A visszatérő lakosság a megtelepedett oláhokat kiveri 1699.

Buda, Szeged, Csongrád, majd ezeket követőleg, Szarvas visszavétele után a végenyészet szélére jutott a mi vidékünkön a török hatalom és a Tisza—Körös—Maros közének teljes fölszabaditása tisztán a császári hadvezetőség intézkedéseitől függött. Az Alföld szivében egyedül Gyula várában parancsolt még a török. Ha a bécsi hadikormány komolyabban veszi föladatát és nem csak portyázó csapatokat rendel ide, Gyula fölmentése is sokkal hamarabb megtörténhetik s ezzel a vidék nyomorúságainak is vége szakad. Csakhogy a bécsi hadvezetőség nem gondolt komolyan Gyula visszafoglalására, az Alföldön parancsnokoló generálisok is kivétel nélkül azon a nézeten voltak, hogy a Tisza—Körös—Maros közének előbb teljesen el kell pusztúlni s csak azután lehet a vidék teljes fölszabaditására gondolni. Ez a voltaképen semmivel meg nem okolt, alapjában is tarthatatlan, állás-

pont okozta azt, hogy a keservesen nehéz esztendőket újabb keservesen nehéz esztendők követték.

A vidék részbeni fölszabadúlása után a mai szentesi határban is siralmas volt a helyzet. Az egykori községek közűl csak kettő állott már: Szentes és Bökény. Az egykorú térképen ugyan Királyságot (Kyralschack) és Bökényt (Berckin) tünteti föl a térkép készitője és Szentest nem. De amint már föntebb szólottunk a régi térképekről, túlságos fontosságot nem tulajdonithatunk az egykorú térképeknek, mert készitőik jobbadán csak a megelőző térképeket másolták a szóbelileg nyert újabb adatok figyelembevételével. Maguk meg sem fordúltak azon a vidéken, amelyről a térképet rajzolták. Igy maradhatott le a térképről Szentes, amely az 1609 évi térképen sem szerepel.

De bármilyen siralmas volt a helyzet, az ősi jogokat kereső földesúri családok megmozdúltak, a jobb jövendő reményében és jogaik fenntartása érdekében, hogy egykori birtokaikhoz hozzá juthassanak. Ez azonban nagyon nehéz dolog volt. Annál nehezebb, mert a bécsi kancellária minden módon arra törekedett, hogy a felszabadúlt vidék ősi birtokos családjai ne juthassanak hozzá itteni birtokaikhoz. De megnehezitette az ősi birtokos családok jogkereső munkáját is, hogy a legtöbb község örökre megsemmisűlt a török uralom alatt, a határok teljesen elmosódtak s ha még birtokában voltak is az igazoló okmányoknak, nem tudták kimutatni, hogy merre esik a keresett birtok. Mindezeken túl még azt is figyelembe kell venni, hogy jobbágyok sem voltak a pusztasággá vált földeken.

Szó volt róla, hogy a szentesiek a báró Kemény familia földesúri jogait ismerték el. Adataink szerint még ekkor is fizettek valamelyes, hol kisebb hol nagyobb összeget ennek a családnak a jogok és haszonvételek megváltásában. E tekintetben itt nyugodtak a viszonyok. Nem igy Bökényen. Valóságos késhegyig menő harcot folytatnak ott egymás ellen a Bábay és a Jakabházy (Eötvös)

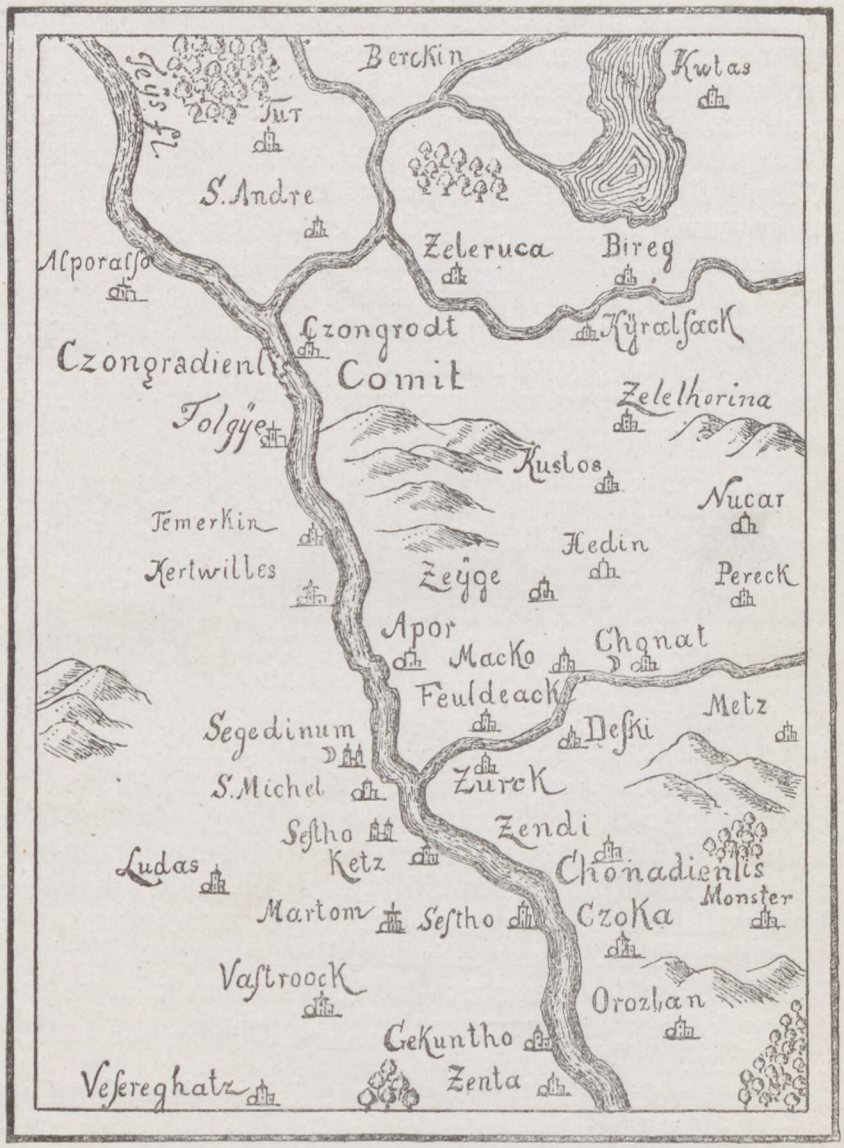

A Tiszavidék 1687-ben.[1])

1) Részlet T. Tscherning térképéről. („Das von den Türken lang gequälte, nun durch die Christen neu besetzte Königreich Hungarn." Megjelent Nürbergben 1687 évben.

családok. Nem látjuk szükségesnek ezt a küzdelmet részletesen ismertetni, mindössze azt jegyezzük meg róla, hogy az a Jakabházy család győzelmével fejeződött be.[2]) Ennek a győzelemnek azonban semmi gyakorlati jelentősége nem lett. A török uralom teljes megtörése után ugyanis nem birták érvényesiteni a Jakabháziak igazukat, addig pedig, amig ezen a vidéken a török is parancsolt, német is sarcolt, a földesúri jogoknak mi értéke sem volt. Annyit jövedelmeztek a birtokok, amennyit az agyon nyomoritott jobbágyság a földesúrnak juttatni tudott.

Mert a hosszantartó koldúsnyomor igazán csak most nehezedett rá a szegény földnépére. Már föntebb érintettük, hogy Buda megvétele előtt, a német katonaság kiméletlenebbül zsarolta a magyar lakosságot, mint a török. 1686 után, amikor az egész vidék Gyula kivételével fölszabadúlt, a császári kancellária ugyanakkorra termény és pénzbeli adózásra kényszeritette a lakosságot, mint amekkora adót a törököknek szolgáltatott. Ez még csak mehetett volna, ha a hadbiztosok és katonai parancsnokok valóságos fosztogatást nem vittek volna végbe az adóhajtás cimén. Elképzelhetetlen, ahogyan a lakosság terhei nehány év alatt megnövekedtek. Az adó mennyiségét és az adózás mértékét meg sem lehet állapitani ezekből az évekből.[3]) De valahogyan ezt is megbirta volna a lakosság, amely a török uralom alatt megszokta, hogy egyszerre három felé is adózzék és azt is nagyon jól tudta, hogy a katona uraknak még utolsó falat kenyerét is oda kell adnia, ha békében akar maradni, azonban a török sem mondott le erről a vidékről és Memhet, a gyulai pasa, a lekegyetlenebb fenyegetésekkel és a legkiméletlenebb eszközökkel követelte és hajtotta be a szultánt meg illető adókat is.[4])

2.) Zsilinszky: Csongrádmegye története I. k.

3) Horváth Mihály: Magyarország története

4) Hornyik: Kecskemét tört. III. k

A császári hadak és a gyulai pasa kíméletlen zsarolásai ismét maguk után vonták a vidék újabb elnéptelenedését. Kecskemét környékén például egész sereg falu ment tönkre, lakosai elfutottak, mert nem birták ki a német katonák folytonos követeléseit[5]), a Tiszántúl pedig a gyér lakosságú falvakból ismét egész rajok vonúltak ki. Még szerencse volt a lakosságra, hogy az 1680-as évek végén óriási vizáradások jöttek, három éven keresztül egymás után és ezek lehetetlenné tették a katonai hadműveleteket ezen a vidéken.[6])

A harcok szintere ekkor Erdély lett, amelyet 1690-ben T h ö k ö l y Imre keritett ismét hatalmába és a Délvidék, ahol a törökök jelentékeny újabb sikereket értek el, visszafoglalván Lippa, Belgrád és Szendrő várait. Azonban a hadi szerencse hamarosan megfordúlt. Thökölyt a német hadak kiszoritották Erdélyből s Gyula várában vonta meg magát kurucaival és innen támogatta portyázásaival a török hadműveleteket. Ebben sem volt valami sok köszönet, mert a kurucok, akik a vár élelmezését is ellátták, valóságos rablótámadásokat intéztek a vidék falvai ellen s a magyar lakosságnak olyan rémei lettek, mint nemrégiben a szabad legények voltak.

Mikor a nagy áradások megszűntek az erdélyi és délvidéki hadi sikereken fölbuzdúlt császári hadvezetőség elhatározta Gyula várának visszafoglalását. A terv kivitelével herceg A u e r s p e r g tábornokot bizták meg. A megállapodás az volt, hogy a várat zajtalan, gyors támadással lepik meg és rohammal veszik be. A szerencse kedvezett és a császári hadaknak sikerült meglepniök a várat 1692 január 15-én. A várost hatalmukba is keritették, de az esztelen intézkedések folytán a várat nem tudták bevenni. Az egész támadás eredménye Gyula város fölégetése és kirablása lett.

5) Hornyik: Kecskemét története III. k.

6) Szeremlei: Hmvásárhely története III. k.

A hadvezér ügyetlensége miatt kudarcot vallott császári hadak azzal vettek maguknak elégtételt, hogy 1692 juniusában, amikor Heissler tábornok visszafoglalta Nagyváradot, elárasztották Gyula környékét s a vár közelében fekvő, jobbadán török oláh és ráclakta, falvakat földúlták. Ennek a pusztitásnak hivatalosan abban a magyarázatban adták

Heissler tábornok.

okát, hogy a törökök által nagyon megerősitett gyulai vár csak akkor foglalható vissza, ha a vár élelmezését a császári hadak minden eszközzel lehetetlenné teszik. Már pedig mindaddig, amig a vár környékén az apró falvak meg vannak, a vár élelmezése lehetséges.

Ez a magyarázat csak szépitése a császári hadvezetőség tehetetlenségének és oktalan pusztitásának. A szorongatott várat ugyanis 1692 nya-

rán, vagy őszén is elfoglalhatták volna, sőt talán épen ekkor a legkönnyebben. Mégis a bécsi hadikormány Nándorfehérvár és Pétervárad ostromlására vezényelt nagyobb sereget s bár a két vár ostroma minden siker nélkül folyt, nem szüntették azt be egészen 1693 nyaráig, amidőn felsőbb parancsra visszavonúltak az ostromló seregek.

Még Nándorfehérvár és Pétervárad ostroma idején nehéz viszonyok közé jutott a gyulai vár. Az élelmiszerek fogytak el. A török hadvezetőség erős sereg fedezete alatt nagy mennyiségű élelmiszert akart szállitani a várba. A szándék majdnem sikerült, mert a császári hadak lomhán mozdúltak meg s már egészen Gyuláig nyomúlt előre az élelmiszereket szállitó török hadtest, amikor a Pollandt és Hofkirchen generálisok vezénylete alatt álló császári hadak utólérték és rajtaütöttek. Az ütközetben a török sereg megsemmisült és ami a császári hadak győzelmében a legnagyobb siker volt: az élelmiszer szállitmányt elfogták.

Azt lehetne hinni, hogy a győzedelmes császári hadak ostrom alá veszik Gyulát. De nem ez történt. A császári hadak visszavonúltak és sorsára hagyták a vidéket, amelyre rövidesen kegyetlen istenitélet sújtott le. A török nagyvezir ugyanis, amint Nándorfehérvár és Pétervárad alúl az ostromló császári hadak visszavonúltak, hadi jutalom fejében a Körös—Tisza—Maros közét átengedte a krimi tatároknak, akiket arra is kötelezett, hogy Gyula várába élelmiszereket szállitsanak.

Utolsó szereplése volt a krimi tatároknak a magyar Alföldön ez az 1693 évi megjelenésük. Olyan volt ez is, mint a megelőzők. Pusztitás, gyilkolás, rablás, gyujtogatás mutatta útjokat, amerre elhaladtak. Az a nehány falu és város, amely még állott a vidéken, elpusztúlt mind, lakosaik vagyona a rablók prédája lett, akik dúsan megrakodva érkeztek meg Gyulára és ellátták a várat egy évre való eleséggel.

Hiába volt tehát a két császári generális fényes győzedelme: a bécsi hadi kormány taktikája a leggyalázatosabb kudarcot vallotta. A gyulai vár megszabadúlt a kiéheztetés veszedelmétől, de az egész vidék elpusztúlt, nagyobb dicsőségére a pár héttel azelőtt diadalmaskodó császári hadaknak és ez a pusztúlás, amely évek hosszú sorára ismét sivárrá változtatta Körös—Tisza—Maros közét, nem ért fel a Pollandt és Hofkirchen generálisok összes hadi dicsőségével.

Szentes is útjába esett a rabló tatár hadnak és áldozata lett támadásának.

A tatárok kirabolták és fölgyújtották Szentest, amelynek lakossága futva menekűlt, minden bizonynyal a nádasok rengetegébe, mert a gyors támadás elől nem volt más menekvése. Különben is jól ismerte már a szentesi nép ezeket a rablótámadásokat és tudta, hogy amint lángbaborúl a fölgyujtott falu, a tatárság odébb áll.

Hogy a város milyen hamar helyre állott az 1693 évi pusztúlás után arra nézve a legfontosabb adatot Lambion mérnök, 1695-ből származó, följegyzéseiben olvashatjuk. A mérnök Gyula bevétele után a Körös—Tisza—Maros közét beútazta és térképet készitett róla a bécsi hadi kormány megbizásából. Följegyzéseiben hiven leirja tapasztalatait és a vidék három nagy városa Vásárhely, Makó és Szentesről szólván a két elsőt néptelennek mondja, mig Szentesről ezeket jegyzi föl: „Szentes, falu, magyarok lakják.“[7]) De a város gyors visszaállása mellett tett tanúságot az is, hogy 1694-ben az előljáróság pecsétet készittetett, amelynek lenyomata két aktán megmaradt és amelynek körirata ez: „Szentesi falu pöcséti 1694.“[8])

Ugyde a hagyományok és a történeti tények

7) Szeremlei: Hmvásárhely III. k. szerint a Lambion által készitett térkép Bécsben van a hadügyminisztérium levéltárában. Utijegyzetében Lambion Vásárhelyről igy emlékszik meg: „Nagy falu, ahol a házak meg vannak, de nem lakják“, Makóról pedig: „Nagy falu, de nem lakják, a házak mind romban hevernek.“

8) A két akta, amelyen a pecsét fönnmaradt a báró Harruckern János Györggyel kötött 1720 és 1723. évi úrbéres szerződés.

e pusztúlás és annak következményei körűl teljesen összekúszálódnak. Balogh János, aki a múlt század hetvenes éveiben följegyezte a nép ajkán élő hagyományokat, azok alapján 1693 évre teszi a csongrádi futást, azzal a megjegyzéssel, hogy ez alkalommal nem a tatárok elől menekűlt a szentesi nép, hanem a török uralom árnyékában meghúzódó oláh és rác népség kiméletlen zsarolásai kényszeritették a város elhagyására, de Csongrádról rövid idő múlva visszatértek és véres bosszút állottak a gyűlevész népségen. Az utolsó tatárdúlás pedig — ugyanezen hagyományok szerint — 1697-ben történt, amikor is a lakosság lelkésze, Páthi Miklós, vezetése alatt a bődi romok közé vonúlt. Innen a lakosság hamarosan visszatérhetett volna, de ekkor még a dél-

Szentes pecsétje 1694-ből.

vidéki török hadjárat folyt és báró Harruckern, élelmezési vállalkozó, Szentesen rendezte be a tábori sütő telepet s a lakosság nem akart a császári katonaság közelében lenni, inkább tűrte a bődi lakás kényelmetlenségeit.[9])

Csakhogy hagyományok ellentétben állanak a történelem teljesen hitelt érdemlő tudósitásaival. Ugy áll nevezetesen a dolog, hogy 1697-ben semmi-

9) „Szentes múltjából". „Szentesi Lap" 1877 évi folyama.

féle tatárveszedelem nem zúdúlt a vidékre. Gyula viszafoglalása után (1695 január 12) nem történt, nem is történhetett itt, ellenséges betörés. Viszont a tábori sütő telepeket nem 1697-ben állitotta itt föl báró Harruckern. Ha ezekben az években voltak is városunkban sütőtelepek, azokhoz semmi köze sem volt a város későbbi földesurának, mert 1697-től egészen 1701-ig az aradi vár épitésénél működött, mint császári biztos.

Ugyde a református egyház históriája szerint a Bődre menekült szentesiek csak 1699-ben, a karlócai békekötés után, tértek vissza elhagyott városukba és a bődi lakást ismételten megemliti. Következőleg valóban kellett lenni olyan időnek, amikor a szentesiek Bőd romjai között tanyáztak. Ennek az elköltözködésnek oka is volt bizonyára.

A hiányos és ellentétes adatokat csak úgy tudjuk kiegyenliteni, ha figyelembe vesszük ugyancsak a református egyház históriájának a bődi lakásból való hazatéréssel kapcsolatos azt a tudósitását, hogy a városból ez alkalommal az ott megtelepedett oláhokat kiverte a hazatérő szentesi nép.[10])

Ha tehát elfogadjuk, aminthogy el kell fogadnunk, a református egyház históriájának azt a tudósitását, hogy a város lakossága csak 1699-ben költözött haza végkép a bődi romok közül, az újabb menekülés okát nem török-tatár betörésben kell keresnünk, sem pedig a tábori sütőtelepek létesitésével összefüggésbe hoznunk, hanem más, valószinű okot kell keresnünk a homályos kérdés megvilágitsára. Ilyen valószinű ok egyedül az, hogy a város határát, azután magát a várost oláhok szállották meg s az annyi szenvedést kiállott lakosság nem mert a jövevényekkel együtt megmaradni. Elfutott előlük s csak akkor tért vissza, amidőn a karlócai békét megkötötték, amidőn a török veszedelem végképen elmúlott. De ekkor azután kiverték a visszatérők a hivatlan

10) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. V. r.: „Meglévén a békesség a törökkel, a szentesiek hazajöttek ide lakni Szentesre és az itt megtelepedett lakos oláhokat kivervén, helyükbe pedig azoknak megtelepedvén."

vendégeket, akik egészen otthonosan kezdték magukat érezni az elhagyott városban.[11])

A visszaköltözött lakosság a béke öröm napjait élte. A másfélszázadot meghaladó törökvilágnak vége lőn. A sokat szenvedett szentesi lakosság immár nyugodtan kezdte meg városának újból való rendezését, teljes fölépitését rombadőlt házainak: másfél század után ez a visszatérés volt a legelső, amely után nem kellett félniök újabb támadástól, nem kellett gondolniok újabb menekülésre.

---

11) Balogh János a már idézett „A mi halmaink" c. tárcacikkében igy ir: „Amig Bődön laktak, helyükbe Szentesen oláh és rác népség telepedett le; de midőn megköttetett 1699-ben a törökökkel a karlovici béke, egy éjszaka, Barta György vezérlete alatt megtámadták a betelepült idegeneket s — szájhagyomány szerint — a Sáphalomig kergették, ott háromszázat levágtak belőlük s eltemették őket a mai kisebbik Sáphalom alá." Ez a tudósitás azonos azzal, amit a Petrák krónika Szentesnek az első török megszállás allúi fölszabadulásáról ir. Igy azonban valószinűbb a tudósitás, mint a háromszáz török lemészárlása.

X.

Élet a török uralom alatt. — A meghóditott vidék jogviszonyai. — Török közigazgatás és adóztatás. — A török erkölcsök — A magyar földesurak dolgai.[1] *— Az utolsó Dóczi szomorú sorsa. — Nehéz két úrnak szolgálni. — A közrend felbomlik. — A folytonos pusztulás.*

A török uralom alatt történt események elbeszélése után érdeklődésre tarthat számot az akkori népélet és közviszonyok részletes ismerete, annál inkább, mert ezek megösmerése nélkül nem is alkothatunk magunknak tökéletes képet az akkori siralmas időkről.

A magyarországi török hóditás csak katonai foglalás volt. A meghóditott föld a török állam tulajdona lett és a katonaság az egyes hadjáratok után rendesen visszatért Konstantinápolyba. Csak a várak védelmére maradt vissza valamelyes haderő. A várőrségeken kivül, ugyancsak a várakban, vagy a várak közelében fekvő falvakban a meghóditott területeken, maradtak még a szpáhik (lovas katonák) közül azok is, akik a hübérül nyert vidék főnökei valának.

A török állam hadserege ugyanis hübéresekből állott. Vagyis nem zsoldot kaptak az államtól,

1) Ennek a résznek kidolgozásánál Iványi István „Szabadka története“ cimü munkáját használtam föl az általános jellegü dolgokra vonatkozólag, amely részletesen foglalkozik a Tiszavidék sorsával.

hanem az egyes földterületek jövedelmét élvezték fizetés gyanánt. A városokat és falvakat úgy osztották ki a hűbéresek között, hogy azoknak csak jövedelmeiben, és nem egyes határrészeiben, földterületeiben osztozkodtak. A jövedelmeket sem a török hatóságok hajtották be, hanem azok beszedéséről maguk a hűbéresek voltak kötelesek gondoskodni. Mindazáltal a szpáhik sem tekintették új hazájuknak Magyarországot, mert a hűbérül nyert terűleteknek korlátlan urai nem voltak. Azt sem zálogba nem adhatták, sem el nem cserélhették, de még fiaiknak sem hagyhatták örökségül. Nem csuda tehát, ha a török hűbéres semmit sem törődött birtokának jövendőjével, csupán arra törekedett, hogy annak minél nagyobb hasznát láthassa, még zsarolás és fosztogatás árán is, amiben a török adóztatási rendszer nagyon segitette.

Ha a török valamely keresztyén földet meghóditott, vallása följogositotta arra, hogy a keresztyént minden vagyonából kifossza és családostúl rabszolgaságba hurcolja. És ezzel a jogával élt is a török. Nem ritkán túl is ment a határon, mert a megengedett fosztogatás és gyujtogatás igen sokszor öldökléssel és testcsonkitással is járt, noha a keresztyént megölni nem volt szabad, valamint vallásában háborgatni sem.

A megszállott terűleteken a béke és nyugalom uralkodott, mert a magyar lakosság a legnagyobb önmérséklettel igyekezett sorsát tűrni s ha nagyon komolyak voltak a viszonyok futásban keresett menedéket, elhagyva mindenét, hogy legalább életét megmenthesse. Részben ez magyarázza meg az alföldi népes községek és falvak pusztúlását, de nagyban hozzájárúlt ehez az is, hogy a török uralom a béke éveiben is szakadatlanúl pusztitott. Nem rablással, nem gyilkolással ugyan, hanem a kegyetlen és a fosztogatással felérő adóztatási rendszer által. Amelyik falunak határa nem volt eléggé védett, vagy nem volt termékeny, feltétlenűl elpusztúlt, lakóinak az éhenhalás elől kellett menekűlnie.

Némi világosságot derit ez a körülmény azokra az okokra, hogy Szentes, bár talán a legjelentéktelenebb falu volt az egész határban a török hódoltságot megelőzte időkben, mégis a többi falvak semmisültek meg, sőt azok lakóinak egy része is itt vett magának menedéket. Szentes volt az egyetlen igazán védett fekvésű község az egész határban s bár ez is ott feküdt a rabló török-tatár csapatok országútján a rengeteg nádas, amely körülövezte, menedéket tudott nyujtani lakosságának. Közbejátszott ezenfelül még az is, hogy a város határa bár kicsiny volt, de termékeny s a lakos-

Szpahi.

Janicsár.

ság a reá nehezedő, rablással is összekötött, török adóztatási rendszer terheit, bár roskadozott annak súlya alatt, jobban el tudta viselni, sőt boldogúlhatott is mellette.

A török által szedett adó a keresztyének személyi szabadságának váltsága volt, mert a legyőzöttek puszta életétől eltekintve — vallásának tanitásai szerint — minden a győztes törököt illete. Ez az adó: a k h a r a d s (magyarúl harács) háromféle volt: föld-, fej- és tized-adó.

A keresztyén lakosok eleinte, Szulejmán és Szelim szultánok alatt, nem fizettek földadót. E helyett fizették a telekadót, amit másképen kapupénznek (iszpendse) is neveztek. Ez az adó évente 50 oszporát, tehát egy magyar forintot tett. Esedékes volt évente két részletben és pedig Szent György és Szent Demeter napján.

A fejadó már bonyolúltabb adónem volt, amennyiben különböző alfajai voltak, amelyeket a fejadó mellett külön meg kellet fizetni. A fejadó maga eleinte szintén 50 oszpora volt, de később a négyszeresére is fölemelték. Ehez járúlt az úgynevezett ötödadó, amelyet a rabszolgaság megváltásának kellett tekinteni. Ez eredetét onnan vette, hogy minden török katona köteles volt hadi foglyai értékének egyötödét a török államnak beszolgáltatni, miért is ezt az adót minden felnőtt keresztyénnek, akár nős volt, akár nőtlen, fizetnie kellett. A fejadóhoz tartozott még a menyasszonyadó, amelyet a házasság megkötése alkalmával kellett fizetni, a nőtlenségi adó, amelyet még a házasságra nem lépett ifjakra róttak ki.

Legterhesebb volt azonban az úgynevezett takarmányadó, amely szintén a fejadó egyik alfajtája volt. Ez tulajdonképen minden ház után beszolgáltatandó egy szekér széna lett volna, de amely fuvar-robot által megváltható volt. A megváltási jogot aztán a törökök úgy magyarázták, hogy kényszeritették a lakosságot a fuvar-robot teljesitésére, amivel szemben aztán elengedték a szekér szénát. A sok hadi fuvarozás, különösen a tizenöt éves háború (1592—1606) alatt, amidőn a mi vidékünk népe is hajóvontatásra és hadipodgyász szállitásra volt kirendelve, óriási, szinte fölbecsűlhetetlen károkat okozott. A fuvarra kirendelt jobbágy hónapokig volt távol falujától s a terhes munkában az ember és állat egyaránt elhúllott. Aki tehette, menekűlt előle s a hagyományok szerint a szentesiek maguk helyett a terhes hajó vontatásra rácokat fogadtak föl. Ez a tizenöt esztendő nagyban hozzájárúlt a Tiszavidék elnép-

telenedéséhez. Amint föntebb láttuk, a szentesi határ községei is jórészben ezidétt pusztúltak el.

A tized alatt minden termény egy tized része volna értendő. Eleintén természetben kívánták be ezt az adót a törökök s volt gondjuk arra, hogy tized cimén az illető terménynek negyedét, vagy harmadát, ha nem épen a felét, vigyék el. Később lemondottak a természetbeni tizedelésről s készpénzben rótták ki a tizedet a lakosságra. A kirovás a föld termőképességének fölbecsülése alapján történt. A szpáhik igy jobban jöttek ki s ha aszályos esztendők idején a lakosság nem tudott fizetni, akkor megjelent a faluban egy török csapat, amely kegyetlenül megsarcolta a lakosságot.

A tizedhez számitandó a malom, a méhkas, a birka, a baromfi és a sertés után szedett adó, kisebb-nagyobb összegű tételekben. A sertés után szedett adónál azonban meg kell jegyeznünk, hogy disznóölés esetében még külön dijat kellett fizetnie a lakosságnak. Hogy a szarvasmarhák és lovak után is szedtek volna tizedet, nincsen rá semmi adat. Annyit tudunk mindössze, hogy a legelőre kihajtott nagy marha után darabonként egy-egy oszporát szedtek legelőpénz cimén. Ez volt a legmérsékeltebb adó és nagyban hozzájárult ahoz, hogy a török uralom alatt a jószágtenyésztés nem hanyatlott, hanem emelkedett.

Ezek az adók, ha a törvényszabta határok között megmaradnak, talán elviselhetők lettek volna, de számtalan volt a visszaélés. A török szpáhik eleintén jelentékeny jövedelmei a harcos idők pusztitásai és ezzel kapcsolatban a vidék elnéptelenedése következtében erősen megcsappantak volna, ha a törökök a deftert — az eredeti adókirovási lajstromot — évről-évre kiigazitották volna. Ezt azonban nem tették meg s a negyed résznyire leolvadt lakosságon ugyanazt az összeget hajtották be, amelyet az eredeti defterben kiróttak. Ez aztán napról-napra tűrhetetlenné tette a helyzetet, a viszszamaradottakat is szökni kényszerité s igy teljes pusztúlást idézett elő.

Sokszor megtörtént az is, hogy a török szpáhik főnöke önkényesen felemelte az adókat s tűzzel-vassal behajtotta azokat. Ellenőrzés nem volt. Panaszkodni nem lehetett. Tökéletesen érvényre jutott az a szomorú elv, hogy *„az adózást nem az adózó nép tehetsége, hanem az adóztatónak szükségei határozzák meg.“*

A török közigazgatás szempontjából Szentes az egri e l a j e t-be és a szolnoki s z a n d s á k-ba tartozott, mely utóbbinak déli határa volt. A járási főnök, aki a közvetlen fenhatóságot gyakorolta a csongrádi k h á d i volt.

A kép teljessége érdekéből szólanunk kell valamit a törökségről is, mert a török a maga szokásait mindenüvé elvitte és ridegségében soha sem alkalmazkodott a körülményekhez. A Kóránt tisztelő török olyan merev és kizárólagos természetű, hogy inkább megsemmisül, semmint szokásaiból engedne. Épen ezért távol tartotta magától a keresztyének rokonszenvét és törvényeit még a keresztyén jobbágyok ruházatának szinére és szabására is kiterjesztette. Kizárólag csak uráúl s nem egyszersmind lakosáúl is tekintette magát a magyar földnek, amely nézete szerint csak arra való volt, hogy életszükségleteit és élvezeteit kielégitse.

A nőrablás is olyan dolog volt, amivel fölöttébb félelmessé tette magát a török. Ha egy keresztyén nő szépsége megnyerte a török tetszését, egyszerűen elvitte magával a nőt, mint a keresztyén bármely más tulajdonát. Tehette ezt annál inkább, mert ha a nő nem akart menni, a khádi itélte oda a töröknek. Ilyenformán a nők sehogy sem voltak biztositva a törökkel szemben s a szülők kénytelenek voltak minden lehetőt elkövetni lányaik megmentésére, nem ritkán úgy, hogy az alig fölserdűlt hajadonokat férjhez adták. Ez is elég gyenge biztositék volt ugyan, mert ha kedve támadt a töröknek, elrabolta a férjes nőt is, a legtöbb esetben a férj legyilkolása után.

Sűrűn jártak mindenfelé a portyázó kalandorok is, akik a népet mindenéből kifosztották. Néha

a várak és palánkok török katonasága, csak úgy unaloműzésből, a lakosok kocsijain faluról falura ment élősködni. Beültek a szegény emberek házába s ott dőzsöltek és felettek, felittak mindent, amit találtak. Azután odébb álltak, de emlékül elvitték a vendéglátó gazda saruját és lehúzták válláról a subát.

A vidék valódi urai, a törökök, után nézzük a vidék névleges urait, a magyar földesurakat.

A török hódoltság terűletén kivűl eső magyar városokban és falvakban a magyar községi élet is fönmaradt. Ez a körűlmény a magyar király hatalmának és a vármegyék hatóságának befolyását is fenntartotta még a töröknek behódolt terűleteken amint ezt a föntebb elmondottakban láttuk is. Annál inkább igy volt ez, mert a magyar nemzet a török hódoltságot kezdettől fogva ideiglenes állapotnak tekintette, amelynek előbb, vagy utóbb meg kell szűnnie. A birtokaikról kiszorúlt magyar földesurak azokról soha le nem mondottak. Bár birtokaikat el nem foglalhatták, azokat mindig szemmel tartották és fegyveres társaikkal lesték az alkalmat, hogy járandóságaikat bekövetelhessék jobbágyaiktól.

Egy ilyen fegyveres kirándúlásnak lett az áldozata az utólsó Dóczi is, Gergely, aki 1572-ben társaival az aradmegyei Simánd községbe rontott be. Simándon épen vásár volt. A vásárosokat kifosztották és gazdag zsákmánnyal akartak távozni, amidőn rajtok ütött egy török csapat. Rövid harc után elfogták a magyar urakat és Konstantinápolyba vitték őket, ahol Dóczi Gergelyt a Boszporuszba folytották.[2])

2) L. Karácsonyi Békésmegye története c. művét. II. köt. — Petrák Ferenc krónikája igy ir erről az esetről: „Az 1572. év körűl Dóczi Gergely Simánd aradmegyei városba a Szent György napra eső vásárra, mintegy 800 főnyi haramia csapattal betörni törekedett, amely aljas célját a berontással el is érte és amit a városban talált, mindent fölprédált. De a töröknek ez időben e tájon parancsolt fegyveres csapatával találkozott, amely is a haramia bandát jobbára lekaszabolta és elfogdosta. E rablók csapatában, szégyenére azon időknek, nemcsak magyarok voltak, de előkelő familiából valók is, mint Dóczi Gergely, Szentes földesura, ki is többekkel együtt Konstantinápolyba küldetett“

Ez az eset, amely bennünket főként annyiban érdekel, hogy a szomorú sorsra jutott Dóczi Gergely egyik földesura volt városunknak, szomorúan jellemzi ezeket az időket, amidőn a magyar urak semmivel sem voltak különbbek, mint a török martalócok és a szabad hajdúk, akiknek rablás volt a kenyerük. Ez okozza azt is, hogy a régi krónikás följegyzések ezzel a diszes jelzővel tisztelik meg a törököt, németet, magyart egyaránt: préda-haramia.

Mikor a török hatalom virágjában volt, nagyon természetes, hogy a magyar urak nem mertek kimozdúlni a végvárakból. De amint kissé hanyatlott a török, azonnal megjelentek követeléseikkel. Jellemző példa az ilyen zsarolásokra az a levél is, amelyet Kende Gábor és társai intéztek 1663-ban a szentesi, mindszenti, szentandrási, öcsödi, földeáki, vásárhelyi és makói lakosokhoz. Bekezdő sorai ennek a fenyegető és zsaroló irásnak igy hangzanak: „Nem tudhatjuk, mi lehet az oka, ti vakmerő kurvafiak, hamis törökök, birák és polgárok, hogy semmi válaszunk levelünkre tőletek annyi idő óta nem jöve, ha azt a kevés portékát minden helyekben megszöröztétek-e, vagy nem; de talán az üdőnek nehéz volta miatt nem jöhettetek ti is fel hozzánk, mi is az üdőnek nehéz volta miatt nem mehettünk alá, mert bizony ha alá mehettünk volna, alá is megyünk, mihelyt az üdő engedi, de ti megnevezett városi és falusi birák és polgárok úgy nyissátok föl a szömötöket, hogy ezeket a reátok irt portékákat mindenütt megszörözzétek, a szentandrási biró házához vigyétek, ha megmaradástokat kivánjátok, mert ha ebben igazán el nem jártok, Isten úgy segéljen, ti is úgy jártok mint a Margita tartományon levő emberek jártanak, akik szónkat nem fogadták: orrokat, fülöket elmetéltük; ez követ titeket is bizony, mihelt alámegyünk, valahol az portékák elmaradnak . . .“ Volt pediglen a követelés a szentesieken:„ egy szép paplan, egy végh patyolat, úrasszonynak való, egy szép pár nestő, két végh bulia vászon, egy szép

selyem eöv, hamuszinű, két bokor karmazsin csizma kapcástúl, egy végh vörös fejtő.“[3])

Hogy volt-e foganata ennek a zsaroló irásnak, azt a krónikások nem jegyzik föl, nagyon valószinű azonban, hogy igen. Mert, akármilyen nehéz is volt két úrnak szolgálni, szolgált a szegény nép. Kénytelen volt vele. Egyszerü, de sokat mondó ez a följegyzés: „. . és hol egy helyre, hol más helyre kellett az adót szállitani, de legtöbbször Aradra is, Erdélybe is, Gyulára is.“[4])

Ilyen viszonyok között azon nem lehet csudálkozni, ha a közviszonyok tökéletesen elzüllöttek. Rablásra, fosztogatásra, gyujtogatásra és gyilkosságra épen a hatalom adta a példát és bizony nem eredménytelenül. Hogy a török világ megszünte után is, csaknem két századon át, annyi rabló volt a környéken, ezeknek az időknek lett következménye. K ö z b i z t o n s á g, ez a fogalom teljesen ismeretlenné vált ezen a vidéken.

Lassú, szakadatlan pusztúlás volt a vidék sorsa. Láttuk, hogy Szentes a vész-viharos időkben is megállott, de már a XVII-ik század utólsó évtizedeiben itt is olyan nagyfokú sorvadás következett be, hogy ha a vidék rövidesen föl nem szabadúl, a lassú, de biztos pusztúlás megsemmisiti Szentest is, átadja nevét a történelemnek, hogy ott legyen sirköve az egykor itt virágzott életnek!

---

3) A levelet közli Zsilinszky, Csongrádmegye története I. köt.

4) Petrák Ferenc krónikájában.

MÁSODIK KÖNYV.

A török uralom megszüntétől az urbárium behozataláig.

(1699—1775.)

XI.

A határ állapota a török uralom megszünte után. — A hazatért szentesiek első teendői. — Bevándorlások. — Kedvező gazdasági viszonyok. — A református egyház helyzete és a kulturális viszonyok. — II. Rákóczi Ferenc szabadságharca és a szentesiek. — A protekciónális levél. — Hadműveletek a környéken. — Károlyi a szentesieket Csongrádra telepíti. — A szentesiek visszatérése. — Rác betörés a határba. — Bökény pusztulása. — Harc a tőkei pusztán 1705. — Rabutin császári generális szállja meg a várost. — A szabadságharc utólsó évei. — A pestis 1708—1709.

A török uralom alatti események elbeszéléséből sejthetjük, milyen állapotban találta ezt a vidéket a karlócai békekötés. A szentesi határ, ez a nagy terület, ahol most népes tanyák állanak és ahol ezrek és ezrek munkálkodnak: sivár, néptelen pusztaság volt. Hellyel-közzel a fölégetett falvak romjai meredtek elő kiáltó bizonyságául azoknak a szenvedéseknek, amelyeket ez a vidék keresztül élt. A földek műveletlenek, jószág nem járta azokat. A dúvadak tanyáztak itt nagy számban és veszélyeztették az erre vetődött vándor életét. Csak a Kurca partján és a Körös mellett állott két nyomorúságos kis falucska, amelyekben talán több volt a lakatlan, félig romba dőlt ház, mint a lakott hajlék. Az egyik Szentes, a másik Bökény. A határ többi községeit, amint láttuk, elpusztitották a másfél százados török uralom viharai.

Föntebb volt róla szó, hogy a szentesiek csak a karlócai béke megkötése után tértek haza a bődi romok közül, ahová a betelepedő oláhság elől menekültek. A „negyedik megülés"-nek mondták ezt a hazatérést az akkori emberek. Igazuk volt benne. Rövid nehány esztendő alatt negyedszer foglalták vissza ekkor a várost és negyedszer kellett azt ujjáteremteniök.

Mert az oláhok, akik itt megtelepedtek, semmit sem tettek a város helyreállitására. Ami pusztúlásban volt beköltözésük idején, az még jobban tönkre ment ittlétük alatt. A templom, amely még a tatárok 1693 évi pusztitása idején tönkrement, szinte romokban hevert. Hasonló volt a házak állapota. A számban kicsiny hazatérő szentesi nép azt sem tudta; mi tévő legyen. De segitségére jöttek a kétségbeesett lakosságnak a bevándorlók.

Amint ugyanis a béke és nyugalom évei beköszöntöttek valóságos kis népvándorlás indult meg az elpusztult Tiszavidék felé. Szentesre Nagykőrös és Kecskemét szinmagyar, református lakossága bocsátott ki rajokat[1]). Ezeket a bevándorlókat tárt karokkal fogatták a szentesiek. Nem lehetetlen, hogy a bevándorló kőrösi és kecskemétiek, ama családok sarjadékai voltak, amely családok a XVI. század végén és a XVII. század elején elhagyták a várost és a határban fenállott községeket. Könnyen lehetséges ez azért, mert a két hires város aránytalanul kevesebbet szenvedett a török uralom idején, mint a tiszavidéki községek, miután tisztán a hadak élelmezése szempontjából is nagyon fontos hely volt mind a kettő. Már pedig a menekülő lakosság a békét, a nyugalmat kereste és a közelben nem találhatott olyan helyet, ahol nyugodtabban megvonhatta magát, mint Kecskeméten és Nagykőrösön. De az sem lehetetlen, hogy a bevándorlást, különösen Nagykőrösről, a Páthi Miklós személye idézte elő, lévén az egykori bődi

1) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. I. r.

prédikátor nagykőrösi születésű s most, hogy a szentesiek lelkésze lőn, a személye iránt való szeretet számos családot vonzott ide.

A nyugalom éveiben a bevándorlások folytán népességben és igy munkás kezekben is meggyarapodott Szentes, az akkori idők viszonyaihoz mérten jelentős fejlődésnek indulhatott. Belső életéről, sajnos, hiányoznak az adatok. Az akkori Szentes primitiv ügyeiről az egykorú krónikások nem jegyeztek föl semmit. Sem a városi levéltár régi okirataibói, sem a református egyház históriájából nem tűnik ki, hogy az új életet kezdő városnak kik voltak az elűljárói. Mindössze egy szerepvivő férfiú neve maradt fön: a Kőrösi Jánosé, aki az 1700-at követő évek valamelyikében viselte a főbirói tisztet.[2])

Megtudjuk azonban az egykorú följegyzésekből azt, hogy Szentes népe nagy szorgalommal vette művelés alá, az utóbbi évek szakadatlan küzdelmei miatt, elhanyagolt szántóföldjeit s az egykori jólét a lakosság vagyonosodásával kezdett helyreállani. Maga a természet is mintha kedvére akart volna játszani a fölszabadúlt lakosságnak: egymást követték a bőséges esztendők. Ezek közűl különösen az 1700-ik évet emelik ki az egykorú krónikások, amidőn állitólag kettős kalászokat hozott a búza.[3])

A kedvező gazdasági viszony, a jólét emelkedése, a református egyház fölvirágzását is jelentette. Szinte elválaszthatatlan még ezidétt a kapcsolat a város és az egyház közt. Az egész lakosság reformátusokból áll. Az egyháznak és a városnak elűljárói azonosak. A mindenkori főbiró az egyház főgondnoka, a tanácsbeliek pedig az egyház presbiterei. Az egyház lelkésze, amint már

2) Emliti ezt a nevet a ref. ekl. hist. (I. k. VII. r.) elmondván, hogy a nevezett biróságot viselt polgárnak fia, Kőrösi Mihály, akinek iskolás társai voltak: Vecseri Gergely, Erdélyi Mihály és Virágos Kis György, miután elvégezte Szentesen az iskolát, Debrecenbe, onnan pedig külföldi egyetemre ment tanulmányai folytatása céljából.

3) Petrák Ferenc krónikája szerint.

emlitettük is, Páthi Miklós, az elpusztitott Bőd törökrabságot viselt egykori prédikátora. Hívei rajongó szeretettel és tisztelettel veszik körül. A szava döntő minden kérdésben és ő irányitja a város dolgait. Különösen nagy gondja van a város lakosságának kulturális előrehaladására s ebben szép eredményeket is ér el.

A nép nevelés ügyére mindig kiváló gondot forditott az egyház s mint láttuk, még a csongrádi futás alkalmával is, amidőn pedig sok kellemetlenséggel kellett megküzdeniök a szentesieknek, rendszeres oktatásban részesitette Rozgonyi prédikátor az iskolás gyermekeket. Tanitó mindig volt s ha néha rövidebb időre megürült a „mesteri“ hivatal, akkor a prédikátor kötelessége volt a gyermek oktatása. A református egyház históriája az 1700-adik évtől kezdve örökiti meg a tanitók neveit. Az azelőtti tanitók közül kettőt emlit: Halasi Mihályt és Németh Mihályt, akik mind a ketten a bődi lakás idején tanitóskodtak. A XVIII. század elején tanitóként működtek: Szathmáry István, Várkonyi, Ecsedi[4]), Kátai György és Molnár György.[5])

A jó tanitók megkedveltették a tudományokat még az idősebb emberekkel is, amire nézve álljon itt a református egyház históriájában olvasható következő tudósitás:

„Nem csak a gyermek ifjak, de közép, sőt ősz élemedett korú emberek is látogatták az iskolát, hogy magukat a bölcsességekben és tudományokban neveljék és az éneklésben gyakorolják.“ Hozzáteszi azonban tudósitásához a krónikát iró lelkész, hogy nagy szükség volt erre a gyógyúlásra, mert veszedelmes nyavalya szállotta meg az embereket; „a nép elhitette magával, hogy az ő fiai nem a bölcsességek tanúlására születtek, hanem a baromtartásnak és a szántás-vetésnek mesterségére, lévén különben ez a tartomány gyakorlatossággal a töröknek ebben lett beütései miatt

4) Keresztnevök nem maradt fön. 5) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. VII. r.

hol pusztúlásban, hol futásban, hol nyomorúságban. Innen születtek, nevelkedtek és emelkedtek az emberek nem a katedrára, hanem az ekeszarvára és a lándsára, mivelhogy máiglan élő emberek között is vannak, kik hiresek a vadkanok ölésének mesterségére nézve, ugyanis a vaddisznóknak ezen a földön a régebbi időkben nagy vala a bősége. Áldja meg az Isten azokat, akiknek elméje szivesen elindúlt ezen nyavalya orvoslására. Láttatnak már is a gyógyúlásnak örvendetes szép jelei.“[6])

Láthatóvá lettek a gyógyúlás jelei annál is inkább, mert az előljáróság szigorúan kötelezte a szülőket a gyermekek iskoláztatására s minden lehetőt megtett arra, hogy a nép felvilágosodjék. Ha tudjuk azt, hogy ezidétt a népoktatás ügye milyen állapotban volt Magyarországon, amikor faluról falura, városról városra lehetett menni és nem talált iskolát az ember, jól esik tudni, hogy Szentes e tekintetben megelőzte a legtöbb várost s a kultúráért, a fölvilágosodásért a maga áldozatait már ekkor meghozta.

A békességes időket azonban hamarosan a harcok ideje váltotta föl. A bécsi kormány alkotmány ellenes tettei, Kolonics Lipót országszervező tervei, amelyek az ősi magyar alkotmányt sarkaiból akarták kiforgatni: fölkelésre késztették II. Rákóczi Ferencet.

A hirhedt jelszó, hogy Magyarországot előbb koldússá, azután katholikussá, végül németté kell tenni, a megvalósitás útjára jutott. A roppant nagy adó, az országban tanyázó gőgös német katonaság zsarolásai, amelyekhez a protestánsok üldözése is járúlt, országszerte nyilt elégületlenséget keltettek. Rákóczi hires szózata a „Recrudescunt . .“ megértésre talált s a „PRO PATRIA ET PRO LIBERTATE“ föliratú zászlók alá seregestűl tódúlt a fölkelő nép. Rövid nehány hónap alatt ott találjuk a nemzet szine-javát a Rákóczi táborában.

6) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. VII. r.

Szentes népét sem hagyta érintetlenül a nemzeti mozgalom. Amidőn Rákóczi hadai 1703 őszén Szeged alá jöttek, majd Halasnál diadalt vettek, Szentesről is sokan beállottak a szabadságharcosok sorába. Ugyanekkor a városi előljáróság is fölkereste Rákóczit és biztositván a fejedelmet hűségéről, kieszközölte protekciónális levelét a város védelmére.

A város levéltárában ma is föltalálható ez az okmány. Szószerinti szövegében a következő:

„Mi fejedelem felsővadászi
RÁKÓCZI FERENCZ
Nemes Sáros vármegyének örökös főispánja

Adjuk tudtára Mindeneknek, akiknek illik e Mi Levelünknek rendiben, Hogy mivel Isten édes Hazánk és Nemzetünk az idegen nemzet sarcoltató, nyomorgó s szenvedő Hajdoni állapotját naponként fegyverünk által szabaditja és szerencsés előmenetellel boldogitja, azért megértvén édes Hazánk ily szabaditása mellett való indulatunkat NEMES CSONGRÁD VÁRMEGYÉBEN SZENTESI LAKOSOK ~~közönségesen~~ Hazájokhoz és Hozzánk igaz szereteteknek és hűségeknek megbizonyitására Nálunk s Táborunkban magukat jelentették kivánván egyszersmint PROTEKCIONÁLIS LEVELÜNKET maguk személyek, jószágok iránt közönségesen. Kiknek kérését méltónak itélvén ezen PECSÉTES PROTEKCIONÁLIS LEVELÜNK által Hűségünk alatt levő mind Lovas, mind Gyalog Tiszteknek, igy Hadnagyainknak, mind közönségesen, mind pedig Személy szerint, parancsoljuk: Se személyekben háborgatni, sem familiáris javaikban, akármi névvel nevezendő jószágokban, sokkal inkább Templom . . . s kerétésen belől Templomokban kárt tenni s felverni, felveretni se maguk Tisztektől meg ne próbálják, se pedig Directiojuk alatt levő hadaiknak parancsolni meg ne merészeljék. Tiszteink is meg ne engedjék. Különben valakik ezen parancsolatunkat megvetvén, az ellen cselekednek és a Megnevezett Helynek Lakossait személyekben vagy pedig jószágokban megháboritják s kárositják parancsolatunk ellen vétkezvén valamit az Edictum Continentiája hozánd magával a szerint való kemény sententiat s kiszabott büntetést el nem kerűlik.

Die 10 Mensis Octrobis Anno 1703.
. . . . . nél levő tábor helyünkben.

(P. H.) fejedelem Rákóczi Ferenc.“

MI FEJEDELEM FELSŐ VADÁSZI

RÁKOCZI FERENCZ,

Nemes Sáros Vármegyének Örökös Fő-Iſpànnya.

...dtára mindeneknek a' kiknek illik e' mi Levelûnknek ren-
...gy mivel Iſten édes Hazánk s' Nemzetünk az idegen Nemzet Santzorlató
...rgó s' ſzenvedő hajdoni állapottyát Fegyverünk által naponként ſzabadittya és ſzerentrás elő menetelik ...
...meg-ertvén édes Hazánk illy ſzabaditása mellett való indúlatunkat N. Gonzaga Vány ely Sentesi ...
...Hazájokhoz s' Hozzánk igaz ſzeretetekkel, a' hűségünek meg-bizonyitására nálunk s' Táborunkban ...
... kivánván egyſzersmind *Protectionalis* Levelünkat magok Személlyek Jószágok iránt közönségeſſen. Kiknek ...
...itilvén ezen Petsétes *Protectionalis* Levelünk által hűségünk alat lévő mind Lovas s' mind Gyalog Tiſz-
...ünknak mind közönségeſen, mind pedig Személy ſzerint ... ſe Személyekben haborgatul, ſem Fa-
...javaikban, akar mi nevel nevezendő Jószágokban, ... Templum ...
...tenni, s' fel-verni fel-veretni, ſe magok Tiſztektül meg-ne probállyák, ſe pedig *directiojok* alat való ...
...-ne méréſzelyek, Tiſzteinkis meg-ne engedgyék. Külömben valakik ezen parantsolatunkat meg-vetvén az el-
... a' meg-nevezett hellynek lakotit ſzemélyekben, vagy pedig Joſzágokban meg háborittyák 's károsittyák,
...llen vétkezvén, valamit az *Edictum continentiaja* hozánd megával a' ſzerint való Remény *ſententiam*, s' bűnöttek
...ſzerint el-nem kerülik.
...el lévő Tábor hellyünkben. Die ... Menſis Octobr. Anno 1703

II. Rákóczi Ferenc protekciónális levele a szentesiek részére.

Az okmány megrongálódott már. Ketté hasadt, a pecsét lemállott róla, az aláirás is egészen elhalványodott, nagyobb része pedig ki is szakadt a papirosnak épen azon a helyen, ahol az aláirás volt. Nem lehet leolvasni az okiratról a keltezés helyét sem, mivel ott is megemésztette az idő a papirost. Valószinű azonban, hogy az okmány a szegedi táborban kelt, minthogy október első felében itt állomásoztak a fejedelem hadai. Erre következtethetünk a keltezés helyén megmaradt „ . . -nél“ határozói ragból is.

II. Rákóczi Ferenc.

A protekcionális levél védelmet biztositott a városnak a kuruc csapatok netaláni pusztitásai ellenében, de nem menthette meg a várost a labancok ellen.

A szabadságharc alatt Szentes környékén állandóak voltak a hadműveletek s hol a kurucok, hol

a labancok szállották meg a várost. A szűkszavú krónikás följegyzések szerint a városra három izben zúdúlt veszedelem a labancok részéről: egy-

Rác katonák.

szer a császári hadak fosztották ki, kétszer pedig a vármegye terűletén szétszórtan élő és a bécsi kormány szolgálatában álló rácok támadták meg.[7])

7) Petrák Ferenc krónikája igy ir: „... a németségtől, vagy mint magyarok nevezték, labancoktól egy izben, a rácoktól két izben kiraboltatván, fölégettetett a város s a fölégetett lakosságnak más menedéke nem volt, mint a város mellett elnyúló nagy rétség.“

E támadások közül bővebb tudósitás mindössze az 1705 évi rác támadásról van, amelynek a még fönnállott Bökény falu is áldozata lett.

A környéken ebben az évben Heberville császári tábornok parancsnokolt s a rácok az ő védelme alatt intéztek portyázó kirohanásokat a magyar lakosság ellen. Igaz, hogy a kurucok részéről is megtettek minden óvóintézkedést s gróf Károlyi Sándor és Bottyán hadai őrködtek a Körös—Maros közének biztonsága fölött. Az itt működő császári hadak azonban ez év őszén Schlick és Glökkelsberg seregeivel nyertek erősbödést s Nagyvárad elfoglalására indúltak. Károlyi, hogy az átvonúló német hadak élelmezését megnehezitse, a környékbeli városok és falvak lakosságát kiköltöztette otthonából. Igy a vásárhelyi, mindszenti és szentesi lakosságot Nyúzó Mihály csapatparancsnok által Csongrád felé vezettette s a németek mindenütt csak az üres falvakat találták. Schlick erre kiáltványt intézett az alföldi magyarsághoz, általános amnesztiát hirdetve *„hitire esküvéssel fogadván, hogy semmi bántódása sem fegyvert viselő embereknek, sem egyéb lakosoknak nem lészen, csak legyenek vesztegségben és térjenek József császár hűségére.“*[8])

A szentesiek haza is tértek városukba, nem annyira a császári generális szózata folytán, mint inkább azért, mert október 10-én Heberville német generális szállotta meg Csongrádot hadaival, amelyhez a rácok is csatlakoztak. A rácok a hadműveletekben rövid időre beállott szünetet ismét rabló kalandokra forditották. Átkeltek a Tiszán és előbb Bökényt rohanták meg, majd Szentes ellen fordúltak. Bökényt kirabolták, lakosságának egyrészét kardélre hányták, azután fölgyujtották a falut, amelynek életét megmentette lakossága részben Szentesre, részben pedig a Köröszug községeibe menekűlt. Szentes nem járt ilyen gono-

8) Károlyi levele Rákóczihoz. (Szeremlei Hmvásárhely története III. k után.)

szúl. Valószinű, hogy a lakosság alá vetette magát a sarcolásnak.

A rácok gazdag prédával megrakodva vonúltak vissza Csongrád felé, azonban a megsarcolt lakosság véres bosszút állott rajtuk. A bökényi, szentesi és tési lakosok a tőkei pusztán megtámadták a visszavonúló rác rablókat s véres összecsapás után egy részét a tőkei érbe szoritották, más részét futásra kényszeritették. Hogy a rácok ezt a kikapást meg nem bosszúlhatták, az volt az oka, mert Heberville elhagyta Csongrádot s magukban nem volt bátorságuk a tőkei harc után megtámadni Szentest.[9])

De ha a rácok nem is jöttek ezúttal Szentesre, jött a császári hadsereg, Rabutin gróf, tábornok vezérlete alatt. Valószinű erre céloz a régi krónikás, amidőn a német hadak itteni szerepléséről szól. Rabutin tábornok 1706-ban szállotta meg Szentest és Vásárhelyt s hadainak élelmezése nem kis gondot okozott a két városnak, annál inkább, mert a császári hadak a régi szokás szerint kegyetlenül zsarolták a népet. Annál valószinűbb ez, mert későbbi időkben, mint érdemére hivatkozik a szentesi nép, hogy „gróf Rabutin excellenciája hódoltatásakor az utólsó szükségig tett hadi commeatust (szolgálatot.)“[10]). De Rabutin uralma sem tar-

9) Petrák Ferenc krónikája két helyen ir erről a rác támadásról. Az első közlés igy szól: „1705-ik esztendőben a rácok egy német tiszt vezérlete alatt beütöttek Szentesre csak azért, mert a Rákóczi verbunkja közé sok szentesi fiak beállottak. Amelyet a szentesiek jó előre megtudván a körülötte levő helységek lakosaival együtt, amidőn a rácok Bökény felől a sok rablott prédával hazafelé indúltak, a puszta tőkei templomhoz közel megtámadták és az úgynevezett tőkei érnek szoritották, mely ér a mai napig is viseli a Rác-ér nevet. Valamint a megholt rácokat a kápolnás halom alá temették el, mely halmot ezután Rác-tőkének nevezték el.“ — A második közlés igy szól: „Bökény templomát a faluval együtt 1705 esztendőben a rácok égették föl, utóljára belőle mindent kiraboltak. De a lakosság is a szentesikkel és tésiekkel egyesülve Mokra Mihály bökényi, Pólya Mihály szentesi és Dudás György szentesi lakosok vezérlete alatt a tőkei kápolnás halomhoz közel világos hajnalban megtámadták őket és a tőkei érnek szoritották, melynek a vize nem volt nagy, de igen sáros. Igen sokat belőlük leöltek.“

10) L. a városnak 1765-ben gróf Forgács főispánhoz intézett kérvényében az utolsó bekezdést.(Városi levéltár Acta urbariala 27.)

tott hosszú ideig. A várost felszabaditották Bertóthy és Bercsényi, akik 4000 főnyi lovassággal átkeltek a Tiszán és „megszoritani készültek az eb németet“[11]) Vásárhelyen meg Szentesen.

Nem is igen látott ezután labancot a város. Deák Ferenc és Csáky kuruc ezredei, majd újfent Károlyi Sándor seregei tartózkodtak a vidéken. Mindezeknek a csapatoknak a rácok

Rabutin tábornok.

szemmeltartása volt a fő kötelességök, mert ezektől nem maradhatott nyugton a vidék. Annyira mentek vakmerőségükben a rácok, hogy 1708-ban a szarvasi várat akarták újjáépiteni és szándékukat bizonyára meg is valósitják, ha Károlyi rajtuk nem üt és ki nem veri őket a vidékről. Ekkor már hanyatlóban volt a szabadságharc csillaga. A

11.) Szeremlei Hmvásárhely története III. k.

trencséni csatavesztés után a császári hadak új erőre kaptak s a tiszamenti átjárókat a kuruc sereg állandóan őrizni volt kénytelen. Szentesen Csajághy hajdúi teljesitették az őrszolgálatot. Csakhogy ekkor már a kurucok itteni tartózkodása is épen olyan nyomasztó teher volt a lakosságra, mint akár a németeké. Ezek is kiméletlenül zsarolták a földnépét.[12])

Jött azonban más csapás is a földnépére: a pestis, amely az ország minden részében pusztitott, városunkban is föllépett. Vásárhelyen már 1708 őszén kitört a járvány, nálunk azonban csak 1709-ben kezdte szedni áldozatait. De ez a csapás sem járt egyedül, mert Vizkereszt táján irtózatos hideg idő állott be, olyan, aminőre a legvénebb emberek sem emlékeztek. Ember és állat egyaránt megfagyott. A farkasok az emberi lakásokba is betörtek. A természet békét parancsolt a hadviselő felek között. A pestis azonban dühöngött és szedte áldozatait. Annyi volt a haláleset, hogy a halottakat nem győzték az élők eltemetni. Csak a nyár végén szünt egy kissé a járvány, de az őszön újból teljes erővel kitört s dühöngött még az 1710-ik esztendőben is. A két esztendőben több, mint 900 lelket vitt el az élők sorából a keleti nyavalya[13]), a temető megtelt a halottakal és a fölvirradó új évtizedet temető nyitással kezdte meg a város közönsége.[14])

12.) Szeremlei emliti, hogy Vásárhelyen a kurucok még gyilkosságra is vetemedtek.

13) Petrák Ferenc krónikája: „1709 esztendőben a döghalál 900 lelket temetett a sirba. Mely nyavalya igy kezdődött: először az embernek a feje megfájult, azután balfelől levő vakszeme és térdig a lába megdagadt. Ha reggel kezdett dagadni másnap reggelre megölte. A holtak száma egy nap 80-ra is ment."

14) Petrák Ferenc krónikája „1711-ik esztendőben fogták föl temetőnek a református templomtól nem messze esendő földet, mivel a szomszédságában volt egy kis ócska temető. És a temetőt nevezték Méczán temetőnek, mivel a Méczán malma kivül esett az árka partján. Most ezen temető hely a város közepe táján esik." (A Kigyó, Bocskay és Kossuth utcák közötti területen volt ez a temető.)

XII.

Rákóczi szabadságharca befejeződik a szatmári békekötéssel 1711. — A hazatérő szentesi kurucok magukkal hozzák a békeokmány másolatát. — A város közviszonyai ekkor. — Az 1715 és 1720 évi összeirás. — Szentes hadi élelmezési központ 1716 1718. — Itt állitják fel a katonai kórházat is. — A fölajánlott szabad királyi városi jelleg elnyeréséért a város birái nem mernek fölmenni Bécsbe. — A református egyház dolgai. — Páthi Miklós kálváriája. — Szépe Pál főbiró és a város lakossága.

A két esztendőn át dühöngött nagy pestis, az 1709 évi borzalmas hideg, amely után 1710-ben nagyon rossz termés és országos inség következett, mind siettették II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának befejeződését. A kuruc hadak megfogyatkoztak, Rákóczi legjobb vezérei egyenként lettek a nemzeti ügy árulóivá. A külföldről megajánlott segitség nem érkezett meg s a fejedelem végképen elkeseredve 1710 őszén elhagyta az országot, Lengyelországba ment, a folyamatban levő békealkudozások folytatásával Károlyi Sándort bizván meg. A hadműveletek teljesen megszüntek. Egyik fél sem akarta megnehezíteni a békesség helyreállását újabb harcokkal.

Az egyezkedések 1711-ben a szatmári békére vezettek, amelyet a váratlanúl elhalt József király helyett Eleonóra, az özvegy királyné, erősitett meg. A

békekötés nem hozta ugyan meg azoknak a nemzeti követeléseknek teljesedését, amelyekért nyolc éven keresztül harcolt a nemzet, de a vallás szabad gyakorlata újabb megerősitést nyert benne és amnesztiát biztositott a béke mindenkinek, aki a szabadságharcban résztvett. Maga Rákóczi is bele volt foglalva a békekötésbe. Hűségeskü tétele mellett visszatérhetett volna az elhagyott hazába s visszafoglalhatta volna az országnak egyötödét kitevő birtokait. De a fejedelem nem tagadta meg önmagát. A kegyelmet, amelyet a hűségeskü letétele biztositott számára, nem fogadta el. Nem tért haza, Rodostóban élte le hátralevő éveit száműzetésben. A szolgalelkű országgyűlés 1715-ben törvénnyel bélyegezte meg, óriási vagyonát elkobozták.

A szatmári béke megkötése után a megfogyatkozott kuruc csapatok a majtényi sikon lerakták fegyvereiket P á l f y János előtt. A dicsőséges harcok ideje bevégeződött, a kurucok eloszlottak, haza tértek elhagyott falvaikba. A szentesiek is hazajöttek, de magukkal hozták a szatmári békekötés okmányának másolatát. Ugy látszik nem nagyon biztak őseink a nyert amnesztiában. A közelmúltak keserves tapasztalatai óvatosságra intették őket és ebben találhatjuk magyarázatát a másolat megszerzésének. Az érdekes okirat ma is meg van a városi levéltárban. Papirosán nagyon meglátszik az elmúlott idők nyoma. Az irás elhalványúlt, némely helyen már egyáltalán nem is olvasható.[1])

Az adott viszonyok közepett az óvatosság fölösleges volt. Sem a várost, sem annak egyes lakosait nem fenyegette semmi veszedelem. Német katonaság nem tanyázott erre. Nem is igen sok keresni valója lehetett volna. A pestis irtózatos nyomokat hagyott hátra. A város lakosságának, legkevesebb, a fele elhalt a keleti nyavalyában. Mint a török világ után, amikor a szentesiek hazatértek az ismételten elhagyott városba, a házaknak jó-

1) Városi levéltárban régi iratok csomója szám 538 alatt.

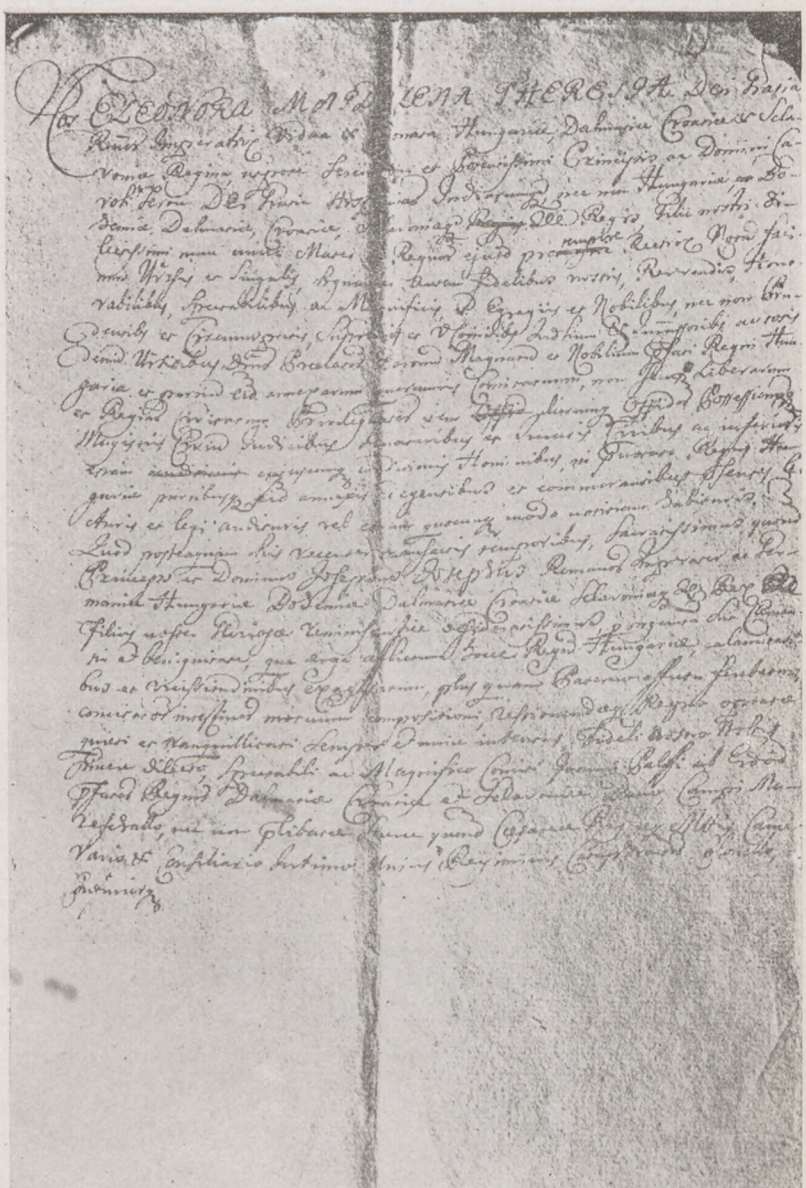

A szatmári béke okmánynak a városi levéltárban feltalálható 1711-ből származó másolata.

része üresen állt most is. Bizony a sarcolással semmire sem mentek volna a német hadfiak.

Tökéletes fogalmat csak úgy alkothatunk magunknak az ezidétti viszonyokról, hogyha az 1715 évi összeirásban található Szentesre vonatkozó adatokat vesszük figyelembe. Ezt az összeirást az adó helyes kivetése érdekéből a szegedi katonai kerület prefektusa, akinek fönhatósága alá akkor még Csongrád vármegye is tartozott, készittette. E szerint Szentesen található volt 121 jobbágy, 58 zsellér és 51 egyéb család[2]), vagyis összesen 230 család. Lélekszám szerint tehát az egész város lakossága, ha egy-egy családra hat családtagot számitunk is, nem ment többre 1380-nál, vagyis alig valamivel többre, mint ahány áldozata a két esztendős pestisnek volt. Ugyde még ehez az adathoz azt is hozzá kell fűznünk, hogy a város lakossága a pestis után bevándorlás útján is gyarapodott, tehát ebben a számban már a bevándorlottak is benne vannak. Az 1712-ik évben ugyanis Szegedet és környékét az árviz öntötte el és a vizzel elboritott vidék menekülő lakosságának egy része Makón, Vásárhelyen és Szentesen telepedett meg.[3])

Ha azonban azt látjuk is, hogy lélekszám szerint kicsiny volt a város lakossága, ugyanebből az összeirásból azt is kiolvashatjuk, hogy a kicsiny számú lakosság aránylag nagyban gazdálkodott és igy anyagilag jól állott. Nevezetesen 755 köblös szántó földet és 537 kaszás rétet használt a szentesi lakosság.[4]) A jómód mellett szól a jóbbágy családok számával csaknem teljesen megegyező számú zsellér és egyéb családok száma. Az egyéb családok alatt ugyanis nem kereskedőket és iparosokat kell érteni, illetve épen nem ezeket, hanem a házatlan zselléreket. Ami iparos a városban volt, az kétségtelenül a zsellérek sorában található meg. Erre engednek következtetni a ké-

2) L. dr. Ecseri Lajos „Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság“ cimű művét.

3) Szentesi ref. ekl. hist. I. k.

4) Mint a 2. alatti.

sőbbi viszonyok, amidőn már a birtokosok sorában is találunk iparosokat, de a házatlan zsellérek közt csak nagy elvétve akad egy-egy iparos.

Az öt év múlva, 1720-ban, készült másik összeirás már részletesen ad fölvilágositást az akkori idők minden fontosabb viszonyaira s különösen arra nézve, hogy miképen gazdálkodtak őseink. Erre nézve álljon itt a fölvett jegyzőkönyv Szentest érdeklő része egész terjedelemben:

„Szentes város területén a szántóföldek nincsenek osztályozva s ezen felül e területen még a szántóföldek, rétek és legelők sem irhatók úgy össze, mint másutt, mert ezen a földrészen több éven keresztül egyetlen pozsonyi mérő őszi, vagy tavaszi vetés sem volt eszközölhető, úgyszintén ugyanitt semmi, vagy nagyon kevés kaszavágást tehettek a lakosok s igy nincsen tapasztalati adat.

Ennek a városnak határa, mint az az előbbi összeirásból is kitűnik, szemmel láthatóan elég hosszú és széles. Hosszúsága körülbelül egy mértföldnyire, szélessége pedig fél mértföldnyire terjed. Ez a terület, amikor művelés alatt áll sem hasonlit más községek határához. Csongrádon és Sason nevezetesen az a szokás, hogy ugyanazt a földet 4—5 sőt 6 éven keresztül egy vagy más művelés alatt bevetik és bemunkáltatják s azután föl nem szántva kaszálónak hagyják, hasonlóan szántás alá csak olyan területet fognak, amelyet az előző évben, mint pihenő földet, kaszálónak használtak.

A nevezett város lakossága a saját városa határán kivül bérbe bir öt pusztát: Szegvárt, amelyért nagyméltóságú Schlick tábornok úrnak 45 forintot fizetnek, továbbá Fábián, Ecser, Vörösegyháza és Bökény pusztákat, amelyek bérében a kincstárnak fizetnek 92 forintot. Ezekben szántani, kaszálni és vetni szoktak.

A mondott lakosok e kibérelt öt puszta és saját határuk használatára nézve egymás közt a következő rendet tartják meg: Mivelésre vagy egy egészet, vagy más résszel együtt egy felerészt, vagy saját határuk nélkül kiválasztanak egy pusztát és ott 4—5 éven át szántanak. Majd elhagyván azt más pusztára mennek, vagy esetleg saját határukra és ott kezdenek művelési ágat. E közben az elhagyott szántóföldön, ha sikerül kaszálnak, ha pedig nem sikerül erre a célra vagy saját határukon, vagy másutt választanak ki alkalmas területet és ott annyit kaszálnak,

amennyi szénára szükségük van. A többi összes földeket legeltetésre használják.

A város határa jövedelmezőségre jó. Közönségesen 1 pozsonyi mérő őszi vetés után 4–5 mérő termés van, tavaszi vetés után pedig 3—4 mérő. A rétek jövedelmezőségét tekitve egy kaszás munkája után, ott a hol a szép széna terem, egy e helyen használt kocsi széna esik.

Legeltetésből, amint ezt a lakosok állitják, a pusztákat is ide értve, a marhák darabonkénti eladásából körülbelül 600 forint hasznot húznak.

A sikságon létező, megvizsgált szőlők jövedelme még ismeretlen, ugyszintén a szőlők minősége is, mert ezeket a szőlőket csak most telepitették.

A város jelen állapotában a lakosság kényelmére szolgáló dolgok ellátása igen sok fáradsággal jár, ide nem értvén a marha tenyésztést.

Erdei nincsenek a városnak és úgy a tüzelésre, mint az épitkezésekhez távoli helyekről nagy költséggel kénytelen a város közönsége a fát beszerezni.

A két száraz malom 90 forint hasznot ad.

A Kurca folyón levő vizimalom jövedelme 20 forint körűl van.

A korcsmáltatás és a mészárszék egész esztendei jövedelme 100 forint.

A halászatból a halászok könnyen bevesznek évenkint 125 forintot.

A többi forgalmi és kereskedelmi cikkekből nincsen semmi haszon.

A sikságon levő földek mivelése nagyon nehéz. Hat, vagy nyolc ökörrel kell szántani.“[5])

Ez a hivatalos irás nagyon kezdetleges állapotokról tesz tanúságot és szűkös viszonyok képét tárja föl előttünk, de megismerhetjük belőle a város akkori lakosságának gazdálkodási rendszerét. Ha pedig figyelmet forditunk az akkori idők általános viszonyaira arra következtethetünk, hogy

5) Csongrád, Arad és Csanádmegyék összeirási jegyzőkönyve 1720-ból. Eredetben az országos levéltárban. A közölt szöveg Pázmány Dániel vm. fő levéltáros úr forditása után.

a szűkös körülmények daráda is Szentes népe aránylag jól élt és vagyonos volt. Vagyonosságának alapja a kiterjedt jószágtenyésztés volt, amely azidétt a legjövedelmezőbb foglalkozás volt. Bizonyos előrehaladás is észlelhető, amiben nagy része volt annak a körülménynek, hogy az 1716—18 között folyt délvidéki török hadjárat alatt Szentes a császári hadak élelmezésének központja volt.

A Délvidéken operáló hadsereg élelmezése ugyanis rengeteg gondot okozott a hadvezetőségnek. A pestis és az 1710 évi inséges esztendő, majd az 1712 évi nagy vizáradás valósággal néptelen pusztasággá változtatta a Tiszavidéket. Az innen való élelmezés szinte lehetetlennek látszott. Eleintén a felső Tiszavidékről úsztatták le tutajon a hadsereg ellátására szükséges élelmiszereket. Ez azonban nemcsak módfelett sok késedelemmel és óriási költséggel járt, hanem tág teret engedett a katonai kincstár megkárositására is. Báró H a r r u c k e r n János György, aki az élelmezési főhadbiztos volt, épen ezidétt reformálta gyökeresen a hadsereg élelmezésének dolgát s midőn meggyőződött arról, hogy az élelmezés igy szinte elviselhetetlen terheket ró a kincstárra, a közép Tisza vidékén tájékozódott afelől, vajon nem lehetne-e valahol az élelmezési központot fölállitani s ezáltal gyorsabbá, olcsóbbá és kielégitőbbé tenni az élelmezést. Tájékozódása nem is volt eredménytelen: központúl Szentest választotta.

Itt sütötték a hadsereg számára a kenyeret s halmozták föl az egyéb élelmiszereket, amelyeket aztán részben a Tiszán, részben pedig kocsikkal fuvaroztak le Temesvár alá. A lakosság anyagi jólétét előmozditotta az a körülmény, hogy minden terményét, ha még annyi lett volna is, könnyen értékesithette. A krónikás följegyzések szerint: kenyér, sajt, hús, zab, széna voltak azok a cikkek, amelyeket a lakosság szállitott.[6]) De az anyagi

6) Petrák Ferenc krónikája: „Az 1716 és következő években ezen város a tömösvári várat ostromló császári hadsereg számára kenyeret, sajtot, zabot, szénát és egyéb élelmi szereket szállitott.“

előnyökkel hátrányok is jártak, mert az élelmiszerek szállitására egyszerűen csak kirendelték a szentesieket s menni kellett, ha akartak, ha nem akartak. Ezek a hosszú fuvarok, amelyekért nem is fizettek, nemcsak a lakosság „nagy fáradságával, de igás jószágaikban szenvedett nagy károsodásával“[7]) is jártak

Az 1717 évben másképen is igénybe vette a hadvezetőség Szentest: itt állitotta föl a katonai kórházat. A délvidéki táborból ide hozták föl a sebesűlteket és betegeket. A város lakossága most példátlan nagylelkűségről tett bizonyságot. A beteg és sebesült katonáknak élelmezését teljesen ingyen látta el a hadjárat hátralevő egész ideje alatt. Ezt a nagylelkűséget a hadvezetőség megjutalmazásra érdemesnek tartotta s a katonai kórház parancsnoka, amidőn a város birái a fölajánlott költség megtéritést visszaútasitották, azt az ajánlatot tette, hogy menjenek föl a város előljárói Bécsbe és ott kérjék városuk számára a szabad királyi városi jelleget és az azzal járó kiváltságokat. Szentes a fiskus tulajdona lévén, még akkor a kérelem teljesitése nem ütközött volna semmi nehézségbe. Az is valószinű, hogy a város megkapta volna a kiváltságokat, mert néhány év múlva Szabadka város közönsége sokkal jelentékenyebb szolgálatokért nyerte meg városa szabad királyi jellegét s minden bizonnyal maga Szavolyai Eugén herceg is támogatta volna a várost. A birák azonban nem biztak a német igéretben, nem mertek a bécsi útra vállalkozni. Attól tartottak, hogy hiába teszik meg a költséges és fáradságos útat a császárvárosba.[8])

7) L. a városnak 1765-ben gróf Forgács főispánhoz intézett kérvényében az utolsó bekezdést. (Városi levéltár Acta urbariala 27.)

8) Petrák Ferencz kronikája: „Az 1720 esztendő táján a császári seregetsegélő szakaszokba, akik északról lejöttek, Temesvár és Nándorfehérvár ostrománál a pestis beléjök esett és e város alatt tartották a contumatiat. A főtiszteknek és közlegényeknek a lakosság szolgáltatott élelmet. Miután pedig utnak indúltak volna felszólitották a város előljáróit, hogy egyet nevezzenek ki magukközül, aki velök Bécsbe fel fogna menni. De birák uraimék ezt a fölmenetelt nem fogadták el, pedig az a főtiszt azt mondta, hogy ő Szentes városnak azon jótettéért, hogy seregét élelmezték és illendően ellátták mindennel, a császár előtt kieszközli, hogy örökös szabad város lesz, mivel ekkor még földesura nem volt a városnak.“

Nagy hiba volt ez; de azért nem lehet elitélni az akkori Szentes előljáróságát. Szentes nem állott földesúri hatalom alatt. Lakossága szabadnak ézezte magát, bár a városnak szabad királyi cime nem volt s épen ez nem teszi jogossá azt, hogy elitéljük a szerény viszonyok között élő város egyszerű emberekből álló vezetőségét.

A város közdolgairól, a városi ügyek intézéséről épen semmi adataink nincsenek, csak a református egyház históriájában találunk nehány megörökitésre érdemes adatot. Ezek közül az első a református prédikátor 1712 évben megállapitott fizettését mutatja be, amint itt következik:

> 1) Készpénz 60 frt., 2) búza minden ágytól egy-egy véka, 3) algabona ugyanannyi, 4) két hizott sertés, 5) két kősó, 6) 160 font hús, 7) 30 font faggyú, 8) egyszeri fejés tej, 9) nyocl itce vaj, 10) ugyanannyi méz, 11) esketés után egy frt., 12) halott után ugyanannyi, 13) keresztelésért egy kenyér és egy tyúk, 14) 12 kaszás, 15) kóró és nád elegendő, fa nyolc szekérrel, 16) hat akó bor kimérésre, 17) minden hordótól egy itce bor, 18) őrlés elegendő.[9])

A mai nap embere mosolyog, amidőn ezt a javadalmi kimutatást elolvassa, mert azt jelentéktelennek, csekélynek gondolja. Pedig az akkori idők viszonyai közepett nagyon jó fizetés volt a szentesi református lelkészé és ez a javadalmazási is amallett tesz bizonyságot, hogy a város lakossága is kedvező anyagi viszonyok között, jómódban éiketett.

A tanitók (mester) fizetéséről nem maradt följegyzés. Hihető azonban, hogy a lelkész fizetéséhez hasonlóan szintén kielégitő volt az. De az sem lehetetlen, hogy ezek javadalmazása, személy szerint, sűrűn változott s ez az oka, hogy a krónikát iró lelkpásztor nemyezte azt föl.

Mert a mesterek személyében sűrűn állott be változás, aminek legfőképen az volt az oka, hogy a szentesi mestereket a kisebb eklézsiák lelkipász-

9) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. XV. r.

toruknak hivták meg. Ebben az évtizedben működtek Szentesen: Ujvárosi Benedek, Szerényi János, Somlyai István[10]), Takács Kőrösi János, Polgári János, Szőnyi János[11]) és Horváth János, akit 1719-ben a város nótáriusának választottak meg s ebben a tisztében nagy népszerűséggel működött 1725-ig, amidőn uradalmi ispán lett.[12])

A város egész közönsége a legbékésebb egyetértésben élt állandóan. Ezt a békét nem zavarta meg soha semmi kellemetlenség, egyenetlenség. Az évtized végén azonban a város közönsége meghasonlott egymás között. Ennek a meghasonlásnak oka Páthi Miklós prédikátor esete volt. A prédikátort a város népe, amint ezt föntebb említettük, nagyon szerette. Már az a szerencsétlenség, amely Bőd pusztúlásakor nejének és gyermekeinek elrablása által érte, kiváltotta irányában a részvétből fakadó tiszteletet. Hősies magatartása a nagy pestis idején még fokozta a szeretetet, de amidőn másodszor megnősült, helyzete tarthatatlanná vált. Második neje (nevét nem jegyzi fel a krónika) feslett, erkölcstelen életet élt. A görög kereskedőkkel folytatott viszonyai közismertek voltak és szerencsétlen férje sokszor volt miatta pirúlni kénytelen. A város főbbjeit nagyon bántotta ez a dolog, ám tekintettel Páthi nagy népszerűségére, szemet húnytak. De amidőn Páthiné sógornőjét, Páthi Katát is rácsábitotta a feslett életre és a parókia valósággal bordélyházzá alacsonyodott le, Szépe Pál, az akkori szigorú erkölcsű főbiró, lemondásra kényszeritette a prédikátort.[13])

Történt ez 1719-ben, Páthi Miklós prédikátorságának huszonnegyedik esztendejében.[14])

10) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. VII. r. Pisla mester volt a gunyneve. Emlékezetéből az maradt fön, hogy igyen búcsúzott el a szentesiektől: „Köszönöm, hogy amidön hallották, hogy én prédikálnék nem jött a nép a templomba."

11) Petrák Ferenc krónikája: „A református egyház tanitója, Szőnyi Lőrinc (Ez tévedés, mert a keresztneve János) elkisérte a lakosokat (akik a táborba élelmiszert szállitottak) és ott katonává lett s mind Temesvár, mind Nándorfehérvár ostrománál kitüntette magát vitézségével."

12) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. VII. r.

13) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. V. r.

14) Szentesi ref. ekl. hist l. k. V. r. Páthi még azon évben Vésztőre ment prédikátornak s néhány év mulva ott is halt meg.

Páthi eltávolitása óriási elkeseredést keltett városszerte. A nép megátkozta Szépe Pált és nem akarta elengedni a lemondatott, prédikátort. Midőn pedig az eltávozott utódát, S u k o r ó i Istvánt, nem akarta befogadni a városba. Hónapok teltek el, mire belenyugodott a város közönsége a változhatatlanba és megbékült új lelkészével, de Szépének soha meg nem tudta bocsátani, hogy Páthit elűzte a városból, még akkor sem, amikor a viszonyok egészen megváltoztak és Sukorói helyére másik, még Páthi Miklósnál is népszerűbb lelkész lépett.

———

XIII.

A város földesurat kap báró Harruckern személyében. — Harruckern életrajza.[1]) — A birtokadományozás előzményei. — Harruckern okos politikája és nagylelkűsége. — Szentes megnépesedik és nagy város lesz. — A város és földesurának első szerződései. — Szentes vásárt kap 1730.

A tizennyolcadik század második évtizedének utolsó napjai nagy változásokat hoztak Szentes történetében. A város, amelynek közel másfél évszázad óta nem volt földesura, báró Harruckern János György személyében földesurat kapott. Történt pedig ez az 1720-adik esztendő december végén, két évvel azután, hogy a város birái a fölajánlott szabad királyi városi cim megnyeréséért nem mertek fölmenni Bécsbe.

Már a föntebbi események elmondásánál találkoztunk Szentes új földbirtokosa nevével, aki, mint a hadsereg élelmezési főbiztosa, a legutóbbi török hadjárat során a hadsereg élelmezésének központjául Szentest választotta. Hogy megérthessük, miképen lett ez a német származású férfiú a város földesura, látnunk kell először pályafutását.

Harruckern János György báró 1664 március 25-én született a felsőausztriai Scheckenfel-

1) Életrajzi adatok a Pallas Lexikon és Karácsonyi: Békésmegye története II. k. után.

den mezővároskában, ahol atyja Harucker György, takácsmester volt. Ezt azért szükséges megemlitenünk, hogy kimutathassuk annak a mende-mondának alaptalanságát, mintha a bárócságig emelkedett Harruckern János György atyja linzi pékmester lett volna. Ezt a mesét ellenségei és irigyei költötték később. Linzhez annyiban van köze a fiatal Harruckernnek, hogy felső tanúlmányait ott folytatta, miután előbb Steyrben elvégezte a humaniorákat. Szülei papnak szánták és azért küldték Linzbe, hogy a filozófiát elvégezze. Csakhogy nem akart pap lenni s midőn felsőbb tanúlmányait befejezte, anyai nagybátyja, aki Ennsben esperes-plébános volt, az udvari kamaránál szerzett neki számtiszti állást. Itt hamarosan kitünt éles itélőképességével és szorgalmával. Három évig állott az udvari kamara szolgálatában (1689—1692) amikor áthelyezték a hadi élelmezéshez császári biztosként. Ebben a minőségben működött az 1696-ik esztendőben is, amidőn Szavojai Jenő herceg a hadsereg élelmezése körül tapasztalt nagymérvű visszaélések miatt az összes hadbiztosok ellen szigorú vizsgálatot inditott. Ez a vizsgálat, az összesen huszonhárom hadbiztos közül, egyedül Harruckernt rehabilitálta. Egyedül ő nem volt részes a panamákban. E vizsgálat után nyerte első kitüntetését, amennyiben császári tanácsossá nevezték ki.

A kitüntetéshez magasabb rang is járúlt. 1697-ben az aradi vár épitéséhez rendelték ki biztosnak, ahol a spanyol örökösödési háború kezdetéig, 1701-ig működött. Ekkor Szavojai Jenő herceg az olaszországi déli hadsereg élelmezésügyi igazgatójának tette meg alezredesi rangban. A háború folyamán, 1708-ban, Hollandiába helyezték át s itt öt éven át vezette a hadsereg élelmezését, mely idő alatt a hadbiztosság igazgatóhelyettesévé nevezték ki és 1710-ben császári kamarai tanácsosi rangra emelték.

A németalföldi hadjárat után újfent Magyarországra jött és Szavojai Jenő herceg támogatásá-

Báró Harruckern János György Szentes földesura.

val gyökeresen reformálta az 1716-ik esztendőben a hadsereg élelmezését, az addigi vállalatba adás rendszerét megszüntetve, a házi kezelést hozta be. A házi kezelés mellett az élelmezés dolgait személyesen intézte. Azért nevezték őt „proviant meister"-nek, magyarosan „prófunt mester"-nek is s ez adott alkalmat arra, hogy ellenségei és irigyei őt linzi péknek, vagy pék fiának csúfolják. Ez azonban egy csöppet sem sértette Harruckernt, aki a három éves török hadjárat alatt több, mint két és félmillió forintot takaritott meg a katonai kincstárnak a házi kezelés által. Olyan érdem volt ez, amelyet nem csupán az üres cim adományozásával (ekkor nevezték ki római birodalmi ős lovaggá), hanem anyagi előnyökkel kellett megjutalmazni.

Harruckern 1719 elején folyamodott is III. Károly királyhoz, hogy őt, hűséges szolgálataiért, némi jutalomban részesitse s miután pedig tisztában volt vele, hogy a kincstár neki a jutalmat készpénzben ki nem fizetheti, kérte, hogy a jutalom fejében adják neki a budai hévvizen épült malmot a mellette eső szőlővel[2]), vagy pedig a békésmegyei Gyula, Csaba, Doboz, Gerla, Békés, Ladány, Gyarmat, Vésztő és Öcsöd községeket. A kérvény a császári kancelláriától az udvari kamarához került annak megállapitása végett, hogy mekkora jutalmat érdemel Harruckern. A jutalmat az udvari kamara 24000 forintban állapitotta meg. Ekkor a magyar kamarát kérdezték meg, vajon odaadható-é ebben az összegben az első helyen kért malom és szőlő. A magyar kamara azt válaszolta, hogy inkább odaadható a malom és szőlő helyett a békésmegyei uradalom, úgy azonban, hogy amennyiben az többet érne, mint a megajánlott jutalom, a különbözetet Harruckern készpénzben fizesse meg. Ezt a javaslatot a császári kancellária is magáévá tette s ilyen értelmű javaslatot terjesztett, 1719 július hó 29-én, a király elé.[3])

2) A malom a mai Lukácsfürdő helyén állott.

3) Harruckern levéltár A—1. (A Károlyi nemzetség bpesti lt.-ban.)

A király e jelentés alapján 1719 október 7-én kiutalványozta a 24000 forint jutalmat és elrendelte, hogy annak kiegyenlithetése végett első sorban irják össze és becsüljék meg a kérdésben levő békésmegyei községeket.[4]) Az összeirást és becslést az aradi tiszttartó készitette el s abba a már emlitett kilenc községen kivül benne volt Szeghalom és Gyoma is. Az összeiró tiszt jelentése szerint, ha a fölvett jövedelmek százszorosának egyhatodát vesszük az emlitett községek értékének, akkor a nevezett 11 község 33196 forintot ér, melyből azonban még le kell vonni a gazdatiszt fizetésére szükséges 400 forintnak megfelelő tőkét s igy a valóságos érték 26530 forint.[5])

A becslésnek ez az eredménye azt a föltevést keltette a megdöbbent udvari kancelláriában, hogy a kincstárt meg akarják kárositani. Nyilatkozattételre hivták föl tehát a szegedi kincstári jószágigazgatót, Than J. Ádámot, arra nézve, hogy az 1719-ben foganatositott becslés hihetetlenül kicsiny összegről szóló kimutatása nem-e a kincstár megkárositását célozza? Than 1720 október 3-án tett jelentést az udvari kamarának s ebben a becslés helyességét bizonyitotta. Az emlitett községek lakosai szerfölött szegények — úgymond Than a jelentésben — három-négy jobbágy kénytelen összeállani, ha ekébe, avagy szekérbe akarnak befogni, mert tiz embernek sincsen 6 vagy 8 ökre. A jobbágyok legnagyobb részben szökevények, akiket volt uraik visszakövetelnek és Békésmegyéből is gyakran elszöknek. Iparnak, kereskedelemnek nyoma sincsen a megyében, Gyulán pedig még szőlőskertek sincsenek.[6]) A jószágigazgató ezen jelentése folytán a kamara megnyugodott a becslésben s kiadatta a rendeletet, hogy a kért falvakat adják át Harruckernnek. Az átadást 1720 október 25-én foganatositotta Than, amikor is átadta az egész uradalmat a személyesen megjelent

4) Harruckern levéltár B—3. (A Károlyi nemz. bpesti lt.-ban.)
5) Har. lt. A—2.
6) Har. lt. B—6.

főúrnak Gyula és Szentes városok kivételével. — Gyula azért nem volt átadható, mert új becslést kellett foganatositani, Szentest pedig csak utólag kérte Harruckern. Az átadáskor azonban az utólagos becslést is teljesitette s megállapitotta, hogy a nevezett két város átadása esetén az egész uradalom 7948 forinttal ér többet 24000 forintnál.[7]) Szentes és Gyula tehát együtt 5418 forint értéket képviseltek.

Amint Than ezt a becslést befejezte, Gyulát és Szentest is átadta Harruckernnek.

Azonban az átadás egyelőre csak zálogképen történt: ha a kincstár a 24000 forintot kifizeti, az esetben Harruckernnek az átvett birtokokat vissza kell adni. Harruckern tisztában volt az óriási földbirtok nagy értékével, azért arra törekedett, hogy az egyelőre csak zálogúl nyert uradalmat örök jogon megszerezhesse. Ez azonban csak úgy történhetett, ha honositja magát. A honositás 1721-ben megtörtént s az addig használt uradalmat még kiegészitette Székudvarral és a hozzá tartozó pusztákkal. Az igy kiegészitett uradalom a hivatalos becslés szerint 13000 forinttal ért többet 24000 forintnál s a különbözetet Harruckern 1722 október 5-én a kincstárnak kifizette[8]) s igy most már semmi akadálya sem volt annak, hogy az óriási birtok örök tulajdonosa lehessen.

Harruckern honositását az 1722—23 évi országgyűlés becikkelyezte.[9]) A becikkelyezés után, 1723 május 3-án megkapta a királyi adománylevelet s a magyar törvények szerinti ünnepies beigtatás a birtokba augusztus 10-én történt meg 1723-ban.[10])

Ezzel a birtokszerzés befejeződött. Harruckern harminchétezer forintért tulajdonosa lett a csaknem 60 □ mértföldet tevő uradalomnak. De nem volt elég megszerezni az uradalmat, az új földesúrra óriási föladat várt. Rendezni kellett és bené-

7) Har. lt. B—3.
8) Har. lt. A—4.
9) 1722—3 évi CXXIX. t. c.
10) A beigtatási iratok az orsz. levéltár Harruckern csomójában.

pesiteni az óriási terűletet, amely legnagyobb részben mocsaras vadon volt és általában siralmasabb állapotot mutatott, mint közvetlenűl a török uralom után. Harruckern megoldotta ezt az óriási föladatot. Igaz nagy áldozatok árán, mert befektetett tőkéjének jövedelmeztetéséről hosszú időre lemondani kényszerűlt; de előrelátásának, nagylelkű gondoskodásának és bőkezűségének gyümölcsei nem maradtak el. Az elköltözött lakosok visszaszállingóztak az elhagyott falvakba s a visszatérőkhöz önkéntes telepűlők is csatlakoztak, legnagyobb részben szökevény jobbágyok, akik nevüket és származási helyüket eltagadva kerestek maguknak az uj otthonban megélhetést. Legjobban áll ez Békés vármegye pusztasággá lett községeire, amelyek Harruckern birtokában hovahamarabb új életre keltek.

Szentes lakossága is gyarapodott és pedig nagy mértékben. Az itteni rendezettebb viszonyok erős vonózerőt gyakoroltak a letelepedni szándékozó családokra. Elősegitette a letelepedéseket az a körűlmény, hogy Harruckern a beköltözőket, ha a szükség úgy kivánta, ellátta élelmiszerekkel, adójukat előlegezte, földesúri szolgálmányaikat az első két-három esztendőben teljesen elengedte, későbbi időre velük előre, méltányosan kiegyezett, a tizedet megváltotta és örök időkre jobbágyainak ajándékozta. Fontos kedvezmény volt a vallásszabadság biztositása. A református lakosságú Szentes nagyarányú megnépesedése épen ennek volt közvetlen folyománya. Valóságos kis népvándorlás volt ez, amelyből nagy népkeveredés is állott elő, mert a beköltözés az ország legkülönbözőbb vidékeiről történt s az egyes csoportok évtizedeken át megtartották ruházkodásbeli szokásaikat.[11])

De a népesség gyarapodásán kivűl nagyon fontos körűlmény az — s Harruckern János Györgynek épen ebben van a legnagyobb érdeme, hogy birtokain a jobbágyoknak földhöz kötött rab-

11) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. XVII. r.

szolgasághoz hasonló sorsa megszűnt. A régi lakosok és a beköltözött új telepűlők szabadmenetelűek lettek, akik földesúri tartozásaikat szerződés alapján készpénzben, az úgynevezett taksában, rótták le. Mindezekből kitetszik, hogy Harruckern maga igyekezett azon, hogy uradalmának népe minél jobban vagyonosodjék s a vagyon kösse ehez a földhöz, ne a törvény parancsszava. Az a vadon, amelyet birtokába vett ez által lett minél gyorsabban értékes, gazdagon termő földterűletté s a földesúr nagy áldozatait igy tette dúsan kamatozó befektetéssé.[12])

Szentes jövendőjére is nagy befolyással volt az új földesúr atyai gondoskodása. A gyors megnépesedés mihamarabb igazi várossá tette a sors csapásaitól annyit szenvedett kicsiny községet s a fejlődés útjára terelte. Maga Harruckern volt legjobban rajta, hogy a város kiemelkedjék nagy elmaradottságából és Szentes népe mindenkor hálával emlékezhetik vissza egykori földesurára, aki igazi, nagy jótevője volt.

Szentes közönsége földesurával az első szerződést 1721 május hó 1-én kötötte meg három esztendőre. A városi levéltárban ma nap is eredetiben föltalálható szerződés értelmében Harruckern haszonbérbe adja a szentesieknek mindazon terméseket, jogokat és haszonvételeket, amelyek őt, mint földesurat illetnék, nevezetesen: az adózást, a kilencedet, korcsmáltatást, mészárszéket, malmokat, halászatot s ezenkivűl szabad használatra és mivelésre a veresegyházai, fábiáni, ecseri és bökényi pusztákat. Az évi haszonbér 800 forint, amelyet két egyenlő részletben, Szent György és Szent Mihály napján köteles a város közönsége megfizetni és pedig akár készpénzben, akár ugyanannyi értékű gabonában. Ezenfelűl hat darab fias tehenet és négy darab sertést köteles adni a közönség Szent György napján, nemkülönben konyha-

12) Harruckernről, mint földesurról l. dr. Ecseri Lajos: „Az alföldi munkáskérdés és a mezőgazdasági válság“ cimű művét.

szükségletét ellátni, ha Szentesen tartózkodik. Köteles végül az elszállitandó gabonát a Tiszára kihordani és ott hajóba rakni.[13])

Ez az első haszonbéres szerződés 1724 Szent György napján járt le. A város közönsége, bár nem tudott eleget tenni fizetési kötelezettségének a mostoha termés viszonyok következtében, sietett megújitani a szerződést, amire az előző szerződés jogot biztosit a közönségnek. Horváth János jegyző, a birák közül Vecseri Mihály és Kiss János mentek föl Bécsbe Harruckernhez, akivel az új szerződést ismét három esztendőre, 1724 március 29-én kötötték meg. Ennek értelmében az évi haszonbér már 1400 forint, de azzal a szigorú megjegyzéssel, hogy amennyiben a közönség a fizetési kötelezettségben hátralékos maradna, a szerződés önmagától föltétlenül megsemmisül. Az előbbi három esztendős bérlet alkalmával fölgyülemlett hátralék kifizetésének megkönnyitésére az uradalom elfogad 1000 pozsonyi mérő jó minőségű gabonát folyó árban, amely azonnal beszolgáltatandó s amellyel a hátralékos összeg hozzávetőleges számitások szerint kiegyenlithető. Ujabb kötelezettség a szerződésben az, hogy kötelesek a szentesiek, ha a szükség úgy kivánja, az uradalom rendelkezésére állani.[14])

A harmadik szerződés 1728 május 1-én kelt. Ez a szerződés már öt esztendőre szól s a haszonbér összege 1600 forintról, évenként száz-száz forinttal növekedve, 2000 forintra emelkedik. Ujabb kikötés a szerződésben az, hogy kötelesek a szentesiek, évenként, Kigyós pusztán 120 csomó, illetve kocsi szénát levágni és beszállitani az uradalom részére.[15]) Mint a szerződés megsemmisitését előidéző ok van itt is kitüntetve a haszonbér nem fizetése, tekintettel a megelőző évi hátralékokra. Valószinű tehát, hogy a szentesiek a második szerződésből folyó kötelezettségeiknek sem tettek ele-

13) Városi lt. Acta urbariala 1.
14) Városi lt. Acta urbariala 2.
15) Városi lt. Acta urbariala 3.

get, de úgy látszik jelentéktelen összeg volt a hátralék, mert a szerződés nem foglal magában olyan pontot, amely e hátralék miképen való megfizetésére vonatkoznék.

Amint ebből a három szerződésből látjuk, rövid egy évtized alatt ugyan azokat a haszonvételeket két és félszeres összegért birta bérbe a város közönsége. A város nagy mértékű fejlődése mellett tesz ez a körülmény bizonyságot. Valóság az, hogy ezalatt a tiz esztendő alatt a város lakosainak száma legalább megötszöröződött a nagymérvű bevándorlások folytán. Harruckern helyes politikája a legteljesebb mértékben diadalmaskodott: virágzó várost teremtett az egykori szerény kis falu helyén, amelynek lakossága a jólétben évről évre emelkedik, amely a tizedik esztendőben az első haszonbér két és félszeresét könnyebben tudja megfizetni, mint annak idején az eredeti összeget. Könnyebben, mert a harmadik szerződésben vállalt fizetési kötelezettségekkel nem maradtak hátralékban a szentesiek.

De másmódon is igyekezett Harruckern Szentes fejlődését és lakosságának kényelmét biztositani. Egyik legjelentősebb tette az volt, hogy 1730-ban három vásár tartásra eszközölt ki engedély okiratot III. Károly királytól. Ez a három vásár: a tavaszi, a nyári és az őszi vásár.[16]) Ha figyelembe vesszük, hogy még napjainkban is van jelentősége a vásároknak, pedig fejlődött az ipar és a kereskedelem s a mai posta úgyszólván megsemmisitette a távolságokat — elgondolhatjuk, mit jelentett akkor a vásár! A lakosság terményeit itt helyben eladhatta, szükségleteit beszerezhette, nem kellett a messze vidéki városokra járnia, de még csak a szomszédos Vásárhelyre sem átmennie, ahol 1722 óta voltak vásárok. De a lakosság kényelme és anyagi előnye mellett épen ez a három vásár jelentette az ipari és kereskedelmi élet kezdetét is Szentesen.

16) A téli országos vásár tartására 1847 májusában kapott engedélyt a város.

XIV.

A szervezkedő Csongrádmegye harcai a szentesi határ egyes pusztáiért. — Harruckern teljesiti a vármegye óhajtását. — Szentes uradalmi központ. — A szentes—szegvári—derekegyházi és kunszentmártoni határ kiigazitás. — Hékéd dolga. — Harruckern küzdelmei a jogkeresőkkel. — Az új adománylevél. — A város közviszonyai. — Főbirák nevei. — A Péró-féle lázadás és a szentesiek. — A református egyház aranykora. — A gümős pestis 1738—1740. — Más csapások.

Röviden ki kell térnünk a török hódoltság alúl fölszabadúlt és a XVIII-ik század elején visszaállitott Csongrád vármegye szerveskedésére, mert a vármegye szervezkedése körűl történt dolgok közűl egynémelyik igen közelről érinti városunkat és annak jövendőjére nagy hatással volt.

A töröknek 1686-ban történt kiűzetése után Csongrád vármegyét nem állitották vissza azonnal. Eltekintve attól, hogy a bécsi kormánynak nem is volt komoly szándéka a vármegyei önkormányzatot azonnal helyreállitani ezen a vidéken, a nemesi vármegye szervezése szinte lehetetlennek látszék: nem lévén Csongrád vármegyének egyetlen nemes lakosa sem. Vagy elhullottak, vagy elköltöztek a nemesek a török világ alatt. I. Lipót király ugyan, 1693-ban, Bertóthy Imrét kinevezte Csongrád vármegye főispánjává, de ezt a

kinevezést üres cim adományozásának kell tekintenünk, amellyel a király a kinevezettet kitüntette. Bertóthyt sohasem igtatták be a főispáni méltóságba és az ő cimzetes főispánsága idején még a legkisebb kisérlet sem történt meg a vármegye visszaállitására.

A szegedi katonai kerület prefektusának kormányzata alatt állott a vármegye több, mint három évtizeden keresztül, mig végre az 1722—3 évi LVI. és LVIII. t. c. alapján megkezdődött a vármegye szervezése. A szervezkedő vármegye első igazi főispánja gróf Kolonics Ádám, koronaőr, lett, akire az a nagy föladat hárult, hogy új életre keltse az elpusztult nemesi vármegyét. Hogy ennek a nagy föladatnak megfelelhessen a főispán legelső gondja az volt, hogy tisztikart szerezzen a vármegyének. Nem könnyű dolog volt ez. A legelső tisztviselőket úgy kellett kinevezni más vármegyék nemesei közül. Mikor nagy néhézségek után tisztviselőket szerzett a főispán, megalakult a vármegye s a távollevő főispán nevében és megbizásából az alispán átvette a szegedi kerület prefektusától a vármegyére vonatkozó hivatalos irományokat. Történt pedig ez az átvétel, amelyet a megalakult Csongrád vármegye első közgyülésének is neveznek, 1723 október hó 6-án, Szegeden.

Az okmányok átvétele után a vármegye terűletének megállapitása következett.

A vármegye szervezkedésének dolga a terület megállapitása körül keletkezett bonyodalmak folytán érdekel bennünket, mert itt jut szerep a szentesi határ egyes pusztáinak. Csongrád vármegye ugyanis a szomszédos Békés vármegyével élénk vitatkozásba került a fölött, hogy a mai szentesi határhoz tartozó Dónát, Királyság és Veresegyháza puszták melyik vármegye fönhatósága alá tartoznak. Mindkét vármegye történelmi jogokra hivatkozott s ezenfelül Békés vármegye azt is vitatta, hogy miután a nevezett puszták báró Harruckern gyulai uradalmának részei, annál fogva Csongrád

vármegye történelmi jogai nem állhatnak meg a valóságos helyzettel szemben.[1])

Igy állván a helyzet, Csongrád vármegye Harruckernnhez fordúlt azzal a kérelemmel, hogy „ne engedje a nevezett pusztáknak Békéshez csatolása által az amúgy is parányi Csongrád vármegye területét megcsorbitani.“ Ez a kérelem eredménnyel járt. Amit nem tudott kivinni a vármegye a történelmi jog bizonyitásával, keresztűl vitte azt egyszerű földesúri parancsszóval báró Harruckern. A vitás pusztákat a szentesi határhoz csatolta s ezzel minden vitatkozás véget ért. Szentes Csongrádmegye fönhatósága alatt állott s határának egyes részei sem tartozhattak más vármegye fönhatósága alá.[2])

A vármegye ebben a kérdésben sikert aratván közvetve Szentes városának tett nagy szolgálatot. A puszták átcsatolása a szentesi határhoz azoknak a gyulai uradalomhoz való közvetlen tartozását is megszüntette és Szentes maga is uradalmi központ lett, amelynek élén külön tiszttartó állt. Az első szentesi tiszttartó Gálos Mihály lett, aki mellett az ispáni tisztet Horváth János, a város eddigi nótáriusa, töltötte be. A földesúr ezekkel a kinevezésekkel is kedvezni akart a református szentesieknek. A két uradalmi tisztviselő ugyanis szintén református vallású volt. Harruckern igy akarta biztositani a város belső békességét s ezáltal a város fejlődését. Mert országszerte már ezidétt nagyban ment a protestánsok üldözése, Harruckernnek pedig minden lehetett érdeke, csak az nem, hogy a javában fejlődő Szentesen a békességet valami vakbuzgó uradalmi tiszt megzavarja.

A különben sem vakbuzgó földesúr ilyen dolgokkal annál kevésbbé szaporithatta gondjait, mert elég baja volt úgyis birtokai állományának meg-

1) A történelmi jogra való hivatkozás épen nem állhatott meg. Dónáttornya Csanádhoz, a másik két község Békéshez tartozott török hódoltság előtt.

2) Zsilinszky: Csongrádmegye története II. k.

védelmezésével. A régi birtokos családok leszármazottai, akik csak a legkisebb jogcimet formálhatták a Harruckern birtokába jutott egyes puszták tulajdonára, mind megmozdúltak. A jogkeresők dolga annál könnyebb volt, mert az 1723 évi adománylevél nem irta pontosan körül a Harrukkern uradalom egyes részeit és mert az adományozásnál valósággal figyelmen kivül hagyták a régi jogokat.

Ezekkel a küzdelmekkel nem kivánunk részletesen foglalkozni, mert leginkább Harruckern békésmegyei birtokára vonatkoztak s tisztán azokra a határrendezéssé zsugorodott birtok-villongásokra forditunk figyelmet, amelyek Szentest érdeklik. Ezek pedig: a szentes—szegvári, a szentes—derekegyházai, a szentes—kunszentmártoni és a szentes—magyartési határkiigazitások, végül a hékédi puszta birtok kérdésének rendezése.

Legegyszerűbb dolog a szentes—kunszentmártoni és szentes—tési határok kiigazitása volt. Amazt a kunszentmártoni lakosokkal, ezt pedig a tési közbirtokos nemességgel minden baj nélkül a legrövidebb idő alatt elintézték.

A kunszentmártoni határ kiigazitása voltaképen annyiból állott, hogy 1730-ban, amidőn a kunszentmártoniak igényt támasztottak Ecsernek a köttöni halomig terjedő részére s a vélemények ellenmondók voltak, Gálos Mihály tiszttartó lemondott a szóban forgó pusztarészről ura nevében[3]), de anélkül, hogy az ecseri pusztát bérlő szentesieket meghallgatta volna. A szentesieknek a dolog nem tetszett s mert a kunszentmártoniak megajándékozták Gálost, ráfogták, hogy a pusztát két deres csikóért és két agár kutyáért adta el.[4])

A tési határ pontos kitűzése minden nehézség

3) Harruckern lt. (a gróf Károlyi nen zetségi lt-ban.) F—15.

4) Petrák Ferenc krónikája: „Az 1730-adik esztendő körül adta oda a kunszentmártoniaknak Gálos tiszttartó két deres csikóért és két agár kutyáért a köttöni halmig eső pusztát, melyért a birák felszólitották, hogy mért adta oda, mire azt felelte: magam vagyok a határ, odateszem ahova akarom, ebből nekem nem parancsolnak kendtek."

nélkül megtörtént. A határokat úgy állapitották meg, amint azok ma is állanak.[5])

Nem ment ilyen egyszerűen a szegvári és derekegyházai határok kitűzése, még kevésbbé a hékédi puszta birtok kérdésének rendezése. Itt Harruckern gróf K á r o l y i Sándorral állott szemben. Az ellentétek nyomban Harruckern birtokba igtatása után kezdődtek és szinte a fegyveres összecsapásig éleződtek ki.[6]) Ilyen körülmények között a panasztétel következett. Báró Harruckern és a szentesiek 1725-ben panasszal fordúltak a kancelláriához, hogy gróf Károlyi Sándor és a vásárhelyiek megakadályozták a Kondurra (Kontra) halászatát.[7]) Viszont Károlyi is panaszt tett, amire az az újabb panasz következett, hogy Károlyi Hékédet is elfoglalta. Károlyi ez ellen tiltakozott és a saját igazságát vitatta.[8])

A panaszok folytán még 1725-ben lejött a királyi rendelet Csongrádmegyéhez: vizsgálja meg a panaszokat és tegyen kimeritő jelentést.[9]) A vizsgálatot a vármegye lefolytatta, jelentését fölterjesztette s ekkor királyi rendelettel utasitották Károlyit, hogy a szegvári, derekegyházai és hékédi birtokokra egyezzék ki Harruckernnel.

A dolog érdemére tartozik, hogy az összes kérdésekben nem Haruckernnek, hanem gróf Károlyinak volt igazsága. Szegvár és Derekegyháza a csongrád—vásárhelyi uradalom tartozékai valának, mint ilyenek gróf Károlyi Sándor birtokai, Hékédet pedig 1723-ban Bőd és Ujfaluval együtt 1500 forintért vette meg gróf Keglevich Ádámtól[10]), aki atyjáról gróf Kelevich Miklósról örökölte ezeket a pusztákat. Károlyit a vétel után hivatalosan birtokba is igtatták[11]) és még ugyanabban az év-

5) Városi. levéltár régi iratok csomója 557. sz.
6) Szeremlei: Hmvásárhely története III. k.
7) Harruckern lt. F—9.
8) Harruckern lt. F—94.
9) Harruckern lt. B—11.
10) Harruckern lt., F—36 Károlyi levéltár 36—94.
11) Károlyi levéltár 35—50.

ben a szentesiek haszonbérbe is vették Károlyitól Hékédet, amint ez a szerződés bizonyitja:

„Én nagykárolyi gróf Károlyi Sándor Erdődnek és Csongrádnak örökös ura, felséges Carolus császárunknak és királyunknak titkos tanácsa gavallériájának grátissa, nemes Szatmár vármegyének főispánja: Adom tudtára mindeneknek valakiknek illik ezen levelemnek rendiben, hogy méltó tekintetbe vévén szentesi béráknak és lakosoknak, jó szomszédimnak, előttem letett istancájokat, nem különben mostani földös Harrucker úrnak is hozzám való confindentiáját is respectálván, Hekedy egész pusztámat, mind tul az Kurcán Szentes felől, mind innent Böldgyi felől az Tisza felé az Vétyefokáig (kit az méltóságos Keglovicz familiától örökössen vettem meg), egészen és ugyan deregegyházy pusztámnak az Kórógyon innent Szentes felé való részit, nem különben szegvári pusztámnak a Sáphalmon belül való Kondra vize tekerületinél fogva szegigógányig által az Kórógyon az Balassahalmáig, ugy az Kurcán túl Tiszáig nádassát, amint eddig birták és onnant az Ludashalmáig az Vásárhelyi ut felé való részit adtam s engedtem ezen folyó esztendőre árendában felyebb nevezett szentessy lakosoknak Száz Rhénes forintokban és egy kocsiban való két jó erős lóban s nemkülönben egy három akós hordó sós halban, kit is mint hogy előttem emberek által megigértenek azért az halat s lovakat hovahamarabb administrálják s ide felszólgálják. Az pénzt pediglen jövendő esztendő napjára jó folyó ezüst pénzül tartozni fognak exolválni, melyért is megnevezett Hékedy egész pusztámot nádgyaival és réttyeivel, földivel s ugy Deregegyházy, szegváry pusztámnak feljedezett részeit megirt lakosok ezen levelemnek ereivel a mai naptól esztendeig szabadossan bérhassák s usualhassák, kinek nagyobb bizonyságára attam ezen kezem irássával és szokott pecsitemmel megerősitett levelemet az jó szomszédságnak csendes megmaradására úgy, hogy az megnevezett pusztáimból se dézmával, se kilenceddel terheltetni nem fognak, hanem ha mit a fellyebb megirt árendám felől nevezett jó szomszédim jóakarattyokból cselekesznek én is hasonló szomszédságos jóakarattal lenni el nem mulatom. Datum in Castro Károly Die 28. 8-br. 1723.

Gróff Károlyi Sándor. (P. H.)“ [12])

12) Városi levéltár régi iratok csomója 549 sz.

Gróf Károlyi Sándor.

Az elrendelt egyezkedési tárgyalások során Csik Péter kir. táblai jegyző 1727-ben tanúztatásokat folytatott a helyszinen a következő három főkérdésre:

1. A hékédi pusztát a bődi pusztától miféle helyek, vagy jelek különitik el;

2. A szegvári pusztának határa Szentes felől meddig megy és micsoda helyek, vagy természeti jelek különitik el a két határt;

3. A derekegyházi pusztának régi határai hol voltak?

A tanúztatások során kihallgatták a szentesi születésű, ezidétt kecskeméti esküdt, Barta Györgyöt, akinek vallomása a pereskedő földesurak kiegyezkedésének alapja lett. A vallomás a városi levéltárban föltalálható s igy szól:

1. Nem tud Bőd és Hékéd között más határt a Tisza folyásánál, mely is hasitja a két praediumot. Ezt pedig onnan tudja, hogy Szentesen születvén és nevelkedvén a hékédi földet eleget élte.

2. Tudja, hogy a szentesi és a szegvári földek között az alább specifikált határok hasitják a két helységet, ugymint: elkezdvén Győ felől a Tiszánál megyen a Lándoron által, onnan keresztül a Kurcán a szigetben, ahol is láttatik egy határ, mely is a két helyet hasitja egymástul — általmenvén a szigeten is keresztül a Sáphalomra, ahol is két halom vagyon, ugyan a kisebbnek tetején vagyon a határ, neveztetvén Kis Sáp-nak, onnand tovább a Sápszékének Vásárhelyi ut felé ugyan a vásárhelyi uton keresztül lát egy halmot, ki is Nádashalomnak hivatlatik, térvén a derekegyházai Fertőnek onnand ki Tatárhalomra, Kórógy partra, a Ludashalom felé egy füzesnek, de ugyan fűz nincsen rajta, csak annak nevezik.

3. Tudja, hogy Derekegyházának határja Vásárhely felé és Ludas felé a Ganéhalom légyen, Szentes felé pedig a Kórógyon innend nincsen valami két dűlőnyire, de a szentesiek régen elszántották s meg nem ösmerhetni, de ha maga a fatens egészséges volna, maga mind megmutogatná.[13])

13) Városi levéltár régi iratok 552 sz.

A tanúk vallomásait figyelembe véve, de főként a Bartha György által bemondott adatok alapján, kijelölték a szegvári és derekegyházai határokat, olyan formán, hogy Derekegyházának mintegy egyharmadát a szentesi határhoz kapcsolták. Majd 1733 augusztus 25-én befejezték a Hékéd körül folytatott hosszú tárgyalásokat és megkötötték az idevonatkozó egyezséget is. Ennek értelmében a pusztát megfelezték és pedig úgy, hogy a Kurca által határolt részt egészen a bődi sziget felső sarkáig Károlyi nyerte s a Szentes felé eső rész pedig a Harruckerné lett [14]). Az egyezség szerint Károlyi Sándor tulajdonába átment hékédi rész elszakadt a szentesi határtól, Csongrádhoz tartozik ma is. Az a rét ez, amely Magyartés alatt terül el.

Harruckern megunta azt a sok kellemetlenséget, amellyel birtokai miatt meg kellett küzdenie s midőn gróf Károlyi Sándorral véglegesen megegyezett újabb királyi adománylevelet kért birtokairól, de amely adománylevélben már pontosan körülirassanak mindazok a puszták, amelyek az uradalomhoz tartoznak. Azonban ekkor váratlan akadály merült föl. A magyar kamara ellenvéleményt terjesztett, a királyhoz, amelyben azt javasolta, hogy az eredeti adománylevélben körül nem irt és hivatalosan 36000 forintra becsült puszták árverésen adassanak el a legtöbbet igérőnek. A király azonban a magyar kamara véleményéhez nem járult hozzá, minden fizetési kötelezettség nélkül kiadta az új adománylevelet, amelyben részletesen föl vannak sorolva a Harruckernnek adományozott városok és községek a hozzájuk tartozó pusztákkal és határrészekkel. Az adománylevél a szentesi határra vonatkozólag igy szól: „Szentes város, Sz. Fábián, Ecser, Veresegyháza, Dónát, Szentlászló, Tőke, Hékéd pusztákkal és Derekegyháza és Bökény határrészekkel“ [15]). Királyság még ekkor nem tartozik a szentesi határ-

14 Városi lt. régi iratok. 559 sz. — Harruckern lt. F—12.

15) Az 1736 évi adomány levelet l. Harruckern lt: A—13; a beigtatási irattot u. o. A—14 sz. — Váradi káptalani levéltár Prot: X—309.

hoz, csak évtizedek multán csatolták által. Az új adománylevél alapján 1736-ban igtatták újfent birtokba Harruckernt, aki ezután kevesebb kellemetlenséggel birta ugyan a nagy uradalmat, de még sem tudta egységesen megtartani, mert a Keglevich familia Fábiánsebestyént csak elpörölte ősi jogán Harruckerntől [16]). A Zay családot pedig 1770-ben 16500 forinttal volt kénytelen kárpótolni a Haruckern család Szentesért, a derekegyházai részért és Bökényért [17]).

Ezek a veszteségek azonban nem sújtották nagyon érzékenyen a Harruckern családot, illetve annak örököseit, mert a fiskus szavatosságot vállalt Harruckernnel szemben s úgy az elveszitett fele Hékédért, mint Fábiánsebestyénért kárpótlást volt kénytelen nyujtani. — Harruckernék Apáczán és Királyhegyesen kaptak összesen 4790 $^{5}/_{6}$ hold földet három részletben, holdját 1200 □-öllel számitva.[18])

Lássuk ezek után a város közviszonyait.

Minden adatunk, amely idevonatkozóan fönmaradt, a mellett szól, hogy a közállapotok kielégitők voltak. A bevándorlás, ha kisebb mértékben is, még mindig folyamatban volt s a lakosság számbeli gyarapodása karöltve ment az anyagiakban való megerősödéssel. Különösen a jószágtenyésztés vett erősebb föllendűlést, olyannyira, hogy 1732-ben már az eddig bérelt puszták nem adtak elegendő legelőt a jószágoknak és évi 300 forintért Királyságot is haszonbérbe vette a város közönsége.[19]) De az anyagi jólét emelkedése mellett bizonyit az is, hogy a város közönségére kivetett ugy nevezett hadiadó már 2287 forint 53 dénárra emelkedett. Horribilis összeg ez, ha meggondoljuk, hogy több, mint négyszeresére rug az egy évtizeddel az előtt fizetett adónak. De könnyű megérteni ezt a hirtelen való emelkedést, ha tudjuk, hogy az adó alapja nem a jobbágyok jövedelme volt, ha-

16) Harruckern levéltár F—38.
17) Harruckern levéltár F—84.
18) Harruckern lt. F—41, 42, 45 103 sz.
19) Városi lt. Acta urbariala 7 és 9 sz.

nem annak megállapitásánál munkaerejét, családjának tagjait, cselédeit és jószágállományát vették figyelembe. S a város lakossága minden zúgolódás nélkül fizette az adót, nem volt itt semmiféle zendülés, mint a vármegye többi községeiben ismételten megtörtént.

A város közigazgatási ügyei felől keveset tudunk. A legfontosabb tudósitás arról szól, hogy a birótétel minden évben Szent György napján volt a templomban s ugyanazt az egyént két egymásután következő esztendőben birává sohasem választották. A városi tanácsnak a birón kivül tizenkét tagja volt, a biró egyszersmint a református egyház főgondnoka s a tanácstagok az egyház presbiterei valának.[20]) A főbirák névsora 1736-tól 1740-ig a következő: Vecseri Mihály (1736), Nagy György (1737), Médi Mihály (1738), Nagy Péter (1739) és Török György (1740). A nótáriusok neve Horváth János után, aki 1725-ben uradalmi ispán lett, ösmeretlen egészen 1740-ig, amidőn a város jegyzője Török János lett. Azok a jegyzőkönyvek, amelyeket Török vezetett már feltalálhatók a városi levéltárban[21]) hasolóképen az 1736-tól vezetett birói számadások is.

Médi Mihály 1747-48.

A református egyház lelkipásztora Tudós Pápai Ferenc volt, aki 1720-ban jött Szentesre Sukoróí István után. Csöndes, nyugodt ember, akit lehetetlen volt meg nem becsülni. Hivei szeretetét a legrövidebb idő alatt megnyerte és feledtette a szentesiekkel Páthi Miklóst, aki miatt a hivek Sukoróival soha megbarátkozni nem tudtak. „Hivatalában tudós és munkás ember volt, akinek egész pályája a kegyességnek volt a példája“. Működésének ideje azokra az évekre esik, amidőn Harruckern János György a szentesi uradalmat szervezte és a legtöbb áldozatot hozta meg a

20) Szentesi ref. ekl. hist. I. k.

21) A jegyzőkönyv cimlapja ezt a föliratot viseli: „Szentes Mező Várasa Protocoluma Mellyben a város székin folyó Törvényes Causak ugy a váras közönséges és megmaradására tartozó rendes Végzések emlékezetre följegyeztetnek az 1740 és következő esztendőkből.“ E cimirás alatt ott áll Török János aláirása.

város fejlődése érdekében. Annyi küzdelem és szenvedés után méltán nevezi az akkori idők krónikása a Pápai Ferenc lelkészségének idejét a boldogság aranyidejének, mert a várost ez idő alatt sem elemi csapások, sem ragályos betegségek pusztitásai nem érték, hanem egy fenkölt gondolkozású földesúr atyai jóindúlatától támogatott lakossága épen ezidétt gyarapodott legerősebben anyagi javaiban.[22])

Ebben találjuk annak az okát, hogy amidőn 1735-ben, a szomszédos Békésmegyében, Rákóczi nevének hangoztatásával, a vallásszabadság biztositása és az adóterhek könnyitése jelszavával, a Péró-féle lázadás kitört, az egész vidéket lázbahozó mozgalom a szentesieket hidegen hagyta. A városban a nyugalom honolt, de amidőn Csongrádmegye alispánja, Andrássy Zsigmond, a lázadók ellen fegyverbe szólitotta a vármegye közönségét, épen a szentesiek voltak a legelsők, akik táborba siettek. A lázadókat az erdőhegyi harcban szórta szét a fölkelt nép. A lázadók egyik vezérét, Sebestyént, szentesi ember fogta el és juttatta a hóhér kezére.[23])

A szentesiek aranyideje azonban 1738-ban véget ért. Ekkor inditotta meg minden igaz ok nélkül a háborút a török ellen III. Károly király. A háború folyamán városunk lakosságát is hadi fuvarozásra kényszeritették azon felül, hogy eleség szolgáltatásra is kötelezték a Délvidéken operáló hadak számára. A hadjárat azonban veresget vereség után hozott a királyi hadakra s ezen felül a pestis veszedelmét zúditotta az országra. A borzalmas nyavalya először Temesvárott ütött ki, azután Erdély vármegyéiben s onnan terjedt

22) Szentesi ref. ekl. hist. I k. V. rész.

23. Petrák Ferenc krónikája: „1735-ben a rác Péró haramia bandája ellen kellett a lakosságnak fegyvert fogni. Az egész megyéből összesereglett lakosság vezére volt az akkori csongrádmegyei alispán Andrássy Zsigmond. A rablóbandát Erdőhegyesnél, Aradmegyében, semmisitették meg a békés és csongrádmegyei lakosok. Az egyik vezért, Sebesténytt, a szentesi Bokor Ferenc fogta el, rác Péró is elevenen került kézre. A szentesiek közül elesett 12, megsebesült 7.“

Peró és társai kivégzése.

tovább rettentő gyorsasággal. A járvány Csongrád vármegye terűletén Szegváron lépett föl először, ahová a hadi fuvarozást teljesitő lakosok hurcolták be. Néhány nap múlva azonban már Szentesen is szedte az áldozatokat.[24])

Leirhatatlan félelem fogta el a lakosságot. A vármegye a helytartótanács rendelkezéseihez képest széleskőrű óvóintézkedéseket tett. Első sorban az egyes községek közötti érintkezést szüntették meg, betiltották a kompok közlekedését, a Tiszán és a Kurcán fegyveres őrséget állitottak föl, amelyek minden átkelési kisérletet megakadályoztak. Azután a vásárok beszüntetésére kerűlt a sor s midőn mindezek az intézkedések elégtelenek bizonyúltak elkülönitették a betegeket, a fertőzött helyeket zár alá vették s az elhaltak ruháit megégették. Mindazáltal a nyavalya alig szűnt meg még a tél folyamán is és az 1739 év nyarán még fokozottabb mértékben ütött ki. A halottak száma most már kilencvenre is fölment naponta. Az óvóintézkedéseket megszoritották. Mind hiába. Augusztusban a pestis elragadta P á p a i Ferenc lelkészt is, utódát, C z e g l é d i Istvánt, október elején szintén elvitte a vész. Ekkor már megtiltották a templomba járást s Czeglédi csak a templom keritésén belűl prédikálhatott. Czeglédi után H a r s á n y i György lett a szentesi eklézsia lelkésze, de ő csak épen beköszöntő prédikációját tarthatta meg, mert megkapta a pestist és belehalt.

A megdöbbenést elképzelni is lehetetlen, amit a prédikátorok gyors egymásután történt elhalálozása keltett. A vármegye Harsányi utódját P a p p Ferencet már a prédikációk tartásától is eltiltotta és kötelezte arra, hogy a népet figyelmeztesse a veszedelemre, amely a betegek látogatásával jár. Ennek a rendelkezésnek inditó oka az volt, hogy

24) Petrák Ferenc krónikája: „Az 1739 esztendőben sok száz lelket tett sirban a guga halál, mely nyavalya igy kezdődött: az ember bal hóna alatt támadt egy kis csomó, mint egy babszem, amely mikor akkorára megnőtt, mint egy tyuktojás az embert megölte. És ha este támadt reggelre megölte. A halottak száma egy nap fölment kilencvenre.“

a pestis épen a két református városban, Vásárhelyen és Szentesen, aratott legbővebben s ezt a népnek a predestinációban való hitére vezették vissza. Volt benne némi igazság, mert a népben az a meggyőződés élt, hogy ha a pestisben kell valakinek meghalnia, úgy is meghal benne, ha bármennyire is óvja magát, ha pedig nem ez a végzete, úgy is megszabadúl a veszedelemtől. A tilalmaknak, papi tanácsoknak épen ezért nem volt sok foganatja, a két református városban az óvóintézkedéseket a legnagyobb szigorúság dacára sem lehetett megtartatni.[25])

El sem űlt még a járvány, amidőn újabb csapás zúdúlt a népre. A szentesi határ legnagyobb részét elboritotta a vizáradás. Szántani és vetni úgy szólván egyáltalán nem lehetett s mindehez még 1740-ben hozzájárúlt a marhavész, amely megfelezte a gazdák jószágállományát.[26])

Azt a csapást, amelyet Szentes népe ebben a három esztendőben elszenvedett, megközelitően sem lehet meghatározni. Megdöbbentő adat s ebből következtethetünk némikép a pestis pusztitásaira, hogy 1739-ben a pestisben elhaltak száma 1099-et tett ki. Olyan szám ez, amely csaknem egyenlő a a város 1715 évi népességének számával. A lakosságában s igy munkaerejében megfogyatkozott várost az árviz és a marhavész anyagiakban sújtotta kegyetlenűl, pedig a megpróbáltatásoknak hosszú sora még ezután következett . . . Mintha igaza volna a krónikásnak, hogy Pápai Ferenc halálával az aranykor szűnt meg Szentes népe számára.

---

25) A helytartótanács tiltó rendelete a vármegye levéltárában. Szentesi ref. ekl. hist. I. k. V. r.

16) Petrák Ferenc krónikája: „1740-ben, a megszünt pestisre, iszonyú baromdög következett, mely a lakosságot majd nem minden jószágából kipusztitotta.“

XV.

Országos közállapotok. — A viszonyok Szentesen. — Harruckern János György halála. — Harruckern Ferenc az új földesúr.. — Német katolikusok telepednek meg a városban. — A reformátusok templom bővitési törekvése. — Perger János a reformátusok ellen. — Deputáció Bécsbe. — Vizsgálatok a templom dolgában. — A templomot elveszik a reformátusoktól és a katholikusoknak adják át. — Az új református templom épitése és az azzal járó nagy kellemetlenségek. — Megalakúl a katholikus egyház Szentesen. — Közállapotok. — A város ügyei. — Változások a város szervezetében. — Gazdasági viszonyok.

A város történetének egyik legküzdelmesebb és legnehezebb évtizedéhez jutottunk el. Hogy azonban az eseményeket kellően megérthessük, röviden ki kell térnünk az országos közállapotokra. A szatmári békekötést követő korszak a katholikus egyház teljes diadalmának és hatalmának ideje volt, amely megsemmisitette mindazokat az eredményeket, amelyeket évszázados harcokban kivivtak a magyar protestánsok. Miként a múltban a protestánsok üldözése a nemzeti életnek elernyedését és a bécsi kormány abszolútisztikus törekvéseinek kisebb, vagy nagyobb mértékben való érvényesülését is jelentette, akként most is, amidőn a pragmatika szankció becikkelyezése után,

mint tartományt kezelték Magyarországot s a magyar országgyűlés egyszerűen adó és újonc megszavazó géppé süllyedt alá.

A nemzeti erő senyvedésével karöltve járt a protestánsok fokozatos elnyomatása. A keményebbnél keményebb hangú rendeletek egymást követték, amelyek nyirbálták a protestánsok jogait s mindezeket betetőzte a III. Károly király által kibocsátott Carolina resolutio[1]), amely a protestánsok vallásszabadságának teljes megsemmisitését jelentette. Ez a királyi rendelet vezette be Csongrád vármegyében is a protestánsok igazi üldözését, amelynek a legnagyobb eréllyel való keresztülvitelét az akkori váci megyéspüspök, gróf Althan Mihály Frigyes biboros, állandóan és hathatósan sürgette.

A vármegye két református városának, Szentesnek és Vásárhelynek, lakossága nem egy könnyen adta meg magát. Hathatós támogatóik voltak fölvilágosodott földesuraik, Harruckern és Károlyi. Legjobban sértette a reformátusok önérzetét az úgynevezett dekretális ünnepek megtartása, amelyeket a református lelkipásztorok testi fenyiték büntetésének terhe alatt voltak kötelesek a szószékről kihirdetni s ezeken a napokon a lakosságnak általános munkaszünetet kellett tartani.

A szentesiek azonban nem sokba vették a parancsot. Kitűnik ez abból, hogy már 1725-ben azt jelentette a váci prépost az alispánnak, hogy a szentesiek Szent Imre napján egész napon át dolgoztak s amidőn e miatt őket a csongrádi plébános megintette, csaknem föllázadtak. Majd 1731 szeptember 17-én, a megyegyűlésen, jelentette az

1) A Carolina resolutio szerint a reformátusok szabad vallás gyakorlata csak az artikuláris helyeken van megengedve, ezen kivül kötelesek a protestánsok a katolikus lelkészeknek dijakat fizetni. A protestáns lelkészek a katolikus főesperesek vizsgálata és felügyelete allatt állanak. Házassági pörökben a katolikus püspöki hatóság itél. A protestáns vallásra áttért katolikusokra a világi hatóságok tetszés szerinti büntetést szabhatnak. Vegyes házasságot csak a katolikus lelkész előtt szabad kötni. A katolikus ünnepek megtartandók. A katolikus esküforma, Szüz Mária s a szentek megemlitése, a protestáns tisztviselőkre is kötelező.

alispán, hogy Máté apostol ünnepén a szentesi és vásárhelyi reformátusok egész napon át dolgoztak s midőn e miatt biró elé állitották őket azt felelték, hogy ezután is dolgozni fognak ezen a napon. A vármegye nem hozott határozatot, hanem fölirt a helytartótanácshoz, ahonnan a legrövidebb idő múltán az a válasz érkezett, hogy a rendeletet a legszigorúbban kell végrehajtani.[2])

Ilyen viszonyok közt könnyű elképzelni, hogy a vallási elfogúltság miatt mennyi kellemetlenséget kellett még a tiszta református községek lakosságának is elszenvedni. Szentesen aránylag még könnyebb volt a helyzet, mint Vásárhelyen, mert Szentesen jóformán nem akadt egyetlen más vallású sem, mindenki református volt. A város lakossága és a földesúr tisztjei egyaránt.

Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet, amint Harruckern János György 1742 április 18-án meghalt. Az új földesúr: Harruckern Ferenc, bár mindenben igyekezett atyjának példáját követni, jobbágyairól ő is atyailag gondoskodott s noha vallási tekintetekben a legfogúlatlanabb emberek közé tartozott, a megváltozott viszonyok közepett, nem lehetett a szentesi reformátusok érdekeinek olyan szószólója, mint atyja volt. Felsőbb útasitások nyomán cselekedett és akarva nem akarva, kénytelen volt megváltoztatni atyja rendszerét. Uradalmi tisztekül csak katholikusokat alkalmazott és Szentesre is ő telepitette az első

2) L. a rendeletet erdetben a vármegyei levéltárban. Az ugynevezett dekrétalis ünnepek ezek: 1. A vasárnapok. 2. Kis karácsony (Ujév). 3. Vizkereszt. 4. Pál fordulása. 5. Gyertyaszentelő. 6. Mátyás apostol. 7. Szent József. 8. Gyümölcsoltó. 9. Nagy csütörtök. 10. Husvét vasárnap, hétfő és kedd. 11. Adalbert püspök és vértanú. 12. Szent György. 13. Fülöp és Jakab. 14. Szent kereszt föltalálása. 15. Áldozó csütörtök. 16. Pünkösd vasárnap, hétfő és kedd. 17. Urnapja. 18. Keresztelő szent János. 19. Szent László. 20. Péter Pál. 21. Sarlós Boldogasszony. 22. Mária Magdolna. 23. Ur szine változása. 24. Jakab. 25. Szent Lőrinc. 26. Nagy Boldogasszony. 27. Szent István. 28. Bertalan. 29. Kisasszony napja. 30. Szent kereszt fölmagasztalása. 31. Máté apostol. 32. Szent Mihály. 33 Simon Juda. 34. Mindenszentek. 35. Imre herceg. 36. Szent Márton. 37. Erzsébet. 38. Katalin. 39. András apostol. 40. Boldogasszony fogantatása. 41. Szent Tamás. 42. Karácsony. 43. Szent István vértanú. 44. Szent János. 45. Aprószentek. 46. Ezen kivül az eklézsia védszentjének ünnepe.

Báró Harruckern Ferenc

katolikus családokat, amiben szintén a felsőbb körök óhajtása szerint járt el.

A letelepitett katholikus családok német származásúak, jobbára kézművesek, voltak.

Harruckern Ferenc ezzel a telepitéssel azt a célt akarta szolgálni, hogy uradalma e nagy központjában az ipar is föllendűljön. A szándék szép volt, de nem vezetett célra; mert a nyelvben és vallásban idegen telepűlőket kedvetlenűl fogadta a régi lakosság. Kellemetlenség kellemetlenséget követett hamarosan. A németet sehogysem akarta szivelni a város lakossága, viszont a beköltözött katolikus németség elnyomottnak érezte magát s a súrlódások minden naposak lettek. Kiváltképen a vallás miatt. Ebben a kérdésben pedig a reformátusok csak a rövidebbet húzhatták az országos viszonyok következtében, amikor a földesúr is csak eszköz volt a katholikus klérus kezében.

A nehány katolikus család lelki szükségleteit eleintén a csongrádi, később a szegvári plébános látta el. Ugyde a szentesi katolikusok bármilyen kevesen is voltak, szerették volna, ha maguknak lenne templomuk és lelkészük. Anyagi erejük azonban kicsiny volt ahoz, hogy templomot épitsenek és lelkészt állitsanak, a legkönnyebb megoldási módhoz kivántak folyamodni: elvétetni a hatalommal a reformátusok templomát, hiszen ezidétt országszerte ismételten megtörtént, hogy valami ürügy alatt elvették a protestánsoktól a templomot. Szentesen is nem annyira jogcim kellett ehez, mint alkalom.

Ez pedig nem nagyon sokáig késett.

A szentesi református hivek jelentékeny megszaporodása folytán az 1701-ben renovált templom, amely különben is roskadozó félben volt, szűk lett, ünnepi alkalmakkor nem volt képes magába fogadni a templomba sereglő sokaságot. Az egyház presbiteriuma, egyszersmint a város tanácsa, elhatározta, hogy kijavittatja és bővitteti a templomot, esetleg, hogy ha arra engedélyt tud kieszközölni, egészen ujjáépiti. Egyelőre úgy segitet-

tek a tarthatatlan helyzeten, hogy deszkából tágas szint épitettek a templom elé. De ez a megoldás sértette a vagyonos polgárság önérzetét. Mind jobban sürgették az épitkezést, nem is gondolván arra, hogy akkor már megmozdúltak a katolikusok, hogy a templomot megszerezhessék maguknak.

Perger János volt az a szentesi katolikus, aki a harcot megindította a templom elvétele érdekében. Ha a hagyományoknak hinni lehet a bosszúállás vezette működésében azért, mert Vecseri Mihály főbiró valami kisebb bűncselekményért lehúzatta a deresre s ráadásúl még ki is hordatta a határra.[3]) Perger egyenesen a kerületi espereshez, Németh y János mindszenti plébánoshoz, ment és elmondotta, hogy a szentesi reformátusok bitorolják Szentesen a templomot, mert az valamikor katolikus templom volt, most még ráadásúl ki is akarják bőviteni, hogy igy eltüntessenek minden bizonyitékot, ami a templom eredetét bizonyitaná. Kérte, tegye meg a szükséges lépéseket, hogy a templom jogos birtokosainak, a katolikusoknak kezére visszamehessen s végűl hogy a szentesi katolikusokat mentse meg a város református elűljáróinak hatalmaskodásától, mert a szentesi katolikusok által eltűrt szenvedések minden fogalmat meghaladnak.

Némethy a Perger panaszát nyomban közölte a váci megyés püspökkel, gróf Althan biborossal. Ez a panasz pedig épen elegendő volt, hogy a türelmetlenségéről hires püspök, aki még a Carolina resolutiot is kevesellette a katolikus egyház érdekeinek megvédelmezésére, — latbavesse minden befolyását a templom elvétele érdekében. Nyomban elrendelte a templom megvizsgálását abból a szempontból, hogy a Perger bemondásai mennyiben felelnek meg a valóságnak. Mialatt ezek történtek a szentesi református egyház részéről Becsei Mihály, Vecseri Mihály, Török György,

3) Szentesi Lap 1885 évi folyam: „Szépapa és unokája“ cimű cikk.

Médi Mihály, Dobos János és Nánási Márton a város azidétti jegyzője deputációba mentek Bécsbe a földesúrhoz, akitől azt kérték, hogy a templom kibővitése, esetleg újjáépitése megengedéséért legfelsőbb helyen benyújtandó kérelmüket támogassa. Harruckern Ferenctől biztató igéretet nyert a deputáció s annak tagjai azzal a biztos reménységgel tértek haza, hogy a kérelem a legrövidebb időn belül kedvező elintézést nyer.

Ekkorra azonban leérkezett Vácról a püspöki rendelet Némethy espereshez, aki Vinczze György csongrádi és Almássy András szegvári plébánosok társaságában átjött Szentesre és megvizsgálta a templomot. A három katolikus lelkész megállapitotta, hogy a szentesi templom valamikor katolikus templom volt s igy azt a reformátusok nem hogy ki nem bővithetik, hanem kötelesek visszaadni a katolikusoknak. Az alap, amelyen ez az állitás fölépült az volt, hogy a templom egyik falán kereszt volt látható. De ez a kereszt nem a templom katolikus jellege mellett szólott, azt a várost félévszázaddal annak előtte megszállva tartó oláhok készitették s amit a reformátusok nem távolitottak el, mert nem törődtek vele s nem gondoltak arra, hogy a kereszt miatt ilyen nagy bajok is származhatnak valaha.

A városi előljáróság tiltakozott a három plébános eljárása ellen s a vármegyéhez fordult. Föltárván a helyzetet új vizsgálatot kért. A vármegye az új vizsgálatot az 1745 évi augusztus hó 23-án tartott közgyűléséből elrendelte s azt Lábady Ádám alispán, Zeffiri Imre szolgabiró és Huszár József esküdt másnap már foganatositották is és azonnal jelentést tettek. A jelentés szerint a templom 7 öl hosszú, $3^1/_2$ öl széles, abba legföllebb 300 ember fér meg s hogy épitése után itélve sohasem volt katolikus templom. A vármegye ezt a jelentést tudomásúl vette s közölte a szegvári plébánossal, aki tiltakozott a vizsgálóbizottság jelentésében foglalt vélemény ellen. Ezzel a tilta-

kozással került most már a jegyzőkönyv a helytartó tanácshoz.[4])

A szentesi reformátusok szivszorongva várták a döntést, amely a következő, 1746 év júliusában érkezett le a vármegyére. Ennek a rendeletnek tartalma a következő volt:

A szentesi templom, amely eddig a reformátusok birtokában volt, a katolikusoknak adandó által. A reformátusok nagy számára tekintettel ő felsége kegyelmesen megengedi, hogy a földesúr a reformátusok részére új imaház és harangláb épitéséhez helyet jelöljön ki. Az imaház azonban csak vályogból, vagy puha fából épűlhet, mind-

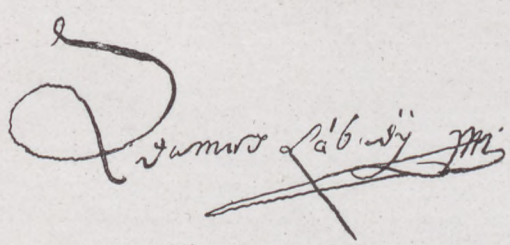

Lábady Ádám alispán aláirása.

azonáltal a gyakori árvizekre tekintettel a fundamentum égetett téglából, vagy kőből való lehet, de aképen, hogy a szilárd anyagból épitett alapzat a földszine fölé legfölebb csak két lábnyira emelkedhetik. Az új imaház fölépitéséig a reformátusok használhatják a régi templomot, de nehogy az épitkezés elodázásával az átadást elhalasszák, az imaház fölépitésére záros határidőt tűzzön ki a vármegye. Az átvétel után a régi templom, amely katolikus jellegű, a katolikus szertartás szerint engeszteltessék ki és a szegvári anyaszentegyházhoz csatoltassék. Meghagyja ő felsége a vármegye rendeinek, hogy mindazt, ami az ősi hit gyarapodására szolgál, az egyházi hatóság bevonásával és a földesúr közbenjöttével fölhasználni el ne mulasszák. Arra tekintettel pedig, hogy a jelentések-

4) Eredeti jegyzőkönyv a vármegyei levéltárban.

ből az tűnik ki, mintha Szentesen a katolikusokat a nem katolikus előljáróság üldözné, elrendeli ő felsége, hogy a vármegye a maga hatóságának tekintélyével vessen véget ennek az állapotnak és a katolikusokat minden sérelemtől oltalmazza meg.[5])

Ezt a legfelsőbb rendeletet a vármegye július hó 25-én, Hódmezővásárhelyen, tartott ülésében hirdették ki s ugyanakkor kimondotta a vármegye, hogy a reformátusok új templomukat egy éven belül kötelesek fölépiteni, illetve, amennyiben 1747 július 27-ig föl nem épitenék is az új templomot, a régi templomot kötelesek átadni a katolikusoknak. Az épitendő templom helyét azonban ekkor még nem jelölték ki és arra nézve sem határoztak, hogy mekkora lehet az új templom. Pedig ezt szerették volna tudni legjobban a szentesi reformátusok.

Azonban várniok kellett heteken keresztül, mig végre sok húza-vona, halasztás után megadta az épitkezési engedélyt a vármegye, kijelölvén az új református templom helyéül a városháza és az uradalmi nagy istálló közötti szemét és trágyarakodót, megállapitván, hogy a templom 18 öl hosszú és 7 öl széles lehet, de külsejére nem szabad hasonlitani a katolikus templomokhoz. Mélyen sértette ez az intézkedés a református hiveket, de nem tehettek ellene semmit, bele kellett nyugodniok. Elfogadták a helyet és beletörődtek az épitkezés mikéntjébe is.

Az idő előre haladt voltára tekintettel nem kezdtek az épitkezéshez 1746-ban, hanem csak a következő év április harmadikán, Husvét után való szerdán s az alapkövet április 5-én helyezték el istenitisztelettel kapcsolatban. Az első téglát G á l István lelkész helyezte el „az épitendő templom fundamentumának napkelet felé néző alsó szegletén“, utána G á l o s Mihály, református tiszttartó

5) Kelt 1746 július 5-én. Aláirták: Esterházy József, Fábiánkovics György és Domsics Mihály. Eredetben a vármegyei levéltárban.

és ennek nagyobbik fia Gálos Sámuel, főkomiszárius, majd Becsei Mihály főbiró és a városi tanács tagjai, azután a nevezetesebb emberek és asszonyok, végül az iskolás gyermekek helyeztek el egy-egy követ a fundamentumban, mindannyian az Isten nevének segitségül hivásával.[6])

Az alapkő letétele után serényen folyt az épitkezés. A református hivek vetélkedtek abban, hogy a költségeket közadakozás útján előteremthessék. Csak városi tanács tagjai többet adtak az épitkezésre 500 forintnál, de mint az egyház históriája megjegyzi „a legszegényebb béres emberek is szivesen alamizsnáskodni el nem mulasztották.“[7]) Azonban az épitkezés nem ment minden baj nélkül. Midőn a tégla alappal készen voltak a templom négy sarkát is téglából épitették föl — amire, mint az egyház históriája mondja, megyei uraknak és pedig méltóságosaknak is, igéretét és biztatását nyerték — az 1747 június 20-án tartott megyegyülés az épités abbanhagyását rendelte el s a helytartótanácshoz irt föl, ahonnan „a kőlábak eltávolitása iránt igen kemény és dörgedelmes parancsolat küldetett vissza.“[8])

Itt tartott még az épitkezés, amidőn felvirradt 1747 július 27-ike, amely napon a mult évi határozathoz képest a templom elvételét végrehajtották. Az utolsó református istenitiszteletet 1746 július 26-án tartották a templomban, amikor is Gál István, az akkori református lelkipásztor, ezen alapigéket vevén fel: „Ha a Te orcád nem jár mi előttünk, ne vigy ki minket erről a helyről“[9]) olyan prédikációt tartott, „amelyet keserves szivvel hallgattanak a hivek és amely még a kősziklákat is meginditotta volna.“

A templom elvételét Némethy János esperes,

6) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. IV. r. A következő gyermekek helyeztek el egy-egy téglát: Bertók János, Kaszap Mihály (a kántor fia), Balogh István, Molnár István, Kovács Pál, Szöllősi János, Lénárt Mihály, Barta György, Dögei István, Szél János, Rácz János.

7) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. IV. r.

8) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. IV. r.

9) Mózes II. könyve XXXIII. r. 15. v.

foganatositotta. Július 27-én lepecsételte a templomot s ezzel az elfoglalás végre volt hajtva. Mint a szentesi református egyház históriája mondja: „ezután ebédhez ülének az urak, kik most sokkal számosabban jelentek meg, mint máskor, a bérekesztő mulatságnak poharát ilyen kívánsággal ajánlották egymásnak: Több kálvinista templomokat is foglalhassunk.“[10])

A templom elvétele után a városi előljárók azzal a kéréssel fordúltak Némethyhez, hogy a templom fölszerelési tárgyai és megmozdítható belső épitményeit, valamint a templom előtt épitett nagy szin elhordtását engedje meg. Ezt a kérelmet teljesitette Némethy és július 28-án feltörte a pecséteket és megengedte, hogy a kért dolgokat elhordhassák, de mindezt azon az egyetlen napon kellett teljesiteni. A forró júliusi napon munkához látott tehát az egyház minden munkabiró tagja: férfiak, asszonyok, serdült gyermekek elkeseredve ugyan, de fáradhatatlanúl, étlen és szomjan, végezték ezt a szomorú munkát, amelynek látása magát Némethyt is szemmel láthatóan meghatotta. Minden berendezési tárgyat visszakapott az egyház, csak a középső harangot nem, amelyet a visszaadás igéretével visszatartott Némethy azért, hogy a katholikusok használhassák addig, amig harangot nem tudnak szerezni.[11])

A templomától megfosztott református egyház hivei a Vecseri Mihály házának udvarán állitották föl az elhordott nagy szint és ott tartották július 30-ától kezdve istenitiszteleteiket egészen addig, amig végre 1747 december 3-án, Advent első vasárnapján, át nem adhatták rendeltetésének új templomukat. Addig azonban sok kellemetlenkedéssel, rossz akarattal, gyűlölséggel kellett megküzdeniök.

Emlitettük, hogy a templom kőlábainak lebon-

10) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. III. r. — A harangot két év múlva, r.,amely a templom elvételéről szól. 1748 október 18-án, valóban vissza
11) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. III. is kapta a ref. egyház.

tását a helytartótanács elrendelte. Ezt végrehajtották, de ekkor meg a templom ablakai, ajtói, majd a prédikáló szék kőalapzatai szúrtak szemet s ezeket kellett lebontani, átalakitani és újraépiteni. Az ablakok ellen az volt a kifogás, hogy kőből faragott szélei vannak s bár azt, hogy az ablakokat igy épitsék, maga a vármegye főispánja, gróf Haller István engedte meg — az ő távol-

Gróf Haller István főispán.

létében, 1747 szeptember 2-án, tartott megyegyűlés elrendelte a kövek kiszedését. Ekkor már a templom teteje épült s a bontás az épület megmaradását veszélyeztette, de nem használt semmiféle könyörgés, a köveket ki kellett szedni. Ez sem volt elég, mert berakatták a templom északi ajtaját, lebontatták a prédikáló szék és a kar kőlábait is. Fagerendákkal kellett azokat pótolni.

Ennyi küzdelem között végre csak elkészült a templom. A fölavató prédikációt Tudós Füredi

Mihály, vásárhelyi lelkész, a környékbeli református egyházak szeniora, tartotta. Az ünnepies alkalomra nemcsak a környékbeli lelkészek, de vidéki református hivek is sereglettek össze s a tágas templom nem volt képes befogadni az összegyülekezett sokaságot. Mint másfél év előtt a keserűségnek, most az örömnek könnyei ragyogtak a szemekben.

A templom fölépitése és fölavatása után jogosan hihették a szentesi reformátusok, hogy az épitkezés alatt átszenvedett méltatlan megaláztatásoknak és kegyetlen zaklatásoknak vége szakad. Azonban nem igy történt. Nyolc hónap múlva, 1748 augusztus hó 23-án, megjelent Szentesen a szegvári plébános a vármegye egyik esküdtjének kiséretében nehány szegedi kőmives mesterrel s a templom falát egy teljes héten keresztül fúrták, lyukgatták: égetett téglákat kerestek benne. Ennek az újabb támadásnak az volt az előzménye, hogy az alispánnal megjelent egy kőmives legény, aki a templom épitésénél dolgozott s azt adta elő, hogy a templom falába titkon több helyen égetett téglát épitettek be. Ez a kegyetlen rombolás csak akkor szünetelt, amidőn a templomban az istenitiszteletet tartották, de ekkor is a kőmivesek szivességéből, akiket erre M é d i Mihály a város ezidétti főbirája kért meg.[12])

Talán a templom minden falát kifúrkálták volna, ha közbe nem lép a főispán, gróf Haller, aki, midőn augusztus 31-én átjött Szentesre, valósággal megdöbbent a kegyetlen pusztitáson, amit a szegvári plébános parancsára végrehajtottak. A templom fala 12—13 helyen olyan szélességben volt keresztül lyukgatva, hogy a legvastagabb karú embernek is átfért volna rajta a mentés karja. A főispán azonnal beszüntette a rombolást és elrendelte, hogy a pusztitást okozta károkat haladéktalanúl helyrehozzák. A főispán parancsának természetesen foganatja lett, de amint a főispán el-

12) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1748 évi krónika.

hagyta a vármegyét, nyomban újabb pusztitás következett. Ezúttal a templom ajtói fölött a falba épitett tölgyfa gerendákat bontatták ki, hogy a „templom erőtlenebbé tétessék.“[13])

A református egyház eme nehéz napjaiban alakúlt meg a szentesi katolikus egyház. Báró Harruckern Ferenc 1746 augusztus 13-án kelt levelében kijelentette, hogy a reformátusoktól elvett templomot saját költségén renováltatja s a leendő szentesi plébános fizetéséhez önként hozzájárúl 60 forinttal. Az eklézsia megalapitása igy biztositva lévén a templom renoválásához hozzáfogtak s 1748 október 28-án elfoglalta állását a legelső szentesi plébános Pruszkay Sámuel. A plébános beigtatása nagy ünnepségek közt ment végbe s ugyanakkor másodszor is fölszentelték a templomot.[14])

Ezek az itt elmondottak sejtetik az olvasóval, hogy mennyire nyomasztóak voltak a közviszonyok Szentesen ebben az évtizedben. A három évig tartott pestis irtózatos nyomokat hagyott hátra s a vallásában üldözött lakosság jóformán minden kedvét elvesztette. Mindezekhez még az is hozzájárúlt, hogy egyik esztendő a másik után újabb és újabb elemi csapást hozott. Pedig elkeltek volna jó esztendők, mert az adó évről évre emelkedett. Igy például az 1748-adik esztendőben csak a vármegye háziadójában 748 forint $52^1/_2$ dénár volt kiróva a szentesiekre s a hadi adó ennek az összegnek a négyszeresét tette ki.[15]) A nagy összegeket pedig az elemi csapások által is sójtott és a templom épités költségeivel erősen megterhelt lakosság csak nagy nehezen tudta fizetni.

A város főbirái voltak: Becsei Mihály 1741, Vecseri Mihály 1742, Nagy György 1743, Médi Mihály 1744, Dobos János 1745, Becsei Mihály 1746, Médi Mihály 1747–8, Vecseri Mihály 1749, Becsei

13) Mint az előző.

14) A templom, elvétele után — mint a ref. ekl. hist. mondja — harmad napon, az odagyűlt sokaságnak jelenlétében, azok cerimóniái által, ajándékoztatott Szent Anna asszonynak.

15) Zsilinszky: Csongrádmegye tört. II. k.

Mihály, illetve ennek halála után[16]) Kormány Mihály 1750. A jegyzői tisztet Török János és Nánási Márton, illetve Török halála után Nánási Márton és Hajdú János töltötték be.

A jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy esküdt uraimék nem túlságosan erőltették meg magukat kötelességeik teljesitésében. Olyannyira nem, hogy 1742-ben már végzést kellett hozni arról, hogy azok az esküdtek, akik a biró meghivására a gyűléseken meg nem jelennek, birságot tartoznak fizetni.[17]) Ugyanekkor történt, hogy Vecseri Gergely, akit adószedővé választottak meg esküt tett, hogy soha sem fogja ezt a hivatalt betölteni. A városi tanács a biró jelentése alapján foglalkozott ezzel a dologgal és Vecserit eklézsia követésre és egy harmadfű tinó adására kötelezte.[18])

Egyebekben maga a város szervezete is változáson ment keresztül. A régi rend, hogy a birótétel ideje Szent György napja csak addig állott fen, amig Gálos Mihály volt a szentesi tiszttartó. Az ő halála után, 1747-ben, az új tiszttartó, Helther János, fölforgatta a régi rendet. 1748-tól kezdve január elsején választották a birót s az új birót, ámbár a régi szokás szerint a református lelkész föleskette, Helther február 4-én az egész előljárósággal együtt újfent eskütételre kötelezte s ki-

16) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1750 évi krónika: Dicséretes és jó emlékezete maradt Becsei Mihálynak, kihez mindenekben, de kivált a bíróság viselésében, hasonló ember nem volt a városban. Sőt sokan ugy szólanak, hogy itt a Körös-Maros vize közt olyan birónak termett ember nem találtatott volna.

17) 1742 évi junius 5-én tartott tanácsülés határozata: „Mivel az jó rend fentartás azt kivánja, hogy Biró úr Esküdt társaival gyűlést tarcson és jó végzést tegyen, de gyakran esküdt uraimék, úgy mások is Biró úr vetéseire nem compareálnak és igy a közönséges jó szenvedl azért semel semper deliberáltatott, hogy valaki, akár esküdt uraimék közül, akár község közül, biró bevetésére meg nem jelenik elsőben egy forintra, másodssor kettőre, harmadszor háromra megbüntessék irremissibiliter.“

18) 1742 évi tanácsülési jegyzőkönyv január 15-éről: „Vecseri Gergely választatott adószedőségre, de magát megkeményitette és erős hittel megesküdött, hogy fel nem vállalja. — Mivel Vecseri Gergely, midőn esküdtségre felvétetődött, akkor hittel kötelezte magát arra, hogy birája parancsolattya szerint Váras szolgálattyára előáll, most pedig adószedőségre választatván erős hittel megesküdött birája ellen, hogy soha fel nem vállalja — azért egy harmadfű Tinót fog adni és eggy felállással Ekklézsiát fog követni, deliberáltatott.“

jelentette, hogy a jövendőben az esküt majd ő fogja kivenni a birótól és az elűljáróktól. Ugyanakkor az előljárók választásának jogát is konfiskálni akarta, de ettől a szándékától hosszabb rábeszélés után elállott, de abból már nem engedett, hogy a választás csak úgy legyen érvényes, ha ő azt megerősiti. Ezenfelül még az addigi 12 esküdt mellé újabb 12 esküdtet választatott, úgy, hogy a tanács ezentúl a főbirón kivül összesen 24 tagból állott. Az első igy alakitott tanács tagjai voltak:

Médi Mihály főbiró (az első főbiró, aki két egymás után következő esztendőben viselte a főbirói tisztet), id. Vecseri Mihály, Török György, Nagy Péter, Becsei Mihály, Kormány Mihály, Mikecz Gergely, Buzi Mihály, Dobos János, Mikecz János, Székely János, Pap István, Vecseri Gergely, Sasi Kis Márton, Fazekas Péter, Szász János, Zsoldos Demeter, Bazsó János, Váczi István, Szilágyi Ferenc, Sós János, D. Kis Márton, Fél István és Szanyi György.[19])

A város közönsége körében visszatetszést szültek ezek az újitások s meg is kérdezték a tisztartót, hogy miért forgatja fel a megállapodott évszázados szokásokat, mire Helther azt a választ adta, hogy a báró Harruckern uradalom minden községében az a rend, amit ő most vezetett be Szentesen s Szentes sem lehet kivétel.[20]) Ez ellen nem volt apelláta. Amit a tiszttartó akart, meg volt az, ha a város egész közönsége ellenezte is. Természetes azonban, hogy az új rendet hovahamarabb megszokták Szentesen is és lassanként mindenki egészen természetesnek találta, hogy úgy legyen a dolog, amint volt.

Érdekesnek tartjuk és épen ezért közöljük itt annak az eskünek szövegét, amelyet a város főbirái ezidétt letettek. Ez a következő:

„Az igaz Isten, aki Atya, Fiú, Szent Lélek, teljes Szent Háromság, egy bizony örök Isten, engemet N. N.-et, úgy segél-

19) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1748 évi krónika.

20) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1748 évi krónika.

lyen az én igaz hitemben, hogy én főbirói tisztemben, melyre mostanában ezen kösségnek voksa szerént választattam, Isten félelemmel, hiven és nagyserényen eljárok: az itélettételekben senkinek személyére atyafiságáért, szeretetéért, barátságáért, haragért, adományért, félelemért, tetszésért, akármely kigondolható okért nem tekintvén, szántszándékkal igazat nem hamisitok, hamisat nem igazitok, hanem tehetségem szerént lakosnak, jövevények, gazdagnak, szegénynek, árvának és özvegynek ügyöket jól meghallván igazságot és elgyenes itéletet szolgáltatok. A templomra és parókiális házakra, azoknak romladozásainak megtörésére szorgalmatos gondom lészen és az Istennek dicsősségét minden erőmből előbb-előbb mozditani, ahoz képest akármely tzégéres vétkekben élőket megfenyiteni, kiirtani és a várost tisztán tartani, annak megmaradására és előmeneteles épületeire Esküdt társaimmal mindenekben egyetértvén, hasznos tanácskozásokat tartani és jó végzéseket tenni igyekezem, azokkal tett tanácskozásokat pedig és más titkos dolgokat idő-nap előtt és szükségtelenül senkinek meg nem jelentem. Ha valakit és valamely dolgokat, olyanokat, melyek a várasnak gonosz ártalmára nyilván, vagy alattomban volnának s lehetnének, sajditanék és tapasztalnék, minden módon azoknak ellene állván idején elforditani munkálódom. A váras javainak és kezembe jövő költségeinek prédálója nem leszek, hanem azokból, ahová a szükség kivánja illendően sáfárkodván, amennyiben az idő engedi azokat szaporitom és annak idején róluk igaz lelkem esméreti számadást adok. Ezek mellett mind Felséges Koronás Királyné asszonyunk, mind a Tekintetes Nemes Vármegye és Méltóságos Uraság parancsolatját és szolgálatját, amennyiben a kötelesség kivánja, végbevivén, hivatalomat ugy kórmányozom, hogy mindenkinek haragját elkerülni igyekezvén, a várasnak javát, hasznát és csendes békességét mind ezen részekben is megtartsam és megőrizzem. Melyekre az Isten engem úgy segéllyen!“ [21])

A város közönsége ebben az évtizedben is részt vett egy lázadás elnyomásában. Ugy történt a dolog, hogy a Vásárhelyen ellszálásolt Haller ezredbeli katonák 1742-ben titkos összeesküvést forraltak tisztjeik ellen és augusztus 2-án Kadóczy kapitányt

21) Közli Balogh János a „Szentesi Lap“ 1884 évi folyamában.

le is gyilkolták. A vármegye alispánja, Andrássy Zsigmond, ezúttal is fölkelésre szólította a vármegye lakosságát s gyülekező helyül Szentest jelölte ki, miután a lázadó katonák Czibakházán vonták meg magukat. A szentesiek, amint a felszólítást kapták, azonnal kétszáz lovast állítottak ki. A lázadást Czibakházán fojtották el, lefegyverezvén a lázadókat, akik keményen ellenállottak. A lázadás elnyomásában részt vett szentesiek 50 arany jutalmat nyertek.[22])

Néhány szóban még a gazdasági viszonyokról kell megemlékeznünk.

Szó volt róla fentebb, hogy ez az évtized a nehéz esztendők hosszú sorából állott. Szárasság és aszály, árvizek és sáskajárás váltották egymást, sőt földrengés is volt. Egyedül az 1747-ik esztendő emelkedik ki, amidőn különösen dús termés volt[23]).

Az 1746-ik esztendőben semmi eső nem volt, ami kevés termés lett, azt az éjszakai hűvösség nevelte meg[24]). Az 1748 évben jó termés lett volna, de ez évben és még a következő 1749 évben is a sáskák pusztitották a város határát és letaroltak mindent. Erről a sáskajárásról, amelyhez hasonló sem azelőtt, sem azután nem volt, igy emlékezik meg a református egyház históriája:

„A legelső sáska sereg láttatott tőlünk elérkezvén die 20 Juli délután 2 órakor. Ismét annál nagyobb sereg die 22. Ismét die 23. Sőt minden nap usque ad diem 28. Melyek mind összeszámláltatván már XV sereg. Die 25 napbéli fogyatkozás is lévén a sáskák temérdek serege délben a városra jövén a Templomunkig ellepte a várast, az idő is felleges lévén, nem kevéssé láttatott a setétség rendkivül valónak lenni. A nép is ezúttal a sáskának semmit nem tehetett, harangokat félreverték, de ellenekre is ide a Kurcapartra megszállott. — Ismét die 20 Augusti az egész váras volt sáskát kergetni. A Nádashalomnál és a Pankotai szigeteken széjjel csudálkozásra méltó sok ezrekből

22) Városi lt. régi iratok 563 sz.
23) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1747 évi krónika. Olyan bőséges volt a termés, hogy a nyomtatás harmadán, negyedén ment. A búza vékája volt 6 poltura, az árpáé, kölésé 3 poltura.
24) Petrák féle krónika.

álló Gólyák soksága által emszétettek a tojó sáskák, nehány hetektől fogva, valamig útjokra nem indultak die 7 Septemb. (N. B. Honnét az egész tartománybeli reformata Ekklésiák az Istennek itélete alatt magok megalázkodásának bizonyságára és az Ő Felsége haragjának engesztelésére közönséges Bőjtöt minden Ujhold vasárnapjára hirdettenek, háromszori istenitiszteletet azon szent napra rendelvén, melynek középsője XI. órakor kezdetvén, volt a népnek penitenciatartó közönséges esdeklése.) A tekéntetes Vármegye parancsolatjából az egész város lakosai az egész Télen (1748-9) a rájok vetett Itce mérték szerént felette sok hordó sáska tojásokat szedtek és hordtak a városházához. Amelyeket ugyan ide hoztak azok ki nem költek többé, mert a torony mellett levő üres, nagy mély mészverembe örökösen eltemettettek a város cseléditől. De mind azáltal, mintha csak egy szemecskét sem hoztak volna, ugyan egy hijja sincs a sáskáknak, melyek már ki is költenek. Szerte az egész mezőség teljes és ha ki győzte volna járni 30 sereget is megolvashatott volna, mint egy gyalog bataljont. Ez inditotta, hogy diebus 25, 26 Julii az egész váras sáska kergetni kiparancsoltatott, de immár elég szárnyasok lévén elszöktek, mint halljuk napkelet felé.“ [25])

A sáskajárás után az 1750-ik esztendőben bőtermés következett ugyan, de ekkor meg óriási vizáradás jött, és az okozott kiszámithatatlan károkat.[26])

Földrengés kétszer is rémitette meg a lakosságot: 1744 augusztus 8-án és 1746 szeptember 9-én. Néhány pillanatig tartott csak mind a két esetben és nem okozott semmi kárt [27]).

25) Szentesi ref. ekl. hist. l. k. 1748—49 évi krónika.

26) Szentesi ref. ekl. hist. l. k. 1750 évi kónika: „Egyszer egyszer több dinnye és jobb Szentesen nem volt, mint ebben az esztendőben az Aradi ut félen a Seprőhalom eránt. De a szüret is emlékezetre méltó, midőn már hordó nem léte miatt csólnakokban is szűrni a szőlősgazdák kéntelenittettek és nemcsak három Máriáson akóját a bornak venni lehetett, de 8 garason is eleget tölthetett volna, ha kinek hordaja lett volna. A búza is hála Istennek itt nálunk oly bőven termett, hogy a tisztának vékáját kettéivel egy-egy Máriáson vehetni, sőt a görögök egy petákon szedik.

27) Petrák-féle krónika.

XVI.

Szentes a XVIII. század közepén. — A közigazgatási szervezet. — Teritett asztal a városházán. — Népélet. — Szokások a református egyháznál. — Keresztelés. — Házasság. — Temetkezés. — Ruházkodás. — A nők fejdiszei. — Erkölcsi viszonyok. — Egy boszorkány pör. — Kultúrális dolgok. — Szegénysegélyezés. — A „helyes gazdák“ névjegyzéke 1747-ből.

Az elbeszélt események után lássuk az akkori Szentest, annak népét, szokásaiban és erkölcseiben.

Ha a XVIII. század közepén élt emberek fölkelnének sirjukból és megállanának a mai Kossúth-tér közepén, vagy végigmennének a mai Kurcaparton, a Tóth József útcában, nem ösmernének rá arra a városra, amelynek másfél századdal ezelőtt lakói valának. Azoknak az időknek ma már egyetlen emlékeztető jele van: a római katolikus templom, de az is inkább a helyét jelöli az egykori, torony nélkül való, kicsiny templomnak.

A mai Kossúth-tér és a báró Harrucker útca egy része terjedelmes tó volt, amelyben gyékény termett és amely nagy esőzések idején annyira megtelt vizzel, hogy egy megtermett embert is elnyelt. A tónak több halottja volt. Legutóljára, 1750 év körűl, egy iskolás gyermek fúladt bele. A tón kivűl volt az a temető, amelyet 1711-ben nyitottak meg. A mai református központi fiú iskola

helyén állott a városháza, azon a helyen pedig, ahol 1747-ben az új református templomot épitették, a város aklai és az urasági szemét lerakodó álltak. A templom délkeleti oldala mellett a kút, nyugati felénél pedig, a mostani Boros útca közepe táján, a városi sütőház állott.

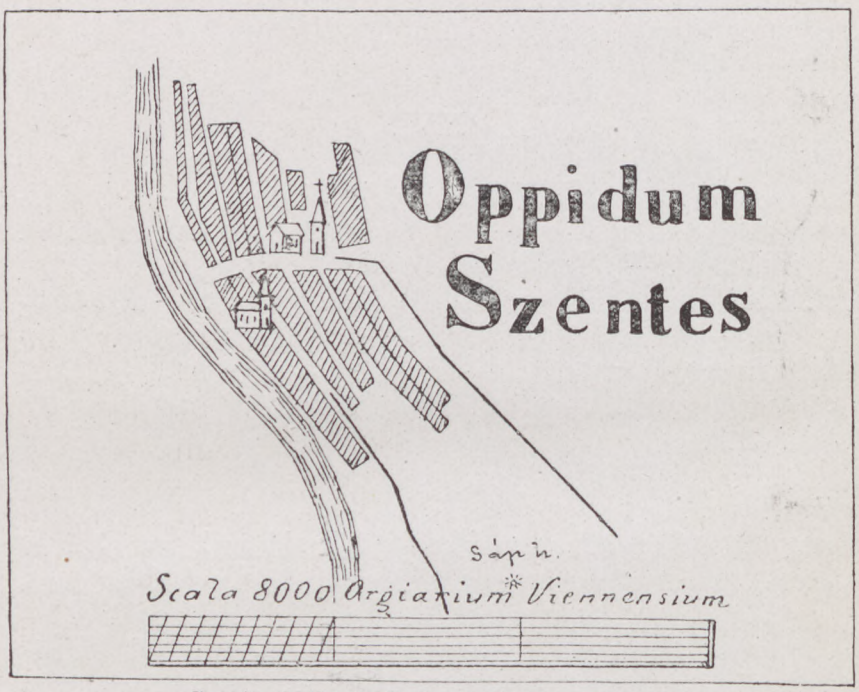

Szentes belső területének térképe 1752-ből.[1])

A városházától délre és északra terült el a város. Az egykorú följegyzések szerint hét sora (útcája) volt, amelyek a következő neveket viselték: Kisér sor, Kurca első sor, Kurca második sor, Negyedik sor, Ötödik sor, Felsőpárti sor. Az egykorú térkép után, amelynek megbizhatóságához ugyan szintén sok szó fér, hozzávetőlegesen megállapithatjuk, hogy a mai Szentesből, mi volt meg akkor. Megvolt pedig: a Tóth József útca a

1) Ruttkai uradalmi mérnök által 1752 évben a csongrád-vásárhelyi uradalomról készitett és Vertics mérnök által 1775-ben lemásolt térkép után, nagyitva. (Eredetben a Károlyi nemzettség budapesti levéltárában.)

Dombig, amelyen ma az egykori sóház faépülete áll, a Kiss Bálint útca, a báró Harrucker útca s a mai Kossúth tér és Horváth Mihály útca közötti részből kiágazóan néhány ház a temetőn és a tón kivűl. Ez az akkori város északi fele. A Horváth Gyula útca, Petőfi útca és a Sarkady Nagy Antal útca egy része: ez a város déli fele. A térképen a református templom nem a megfelelő helyen van föltüntetve, mert az északi részen a Kurcától számitott második útca torkolatánál kellene lennie, azonban a harmadik útcánál találjuk.

A város lakossának száma hozzávetőlegesen négy-ötezer lélekre tehető ezekben az években. Pontos adataink nincsenek ugyan, de következtethetünk az alább ismertetendő 1759 évi összeirásból, amely szerint a családfők száma 794 volt. A lakosság általában véve jómódú, munkás és szorgalmas a maga dolgaiban, áldozatkész is, ha a körűlmények igy parancsolják, amire nagyon szép példa a reformátusok 1747 évi templom épitése.

A város azidétti közigazgatási szervezetéről már több izben szólottunk, jelezvén, hogy a város előljárói egyszersmint a református egyház előljárói is valának. A főbirón, nótáriuson és tanácsbeli esküdt embereken kivűl azonban voltak más alkalmazottai is a városnak, akiknek tiszte fontos volt és felelősség teljes.

Ilyen elsősorban a gondviselő, vagy másként a borbiró, aki a város borát, sörét, pálinkáját kezelte és mérette ki a csaplárosokkal és egyúttal fölügyelt a város épületeinek karban tartására. — A kisbiró a katonai forspontozást intézte. — A hadnagyok és tizedesek „minden gonosztevőket és cégéres vétekben levőket“ kikerestek és előállitottak, felvigyáztak a tűz és vagyonbiztonsága, ellenőrizték „a kurta csapszék tartókat, paráznákat és káromkodókat.“ — A székbiró, aki a város húsméretését vezette számadás terhe alatt. — A malombiró, akinek gondjára a város malmai, gátjai valának bizva. — A

halászbirák, akik a társaságukbeli halász gondviselőséget vállalva esküt tettek arra, hogy a jövedelem egy harmadát a város főbirája kezébe szolgáltatják. — Utolsó a sorban a cigányvajda, a cigány esküdttel és vice vajdával, akik szintén eskü alatt szolgáltak. Kötelességük a levélhordásra és a széna kötözésre való felügyelet volt, mert ezeket a dolgokat a megtelepedett cigányok végezték, de ezenfelül tisztökhöz tartozott a paráznák, tilos helyen dohányzók és a kóbor cigányok bemondása és letartóztatása is.[2])

A régi Szentes belső életének történetéhez tartozik az is, hogy a városházán 10—12 személyre teritve állt az asztal állandóan. A mészárszéket, korcsmáltatást, sörházat a város bérelte az uradalomtól, malma is volt, sütőháza is, ezt a fényűzést megengedhette magának. A teritett asztal célja az volt, hogy a város dolgaiban munkálkodó, fizetéstelen esküdtek, ha szolgálatukat egész napra igénybe veszi a város, legalább ne otthon legyenek kénytelenek ebédelni s hogy azok, akik a városon keresztül útaznak megvendégelhetők legyenek. Ősi szokás volt ez, amely csak a XVIII. század hetvenes éveiben ment ki a divatból, akkor is csak azért, mert az uradalom a mészárszéket és korcsmáltatást nem adta tovább árendába és a szokás fentartása nagyon sok költséggel járt volna.[3])

A város akkori lakosságának életéről és szokásairól sok érdekes dolgot megörökitett Gál István lelkipásztor a református egyház históriájában.[4]) Csak a református lakosság szokásairól, életéről van ugyan szó ezekben a tudósitásokban, de mégis az egész lakosság szokásait, életét megismerjük belőle, mert a XVIII. század közepén még alig akadt nehány, nem református család, a városban.

A legkomolyabb és legmagasztosabb egyházi

2) Közli Balogh János a „Szentesi Lap“ 1884 évi folyamában.

3) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1774 évi krónika.

4) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. XVII. r.

szertartás a múltban is az úri szent vacsora kiosztása volt. Évenként ötször osztottak úrvacsorát már akkor is: karácsony, husvét és pünkösd ünnepén, új kenyérre és új borra, mint ma. Magának az úrvacsoraosztásnak rendtartását nem kívánjuk itt részletesen tárgyalni, mert az szorosan nem tartozik a város monografiája keretébe, hanem egy érdekes, szép, azóta már régen kiveszett, szokást kívánunk fölemliteni, amelyet az asszonyok követtek ebben az időben. Ez a szokás pedig az volt, hogy az asszonyok, amidőn férjeik az úrasztalához járúltak, fölállottak és állva maradtak egészen addig, amig férjeik vissza nem tértek helyükre és ott le nem ültek. Ennek a szokásnak eredetével, már a Gál István lelkipásztorkodása idején nem voltak tisztában Szentesen s még a lelkipásztor is, mint „a régi buzgóság maradványát“ dicséri meg.

Az igazi népélet azonban a családi ünnepségek és a családi gyászeset alkalmával nyilvánúlt meg minden időben, ekkor is. A keresztelés, a házasságkötés és a lakodalom, a halottak végső tisztességtétele, mind megállapodott szokások szerint történt. Mindegyik esetben a mód, a vagyoni helyzet szabott bizonyos határt, de a legegyszerűbb és a leggazdagabb háznál egy és ugyanazon elvek valának az irányadók.

A keresztelés a század elején zajos vendégséggel összekötött családi ünnep volt s a lakosság nem magát a keresztelést, hanem az azt követő lakomát tekintette az igazi ünnepi alkalomnak. A módosabb gazdák számos keresztszülőt hivtak, de a keresztelendő kis gyermeket csak a bába vitte föl a templomba, a keresztszülők meg sem jelentek az istenházában. Ennek a szokásnak az egyház vetett véget azzal az intézkedéssel, hogy a keresztszülőknek a templomban meg kell jelenni és a lelkipásztor által fölteendő kérdésekre válaszolván fogadalmat tenni arra, hogy a kisdedet az isten félelmében nevelik. Nehezen gyökeresedett meg ez az új rend és lassan szokott le a lakos-

ság a régi dévaj mulatozásról, amely gyakran botrányokba fúlladt. A század közepe táján azonban amikor egymást követték a nehéz esztendők, nem igen telt a mulatozásra, a hajdan annyira zajos mulatozásokból csendes, békés családi ünnepség lett.

A házasság dolgában — mondja a krónikás — a legelső lépést mindig az asszonyok teszik meg. Néha talán „többet nem is, mint csupán a dolognak valóságát hitelessé teszik egymás között“ mindaddig mig a kérők meg nem jelennek lyányos háznál. Mert ennek is meg van a maga módja. Előbb tisztázni kell a kérdést a lelkipásztornál s csak ha az is beleegyezett a dologba, akkor indúlnak el a leány megkérése végett.

„Ilyenkor az a szokás, hogy a legény megtöltet egy kulacsot borral, azt elviszik a lyányos házhoz és a bor mellett beszélgetnek a házigazdával. Ha a leányt nem akarják odaadni, be sem eresztik a kérőket, hanem valamely általános mentséget mondanak. Ha azonban megegyeztek abban, hogy a leányt odaadják, akkor szivesen fogadják a kérőket, behivják a leányt is, aki kezet fog a kérőkkel s ezek átadják a jegyajándékot. Ugyanekkor állapitják meg az eljegyzés napját is, amelyre mind a két fél meghivja atyjafiait és barátait. Az eljegyzési lakoma költségeit mindig a legény fedezi.

A kézfogó alkalmával a násznagy, mielőtt a jegyespár egymásnak kezet adna, megkérdezi őket, hogy „más, mostan élő személyt nem biztattak-e, vagy házassági jelt és kezet nem adtak-e, végűl, hogy egymást nevezetesen szeretik-e?“ A megfelelő feleletek után asztalhoz űlnek és vigadnak. A kézfogó alkalmával adja át a leány az ő jegyajándékát, amely rendesen egy pár keszkenő. Mikor pedig az asszonyok a legény ajándékát előhozták, azokat a leány egy pár fehér öltözővel, tehetségéhez illő gyolcs inggel és lábravalóval viszonozza azt. A legény ad, ha adhat, arany csipkés anglia-posztó, vagy kamuka előkötőt, avagy csak egy rását, selyem csipkével, csizmát, övet, kést,

fátyolt, vagy főkötőre valót, ezüst tűket és még más mindent.[5]) Amig az esküvő meg nem történik, vasárnaponként, ékesen felöltözve a jegyruhájában jár a menyasszony a templomba.

Az esküvő előtti vasárnap kihirdetik a jegyes párokat a templomban és még ezen a vasárnapon elindúl a vőfély, hogy meghivja a vendégeket szerdára, mert ennek a napnak reggele a házasságkötések ideje. A gazda már kedden estére magához hivatja a násznagyot és a „vendégek ifjait és szűzeit.“ Az ifjakból a násznagy mellé rendelnek ügyes, friss szolgálattevőket, akik kapitány, hadnagy és strázsamester elnevezést kapnak és tisztjök az, hogy mindenben a násznagy útasitásai szerint járjanak el. „A szűzlyányokat pedig, mint a férjhez ment szűz barátait annak vigasztalására küldik s hogy ezen az éjjelen vele háljanak.“ Erről a szokásról a kedd esti vendégséget leányhálásnak is nevezik. Az ifjak köréből kirendelt tisztek szerdán korán reggel összegyűjtik a vendégeket s a legényt az ő részéről valók, a leányt hasonlóképen az ő vendégei, fölkisérik a templomba, ahol a jegyespár a szent hittel összeköttetvén, mindegyik fél a saját házához hazavonúl.

Az esküvő után a legény részéről szép renddel és egész seregestűl elmennek muzsikaszó kiséretében a leányos házhoz, ahonnét az érkezők elé kivonúlnak és a ház előtt fogadják őket. A kiadó násznagy megfogja a menyasszony kezét, megáldja és a kérő násznagy kezébe adja, aki viszont a vőlegényhez vezeti. Ennek megtörténte után a meny-

5) a) A magyar ingnek lobogós, bő ujja arannyal volt kivarva. b) A csizma vagy piros kordoványból, vagy karmazsin bőrből volt varva, hegyes orrú és magas kerek patkójú, amelynek az alja nem volt nagyobb fél dióhéjnál. c) Az öv ugy volt kötve, mint a háló, fejér, zöld, de leginkább veres selyemből. A végin két bojt volt és az hátul lelógott, vagy pedig a bal oldalról. d) A kés aranyos hüvelyben cifra csillagos nyelű volt. A hüvelyen egy nagyobbacska kapocs volt, annál fogva akasztotta az öve mellé az acéllal együtt az asszony. e) A fátyol fejér, vagy fekete volt. A fökötőn kivül volt ez cifra gomböstűkkel a fejéhez akasztva és hátul a kontyról leeresztve, szinte a földig. Még a töröktől maradt módik voltak ezek, amelyek 1780 táján már nagy részint elhagyódtak. (Kiss Bálint jegyzete a ref. ekl. hist. I. k. XVII. r.-hez.)

asszonyt elbúcsúztatják szüleitől és elviszik a vőlegény házához, ahol a lakodalmat tartják.[6])

A legényes háznál a megérkezett vendégség kap ugyan valami harapni valót, de az igazi lakoma csak vacsora idején van. Ellenben egész nap ellátják a vendégséget borral bőven s már délután folyik a tánc, amelynek csak a vacsora vet véget, de annak utána ismét újra kezdődik.

A vacsora idején régebben az volt a szokás, hogy a vőlegénynek nem volt szabad a menyasszony mellett helyet foglalni, hanem úgy zsugorgott imitt-amott, ahol épen helyet tudott magának szoritani. Vacsora végeztével pedig a nyoszolyó asszony és nyoszolyó leány ágyat vetettek és a menyasszonnyal együtt lefeküdtek, másnap aztán fökötőt tettek a menyasszony fejére és igy adták asszony fővel elsőben táncra a vőlegény kezébe. A szokás eredete ismeretlen és, amint a krónika iró lelkész megjegyzi „épen ez idő tájt kezdtek vele fölhagyni, mert ismételten, csaknem kivétel nélkül úgy történt, hogy a vőlegény a kamrát, ahol a menyasszony és a nyoszolyók lefeküdtek, megkerülte, az ajtót sarkaiból kivetette s a nyoszolyókat eltávolitván onnan, az ajtót újfent bezárta és maga feküdt le hites felesége mellé.“ Ezt a régi szokást a szeméremérzés hagyatta el az eféle dolgok miatt.

Maga a lakodalmi mulatság egész héten át, vasárnapig, tartott. Vasárnap aztán a menyecske elment a templomba urával. Ebből az alkalomból az új asszony fejét a nyoszolyó asszony ékesen fölcicomázta. Kellett ez a segitség az új asszonynak, mert nem egy könnyen tanúlhatta meg az asszonyos hajviselet készitését. A templomban ez alkalommal még nem volt szabad a menyecské-

6) Akik a vőlegénnyel mennek a menyesszonyért magukkal visznek egy darab húst, t. i. egy tehénnek e'sö jobb felöl való lábátlapockájával együtt. Ezt pompával mutatják föl, mint jóakaratuknak jelét és béadják a vőfély keze által a leány szüleinek, amit azok hasonlóképen ajándékkal viszonoznak. (Szentesi ref. ekl. hist. I. k. XVII r.)

nek leülni. Az istenitiszteletet állva kellett végig hallgatnia, mint a leányoknak.

A temetkezés az elhalt vagyoni körülményei szerint vagy csak énekszóval, vagy pedig tanitással történt. A tanitást rendesen a háznál tartották, de ha a gyászoló család két tanitást kivánt, akkor az egyik tanitást a háznál, a másikat a templomban tartották. A halotti tor szokásos volt ugyan, de „nem olyan vesztegetésekkel, mint az ország legnagyobb részében.“ A halottakat rendesen virrasztották. Az érdemesebb emberek koporsója mellett gazdák, diákok és iskolás gyermekek virrasztottak énekszóval.

A népviselet és ruházkodás dolgában nagyon szűkszavú a krónikás. Mindössze az asszonyok hajdiszéről emlékezik meg részletesen, a ruházkodásról annyit jegyezvén meg, hogy nagy különbségek vannak abban, minek is „az volt az oka, hogy a lakosok az országnak különbb-különbféle részeiből származtanak és ki-ki az ő hazájabeli törvényt tartja az öltözetben.“ Ebből a megjegyzésből könnyen következtethetünk az okra, amely miatt a részletes tudósitás elmaradt. Akár egy egész kötetet irhatott volna össze a ruházkodásbeli szokásokról tiszteletes Gál István uram s talán még akkor sem tudott volna mindent elmondani róla.

Ime különben a példa a női hajviseletről irt tudósitásban, amely szószerint igy hangzik:

> Ha irni nem restelleném az asszonyoknak fejeken levő ékességeknek módjáról is emlékezetre valamit irnom kellene; de örömestebb irnám, ha bizonyosan tudnám, hol vette magát ezen földön ennyire gyakorlott tetére való, mint hivják, álladzójával együtt, mely három darabból összveszerkesztett, kötöztetett, egy nehány tűkkel átaltüzdeletett, olly unalmas öltözet maguknál is, melly miatt a templomból is sokszor elmaradni kéntelenittetnek, csuda, hogy olly szépnek tetszik maguknál. Ugy beszélik, hogy talán még a Scythiából kijött régi magyar asszonyoktól való maradvány; ha igaz méltó megbecsülni. De minden becsületit elveszti és szépségit előttük, mihelyst keményitőjük megfagyott és tűjük elveszett.

Mégis nem mulaszthatom el, noha nem szaporitnám szivesen, hogy ez idő szerint különbb-különbb félefejek viselése vagyon nálunk az asszonyoknak. Első és legközönségesebb ez, melyet most emliték: álladzó és tetére való; második a debreceni módon hosszú fehér fátyol gombostűkkel harmadik a kecskeméti módon patyolat főre való hét gombos tűkkel; negyedik, kinek módja vagyon benne, a fekete fátyol, hosszan lebocsátva homlok elővel együtt; ötödik ugyanaz, az álla alatt lekötve s egy darabig elől lebocsátva, hatodik a dunántuli, nevezetesen Székes Fejér megyében Sármellyékén való részen szokott patyolat tekerés, két ágon a farára lebocsátva s két nagy szarvas tűkkel a vakszemében megtűdzve; még a hetedik is Dunántul Pápa tájékán vagy Veszprém vármegyében szokott gyóltsozás, melyet Takaritinak hivnak ugyan, de helyesebben hivnák tekeritőnek, mert a nyakokra tekerik és osztán hosszan félszárig kétfelől lebocsátják; nyolcadik a Léva partjáról való mód, füleit bekötvén a gyóltsával és hátul a nyakszirten egyszer átalkötvén, a sarkáig lebocsátván; kilencedik a nemes asszonyoké egy főkötőben, melly néha gerezdes, min hivják, néha pedig sima, vagy tömött prémes főkötő; tizedik a parasztoké, kik egy keszkenővel fejöket béboritván és álla alatt felkötvén, bátorkodnak még a tehetős magabiró asszonyok is kényességből vevén sárga, zöld és lángszin többire fekete selyem keszkenőben a templomba jönni, az korosabbak pedig fejér gyólts keszkenőben."

Már ennek az idézetnek utolsó soraiból is sejthetjük, hogy a krónikát iró lelkipásztor az erkölcsi állapotokkal nem nagyon volt megelégedve. Lehet, hogy túlságosan szigorú mértékkel itél és a kevesekért az összességet sújtja itéletében, azonban minden körülmények között szomorú tünetként kell látnunk a régi idők dolgainak elmondásában azt a tudósitást, hogy „olyan rút és példa kivűli eláradásban voltak a botránkoztató cégéres paráznák, hogy azoknak számán az uraság törvénytevő székire gyülekezett úri tisztek csudálkoztak és szemtől szemben pirongatták a város biráit, hogy szép neve vagyon ugyan Szentesnek, de bezzeg becstelen személyek lakják, mert egész Békés vármegyében nem akadt annyi parázna nő-

személy, mint Szentesen. Okát ennek az erkölcstelenségnek az uradalmi tisztség lágyságában, az egyházi fenyiték alkalmazásának mellőzésében, de főképen a lakosság jómódjában keresi a krónikás. A bőség, a gondtalan élet tág teret engedett a mértéktelenségnek s a léha erkölcstelenség elharapózott.[7])

Azonban ennyivel csak nem intézhetjük el a dolgot, mert a valóság az, hogy Szentes akkori lakossága az ország minden részéből gyűlt egybe. Sok lehetett benne a salak, ha szabad ezzel a kifejezéssel élni: a férfi és nő kalandor, aki szerencsét próbálni jött a városba. És bár ezek mételyeztek, az uradalmi tisztség kénytelen volt tűrni őket azon magasabb érdekből, amely a város megnépesedéséhez fűződött. Voltaképen múló dolog az egész, mert az idők múltán nem találunk semmi adatot sem arra, hogy az erkölcstelenség nagyobb mérvet öltött volna. Egy évtized, két évtized elmosta még az emlékét is azoknak, akik miatt rossz hire volt egy darabig a városnak.

Ennek a kornak erkölcsi állapotairól lévén szó itt említjük meg azt az 1730-ik évben, a csongrádi úriszéken, lefolytatott boszorkánypört is, amelynek főhőse és szerencsétlen áldozata a szentesi származású Nagy Erzsébet, Vecseri István szentesi gazda özvegye (köznyelven Mázasné) volt.

A Rákóczi Ferenc szabadságharcának bukása után Szegeden egymás után égették meg a boszorkánymestereket s boszorkányokat és gróf Károlyi Sándor csongrádi úriszéke, befolyást engedvén a Szeged városi ügyészeknek, szintén máglya halálra ítélt nehány „boszorkányt.“ Ezek közűl bennünket csak a szentesi Nagy Erzsébet ügye érdekel, aki ezidétt vásárhelyi lakos volt és aki ellen azt a vádat emelték, hogy „embereket ördögi mesterséggel meggyógyitott, a barmoknak pedig boszorkánykodásával károkat okozott.“

7) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. XIX. r.

A pört 1730 február 27-én kezdték tárgyalni. Sok tanút hallgattak ki, akik a legképtelenebb és legegyügyűbb vádakat mondták a szerencsétlen asszony szemébe. Ez tagadott, mire az úriszék elrendelte, hogy „bakó által a kinzás ötödik fokáig kinoztassék.“ A kinzást a következő napon hajtották végre s ekkor a szerencsétlen asszony elösmert mindent. Elvállalta, hogy a Ludashalomnál hat esztendővel ezelőtt megtagadta az istent és ördögnek adta a lelkét, az ördöggel irásos szerződést kötött, három-négy másik asszonyt boszorkányságra tanitott, egy asszonyt gyikkal megrontott, másokat éjjel megnyomott, szomszédainak barmait elragadozta, megölte stb.

A kinzás alatt tett „önkéntes“ vallomás alapján az úri szék Szent István és Szent László törvényei, valamint a szokások erejénél fogva másoknak elrettentésére élve való megégetésre itélte. Ezt az itéletet azonban a végrehajtás előtt oda módositották, hogy „különös kegyelemből“ előbb kivégezendő az elitélt és csak azután égetendő meg.

Az igy módositott itéletet azután a Szeged városi ügyész hajtotta végre Nagy Erzsébeten, a szentesi származású „boszorkányon.“[8])

A város fejlődésével együtt fejlődtek a kultúrális állapotok. A megnövekedett és anyagiakban megerősödött református egyház most már az eddiginél is nagyobb gondot forditott arra, hogy iskolájának élén mindenkor megfelelő tanitók álljanak. Épen azért, szakitva az eddig követett szokással, azt a határozatot hozta 1747-ben az elüljáróság, hogy ezentúl minden két évben a debreceni kollégium legjelesebb előmenetelt felmutató ifjai közül hiv meg egyet-egyet az iskolák igazgatására s ezeket az ifjakat a két év elmúlta után, ha külföldi egyetemre törekednek, anyagilag támogatja. Igy jött Szentesre még ebben az esztendőben tanitónak Mák János, akinek vezetése alatt

8) A pöriratot közli Balogh János a „Szentesi Lap“ 1887 évi folyamában: „Egy halom, de amely nem a mienk“ cim alatt.

az iskola felvirágzott s már 1747-ben 117-re ment a ~~tanitók~~ száma.[9]) tanulók

A fiú iskola mellett leány iskolát is tartott az egyház, sőt éveken keresztül nők vezették a leányok tanitását: V a t s i Pálné, P á p a i Gergelyné, majd S z e g e d i Ferencné P a p p Éva, akinek halála után a leányok tanitását összekötötték a kántori hivatallal, majd 1746-tól kezdve az egyház káplánja B é l á d i István[10]) lett a leányiskola tanitója. Volt ez évben az iskolába járó leányok száma 67.

A kulturáért való áldozatkészségre vall az a körülmény, hogy az egyház a legnagyobb szorongatásának idején 1747-ben külön iskolát épitett a leányok részére a felsőpárton, hogy az e részben lakók gyenge leány gyermekei könnyebben járhassanak az iskolába.

A kultúrális előrehaladás szolgálata mellett kiváló gondot forditott a város és a református egyház a szegények segélyezésére. Mint a református egyház históriája mondja „a városban lakó és megnyomorodott valamely szűkölködő atyafiakat“ ruhabéli és eledelbeli segitségben részesitették azonfelül, hogy a református egyház hét szegényt állandóan eltartott s ha ezek közül valamelyik meghalt a városi előljáróság azonnal fölvett helyette másikat. A szegények ellátásához szükséges összegeket és természetbeli adományokat vasár- és ünnepnapokon a templom bejárójánál fölállitott a l a m i z s n a a s z t a l-on gyűjtötték egybe s azokat az egyházfiak osztották

9) Mák János előtt tanitók voltak, a már föntebb emlitettek után: Diószegi Mihály, Pápai István, Solti Mihály, Kiliti Horváth (keresztneve nem maradt fön) Kerecsényi Gergely, Sipos Ferenc, Kocsi Mihály, Banai Pál, Solti Sámuel, Debreczeni András, Lipcsei György, Cs. Ónodi (kereszt neve nem maradt fön), Földesi Kis Miklós, Medgyesi György, Pápai János, aki később a város nótáriusa lett. Mák János utóda lett Horváth Sámuel. — Kántorok és leányiskolai tanitók voltak: Szathmári Deák Mihály, Elek István, Kaszap Mihály.

10) Béládi István 1746-tól 1759-ben bekövetkezett haláláig volt az egyház szolgálatában, mint káplán és leányok tanitója. Ő kezdette irni 1748-ban az egyház históriáját 1700-tól kezdve följegyezvén mindent, amit megtudhatott. Tudósitásai értékesek és kimeritőek.

széjjel. A jómódú lakosság nemes szivére és gondolkozására érdekesen jellemző az a körülmény is, hogy a nagyobb gazdák, amidőn jószágokat adtak el a kapott összeg egyrészét mindenkor a szegények javára adományozták, új búzából pedig mindenki, legalább egyszer, süttetett kenyeret a szegényeknek.

Nem zárhatjuk azonban le ennek a korszaknak általános ismertetéséről szóló ezt a fejezetet a nélkül, hogy föl ne vegyük ide az akkori „helyes gazdák" (igy nevezték azokat a gazdákat, akiknek legalább egy egész telek földjük volt) névjegyzékét, úgy, amint azt útca szerinti sorrendben a református egyház históriája közli.[11]) Ez a névjegyzék nagyon sok maiglan is élő szentesi család őseinek emlékét újitja meg s főérdekessége az, hogy a legtöbb akkori birtokos család maradékainak kezén még ma is megtaláljuk az egykori birtokot.

A névjegyzék a következő:

1. Kisér sor: Bajkai Péter, Kőrösi István, Szabó Péter, Kúti Ferenc és Pál, Szalai András, Nagy Mihály, Nagy István, Buzi György, Turák István, Kovács György, Buzi István, Bartha Mihály, Berényi Gergely, Kása János, Juhász György, Öreg Vecseri János, Csákó Mihály, Csákó János, Kisebb Csákó Mihály, Solti András és Mihály, H. Nagy János. 23

2. Kurca első sor: Tolvaj Mihály, Dobos Mihály, Bunda János, Szabó János, Csák Ferenc, Váci Gergely, Virágos István, Boros Mihály, Kis János és Mihály, Virágos Kis János, Kis György, Molnár Gergely, Székely György és Gergely, Dobsa István, Molnár Mihály, Szabó György, Mártéi Pál. 19

3. Kurca második sor: Szabó Mihály, Toót György, Szalai János, Siprikó Kis Márton, Dezső Mihály. Pólya Pál, Szépe Pál, Jelenfi István, Földesi Miklós, Székely Ádám, F. Kis István, Bujdosó Mihály, Kis Pál István János, Szépe Mihály, Nagy György János, Szabó János, Erdélyi Mihály, Pólya János. 18

4. Negyedik sor: Szél János, Nemes János, Ifj. Vecseri

11) Szentesi ref. ekl. hist. I. köt. XI. rész.

János, Búsi Tamás, Mikecz István, Fényes Gáspár, Vecseri János, Paczali István, Szabó Gergely, Vass János, Kovács János és György, P. Kovács János, Kecse Lukács, Nyakó Miklós, Pólya Gergely, Nagy Mihály, Páhi Gergely, Czira Mihály, Nemes Mihály, Erdélyi István, Botos György, Szabó András, Balog György, M. Nagy Mihály, Balogh István, Molnár Márton, Nagy Mihály, Dóczi János, Balog István, Bazsó István, Buzi Mihály, Virágos Kis György, Mészáros Gáspár, Török György. 35

5 Ötödik sor: Dombai Szűcs Ferenc, F. Kis István, Gilice István, Pataki András és Márton, Szőke Mihály, Kecse János, K. Nagy István és Ferenc, Kis András, Fodor István, Nagy Döme, Molnár István, Hajdú János, Boros István, Toót György, Nagy P. István, Nyiri János, Fél János, Erdélyi János, Betsei György, Vecseri István, Erdélyi János, Csávás Mihály, Kovács Ferenc, Pólya Mátyás, Kecse Bálint, Berényi Márton, Dögei Pál, Balogh Sámuel, Bene István, Kónyai István, Lakos István, és Mihály. 34

6. Hatodik sor: Kálmán Mihály, Kerekes Mihály, Soós Mihály, Nagy Márton, K. Pap István, Nagy János, Szabó András, Halász István, Szilágyi János, Nemes István, Vecseri János, Szabó Istvánné fia Szabó István, Végh Mihály, Nagy György, Toót István, Székely István, Szilágyi Mihály, Ifj. Kiss István, Szabó István, Nyitrai Mihály, Szabó István, Molnár János, Dóczi Mihály. 23

7. Felsőpárti sor: Dobos János, Kútas György, Nagy János, Török István, Toót Mihály, Hajós János, Dezső Gegely, Kovács Márton, Sűlyös István, Pataki István, Váczi Mihály, Bodnár Péter, Kútas János, Kovács János, Bimbó Benedek, Sándor János, Kis Gulyás N. 17

XVII.

„Szerfelett való vizáradás“. — Az árviz után. — Igérik a segitséget, de elmarad. — Közviszonyok. — Az 1759 évi összeirás. — Chatalides tiszttartó. — A reformátusok ellen. — Nagy átalakulások a közügyekben. — Az apostaták dolga. — Szentes és az országos események. — A Pető—Törő lázadás. — Rendkivüli hadi segélyek. — Gál István lelkész szerepe. — A nagy tüzvész és a város pusztulása 1760.

„Szerfelett való vizáradások“-kal kezdődött a XVIII. század hatodik évtizede, mint az egykorú krónikás mondja. Érintettük föntebb, hogy az előző évtized annyira változatos éveit 1750-ben nagy vizáradás rekesztette be. December havában kezdődött az áradás és olyan méreteket öltött, hogy a legvénebb emberek sem emlékeztek vissza hasonló árvizre. Az időjárás is olyan volt, mintha az egész világrend fölfordúlt volna. A mindvégig enyhe és túlnyomóan esős novembert még enyhébb december váltotta fel s december 8-án már viz alatt állott a Büsér és Királyság, nyolcad napra, december 14-én, pedig az az egész határ úszott. Ahol töltések, gátak és hidak állottak, ott a viz nagy rombolásokat vitt végbe, elhordva, pusztitva az emberi kéz alkotásait. Szünet sem volt az áradásban, apadás nem következett be az év végéig sem, minden nap tovább terjedt a növekedő viz s az év végére

„minden mezőt és szállásokat Szent Mihály halmáig (Kántorhalom) elboritott.“[1])

Január hava — 1751-ben — meghozta ugyan a hideget és a fagyot, de az áradás még mindig növekedett s a szakadatlan mozgásban levő vizek nem állottak be. A közlekedés szinte lehetetlenné vált. M é d i Mihály, a város ezidétti főbirája, nehéz gondokkal küzdött a rendkivüli időjárás okozta általános zűrzavar miatt. A Kórógyra és a Vekerre kompokat és révészekett kellett állitani, hogy a várostól elzárt határrészekkel a közlekedés valahogyan föntartható legyen. A Kurca és Tisza közötti terűlet, amely rendes viszonyok között is jobbára vizjárta földekből állott, most egyetlen óriási sima viztükör lett. A Kórógy környékén olyan magasan állott a viz, hogy „némely kútágasok ezen a részen térdig vizben voltak.“ Napok, majd hetek múltak, de a helyzet nem változott, sőt január közepe táján még rosszabbodott. Január 12-én a Fertőről kezdett áradni s néhány rövid óra alatt viz alá kerűlt az egész Nyomás és a Derekegyházi oldal nagy része is.[2]) A tanyák legnagyobb része viz alá kerűlt. Az áradás elöntötte a takarmányt s nem egy gazda járt úgy, hogy amidőn nehéz fáradsággal megmentette, ami menthető volt, az újabb áradás megismételten kiverte szállásából.[3])

1) Szentesi ref.ekl. hist. I. k. 1750 évi krónika.

2) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1751 évi krónika. „Olyan csudálatos vizáradás ez, amely még eddig is meg nem szünt, hogy a kemény fagylaló télnek hidege ennek semmit nem ártana, hanem valamely felé útját venné, mindenütt széltében szabadon folyna nagy sebességgel. Példának okáért die 12 Januarii, olyan sebesen áradott a Fertőről, hogy ha valaki a Szélhalom útján elindúlt egyenesen a Soldos Demeter uram szállására mehetett s azontúl mindenfelé szabadon elmehetett. Mire pedig estvére visszatért volna, lehetetlen vala azon az úton visszajönnie, hanem kénytelen volt a derekegyházi útra kerűlni, ott is, ahol már az árvizen keresztül lehet jönni, mivel már azon a napon a Kórógy ága összeszakadt a Fertővel s majd kerékagyig ért.“

3) Szentesi ref. ekl. hist. I k. 1751 évi krónika. „Keserves tél vala ez, nem csak hogy az árviz elöntötte sok gazdáknak szénáit, hanem hogy sokaknak a város lakosi közt mind szállásokat, istállójokat, aklaikat s mindezek körül levő széna és szalmabeli takarmányaikat fölvette. Ugy kellett éjjel-nappal nagy sietséggel hordani, mint néha napján a rabló tatár-török elől minémű sietséggel hordozkodtak régi atyáink. Mindazonáltal némelyek-olyan alkalmatlan helyen lévén szállások — teljességgel minden takarmányukban

Február második felében, amikor rendes körűlmények között már engedni szokott az idő, kegyetlen hideg köszöntött be. Ezt megelőzően rettenetes hóförgeteg volt[1]), majd február 23-án beállottak a folyóvizek. A jégkéreg olyan vastag volt, hogy a legnagyobb teherrel is minden baj nélkűl közlekedhettek rajta a járművek. A Kurca a Tiszával egyetlen óriási jégpáncél alatt állott heteken keresztűl[5]), mig végre március vége felé bekövetkezett az olvadás. A nagy árviz, majd a kegyetlen zord tél lehetetlenné tette a mezők és nádasok vadjainak táplálkozását. A nyúlak beszorúltak az emberi szállásokra[6]), a farkasok pedig — amelyek fogyófélben ugyan, de még mindig tanyáztak ezen a vidéken — nagy falkában kóbo-

kárt vallottak. Némelyek a jégen járást csináltak hozzá, valamint a feliből, ami javacskája lehetett, igy hordták ki bátorságosabb helyre, valami partra, emelkedett hátacskára, de (ami mindebben a legkeservesebb és bosszúságosabb volt) némelyek ahová kihordattak is valamit és marháiknak ahol takarmányból állást, akol helyett, imigy-amúgy készitettek vala, ismét — melyet már ingyen sem gondolhattak volna, mert atyáik is ottan semmi árvizet soha nem tudtak — újonnan őket fölvetette és tovább költöztette az áradás. Panaszkodtak sokan, hogy ezen a télen harmadik helyen is kellett megtartózkodniok és szállást venniök, úgy, hogy átalszenvedett nyomorúságaikat és sokszoros nagy kárvallásaikat senki sem lehet képes kellően előszámlálni."

4) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1750 évi krónika. „Ugyanis die 17 Februarii elkezdette, szerdán reggel, a záporeső hóval elegy a másik reggelig megszűnés nélkül, csütörtökön reggel pedig megkezdődött az irtózatos havasförgeteg és szombatig mind egyaránt felettébb savanyú, sebes és háborús széllel szűnhetetlenűl esett, embernél magasabb fúvásokat csinált. Elgondolhatni valami részént, milyen nyomorúságos idő volt, de eléggé bizony lehetetlen kibeszélni."

5) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1751 évi krónika. „Nem is találtatott volna sehol hig viz, hanem itt a Kurca melletti fűzfákon túl a hattyúk csináltak valamely olvadást, melyhez igen nagy sereggel gyülvén városunk bánatos népét harmónikus énekükkel örvendeztették éjjel és nappal."

6) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1751 évi krónika. „Ez idő vala az, hogy a megszorult és éhség miatt megszelidült nyúlak az árviz miatt valami száraz hátra kiszorúlván az ott lévő szállásra fényes nappal is menni és a takarmány alatt eddegélni nem féltek. Az ebek is nem annyira kegyetlenek voltak rajtuk, mert talán az ő meleg fekvésüket a hideg miatt restellettek odahagyni, csak látatlannak tartván a nyúlaknak mellettök és környűlettök való bagdácsolásukat. Ez az idő hát — melyben hazugságot beszélni felőlünk ne véljék — mikor a nyúlakat a szállások körűl elevenen kézzel is fogták ugyan bőségesen, mert soha, mióta Szentes Szentes, soha mondom azóltától fogva, a nydlaknak oly bővsége nem volt. Utóljára már nem is a húsáért, hanem csak a bőréért fogták az emberek."

roltak a tanyák közt.[7]) A hideg, az árviz és a fenevadak rettenetes pusztitást vittek véghez a jószág állományban. A lakosság a tél folyamán annyira kifogyott a fütő anyagokból, hogy sokan nemcsak keritéseiket, a nádfalakat, de még istállóiknak és házaiknak tetőzetét is kénytelenek voltak feltüzelni.

Maga a város nem sokat szenvedett az árviztől. Mindössze a Kurca és a Kisér mentén vett föl a viz egy pár házat. Annál nagyobb volt azonban a pusztulás és a károsodás a külső gazdaságban. A lakosság legnagyobb részének úgyszólván egy talpalatnyi vetése sem maradt ki a mindent elárasztó vizekből. Csak a partos, hátas földeken lehetett termést várni. Hogy még sem következett be nagy inség ilyen körülmények dacára sem, annak köszönhető, hogy a borzasztó tél után nagyon szép tavasz és jó nyár következett. Az árviznek azonban még évek múlva is meglátszott a a nyoma a földeken. Számtalan helyen, ahol az árviz előtt dúsan termett a búza, most a nád és a gyékény tenyészett buja rengetegben.

A vármegye a nagy árviz után elrendelte a lakosságot ért károsodás összeirását és fölbecslését. A városi tanács a rendeletnek megfelelően összeirt mindent s megtette a fölterjesztést. Foganata azonban nem lett a dolognak, mert senki sem kapott segitséget. A szentesiek a saját megfeszitett munkásságukkal pótolták helyre a szenvedett kárt. Ki is tudta pótolni a lakosság, mert a nehéz esztendők után jobb esztendők következtek. Az általános viszonyokra az 1759 évi adóösszeirás adatai adnak némi felvilágositást. Hozzá kell azonban mégis fűznünk ezekhez az adatokhoz azt a meg-

7) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1750 évi krónika. „Ez alkalmatossággal történt dolgot tetszik föl jegyeznünk, melyet nemzetes Médi Mihály mostani főbiránk asztalánál die 21 Febr. belső és külső vendégek beszéltek. Hogy a farkasok is sokaknak marháiban nagy kegyetlenséggel igen nagy károkat tettek. Ugyanis láttatak egy seregben néhol harminckét farkasok is együtt kóborolni, prédát keresni. Végezetre pedig nevezetesen, hogy ugyan nemzetes főbiró Médi Mihály uram istállójában a szálláson egy farkast a béres fülénél fogva vont ki a jászolból, vagy a marhák közül, eleventen, szintén ezen a mai napon tudniillik húshagyó kedd előtti vasárnapon." (Február 21.)

jegyzést, hogy ez az összeirás már a nagy árviz után kilenc esztendővel való állapotokat mutatja, amikorra régen kiheverte a lakosság az elszenvedett károsodást.

Az összeirás szerint volt Szentesen:

Jobbágy: 559, fiúk és fitestvérek: 103, zsellér: 199; szőlő kapás 585; iparos 36.

Jószágállomány: saját igás ökör 1156; idegen ökör 20; eladó ökör 649; tehén 3051; 3 éves borjú 1184; 2 éves borjú 1295; igás ló 1296; egyéb ló 664; 3 éves csikó 254; 2 éves csikó 466; juh 8257; sertés 4060.

Malmok száma 17; méhkas 182; borsajtó 15

Adózási viszonyok: a hadi adó összege 4595 forint 77 dénár; a vármegyei (honi) adó 1797 forint.[8])

Amint ebből az összeirásból kitetszik az akkori Szentes lakossága még mindig a jószágtenyésztésre forditott legtöbb gondot, viszont a szőlőkapások nagy száma már a kifejlődött szőlőgazdaság mellett tesz bizonyságot és az, hogy a városban már 36 iparos család is volt, a város mindinkább való fejlődése mellett szól. De a jó módot és az előrehaladást bizonyitja az a körülmény is, hogy az úri jogok és puszták haszonbére az 1750-ben kötött és azután ismételten megújitott szerződés szerint 5350 rhenusi forint volt, amely összegből magára a királysági puszta bérletére 1350 forint esett.[9]) Meg kell azt is jegyeznünk, hogy ezúttal a város lakosai nem kérték az árenda leszállitását, a hadi adók állandó emelkedése dacára, meg birták azt fizetni.

Ha a közviszonyoknak anyagi szempontokból a legjobb képét festhetjük is, ezeknek az éveknek történetében is egymást követik a kedvetlen dolgok. Már azok a változtatások, amelyeket Helther tiszttartó vezetett be a város közigazgatásánál, kihivták a város lakosainak ellenzését, de úgy,

8) Zsilinszki Csongrádmegye története II. k.

9) Városi levéltár Acta urbariala 18 sz.

ahogyan, beletörődtek a változhatatlanba. Amidőn azonban Helther meghalt, utóda, Chatalides Lipót, fenekestűl felforgatta ezt az új rendszert is.

Chatalides 1754 őszén jött Szentesre. Legelső intézkedése az volt, hogy az uradalomtól tette függővé, vajjon szükséges-e az év leteltével ujból birót választani. Kijelentette, hogy amennyiben a biró közmegelégedésre tölti be hivatalát s az uradalomnak sincsen ellene kifogása, három évig viselje egymásután a birói hivatalt.[10]) Az első biró, aki az új rendszer szerint három éven át viselte a birói tisztet: Soós János volt az 1755, 1756 és 1757 években. Megelőzően birói tisztet viseltek Médi Mihály (1751), aki ezúttal ötödször volt főbiró, Török János, illetve ennek betegsége miatt történt lemondása után, Pap István (1752), Pap István (1753), Dobos János (1754). Soós utóda 1758-ban a régi Szentes egyik legnevezetesebb embere, ifjú Vecseri Mihály lett, akinek a város közéletében annyira jelentőséges szereplése ekkor kezdődött.

A biró választás rendjének megváltoztatásával nem érte be Chatalides. Kisebb jelentőségű dolog volt ez ő előtte, mert a város közügyeinek intézésében a katolikusoknak is akart szerepet juttatni. Ebben tulajdonképen nem is lett volna baj és nem okozott volna annyira kinos megütközést, ha szándékát azonnal keresztűl nem viszi. Azt tette ugyanis, hogy a huszonnégy tagú városi tanácsból egyszerűen „kimustrált“ hat tagot és azok helyét katolikusokkal töltette be. De még ez sem volt elég, mert arra is kötelezte a várost, hogy két jegyzője közűl az egyik mindig katolikus legyen s miután mindkét jegyzői állás be volt töltve, az egyiket Hajdú István, a másikat Pápai János viselte, Pápait egyszerűen elmozditotta állásából és helyére másodjegyzőűl áthozta Csongrádról Halász Jánost.[11])

A tiszttartó ezen eljárása mélyen sértette a

10) Szentesi ref. ekl. hist. I. k 1755 évi krónika.

11) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1755

reformátusok önérzetét s az elkedvetlenedés nyilt elégületlenségbe ment át. A városi tanács békés együtt működéséről alig lehetett tovább beszélni. A két jegyző állandó harcban állott egymással s bár a református Hajdú István volt a város első jegyzője, mindenben a Halász akarata jutott érvényre, mert a tiszttartó mindig annak adott igazat. Hajdú, mélyen elkeseredve, 1756-ban lemondott állásáról. Ekkor az első jegyző Halász lett, aki mellé másodjegyzőül visszahivták az ok nélkül elbocsátott Pápai Jánost. A református egyház históriája, amint száraz ridegen elmondja az eseményeket, imigyen fejezi be az 1755 év történetét: „igy elegyedék meg katolikusokkal nem csak a városi tanács, hanem a nótáriusság is.“[12])

A csöndes elkeseredés adja ezeket a szókat a református krónikás tollába. Nem csupán a helyi viszonyok és nem épen a városnál keresztül erőszakolt változtatások szolgáltak okúl az elkeseredésre. A protestánsok zaklatása és üldözése, jogaik konfiskálása országszerte általános volt, a vakbuzgó Chatalides csak eszköz volt, akit nagyon föl lehetett használni a még akkor is csaknem szintiszta református Szentesen a katolikus érdekek előmozditására. A hatalom pedig évről évre talált újabb és újabb módot a zaklatásra és üldözésre. Már 1757-ben arra került a sor, hogy egyes, a reformátusok által használni szokott, vallásos könyveket koboztak el. A helytartótanács elrendelte ugyanis, hogy a „Palatina Katakezis“, a „Kis Katakezis“ és a „Mártirok koszorúja“ cimű könyveket szedjék el a reformátusoktól. Ezekből a könyvekből Szentesen is több példány forgott közkézen s igy a helytartótanácsi rendelet érthető megdöbbenést keltett. Vetsei János, a debreceni superintendes, amint a rendelet kibocsátásának hirét vette, nyomban felhivta az egyházkerülethez tartozó lelkészeket, hogy az elkobozni rendelt könyveket másoltassák le és igy biztositsák azok meg-

12) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1755 évi krónika.

maradását a hivek számára. Szentesen is nagy buzgalommal hozzáláttak a könyvek másolásához, de az elkobzás foganatositására itt nem került sor. Kamocsay Imre szolgabiró, akinek az elkobzást foganatositani kellett volna, nem nagy kedvét találta a dologban s a helyett, hogy házról-házra járatott volna a könyvek beszedése végett, egyszerűen közhirré tétette, hogy azok, akiknek birtokában meg vannak ezek a könyvek, kötelesek azokat bevinni a szolgabirói hivatalba. A fölhivásra azonban senki sem szolgáltatott be egyetlen példányt sem, mire a szolgabiró azt a jelentést tette az alispánnak, hogy Szentesen nem lehetett foganatositani az elkobzást, mert az indexre vett könyvekből ott egy sem volt található.[13])

Ebben a dologban a hatósági jóakarat megmentette a szentesi reformátusokat a kellemetlen zaklatástól, de annál több herce-hurcával járt az úgynevezett „apostaták“ dolga. Az 1760-ik évben ugyanis megjelent egy király dekrétum, amely voltaképen a hasonló tartalmú 1747 évi rendeletnek volt megújitása. Ez a dekrétum elrendeli, hogy akik a katolikus vallást elhagyják — apostaták lesznek — azokat meg kell büntetni, ha a római katolikus vallásra vissza nem térnek. A katolikus plébánosok szigorú útasitást kaptak, hogy tartsák szemmel az apostatákat, kövessenek el mindent azok visszatéritésére s ha igyekezetük eredménytelen marad, tegyenek jelentést a világi hatóságoknál. Amint a rendelet megjelent a vármegye és a szentesi plébános, Pruszkay Sámuel nagy buzgalmat fejtettek ki, hogy Szentesen is találjanak apostatákat. Szorgos kutatás után összesen hármat találtak, akikre rá akarták bizonyitani a kato-

13) Szentesi ref. ekl. hist. 1757. évi kónika: „Igaz ugyan, hogy aziránt vett volt parancsolatot szolgabiró Kamocsai Imre uram, hogy itt Szentesen is, házanként és oskolánként járván az emlitett könyveket szedné el, de mindazonáltal azt cselekedni vagy, nem ösmerte kötelességének, vagy nem akarta, hanem azt cselekedte csak, hogy a templomok e'ött publicáltatta, hogy a könyveket vigyék az emberek vagy a város birájának, vagy a szolgabirónak házához. De esze lévén mindennek, egy sem cselekedte.“

likus vallás elhagyását. Az egyik volt Pusztai János — csúf nevén Csitri Bunkó — egy csecsemő korában apátlan-anyátlan maradt együgyű ember, akit a szomszédos református család nevelt föl; ez amint a bebörtönözéssel megfenyegették, azonnal áttért a katolikus vallásra. A másik volt Molnár János, egy élemedett ember, aki még valamikor a törökvilág idején vetődött Szentesre, mint kis gyermek. Erre is rá akarták bizonyitani hogy apostata. Be is börtönözték, de ő állhatatosan megmaradt amaz állitása mellett, hogy református és vallását soha el nem hagyja.[14]) Végtére is szabadon bocsátották s református hitében halt meg néhány esztendő múltán. A harmadik volt Erdélyi Judit nevű hajadon, aki katolikus anyától és evangélikus apától született a Dunántúl valamelyik református községében s szülei egyező akaratából a református vallásban nevelkedett. Pruszkay ismételten maga elé citálta a leányt s hol szép szóval, hol fenyegetésekkel igyekezett áttériteni, de eredmény nélkül. Már a börtönnel fenyegette, amidőn közbeléptek a leány érdekében, meggyőzvén a plébánost róla, hogy a leányt nem lehet valódi apostatának tekinteni, mert katolikus nem volt egy percig sem s igy a katolikus vallást nem is hagyhatta el.

Ezek a zaklatások és Chatalides erőszakoskodásai természetesen nem szolgálták a közbékesség ügyét, de nagyon is alkalmasok voltak arra, hogy mélységes gyűlöletet keltsenek a város túlnyomóan református lakosságában a katolikusok ellen. Ezenfelül még, mert minden zaklatásnál királyi rendeletre hivatkoztak, kezdett megingani a reformátusokban a loyalitás is. Hogy az elkeseredés és a gyűlölség lángra nem kaptak, egyedül Gál István református lelkész érdeme, aki minden tekintélyét és tehetségét latbavetette hivei meg-

14) Szentesi ref. hist. l. k. 1760 évi krónika. „Midőn Molnárt fenyegették a börtönben, kijelentette, hogy akár főzik, akár sütik, de bizony pápistává nem lesz, nem gondol vele, ha mindjárt meg is ölik“

nyugtatására, maga járván elől a jó példával. Mindenben igyekezett megvédelmezni egyháza érdekeit s a város földesurával, a megye főispánjával jóviszonyban lévén (mindkét főúr nagyra becsülte a nagy eszű és jellemes férfiút) sokszor nagy eredményeket is tudott elérni. Könnyű elgondolni, hogy milyen messzeható következményei lehettek volna, ha számban ötszörösen erősebb reformátusokon úr lesz a szenvedély s az erőszakoskodás terére lépnek. Gál István hatalmas prédikációi azonban meggátoltak minden kitörést, sőt a megingott loyalitás is helyreállott a város lakóinak lelkében s amint annak idején a Péró-féle lázadás, úgy 1753-ban a Pethő—Törő féle mozgalom sem keltett semmi emóciót a városban.

Mária Terézia.

A lakosság ezúttal is nyugodtan maradt, sőt ismét segédkezet nyújtott a mozgalom letörésére.

Ez azonban egészen jelentéktelen dolog. Gál Istvánnak ezután jutott nagyobb szerep. A hétéves háború során ugyanis rendkivüli hadi segélyért fordúlt a vármegyékhez a királynő Mária Terézia. A királyi leirat megérkezése után maga gróf F o r-

gács János főispán irt levelet a vármegye minden egyes községéhez, amelyben adakozásra hivta fel a lakosságot. Szentesen a város elüljárósága mindössze 70 forintot tudott összegyüjteni s már az volt a helyzet, hogy az egész vármegye területén Szentes fog legkevesebbet adakozni, amidőn Gál István vette kezébe a dolgot és a templom szószékéről hatalmas beszédben hivta föl a hiveket az adakozásra, ezúttal is maga mutatván példát, 30 forint adománnyal kezdvén meg a gyüjtést. Pár nap múlva több, mint 500 forint gyült egybe a református hivek önkéntes adományából s a vármegye összes községei között Szentesről érkezett be legtöbb adomány az alispánhoz.

A református egyház históriája azt mondja, hogy a királynő nem maradt hálátlan a szentesi reformátusok iránt[15]), mert még ebben az esztendőben engedélyt adott a tűz által elpusztitott református templomnak égetett téglából leendő újjáépitésére. Az 1760-adik esztendőben ugyanis, húsvét másodnapján — április 7-én[16]) — délután tűz támadt s alig nehány óra alatt lángbaborult az egész város. Csaknem minden ház, köztük a reformátusok 1747-ben épitett temploma is elhamvadt. Ezt a nagy tűzvészt, amely majd az egész város pusztulását jelentette, igy irja le a református egyház históriája:

„Elkövetkezék Husvétnak áldott ünnepe, amelynek eleje örvendetes és szép békességes vala, de bezzeg közepe megsirathatatlan károknak leve ideje és alkalmatossága. Mert az ünnepnek a középső napján, délután, szinte midőn a templomból kijöttünk volna, mintegy 4 órakor, amikoron még mindnyájan, akik akkor templomban voltunk, talpon állottunk volna, nagy hirtelenséggel nagy gyúladás támada a felsőpárt felé. Itt a templomtól a Kurca felé menő közhöz legközelebb a szegleten levő nótáriusi háznak háta megett a hatodik háznál az

15) Szentesi ref. ekl. hist. 1760 évi krónika.

16) Szentesi ref. ekl. hist. 1760 évi krónika. Szalay István lelkipásztor jegyzete: „A tűz volt 1760 április 7-én, (hétfőn), lásd a kereszteltek akkori mátrikuláját.“

udvaron, mely a pápista Rózsa takácsénak neveztetett[17]), akinek báttya egy kis nádkeritésben szénázván ökreit, jó dohányos lévén, hihető, hogy a pipájából a tüzet a jászolba ejtette. Mert a dohányzástól azon a napon is megintetett volt még pedig talán csak akkor az isteni tiszteletnek előtte. Melyért is csak igen lágyan, csak 25 pálcával az uraktól megbüntettetett, mivel eziránt való inquisitioba csak a pápistákat vették be tanunak, akik azt mondották, hogy a szomszéd Kiss István istállójában támadt volna legelsőben a tűz, holott a mieink, kik a tűz támadásának szemmel látott tanói voltak, azt vallották, hogy a Rózsa kertjébe támadt, melytől a szomszéd istállóját is ameddig lehetett oltalmazták, de fassiojukat nem vették be, interessatusoknak tartván.

A tűz, mely helyen támadott el nem nyomathatott lévén, napkelet felé elment a temetőig, délfelé pedig itt legközelebb az uraság házáig exclusive, távolyabbacska pedig az egészen a város széléig és végéig. Megégvén nevezetesen a templomunk, fatornyunk (A harangok, ha mind nehezen is, kivált a nagyobbak, belőle lehányattak és a tömlöcön túl a Kurca mellé bátorságos helyre lehordattak) paróchiális házunk, férfi és alsópárti leányiskoláink, egy szóval malmokon, istállókon, ólakon és egyéb féléken kivül tűz által megemésztettek 211 házak[18]). Soknak még a vermekbe hányt jószágaik is megégtek, ha hirtelen azokat be nem csinálhatták. Némelyeknek vermök nem lévén a kutba kéntelenittettek holmijaikat hányni, de ott is valami a vizen volt takarittatván, megégett. Mert sok helyen még a kútak is megégtek szintén a vizig.

Mindazáltal mégis a tűznek utjában 3 házak csudálatosképen megmaradtanak: a Mikecz Jánosé, mely volt a harmadik elől a tűz támadáshoz, a város vége felé pedig a Sándor Jánosé és a Mikecz Istváné.

Hála Istennek, ily nagy égések között is több egy szegény embernél a tűz miatt meg nem holt. Az is világtalan, siket és néma lévén, sem a tüzet nem láthatta, sem a kiáltást nem hallhatta.

Mindez pedig oly hirtelen megesett, hogy két, vagy legfölebb három óra alatt az egész incendiumnak vége lett. Nem

17) Körülbelül a kir. adóhivatal mai épülete helyén I. Tóth József utca 7 szám.

18) Leégett a városháza is s a várost érdeklő okiratok legnagyobb része megsemmisült. (L. az Acta urbariala 29 számú iratát.)

volt senki, aki a megégettek közül tehetségéhez képest sok kárt ne vallott volna.

Igy lévén a dolog, ugyan kicsoda gondolhatná, hogy a megégett nép sok dologra nézve szükségre ne jutott volna Kiváltképen pedig eleség dolgából, mert kész kenyere megégett. Lehető szalonnája és egyéb ázalékja, ha meg nem égett is veremre rakatott. Ha búzája volt is a veremben felvenni nem merészelte, ha felvette volna is, sem helye nem volt, ahol tarthatta volna, sem malma, ahol megőrölhette volna elegendő sem kemencéje, ahol megsüthette volna kenyerét.

Elmenvén mindenfelé a tűzitéletnek hire, sokaknak szíveket, lelkeket az Isten annyira felinditotta, hogy számunkra nagy gazdagon gazdálkodának, nevezetesen a makaikat, vásárhelyieket, kecskemétieket, kőrösieket, pápista kunszentmártoniakat, öcsödieket, lutheránus orosháziakat, gyarmatiakat, túriakat, földváriakat, törökszentmiklósiakat, békésieket etc., akik hol sok szekér kenyereikkel, búzáikkal, lisztjeikkel, dirib-darab szalonnáikkal, sajtjaikkal, borsóikkal, hol viseltes ruháikkal, zsákjaikkal, hol deszkáikkal, hol szép költségeikkel (melyben excellált a kecskeméti szent ekklézsia) álmélkodásra méltó módon segitettek, úgy hogy, mint Samariaban, a nagy inséget nagy bővség követte hirtelen.“ [19])

---

19) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1760 évi krónika.

XVIII.

A tűzvész után. — Az ujjá születő város. — A reformátusok templomépitése. — Vallási ügyek. — A katolikus torony épitése. — Városi ügyek. — Az első szabályrendelet. — Közállapotok. — Gazdasági viszonyok. — Kultúrális dolgok. — Gál István lelkész halála.

Az egykorú krónikás szavaiból megérthetjük a pusztúlást, amely Szentest 1760 április 7-én sújtotta. Azt mondhatjuk, hogy egy teljesen megsemmisült várost kellett új életre hivni a rettenetes tűzvész után. A város lakossága a legelső napokban a kétségbeesés karjai között, fenyegetve a nyomor által is, azt sem tudta mihez kezdjen. Ám erős lelkű vezetői, akik között az első hely Gál István lelkipásztort illeti s mellette nyomban az akkori főbiró Vecseri Mihály áll, fölrázták a kétségbeesésből s mint a krónikás mondja: „kinek kinek már a mieink közül lévén akkori sorsához képest elegendő kenyere és pecsenyéje, az ő üszögében levő háza körűl kezdett épitgetődni.“[1])

Az erős lelkű prédikátor a kétségbe esett nétep a tűzvészt követő harmadik napon, április 10-én, a volt lelkészlak udvarára hivta össze harangszóval és a romokban álló épűlet udvarán istenitiszteletet tartott. A krónikás szavai szerint „siralmas

1) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1760 évi krónika.

és valóban keserves panaszukat vitték az Isten elé“ ezen az istenitiszteleten, de egyszersmint a prédikátor hatalmas szónoklata erőt öntött az elcsüggedettekbe olyannyira, hogy nehány nap múltán nemcsak a város újjáépitése kezdődött meg valósággal, hanem a város és a református egyház előljárói is benyújtották alázatos folyamodásukat a vármegyére, amelyben a leégett templom újjáépitését kérelmezték. A szentesi reformátusok kérvényét maga gróf Forgács János főispán vette pártfogásába, kijelentvén az előtte tisztelgő küldöttségnek, hogy a templom újjáépitésére engedélyt eszközöl ki, ne tegyenek a szentesiek egyetlen további lépést ennek érdekében és ne is költsenek egyetlen fillért sem. A főispán adott igéretét beváltotta. Maga fogalmazta meg a kérvényt és vitte fel Pozsonyba, ahonnan már május 22-én leérkezett a helytartótanács rendelete, amely a kérelem megvizsgálására vonatkozott, főként a tekintetben, vajjon képes lesz-e a nép a templomot fölépiteni.

A vizsgálat lefolytatása sok zaklatással járt. Beleszólott abba mindenki, aki csak jogát formálta rá. Foganatositását is húzták halasztották mig végre valahára augusztus 7-én megtartották azt Fábián István csongrádi, Karlitzhoffer János szegvári plébánosok, Kamocsay Imre szolgabiró és Balog András esküdt. Ez alkalommal Vecseri Mihály főbiró, Médi Mihály, Dobos János, Zsoldos Demeter és Pap István városi tanácsbeliek, úgy is mint a református egyház elűljárói, kijelentették az eljáró küldöttség előtt, hogy körülbelül 6000 forintja maradt az egyháznak templomépitési célokra. A városi és egyházi elűljárók ezt a kijelentést a vizsgálóbizottság jegyzőkönyvébe foglalta.

Mondanunk is fölösleges, hogy az egyháznak igaz valójában egyetlen fillérje sem volt az épitkezéshez. A jegyzőkönyvbe diktált kijelentést gróf Forgács János főispán, ez a vallási tekintetekben igen szabadelvű főúr sugalmazta azért, hogy

a vármegye ellenkező álláspontját megtörhesse. A vármegye ugyanis nem javasolta az épitkezés megengedését, mert „az sérti a katolikus egyház érdekeit“ és mert a tűzvész által sujtott nép anyagilag teljesen kimerült.[2])

A jegyzőkönyvbe foglalt kijelentés erőtlenné tette a vármegye fölterjesztésében foglalt ellenzést és a főispán hathatós közbenjárása azzal az eredménnyel járt, hogy 1761 februárjában megérkezett a helytartótanács engedélye a templom újjáépitésére.[3]) E szerint a templom a régi alapokon ugyan, de szilárd anyagból (tégla) épithető föl tornyával együtt, mindazáltal úgy, hogy sem diszes nem lehet, sem a katolikus templomokhoz nem hasonlithat. A templom belűlről deszkával boltozandó le. Helyteleniti a helytartótanács a szentesiek kérvényében foglalt azt a kijelentést, hogy az épitkezés megtagadása esetén a lakosság elköltözik a városból. A rendelet utolsó soraiban a legszigorúbban figyelmezteti a vármegyét arra, hogy az épitkezés során az engedély okirat rendelkezéseinek megtartására a szentesieket rászoritsa.

A szentesi reformátusok boldogságát nem lehet leirni, mert ekkora eredményt egyáltalán nem reménylettek. Siettek is hálájukat kifejezésre juttatni s mint az egyház históriája följegyzi, Koller referendáriusnak két pár szürke csikót, gróf F o r g á c s főispánnak pedig ötven vagy hatvan juhot adtak ajándékba szives buzgóságuk elösmeréseképpen.[4])

Az engedély megérkezte után, amidőn február 16-án a félegyházi és csongrádi plébánosok a váci püspök nevében is kijelentették, hogy az épitkezés megkezdhető, nyomban hozzáfogtak a leégett templom vályog falainak lebontásához, ami azonban nem

2) Zsilinszky M. Csongrádmegye tört. II. k.

3) Kelt Pozsonyban 1761 január hó 29-én. Aláirták gróf Illésházy József, Balogh László, Kvassai József

4) A főispán az ajándékot nem akarta elfogadni és tiszttartóját a juhok árának kifizetésére utasitotta. A szentesiek azonban nem vették föl a pénzt. (Szentesi ref. ekl. hist. I. k.)

esett meg szerencsétlenség nélkül, mert az egyik bedűlő fal hét embert agyonütött.[5])

A régi falak lebontása után nagy serényen hozzáláttak az új templom épitéséhez és a falak már csaknem teljesen készen állottak, amidőn ~~1765~~ 1761 június 19-én Szentesre érkezett gróf Eszterházy Károly, azidétti váci megyés püspök, aki az épülő templom szélességét, hosszúságát és magasságát felmérette és midőn azt a régebbi templom falaival megegyezőnek találta, az épitkezést helyben hagyta. Kijelentette azonban, hogy a királyi engegély ama kitétele: „ex solidis materialibus“ a templomra nézve ugyan égetett téglát, de a toronyra nézve csak erős tölgyfát jelent, ellentétben a puha fenyőfával.

A püspök e kijelentése a reformátusok soraiban érthető megdöbbenést keltett. A torony épitéséhez hozzá sem fogtak, hanem a vármegye útján fölirtak a helytartótánácshoz. A helytartótanácstól szeptember 6-án érkezett meg az újabb rendelet. E szerint az első rendelet „ex solidis materiálibus“ kitétele a toronyra is égetett téglát jelent, azonban a torony magassága nem lehet több, mint öt német öl és egészen lapos tetővel látandó el.

E fenakadás miatt csak 1761 december elején fejeződött be az épitkezés és december 13-án szentelték föl az új templomot. Az első szentbeszédet ezúttal is Füredi Mihály, a vásárhelyi első lelkész tartotta, ugyanaz, aki tizennégy évvel ezelőtt az 1760-ban leégett templomot is fölavatta. Megjegyzi az akkori idők krónikása, hogy a templom, a fölavató ünnepség alkalmából, zsúfolásig megtelt s a reformátusok között elelegyedve számos katolikus is megjelent.

Nagy dolog volt ez akkor, méltán jegyzi fel a krónikás, mert Szentesen nem volt túlságos barátságos a viszony a református és katolikus vallású lakosok között. Nem a nép volt ennek az oka, az ellentéteket mesterségesen szitották föllűről s a

5) Szentesi ref. ek. hist. I. k. 1761 évi krónika.

református lakosság lelkében még mindig ott élt a keserűség a templom elvétele miatt. De növelte a felekezeti ellentéteket az a körülmény is, hogy a szentesi katolikus egyház plébánosa, Pruszkay

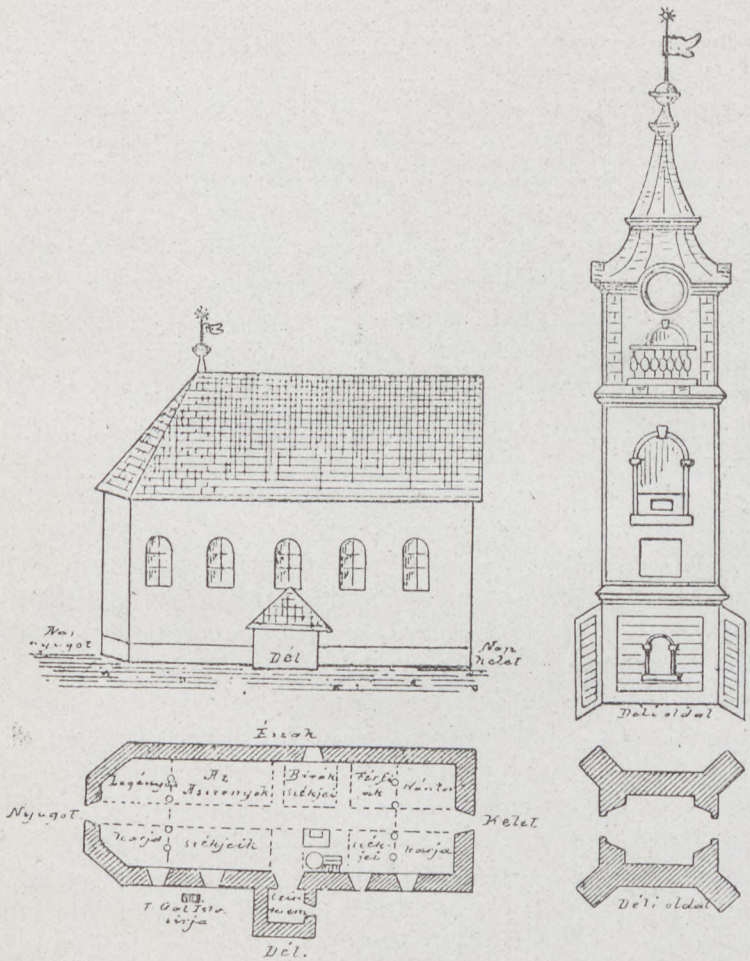

Az 1761-ben épült református templom[6].)

Sámuel épen 1760-ban távozott Szentesről, mert váci kanonokká nevezték ki és utóda Bodonyi Sándor ismételten túlzott követelésekkel állt elő.

6) Szentesi ref. ekl. hist. után, ahol Kiss Bálint örökitette meg a templomot. A torony nem az, amelyet 1761-ben épitettek, hanem amelyet királyi engedélyből 1774-ben emeltek. Ez a mai torony alsó része, a második párkány fölött látható kerek ablakig.

Legelső ilyen föllépése ama rendelet kieszközlése volt, hogy a szentesi református lelkész az itt lakó csekély számú evangélikusoknak semmi szolgálatot ne tegyen, majd pedig, hogy a katolikusok processziói alkalmával a református egyház harangjait is húzzák meg. Ebből az utóbbiból nem lett ugyan semmi, de az evangélikusok dolgában a plébános részére hajlott a döntés.

Gróf Eszterházy Károly, váci püspök, Szentesen való tartózkodása alkalmával megengedte ugyan az evangélikusoknak, hogy a református templomba járjanak s az ágybér (párbér) fizetését sem követelte a plébános részére, de elrendelte, hogy keresztelés, esketés, temetés esetén fizessék meg az evangélikusok a stólát a plébánosnak s hivják meg a szomszédságban levő valamelyik evangélikus lelkészt a szertartás végzésére, vagy pedig fordúljanak a plébánoshoz, de a református lelkészhez semmi esetre se. Gál István lelkipásztor igyekezett más elhatározásra birni a püspököt, de az mindössze annyi engedményt tett, hogy az esetben, ha református és evangélikus köt házasságot, vagy ilyen családban történik keresztelés, vagy temetés, akkor a szertartásokat végezheti a református lelkész is.

Kellemetlenkedést szitott Bodonyi plébános a miatt is, hogy a reformátusok, tagadván a szükségből való keresztelés elméletét, a haldokló kisdedek megkeresztelésétől a bábákat eltiltották. Gróf Eszterházy a püspöki vizitáció során panaszt tett emiatt a vármegyén. A vármegye igazoló jelentéstételére szólitotta fel a megyebeli református lelkészeket, akiknek nevében Gál István lelkipásztor az 1761 évi október hó 1-én, Szentesen, tartott megyegyűlésre nyujtotta be nyilatkozatát. E nyilatkozatban többek közt az is benne volt, hogy a Szentirás seholsem parancsolja a szükségből való keresztelést s ha a református bába keresztel, azonnal katolikussá lészen és megtagadja a saját vallását is és a Szentirást is. Midőn a megyegyűlésen ezt a nyilatkozatot fölolvasták, a vallási türelméről

ismeretes gróf Forgács János főispán a következő kijelentést tette: „No ki tud ennek ellentmondani, mert én ugyan egy szót sem tudok.“[7]) Ez a főispáni kijelentés eldöntötte az egész dolgot és a szükségből való keresztelés ügye lekerült a napirendről. A halálra ítéltek lelkivigasztalásától is eltiltották a református lelkészeket. Nagy és szenvedélyes vitatkozás keletkezett ebből is Gál és Bodonyi között, miglen a báró Harruckern uradalmak központi jószágigazgatója, Tomcsányi János ketté nem vágta a nehéz kérdést azzal, hogy mindaddig az illető egyház lelkésze fogja a halálra ítéltet vallási vigasztalásban részesiteni, amig Bodonyi olyan királyi rendeletet nem mutat föl, amelyben az áll hogy csak a katolikus lelkész kisérheti ki.

Talán egészen elmérgesednek a közállapotok a vallási súrlódások miatt, ha Bodonyi hirtelen el nem távozik Szentesről Tápiószelére. Utóda egy franciskánus barát lett, akinek a neve nem maradt fön, majd pedig Szigeti István következett, aki Nagyváradról jött Szentesre, Szigeti higgadt, komoly ember volt, aki nem élezte ki a felekezeti dolgokat. Ő egészen másként igyekezett megerősiteni egyházát a városban. Az uradalom engedélyével és pártfogása alatt katolikus családokat telepitett Szentesre. Ez az akció olyan fényes sikerrel járt, hogy a nehány katolikus család pár száz családra szaporodott és 1768-ban már a plébános nem tudta kielégiteni a katolikus hivek lelki szükségleteit, segédlelkészre volt szükség. Az első katolikus segédlelkész, aki Szentesen működött, Pasitzky József volt.

A régi följegyzésekből kitűnik, hogy a reformátusok nem nézték valami jó szemmel a katolikusok betelepitését. Attól féltek legjobban, hogy ennek a telepitésnek rájuk nézve valamely kedvezőtlen következményei lesznek. Az aggodalom nem volt egészen alaptalan, mert 1768-ban a váci püspök leirt a vármegyére és a földesúrhoz, hogy a katolikus

7) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1761 évi krónika.

templomnak tornyot épitsen Szentes város közönsége közköltségen. A parancsnak nehéz szivvel ugyan, de szó nélkül engedett a város s rövid idő alatt felépült a szentesi katolikus templom maiglan is fönáiló tornya. Elgondolhatni azonban, hogy a református lakosság mekkora keserűséget táplált lelkében, amidőn köteles volt fizetni a torony épitési költségeit, ha figyelembe vesszük, hogy a saját templomukhoz nem épithettek öt német ölnél magasabb tornyot a saját költségükön sem és azt is csak lapos tetővel volt szabad ellátniok. De, mint az akkori idők krónikása megjegyzi: „igy kellett ennek lenni, mert igy itélte igazságosnak a felsőbbség“[8]).

A város ezidétti közügyeit nézve azt tapasztaljuk, hogy a Chatalidestől bevezetett ama rend, hogy a főbiró három esztendeig viselje hivatalát, nem tudott meggyökeresedni. A régi szokásaihoz ragaszkodó szentesiek minden esztendőben megtartották a birótételt s amennyiben a biró érdemes volt erre „megmarasztották“, ha nem volt érdemes, vagy nem akart maradni, másik birót választottak. Vecseri Mihály után 1761-ben még három évre választották meg biróvá Lakos Mihályt, de 1764-től már évről-évre tartották a bióválasztásokat, mindenkor január 1-én. 1764 és 1765-ben Vecseri Mihály, 1766-ban Soós János, 1767-ben Hajdu János, 1768—9-ben Lakos Mihály és 1770-ben Dobos János volt biró. A nótáriusi tisztet az egész évtizedben változatlanul Halász János és Pápai János viselték.

A város jegyzőkönyveiben ebből az évtizedből maradt fen az első szabályrendet. Ez az érdekes statutum szószerinti szövegében itt következik:

„Anno 1769 die 28-va Mensis Martii egybegyülekezvén a város birái megegyezett akarattal a Váras közönséges javának nagyobb terjedéseire nézve felállitván két váras kerülő hajdút, kiknek kötelességök az alább irt pontokban feljegyez-

8) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1768 évi krónika.

tetett parancsolatok és a Város statutumai ellen cselekedőkre való szorgalmatos vigyázás, éjjeli nappali szorgalmatossággal.

1-o. Minden gazdának háza előtt (holnapi naptól fogva kezdvén) hordóban vagy nagyobb edénybe kapitányviz tartassék. Valakit pedig, ezen parancsolatunknak publikációja után, az Városnak emlitett hajdúi a nélkül találnak elsőben fizet egy máriást, másodszor kettőt, harmadszor háromat. Aki pedig ezen büntetésnek letételére elégtelennek találtatnék elsőben 10, másodszor 20, harmadszor 30 pálcára büntettetik.

2-o. A rossz és sepretlen kéményekre minden gazdának szorgalmatos gondja légyen, melyben valaki gondatlannak és parancsolat megvetőnek találtatik, elsőben 20 pálca büntetése lészen, másodszor kéménye lehányattatik, ha erre mégis a parancsolatnak nem engedelmeskedik és azt ujonnan fel nem épiti harmadszor a háza is utána vonattatik.

3-o. Szárazon a pernyét senki kivinni és a szomszédságból tüzet hordani ennek utána ne próbáljon, melyben ha ki véteni tapasztaltatik elsőben fél, másodszor 1 forintra, harmadszor 30 pálcára büntettetik.

4-o. Valaki utcán, udvaron, istállóban, vagy más akár minémű épületben a házon kivül dohányozni tanáltatik elsőben fizet fél forintot, másodszor és valahányszor azután tapasztaltatik a T. Nms. vármegye kegyes rendelete szerint 50 pálca üttetik el rajta irgalom nélkül.

5-o. Nyolc órai harangozás után akar gazda, akar fia, vagy cselédje lámpás nélkül csak a szomszédságba se merészeljen menni. Valaki pedig tanáltatik a parancsolat ellen lámpás nélkül járni s kóborolni, reá akadván a kerülők, személy válogatás nélkül árestomba vitetik. Másnap pedig ha kitapasztaltatik, hogy korhelykedés véget tanáltatott barangolni a tilalmas időben, 30 pálca verettetik rajta.

A fentemlitett Város hajdúinak szoros kötelességében fog állani mindezen pontokban feltett Város statutumoknak megszegői ellen éjjel nappal szorgalmatos és szemes vigyázással lenni. Hogyha pedig ezen statumok ellen véteni tapasztaltatnak mindenekben rajtok megkettőztettetnék a büntetések. Nem különben, ha a rendelt büntetése mértékén és igazságán: azaz, ha valakit minden igaz ok nélkül húzni, vonni, avagy megbecsteleniteni nagyobb nyereség okán tapasztaltatnak, előbb 20 pálcával megintetnek, másodszor pedig irgalom és szánakozás nélkül ebbeli hivatalukból kivettetnek és 30 pálca a templom

előtt veretik el rajtuk a népnek láttára. Hasonlóképen hogyha a statutun ellen vétőket valami kedvezésből büntetés nélkül eleresztik, vagy pedig főbirájuknak kötelességek szerint be nem mondják és elő nem adják, mint hiteszegett gonosztevők a feljebbirt módon büntettetnek.

Korcsmákon bor, avagy serivókkal nekik összeűlni, vagy borozni, amidőn kerűlésben vannak, épen szabad nem lészen. Hanem kötelességek szerint bemenvén és szorgalmatosan megvigyázván minémő emberek és borivók legyenek, annak utánna tovább maguk kötelességéhez lássanak. Ha pedig olyan gyanús személyt észrevennének, vagy a veszekedésnek valamely jelenségeit látnák, akkor minden úton módon teljes tehetségükkel a gyanust megvizsgálni, a veszekedni szándékodókat pedig csillapitani igyekezzenek."

A városi előljáróság, amint ebből a szabályrendeletből kitetszik, nagyon szigorúan fogta a rendfentartás körűli kötelességét, de azért gondoskodott a lakosság jogosulatlan zaklatásának lehető elkerüléséről is. Mint nagyon figyelemre méltó tényt jegyezhetjük azonban azt fel, hogy ez ellen a szabályrendelet ellen, legalább a jegyzőkönyvek tudósitása szerint, alig vétett valaki.

A közállapotokra különben is jellemző, hogy a város székén hagyatéki és adósági ügyeken kivűl alig fordult meg más, mint becsületsértési pör. Ezekben a pörökben a főszereplők csaknem kivétel nélkűl asszonyok voltak, akik részben pletyka terjesztés, részben pedig vélt igazságaiknak kemény és goromba szavak útján való kifejezése miatt kerültek a törvény elé. És az ilyen pörök nem apadtak, ámbár birák uraimék nem fukarkodtak 10—20—30 pálcás büntetések kiszabásában. Érdekes jelenség az is, hogy a gazdák és cselédjeik között a szolgálati viszonyból eredendőleg pör alig keletkezett. A gazdák a kisebb hanyagsággal szemben elnézők voltak. A törvény elé rendszerint csak a nagyobb kártételek, avagy a lopások kerűltek. Ezek azonban elenyészően csekély számban találhatók a jegyzőkönyvekben.

Az évtized első félében a zugkorcsmák sza-

porodtak meg. A nagy tűz utáni zűrzavart használták föl többen arra, hogy engedély nélkűl korcsmát nyissanak. A város, mint a korcsmáltatási jog bérlője, erélyesen lépett föl a zugkorcsmárosok ellen, akiket ismételten keményen megbirságolt. Az erélyes föllépés használt, mert mig 1761-ben négy, az 1762-ik évben pedig két zugkorcsmárost kellett megbüntetni, addig mire 1763-ban a város teljesen újjáépült már egyetlen zugkorcsmáros ügye sem szerepel a város jegyzőkönyveiben.

A gazdasági viszonyokat tekintve ez az évtized igen változatos volt.

Az 1763 esztendő nyarán, az egész takarás idején és azután egész novemberig olyan nagy szárazság uralkodott, hogy még a Kurca vize is egészen elapadt. A szárazságot elviselhetetlenné tette az állandó szél. Az 1764 év őszén a Tisza, Körös, Maros egyszerre jöttek áradásba a szakadatlan esőzés miatt, mindazáltal ez az árviz a szentesi határban kárt nem tett. Az egész tél lágy volt, ugy szólván soha sem fagyott s december, január, február hónapokban is állandóan lehetett szántani és vetni. Ezt a sáros telet nagyon megemlegették, mert mint az akkori idők krónikása mondja „nyomorúság volt csak kevés terhet is vinni.“ A sáros telet kedvező tavasz és bő termésű nyár követte. Már Szent György napkor kaszálták a Nyomáson a szénát. Egy véka búza ára volt 18 kr., egy véka árpáé 9 kr., egy akó bort pedig egy forintért adtak.

A következő, 1766-ik, esztendőben is még elég jó volt a termés, de már ekkor a búza vékája 34 kr., az árpáé 18 kr., a bor akója 2 forint volt és egy kenyér napi ára 7 kr. 1767-ben már szűk esztendő következett, a búza köble volt 8 máriás, az árpáé egy forint, a bor akója most is 2 forint. Még szigorúbb, aszályos esztendő volt az 1768 év. Búza nagyon kevés, árpa, zab és széna épen semmi nem termett s a takarmányinség folytán rakásra döglöttek a lábas jószágok. Az 1769 évben sem

volt jó termés. A búza köble 8 máriás és 3 garas (mai pénzben 5 korona 8 fillér) az árpáé 6 máriás, a bor akója 8 máriás volt. Az 1770-ik esztendő termés viszonyairól nincsen semmi tudósitás".[9])

A vármegye által megállapitott hivatalos limitáció szerint az 1765-ik évtől kezdve egy kan pulyka ára 30 kr., egy nőstény pulyka ára 24 kr., hizott lúd ára 17 kr., sovány lúd 12 kr., egy pár tyúk 12 kr., egy pár csirke 6 kr., kövér ruca 7 kr., sovány ruca 6 kr., egy pár galambfiók 4 kr., egy öreg itce tehénvaj 24 kr., juhvaj 21 kr., tejföl itcéje télen 6 kr., nyáron 4 kr., borecet egy itce 6 kr., lenolaj egy itce 14 kr., savanyú káposzta itcéje 3 kr., egy font sajt szintén 3 kr., egy szopós borjú 2 frt., bárány 30 kr., a szép fehér liszt itcéje 1 kr., a köleskása itcéje 1 $^1/_2$ kr., a sör akója 1 frt. 18 kr., egy itce pálinka 12 kr., egy jó malac, nyársra való 18 kr., kisebb 12 kr., egy mázsa só ára 4 frt. 10 kr., marhahús fontja 2 kr., borjúhúsé 3 kr., a sertéshúsé szintén 3 kr., a birkahús fontja 1 $^1/_2$ kr., három krajcárért 12 tojást adtak. Egy öl kemény tűzifa ára 3 frt. 15 kr., a puhafáé 2 frt. 15 kr. Végül egy kocsi széna ára 4 frt.[10])

Meg kell itt jegyeznünk, hogy a mértékek és a pénzértékek körül a legteljesebb zűrzavar uralkodott az egész országban. A pénz értékét kellően jóformán senki sem ismerte és Szentesen is, mint az Alföld többi városaiban, leginkább a cserekereskedés folyt. A félreértesek kikerülése céljából ismételten és ismételten adtak ki rendeleteket, de azok nem sokat használtak. Csak forintot hármat ismert a nép. Ezek voltak: magyar forint (100 dénár), vonás forint (51 kr.), kurta forint (50 kr.). A máriásból 3 tett egy vonás forintot. Az aprópénzek közt is nagy volt az össze-visszaság. Volt garas, krajcár, dénár és poltura. Egy garas volt 5 dénár, egy krajcár pedig 2 dénár. Az 1762-ik esztendőben a kormány behozta az osztrák örökös tartományok váltópén-

9) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. után.

10) Zsilinszky M. Csongrádmegye tört. II. k.

zét, amely voltaképen kis értékű rézpénz volt. A nép eleintén kapott az új pénzen, de azután idegenkedett azt elfogadni s helytartótanács kénytelen volt rendeletet kibocsájtani, amelyben kötelezett mindenkit arra, hogy a rézpénzt fizetésül elfogadja[11]).

A vármegye gondja azonban nem csak a zélelmiszerek és ipari cikkek árának megállapitására terjedt ki, hanem a napszámbérek szabályozására is. Az 1768-ik évben a kaszások napszámbérét akként szabályozta a vármegye, hogy azok akár napi bérre, akár hétre, vagy hónapra fogadtatnak is föl nem kaphatnak 17 krajcárnál nagyobb napi fizetést. — Kimondta a vármegye azt is, hogy ha a gazda ezen rendelet ellen vét 6 forint birságot fizet, a munkás pedig ha nagyobb bért követel, avagy fogad el 25 botütést kap.

Erre az évtizedre esik a helytartótanács ama rendeletének foganatositása is, amely a hasznos fák ültetésére vonatkozott. A vármegye terűletén a fűzfa és az eperfa ültetése volt kötelező. Különösen szorgalmazták a fűzfa ültetést és a vármegye akként rendelkezett, hogy minden község köteles minden adó kirovás után 3—3 darab fűzfát ültetni 12 forint birság terhe alatt. Aki pedig a portájára eső fa mennyiséget ki nem ültette, avagy a kiültetett fát kitépte, vagy kérgétől megfosztotta első izben 32 botütéssel, másod izben többel és azon felül minden egyes fa után egy forinttal volt sújtandó. Az eperfák ültetésével a selyembogár tenyésztést akarták előmozditani s mint azt 1770 évi összeirásból kitetszik Szentes város útcáin és az egyes házak udvarán 25 drb fehér és 209 darab fekete eperfát ültettek.[12])

Megjegyezhetjük itt, hogy amig a fűzfa ültetés

11) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1762 évi krónika. A prusszussal való hadakozás vége velé felséges asszszonyunk (Mária Terézia) akaratából bejött a rézpénz és az azzal való élés, amelyen eleintén ujságúl kaptak ugyan az emberek, sokan még fejér pénzen is fölcserélték azt, de aztán hamar rá is untak. E felől a rézpénz felől mondta tréfából egy ember: „No már látom, hogy rosszúl vagyon a királyné, mert rezel.“

12) Zsilinszky M. Csongrádmegye története II. k.

elég hirtelen nagy elterjedést vett s az eperfák ültetésében is lendület mutatkozott: a selyembogár tenyésztésből bizony semmi sem lett. Ezt a dolgot a magyar ember ma sem kedveli s az idétt nem kevésbbé idegenkedett tőle, mint ma.

A gazdasági viszonyok ismertetése után nézzük a város kultúrális dolgait, az iskolák állapotát.

A református egyház iskolája nagy hirnévnek örvendett, a katolikus egyháznak pedig még nem volt iskolája s a katolikus szülők egyrésze a plébánosok minden tiltakozása dacára is gyakran adta föl gyermekeit a református iskolába.

A vármegyének 1766-ban a helytartó-tanácshoz küldött jelentésében a szentesi református egyház iskolájáról a következők állanak:

„A szentesi ref. iskola eredetét is magának a ref. hitnek behozatalával egyidejűnek mondja az adatokat benyújtó egyházközség. Amint az utódok az iskolafentartásról gondoskodnak, úgy tartoznak a magister s a melléje rendelt preceptorok az ifjuságot tudományos ismeretekre s jó erkölcsökre oktatni. Az iskolának semmi féle pénzalapja nincs. A kántornak fizet az egyház évi 800 frt., 3 preceptornak pedig egyenként 10 rhenus frt-t, egy harangozónak ugyanannyit, önkéntes adományokbóli vagy más gyűjtésből. Az élelmezést mind a magister, mind a preceptorok a gyermekek szülőitől kapják. A tanitandó ismereteket az egyházi kánonok irjákelő; tanitási módszer ugyanaz, ami Debrecenben, mert onnan szokta az egyház a gyermekek tanitására szükséges kántorokat (ludi magistros) kapni. Hogy mi a kántor kötelessége, az egyház és a kántor közt kötött s becsatolt szerződés mutatja s a magister és a preceptor gyakran két iskolát is köteles vezetni. A tanitási anyag az olvasástól egészen a rhetorika eleméig terjed. A magistert Kuti Ádámnak hivják, a három preceptor nem tógátus, hanem rövid öltözetet viselnek, hozzájuk járul egy harangozó, vagy egyházfi.“[13])

A jelentés tulajdonképen csak a népiskolai tanitásról szól, de ezzel szemben tény az, hogy a szentesi református iskolában, mint azt már fön-

13) Zsilinszky M: Csongrádmegye története II. k.

tebb emlitettük, a latin nyelvet is tanitották s már 1715-ben voltak syntaxisták és poéták is, vagyis az iskola már ekkor gimnáziumi tanfolyammal volt összekötve s a felsőbb osztályokat rendesen csak nagy oskolának nevezték.

A nagy oskolába járó diákokat akként élelmezték a lakosok, régi kálvinista szokás szerint, hogy azok házról-házra váltakozva jártak ebédelni és vacsorázni. Ezt a szokást azonban a vármegye 1767-ben betiltotta, kimondván, hogy a diákság az eddigi élelmezést ne kéregesse és ne szorgalmazza, mert büntetést von magára. A főzők pedig főzni a diákok részére ne merjenek, mert különben 12 frt büntetést fognak fizetni.

Természetesen ez a rendelkezés nagyon megapasztotta a református diákok számát, de az egyház előljárósága más módon biztositotta a szegény tanúlók élelmezését s a szentesi nagy oskola minden üldözés dacára szépen virúlt tovább.[14])

Az elemi iskolára különösen nagy súlyt helyezett az egyház. A tűzvész után, úgy látszik, a szülők elhanyagolták gyermekeik tanittatását. Az egyház szigorúan lépett föl a hanyag szülőkkel szemben és 1762. évi március 14-én a szószékről hirdettette ki a templomban ezt a tanácshatározatot: „aki akár fiát, akár leányát föl nem járatja az oskolába, annak semmiféle halottja tisztességesen el nem temettetik s az iskolába nem járt gyermekeknek az úrvacsora nem fog kiszolgáltattatni.“

A szigorú rendelkezés úgy látszik nem vezetett teljes eredményre, mert az egyház históriájában 1764-ből a következőket olvashatjuk: Szalai (Gerebes) Andrásnak meghalt egy 11 esztendős fia, augusztus 10-én. A fiú, mint ennek a Szalainak többi gyermekei is, egy óráig sem járt az iskolába. A fiút predikációval akarta az atyja eltemettetni, az egyház azonban megtagadta minden könyörgés dacára is még az énekszóval való rendes temetést is, csak egy precetport küldtek ki hat nagy

14) Szentesi ref. ekl. hist, I. k. 1767 évi krónika.

oskolás diákkal a gyászházhoz s azok énekelték el a halottat. A temetésért semmi dijazást nem vettek el, mert Szalai nagy hangon azt hirdette, hogy hiába minden rendelkezés, pénzért csak úgy temetik el a halottat, ahogy megrendelik. A temetés után az egyházi tanács azt a határozatot hozta, hogy jövőben még ezt a tisztességet sem teszik meg a halottnak, „hanem temessék el azt szamár temetéssel.“[15])

A szigorú intézkedés célra vezetett: a szülők gondosan iskoláztatták gyermekeiket[16].)

Ebben az évtizedben érzékeny veszteség érte a szentesi református egyházat: 1768 január 21-én, este nyolc órakor, meghalt huszonkét éven át volt nagytehetségű és közkedvelt lelkipásztora: Gál István, aki az egyház élén annak legszomorúbb és legnehezebb idejében állott. Nagy tudásával, bámulatos lelki erejével és energiájával együtt tartotta a népt mindenkor, biztatva és bátoritva reményre ébresztve a csüggedőket.

Mint az egyház históriája följegyzi: magaviselete tisztességes, minden hiábavalóság nélkül való, tréfás, nyájas volt, de tréfából is senkit meg nem sértő, a mások előtt való becsületet, kedvességet szerető és kereső ember volt. Meg is nyerte azt mind a városnak, mind az eklézsiának akkori előljáróitól, mind a közrenden lévőktől. Ifjúságában ritka hét mult el, hogy komának ne hivódott volna el és minden tavaszon a tehetősebb gazdák csikót, borjút bélyegeztek számára. Mint maga szokta mondani, minden jószágát az Isten és a jó emberek ajándékának köszönheti. Szerették az akkori földesurak: Báró Harruckern Ferenc és gróf Ká-

15) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1764 évi krónika.

16) A ref. egyháznál mint rektorok működtek Horvát Sámuel után: Csati Szabó János, Oláh András, Körösi Cs. Zsigmond, aki 1759-ben segédlelkész lett, Biró László, Kuthy Ádám, Ardei György, aki nagyon szigorú volt és keze alatt a tanúlók száma nagyon megfogyott, Pólya János, aki 1771-ben ment el Szentesről. — Református segédlelkészek voltak: Béládi István után Körözsi Cs. Zsigmond 1759. Debreceni György 1760—1764. és Nagy Mihály 1765-től.

rolyi Ferenc is, akik nem tartották megkisebbitésnek, ha őt házánál meglátogatták.

Halála tragikus volt és általános mély megdöbbenést keltett. Január 17-én, vasárnap délután, tanitást tartott a templomban. Beszéd közben összezavarodott olyannyira, hogy kénytelen volt a tanitást abbanhagyni. Vacsorára elhivatta magához az iskola rektort, Ardei Györgyöt, akivel vacsora előtt néhány szót váltott csak, mert nehezére esett a beszéd. Midőn az asztalhoz űltek s a levesből egy kanállal megevett hirtelen félre csuklott a nyaka és szava eláliott. Hiába volt minden kisérlet, nem tért többé magához és teljes eszméletlenségben jött a halála is a negyedik nap estéjén.

Temetése, amelyen az egész város ott volt, január 26-án ment végbe. Szem szárazon nem maradt a gyászszertartás alatt. Az osztatlan szeretet a fájdalom könnyeiben oldódott fel. Holttestét a templom délnyugati oldalánál ásott sirba temették el. Tetemei itt állandó nyughelyet azonban nem találtak, mert 1810-ben, amidőn a mostani templomot épiteni kezdték, az új templom fundamentuma épen az ő sirján ment keresztül. Az egyház ekkor a porladó tetemet kiemeltette s a mostani templom orgona karja délnyugati szélső oszlopa mellett épitett sirboltba helyeztette át, ahol azóta háboritatlan pihen, de semmi jel sem tudatja, hogy ott alussza örök álmait a szentesi református egyház egyik legjelesebb lelkésze.

XIX.

Az urbárium behozatala előtti évek. — Halász János nótárius uradalmi tiszttartó lesz. — Működése a város ellen irányúl. — A közállapotok. — A város lakóinak száma 1773. — Betörés a városházán 1774. — Vád Vecseri Mihály főbiró ellen. — Ipar és kereskedelem ezidőben. — Gazdasági viszonyok. — Egyházi dolgok. — A reformátusok torony épitése. — Báró Harruckern Ferenc halála 1775.

A török hódoltság alúl fölszabadúlt és új életet kezdő Szentes történetének első határmesgyéjéhez jutottunk el: a Harruckern család férfiágának kihalta és az urbáriúm behozatala — mind a kettő egy és ugyanabban az esztendőben történt — lényegesen megváltoztatták a viszonyokat Szentesen. Más elvek, más törekvések érvényesúlnek ezután s az a fél évtized, amelynek történetét ebben a fejezetben elmondjuk, a befejeződését jelenti annak az időszaknak, amelyben a földesúr az ő jobbágyainak boldogúlásában, anyagi megerősödésében kereste a saját érdekeinek biztositását.

Ismételten láttuk, hogy történtek olyan dolgok, amelyek rövidebb, hosszabb időre megzavarták a kedélyeket Szentesen. Helther és méginkább Chatalides tiszttartó közigazgatási intézkedései voltak ezek. Egy azonban nem változott: a város jobbágy lakosságának anyagi előrehaladását biztositó uradalmi, vagy inkább földesúri, atyai jóindúlat. És

ez több volt mindennél, ez feledtetni tudta az önérzetében és vallásában egyaránt mélyen megalázott szentesi lakossággal a sérelmeket, kellemetlenségeket, a múlt tiszteletre méltó hagyományainak egyszerűen való útból eltételét.

Csak 1768-ban, Chatalides tiszttartó idején, találunk egyetlen aktát, amelyben a szentesiek panaszkodnak és amelyben az új református templom építésénél annyira mellettük állott gróf Forgách János főispánt hivják támogatásukra az uradalommal szemben.[1]) De ekkor már előrevetette árnyát az urbárium, amely bár országszerte előrehaladást jelentett a jobbágyok sorában, Szentesen ellenben visszaesést, mert több jogot adott a földesúrnak, mint amennyivel eddig a földesúr itt élni kivánt és élt. Ez az incidens azonban elsimúlt, az ellentétek kiegyenlitődtek s a lakosság nyugodt lelkiállapotban várta a jövendőt.

De csalatkozott reményeiben a lakosság.

Chatalides tiszttartó 1774-ben meghalt és utóda Halász János, az eddigi első nótárius lett. A kinevezést a város lakossága nem fogadta valami nagy örömmel. De Halász János is épen azért cserélte föl a város szolgálatát az uradalom szolgálatával, mert a város lakossága teljesen elhidegűlt iránta.

Amikor Halász János 1755-ben Szentesre került szegény és nagyon szerény fiatal ember volt még. Igyekezett a népszerűség megszerzésére. Mindenkihez egyformán nyájas és kedveskedő volt. Meg is kedvelték hamarosan és elfeledték, hogy milyen ellenszenves módon erőszakolták ide. A tehetősebb gazdák — az akkori szokások szerint — minden évben neveltek neki csikókat, borjúkat, juhokat. Az ajándékozott marhákból való jövedélmet megbecsűlte a szegény nótárius és hamarosan meggazdagodott. Már ez a megvagyonosodás szemet szúrt s még azok is irigykedtek Halászra, akik

1) Városi levéltár: Acta urbariala 27 sz. — L. a XI. fejezet 10. sz. és a XII. fejezet 7. sz. jegyzetét.

elősegitették anyagi előrehaladását. Mindez azonban nem lett volna baj, de a meggazdagodott embert elkapta a gőg és a nagyravágyás. Nem adott az előljáróságra semmit, nem törődött a nyert útasitásokkal s azt a szeretetet, amely körűlvette személyét, a gyűlölet váltotta föl.

„Már nemcsak az ajándékozások szűntek meg, mondja a református egyház históriája, hanem a katolikus esküdt Tót András a Halász füle halattára nyilatkozott igy: Nyakunkra neveltük biz' ezt a Halászt, mint Kajla a bojtárját. És az ilyen sértegetések minden naposak valának."[2]) Ezek a sértegetések természetesen elkeseritették Halászt, aki fölhasználta azokat az összeköttetéseket, amelyeket az uradalomnál szerzett s midőn Chatalides meghalt jelentkezett, hogy a tiszttartói állást elnyerhesse. Ki is nevezték azonnal.

Amint a tiszttartói állást elfoglalta Halász azonnal kimutatta, hogy bosszút akar állani egyéni sérelmeiért, hogy „az uraságnak hasznot, a városnak pedig kárt kiván tenni", mint a református egyház históriája mondja. Legelsőben is elvétette a várostól a sörház, a korcsmáltatás és a mészárszék bérlelét. Dolga nagyon könnyű volt. Mint a város volt jegyzője, ki tudta mutatni a gyulai jószágigazgató előtt, hogy milyen nagy jövedelme van ezekből a javadalmakból a városnak s igy keresztűl vitte, hogy a jogok bérletét a várostól elvegyék. Érzékeny kár volt ez a városra, amelynek adminisztrációja már ezidétt is nagy költséggel járt, jövedelme pedig csupán az úri jogok haszonbérletéből volt a házi adótól eltekintve. De ezzel nem érte be Halász. Tovább folytatta a város ellen inditott akcióját: lefoglalta azokat a fűzfákat, amelyeket a város ültettetett a Tiszaparton s megcsonkoltatta az uradalom részére.

Régi jó emberei fölkeresték és kérlelték, hogy ne vigye ennyire a dolgot, hiszen minden vagyonát a szentesieknek köszönheti és igy hálásnak

2) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1774 évi kónika után.

kellene lennie. Halász azonban nem tért el megkezdett működésétől, kijelentvén, hogy amig a városnál volt, addig annak az érdekeit volt köteles szolgálni, most pedig, mert az uradalom tisztje, annak tartozik hűséggel lenni. Ezzel az eljárással maga ellen zúditotta azokat is, akik még ragaszkodtak hozzá s amidőn pár év múlva tragikusan elhalt, senki nem sajnálta.[3])

A város közállapotait általán véve kielégitőnek mondhatjuk. Azok a vallásbeli súrlódások, amelyek 1745-től a állandóan belső egyenetlenségeket idéztek elő, mindjobban elcsendesedtek. A jelentékenyen megnövekedett katolikus egyház hivei és a reformátusok aránylag jó viszonyban voltak egymással s inkább természetes, semmint sérelmes dolognak találták azt, hogy a város ügyeinek élére 1775-ben már katolikus főbiró került Molnár József személyében, Halász János tiszttartó akaratához képest. Igaz, hogy ez a választás nem volt egészen megfelelő, mert Molnárnak semmi gyakorlata nem volt a közügyek intézésében[4]), azonban segitségére volt a tapasztalt emberekből álló városi tanács és az esztendő minden kellemetlenség nélkül záródott le.

Molnár József előtt főbirák voltak: 1771-ben Vecseri Mihály, 1772-ben Csákó János, 1773-ban és 1774-ben újfent Vecseri Mihály.

A város lakosainak száma volt az 1773 évi összeirás szerint összesen: 7249 lélek, amely igy oszlott meg: református 5283, katolikus 1901, evangélikus 49 és görög nem egyesült 16.[5]) Ebből a kimutatásból láthatjuk, hogy a természetes szaporodástól eltekintve jelentékenyen megnövekedett a három évtizeddel ezelőtt, mintegy 4—5000 lélekre tehető szentesi lakosság és a szaporodás zöme a katolikus egyházra eik azon nagyarányú telepi-

3) A szája végén egy kis szemölcs volt. A csinos ember restelte ezt és levágatta a borbéllyal. A seb azonban elmérgesedett, elboritotta egész arcát, ajkait és torkát. Hosszú szenvedések után nyomorúságosan halt el. (Szentesi ref. ekl. hist. I. k.)

4) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1775 évi krónika.

5) Városi lt. régi iratok 603 szám.

tés folytán, amelynek kezdeményezője Szigethi István plébános volt. Ez a telepités volt az utolsó Szentesen, mintegy befejezője a báró Harruckern János György által kezdett és fia által folytatott nagyarányú akciónak s mig az első nagy telepitések a szentesi, mai nap is virágzó, református egyház alapját vetették meg, addig ez a telepités a kicsiny katolikus eklézsiából teremtett virágzó, nagy egyházat s egyúttal a felekezeti súrlódásokat szüntette meg, mert a számában megnövekedett katolikus egyház hivei nem tekintették tovább elnyomottnak magukat.

Nem zárhatjuk azonban le a közállapotok és a közügyek ismertetését anélkül, hogy föl ne emlitsük ezeknek az éveknek nagy szenzációját: a városháza kirablását, amely 1774-ben történt. Az esetet részletesen nem örökitette meg senki. A város jegyzőkönyveiben és irataiban nem találunk egyetlen sort sem a dologról, amit tudunk, azt a református egyház históriája után[6]) beszéljük el.

A história följegyzései szerint, amikor a betörés történt, Pólya Mátyás és Vak Rácz György voltak a város adószedői. Pólya épen beszállitotta az általa beszedett adót Szegedre, de még azon az éjszakán „felverődött“ a városháza és az ott maradt pénzt mind elvitték a betörők, akik a pénzes ládák fenekeit szakgatták föl. Az eset nagy föltűnést és még nagyobb megdöbbenést keltett. Keresték a tetteseket. Elsősorban is az adószedőket és Kálmán Mihály kisbirót, aki ezen az éjszakán a pénz őrizetére „felháló“ volt a városházán, gyanúsitották meg és tartóztatták le. Kálmán Mihály három esztendeig volt az uradalom gyulai börtönében rab, amikor végre elbocsátották, mert nem lehetett semmit rábizonyitani. A tettesek nem kerültek meg soha. Már jóformán mindenki meg is feledkezett a nagy esetről, amikor meghalt a hatalmas Vecseri Mihály s egy asszony — valami Búsné — azt beszélte, hogy a betörést Vecseri

6) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1774 évi kónika.

Mihály és egy másik, előtte ismeretlen ember, követte el. Szavai szerint korán reggel vizért ment a Kurcára azon a napon, amikor a betörés történt és látta, hogy Vecseri meg a másik ember hosszú köpenyegben átugrották a városháza keritését és elsiettek a Vecseri háza felé.

Voltak, akik hitelt adtak ennek a kalandos mende-mondának, de azt a város közönségének legnagyobb része mesének, üres fecsegésnek tartotta. Másfél századdal a dolog megtörténte után higgadtan és minden melléktekintettől menten birálhatjuk el a dolgot s arra az álláspontra kell helyezkednünk, amelyre az akkori Szentes lakosságának legnagyobb része helyezkedett, hogy képtelenség még föl is tételezni Vecseri szereplését a betörésben. A város egyik leggazdagabb polgára volt Vecseri, rá szorúlva nem volt, hogy közönséges bűntény elkövetésével szaporitsa nagy vagyonát, de különben is egész közéleti szereplését minden váddal jogosabban lehet illetni, mint a harácsolás vádjával. Irigyei, ellenségei bőven voltak, könnyű volt holta után, de csak ekkor, vádat kovácsolni ellene és terjeszteni felőle.

Eddig iparról és kereskedelemről jóformán semmit sem szóltunk. A fejlődő és a telepitések által lélekszámban erősen gyarapodó Szentes igaz valójában jobbágy község volt, ahol az ipar és a kereskedelem a legkisebb terűletre zsugorodott össze. Még ma nap is messze vagyunk attól, hogy városunkban kifejlődött és a szó szoros értelmében virágzó ipari és kereskedelmi életről beszéljünk. Másfél századdal ezelőtt pedig csak épen, hogy szárnyait kezdte bontogatni az ipari és kereskedelmi élet Szentesen. Igaz, hogy két céh már ekkor is volt Szentesen, az egyik a csizmadiáké, amely 1743-ban alakúlt, a másik a takácsoké, amelyet 1767-ben alapitattak, pár év múltán 1777-ben alakúlt meg a harmadik céh, ez a szabóké volt. A többi iparágakat olyan kevesen képviselték a városban, hogy céh alapitásról egyelőre beszélni sem lehetett.

Mindez a dolgok természetéből önként követ-

kezik. Egy-egy jobbágy községben csak azok az iparágak virúlhattak, amelyek mindennapi szükségletet elégitettek ki. Kontár lehetett elég: de mester kevés. A kontárok viszont csak addig dolgozhattak, amig a céh meg nem alakúlt és meg nem kapta a királyi szabadalmat, mert ettől kezdve a megalakúlt céh irányitotta az illető iparág minden ügyét, dolgát.

Maga a céh az ipar és az iparosok védő testűlete volt, amely a maga, rendesen nagyon szigorú szabályzatával nem csupán az iparosok helyi érdekeit védelmezte meg, hanem de az egyes mesterek erkölcsi és családi életére is nagy befolyást gyakorolt. Épen ez a szigorú szervezet biztositotta a céhek tekintélyét. A céh feje volt a céhmester, akit szabadon választottak ugyan a mesterek maguk közűl, de aki állását csak akkor foglalhatta el, ha a városi tanács előtt az esküt letette. A céh mester mellett az atyamester, a legények társaságának elnöke és a dékán, aki az imasok dolgait intézte, voltak a céh legfőbb tisztviselői.

Maga az iparosélet az inaskodáson kezdődött. Az inas évek 4—5 esztendőre terjedtek, de ha az inas nagyon fiatal korában került a mesterhez, hat évet kellett eltöltenie, mire ünnepiesen fölszabaditották és legény-nyé avatták. Hogy azonban a legényből mester lehessen valaki, annak két előfeltétele volt: a vándorévek kitöltése és a remek-készités. A vándorlás ideje három etztendő volt, amely alatt a legény mehetett oda, ahova akart, de köteles volt mindenütt, ahol megfordúlt, egy-egy mesternél legalább két hétig dolgozni. A vándorévek letöltése után kérhette a legény a céhbe való felvételét és mesterré avatását. Ekkor kellett remeket készitenie, amelyet két mester birált meg s ugyanekor kieszközölnie a várostól a letelepűlési engedélyt.

A kereskedelem még kissebb térre szorúlt, mint az ipar. Magyar keresedő egyáltalán nem volt. Német és rácok, majd a XVIII. század közepe táján görögök, szerepelnek mint kereskedők. Zsi-

dók még egyáltalán nincsenek erre, noha Csongrád vármegye 1760-ban megengedte, hogy a vármegye terűletén iparral és kereskedéssel foglalkozhassanak. De a görög kereskedőknek is nagyon nehéz volt a helyzetük. Csak apróbb cikkeket árúlhattak, mint pipa, dohány, csecsebecse, fűszer. Marha, gabona és általán a jelentékenyebb cikkek árúlásától eltiltották őket. Csak később és akkor is úgy engedték meg nekik az általános kereskedést, ha nejükkel és gyermekeikkel végkép letelepedtek egy-egy városban és letették az előirt hűségesküt.

Szentesen Gyuricza N., Kállay György, Hadsy Konstantin és Haris János görög kereskedők 1774-ben tették le a hűségesküt.[7]) Közülök Hadsy Konstantin a puskapor árúsitásának szabadalmát is elnyerte azzal a kikötéssel, hogy „abból parasztnak, vagy nem nemesnek 25 bot büntetés és az engedély elvesztésének terhe alatt nem szabad eladnia.“[8])

A gazdasági viszonyokról nincsen semmi tudósitásunk. Úgy látszik jó középtermésű évek voltak, amelyekben a gabona árak nem váltakoztak. Ezekre az évekre esik a szentesi „Epreskert“ megalapitása (1771), amelynek rendeltetése, a selyembogár tenyésztés felsőbb hatósági erőszakolása folytán az eperfák ültetésének elősegitése volt. De ez az intézkedés sem használt. A selyembogár tenyésztésre, mint már emlitettük, a szentesiek nem fanyalodtak rá.

A vármegye ezekben az években kezdte szabályozni a gazdák és cselédeik közötti jó viszonyt és állapitotta meg a béreket. Sajnos azonban, ez-

7) A hűség eskü szövege: „Én N. N. esküszöm az élő Istenre, Atya, Fiú, Szentlélekre, Szűz Máriára. Istennek minden Szentjeire, hogy én mostanában a boldogan uralkodó fölséges császárné és királyné asszonynak Mária Teréziának és Ő felsége maradékainak igaz, hivjobbágya leszek, ellenségeinek pedig ellensége és barátjainak barátja maradok. A török hatalomnak teljességgel ellene mondok. Egyszóval mindennemű ellenségeit tehetségemhez képest irtom és azokkal semmi szövetséget nem tartok. Isten engem úgy segéljen, a Boldogságos Szűz és Istennek minden szentjei!“

8) Zsilinszky M. Csongrádmegye tört. II. k.

időből nem maradt fön egyetlen cselédbér lajstrom sem és igy e tekintetben nem tudunk még tájékozódni. Hogy azonban a gazdák és a cselédek közötti viszony jó és patriárkális volt, tudjuk. Együtt dolgoztak és együtt ettek a cselédek gazdáikkal és azok családjával. Az öltözködésben sem volt különbség, a gazda és a cselédje egyforma ruhában járt. Mindez, de különösen az a körülmény, hogy a leányok nem örököltek egyformán a fiúkkal, nagyban hozzájárult ahoz, hogy sok gazdaember feleségül adta leányát hűséges cselédjéhez, akit már úgyis csaknem családtagnak tekintettek. Ez a dolog volt egyik főtényezője a háztulajdonos és a ház nélküli zsellér családok szaporodásának a bevándorlások mellett és ez segitette elő azt, hogy a bevándorlások teljes megszűnte után, alig néhány évtized alatt, a háztulajdonos zsellér családok száma megkétszereződött.[9])

Emlitettük, hogy vallási tekintetekben a nyugalom és a béke időszaka következett el a városban. Nagy része volt ebben és igaz érdeme, a már érintett dolgokon kivül, Szigethi István plébánosnak, aki igyekezett a jó viszonyt fen tartani a református lelkészekkel. De elősegitette a békesség helyreállás át az a körülmény is, hogy a református egyház engedélyt kapott megfelelő torony épitésére és ez kiengesztelte azt az elkeseredést, amelyet a katolikus templom tornyának közköltségen való fölépitése 1768-ban keltett.

A református torony épitésének indoka az volt, hogy „a város megnagyobbodott és a lakosság a csaknem $2^1/_2$ öl magasban levő harangok szavát meg nem hallhatja“, de ezenkivül az elüljáróság szükségesnek látta azt is, hogy „más városok példája szerént az egész városra vigyázó strázsálók legyenek a toronyban.“ A voltaképeni ok azonban kizárólag a katolikus torony épitése volt. A református egyház nem akart hátrább maradni

9) Dr. Ecseri Lajos: „Az alföldi munkáskérdés és mezőgazdasági válság“ cimű műve.

a számban sokkalta kisebb katolikus egyház mögött.

A város és a református egyház még ezidétt is közös előljárósága biztatást nyert a vármegyén „az okkal-móddal jóakaróvá tett tisztektől“[10]) és még 1771-ben hozzáfogott az új torony felépitésének előkészitéséhez. Fát, meszet vettek, téglát verettek és az épitő mesterekkel is megkötötték a szerződést, de a fal magasságát nem foglalták bele a szerződésbe, mert attól féltek, hogy a váci püspök csak megakadályozza az öt német ölnél magasabb torony épitését.[11])

1772-ben lebontották az 1761-ben épitett tornyot és nyomban hozzáfogtak az új torony épitéséhez. Mikor aztán mintegy négy öl magasra felrakták a falakat, beadták a kérvényt a helytartótanácshoz a magasabb torony épitésének megengedéséért. A helytartótanács 1773-ban jelentéstételre hivta fel a vármegyét, vajon szükséges-e az új torony s különösen, hogy a szentesi egyház nem kéregetés útján akarja-e az épitési tőkét összegyüjteni. A vármegye a leiratra azt válaszolta, hogy a régi torony nem felel meg a célnak s hogy az egyháznak készen van a pénze az épitkezésre. A jelentés után a helytartótanács nem görditett akadályt az épitkezés elé, kiadta az engedélyt, a vármegyére bizván annak megállapitását, hogy mekkora és milyen toronyra van szükség Szentesen. Mindössze azt kötötte ki, hogy „vigyázzon a vármegye, nehogy a szentesiek az ő tornyuknak formájában, vagy más valamiben excedáljanak.“

A rendelet leérkezte után a vármegye részéről Lovász István alispán vezetésével küldöttség jelent meg Szentesen, amelyben Benedek Ágos-

10) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1772—3 évi krónika.

11) Mint az előző. 1772-ben megalkusznak Welzer József gáczi kőmivessel egy olyan torony épitésére, amelynek szélessége legyen 3½ öl, a fundamentum fal szélessége 7 lábnyi, de hogy mennyi legyen a magasság nincsen a kontraktusban róla semmi emlékezet. Spiegel György ácsmesterrel is csak lapos tetőre alkusznak 80 forintért.

ton csongrádi plébános, kerületi esperes, is részt vett. Ez a küldöttség megállapitotta, hogy Szentesen 12 öles toronyra van szükség és megengedte, hogy a torony tetejét hegyes tetővel is elláthatja az egyház.[12])

Amint az engedélyt megkapta az egyház, azonnal folytatták az épitkezést s 1776-ra be is fejezték. A torony, amely a mai református nagy templom tornyának alsó része, összesen 6909 forint 16 krajcárba került. Homlokzatán, vörös márványba vésve a következő, maiglan is ott álló föliratot alkalmazták:

1774

MARIA TERESIA

Romanorum Imperatrice vidua
Hungariae, Bohemiae etc. Regina Apostolica,
nec non Augustissimo eiusdem filio

IOSEPHO II-do

Romanorum Imperatore, Germaniae Rege,
Hungariae, Bohemiae Conregente
Glorissimi Regnantibus Clementissimique
indulgentibus haec Turris exurgit
quare
pia vota fundit: Plebs et Coetus
Reformato Cristianus
Oppidi Szentes.

A református egyház lelkipásztorai voltak ebben az időszakban: Nagy Mihály, aki Gál István halála után lett segédlelkészből a szentesi református egyház első lelkésze és Erdélyi Sámuel, aki 1768-ban jött Szentesre Gál István halála után, de nem mint segéd lelkész, hanem, mint az egyház második lelkésze. Nagy Mihály 1775-ben

12) A toronyra valóban hegyes tetőt alkalmaztak. Lásd a torony rajzát a 273 oldalon közölt képen.

Földesre távozott[13]) s utóda Tönkő Szilágyi István lett.

Az 1775-ik esztendő, amely az urbárium behozatala előtti korszak záró esztendeje, egyúttal a báró Harruckern család férfi ága kihaltának esztendeje is. November 14-én életének 78-adik évében, meghalt Bécsben báró Harruckern Ferenc hosszú, nehéz szenvedések után. A haláleset hire csak két héttel később érkezett meg Szentesre. Gál József, az uradalom főinspektora, közölte azt a városi tanáccsal, egyúttal elrendelvén „a megboldogúlt özvegyének akaratához képest, hogy a szentesi egyházak egy huszonnégy óráig harangoztassanak a kegyes, nagylelkű földesúr emlékezetére.“[14]) A parancsot végre is hajtották és az egész város lakossága őszinte részvéttel gyászolta meg földesurát, akinek ha nem is köszönhetett annyit, mint atyjának, de akiben mégis nagy jóakaratú, nemesen gondolkozó patrónusát veszitette el.

---

13) Nagy Mihálynak föként a felesége miatt kellett eltávozni, mert nem tudott megférni a másik papnéval. A ref. egyház históriája. ezeket mondja: „Felesége, Szabó Kata, derék szép asszony, de aki a másik prédikátor Erdélyi Sámuel feleségével ritkán volt egyességben. Pereltek egymásra s a kerités mellé állván az utcán által illetlen szókkal gyalázták, mocskolták egymást. Ezért hát és még más a szeretet által elfeledett fogyatékosságáért tanácsolták elmenetelét. El is ment Földesre.“ (1775 évi krónika.)

14) Gál inspektor levele városi lt. régi iratok 606 sz.

HARMADIK KÖNYV.

Az urbárium behozatalától az örökváltsági pótszerződés megkötéséig.

1775—1837.

XX.

Az urbárium. — Ennek fejlődése. — Mária Terézia rendelete. — Szentes úrbéres dolga. — Előzetes intézkedések. — A határ felmérése és kiosztása. — A kiosztásnál Pap István megkárositja a református egyházat. — A város és az uradalom ellentéte. — Királyság kérdése. — Az úrbéres pör. — A városa veszteS fél. — Az elveszitett Fábián puszta ügye. — Az úrbéres telkek mennyisége. — A szentesi úrbéres birtokosok névjegyzéke.

Mi az urbárium? A mai ember jóformán nem is tudja. A szentesiek pedig még hamarabb elfelejtették, mint mások, mert őket csak az örökváltságig érdekelte és bár a XIX. század elején sok harc és küzdelem folyt az úrbéres kérdések körül, azt mondhatjuk, hogy az örökváltság idejéig is csak kis mértékben érdekelte. Az elbeszélendő dolgok megértéséhez épen ezért szükséges, hogy egy kissé bővebben foglalkozzunk ezzel a kérdéssel.

Maga az urbárium (úrbér) a község egyes jobbágyainak és zselléreinek telek és földbeli illetményei, úgy hasznai és szolgálmányai összességét jelenti. Urbáriálisták (úrbéresek) alatt azok a jobbágyok értendők, akiknek a földesúrhoz való viszonyait szerződések szabályozzák.

Az úrbéres tartozások összege a következő: minden jobbágy és háztulajdonos zsellér füstpénz gyanánt fizet évente egy-egy forintot, pálinka fő-

zésért két forintot. Ha boltot nyit a jobbágy fizet évenként a bolti árúk minéműsége szerint 10—20 forint bért. Minden egész telek után kap a földesúr a kilenceden felül két csirkét, két kappant, 12 tojást és egy itce vajat. Menyegzők és más rendkivüli alkalmak esetén 48 krajcárt követelheta földesúr az illető jobbágy családon, ha pedig fogságba esik kötelesek jobbágyai kiváltani. A kilenced, amellyel 1351-ben Nagy Lajos király terhelte meg a jobbágyságot, jár minden olyan termény után, amelyet a jobbágy a szántó földön termelt, de nem jár a rétek, sem pedig a rétek hiányát pótló szántó földek után. A szőlő termése után vagy kilencedet szed a földes úr, vagy pedig a hegyvámot, amely voltaképen a kilenced pénzbeli megváltása. Szokás a kilencedet behajtani a méhkasok, bárányok és gödölyék után is. A kilencedhez járúl a Szent István idejéből származó és a megyés püspököt illető tized.

Nagyjában ezek volnának az úgynevezett úrbéri tartozások, amelyeknél azonban sokkalta terhesebb az a köteles szolgálmány, amelynek robot a neve. Ez alatt pedig azokat a mezei szolgálatokat kell érteni, amelyeket a jobbágy részint kézi munkájával, részint vonó marhái által köteles teljesiteni.

A jobbágyság helyzete az egész országban általán véve tarthatatlan volt. A pórlázadás után az 1514. évi XIV. t. c. valóságos rabszolgákká tette őket s bár az 1547. évi XXIV. t. c. már visszaadta a jobbágyok szabad költözködési jogát, a valóság az, hogy az egyes földesurak kinozzák és gyötrik jobbágyaikat s ezen kivűl minden tőlük telhető erőszakkal, a legzsarnokibb módon kényszeritik őket arra, hogy lakóhelyükön maradjanak. Két század alatt — a XVI. század közepétől a XVIII. század közepéig — egész sereg olyan törvény keletkezett, amelynek célja a jobbágyság helyzetének megjavitása volt. Mindezek a törvények arra mutatnak, hogy menynyire megterhelt a jobbágyság helyes törvény hiányában, de azt is tanúsitják, hogy a földesurak jobban érző része is belátta, mennyire helytelenek az állapotok.

Sajnos azonban, hogy csak belátta, de a valóságban a semminél is alig tett többet a tűrhetetlen állapotok javitására. III. Károly király tett egy kezdeményező lépést a helyzet gyökeres megváltoztatására, 1737-ben Szlavónia részére adott ki egy úrbéri rendeletet, amely a bevezetője lett volna az általános reformnak. Csakhogy ez a rendelet egészen foganatlan, sikertelen kisérlet volt.

Mária Terézia már erélyesen lépett föl. Az 1764 évi országgyűlésen leiratban sürgette a rendeket, hogy a jobbágyok helyzetét törvényes intézkedéssel szabályozzák, amikor pedig azok, az idő rövidségére való hivatkozással, levették a kérdést a napirendről, nem törődve azzal, hogy a nemességnek tetszik-e majd a dolog fordúlata, 1767 január 23-án kiadta hires rendeletét az úrbéres kérdések szabályozására.

A rendelet elsősorban azt állapitja meg, hogy a földesúr jobbágyainak köteles illendő telket adni. Ez a telek áll belső (fundus intravillanus) és külső (appertinentia extravillana) telekből. A belső telken van a jobbágy háza és ott állanak gazdasági épületei, házi kertje. A belső telek nagysága egy hold, vagyis akkora terület, amelynek bevetéséhez két pozsonyi mérő mag kell. A külső telkek vagy járandóságok, az egyes vármegyékben a lakosság száma, a közlekedési eszközök tökéletessége, a föld termékenysége szerint határozandók meg és az egyes vármegyékben is a viszonyokhoz képest több osztályt kell megállapitani. A telket, amelyhez legelő is tartozik, köteles a földesúr átadni jobbágyának. Megilleti a jobbágyot a faizási jog is. Ezen felül kötelessége a földesúrnak az ellenséges beütés, vagy más balsors miatt lakóhelyéből kiszoritott jobbágyot, büntetés terhe alatt volt telkére visszafogadni. A jobbágyok törvényes birája a földesúr, nemcsak magánjogi, de kisebb büntetőjogi ügyekben is. A hanyag, engedetlen és kicsapongó jobbágyot megbüntetheti a földesúr, de ezzel szemben kötelessége megvédelmezni jobbágyait mások erőszakával szemben.

E kötelezettségek mellett a büntető hatalmon kivül is fontos és figyelemre méltó jogokat biztosit a rendelet a földesuraknak. Jogában áll ugyanis a földesúrnak; ugyanazon megyebeli másik birtokára a jobbágyot áthelyezni, személyi szolgálatra kötelezheti, de nem ingyen, hanem pénzbeli jutalom ellenében; jobbágyait a telekkel együtt eladhatja, de sohasem magát a jobbágyot; a jobbágy vagyona megszakadás és hűtlenség esetében a földesurra száll; a szökevény jobbágyot visszakövetelheti és törvényesen meg is büntetheti; a jobbágy eladó dolgaira elővételi joga van; végezetül, hogy a községek földesuraik engedelme nélkül semmiféle kötelezettséget magukra nem vállalhatnak.

A jobbágy telke, földmivelés útján szerzett, gyümölcseinek teljes jogú tulajdonosa s ha a földesúr elnyomja a jobbágyot, ez a vármegye törvényszéke előtt emelhet panaszt és a vármegye a jobbágy panasza folytán vizsgálatot tartani köteles. Minden egész telkes jobbágy köteles minden héten egy napon át földesurának dolgozni, a házas zsellérek évenként 18, a házatlan zsellérek pedig 12 napi munkára kötelezvék. Köteles a jobbágy fuvarozást is végezni, de a földesúr szántás, vetés, aratás és szüret idején nem követelheti, hogy a jobbágyok fuvarozást teljesitsenek, sőt a rendelet azt is előirja, hogy a fuvarozás nem történhetik rossz utakon, hanem csakis kényelmes utakon. Kötelesek végül a jobbágyok a vadak kiirtásánál vadászati szolgálatot teljesiteni.

Fontos rendelkezése az az urbéri rendeletnek, amely megengedi, hogy a földesurak és a jobbágyok egymás közötti viszonyukat szerződések útján állapitsák meg. E szerződéseket azonban a vármegye által jóvá kellett hagyatni[1]).

Szabályozza az úrbéres rendelet a jobbágy községek és városok szervezetét, előirja a tisztújitások rendes megtartását mindenkor november 1-én

1) L. Matlekovics Sándor: „A földbirtok a nemzetgazdaság jelenlegi álláspontja szerint rendezve, különös tekintettel Magyarországra.“ c. művét.

(a katonai esztendő kezdete), biztositja az uradalomnak a birói állás betöltésénél a kandidálás jogát, de a tanácsbeliek választásánál a nép szabad választásijogát fentartja.

A Mária Terézia-féle úrbéres rendelet Szentes lakosaira nem jelentett semmiféle új előnyt, mert, amint tudjuk, a szentesiek taksás jobbágyok voltak, ismételten megújitott szerződések szabályozták itt a földesúr és a lakosság közötti viszonyt, illetve a város közönsége állandóan haszonbérben birta az összes úri jogokat. Itt tehát csupán arról lehetett szó, hogy mennyi legyen a kiosztandó föld.

Csongrádmegye 1767 október 19-én tartott közgyűlésében foglalkozott először az úrbéres rendelettel és bizottságot küldött ki, amelynek azt a megbizást adta, hogy az egyes községeket sorozza osztályokba és az egyes osztályok szerint határozza meg a kiosztandó földek mennyiségét.

A vizsgálatot a kiküldött bizottság azonnal foganasitotta és annak során a szentesiek a következőket diktálták jegyzőkönyvbe:

1. Marháknak distractiójából, kiket, hol helyben, hol szomszéd városokban esendő vásárokra hatjván a lakosok, pénzt szerezhetnek magoknak.

2. Más szekerezések nincsenek, hanem két-három esztendőben eccer megtörténik, hogy sót a szegedi depositoriumból Pestre, egy hétig s tovább tartó várakozás után szállitanak, akkor is legfellyebb 100 szekér megrakattatik több nem.

3. Halászó vize vagyon erga arendam Méltóságos uraságtól noha csekély, ebből mindazáltal hasznot ád summum 40 lakosoknak, akik magukat a halászatra szokták aplicalni; néha pedig és gyakrabban, fáradságoknak jutalma sem fordul meg.

4. Szőlők, kiknek egy része a szentesi határban, nagyobb része pedig Hékédi árendált pusztán vagyon (még nem régiek lévén), ami terem is helyben ad summum májusig consumáltatik, mivel ugyanis gyenge természetűek és további conservatiora alkalmatlanok.

5. Rétje, mind maga határában, mind árendált pusztákon vagyon, de csak annyi nagyságú, mellyel az városnak harmad-

része sem contentáltatik, kéntelenittetvén csongrádi és szegvári szomszédinktól tűzi nádat is exarendálni.

6. A vizek miatt ritka esztendő múlik el, melyben királysági, veresegyházi, bökényi, tőkei és fábiáni árendás pusztákon, mind vetéseiben, mind pedig kaszálóiban károkat ne vallanának a lakosok.

7. Ezen a földön minden harmadik esztendőben elő fordúlni szokott marhadög miatt tetemes károkat szenvednek, úgy, hogy gyakorta két esztendőbéli szaporúlattól is megfosztatnak némelyek.

8. Életnek, azaz búzának, árpának, zabnak és egyéb oly gabonának helyben semmi distractiója nincsen, minthogy pedig az emporiumok távol vannak, mind az utnak hosszas volta, mind pedig Tisza, Duna Körös folyóvizeken levő réveken való terhes exactiok és unalmas várakozások a szekerezéseket akadályozzák.

9. A közönséges pascumon, mely a szentesi határban vagyon, hozzátevén azon periferiákat is, amelyeken szántóföldek vannak Sz. György naptól Sz. Mihály napig ezer fejős tehenek élhetnek, ezerkétszáz juhoknak pedig Pünkösdtől csak Sz. Lőrincig lehet legelő mezejek, ennek utánna árendás pusztára hajtatnak[2]).

Ezt a jegyzőkönyvbe foglalt nagyon is szomorú helyzet képét nem szabad betűszerinti értelemben venni. Az elűljáróságot az vezette nyilatkozata megtételében, hogy minél kedvezőtlenebb képét festvén a viszonyoknak, lehetőleg nagyobb földjárandóságot eszközelhessen ki a lakosság számára. Törekvése azonban hiábavalónak bizonyúlt, mert az eljáró küldöttség Szentest az első osztályba sorozta, ahol egy szesszióba 28 hold esik 1100 □-öllel számítva és minden szesszióhoz 8 hold kaszáló tartozik[3]).

A helytartótanács azonban, ahová az osztályozást jóváhagyás végett föl kellett terjeszteni, nem fogadta el a vármegye határozatát és 1771-ben Andrássy István tanácsos elnöklésével maga

2) Városi lt. Acta urbariala 29 sz.

3) Az első osztályba sorozták még Vásárhelyt, Csongrádot, Szegvárt és Mindszentet; a másodikba Algyőt és Tápét. A második osztályban egy szesszói volt 32 hold 1200 nszg. öllel számítva. A rétjárandóság itt is 8 hold.

küldött ki egy bizottságot, amely újból bejárta a vármegyét s a földek minéműsége szerint egészen új osztályozást vitt keresztül. Ez volt a végleges osztályozás, amely szerint a vármegye területét három osztályba sorozták. Az első osztályba kerültek: Vásárhely, Szentes és Szegvár, a másodikba: Csongrád és Mindszent, a harmadikba: Algyő és Tápé. De az osztályozással együtt megváltoztatta a bizottság a szessziók beosztását is. Megállapitása szerint az egy szessziós telepitvény áll egy hold beltelekből, 22 hold rétből s az első osztályban 34, a második osztályban 36, végül a harmadik osztályban 48 hold szántóföldből. A bizottság ezen eljárását a helytartótanács is jóváhagyta és elrendelte, hogy a jobbágytelkek annak értelmében osztassanak ki[4]).

Ezt a helytartótanácsi rendeletet a vármegye 1771 évi június 20-án tartott közgyűlésén hirdették ki s ugyanakkor fölolvasták a vármegye úrbéri összeirásának főkimutatását, amely szerint Szentesen 16944 hold szántóföld és 2685 hold legelő járandóság jegyeztetett föl[5]). Volt pedig ugyanekkor Szentesen 521 jobbágy, házasz sellér 841 és háznélküli zsellér 287 család.

A helytartótanácsi rendelet kihirdetése után az uradalom a vármegye utasitásához képest azonnal foganatositotta a földek kiosztását. Minden nagyobb kellemetlenség nélkül történt ez meg, de azért az uradalom és a város közönsége mégis nézeteltérésbe kerültek. A szentesiek ugyanis azt vitatták, hogy az egész kiosztott föld, illetve annak a földnek területe, amelyet eddig is használtak, nem megy többre 154 $^{4}/_{8}$ szessziónál, viszont az uradalom azt állitotta, hogy a kiosztott terület megfelel az urbáriális rendeletben előirt mennyiségnek. A dolog a vármegye elé került s az 1772 évi március hó 19-én tartott megyei közgyűlés ujabb bizott-

4) Helytartótanácsi 2792—1771 sz. intézmény. Kelt 1771 május hó 14.

5) Csongrád vm. 1771 június 20-án tartott közgyülésén hozott 48 sz. határozata.

ságot küldött ki a kérdés megvizsgálására, elrendelvén a kiosztott földek hiteles újabb fölmérését és illetve az egész kiosztás újból való foganatosítását.

A vármegye ezen rendeletét azonban a közbejött akadályok miatt csak 1775-ben foganatosították, miután pedig ez a kiosztás lett a végleges: az urbárium behozatalát csak ettől az esztendőtől számithatjuk.

A végleges kiosztásnál a magánérdekek törtek előtérbe és ezek érvényesülésének a legnagyobb kárát a református egyház lelkészei, kántora és harangozója látták. A dolog nem annyira fontos, mint inkább érdekes és épen érdekessége miatt látjuk szükségesnek megörökitését.

A lapistói földek kiosztásánál Vertics József, a vármegye mérnöke, aki a kiosztást végezte, első sorban a római katolikus egyházat illető földeket tűzte ki, összesen 5 $^1/_8$ szesszióban, amelyből 4 szesszió a plébános, 1 a kántor, $^1/_8$ pedig a harangozó járandósága volt. Mikor ez megtörtént kérdést intézett a református egyház jelenlevő képviselőihez, hogy megelégesznek-e vele, ha a református egyház részére is ugyanannyi földet mér ki, mint a katolikus egyház részére kimért? A kérdés föltételére az inditotta a mérnököt, mert tudta, hogy a református egyháznak két lelkésze van és föltételezte, hogy mind a két lelkész részére annyi földet fognak követelni, amennyit a plébános kapott. Azonban nem ez történt.

Előállott Pap István esküdt, a református egyház presbitere, aki attól tartott, hogy elesik azoktól a lapistói földektől, amelyekre előre számitott és a következő kijelentést tette: „Ej! nem kell a mi papjainknak föld, hanem biblia!“ Ez a a kijelentés általános elképesedést okozott, magát a kiosztást végző mérnököt pedig haragra lobbantotta. Keményen lehordta Pap Istvánt és aztán kimért egy szessziót a református egyház részére mondván: „Mégis adok egy szessziót, ha a papotoknak nem kell, adjátok másnak!“

A Pap István kapzsisága folytán megkárosodott egyház a kiosztás után a földesúr özvegyéhez fordúlt, hogy a föld nélkűl maradt egyházi embereknek is adjon valamekkora földet, de a kérelem eredménytelen maradt. Azt a választ kapta az egyház, hogy „az urbáriális kompetencia ki vagyon mérve, ha a református eklézsia több papot akar tartani, adjon nekik fizetést.“ S az egyház kénytelen volt, nem tehetett mást, a második lelkész és a kántor részére a fábiáni pusztában bérelni földet.[6])

A szentesi határ újabb fölmérését és a földek újabb kiosztását 1776-ban fejezték be s az eljáró küldöttség 1776 november 20-án tett jelentést a vármegyén. Jelentése szerint valóságban 489 szessziót osztottak ki a szentesi jobbágyoknak, vagyis 16626 hold szántó földet és 10758 hold legelőt. A kimutatást még ebből a megyei közgyűlésből fölterjesztették a helytartótanácshoz, ahonnan az a kérdés érkezett le a vármegyére, ha vajon maradt-e fön Szentesen a jobbágyok részére még kiosztható földterűlet? A kérdésre a vármegye tagadó választ adott, mire a helytartótanács jóváhagyta a kiosztást és a fölterjesztett kimutatást megerősitette.[7])

Még le sem érkezett a vármegyére a szentesi föld kiosztás jóváhagyása, amikor újabb ellentét merűlt föl a város és az uradalom között. A szentesiek ugyanis az 1775 évi kiosztásban sem akartak megnyugodni, mire az uradalom a vármegyéhez fordúlt azzal, hogy a szentesiekkel kötött úrbéres szerződést felbontja és az úrbáriális rendszert a királyi rendelet értelmében kivánja sikeresiteni.[8]) De bajok keletkeztek a királysági puszta használata körűl is. A dolog a körűl forgott, hogy a pusztának Gőbölyjárás és Szabadkaszáló nevezetű részeit a város is, az uradalom is, magának

6) Szentesi ref. ekl. hist. I. k. 1775 évi krónika.

7) A helytartótanács 1778 évi szeptember 28-án kelt 3068 sz. intézménye.

8) Csongrád vm. 1777 jun. 2-án tartott közgyülése jegyzőkönyvének 98 pontja.

követelte és miután az uradalom volt a hatalmasabb, a lakosságot egyszerűen kiszoritotta ezekről a részekről. Az ügy pörre került és a pörben az uradalom lett a nyertes, mert a vármegye megállapitotta, hogy az uradalom által elfoglalt részek majorsági földek és ezt a vármegyei itéletet 1781-ben a helytartótanács is megerősitette.[9]) Ekkor azonban az uradalom nagylelkűséget tanúsitott a várossal szemben. A megnyert terület összesen 189 szesszióra ment, de a helyett beérte a nagyszénási puszta mentén 120 szesszióval és az elvett területet visszaadta a város közönségének. Ezzel az eljárással az uradalom önként engedett át a városlakosságának 69 szessziót, amelyből a város saját használatára, az uradalom hozzájárulásával ezer holdat kihasitott, olyan feltétellel azonban, hogy a jövőben a közlegelőkből nem szabad tilalmasba venni a legkisebb területet sem.[10])

Ezzel tulajdonképen a királysági puszta ügye elintéződött volna, de az úrbéres földjárandóságokból keletkezett bonyodalmak még ezzel nem értek véget, mert most meg a gróf Keglevich család által elpörölt Fábiánsebestyén dolga került napirendre. Az ügyet a helytartótanács mozditotta meg azzal a kérdéssel, hogy „miképen történt Fábiánsebestyén elpusztúlása, nem-e készakarattal üzettek el ottani telkeikről a jobbágyok?“[11]) Erre a kérdésre a vármegye azt válaszolta, hogy a szentesiek Fábiánsebestyénben, mint a szentesi határ egyik kiegészitő részében 201¼ úrbéres telket birtak, ez az úrbáriális összeirásba is befoglaltatott, mig 1771-ben a gróf Keglevich nemzetség, mint megkülönzött határt, régibb gyökeres jogánál fogva vissza nem nyerte.[12])

Ezzel a válasszal azonban a helytartótanács

9) Helytartótanácsi 183—1781 sz. intézmény. Kelt 1781 január 4-én

10) L. Csongrád vm. 1781 október 1-én tartott közgyüléséről fölvet jkv. 44 pontjához tartozó iratokat.

11) Helytartótanácsi 9506—1784 sz. intézmény. Kelt 1784 április 27-én.

12) Csongrád vm. 1784 évi május 26-án tartott közgyüléséről fölvett jkv. 50 pontja.

nem érte be, hanem újabb intézményében arra kért felvilágositást, hogy miután a szentesi úrbéres telkek Fábiánsebestyén elveszitése folytán $201^{4}/_{8}$ szeszszióval apadtak, ez a hiány miért nem pótoltatott, úgyszintén, hogy mióta és milyen cimen birták a szentesiek ezt a pusztát.[13]) Majd amidőn a vármegye válasza még mindig nem volt kielégitő, elrendelte a helytartótanács, hogy kimeritő és pontos jelentést adjon a vármegye és gondoskodjék a hiányzó $201^{4}/_{8}$ szesszió kipótoltatásáról.[14])

Ilyen körülmények között a vármegye most már gróf Keglevich Ádámot is nyilatkozatra hivta föl, aki a fölhivásra a következőket válaszolta:

Fábiánsebestyént, mint teljesen külön álló népes községet nagyváthi Porkoláb, máskép Mágócsy, Márton még 1515-ben szerezte meg a Török családtól örökfölvallás útján és ezt az örök fölvallást a király is megerősitette. A mohácsi vész után ez a község is elpusztúlt és mint néptelen pusztát 1723-ban királyi adományképen báró Harrukkern János György kapta, de már 1752-ben gróf Keglevich József és Gábor, mint Porkoláb Mártonnak törvényes maradékai, örökösi és gyökeres igazaiknál fogva visszakövetelték és az 1771-ik esztendőben vissza is nyerték. Ezen az alapon kijelenti, hogy a Keglevich nemzetség a puszta benépesitésére nem kötelezhető, mert

1. bármi intézkedést tett is ezen ősi javakban az előbbeni nem törvényes birtokos, báró Harruckern, akár mint a szentesi határ kiegészitő rész pusztájában, akármint megkülönzött határban az a Keglevich nemzetséget, amely a kérdéses pusztát, mint törvényes örökségét, minden teher nélkül nyerte vissza, annál kevésbbé kötelezheti, mert az itélet szerint a báró Harruckern család ezen pusztáért másutt nyert a kincstártól kártalanitást és igy a szentesi úrbéres telkekben bekövetkezett fogyatkozást is egyedül a Harruckern család köteles pótolni;

2. mint megkülönzött határbeli, hajdan népes, később elpusztúlt telkeknek megnépesitésére nem kötelezhetők, mivel az 1723 évi XVIII. t. c. csak azon úrbéres telkeket rendeli be-

13) A helytartótanács 1784 szeptember 7-én kelt 20824 sz. intézménye.

14) A helytartótanács 1784 december 13-án kelt 28307 sz. intézménye.

telepiteni, melyeken a jobbágyok épitményei és telepitésének romjai még feltalálhatók, az 1773 évi egyik helytartótanácsi rendelet a benépesitési kötelezettséget csak az ezen évtől visszafelé számitott 30 éven belül elpusztult telkekre korlátozza, Fábiánsebestyén pedig már az 1527-ik esztendőben elpusztult.[15])

Ezt a nyilatkozatot is fölterjesztette a vármegye a helytartó tanácshoz, ahonnan még ismételten ujabb kérdések érkeztek le s az ügy csak 1804-ben nyert teljes befejezést, amidőn is a helytartó tanács alaptalannak jelentette ki azt a föltevést, mintha az elveszitett telkekért a szentesiek kárpótlást nem nyertek volna.[16])

A helytartótanács nevezetesen megállapitotta a tárgyalási iratokból, hogy a szentesiek dolgában sérelem nincs. Fábián elvesztése még az úrbáriális föld kiosztása előtt történt és a szentesieket az uradalom a Királyságon kiosztott földekkel kárpótolta.[17]) A város ugyan még félszázad múltán is azt vitatta, hogy semmi kárpótlást nem kapott, de állitását bebizonyitani nem tudta.

Itt emlitjük föl, hogy ámbár az 1775 évi kiosztás szerint a szentesi jobbágytelkek mennyisége $489^{1}/_{8}$ szesszió volt, a szentesiek mégis $554^{4}/_{8}$ szesszió, tehát $65^{3}/_{8}$ szesszióval többet használtak s hogy ez a „fölöslegesség“ — amint az iratok nevezik — honnét származott, nem lehetett megállapitani sohasem.

Az alábbiakban egész terjedelmében közöljük az 1775 évi kiosztási jegyzéket, amelynek főérdekessége, hogy abból egész hitelességgel megállapithatjuk az összes szentesi akkori birtokos családok névjegyzékét, az egyes birtokosok birtokaik mennyiségével együtt.

A névjegyzék és a birtokkimutatás erős bizonyság a mellett, hogy a szentesi nép mennyire hozzánőtt a maga földjéhez, milyen szivósan ragaszkodott hozzá; mert az akkori birtokosok legnagyobb

15) Csongrád vm. 1785 junius 13-án tartott közgyülésének jkve 24 sz.

16) Helytartótanácsi 1804 február 7-én kelt 3257 sz. intézmény.

17) Gróf Károlyi nemz. lt. 94-103

részének utódai maiglan is birtokosok Szentesen — és a legvagyonosabb akkori családok mai nap is a nagy vagyonú családok közé tartoznak.

Jól esik ennek a dolognak megállapitása azért, mert országszerte alig van erre példa!

A névjegyzék[18]) itt következik:

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad
Abonyi Tóth András	3	6
Abonyi Tóth László	—	4
Alsó Sándor János	1	—
Antal István	—	6
Antal Mátyás	—	4
Aponyi Mihály	—	4
Apostól András	—	6
Aradi János	1	3
Aradi Márton	1	3
Ácsi Kovács István	—	2
Ádám János	—	4
Bajkai István	—	4
Bajkai János — ... — — —	—	2
Ifj. Bajkai Péter	—	2
Öreg Bajkai Péter	—	5
Bajomi Nagy Péter	—	6
Balla János	—	4
Ifj. Bánki Mészáros Mihály ...	1	2
Öreg Bánki Mészáros Mihály ...		1
Balogh Ádám...	1	—
Balogh Mihály	—	6
Balogh Samu	3	—
Baracskai Ferenc	—	2
Barakonyi Mihály	—	6
Barakonyi Miklós	—	4
Baranyi György	1	—

18) Városi lt. Acta urbariala 38 sz.

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Barcza Sámuel	1	—
Barna György	—	6
Barta György	—	6
Barta Imre	—	2
Barta Jakab	—	5
Barta Szabó András	—	6
Bartucz Mihály	2	6
Bartus György	1	2
Bazsó Jánosné	1	6
Bazsó Mihály	2	2
Bálint István	—	6
Becsei István	1	3
Becsei Mihály	—	4
Bereczki Gergely	—	2
Bereczki Mihály	—	4
Berényi Gergely	1	6
Berényi György	—	4
Berényi János	—	6
Berényi Mihály	—	6
Bese János	—	6
Beteg István	—	4
Békési Molnár András	—	4
Billeges Tóth István	—	6
Biró József	—	2
Biró Tamás	2	—
Bodnár Péter	—	4
Bodor Nagy János	1	4
Bokor Mihály	—	2
Bóné János	—	6
Borbás István	—	5
Borbás János	1	—
Borbás József	—	6
Borbély Ferenc	—	6
Öreg Boros Mihály	—	4
Boros Nagy István	—	2
Borsos Mihály	3	—

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Borsos Erdei János	—	4
Borza József	—	3
Bózsi György	—	2
Bölcskei Molnár András	—	4
Böszörményi András	—	4
Böszörményi György	1	—
Öreg Böszörményi István	4	—
Böszörményi Kis György	1	2
Brezovai Pál	—	4
Bugyi András		1
Bugyi Lőrinc		2
Bujdosó Mihály	—	4
BSs János	1	—
Búsi Tamás	1	—
Buzi Gergely	1	4
Buzi János	—	3
Buzi Mihály	1	5
Ifj. Buzi Mihály	1	—
Öreg Buzi Mihály...	—	4
Buzi Kovács József	—	4
Buzi Nagy János	—	4
Ifj. Bűki Nagy István	—	2
Öreg Büki Nagy István	—	6
Csák Ferenc	1	4
Fia Csák Ferenc	—	2
Csák István	—	4
Csákó György	—	6
Csákó János	—	6
Csákó Mihály	2	—
Csákó Balogh János	—	6
Csávás István	1	—
Cseke Péter	—	4
Csiszár István	—	4
Ifj. Csizmadia Nagy Mihály ...	—	2
Csizmadia Németh István ...	—	2
Csongrádi János	1	—

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Csongrádi Takács András ...	—	4
Csúcs János	1	5
Czakó István	—	4
Czakó Pál	—	4
Czibola János	—	4
Czuczi György ... ... —	1	1
Dadi György	—	4
Dancsó Pál ... —	1	2
Darabos János	—	4
Dávid János	—	4
Dávid Pál	—	2
Debrecenyi János	—	4
Debrecenyi Kovács András ...	1	2
Debrecenyi Kovács István ...	—	2
Debrecenyi Kovács János ...	1	4
Derecskei Tóth István	1	—
Derzsi Rácz István	—	4
Dezső Mihály	1	—
Ifj. Dezső Mihály	—	6
Dobogó Nagy Mihály	—	6
Dóczi Gergely	—	4
Dóczi János	1	5
Dóczi Miklós	1	3
Dobosi András	1	2
Dobosi Mihály	—	4
Dobosi Mihály	3	—
Ns. Dobosy István	—	6
Ifj. Dobosi János	—	6
Ns. Öreg Dobosy János	4	—
Dombai Szűcs István	—	2
Doszlop Nagy István	—	4
Dósai Molnár Mihály	2	6
Dósai Nagy Pál	1	4
Dósai Szabó József	—	4
Dögei István	—	4
Dömsödi István	2	6

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Dudás Nagy János	—	1
Dudás Szabó Mihály	—	4
Dunaháti Tóth András	2	2
Egri Szilágyi János	1	2
Elekes István	—	5
Ns. D. Erdélyi István	—	4
Faragó Balla István	—	2
Ns. Farkas György	1	3
Farkas Molnár András	—	4
Farsang Gergely	—	4
Fazekas István ... —	1	2
Fazekas János	—	4
Fazekas Péter	—	4
Fábián György	—	6
Fejér Rácz János	—	6
Fekete Szabó Péter	—	6
Felső Horváth János	—	6
Felső Kis István	—	6
Felső Molnár István	—	4
Felső Pálfi Mihály	—	4
Felső Szabó György	—	6
Felső Sándor János	—	2
Felső Tóth György	—	2
Ifj. Felső Tóth Mihály	—	2
Fél Ferenc	—	2
Fél István	1	—
Fél János	—	4
Félegyházi Török András	—	6
Félegyházi Török Gergely	—	6
Félegyházi Török János	2	3
Fényes András	—	4
Ficsor Nagy János	1	2
Fodor István	—	4
Földvári Nagy György	—	6
Földvári Nagy István	1	—
Futó Kis István	—	4

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad
Futó Kis Mihály	—	6
Ifj. Füsti Molnár András	1	1
Öreg Füsti Molnár András ...	1	6
Füsti Molnár János	—	6
Gacsári Borbély István	—	4
Gazsó Tamás	1	2
Gágyor Márton	1	4
Predikátor Gál Istvánné	—	4
Gáncsos István	—	4
Gáncsos Mihály	—	4
Gáspár Márton	—	4
Gombási János	—	4
Gránicz Antal	1	4
Gréczi István	—	4
Gulyás Mátyás	1	6
Gulyás Tóth András	—	4
Gyevi Biró Ferenc	1	2
Gyomai Szabó János	1	—
Győri András	—	2
Győri Ferenc	—	4
Győri János	1	1
Gyulai János	1	—
Hagymási János	1	—
Ifj. Hajas Jánosné	—	4
Hajdú Gergely	—	7
Hajdú István	3	—
Hajdú Nagy János	—	3
Ns. Halász Antal	1	—
Halász Szabó András	1	2
Halász Szabó János	1	2
Házverő Nagy János	—	6
Héjja István	1	—
Héjja László	1	6
Héjja Tamás	1	4
Homlok György	—	2
Hosszú Varga Mihály	—	2

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Ignácz István	—	4
Irházi István	—	4
Jakó János	4	—
Jakóhalmi Nagy Márton	—	4
Janó György	2	2
Janó Imre	—	3
Jámbor Nagy Imre	2	2
Jámbor Nagy József	1	4
Jelenfi István	1	4
Jenei Istvánné	—	4
Józsa Márton	—	2
Judik Nagy István	1	4
Judik Nagy Mihály	3	4
Juhász Fazekas Mihály	—	4
Juhász Szabó Mihály	—	4
Kabai András	—	4
Kajtár Mihály	—	4
Kalpagos Szabó István	1	—
Kalpagos Szabó Mihály	1	4
Kamocsay-féle föld	2	4
Kanász Nagy István	—	4
Kanász Nagy János	1	—
Kanfi Dobos István	—	6
Kanfi Horváth György	1	2
Kardos János	—	4
Katolikus harangozó	—	4
Katolikus plébános	3	4
Katolikus tanitó	1	2
Katona Gergely	—	6
Katona István	—	6
Kálmán Gergely	1	4
Kálmán István	1	6
Kálmán Kovács János	—	6
Károly Mihály	—	4
Kása János	—	4
Kecse Bálint —	—	4

NÉV	Nyolcad szesszió	Egész szesszió
Kecse János	—	4
Kecsegés András	—	2
Kenderesi Szabó János	1	6
Kerekes András	—	6
Keresztes Nagy István	1	—
Keresztes Tóth Ferenc	—	2
Keresztúri János	—	5
Keresztúri Nagy Ferenc	2	2
Ns. Keresztúri Nagy Ferenc ...	—	1
Kertész György révbeli	—	4
Király János	1	—
D. Kiss Márton	—	4
Kiss Pál	—	5
Kisbandi János	—	6
Kis Bujdosó István	—	2
Kis Gulyás István	—	4
Kiséri Török György	—	4
Kis Korsós Mihály	—	2
Kisnémedi Szabó Mihály	1	4
Kis Pál János	—	4
Kis Rácz András	—	6
Kis Rácz István	1	2
Ifj. Kis Rácz János	—	6
Kis Tóth Gergely	—	4
Kis Török István	—	2
Kisujszálási Nagy Péter	—	4
Kóczián Péter	—	4
Kola János	—	6
Koldús János	1	—
Kollár János	—	4
Komáromi Mihály	—	3
Koncz István	2	6
Kormos György	—	2
Kórógyi József	1	—
Kósa György	1	2
Kosár Kovács Ferenc ... —	—	4

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad
Kosár Kovács János	1	7
Kotymán András	—	2
Kotymán Ferenc	1	2
Kovács Pál	—	6
Kozák István	2	6
Kozák Nagy János	1	4
Kozma Mihály	1	2
Körmödi Ferenc	—	4
Körmödi Samu ... ... —	—	2
Körös Ádám	—	6
Kőrösi Ferenc	—	2
Kőrösi Mihály	—	4
Kőteleki Nagy András	1	—
Kövér István	2	2
Kuli András	—	2
Kuli Mihály	—	2
Kúti Ferenc	1	—
Kúti János	—	4
Ifj. Kúti Mihály	—	4
Kürti Szabó Péter	—	4
Kürti Szűcs János	1	—
Labádi Pál	1	—
Lajos István	—	4
Lajos Mihály	—	4
Lakatos Mihályné	—	6
A. Lakos István	1	—
Ifj. Lakos István	3	2
Lakos Mihály	6	2
Leczkei József	—	4
Lukács Ferenc	1	2
Major Lukács	1	—
Makai Kis Mihály	—	4
Marázsi György	—	2
Marázsi István	—	2
Marcsó András	1	—
Marsi Mihály	—	5

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Marsi Pál	—	4
Matolcsi Sámuel	—	4
Mácsai Tóth Imre	1	—
Ifj. Mácsai Tóth János	1	1
Mányai János	—	3
Ns. Mátéffy Pál	1	4
Mártély Mihály	—	5
Ifj. Mártély Horváth Ferenc ...	1	—
Mecs István	—	6
Menyhárt István	—	6
Mezei Márton	1	5
Mészáros Ferenc	—	6
Mészáros János	1	—
Mikecz János	2	—
Mindszenti Horváth János ...	—	6
Mindszenti Varga Mihály	1	—
Moczó János	—	2
Molnár Gáspár	1	—
A. Molnár István	—	6
Molnár József	4	2
Ifj. Molnár József...	1	2
Molnár Tamás	—	4
Mucsi István	—	5
Nagy Demeter	—	4
Nagy György	1	4
Nagy György János	1	6
Nagy Kovács Gergely	—	2
Nagy Kovács István	—	2
Nagy Márton István	—	2
Nagy Pál István	—	6
Nagy Pál János	—	2
Nagy Soós János	—	6
Nádudvari Kovács János	—	6
Ns. Nánásy Márton	—	4
Öreg Nemes János	—	4
Öreg Nemes Mihály	1	—

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Nemes Pál	1	—
Négyesi Mihály	1	4
Notoriális föld	1	—
Nyiri János	1	4
Olasz Jakabné	—	6
Olasz Miklós	—	4
Ifj. Orosz János	—	3
Öreg Orosz János	—	6
Őze Ferenc	1	6
Őze Mihály	—	6
Paczali István	1	4
Paksi István	—	4
Paksi Pál	—	2
Pallagi Ferenc	—	4
Pallagi István	—	4
Palotai Tóth András	1	—
Panyik Mihályné	—	4
Papp Gergely	—	4
Papp István	3	5
Papp János	1	3
Pardi Péter	—	2
Pataki Jakab	1	6
Pataki János	2	2
Pataki Mihály	—	2
Páger Gergely	—	4
Páhi Mihály	1	4
Páhi Balogh István	—	4
Pál János	1	—
Pálovits József	—	4
Pápai György	—	2
Pápista Török Gergely	3	—
Pásztor Vékony István	—	4
Pető András	—	4
Petrák András	—	6
Pécsi Szabó István	—	6
Piti István	1	—

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad
Pitrik Mihály	—	4
Pólya Imre	1	2
Pólya Mátyás...	1	6
Pólya Kis György	—	6
Pósa Péter	—	4
Púpos Buzi György	1	6
Pusztai János	1	4
Puszti Tamás	—	6
Püspöki Nagy Ferenc	—	4
Radacsi János	—	2
Rádi Sámuel	—	6
Rácz András	—	4
Rácz Nagy Mihály	—	6
Református lelkész	1	—
Révbéli Szabó Mátyás	—	3
Révbéli Varga Mihály	—	4
Ifj. Rideg Kis András	—	2
Öreg Rideg Kis András	1	—
Rideg Mihály	—	3
Rózsa István	—	3
Szabics András	—	4
Szabics Gáspár	2	1
Ifj. Szabó János	—	2
M. Szabó János	—	6
Szabó József	1	4
Szabó Tamás	1	—
Szakács Mihály	1	—
Szakál János	1	—
Szalacsi Tamás	—	5
Szalai György	1	—
Szalai István János	—	2
Szalai Szabó János	—	5
Szanyi János	—	6
Szarka Molnár György	1	—
Szalai Szabó Mihály	—	2
Szász Mihály	—	2

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Ns. Szecskó Pál	—	3
Szeder Mihály	2	2
Szeder Oláh István	—	4
Székely András	1	6
Székely Benedek	3	1
Székely Gáspárné	—	2
A. Székely István	—	4
Ifj. Székely István	1	1
Ifj. Székely János	—	2
Székely Mihály	1	4
Szél István	1	—
Széles János	1	—
Szépe János	—	7
Szigeti István	—	2
Szigeti János	—	4
Szijjártó András	1	—
Szikszai Albert	1	—
Szikszai Lőrinc	—	5
Szoboszlai Szabó István	1	—
Szokonyi István	—	2
Szóláth István	—	4
Szomódi István	2	—
Szőke János	—	5
Szöllősi Nagy Ferenc	1	—
Szöllősi Nagy János	1	—
Szűcs Istvánné	—	5
Szűcs Horváth György	—	6
Sajtós István	—	4
Sallai Szabó István	—	2
Sarkadi Mihály	—	6
Sáfrán János	—	5
Ifj. Sándor István	—	2
Sántha Székely János	—	6
Sárközi János	—	4
Sebesi Szűcs Mihály	1	5
Sebők György	—	4

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Seregélyesi Német István	—	2
Serkédi János	—	4
Simon Székely Gergely	—	6
Sipos István	—	6
Sipos Kis István	—	2
Sipos Kis Mihály	—	2
Siprikó Kis János	—	3
Siprikó Kis Mártonné	—	4
Sólyom János	1	3
Ns. Somi Mihály	2	—
Somodi András	1	
Somodi István	—	4
Soós János	4	4
Soós Márton	—	6
Soós Mihály	2	—
Soós Péter	3	4
Sütő János	1	5
Táczi Kovács István	—	4
Tánczos István	—	4
Teleki István	—	3
Teremi János	1	2
Ifj. Teremi János	—	4
Terjék József	—	4
Téli István	—	4
Tihanyi Pál	—	4
Tolvaj György	—	5
Tomán Mátyás	—	4
Ifj. Tóth András	—	6
Tóth Imre	1	2
A. Tóth János	—	4
Tóth József	—	4
Tóth Pál Mihály	—	3
Töröcsik Mihály	2	—
Török Csákó Pál	—	4
Turák Istvánné	—	6
Túri Tóth András	—	4

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Túri Tóth István	—	6
Uj István	—	4
Urbán Gergely	—	6
Vadász Tóth János	1	4
Öreg Vanka András	—	6
Vanka Molnár János	—	6
Varga Tamás	3	—
Vas András	1	—
D. Vas Jánosné	—	6
Ifj. Vas János	1	—
Ifj. Vas János	—	4
Öreg Vas János	—	4
Vas Tamás	—	2
Váczi György	1	—
Váczi János	—	3
Vágott János	1	—
Váradi György	—	4
Vári Ferenc	—	4
Vári Mihály	—	4
Vecseri Kovács István	1	4
Ifj. Vecseri Gergely	1	1
Vecseri István	—	4
Vecseri Mihály	4	6
Vecseri Szabó Mihály	1	2
Veres Gergely	2	6
Veres Pál	—	4
Veres Takács János	—	4
Veres Takács Péter	1	4
Vida Szűcs István	—	6
Vigh György	1	2
Virágos Gergely	2	—
Virágos János	—	4
Virágos Mihály	—	7
Virágos Kis János	—	4
Virágos Kis Mihály	—	2
Zdancsik Jakab	—	6

NÉV	Egész szesszió	Nyolcad szesszió
Zeke János	1	6
Zoh István	—	4
Zsigácsik István	—	4
Zsoldos György	1	4
Zsoldos István	—	6

XXI.

II. József kora. — A török háborúk és azok hatása. — A türelmi parancs és a vármegye. — Az egyházak dolgai. — A dekretális ünnepek. — Német nyelv az iskolában és a katolikus egyházban. — A református preceptorok. — A város ügyei 1776-tól. — Az 1783 évi összeírás. — Közállapotok. — Vecseri Mihály halála. — Szentes a Károlyi család birtoka lesz. — Szentes és gróf Károlyi József. — Gazdasági viszonyok. — A nagy szárazság és inség. — Ádám Székely István csikós esete.

Mária Teréziának 1780-ban történt halála után nagy változások állottak be Magyarországon. Ezek a változások némely tekintetben közelről érdeklik városunkat, miért is nagy vonásokban ismertetjük azokat.

Mária Terézia fia és utóda, II. József, trónra lépése után, azt a burkolt abszolútizmust, amely a szatmári békekötés után állandósúlt meg Magyarországon, nyilt abszolútizmussá változtatta át. A különben nemes lelkű és fenkölt, de kiváltképen egyéni és önálló gondolkozású, fejedelem abban a meggyőződésben volt, hogy népeit úgy teszi boldoggá, országait csak úgy virágoztathatja föl, ha egyetlen nagy birodalomban egyesiti őket s rendeletek útján kormányozza. Ebből a fölfogásból kiindúlva nem koronáztatta meg magát, — a szent koronát fölvitette Bécsbe a császári múzeumba — a

magyar országgyűlést nem hivta egybe, a magyar és erdélyi kancelláriát egyesitette, a vármegyéket egyszerűen eltörülte[1]), hivatalos nyelvvé a német nyelvet tette, amelynek tanitása az iskolákban is kötelező, az adózás terén természetesebb alapokat keresett s végül az egyházi és vallási ügyek terén is egészen új állapotokat teremtett.

Az alkotmányon kivüli állapot országos ellenszenvet és ellenállást hivott ki. A vármegyék feliratokban sürgették az alkotmányos rend visszaállitását, de eredménytelenül. II. József meg volt győződve a bevezetett új rend és intézkedései he-

II. József.

lyességéről, azok megváltoztatására nem volt hajlandó. Csak akkor helyezte hatályon kivül rendelkezéseit, amidőn megbetegedvén, csalódva látta be, hogy mindaz, amire egész életén át törekedett, lehetetlen, megvalósithatatlan.

Addig azonban sok minden történt. A vármegyék a kényszer hatása alatt, bár a tiltakozá-

1) Csongrád megyét a szomszédos Békés és Csanád vármegyékkel egyesitették és a három egyesült vármegye székhelye Szegvár lett.

sukat mindenkor kifejezésre juttatták, végrehajtották a rendeleteket, illetve engedelmeskedtek, amiről Csongrád vármegye német nyelven irt jegyzőkönyvei, úgyszintén az 1787 évben a dél felől fenyegető török háború alkalmából az újoncok két izbeni megszavazása tanúskodnak.

II. József 1787 év május havában Katalin orosz cárnővel, Krimben, a török ellen szövetségre lépett s bár a háborút csak 1788 év február 19-én üzenték meg, hadainak harcképességét és élelmezését a fejedelem jó előre biztositani óhajtotta és a vármegyékhez fordúlt. Csongrád vármegyétől előbb 280, majd 336 ember kiállitását kérte az uralkodó, úgyszintén a gabonának készpénzért való átengedését. A vármegye ezeket az áldozatokat „jobbágyi hűsége és hazafiúi szeretete jeléül" megadta ugyan, de kijelentette, hogy „az ilyetén közjóra célzó dolgok egyedűl az országgyűlésre tartoznának."

Szentesen, amint ez a levéltárban föltalálható eredeti iratokból kitűnik, több izben soroztak s a gabonát, készpénzfizetés ellenében, a két esztendőn át tartott háború folyamán állandóan szállitották a délvidéki táborba. Ez okozta azt, hogy a gabona ára jelentékenyen felszökött s noha szűkterméső esztendők voltak a nép inségről nem panaszkodott. Mint a szentesi református egyház históriája az 1788 esztendőről följegyzi, „sohasem volt Magyarországon annyi ezüst és arany pénz, mint ekkor."

A háború következménye tehát a lakosságra nézve előnyös volt az anyagiakban, de a gabona és széna fuvarozás jelentékenyen megterhelte s mint a város ezidétti jegyzőkönyveiből kitűnik, a fuvarozók nem egyszer követtek el olyan visszaélést, hogy a szállitott gabonát és szénát kocsi számra eladták s az útnak inditott 10—20 kocsiból 3—4 érkezett csak a hadbiztosokhoz.

Emlitettük, hogy Csongrád vármegye is erősen harcolt II. József rendeletei ellen, volt azonban a rendeletek között egy, amellyel szemben nem

opponált: ez a vallások szabad gyakorlatát biztosító türelmi rendelet, a „Decretum Tolerantiae“ volt.

A rendeletet a vármegyével a főispán közölte s midőn azt a megyegyűlésen kihirdették, az egybegyűlt rendek a következő érdekes határozatot hozták: „A rendeletet alattvalói hódolattal tudomásúl veszi ugyan a vármegye, de megjegyzi, hogy olyan hangon van irva, mintha törvény volna, már pedig törvényt csak az országgyűlés alkothat — és épen ezért nem mint törvényt fogadja el a vármegye, hanem mint királyi elhatározást.“ Ekkor a főispán közbelépett és kötelezte a vármegyét, hogy olyan újabb határozatot hozzon, amelyben benne foglaltassanak a következők: a keresztyén türelem érdekében kibocsájtott rendeletet, amennyiben az 1687 évi XXI. t. c. alapján áll, mint törvényt, egyébként pedig mint vallásügyben kibocsájtott kegyes rendeletet pontosan és szigorúan meg fogják tartani. Most már ilyen értelemben határozott ugyan a vármegye, de a vallás szabad gyakorlásáról, a szó teljes értelmében, csak az 1790—91 évi törvények kihirdetése után beszélhetünk Csongrád vármegyében.

Igen jellemző erre nézve épen Szentes város esete. A türelmi rendelet kibocsájtása után Lázár János, az akkori szentesi plébános, különféle deputátumokra köteleztette a váci püspök által a maga, kántora és harangozója részére a várost. A város elűljárói azonban arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ilyen rendeletek kibocsájtására a váci püspök nem illetékes, ennélfogva nem fizettek. A plébános erre a püspökhöz fordúlt, aki kiküldötte Szentesre Zerdahelyi Gábor püspöki helynököt, Benedek Ágoston kanonokot és Kajtár Péter püspöki titkárt, akik Vida Imrével, az uradalom kiküldöttével, valamint Kárász Imre és Beliczay Pál megyei kiküldöttekkel együtt, újra megállapitották az illető deputátumokat. Ezek szerint köteles a város az idősebb református lelkésznek fizetni szokott deputátumhoz hasonlóan a katolikus lelkésznek 40 frt. készpénzt fizetni, azon-

kivül pedig évenként 2 mázsa marhahúst, 50 font faggyút, 6 öl fát és 6 szekér szénát adni. Végre kötelezték a várost arra is, hogy a természetben és pénzben fizetendő katolikus párbér beszedésére külön fizetett egyént tartson.[2])

A másik még inkább jellemző dolog a vásárhelyi és szentesi görögkeletiek egyházának megalapitása körül történt. Mind a két városban jelentékeny számban voltak a görögkeletiek, akik, a türelmi rendelet kibocsátása után, mind a két városban templomot akartak épiteni s ezzel együtt egyházukat rendszeresen megalapitani. A vármegye azonban nem adott engedélyt, hivatkozván egy 1779-ből származó rendeletre, amely szerint e két városban görög pópa mindaddig le nem telepedhetik, amig erre felsőbb rendelet engedélyt nem ad.

A vármegye ezen határozata után a szentesi és vásárhelyi görögkeleti lakosok panaszt tettek az aradi görögkeleti püspöknél, aki a türelmi rendeletre hivatkozva teljes vallásgyakorlati szabadságot követelt hivei számára. A vármegye azonban nem akart engedni a saját álláspontjából s a helytartótanács döntésére került a sor. A rendelet meg is érkezett s abban ez állott: a türelmi parancs értelmében megengedendő, hogy a szentesi és vásárhelyi görögkeletieknek imaházat épitsenek és lelkészt állitsanak. Most már a vármegye a szavakba kapaszkodott, hogy csak egy imaházat épithetnek és egy lelkészt tarthatnak akár Vásárhelyen, akár Szentesen. Természetesen újabb hosszú tárgyalások keletkeztek, amelyeknek mégis az lett a vége, hogy Szentesen is, Vásárhelyen is megalakúlhattak a görögkeleti egyházak és fölépithették imaházaikat.[3])

A református egyház lelkészei voltak 1777-től kezdve Szentmiklósi Sebők Sámuel és Szőnyi Pál, aki 1776-ban Tönkő Szilágyi István

2) A deputatumokat fizette a város, de a párbér beszedő alkalmazását az ismételt rendeletek dacára is meg tagadta és hajlithatatlanságával győzött is.

3) Zsilinszky M. Csongrádmegye tört. II K.

halála után jött Szentesre második lelkésznek s mintegy félévig Erdélyi Sámuel mellett is működött. Szőnyi 1787-ig volt szentesi lelkész, amikor az egyház kénytelen volt elmozditani állásától, mert az ivásnak adta magát és nem volt képes betölteni hivatalát. Utóda lett Szalay Pál.

A katholikus egyház plébánosa 1778 év végéig Szigethi István volt, akit Bózvárry Antal, majd 1782-ben Lázár János követett. Lázár János, mint föntebb emlitettük, a város elüljáróival a papi deputátumok iránt hosszasan harcolt. Ugy látszik türelmetlen volt vallási tekintetekben, erre lehet következtetni a földesúrhoz intézett s a reformátusokra panaszkodó leveléből, amelyre báró Harruckern Jozefa, gróf Károlyi Antalné azt válaszolta, hogy a szentesi római katolikus lelkészt és a hiveit érdemük szerint fogja becsülni és támogatni, de figyelmezteti arra a plébánost, hogy a más valláson élő lakosokkal keresztyénhez illő barátságban legyen s a földesurak iránt engedelmességet, a király és a haza iránt buzgó szeretetet, az Isten iránt pedig félelmet fog nemcsak saját példájával előidézni, hanem minden alkalommal másként is azon fog munkálkodni.[4])

Lázár János 1792-ig volt szentesi plébános.

Még a türelmi parancs megjelenése után is súrlódást okoztak a dekretális ünnepek, amelyeknek munkaszünettel és harangozással való megtartására voltak kötelezve a reformátusok. A súrlódások abból keletkeztek, hogy a reformátusok most már sem munkaszünetet tartani, sem harangozni nem akartak s mikor ilyen tárgyú parancsolat érkezett hozzájuk egyszerűen figyelembe sem vették, vagy határozottan megtagadták annak teljesitését. A hosszú éveken át folyt vitatkozásnak gróf Teleki Sámuel vármegyei adminisztrátor vetett véget azzal, hogy 1785 évben császári rendeletet eszközölt ki a harangozási kötelezettség megszüntetésére. A rendeletet 1785 november 15-én

4) Zsilinszky M. Csongrádmegye tört II K.

közölte az adminisztrátor a megyével s ezzel véget ért a reformátusoknak annyira nem tetsző rendszabály. Ugyanebben a rendeletben a katolikus ünnepek megtartása olyan szabályozást nyert, hogy a protestánsok a község belterületén csakis a zajos munkától tiltattak el, egyéb munkákat azonban szabadon végezhetnek. A protestáns iparosokat a misepénz fizetése alól fölmentették és a katolikus körmenetekben való testületi részvétel sem volt rájuk kötelező, mint eddig.

Óriási haladás ez a protestánsokra s innen ered, hogy a szentesi református egyház históriája a legnagyobb dicsérettel szól II. Józsefről, akit „megvilágosodott lelkű, alattvalóinak lelki testi javát, békességét személy, nemzet és vallásbeli különbség nélkül szivesen munkálkodó jó király"-nak nevez.

A német nyelvnek hivatalos államnyelvvé tétele érdekes kihatással volt Szentesen is. A református nagy oskolában németül kellett tanitani s miután a szentesi katolikusok egy része német anyanyelvű volt a katolikus eklézsiához német káplánt rendeltek 1787-ben, aki II. József haláláig működött Szentesen, amikor azután a német nyelvű istenitiszteletet beszüntették.

A református egyház nagy oskolájában a német nyelvet Klubetz János (1785—88)[5]) tanitotta, akit épen azért nem igen szerettek a szülők, attól félvén, hogy németté teszi gyermekeiket. Utódául már olyan rektort hoztak, Szabó István személyében, aki a német nyelvet nem tanitotta.

Röviden megemlékezünk itt a református preceptorokról, akik a rektorok vezetése alatt az elemiiskolás gyermekek tanitását ellátták, mert helyzetük ebben az időszakban változott meg. Nevöket nem jegyezték föl, mert, mint a református egyház históriája megjegyzi, nem sokba nézték őket. Nem is lehet rajta csudálkozni, mert a tanitás mellett a harangozás és a templom seprése is az

5) Elődei voltak: Kiss Dániel, Borsóthy Pál és Némedi Ádám.

ő kötelességük volt, fizetésük legnagyobb részét koldúlással kellett megszerezniök.[6]) Ha az iskolai szabályok ellen valamelyik hibázott, bárha szinte bajuszos ember volt, lehúzatta a rektor és jó sort vert rajta, mint az ábécés gyermeken. Nehéz a mai idők emberének ezt a dolgot megérteni, de ezidétt egészen természetes dolog volt ez, hiszen maguk a preceptorok is tanúlók voltak. A rossz bánásmód az 1770-es években kezdett megszünni Kiss Dániel rektor idejében, még inkább, amikor Borsóthy Pál állott az iskolák élére. Ez vitte keresztül, hogy a preceptorokat a templom seprés és a harangozás kötelezettsége alól fölmentsék és megélhetésüket a lealázó koldúlás nélkül biztositsák. Helyzetük javitása után már nézték valamibe a preceptorokat, annál is inkább, mert a Kiss Dániel idejétől kezdve a rektorok nem fenyitették őket a gyermekek előtt.

A város közviszonyait tekintve azt tapasztaljuk, hogy az évek csendes egyhangúsággal folynak. A plébánossal való egyenetlenség, majd a dekretális ünnepek dolga, aztán az újoncozás s végül a hadi fuvarozások okoztak némi változatosságot csupán.

A város főbirái voltak: Balogh István (1776), Vecseri Mihály (1777), Borza József[7]) (1778–1781), nemes Dobossy Mihály (1782), Nagy Imre — a második katolikus főbiró — (1783—1784), Kereszt-

6) Ünnepi kantáció, bor kantáció gyapjú kantáció és lukrubáció: ezekből telt ki a fizetésük főbb része.

7) Borza József a régi Szentes egyik legérdekesebb embere. A ref. ekl. hist. igy emlékszik meg róla: Borza József 1761-ben a templom épitése alkalmával a komáromi asztalosokkal jött Szentesre és az épitkezés befejezése után itt maradt, megházasodott, mesterségével fölhagyott és csapláros lett (a dombi koreSmában). Tisztességes életű, józan, becsületet tudó ember volt, emellett értelmes beszédű és mind az uradalom tisztjeinek, mind a város lakosainak kedvét megnyerte, annyira, hogy ref. kúrátornak, majd birónak is több izbe tevődött. Hivatalát mindenkor szorgalmas hűséggel folytatta. Felesége boriszákos asszony volt, maga szerette a jólélést, de a gazdaság folytattásához se kedve se tehetsége nem lévén, öregségére el szegényedett, háza is, sokaknak lévén adósa, eladódott. Elment Öcsödre, valami atyafiához, ahol megbetegedett és az haza hozta ide Szentesre — és meghalt. Csak igen kevesen, az elűljárók közűl senki sem jelent meg végtisztességtételén, amely volt 1804 augusztus 27-én. (1777 évi krónika.)

tes Mihály (1785), Borza József (1786—1788), Lakos Mihály (1789), Borza József (1790).

Nótáriusok voltak: Almásy Péter, Gyurkó Antal, Patay János és Mihály Imre.

A városnak volt egy nagy halottja ebben az időszakban: Vecseri Mihály költözött el az élők sorából, 1782-ben, életének 62 évében. Az akkori Szentes legnevezetesebb, legtehetségesebb és félelmesen nagy tekintélyű embere volt ő. Hatalmas termetű, derék szál, szép ember volt, akit dölyfös rátartiságáért sokan nem szerettek és akitől hatalmaskodó és uralomra vágyó természete miatt még többen féltek. Nagy vagyona és tehetsége azonban a város vezetői közé emelték és öt izben összesen tiz esztendeig viselte a főbirói hivatalt. Ő volt a főbiró 1760-ban, a nagy tűzvész idején s Gál István lelkipásztor mellett neki volt legtöbb érdeme abban, hogy az istenitélet után olyan hamar új életre kelt a város és az ő félelmes erélye mentette meg a várost attól, hogy a pusztúlás idején is rend volt a városban, nem harapóztak el a kisebb és nagyobb bűncselekmények. Ám az akkori idők följegyzéseiből azt olvassuk róla, hogy nem volt ment az önzéstől és a saját vagyoni előrehaladását többre tartotta a közérdeknél. Az ő főbirósága idején kezdődött és csak az 1771. évben fejeződött be a királyi hétszemélyes tábla itéletével a régi Szentes nagy pöre, amelyet Pápai István állásától elmozditott székbiró inditott a város ellen. A városi levéltárban föltalálható egyik pöriratban az elmozditott székbiró azt mondja Vecseri Mihályról, hogy „ok nélkül, irigységből, gyalázatosan“ vetette ki állásából és aztán minden vagyonát elkótyavetyéltette tartozásaiban.[8])

A város ezidétti népességi viszonyait a II. József által tervezett adózási reform céljaira készitett összeirásból tudjuk meg. Ez az összeirás 1783-ban készült, amikor is a város összes lakóinak száma 8223 volt s a lakosság vallás szerint

8) Városi lt. 598 és 601 sz. a régi iratok csomójában.

igy oszlott meg: református 5883, katolikus 2181, görögkeleti 114, evangélikus 85. Zsidó még ekkor sem volt Szentesen.[9])

Fontos változás a városra nézve az a körülmény, hogy ezekben az években már a gróf Károlyi család kezére száll át. A voltaképeni birtokos ugyan báró Harruckern Jozefa, gróf Károlyi Antal özvegye, de a birtok várományosa gróf Károlyi József, aki az édes anyját illető szentesi uradalom ügyeinek közvetlen felügyelője, noha a Harruckern birtokokban az osztályt csak 1798-ban foganatositották véglegesen s addig a gyulai prefektusnak még meg volt a befolyása Szentesre is. A szentesiek azonban már az ifjú grófban tisztelték a földesurat s igyekeztek arra, hogy hajlandóságát megszerezzék a városhoz. Ugy látszik sikerült ez a törekvése a városnak. Legalább is erre következtethetünk abból a levélváltásból, amely a város és a gróf között 1789-ben, abból az alkalomból történt, hogy a gróf megnősült, feleségül vevén gróf Waldstein Erzsébetet. A házasságkötésről a gróf titkárja értesitette a városi elüljáróságot. Az elüljáróság hosszú levélben fejezte ki szerencsekivánatait, kérelmezvén egyúttal a gróf és a grófné kegyes jóindúlatát a város részére. Az üdvözletre gróf Károlyi József saját kézirású levélben válaszolt a következőkben:

KEDVES JÓ BIRÁIM!

Házasságomnak alkalmatosságával az egész községnek nevével hozzám bocsájtott idvezlő levelet szinte azon kedvességgel vettem, mellyel mindenkor ezen becses községhez viseltettem. Adja Isten, hogy mind ennek utánna is szerencséltetésekre, javaiknak előmozditására élhessek s bizonyossá tehessem hozzájuk viseltető szivességemről. Illendő becsülettel lévén kedves jó biráimnak

Bécs 2-a mártii. 1789.

igazi jó akarójuk
gróf KÁROLYI JÓZSEF"[10])

9) Zsilinszky: Csongrádmegye tört II k.

10) Városi lt. régi iratok csomója 622 szám.

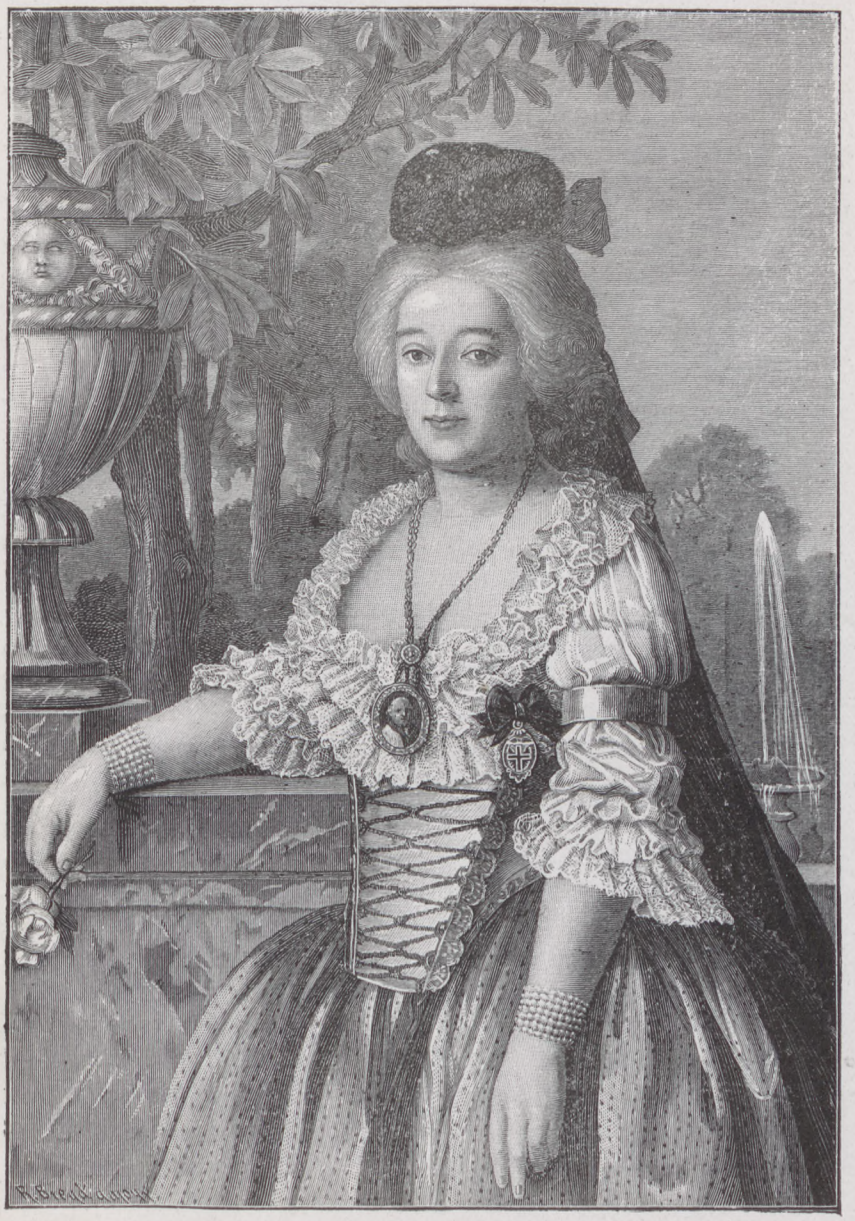

Báró Harruckern Jozefa gróf Károlyi Antalné.

Hogy ilyen szives jóviszony van a földesúr és a város lakossága között, természetszerűen folyik a helyzetből. Az úrbéres ügyeket még mindig szerződések szabályozzák: az uradalom nem tér el a báró Harruckern János György tiszteletre méltó hagyományaitól, sőt amikor felsőbb hatósági rendelet folytán Szentes is, mint a többi jobbágy község, kénytelen volt haszonbérbeadni az urbáriális korcsmáltatást, azt maga az uradalom vette haszonbérbe 767 forintért, ezzel is kedvezni akarván a szentesieknek.[11]) Az ezekre eső esztendőkre érvényes úrbéres szerződés értelmében 5486 frt. haszonbért fizettek a szentesiek az úri jogok és javadalmak, nemkülönben a jobbágyi szolgálatok megváltásában[12]), amihez még hozzá kell adni azon 1250 forintot, amelyet a szentesiek a jószágtenyésztési célokra bérelt szénási pusztáért fizettek.[13])

A gazdasági viszonyokat épen nem mondhatjuk kedvezőnek, habár az 1789 és 1790-ik évtől eltekintve valamicsodás termés mindig volt, még a szűk terméső 1788-ban is, de egyetlen egy esztendő termése sem közelitette meg a jó közepes termést. Amidőn pedig az 1789 évi aszály, majd az 1790 évben a termés teljes meghiusúlása következett el, valóságos inség állott be Szentesen. A helyzet megismerésére vezet, ha tudjuk a gabona árakat. Volt a búza köblének ára 1782-ben: 1 frt. 28 kr.; 1788-ban 4 frt. 1790-ben 7 frt. 12 kr. A búza ára mellett az árpa ára is fokozottan emelkedett. 1782-ben 44 kr., 1788-ban 2 frt., az 1790 évben 4 frt. 30 kr. egy köböl árpa. Lehetetlenül magas árak ezek azokban az időkben.

Az 1789 évi nagy szárazság idejéből a református egyház históriája egy igen érdekes történetet jegyez föl, amely nagyon jellemző azokra az időkre s megvilágitja jórészben a gazdasági állapotokat. Ezt a történetet egész terjedelmében[14]) a következőkben közöljük:

11) Városi lt. Acta urbariala 48 sz.
12) Városi lt. Acta urbariala 41 sz.
13) Városi lt. Acta urbariala 36 sz.
14) Szentesi ref. ekl. hist. I k. 1789 évi krónika.

Ebben az évben (1789) nagy szárasság volt, úgy, hogy a jószág nyáron is alig tudott tengődni, télire pedig, minthogy igen kevés volt a takarmány, a lakosok jószágaikat a Bánátba, Baranyába, Békés vármegyébe, a rétes helyekre, hajtották széjjel. Nevezetesen az úgy nevezett Dobos ménesét, mely állott 350 drb. legszebb lovakból hajtották a Bánátba, Botos nevű helység alá, amely a Tömös vize mellett van. Előre elmentek megnézni a környéket Dobosy Mihály, Nagy Ferenc és Keresztes János. Ezek vettek egy kazal szénát Ittebén.

Demeter napkor inditotta el a ménest, bús szivvel, a számadó csikós, Ádám Székely István, aki egy könnyű testű, lóra termett sanyarúságok között nőtt, bátor, de a mellett hűségéről és egyenes lelkéről közönségesen ismeretes, barna, mintegy 30 esztendős fiatal ember volt. Érezvén mintegy előre azt, amelyeket ki kellett neki állani, nem akart elmenni, de kényszeritődött, mint fogadott pásztor. Bojtárjai voltak Gál Ferenc és Sőti Bandi. Adtak egy néhány forintot a Székely kezébe a gazdák eleségre, magától is vitt, amit vihetett, de a lovak tartására semmit sem, hanem csak azt igérték, hogy rövid nap utánna fognak menni és vesznek mindent ami kell. Még azt sem adták tudtára, hogy Ittebén egy kazal szénát vettek.

Mihelyt a botosi határba értek, Székely körülnézte a legelőt, látván, hogy kevés lesz az téli legelőnek, ha szinte hó nem lenne is, tudakozódott takarmány után és vett 120 frt-on egy kazal szalmát és egy boglya szénát. A nála lévő pénzből foglalót adott rá, igérte, hogy a többit is hozzá a rövid nap múlva jövő gazdák kifizetik. A szingyulai tiszttartó süttetett számukra kenyeret, azzal a bizodalommal, hogy majd ki fogják a gazdák fizetni. Már nem volt sem pénz, sem takarmány, sem eleség. A szingyulai tiszttartó tartotta bennük a lelket jó reménység fejében.

Pál napkor vetődött oda Mikecz Mihály és Kúti Mihály hozván számukra valami kevés eleséget, de pénzt nem, melyet megtudván a szingyulai tiszttartó, lemondott a róluk való gondoskodásról, érdemtelennek tartván azokat segitségre, akik cselédjeikkel, jószágaikkal ily keveset gondolnak. Székely megtámadta a gazdákat. Mikecz azt felelte, hogy ha a gazdák pénzt adtak volna szivesen elhozták volna, de úgy tartják már Szentesen ezt a ménest, mintha elveszett volna, minket csak látóúl küldöttek el és azt megmondani, hogy Ittebén van véve egy kazal széna, tegye kend István, amit tehet.

Azonban a rácok sokszor rájuk ütöttek, akarván megdézsmálni sovány ugyan, de szép fajtájú lovaikat. Sok ütést kapott Székely, kétszer vágták be a fejét fekete süvegén által, de azért magát nem hagyta. Csak egy darab lovat sem vihettek el tőle. Látván ezt a rácok, vélök megbarátkoztak, sok hetekig tartották őket a földalatti titkos pincéjökben rejtegetett lopott marhahússal. De hogy a ráccal csak foghegyen lehet barátkozni, megtanitotta Székelyt a következő történet.

Fogadott ő egy rácot bojtárnak, aki a vdéket ismerte, tolmácsa volt és gondoskodott a kenyérsütésről. Egyszer, szingyulai lévén, bementek a csapszékbe egy pár itce bort meginni. Ezen hamar által esvén az árát kifizeti — volt még ekkor vagy tiz forintja, — ezek közül vette ki a bor árát. Látta ezt a rác. Mennek kifelé a méneshez. Kemény csikorgó hó lévén Székely elől ment, utána a rác félborosan. Egyszer megkapja a subáját a rác és hanyat rántja Székelyt. Székely nem rest, hirtelen kigombolja a subát, felugrik, ölbe kapja a rácot s letorkolja. Nyolcágú sarkantyúját úgy beveri a tomporába és oldalába, hogy egy hónapig sem gyógyult fel. Soha többé ez a rác ujját sem merte mozditani Székely ellen, de azt később barátságos beszélgetés közben megvallotta, hogy az volt a célja, hogy Székelyt megfojtja és pénzét elveszi.

Gyertyaszentelőkor el kezdett esni a fergeteg és hat nap mindig esett, fújt. Székely az ittebeieket kérte a vett szénának kihordására. De már a szentesi gazdák gondatlanságának hire elterjedvén, nem akartak cselekedni. Azt igérte hát a helységházánál, hogy ha meg nem fizetnek néki a gazdák tetszésükre hagyja a legszebbik csődört. Vegyék el, csak segitsenek rajta. Kihordatták hát a szénát, mely lett 22 kocsival. De ezt a hat napi fergeteg alatt úgy megette a ménes, hogy abból csak egy szál izék sem maradt.

Mikor a hó elállott és az állásból a ménest kiforditották, nyolc szép hasas kanca a hideg és éhség által meggyaláztatván, az állásban maradt és ott ették meg a farkasok. Székely a ménest a rétnek hajtotta és ott élősködtek sással és más giz-gazzal, elkaparván erről a lovak a havat lábokkal.

Mátyás nap felé kezdett a hó és jég olvadni, amikor a ménest körül lovagolván, a kotúba leszakadt, úgy, hogy a lovának csak feje látszott ki. Szerencsére mégis magát félrecsapván nem esett a mélységbe. A lovát is kantárszáránál fogva segitvén, két vagy három izbeli leszakadás után, kisegitette.

Rárónak hivták ezt a lovat. Nem volt ennél futósabb, győzőbb ló az egész ménesben. Ezen űlve oktatta Székely a rác tolvajokat. Az ifjú Dobossy Mihályé volt ez.

József hetibe mentek el a gazdák hozzájok, kifizették az adósságokat és a ménest haza inditották. Csanádnál kiöntött a Maros, majd egy nyolcadrész mértföldet kellett a lovaknak gázolni, estve volt, mikor az innenső szélire értek. A ménest megállitják, egy keveset falatoznak, Székelyre a sok nyughatatlanság után az álom ráérik, kéri az eleibe ment fiatal gazdákat, Török János, Baranyi György, Gudics Józsefet, hogy vigyázzanak, mig ő egy kicsit ülve fejét térdére hajtva szunnyad. Azonban az északi hideg széllel megindúlt a havas eső a ménes nem állhatja, megfordúl, neki a viznek, amelyen már által jött. A lovaknak robajára, ama gyáváknak kiabálására, felserken a mélyen elaludt Székely, kéri az ifjú gazdákat, hogy menjenek eleibe, de egyik sem megy. Már Székely nyerges lova is ment a többivel. Vállára kapja hát Székely a subáját, utánna a lovaknak hol kötözködésig, hol hónaljig érő vizbe. A ménest megállitja és visszafordítja; de már ekkor keményen fagyott csak a szüntelen való járás, mozgás által kerülte el Székely hogy a hideg meg nem vette. Dobossy Gergelynek szép sárga paripája, mely még soha kézen nem volt, az üres kocsihoz ment szénát keresvén ott s a záp közé tévén a fejét, állva fagyott meg, reggel úgy döntötték el.

Igy került haza a ménes 30 darab hijjával, de amelyet a gazdák Székelyen meg nem vettek.

Sokszor szorúltak igy ebben az időben a szentesiek jószágaikkal más határra. Mert tágas lévén a határ, bő időben sok szénát összetakarithattak s mikor a tél engedelmes volt, szénára sem volt szükség. Nagy részént az avaron legelt a jószág. Ennélfogva sok jószágot tartottak. Ezt a sok jószágot nem istálókban, hanem állásokban szénázták. Itt sok takarmány elvesztegetődött és a másik esztendőre kevés maradt. Amikor hát szárasság volt, kénytelenek voltak számos barmaiknak más határokban keresni telelő helyet.

A történethez ezt a kommentárt fűzi a krónikás: „Följegyzem ezt a dolgot azért, mert az akkori idők embereit sok tekintetben karakterizálja. A

Székely István hűsége méltó a jó emlékezetre, például szolgálhat a következendőknek. A halálos veszedelemmel is felebarátjának javáért szembe szálló hűség és bátorság mindenkor dicséretes, akár a harcok, akár a pusztában mutatódjon is ki.“

XXII.

A XVIII. század utólsó évtizede. — II. Lipót és Ferenc. — A francia háborúk. — Ujoncozások. — A város közigazgatása. — Számadási rendtartás. — Árvák gondozása. — Városháza épités 1792. — Tisztújitószékek. — Az útcák rendezése. — Urbáriális ügyek — Gazdasági dolgok. — A szénási legelő. — Sertés és juhtartási tilalom. — Juh összeirás 1793. — Inséges évek. — A vármegye közbelépése. — Inség kölcsön. — Vetőmag segély 1794. — Szigorú rendeletek. — Egyházi dolgok.

A tizennyolcadik század utolsó évtizedének történetéhez juttotunk el. Mint örvendetes tényt jegyezhetjük föl s az évtized történetének elmondását ezzel kell meg is kezdenünk, hogy a vallási háborúskodások ideje letelt. Valamint az országban, úgy Csongrád vármegye terűletén és Szentesen is jelentkezik II. József türelmi parancsának az a jó hatása, hogy megszűnik az embereknek felekezetek szerint való osztályozása s „az ember: ember, bármi felekezeten légyen is“ eszméje lassanként diadalmat veszen a lelkeken.

Az 1790–91 évi országgyűlés örök érdeme, hogy a vallásfelekezeti üldözéseknek minden időkre véget vetett a XXVI és XXVII t. c.-ek által, amelyek a két protestáns és a görögkeleti egyházaknak mindenütt teljes vallásszabadságot biztositanak. Fölemlitjük itt, mint nagyon érdekes válto-

zását a dolgoknak és megértését az idők szellemének, hogy az a Csongrádmegye, amely a közelmúlt évtizedekben a legszigorúbban őrködött a protestánsok ellen irányúló rendszabályok megtartására, az 1790—91 évi országgyűlésre küldött követeinek, Bihar vármegye átiratához csatlakozván, olyan útasitást adott, hogy a vallásszabadságot minden felekezet részére követeljék, hogy „az embereket ne vallásfelekezetük szerint, de azon érdemük szerint, amelyeket a haza körül szereztek, különböztessék meg.“ Elvitathatatlan tény, hogy Szentesre, mint elsősorban református városra, ezek a törvényes intézkedések fölemelők valának, mert a felekezetek közötti kölcsönös egyetértés a város fejlődésének biztositéka lőn az egymást váltó nehéz évek évtizedek alatt is.

Mert nehéz évek, nehéz évtizedek következtek az országra. II. Lipót rövid, két esztendős, uralkodását, mely alatt az alkotmányos rend teljesen helyreállott, Ferenc uralma váltotta fel a szakadatlan, egymást követő francia háborúkkal, amelyek anyagilag teljesen kimeritették az inséggel és elemi csapásokkal sűrűn meglátogatott országot.

A francia forradalom, mely elsöpörte XVI. Lajos trónját s vérpadra hurcolta őt és nejét, a Habsburg-Lothringeni Mária Antóniát, egy táborba vonta össze Európa összes fejedelmeit s midőn II. Lipót, rövid két évi országlása után, elhalt utóda, Ferenc, már a háború kitörése után foglalta el trónját. Azt az országos lelkesedést, amely Lipót király rövid uralkodása alatt keletkezett, levertség váltotta fel, újoncozás, hadi adók ismételt és erőszakos behajtása következtek.

Csongrádmegye, melynek ezidétt gróf Pálfy Lipót volt a főispánja, azt az útasitást adta követeinek, hogy a király által megkivánandó hadi segélyt szavazzák meg. Ebben nagy része volt a főispánnak, aki azon igyekezett, hogy magát mindenkép kitüntethesse az udvarnál. A vármegye elfoglalt álláspontjához képest teljesitette kötelességét. A lovasság részére 4320 frt-on 60 drb. lovat vásá-

rolt s a reá eső 31 főnyi újoncjutalékot pár hét alatt kiállitotta.[1])

Ez történt 1792-ben. Azonban ez csak bevezetője volt a későbbi óriási hadi terheknek. A 31 újoncból Szentesre összesen 9 esett. Az ismételten kirótt hadisegély összegét, amelynek fizetésére nemcsak a jobbágyság, de a nemesség is kötelezve volt, ebből az esztendőből nem tudjuk.

Az 1796 évi országgyűlés, a Napoleon olaszországi fényes sikereire tekintettel, általános fölkelést rendelt el. Ekkor már nem volt olyan áldozatkész a vármegye, mint 1792-ben. Követeinek azt az útasitást adta, hogy mindent kövessenek el, nehogy a vármegye közönsége ismét olyan óriási terhet legyen kénytelen viselni, mint az 1792 évi országgyűlés után. De hiába volt minden útasitás: ezúttal fokozottabb mértékben háramlott a teher a vármegyékre. Csongrád vármegye 400 újoncot volt köteles teljes fegyverzettel kiállitani és ellátni. Ezenfelül még 18000 pozsonyi mérő búzát, 20000 mérő zabot természetben, azonkivül tetszésére bizva, 816 mérő búzát, 9878 mérő zabot, 150 ökröt és 78 lovat, akár természetben, akár pénzbeli értékben, kellett beszolgáltatnia.

Ebből az óriási teherből Szentes város lakosságára készpénzben 5598 forint hárult, külön a szentesi plébánosra pedig 122 forint 50 dénár.[2])

A nagy készülődés azonban hiába való volt, mert az 1796 évi campoformiói béke folytán az általános fölkelést lefúvatták s csak 1800 őszén rendelték azt el újból. Az általános fölkelés lefúvatása azonban nem jelentette azt, hogy a rendes katonaság részére ismét és ismét ne újoncoztak volna. A városi levéltár ezidőbeli iratai közt egymást érik az újoncozási iratok. Az 1799 év május havában: 22 embert soroztak be, hogy azonban a Szentesre kivetett újoncok száma még ezzel sem telt ki, bizonyitja az uradalomnak 1800 évi októ-

1) Zsilinszki: Csongrádmegye története II k.

2) Zsilinszky: Csongrádmegye története II k.

ber 11-én Németh József uradalmi fiskális által aláirt rendelete:

„Mind felséges Urunknak, mind az ország javának előmozditása végett Szentes városában levő céhbeli mesteremberekneknek, nem különben legényeknek és inasoknak a méltóságos uraság rendeléséből közhirré bocsájtatik:

1-o. Mivel Szentes városára kiszabott regruták száma még e mai napig is ki nem telt, azért minden céhbeli mesteremberekneknek és hozzátartozandóiknak a Méltóságos földesuraság, mint a helységbeli céheknek törvényes főkommissáriusától, tudtára adatik, hogy a mesterségét tanúló inas, ha szinte tanúlására kiszabott ideit tökéletesen ki nem töltötte is, ha ezen nemes insurgens gyalog sereg közé önként beáll, visszajövetele alkalmatosságával legénynek felszabadittatik.

2-o. A már felszabadúlt legények pedig, ámbár vándorlásuk idejét el nem töltötték is, visszajövetelek után, akár hová valók legyenek is, lakosoknak és céhbeli mesteremberekneknek, ha különben a mesterségre alkalmatosak lesznek, bevétetnek.

3-o. Tapasztalásból tudja a Méltóságos Uraság, hogy némely céhbeli mesteremberek önön inasaikat és legényeiket a regruták közé való beállásról leszólják és lebeszélik és e szerént mind Őfelsége, mind az ország szolgálatját hátráltatják. Azért ezen cselekedettől mindenek eltilatnak, úgy, hogy aki ezen állapotban bűnösnek találtatik, büntetésit elnyeri."

A rendeletnek volt némi hatása. Az inasok és legények közűl többen felcsaptak katonának.

Hogy a katonaügyekkel milyen jelentékenyen megszaporodott a városi előljáróság ügye-baja, bizonyitja az 1795 évi november 2-án, Halász József uradalmi tiszttartó elnöklésével, tartott tanácsülésen hozott ama határozat, amely szerint „a város biráinak a közönséges társaságon lévő dolgokkal és a nemes militiának állapotjával igen sok bajai vannak naponként: azért ezután a városbeli lakosok ügyes-bajos dolgainak eligazitására minden héten a szombat nap rendeltetik és egyéb napokon senki meg nem hallgattatik, kiváltképen vasárnap épen nem, hanem ha dolgának elhalasztása igen nagy kárral lenne összekötve."

Érdekes ez a határozat azért is, mert már megelőzően, az 1792 évi január 30-án, 3 szám alatt, hozott tanácshatározat a törvényszék tartását szabályozta olyképen, hogy a város a törvényszéket ezután minden hétnek hétfői napján tartja, szakitván a régi renddel, amidőn a szükséghez képest, ha elintézendő ügy került, tartottak törvényszéket.

A számos elvi jelentőségű és statutum erejével biró tanácsi határozat, amely ebben az évtizedben keletkezett, azt bizonyitja, hogy a városi tanács mind erősebben törekedett a közigazgatás ügyeinek rendezésére. A megnövekedett városban nem lehetett már fentartani a régi közigazgatást.

Számadási rendtartása nem volt a városnak. Ezen a hiányon az 1792 évi 6 számú tanácshatározat segitett, kimondván, hogy a városnak minden jövedelmeit beszedni és a kiadásokat foganatositani a főbiró köteles, tartozván hivataloskodása letelte után számot adni. A porciót, a szénási és a püspöki dézsma árendáját pedig az esküdt biró tartozik percipiálni és róla számot adni. Hasonlóképen határozták, hogy ezután úgy a porciószedők, mint a szénási árenda és a püspöki dézsma beszedői a tanács előtt számoljanak.

Ugy látszik egy későbbi — 1797-ből származó — és Nagy Imre főbiró számadására vonatkozó határozatból, hogy a számadás összeállitására három hónapnyi időt szabtak s amennyiben az úriszék a számadást kifogásolta, újabb három hónapnyi időt kapott a lelépett főbiró, hogy a tett észrevételekre választ adhasson.

Nem maradt rendezetlenül az árvák ügye sem, mert 1796-ban a városi tanács az egyik esküdtet, Sarkadi Jánost, rendelte ki az árvák atyja és kurátorává. A határozatból, amely szerint „a bármely valláson lévő árvák mindannyian“ a megválasztott árvák atyja gondozása alá kerültek, azt lehet következtetni, hogy a kiskorú árvák dolgaiban mindekkoráig az egyházak jártak el. Az árvák ügyének átvétele után a város az árvák atyjának minden a

kezelése alá kerülő száz forint árva vagyon után egy forint fizetést rendelt, de egyúttal kimondotta azt is, hogy az árvák atyja számadási kötelezettséggel tartozik, nemcsak a kiskorúakkal, de a várossal szemben is.

A régi városháza — amely a mai központi fiú iskola helyén állott — a XVIII. század utolsó évtizedeiben már nem felelt meg rendeltetésének. Határozatba ment tehát az új városháza fölépitése. Az épitkezést hosszas tanácskozások előzték meg, amelyeknek azután az lett az eredménye, hogy a kőmives munkákkal Lencz József kőmivesmestert, az ács munkával pedig Péter Antal ácsmestert bizták meg.[3])

Szentes város ezidétti közállapotainak vizsgálata szempontjából igen érdekes a város levéltárában feltalálható legrégibb költségvetés, az 1796 évi. Ezt a költségvetést[4]) az alábbiakban egész terjedelmében ismertetjük.

BEVÉTELEK.

1.	A város urbáriális korcsmájának árendájából —	1103. —
2.	Invaginációból — — — — — — — —	30. —
3.	A város lovainak forspontozásából — — —	110. —
4.	A városi korcsmák árendájából — — — —	45. —
	összes bevételek:	1278. —

KIADÁSOK.

1.	Eklézsiai személyneknek — — — — — —	302. —
2.	A város kommencionátussainak — — — —	1490. 18
3.	Scripturisticabéliek — — — — — — —	100. —
4.	Várost terhelő porció — — — — — —	62. —
5.	Ölfákért — — — — — — — — —	200. —
6.	Abrak — — — — — — — — — —	400. —
7.	Város dolgaiban útiköltségek — — — —	150. —
8.	A város órájának fentartása — — — — —	12. —

3) Városi lt. régi iratok csomója 646 és 647 szám. Kifizetett a város a természetben kiszolgáltatott anyag és napszámosokon kivül a kőmivesnek 362 frt., az ácsnak 210 frt. munkabért. Az akkor épitett városháza a Kosuth tér keleti felén állott, azon a részen, amely csak az 1870-es években alakúlt át térré.

4) L. a költségvetést városi lt. régi iratok csomója 711 szám alatt.

9. Város lovai, kocsi és szerszámok	200. —
10. Patakra, hidakra	50. —
11. Városi épületek javitására	400. —
összes kiadások:	3351. 18

A költségvetés tehát 2083 frt. 18 kr. hiánnyal zárul, amely háziadó utján volt fedezendő.

A költségvetésnek két melléklete van. Az első az egyházi személyek, a második a városi alkalmazottak fizetéseit foglalja magában. Hogy teljes legyen a költségvetés ismertetése a két mellékletet is ismertetjük:

I. AZ EKLÉZSIAI SZEMÉLYEK JÁRANDÓSÁGAI:

1. Róm. kat. plébános	85. —
2. Református I. lelkész	85. —
3. Református II. lelkész	25. —
4. Két kántor 22—22 frt.	44. —
5. Református iskolamester	10. —
6. 2 leányok tanitója 7—7 frt.	14. —
7. Katolikus preceptor	7. —
8 Református preceptorok	2. —
9. Két kántor 15—15 frt	30. —
összesen:	302. —

II. A VÁROS KONVENCIONÁTUSSAINAK FIZETÉSE:

1. A főbirónak	160. —
2. Esküdt birónak	100. —
3. 2 nótáriusnak	400. —
4. 2 kisbirónak	100. —
5. 2 hadnagynak	60. —
6. 4 tizedesnek	100. —
7. 4 porció szedőnek	80. —
8. Bakternak	32. —
9. 3 város kocsisának	219. 18
10. Szolgáló asszonynak, egy pár csizmával együtt	28. —
11. 2 toronyban vigyázóknak	50. —
12. Zsigárcsik, kat. harangozónak	21. —
13. 4 mezőcsősznek	120. —
14. Szénakerti csősznek	20. —
összesen:	1490 frt. 18 kr.

Erről a költségvetésről szólván, nyomban megjegyezhetjük, hogy egy csöppet sem fényes. Ha arányitjuk a mostani egy milliós költségvetésünkhöz, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ezt a kis háztartást aránylag nagyobb adóteherrel tudta a város közönsége fentartani, mint a mait. De nem szabad említés nélkül hagynunk azt a körülményt sem, hogy a város jegyzői és főbirái már ekkor is, azakkori időkhöz mérten, szép fizetést kaptak. A város jegyzőinek kétszáz—kétszáz forint fizetése volt és ezen kivül egy-egy szesszió föld szabad használata, mig a vármegyei aljegyzők mindössze kétszázötven forint fizetést élveztek: a város főbirájának javadalma százhatvan forint volt, amivel szemben a vármegyei alszolgabiró százötven forint fizetést élvezett.

1791-ben főbiró volt Borza József.

1792-ben: főbiró Nagy Imre; esküdtbiró Soós János; esküdtek: Ns Nagy Ferenc, Biró Tamás, Borza József, Ns Dobosy Mihály, Lakos Mihály, Sipos Péter, Török János, Székely János, Soós Mihály, Vecsery István, Kútas Mihály, Aradi János, Ns. Dobossy János és Sarkadi János.

1793-ban főbiró Nagy Imre, esküdtbiró Soós János.

1794-ben főbiró Kútas Mihály, esküdtbiró Vecseri István.

1795 évre főbiróvá választatott, mint a tisztújitószéki jegyzőkönyv mondja: „legszámosabb számmal összegyűlvén a nép a városházához közönséges megegyezésből Ns Dobossy Mihály, esküdtbiró lett: Molnár József s a tanácsbeliek közé szavazás utján megválasztattak: Józsa György és Csák Sámuel.“

A következő 1796 évre is Dobossy Mihály választatott főbiróvá. A jegyzőkönyv kiemeli, hogy Dobossy csak nagy kérésre volt hajlandó a főbirói tisztet elvállalni. Kimondotta azonban az egybegyűlt közönség, hogy a főbiró mellé az időkre, midőn a maga szorgos dolgainak végzésére a városból „kimenetele lészen“ surrogatus birónak vá-

lasztja Borza Józsefet „mint ezen hivatalban jártas, bölcs és próbált férfiút“ aki is a főbiró távollétében az összes főbirói jogok és kötelességek teljesitésére fölhatalmaztatott.[5])

Az 1797 és 1798 években főbiró volt Sarkadi János, esküdtbiró pedig Mikecz Mihály.

Az 1799 évre történt megalakúlás már nem ment olyan simán és egyértelemben mint a régi tisztújitások. A nagy számmal egybegyűlt nép különösen a volt főbiró Sarkadi Jánosra és Sipos Péter esküdtre haragudott, akiknek a tanácsból való kivettetését sürgette. A haragos hangúlatnak Kövér János, Csepregi János, Gréczi István, Barók András és Dögei Mihály adtak kifejezést. Sipos Péter ellen az volt a kifogás, hogy Szentilonát egészen magának foglalta le, Sarkadi, volt főbiró ellen pedig az, hogy a tanácsi határozatokat változtatgatta és a nádosztásban sem járt el helyesen. Az elkeseredett kifakadások folyománya volt, hogy a régi szokás ellenére a tiszttartó a volt főbirót nem is kandidálta a főbiróságra, hanem a három legnépszerűbb tanácsbeli: Csák Sámuel, Török János és Székely János között rendelt el szavazást. A szavazás eredményéhez képest 70 szótöbbséggel Csák ~~Jánost~~ Sámuel választották meg főbiróvá, esküdtbiróvá pedig Török Józsefet. Egyúttal beválasztották a tanács tagjai közé: Lakos Jánost, Soós Pétert, Piti Ferencet, Pataki Jakabot és Balogh Istvánt, aki 1799 februárjában a megbetegedett Török József helyett esküdtbiró lőn.

Az 1800-adik esztendőre főbiróvá: Verner József választatott, mig esküdt birói tisztben továbbra is meghagyatott Balogh István. A tanácsbeliek sorába pedig beválasztották Janó Józsefet.

A jegyzői karban 1798-ban állott be változás. Mihály Imre és Almási Péter viselték a nótáriusi tisztet ennek az évnek közepéig, amidőn Almási elhalálozott és helyébe Szabó Sándor lépett.

5) Borza József fizetése volt, mint surrogatus birónak, 2 öl tűzifa és 3 szekér széna.

A város ezidétti közigazgatási dolgaihoz tartozik és érdekességénél fogva említés nélkül nem hagyhatjuk az útcák rendezése dolgában 1793 évi május 9-én hozott tanácsi határozatot. A város útcái ezekben az időkben nagyon elhanyagolt állapotban voltak. Nem törődött velök senki s bizott nem ritkán esett meg, hogy vizenyős időjárás esetén éppenséggel közlekedni sem lehetett a város belterületén. A lehetetlen állapotok megszüntetésének érdekében a vármegye érintkezésbe lépett a földesúrral s közös megegyezéssel olyan megállapodást létesitettek, hogy a földesúr rászoritja a várost a belterületi útak rendbehozására és karban tartására.

A város tanácsa Halász József uradalmi tisztartó és Beliczay Pál szolgabiró elnöklésével tartott ülésében foglalkozott ezzel a kérdéssel s a várost összesen tizenkét kerületbe osztották be, minden kerületbe két-két esküdtet rendelvén ki „útca-komiszáriussá", akiknek az lőn a kötelességük, hogy a közerő fölhasználásával javittassák meg az útcákat, a szükséges vizleeresztő árkokat pedig megfelelően készittessék el.

Ezen munkában való részvételre a gazdák kocsival, a zsellérek pedig gyalog való megjelenésre büntetés terhe alatt kötelezteték. Az elkészitett árkok fentartása az illető háztulajdonosok szoros kötelességévé lőn.

Az útcarendezés május és június hónapokban megtörtént, a belterületi útakat kellően jókarba hozták. Nem panaszkodhatott a vármegye.

Nézzük most már a város és földesura közötti viszonyt.

Az bizony megváltozott. A város benépesedett. Nem kellett tovább a népesség gyarapodásának gyorsitása érdekében mindenféle kedvezéseket tenni a letelepülni szándékozókkal együtt a régi lakosoknak is. Az uradalom a változott viszonyok között egészen megváltoztatta a báró Harruckern János György által behozott, majd fia, Ferenc, által fentartott régi szokásokat. Az az elv kezd érvényre

jutni, hogy az uradalomhoz tartozó jobbágyközségek minél több jövedelmet juttassanak a földesúrnak.

Érdekesen világit rá erre a kezdődő új irányzatra a Vida Imre, uradalmi prefektus, által 1794 évi június hó 14-én kiadott úrbáriális útasitás, melyet épen azért szószerint közlünk:

„1-o: Megtanitott bennünket a tapasztalás, mennyi bajt szerez és mennyi panaszra nyújt alkalmatosságot azon bécsúszott rossz szokása a jobbágyoknak, hogy kedvök és akaratjok szerint nemcsak házaikat eladják, elcserélik, successornak által engedik, lerontják, más helyre épitik és egy funduson több házakat is emelnek föl, hanem mind belső, mind külső fundusaikat néha pusztán, néha valamely hozzákötött jószágokkal eladják, elosztják, részekre darabolják és másoknak nem tudom micsoda kötések alatt által engedik. Mely helytelen cselekedetek által az udvarok megszorittatnak és tűzfészekké válnak, az útcák rendetlenekké és barlangokká tétetnek, a földek sokszor egyenetlenül méretnek ki, sokszor a sok kéz által elenyésznek, kilenced alól elvonatnak, megterheltetnek és a mindennemű pöröknek szűnte nincsen.

Azért soha meg ne engedtessék, hogy a jobbágyok, tiszt hire nélkül, akár házaikat eladják, akár successornak átengedjék, annál is inkább külső, vagy belső fundussaikat adják, szaggassák, vagy változtassák, mert a földnek tulajdonosa az uraság, akinek minden változásokról tudni kell, ők pedig csak használói. Annak okáért nem csak minden kommunitásoknak tudtokra adassék, hogy sem az úgynevezett égés, vagy füstpénzeket fel ne vegyék, vagy más móddal is a változtatásokat (valamint, hogy hatalmokban sem áll) feljegyzéseikkel helyben ne hagyják, mindaddig, valameddig a tisztnek engedelmét a felek irásban hozzájuk nem viszik. Hogy pedig ezen rendelés mindenkinek tudtára essen, szükséges a szokott helyen a kihirdetés.

2-o. Hogy minden változások jövendő esetre a M. uraságnál tudva maradjanak, készittessen kiki a tiszt urak közül egy fundualis könyvet, amelyben egy puszta oldalon minden kolonusnak háza és ha lehet, birtokának mennyiségével a mappának a numerussa is be legyen irva, oda aztán mindennemű

változások, környülállóképpen szorgalmatosan beirattassanak. Mely végre

3-o. Tétessen egy rendes konskripció, házanként, állapittassanak meg a háznumerusok és a szerint készittessen el a könyv is oly móddal, hogy minden esztendőben a numerusokat változtatni ne lehessen. Ha mindazáltal valamely új házak közben épűlnének, azok a mellette lévő numerus alá vétessenek, valami jegy, vagy betű megszerzéssel. Jövendőbéli tudományúl az innumeris házakat is fel kell venni.

4-o. Mivel némely helyeken annyira elszaporodtak a jobbágyok, hogy földjeikből maguk sem élhetnek, hanem más külső pusztákra kénytelenek vonúlni, vigyázni kell, hogy ottan több házat ne épitsenek. Ha mindazáltal a környülállás több házaknak az épitését megkivánja és azt a felsőség megengedné, legalább a bátorság végett kőkéménnyel és kirendelt egyenes rendben épitsenek oly meghagyással, hogy akinek inquilináris házhely adatik, azoktól reverzális vétessék, hogy földet soha nem fognak kérni és ha valami módon földekhez jutnának belső fundusaiknak adjustációját pretendálni nem fogják és az ilyetén reverzálisok küldessenek bé a M. uraság archivumába.

5-o. Semmiképpen meg ne engedtessék az a következések miatt, hogy inquilináris fundusok úgy változzanak kolonikális (jobbágy) fundusokká, hogy a kolonikális fundusok annyival meg ne kevesednének, mert ez az uraság kára nélkül meg nem esik. Arra azért minden vigyázás legyen, hogy több kolonikális fundus ne legyen, mint az úrbáriális tabellák kiadásával találtatott, melyre való nézve, ha csak lehet, egybe kell a földeket vonni, nem pedig darabolni.

6-o. Mivel a földek felosztása, ha egy sessiónál kevesebb az egész quantitás, nemcsak az uraságnak káros azon okból, hogy gyenge erővel fizethet és dolgozhatik a jobbágy, hanem maguknak a kolonusoknak és a közönségnek is veszedelmére fordúl azon okból, hogy a csekély föld mellett a gazda az időt eltölti, abból mégis el nem élhet s elszegényedik, másoknak terhévé lesz, munkások pedig és béresek felette megdrágúlnak. Azért senkinek, ha egy sessiónál kevesebbet bir, a felosztás meg ne engedtessék, de akkor is, ha érdemes, tehetős és alkalmatos embernek fog minden terheknek viselésére ismertetni a helység és a tiszt által.

7-o. Oktávákra darabolni földeket épen szabad nem lészen, sőt ahol ilyetén aprólékok találtatnának, minden tekint-

hető okkal és móddal azon legyen a tiszt, hogy ezek adandó alkalmatossággal lassan-lassan összehúzassanak, vagy új földek adásával, vagy az érdemtelenektől: úgymint az engedetlenektől, a rossz munkásoktól és a rossz fizetőktől leendő elszedésével, mert az ilyen gazdák az uraságnak csak kárára, a közteher viselésében pedig nehézségre vannak.

8-o. Azon legyen minden igyekezet, hogy akik a helységben házzal nem birnak, hanem vagy szállásaikra, vagy szőlleikre vonják ki magukat, azok földdel se birjanak, hanem mindazok, kik földdel birnak, a helységben lakásokat venni kényszerittessenek. Mivel az ilyen, már szállásaikon, már szőlleiken bujkáló embereket a terhek viselésére nemcsak elővenni nem lehet, hanem még a külső fundusaikból is elcsipkednek és a kilencedet megcsalják. Ezek tehát ha érdemesek, házhelyre provideáltassanak, ha pedig nem lehetne, házak szerzésére ösztönöztessenek, de kivűl lakásuk semmiképen meg ne engedtessen.

9-o. Pénzének elvesztése alatt senkinek puszta földet eladni szabad ne légyen. Hanem valamint a jobbágyok ingyen birják a földeket a M. uraságtól, úgy ők is tartozzanak ingyen annak által adni, aki arra érdemesnek fog itéltetni. Ezen akaratja az M. uraságnak nemcsak hirré tétessék és a helység protokulumába béirassék, hanem példákkal is erősittessék meg, ha a szükség úgy fogja hozni.

10-o. Akik egy funduson két vagy több házakat a M. uraság tilalma ellenére épitenek és azok nem árendaképen hanem örökösen másnak, akár idegennek, akár atyafinak, de külön kenyéren lévőnek átaladták, azok a birtokosok úgy vétessenek fel, mint inquilinusok annyiszor, amennyi házaik vannak, annyival is inkább, hogy igy megsűrittetvén a házak a helységet a tűzi veszedelemnek kitették és az uraság parancsolatja ellen rugódozni merészeltek. Ezután pedig semmi szin alatt ilyen épitések meg ne tűressenek, sőt házaik lerontásával is akadályoztassanak és ha ez elég nem volna, testi büntetéssel is. Mivel ezen igaz jussal való élést a közönséges bátorság is megkivánja.

11-o. Hogy két külön kenyéren élő gazda egy házzal birjon és az arra esendő inquilináris adót kétfelé ossza, meg ne engedődjön, mert az ilyenek csak az uraság adóját kivánják csalni. Hanem, ha maguk közt meg nem tudnak egyezni, nem

szinlelt, hanem valóságos elválasztásuk legyen és az egyikük, mint subinquilinus, úgy vétessen föl.

12-o. Kivévén a házi konvencionátus esztendőbeli béreseket és kocsisokat mindnyájan, akik a helységben laknak adó alá vétessenek és senkit, szegényt, sem gazdagot a konskribens tiszt úrnak az urbáriális adózásoktól, vagy robotozástól felszabaditani a felsőség irott engedelme nélkül szabad nem lészen.

13-o. A nemes és tisztességesebb személyek és akik az uraság szolgálatjában vannak, ha úrbáriális földeket birnak, megengedtetik, hogy robotjaikat válthassák.

14-o. Mivel a birák és esküdtek és más város, vagy helység cselédjei a közönséges dolgokban személyesen fáradoznak, ezeknek megengedtetik a robotoknak felváltása. Azonfelül a birónak egy sessió, kisbiráknak egy-egy quarta földtől adózásaik, az esküdteknek két forint, fejenként, adójukból elengedtetik.[6])

Ugy látszik azonban az uradalmi prefektus intézkedései nem voltak elegendők, mert 1799-ben Halász József, szentesi tiszttartó is, két rendbeli irásos parancsot adott ki.[7])

E három rendeletből kitetszik, hogy a jobbágyság helyzete ebben az évtizedben nagyon megváltozott. Észre lehet venni, hogy az uradalom mind szigorúbban ragaszkodik az úrbáriumhoz s a robot váltságot, amely a két Harruckern idejében általános volt, legszűkebb körre szoritja össze. Azonban még ez sem volt elég, mert 1797-ben már a kilenced kivetésnél is újitást akart behozni az uradalmi prefektus. Ekkor azután Szentes népe kérvénnyel fordúlt a vármegyéhez a régi rend fentartása érdekében s az urasághoz is. A vármegye a jobbágyság mellé állván a régi rend megtartását kivánta. „Az uradalom — amint ezt Vida Imre prefektus 1797 április hó 28-án kelt nyilatkozatában kijelenti — noha a kilenced vételét aként szabályozzák a törvények, amint azt most behozni akarták, engedelmeskedni tartozván a vármegyé-

6) Lásd az 1792—1814 jegyzőkönyvek kötetében.

7) Mint az előző pont alatti.

nek, úgy határoz, hogy mig a kilenced dolgában ujabb törvényes szabályozás nem történik, minden a régiben maradjon.“[8])

A helyzet tehát mindjobban súlyosbodott s a szentesi jobbágyság, mint a boldogság arany idejére emlékezett vissza azokra az időkre, amidőn báró Harruckern János György volt Szentes földesura s a szivekben mind több és több keserűség halmozódott össze.

Hogy nyilt elégületlenség, vagy még hangosabb zúgolódás sem tört ki, egyedül Halász József szentesi tiszttartó tapintatos eljárásának köszönhető. Ez a nagytekintélyű, a tudományokban járatos férfiú, *Halász* János, volt városi jegyző, később szentesi tiszttartó, fia volt. Köznépszerűségnek örvendett, mert a legkényesebb uradalmi rendeleteket is mindenkor a jobbágyok érdekeinek figyelembe vételével intézte el s ez annál fontosabb volt, mert a XVIII. század utólsó évtizedének gazdasági viszonyai épen nem voltak kielégitőek. Aszály, szűk termés váltják egymást. Fölöttébb sok a baj a szénási bérelt pusztával is. A tehetősebb gazdáknak más itt az érdeke, mint a szegényebbeknek s ezen az okon egymást váltják föl a legellentétesebb határozatok.

Túlságos nagy fontosságot nem kell ugyan az egész puszta bérletének tulajdonitani. Kiterjedt jószágtenyésztés lévén a szentesi határban s a legelők nem voltak elégségesek, igy a szénási pusztára szükség volt. Természetes, hogy az érdek ellentétek gyakran összeütközésbe kerültek. A szarvasmarha tenyésztők érdeke az volt, hogy a szabadban való legeléshez szokott jószág téli legelőre is a szénási pusztán maradhasson, a lótenyésztők érdeke pedig az, hogy karácsony után téli legelőként a lovaknak adassék a puszta.

Ebben a tekintetben megállapodás is jött létre, de nagyobb bajokkal járt az árenda kivetése. A város nem csinált üzletet a bérletből, az érdekelt

8) Lásd az 1792—1814 évi jegyzőkönyvek kötetében.

gazdáktól csupán az árenda összegét akarta behajtani. Ám az volt a baj, hogy némelyek sokalták a fűbért és nem hajtották ki jószágaikat a szénási pusztára. Erre 1797-ben azt határozta a tanács, hogy az árendát kiveti minden jószág után, akár hajtják ki gazdáik a pusztára, akár nem s akik eltitkolják a jószágokat, azokra birságot rónak.

Két évig állott fent ez a rend, amidőn 1799-ben már a tehetősebb gazdák érdekeinek megfelelőbb új rendet hoztak be. Az árendát négy féle kulcs szerint rótták ki s mindenkire kivetették. A zsellérekre is, ha jószáguk volt.

A juhok és a sertések legeltetése körül is több végzést találunk. Ugy látszik, hogy egy ideig Szénásra is vertek ki juhokat és sertéseket, de már 1792-ben kimondják, hogy a jövőben ez tilos.

Ugyanakkor az is határozatba ment, hogy egy gazda sem tarthat egy-egy sessió föld után 50 darabnál több fias juhot, akiknek pedig földjeik nincsenek juhot egyáltalában nem tarthatnak. A következő, 1793 évben mind a belső, mind a külső nyomáson eltiltják a juh és sertés tartást, kimondván, hogy egy-egy sessió föld után, a kosokat is számitva, csak ötven juh tartható és elrendelik az összes juhok pontos összeirását. Találkozott pedig, az összeirás tanúsága szerint, a szentesi határban ez alkalommal összesen 8855 fejős juh és 1282 kos.

Mindezek az intézkedések szoros összefüggésben vannak a szűkös gazdasági viszonyokkal, az évről-évre megismétlődő elemi csapásokkal.

Már láttuk, hogy az 1790 évi rossz termés miatt hihetetlen magasra rugott fel a gabona ára s ezt az esztendőt 1792, 1794, 1795 és 1798-ban ismételten újabb, nyomorúságos esztendők követték.

Ugy látszik a legnehezebb esztendő az 1794 év volt[9]), amidőn a város Török János esküdtet és

9) A Petrák-féle krónikában ezt olvassuk erről az esztendőről: 1794 év ismét szűk termés. A jószágot ismét a Bánátba és Baranyába hajtották telelni. A szegénység Túlakurcán a gyékénytövét, a bengyelét, ásta ki, azt megszáritotta, mozsárba megtörve pogácsának kisütötte és azt ette.

Almási Péter első nótáriust kölcsön szerzés végett el is küldötte a közeli városokba. A szükséges 8000 forint kölcsönt Kecskeméten is, Nagykőrösön is megkisérelték fölvenni, de eredménytelenül. Ezek a városok is a szűk termésű esztendők nyomorát sinylették.

A kölcsön fölvétel elmaradt s a vármegye lépett közbe, segitségül vetőmagot adván az abban szűkölködő gazdáknak. A városi levéltárban feltalálható összeirási jegyzék szerint összesen 254 gazda kapott kisebb-nagyobb mennyiségű vetőmagot, annyit, amennyi szoros számitással földjeik bevetésére elegendő volt. Vetőmag tehát már volt. De semmi gabona nem volt, amiből kenyeret süthetett volna a nép. Az árak is magasan állottak. Egy köböl búzáért 2 forint 30 krajcárt kellett fizetni már a takarás idején s az ősz és a tél folyamán ez az ár a kétszeresére emelkedett. A szegénység nyomasztó volt. Akinek tartalék gabonája volt, szorgosan őrizte. Most ismét a vármegye lépett közbe. Beliczay Pál szolgabiró a vármegye nevében megengedte az elüljáróságnak, hogy azoktól a gazdáktól, akiknek fölösleg búza és árpájuk van, az inség és nyomor enyhitése érdekében azt a folyó áron megvehessék s az arra szorúltak közt kiosztthassák.

Sok baj volt a nagy jószágállománnyal is. A forró nyár tönkre tette a legelőket s a jószágot le kellett hajtani a Bánátba, ahonnan bizony megharmadolva került az vissza.

A következő esztendőben már volt valamelyes termés, a szegénység valamivel enyhült, a gabona ára is lejjebb szállt. Az 1796 év is gyenge termést hozott, az 1797-iki még gyengébbet, ekkor már 3 frt. 15 krajcárra ment fel egy köböl búza ára s ez az ár megmaradt a következő esztendőkben is, csak 1800-ban szállott le 2 forintra.

Néhány szóval érintjük még az egyházak állapotát ebben az évtizedben, amely a felekezeti békesség első évtizede volt.

Mind a református, mind a katholikus egyház

lelkészeiben változás állott be. Az 1798 év június 28-án meghalt élete 68-ik esztendejében a reformátusok jeles lelkipásztora, az egyházmegye esperese, Szentmiklósi Sebők Sámuel, aki huszonegy évig állott az egyház élén s aki után a szentesiek Kiss Bálintot hivták meg lelkészüknek.

A katolikus egyház plébánosa, Lázár János 1792-ben elment Szentesről s utóda lett Sáfrán Mihály, a szentesi katolikusság legnevezetesebb lelkésze.

A megváltozott időkben megváltozott a lelkipásztorok egymásközti viszonya is. A református és katolikus lelkészek nem mint ellenfelek állottak most már egymással szemben, hanem mint jó barátok tisztelve, szeretve és megbecsülve egymást és egymás egyházait, a jó békesség helyreállításával a város fejlődése és haladása útjait egyengetvén.

XXIII.

A XIX. század elején. — Katonai terhek. — A beszállásolások ellen. — Ujoncozások és önkéntes beállók. — Akiknek hazatérését nem kívánják. — A nemesi felkelés. — A Harruckern birtokok felosztása. — Gróf Károlyi Antalné és gróf Károlyi József halála. — Urbáriális dolgok. — Városi közügyek. — Változás a jegyzői karban. — Közállapotok és statáriális intézkedések. — Gazdasági viszonyok. — Az egyházak dolgai. — Lelkipásztorok. — Az evangelikus egyház megalakulása.

Nehéz éveket hozott a felvirradó XIX. század. A mult évszázad utolsó tiz esztendejének nyomorúságos gazdasági viszonyai s ugyanakkor a francia háborúk folytán megkövetelt súlyos adóterhek, amelyekhez még az ismételt katonai beszállásolások járultak, erős hatással voltak a lakosságra, amely az aránylagos jómódhoz szokott a multban, most pedig szűkösen éldegélt. — Az új évszázad nem hozta meg a gazdasági viszonyok javulását, mert az inség és szűk termés évei most is egymást váltották, — ellenben a lakosságra háramló nagy terhek a pár hónapig szünetelő s azután ismét kiújuló francia háborúk következtében szakadatlanul emelkedtek.

Mint emlitettük, már az 1800-ik év őszén az általános fölkelést másodszor is elrendelték s ugyanakkor 41 szentesi embert soroztak be kato-

nának a rendes hadsereg részére. Az általános fölkelés temérdek költséget emésztett föl, de mielőtt a hadrakelt nemesség elindúlt volna a harctérre, újfent közbejött a békekötés és ismét leszerelt. A nyomorúságos esztendők dacára csudálatos áldozatkészség uralkodik ezekben az években. A nemességet és a népet mintha megbabonázták volna. A törvénytelenségek és az alkotmányellenes intézkedések mindennaposak a bécsi kormány részéről, de a jelszó „a *haza* és a *király*“

Gróf Károlyi József.

szinte varázserővel van a lelkekre. A vármegye is, ha kifogásol valamely felsőbb rendeletet, észrevételei megtétele után, azokat végrehajtani „jobbágyi és hazafias kötelességének ösmeri.“ A vármegye, a nemesség példája átragad a köznépre s az áldozatokat ez is zúgolódás nélkül hozza meg.

Szentes népe pedig épen kitesz magáért, év-

ről-évre pontosan kiállitja a megkövetelt újoncokat, sőt ennél még tovább is megy: besoroztatja katonának a verekedő, izgága legényeket s azután, midőn ezek kitöltötték katonai szolgálatukat, kérelmezi, hogy tovább is tartsák bent őket. Érdekes dokumentuma ennek egy a városi levéltárban feltalálható, ilyen természetű kérelem 1801-ből — amely szószerinti szövegében a következő:

Följegyzése[1])

azon katonai személyeknek, akik most a francia háború alatt katonaságra adatván, azoknak hazabocsátását az illetékes elöljárók nem javalják:

NEVE	Mely okon adatott katonának	Miért nem javaltatik hazabocsátása
Szilvási Péter	Mivel verekedő, káromkodó és részeges volt.	Tartván attól, hogy valami bosszút veszen katonának való adásáért.
Jankovics Tamás	Feslett életű, dologkerülő, részeges volt.	
Sivalkodi Mihály	Tolvajságot sok izben elkövetett a határon.	Tartván attól, hogy ha kiszabadúl újból lopni fog.

Természetes ez a dolog az akkori időkben. Örült a város, ha a garázda legényt katonának adhatta. De meg is tett az elüljáróság minden lehetőt, hogy az igy katonának adott legény egyhamar vissza ne kerülhessen rendet bontani.

A katonai teher súlyos volt. A lakosságot nemcsak a tetemesen fölemelt hadiadó nyomoritotta meg, de nehezen elviselhető terhet rótt rá az átvonuló

1) Városi lt. régi iratok csomója 751. szám.

és beszállásolt katonaság ellátása is. A szűk terméső 1801-ik évben, például a beszállásolt lovasság zab szükségletét nem tudták előállitani. Összesen 2699 köböl zab kellett volna, amelyből csak 2100 köböl állott rendelkezésre, 600 köblöt úgy kellett beszerezni. A város előljárósága ekkor azzal a kérelemmel fordult az uradalomhoz, hogy a készpénzért vásárolt zab árát a földtulajdonos gazdákra külön vethesse ki, mert nem volna igazságos, ha a vételárat háziadó útján fedeznék. Ez esetben ugyanis a vételár egy része a zselléreket terhelné. A kérelemhez az uradalom hozzájárult s igy a zsellérek felszabadultak a beszállásolási költségek viselése alól.[2])

Az 1803-ik esztendőben a báró Devisz nevét viselő ezredet szállásolták el a vármegye területén, Szentesen, Mindszenten és Vásárhelyen. Az ezredben nagy számmal voltak a betegek és sebesültek, akiknek nagyrészét Szentesen helyezték el, Mindszent pedig szabadulni akarván a beszállásolás terhei alól, a ráútalt katonaság legnagyobb részét átküldte Szentesre. A város elűljárósága a beszállásolást képtelen volt keresztűlvinni és a vármegyéhez fordúlt panasszal. Rámutatott arra, hogy a közelmúlt évek során mindig Szentes volt legjobban megterhelve beszállásolt katonasággal s most már „ispitályt“ is kénytelen volt a beteg és sebesült katonák részére felállitani, holott Vásárhelyen van ispitály, az pedig — úgymond a kérvény — teljességgel jogosúlatlan dolog, hogy a Mindszentre útalt katonaságot is behozzák Szentesre, holott ezeknek elszállásolásra elegendő hely rendelkezésre sem áll.[3])

A szentesi elűljáróság előterjesztése alapján a vármegye a betegeket áthelyezte a vásárhelyi kórházba, Mindszentet pedig kötelezte arra, hogy a ráútalt katonaság beszállásolását hajtsa végre. A vármegye intézkedése folytán Szentes pár nap alatt megszabadult az elviselhetetlen teher alól.

---

2) Városi lt. régi iratok csomója 740 szám.

3) Városi lt. iratok régi csomója 787 szám.

Az 1805-ik esztendőben az általános fölkelést ismét elrendelték. Ez alkalommal Szentesről összesen 21 legényt soroztak be, hárman pedig önként állottak be a felkelő nemesi seregbe.[4])

Ez a harmadik fölkelés is még a hadbaszállás előtt leszerelt, mert a békességet ezúttal is megkötötték a hadviselő felek.

Mintegy harmadfélév telt el most békességben, de az 1809-ik esztendő váratlanúl olyan eseményt hozott, amire legkevésbé lehetett számitani. Napoleon hadai Ausztriába törtek, elfoglalták Bécset s átlépték Magyarország határát is. A dolognak ez a fordúlata leirhatatlan réműletet keltett országszerte, az általános nemesi fölkelést újfent elrendelték.

Csongrád vármegye összesen 285 embert állitott ki, amelyből Szentesre 43 fő esett s emellett megindult a „Verbung“ is, adakozásra szólitottak mindenkit. Az eredmény fényes volt. Szentesen a besorozottakon kivül még 68-an léptek a nemesi fölkelő seregbe s a lakosság 2354 forintot, valamint 13 drb. lovat adományozott hadi célokra. Még ezenkivül a Károlyi uradalom által kiállitott s a Palatinális huszárezredhez csatolt ötödik lovasosztályhoz is többen beállottak.

A dolog teljessége érdekéből meg kell itt említenünk, hogy Szentesre a fölkelt nemesi sereg élelmezésének terhe is ráhárúlt, amennyiben a városon át siettek a dunántúli harctérre, Győr alá, Csongrád, Békés, Csanád, Arad, Bihar vármegyék s Erdély fölkelt nemesi hadai. Mire ezek a hadak átértek a Dunántulra, akkorára már megtörtént a győri ütközet, ahol a francia hadak visszanyomták a fölvonúlt nemesi hadakat s a tiszántúli és erdélyi vármegyékből felvonúlt insurgenseket egyszerűen haza küldte a hadvezetőség, amelynek ügyetlensége okozta a nagy nemzeti fölbúzdulás ilyen komikus befejeződését; de azért Alvincy báró, a nemesi fölkelés parancsnoka, „gyáva futás“-nak minősitette az insurgensek győri visszavonúlását.

4) Nagy István, Kacziba István, Pintes Mihály. L. a városi lt. régi iratok csomója 801, 802, 803. sz. a. a vármegye által kiadott bizonyság levelet.

A csongrádi fölkelő csapat tehát most is anélkül oszlott el, hogy szembe állott volna az ellenséggel. A lakosság által meghozott óriási anyagi áldozat immár negyedszer ment semmibe. Még szerencse, hogy a francia háborúk folyamán nem rendeltek el több általános fölkelést, mert a további pénzpocsékolástól megmenekült az agyonzaklatott lakosság, amelynek a lelkében lassanként keserűség kezdett éledezni.

A francia háborúkkal kapcsolatos országos eseményekből Szentest érdeklő ezen dolgok elmondása után nézzük a Szentest közvetlen közelről érdeklő helyi dolgokat, amelyek közül legfontosabb az, hogy Szentes ebben az évtizedben ténylegesen és véglegesen átment a gróf Károlyi familia kezére. Mint föntebb emlitettük, báró Harruckern Ferenc halála után a szentesi uradalom báró Harruckern Jozefa, özv. gróf Károlyi Antalné birtokába ment át, akinek fia, József, volt az uradalom várományosa. A Harruckern-féle birtokok osztályát az érdekelt Wenckheim, Stockhammer és Károlyi családok még 1798-ban foganatositották ugyan, de a tényleges szétosztás csak gróf Károlyi Antalnénak 1802-ben bekövetkezett halála után történt meg. Mindeddig a szentesi uradalom kormányzata is Gyuláról történt, de annak irányitásában már a vezetőszerep gróf K á r o l y i Józsefet illette.

Károlyi József anyja halála után ténylegesen is birtokába vette a szentesi uradalmat, amely ettől kezdve, mint a vásárhely—szentes—csongrádi gróf Károlyi uradalom része szerepel s központi kormányzata Vásárhelyről történik. A gróf két év múlva, 1804-ben, élete delén hirtelen elhalt, még mielőtt a kezére átment szentesi uradalomban mindazon rendszabályokat életbe léptethette volna, amelyek a többi Károlyi uradalmakban föntálltak.

Annál nagyobb változás állott azonban be halása után. Fiatal özvegye hamarosan hozzáment gróf K e g l e v i c h Ágostonhoz, aki, mint a gróf Károlyi uradalmak teljes hatalmú kormányzója, ugyanazon rendet léptette életbe a vásárhely—

szentes—csongrádi uradalomban is, aminők az ő uradalmaiban fenállottak. Rendelkezései nem ritkán találkoztak ellenszenvvel, de a jobbágy község semmit sem tehetett ellenök, minthogy a rendeletek törvényen alapulók voltak, csak az itt már meggyökeresedett szokással állottak ellentétben.

Gróf Keglevich Ágoston vétette el a szentlászlói földeket a jobbágyoktól s adott helyettük Királyságon földeket, ekkor történt meg a Bökény és Bűsér elcserélése. Mind Szentlászló, mind Bökény allódiális föld lett. Ugyancsak ő vezete be azt a rendet, hogy a lakosok kötelesek minden szesszió föld után a városnak legelő helyett átengedett réten 40—40 kéve nádat vágni az uraság részére, ha pedig a nád nem terem, az esetben minden kéve helyett egy-egy dénárt fizetni. Mind ez az intézkedés, mind a földek elcserélése nagyon sok zúgolúdást és panaszt váltott ki és éveken át izgatta a kedélyeket.[5])

Ebből az évtizedből a város jegyzőkönyvében egy olyan uradalmi rendelet van följegyezve, amely a lakosság megrendszabályozását célozza. A rendelet 1803 december hó 20-án kelt s a szőlőbirtokosokra vonatkozik. Már a föntebb érintett uradalmi rendeletek is tilalmazzák a szállásokon, illetve a szőlőkben való állandó lakást, de azok úgy látszik, nem vezettek kellő eredményre, mert az újabban kiadott urasági parancsolat igy szól:

„A tekintetes úriszéknek referáltatván, hogy némely szentesi lakosok közül való szőllősgazdák idebent a városban semmi lakóhelyet sem tartván, odakint a szőllős kertekben lakóhelyeket épitvén nyáron-télen által ottan laknak, amely rendetlenség miatt magukat a közrendelésekhez nem alkalmaztathatják, a közterhek viselése alól a többi lakosok kárára magukut elhuzzák és azáltal is az ilyen kintvaló lakásaikkal a közbátorságnak hátramaradása mellett a tolvajoknak megmenekedésére és tolvajságaiknak elrejtésére alkalmatosságot szol-

5) Szentesi ref. ekl. hist. II. k.

gáltatnak, ezeknek okáért a tekintetes úri törvényszék azt a végzést hozta, hogy az ilyen rendetlen, szőllőskertben lakások szorosan tilalmaztatnak és az ilyen lakosok tartoznak maguknak legközelebbi Szent György napig lakóházat szerezni, különben a szőllőkben lévő házaik széjjel fognak hányattatni, amely rendelésnek szigorú véghezvitelére és szorosan való observatiójára mind a méltóságos uraságnak helybeli tisztjei, mind a városnak birái ezennel köteleztetnek."[6])

Ennek a rendeletnek lett foganatja. Megszünt a „húzódozás." Ám itt megjegyezhetjük, hogy az ilyen rendeletet sem fogadták az érdekeltek valami nagy örömmel. Zúgolódtak miatta, viszont a a városi lakosok a legnagyobb örömmel vették azt.

Ezek után nézzük a város egyetemét érdeklő közigazgatási dolgokat.

A szakadatlan háborúskodással együtt járó katonaállitás és katonabeszállásolás fölöttébb igénybe vette a városi elöljáróságot. Az adókivetés mind több kellemetlenséggel járt, mert az adó állandóan emelkedett. Nem csak a hadi adó, de a domesztika, a községi adó is.

E tekintetben az 1809 évi adókirovási kulcs téjékoztat bennünket, amely szerint mind a hadi, mind a házi adó kirovásának 2 forint volt az alapja s mindkét adóban 16047 frt $28^{7}/_{8}$ krajcárt fizetett Szentes közönsége. Az adó kirovás összesitéséből közöljük a következő s a város ezidétti viszonyait jellemző adatokat:

Jobbágyok száma: 544; 16 éven felüli fiúk: 437; leányok 78; testvérek 20; zsellérek (házbirtokkal) 1126; zsellérek (házbirtok nélkül) 441; szolgák 365; cselédleányok 85. — Ipasok: 305; kereskedők: 12; kalmárok: 6; szőlőkapások: 556.

Jószágállomány: ökrök: 1726; tehén: 1723; borjuk: 1295; igásló: 2376; ménesbeli ló: 465; csikó: 342; sertés: 1116; juh: 10641.

6) Régi jegyzőkönyvek 1792—1814 évi kötete.

Vizimalmok: 18; száraznialmok: 33; borsajtók: 25; méhkasok 114.

Jobbágytelkek: 519 $^{4}/_{8}$ szesszió.[7])

Jelentékeny változás állott be a város közigazgatási szervezetében az 1801-ik esztendőben tartott tisztujitószék alkalmával. Az 1748-ik esztendőben Chattalides Lipót, tiszttartó, vezette be azt a rendet, hogy a főbirón kivül 24 tanácsbeliből álljon a városi tanács s a tanácsbeliek, ezt a tisztüket életfogytiglan viselték. Ezt a rendet, amely erősen meggyökeresedett már, teljességgel hatályon kivül helyezték, az úriszék határozatához képest kimondván, hogy ezentúl csak 12 esküdt választassék a főbirón és esküdtbirón kivűl s az esküdtek is évről-évre választás alá kerűljenek.

A főbirói hivatalt viselte az 1801 évben: Mikecz Mihály, akit a következő 1802 évben újból egyhangúlag főbiróvá választott a város közönsége. Esküdtbirói tisztet viselt az 1801 évben Janó József, az 1802 esztendőben pedig Lakos János.

Az 1802 évre történt alakuláson viharos jelenetek játszódtak le. Kövér János és Gréczi István szenvedélyesen keltek ki Sipos Péter esküdt ellen, akiknek eltávolitását a városi tanácsból már az 1799-ik évi alakulás alkalmával követelték. A szenvedélyeskedőket azonban Beliczay Pál főszolgabiró és Halász József tiszttartó lecsendesitették és Sipos Péter megmaradt esküdtnek, noha épen ez alkalommal hozták be a restaurációt s az esküdtek sorából többen töröltettek.

Az 1803-ra történt alakuláskor 58 szóval, Molnár József és Sipos Péter ellenében, Kutas Mihály választatott főbiróvá, mig esküdtbiró egyhangúlag Piti István lett. Kutas Mihály főbiró

7) Városi lt. régi iratok csomója 839 szám. — Megjegyzendő, hogy a jobbágytelkek száma kevesebb a Szentesen kiosztott jobbágy telkeknél, aminek az az oka, hogy az adómentességet élvező nemesi telkek leszámitvák a telkek mennyiségéből.

azonban februárban elhalt s az 1803 március hó 8-án tartott tisztújitószéken az év hátralévő részére Balogh Istvánt választották meg 24 szóval, ugyancsak Molnár József és Sipos Péter ellenében, főbiróvá.

Az 1804-ik esztendőre főbirói tisztében Balogh István, esküdtbirói tisztében pedig Piti István megmaradtak.

A következő esztendőkről a tisztujitószéki jegyzőkönyvek nem maradtak meg s igy a választások során történt események megörökitésére nincsen módunk. Egyéb hiteles följegyzésből tudjuk azonban, hogy a főbirói tisztet 1805-ben még Balogh István, 1806-ban Verner József, 1807 és 1808 években Mikecz Mihály, 1809 és 1810 években pedig ismét Balogh István viselte.

A jegyzői karban 1803-ban állott be változás. Mihály Imre, aki évtizedeken át viselte az első jegyzői tisztet, 1803-ban megvált állásától, mert Budára költözött, utóda lett Szabó Sándor második jegyző s a megüresedett második jegyzői állásra Hollik Józsefet választották meg.

A közállapotokról szólván meg kell említenünk, hogy a közbiztonsági viszonyok hihetetlenül megromlottak.

Két évtizeden keresztül ismételten találkozunk olyan uradalmi rendeletekkel, amelyek erősen tilalmazzák azt, hogy a gazdák állandóan kün a szállásokon vagy a szőlőkben lakjanak s ez által alkalmat és módat adjanak a gonosztevők bujkálódásához. Az uradalmi rendeleteknek, amint már az előbb érintettük volt, csak ebben az évtizedben lett foganatja. A megromlott közbiztonsági viszonyok között a város birái keménybeben alkalmazták a pálcázást és a korbácsolást, mint annak előtte. Néha bizony kijutott az ártatlannak is belőle. Ez inditotta, 1805 március 16-án, Beliczay Pál járási főszolgabirót ama rendelet kibocsátására, hogy az uraság hozzájárulása nélkül 12 pálcánál nagyobb büntetéssel senkit se sujtsanak a szentesi birák.

Ez a főszolgabirói rendelet egy nagyon érde-

kes aktának a keletkezését idézte elő. Egy inokai illetőségű obsitos katona, Nagy István, sok kellemetlenséget csinált Szentesen. Ismételten kitiltották a városból, nem használt, csak visszajött. Megbotoztatni nem igen akarták, úgy gondolkozván, hogy az ilyen rossz csont, kiszolgált katona rá sem hederit 12 pálca verésre. Szeptember elején újra Szentesre került, a birák a deresre húzatták s annak utánna pedig a következő irást vették tőle:

„Én, alól megirt, Nagy István, Fürst Eszterházy Ns. Regimentbeli obsitos katona, inokai születés, adom tudtára mindeneknek, akiknek illik, hogy én Szentesről hazámba, Inokára lett útasitásom alkalmával, arra köteleztem légyen Szentes város birái előtt magamat, hogyha ezután akármely időben, akármely kigondolható okon, Szentes városa határán passuális levél nélkül találtatnék, mindannyiszor ötven pálca büntetéssel büntetődjek, amelynek is nagyobb hitelességére adom saját kezem keresztvonásával ellátott ezt a levelemet.

Die 9-a Septembris 805.

Szijjártó Szabó Péter — Nagy István ×
Varga Mihály és
Mezei Péter esküdt előtt.“[8])

Imé, egy nevető akta a XIX. század eleji közigazgatás hivatalos irásai közül, amelyet lehetetlen mosolygás nélkül elolvasni, pedig abban az időben nagyon is komoly akta volt, bár szemmel láthatóan nincsen más célzata, mint a főszolgabirói rendelet megkerülése. Az ellen természetesen már a főszolgabiró sem emelhetett kifogást, hogy csakugyan ötvenet verjenek azon, aki az ötven pálca elviselésére irásos kötelezvényt adott a város birájának.

Mindez azonban csak parányi jelenség a közviszonyok kijavitását célzó intézkedések sorában. Már a XVIII. század utolsó évtizedében évről-évre rosszabbodtak a közbiztonsági állapotok. Rablás,

8) Városi lt. régi iratok csomója 797 szám.

tolvajlás, lókötés, jószágok elhajtása mindennapos esemény volt. Alig akadt gazda, aki kisebb, vagy nagyobb megkárosodást ne szenvedett volna. A vármegye orvoslást sürgetett, a pallosjoggal biró uradalmak a legszigorúbb rendszabályokat léptették életbe, de ez sem használt, sőt ennek is meg volt az a hátránya, hogy az úriszékek a maguk kivételes hatalmukkal visszaéltek, amiért azután a szomszédos Pest és Békés vármegyék példájára Csongrád vármegye is foglalkozott a közbiztonsági állapotok megjavitásának dolgával s a szomszédos vármegyék példájára elrendelte a „bakter"-ek alkalmazását, olyan formán, hogy azok javadalmazásához a különben adómentességet élvező nemesek is hozzájárúljanak birtokaik arányában.

A vármegye ezen rendelete október 8-án érkezett Szentesre s az első szentesi bakterokat 1808 októberében, a tisztújitószéken, választották meg. Persze édes keveset használt a züllött közviszonyok közepett a bakteri intézmény, annál is inkább, mert a rablások nem a város belterületén voltak általánosak, hanem a tanyák között. A vármegye után az uradalom szólalt meg, a vásárhelyi úriszék által hozott két rendbeli határozata útján. Az egyik a pásztorokról, a másik pedig az orgazdákról szól.

A két rendbeli határozatot érdekességénél fogva, mint az akkori időket jellemző dolgot, egész terjedelmében közöljük.

Az első rendelet a következő:

„Pusztákon történni szokott sok tolvajságok leginkább a pásztoroknál szokásba ment kóborlásaiktól, rendetlenségeiktől, nemkülönben a tolvajokkal való egyetértéseiktől eredetét vévén, az ilyen rendetlenségeknek eltávolitására a pásztorok iránt hozott statutumot ujonnan kipublikálni szükségesnek találtatott, mely szerint a város birái szoros feleletnek terhe alatt minden olyan pásztort, aki a számadása alá adott jószágot a pusztán elhagyán, a városban is, vagy másutt is tartózkodni a birák engedelme nélkül, avagy kóborolni merészelne, legyen az vásár-

kor, vagy akármikor, 40 pálcaütésekkel fenyiteni el ne mulasszák.

Sőt az olyan gazdaembert is, aki észrevevén, akármelyik pásztornak a városban való tartózkodását, avagy kóborlását és fel nem adja, büntessék meg. Szinte úgy testbeli büntetés terhe alatt a pásztornak sohasem legyen szabad a kárkeresésnek szine alatt vidéki pusztákra magokban és a birák engedelme nélkül elindúlni.

Az emlitett tolvajságoknak és a pásztorok által tenni szokott rendetlenségeknek eltávolitására még az is okvetlenül szükségesnek találtatott, hogy magok a gazdák mindenkor kivigyék a pusztára a pásztoroknak az eleséget, hogy a pásztorok a reájok bizott jószágot elhagyni és az eleség után járni ne kénytelenittessenek.

Sőt egyúttal igen hasznosnak lenni találtatott az is, hogy minden gazdaság talyigájánál hétről-hétre maguk a gazdák vagy fiaik, vagy meghitt embereik kettenkint sorban a pásztorok mellett maradnának, akiknek is a pásztorokra vigyázni, a rossz, gyanús embereket szemmel tartani, sőt el is fogni kellenék. Mindazonáltal ezen jó intézetnek behozása a város biráinak és a gazdáknak szabad akaratjokra hagyatván, még most, mint tanács és javaslatképen nekik ajánltatik, oly feljegyzéssel, hogy ha nagyobb része a gazdáknak ezen ajánlást elfogadja, minden gazda ember, legyen az akárki, ha a marháit a pusztára ki akarja hajtatni, köteleztessen vagy személyesen, vagy kiküldött biztos embere által ezen sort kiállani.“

A második rendelet pedig ez:

„Minthogy bizonyos az, hogy a tolvajságok nem történnének, ha a tolvajoknak orgazdáik és lappangtatóik nem volnának, azért is sok erőszaktételeknek és a tolvajságoknak, melyek ezen a részen annyira elhatalmasodtak, hogy miattok a szegény lakosok alig lehetnek bátorságban javaik iránt, eltávolitására és elháritására elvégeztetett:

Hogy az olyantén lakosoknak, akik 1-ször: erőszakos tolvajoknak, rablóknak és szökött raboknak házoknál vagy tanyájoknál helyet adnának, 2-szor: azoktól lopott jószágokat akár pénzért, akár ingyen átalvenni találtattatni és ezek törvény előtt hitelesen bebizonyittatni fognak, házaik és tanyabeli épületjeik

azonnal földig lerontassanak és földjük elvétesen, házhelyeik pedig és földjeik más és jobb embereknek által adódjanak".[9])

Mind az első, mind a második rendeletet minden harmadik hónapban nyilvánosan kihirdetni rendelte az uraság, de bizony nem használt semmiféle rendelet. Keveset javitott még a statárium kihirdetése is, amit hamarosan vissza is vontak a vármegye rendjeinek állásfoglalása folytán. Igy maradt minden változatlanúl, a rendeletek egymást érték, de eredmény nélkül.

A züllött közállapotok mellett vigasztaló az a körülmény, hogy a gazdasági viszonyok elég jók. Az egyetlen egy szűk terméső év volt az 1802-ik, amidőn megismétlődött az előző évtizedben átszenvedett mind ennyomorúság.

A gazdasági viszonyok közé vág a cselédbéreknek, 1810-ben, szabályrendelet útján történt szabályozása a vármegye által. Nagy és fontos dolog volt a cselédkérdés ezekben az időkben is. A földtulajdonos gazdáknak, nem földjeik nagy terjedelme folytán, de jószágainak nagy száma miatt, sok cselédre volt szükségük. Már emlitettük volt, hogy a gazda és cselédei között patriarkális jó viszony volt s a vármegye akkor, amidőn ennek a kérdésnek szabályozására statutomot alkotott, ennek a patriarkális jó viszonynak föntartását célozta. Ma már ilyen szabályzat megalkotására, a megváltozott viszonyok között, gondolni sem lehetne, akkor azonban még az ennyire kényes kérdés megoldása is lehetséges volt.

A cselédbérek megáliapitására vonatkozó szabályrendelet főbb rendelkezéseit az alábbiakban ismertetjük:

Az első béres bére — — — — — —	180 frt.	— kr
A második béres bére — — — — —	150 „	— „
A harmadik béres bére — — — — —	120 „	— „
Az első konyha szolgáló bére — — — —	50 „	— „
A második konyha szolgáló bére — — —	40 „	— „
Közönségos kocsis bére — — — — —	80 „	— „

9) Mind a két úri széki végzést l. az 1792—1814 évi jkvek kötetében.

Az első és második béres egész ruházata:

a) egy suba	26	frt.	— kr.
b) két pár fehér ruha	16	„	— „
c) kankó	8	„	— „
d) kalap	3	„	— „
e) egy pár bőrkapca	3	„	— „
f) egy pár bocskor	2	„	— „
Summa	58	frt.	— kr.

A harmadik béres ruhája:

a) egy suba	20	frt.	— kr.
b) két pár fehér ruha	12	„	— „
c) kankó	7	„	— „
d) kalap	3	„	— „
e) egy pár bőrkapca	3	„	— „
f) egy pár bocskor	1	„	30 „
Summa	46	frt.	30 kr.

Egy köböl búzavetés a gazda magjából	22	frt	— kr.
Egy köböl árpavetés	16	„	— „
Egy köböl búza	12	„	— „
Egy köböl árpa	7	„	— „
Negyedfűre való üsző	55	„	— „
Harmad fűre való üsző	40	„	— „
Rugott üsző	25	„	— „
Egy öreg marha teleltetése	10	„	— „
Egy borjú teleltetése	6	„	— „
Egy esztendős süldő	15	„	— „
Egy szekér tűzrevaló	10	„	— „
Egy kocsi ganéj	5	„	— „
Egy esztendeig való mosás	5	„	— „
Egy pár csizma patkolással	10	„	— „
Egy pár fejelés csizma	6	„	— „
Egy pár bakancs	5	„	30 „
Hosszú szűr az első és második béresnek	20	„	— „
Hosszú szűr a harmadik béresnek	18	„	— „
Egy font szappan	1	„	— „

Ennek, a bizonyára az akkori viszonyoknak nagyon is megfelelő szabályrendeletnek, megtar-

tására a vármegye szigorúan felügyelt ugyan, de természetes az is, hogy a gazdák, ahol csak tehették, kijátszották azt. A hatóság előtt kötött bérszerződéseknél az volt ugyanis az alapelv, hogy az egyes cselédek összes bérjárandósága a szabályrendeletben kitett összegnek megfeleljen. Igy találunk azután az első béres 180 forintos fizetésére következő esetet:

Egy szűr	30 frt.
2 pár fehér ruha	15 „
Egy kankó	12 „
Egy kalap	10 „
2 pár bakancs	14 „
Egy pár bocskor	4 „
2 véka búza vetés	27 „
2 véka árpa	15 „
Egy esztendős süldő	25 „
Egy kocsi tűzrevaló	7 „
Készpénz	21 „
Összesen:	180 frt.

Az ilyen és ehez hasonló bérelosztások ellen semmiféle hatóság kifogást nem emelhetett, mert az a szabályrendeletnek megfelelt, noha épen a szabályrendelet kijátszását célozta. Természetesen akkor is könnyebb volt a bölcs szabályrendeletet megalkotni, mint azt megtartatni és ez okozta azt, hogy a szabályrendelet néhány év alatt feledésbe ment.

Hogy az évtized históriája teljes legyen, emlékezzünk még meg az egyházak állapotáról.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint Szentes város összes lakosainak háromnegyed része református volt, egynegyed része katkolikus, görögkeleti, evangelikus. A zsidók elenyésző csekélyszámmal vannak, néhány család, 20—25 lélek összesen.

A református egyház lelkipásztorai voltak: Szalay Pál és Kiss Bálint, illetve Szalay halála után, amely 1802-ben történt, Kiss Bálint és Gyarmathy Ferenc.

Szalay Pál kiváló és szeretett lelkipásztor volt. Tizenöt évet töltött Szentesen. Hatalmas szónoklataival, érdekes tanitásaival lebilincselte hallgatóit. Foglalkozott az irodalommal is. Leforditotta és kinyomatta a maga költségén, Burkit „Jakab és Péter apostolok leveleire irt világositása“ cimü theologiai müvét, de a mü kiadásában károsodást szenvedvén, egyéb forditásait nem rendezte sajtó alá, kéziratban maradtak azok fen. Meghalt 1802 november 10-én.

Kollégája, Kiss Bálint, a szentesi református eklázsiának, Szentes város reformátusságának, Gál István után leghiresebb és legnevezetesebb lelkipásztora, aki csaknem egy félszázadon át volt az egyház lelkésze. Szentesre 1798-ban jött Sebők Sámuel halála után. Mint lelkipásztor, mint iró, mint gazda egyaránt nagy érdemeket szerzett s tekintélye természetesen nagy volt, nemcsak egyházában, de a város közügyeiben és az akkori társaséletben egyaránt. Szentes város történetirásához — ezen műnél is használt — kitűnő forrásmunkát szolgáltat a „Szentesi református egyház históriája“ amely kéziratban maradt vissza s amely Gál István halálától kezdve Kiss Bálint följegyzéseiben tárgyalja az egyház haladását, fejlődését egész 1825-ig, de mindenkor vonatkozással a város nevezetesebb eseményeire. Mint gazdának emlékezetét hirdeti az általa konstruált vaseke, amely lassanként kiszoritotta az akkoriban használatban volt faekét. Mint szónok is kiváló volt. Nem deklamált, de annál világosabb stilusban, hatással beszélt.

A harmadik református lelkipásztor ebben az évtizedben Gyarmaty Ferenc, aki Makóról jött Szentesre és 1808-ban az egyházmegye esperesévé választatott. Kiváló és nevezetes pap volt. Eléggé népszerű volt s mint tiszttársa, Kiss Bálint, följegyzi róla, a nép kegyét, különösen az előkelőekét, mindig igyekezett megnyerni. 1812-ben halt meg. Utolsó éveiben elgyöngült s káplánokat tar-

tott. Volt a református lelkipásztorok javadalmazása ezidétt:

Az első lelkipásztor fizetése:

1. Készpénz 100 frt.
2. Fűtőért, rostálás és darálásért 50 frt.
3. Búza 50 köböl.
4. Árpa 50 köböl.
5. Só 2 mázsa.
6. Hús 2 mázsa.
7. Faggyú 50 font.
8. Tűzifa 6 öl.
9. Bors egy font.
10. Méz 4 itce.
11. Vaj 12 itce.
12. Sajt 12 egész.
13. Széna 6 szekérrel, vagy helyette 18 frt.
14. Egy sessió föld az uraság földjén, 4 kötél föld pedig Fábiánban, amelynek árendáját az egyház fizette.
15. Kulinárééért (egy hizott sertésért 9 akó borért 16 akó bornak lukrumostól való elméréséért) a város házától adódn szokott 40 frt.
16. Keresztelésért egy máriás, vagy 17 kr., esketésért a férfi részéről 1 frt., a leány részéről 7 kr., halotti prédikációért 1 forint.

A második lelkipásztor fizetése:

A készpénzfizetés, rostálás, darálás váltság, búza, árpa, bors, méz, vaj, só, fa és stóla járandóság azonos az első lelkészével, ezenkivül: faggyú 40 font, széna 4 szekérrel vagy helyette 12 frt. 6 akó bor, vagy helyette 12 frt., egy hizott sertés, vagy helyette 12 frt., 4 kötél föld Fábiánban, amelynek árendáját az egyház fizeti.

A lelkészek gabonajárandóságát az 1807-ik esztendőtől kezdve megrostálva adták ki a lelkipásztoroknak, addig rostálatlanúl.

A református egyház történetéből két fontosabb eseményt kell följegyeznünk ez évtizedből a

város történetében. Az egyik a ma is fenálló nagy templom épitésének megkezdése, a másik a központi fiúiskola épitése.

A régi templom, amely 1761-ben épült, a hivek számára már szűk volt s a megfelelő új templom épitése elodázhatatlan szükségnek látszott. Az egyház költség kimélése érdekéből, elsőben az akkori, templomot akarta megfelelően kibőviteni, ez azonban, mint a különböző tervezések megmutatták, nem vezetett volna eredményre s ezért egészen új templom épitése mellett döntöttek. Volt olyan nézet is, amely egy második templom épitését sürgette a felsőpártiak részére a felső dombi korcsma telkén[10]), de ezt az eszmét, számotvetvén az egyházra háramló óriási terhekre, hamarosan elejtették s úgy döntöttek, hogy a régi templom helyén épitenek hatalmas, új templomot.

Az új templom épitését 1807-ben kezdték meg s 18 esztendő mulva, 1825-ben, fejezték be. Ebben az évtizedben csak a fundemuntomok lerakásáig jutottak el.

A nagy iskola felépitése 1803-ban történt. A régi, zsúp-fedelű, rozoga épület nem felelt meg többé rendeltetésének. Még arra sem volt már elegendő, hogy a tanulókat befogadja. Az új iskola épület terveit még 1797-ben elkészitették, akkor azonban az épités nem történt meg. Ez a terv vályogból épitett, nádfödeles, földszintes épületre szólt. A közhangulat azonban ennek a tervnek ellene szólt s az a törekvés nyilvánult meg, hogy az egyház, ha már iskolát épit, emeljen diszes hajlékot a kultúrának.

Igy ment azután keresztül az 1803-ik esztendőben az a határozat, hogy a mai formájában épittessék föl az iskola. A határozat azonban a nép egy részében zúgolódást keltett: Szentesen nem volt még akkor egyetlen emeletes épület sem s a hivek egy része az emeltes iskola épület ellen nyilatkozott. Nehogy azonban kellemetségek legye-

10) A mai u. n. sóház telkén, a Tóth József-utcában.

nek, az egyház a városházára összehivatta a jobb módú és értelmesebb református lakosokat s ezek elébe terjesztette a presbitérium határozatát. Az egybehivottak, hosszas tanácskozás és magyarázás után, helybenhagyták a presbitérium határozatát. Az új iskola épület alapkövét 1803 március 28-án tették le és az épületet rendeltetésének 1804 év őszén adták át.

A katolikus egyház plébánosa volt Sáfrán Mihály, akiről Kiss Bálint a református egyház históriájában igy emlékezik meg: „Istenfélő, békességet szerető, jámbor ember volt. A maga vallásához hűséges, de a mi hitünk sorsosai iránt is jóindulattal viseltetett. Számos esztendőkig éltem vele együtt ebben a városban, de soha csak egy szóval is meg nem bántott. Ugy nézte eklézsiánk tagjait, mintha az ő nyájából valók lettek volna.“

A görögkeletiek lelkésze volt: Póp a György, kiváló, tudós ember, akit azonban hivei, mert szigorúan megkorholta őket, kimozditottak állásából. Tokajba költözött, ahonnan azonban neje és leánya halála után visszajött Szentesre tanitónak. Élete tragikusan ért véget. Sokszor szenvedett gyomorgörcsben, amely miatt elájult és olyan volt mint a halott. Magánosan lakván megmondotta barátainak, hogyha esetleg éjjel az ablakon kilő, siessenek segitségére. Egy éjjel későn ment haza, rosszúl lett, kilőtt az ablakon, hallották is a lövést, de nem gondoltak arra, hogy ő volt. Reggel halva találták ágyában. Még negyvennyolc óra múlva sem meredtek meg tagjai s arca piros volt. Azzal a kétséggel temették el, hogy talán még meg sem halt. Temetése éjelén halott is a templom melletti sirboltban valami tompa zajt a görög harangozó és sikoltást, de kisértetnek vélte s nem mert senkinek sem szólni. Ez volt Póp a György szomorú és borzalmas vége.

A XIX század elején alakult meg Szentesen az evangelikus egyház.

Az evangelikusok mindaddig, mig önálló egy-

házat nem alapitottak, a református egyházba jártak, gyermekeiket ott keresztelték, ott esküdtek s a református lelkészek temették halottaikat. Mindezen szolgálatokért a református egyház annyi fiztést követelt tőlük, mint saját hiveitől. Voltak, akik ezt készségesen teljesitették, de voltak olyanok is, akik békétlenkedtek s nem fizettek semmit. Az orosházi anyaegyháznak lett volna leányegyháza a szentesi, de az odavaló lelkész: Simonides János, nem igyekezett a két testvér egyházat jó békességben tartani, hanem arra törekedett, hogy a szentesi evangélikusok külön egyházat alapitsanak. A szentesiekkel egyébként más jót nem tett, minthogy évenként kétszer, nagy cerimoniával kiszolgáltatta nekik az úrvacsorát, amelyért mindenkor egy arany fizetést követelt a kocsibéren felül. Az evangélikusok Simonides tanácsára azt kivánták a református egyháztól, hogy ők felényi adót fizessenek, mint a reformátusok. Erre az volt a válasz, hogy helyes, de csak oly feltétel alatt, ha az orosházai reformátusok is felényit fognak fizetni, mint az ottani evangélikusok. Csakhogy ebbe meg Simonides nem ment bele s most már azt tanácsolta a szentesi evangélikusoknak, hogy önálló egyházat alapitsanak. Hosszú tanácskozások után az önálló egyház alapitását ki is mondták a szentesi evangélikus hivek, de évenken át még mindig a reformátusok szivességét voltak kénytelenek igénybe venni. Addig nevezetesen, mig Fejér János személyében lelkészt és tanitót nem tudtak állitani.[11])

11) Az egyházakra vonatkozó adatokra l. Szentesi ref. ekl. hist. II. k.

XXIV.

Élet a XIX. század elején. — Gyermeknevelés. — Ruházkodás. — Házak. — Házi eszközök. — Ételek és italok. — Foglalatoskodás. — Pénzkeresés. — Házasságkötés. — Házasélet. — Temetés. — Erkölcsi viszonyok.

Szentes népének életéről igen érdekes és nagy értékű tudósitást birunk a XIX. század elejéről, Kiss Bálint, református lelkipásztor följegyzéseiben[1]), amelyek valósággal szemeink elé állitják az akkori Szentes népének életét, szokásait. Nem volna teljes ez a történet, ha ezeket a dolgokat ide be nem iktatnók, annál is inkább, mert ezekből az időkből egész Magyarország népéletéről hasonló terjedelmes és részletes tudósitás semmiféle könyvben nem maradt fön. Lehetőleg egész terjedelmében s eredeti szövegében adjuk ezeket a tudósitásokat a következőkben:

Megszületvén a kisded egy kis ruhácskába betakarva félretette a bába. Itt sirdogált az újszülött, mig a bába az anya körül dolgát elvégezte. Az anyát lefektetvén, mikor már a gyermek fázás miatt szinte megkékült, meleg fürdőbe tette, megmosogatta és azután megtörülvén vajjal megkente, hogy, amint mondani szokták, a „pogányból“

1. Szentesi ref. ekl. hist. II. köt. Második rész IV. szakasz. Hatodik rész II., III. IV. V. VI. szakasz és Tizenegyedik rész.

könnyebben lemenjen. Ezzel addig babrált a bába, hogy a gyermeknek a fázás miatt vacogott az álla. Ekkor bepólyázta, kezeit, lábait egy fáslival úgy bekötözte, hogy a fején kivül egyebét sem mozgathatta, hanyatt fektette és az anya lábához helyezte s igy kellett a kisdednek 6—10 óráig lenni. Akkor ismét kibontotta, megfürösztötte és megint bekötözte. Most megpróbáltatták a kisdeddel a szopást. Ha az anyának még teje nem volt, valamely közellévő szoptatós asszonnyal jóltartatták. Két, három nap múlva az anya dunnába bekötözve maga mellé fektette, melyben télen a meleg házban, nyáron a meleg időben, úgy felhevült, hogy szinte gördült róla az izzadság. Eleget sirt a szegény rab csecsemő, de sirásának okát senki sem értette. Az anya szoptatta, ha ez nem használt, adott neki máklevet, vagy ópiumot, vagy pedig bölcsőbe tétette, ott azután a nagyobb gyermek addig ringatta, mig a kisded elszédülvén elaludt.

Ha a gyermek egészségesnek látszott 4—5 napig késtek a kereszteléssel, de ha gyengélkedett, azonnal vitték keresztelni, akármilyen rossz idő volt. Pedig sokszor nem gondoskodtak előre a szülők s ilyenkor csak épen valami vékony ruhácskába takarták be a kis gyermeket, akit, kivált télen, csaknem megvett az isten hidegje. Ha a keresztelőskor a bába a főkötőt megoldani nem tudta, egyszerűen csak hátra nyomta azt, majdnem megfojtva a kisdedet, ha pedig sirt a templomban, akkor szájába dugta az ujját, hogy azt rágja kinjában. Hazavitetvén, az elfázott gyermek néha fél napig is aludt és sokszor csak a nagy fázás után következett forróságtól származott nyavalya serkentette fel. Igy származott a nyavalyatörés, amely ezidétt annyi kis gyermeket vitt a sirba.

A kisdedet anyja rendesen esztendeig szoptatja. Közben-közben azonban szoktatják az ételre is. Elsőben annak az ételnek levéből adnak neki, amelyet a keresztanyák küldenek. Azután pedig tejjel pépet főznek neki lisztből, vagy pedig tejes

kenyeret. Ez okozza aztán a sok gilisztás gyermeket, akik elsáppadnak és két-három esztendős korukban elhalnak.

Mig a gyermek járni nem tud leginkább dunnába takarva hordozza az anya, vagy kis leány dajkácska által hordoztatja. Ugyanezen dunnába takarva kötözik le a bölcsőbe. Ezt a gyermek csaknem minden nap levizelvén, kivált amelyiknek anyja, vagy dajkája gondatlan, el lehet gondolni, milyen dögletes levegő veszi körül a kisdedet élete első esztendejében. Kiss Bálint lelkész sok fiatal anyának tanácsolta, hogy vegyen két-három rőf fehér flanelt, ebbe takargassa kisdedét a dunna helyett, ha tisztátalanná lesz az, akkor mossa ki. De hiába! Ez szegénységet mutatott volna, a tarka dunna szebb ennél! A meggyökeresedett szokás nagy úr, azt nem lehet egykönnyen abbanhagyatni.

Már fél esztendős korában tud a gyerek ülni és szeretne mászkálni, de azt nem engedik meg neki, mert úgy karton ruhácskáját, cipőjét és harisnyáját bekeverné. Karon hordozzák szomszédról-szomszédra, amire azután úgy rászokik a gyermek, hogy esztendős korában is nehezen kap a járásra s ha tud is járni, ölbe vágyik. Szerencsések az olyan kisdedek, akiknek olyan szegény az anyja, hogy maga is kénytelen dologra járni, mert az ilyenek sokkal szabadabban nőnek fel. Már fél esztendőre űlnek, másznak, szabad levegőben élnek s az ilyenekből válnak aztán egészséges, minden munkára és katonaságra alkalmas emberek.

Öltözete a gyermekeknek 3—4 esztendős koráig egy hosszú ing, azután ing, gatya. A gatyás gyermekeknek már szereznek a szülőik kalapot, vagy sapkát, később egy lajbit. Legutolsó és legritkább a csizma. Akárhányszor megesett, hogy a gyermek egy ingben és egy sapkában, öklét hóna alatt tartva, egész halotti prédikáció alatt mezitláb állott a jégen. Némelyik magára vevén atyja lajbiját, kiűlt téli időben is a ház végéhez s onnan nézte a világot.

Beszélni rendesen rosszúl kapatják a gyereket, nem a szokott nevén nevezve a dolgokat, hanem a kenyeret „papá“-nak a vizet „tütü“-nek, a gyümölcsöt „bojá“-nak, az ételt „csócsá“-nak nevezik és amint a gyermek hibásan vagy selypesen beszél, ők is úgy beszélnek.

Lakóhelye a gyermekeknek télen át rendesen a patka és a kuckó. Innen ezt a szegény házaknál „cselédház“-nak nevezik s ha valamelyik gyermek ezen kivül a házban őgyeleg, ezzel útasitódik rendes helyére: „Patkára gyerek!“ Nyáron által a ház eleje, vagy vége és az útca, ahol csoportonként játszanak a porban.

Vallásbeli és erkölcsi igazságokra nem igen szokták figyelmeztetni. Hogy az Isten az égben lakik és az zörög, mikor mennydörög és haragszik, hogy a hold az isten „kácsija“, ha káromkodik, akkor megveri az isten, stb. Ezek a főbb vallási ideái a gyermekeknek. Vannak mindazáltal olyan szülék, akik a „Miatyánkra“ 3—4 esztendős gyermekeiket megtanitják és azt azok a kemencze mellett, vagy az ágyon, fejöket takaróval betakarva, el is tudják mondani s szüleiknek, testvéreiknek jó éjszakát tudnak kivánni, de mindezekből azért semmit sem értenek.

Ime egy példa. Az édesanyja 4 esztendős, már apró nótácskákat is tudó, eleven eszű kis leányának igy szólt: „Édes kis lányom imádkozzunk az Istennek, úgy feküdjünk le. Lásd már más kis leányok tudnak imádkozni.“ „Nohát imádkozzunk!“ mondta a kisleány. „Mondjad kis leányom — folytatta az anya — Miatyánk! “A leány: „Édesapám uram“. Az anya: „Ki vagy“. A leány: „Én vagyok édesanyám, hát nem látja kigyelmed“. Ekkor az egész háznép nevetésben tört ki s az anya fölhagyott az imádkoztatással és ahogyan tudta megmagyarázgatta, hogy miért kell imádkozni és akkor boldogúlt leánykájával.

Az oskoláról s általában a belső emberekről hibás vélekedéseket csepegtetnek a gyermek elméjébe. Hogy a kántor a siró gyermekeket a gödörbe

veti, a pap a könyvvel meghajitja, az iskolában a tanitó megveri. Ha a gyermek kényeskedik, makrancoskodik, szót nem fogad, másokat csúfol, káromkodik, azt elhanyagolják, azzal mentvén a gyermek hibáját, hogy még nem érti a jóravaló intést és nincs még itt az ideje a regulázásnak, ha pedig csuport tör, vagy ha a kenyeret elhányja, megverik. Ha lop, vagy csal, úgy nézvén mint élelmességet, nem fenyitik meg.

Igy az anyák. Az apák pedig még kevesebbet gondolnak az erkölcsi nevelésre. Ha az oskolába feladják, nemhogy segitenék a tanitókat a nevelésben, hanem inkább akadályozzák. Kényeztetik a gyermekeket és szidják előttük tanitójukat, ha az őket valami hibájukért megfenyitette.

Amig az angol doktor Jenner föl nem fedezte a himlőoltást s mig a himlőoltás általánossá nem lett minden esztendőben sok százan haltak el a gyermekek közül hólyagos himlőben, sokan lettek vakokká és disztelen ábrázatuakká. De azóta, hogyha a doktorok nem restek, a szülők pedig lelkiismeretesek, alig hal meg ebben a nyavalyában öt-hat egy esztendőben.

A gyermekek után nézzük a felnőtteket.

„Sokféle ábrázatú emberek találtatnak ebben az eklézsiában“ — igy mondja Kiss Bálint. Lehet közöttük látni hosszas, háromszögletre nőtt homlokú, keskeny állú, tót szabásúakat; ovális kerek, egyenes hajú, barna-piros római ivadékú oláhokhoz szitókat; borzas, göndör, rövidhajú, vastagnyakú, alacsony zömök termetű szkita ivadékokat. Az egyik szőke, a másik barna, a harmadik gesztenyeszin hajú, de az olyan fehérhajukat mint a bajorok, vagy vereseket, mint az angolok, csak elvétve lehet találni. A legtöbb barna és gesztenyehajú. Haját sok ifjú hosszúra hagyja nőnni, zsirral megkenve s nyáron ha dolgozik, kalap alá gyűri. Szakálat ezen időszakban senki sem hordott, hanem némelyek az arcukon levő szőrt álluk hegyéig meghagyták nőnni s ezt nevezték pofaszakálnak. Bajuszukat rövidre

nyirták, más hegyke legények pedig „kikulimázolva“ felpederték.

Ennek a különféle ábrázatnak és szineknek az az oka, hogy Szentes lakossága a sokféle nemzetségből ered és messziről ideszakadt familiákból származott.

Ködmen.

Termetre nézve jónövésűek, egyenes állásúak, hideget, meleget, munkát sokáig tűrő, erős testalkatúak. Egészségük is tartós szokott lenni. Lehet azonban azt is tapasztalni, hogy a nyári pirospozsgás ifjak és leányok, amint a szabad ég alatt való nyári munkából télire a házakba kerülnek elvesztik élénk arcszinüket, sápadtak, kékes, savanya szinűek lesznek. Ennek az oka a szoros, gőzös ház, amelyet tele pipáznak és ahol a káposztát ben savanyitják. De az is hozzájárúl, hogy a hajukat, ruhájukat zsirral megkenik s mindezek a levegőt megrontják. Az ablakokat sok helyen nem lehet kinyitni, hogy szellőztessenek, de ahol ki lehet is, ott sem szivesen teszik, mert az elhűléstől féltik a házat. Mindezeken kivűl ok a sok sertéshús evés, a zöldségeknek és a gyümölcsnek teljes hiánya.

Öltözetük a férfiaknak nyáron volt: kalap, egészen fejhezálló tetejű és nagy karimájú; ing, amelyet némely hetyke legények oly rövidre szabattak, hogy a derekukat csak félig érte be s a hasuk nagyrészt mezitelen maradt; gatya, rövidszárú, de lehetőségig bő; csizma, vagy a mezőn bocskor, mert a városban, a pásztorokat és a gyerekbéreseket kivéve, senki bocskorban nem járt; egy kis, derékra való, fényesgombú lajbi. Esős, vagy hűvös időben vastag, fehér szűrposztóból készült, bő dol-

Pendel.

mányt, vagy kankót viseltek, ezenfelül hasonló posztóból készült szűrt vettek, amelynek gallérja négyszögletre a hátok közepéig ért le, két bő újját pedig leginkább bekötözték és tarisznya, vagy zseb helyett használták. Télen viseltek fehér, vagy fekete bárányból sapkát, amely kereken a fejhez állott, körül egy jódarabon felhajtották és kemény hideg időben a fülökre lehúzták, fekete pamut nyakravalót, juhbőr dolmányt, vagy ködment, prémest, vagy prémetlent, belül szőrös bőrnadrágot és hegyes orrú,

vastag tehénbőrből készült, nagy zsiros csizmát, ezeken felül volt a bunda, vagy a szűr.

A tehetősebb gazdák és férfiak hordoztak kisebb karimájú, szegletes, alacsony tetejű kalapot, selyem nyakravalót, ezüst gombos dolmányt és lajbit, kékposztó, szijjas nadrágot, kordovány csinos, csizmát magyar sarkantyúval, esőben kék magyar köpönyeget, télen irhás subát, sapkát, vagy lengyel süveget. Volt egyiknek-másiknak sötétkék posztóból készitett fekete báránybőrből prémezett bundájok és mentéjük is ezüst gombokkal.

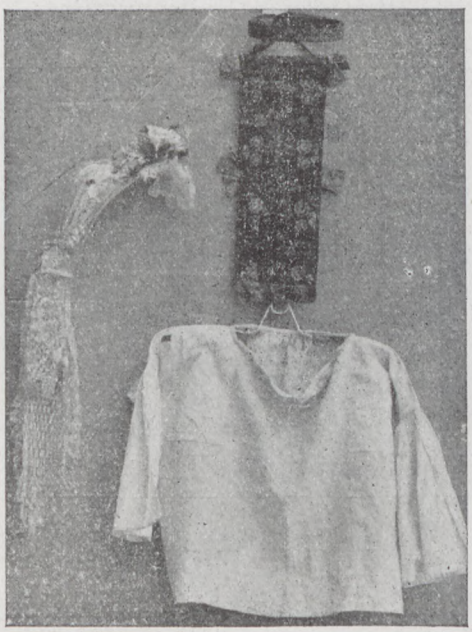

Ingváll, felette a párta, mellette a főkötő.

A közönséges asszonyok öltözete volt: ingváll, pendel, ezekre vettek a kislajbihoz vart kék bagaria, vagy karton rokolyát, lábukra nyáron papucsot, télen piros, vagy fekete, magas sarkú kordovány, vagy borjúbőr csizmát húztak. A szolgálók nyáron leginkább mezitláb szaladgáltak. Nyakukba különféle szinű tarkakendőt tettek és nyakravaló helyett a lányok, fiatalabb asszonyok vagy keskeny fekete bár-

sony pántlikát kötöttek, vagy üveg kalárist. A lányok elől hajukat kétfelé választották, hátúl pántlikába befonva a hátuk közepén leeresztették, már pártát ritkán lehetett látni. Az asszonyok befonták hajukat, feltekerték és fésűvel felakasztották, azután sötétkék apró, fehérpetyes kendővel, amelyet lencsés kendőnek neveztek, vagy pedig egészen fehér kendővel, jól bekötötték s a kendő két sarkát álluk alatt hátra húzván, hátúl megkötötték. Télen flanelszoknyát vettek magukra és báránybőrrel bélelt sötétkék posztó újjas réklit, vagy fehér prémes ködment öltöttek fel, amelyet a szűcsök veres, zöld, fekete, fehér és sárga bőrökkel kicifráztak.

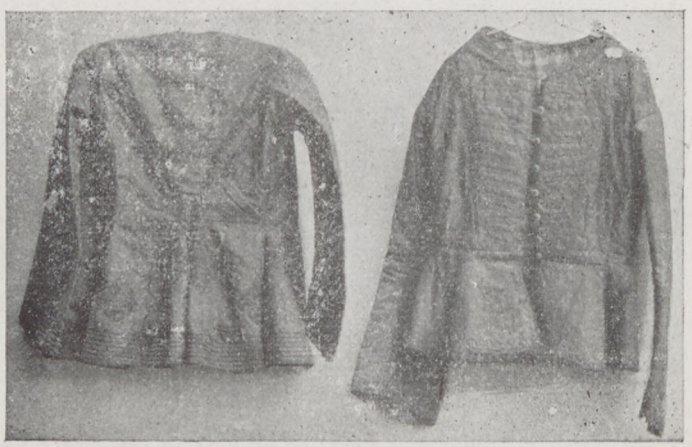

Női ködmenek.

Az előkelőbb asszonyok, a tehetősebb gazdák feleségei és leányai, valamint a mesteremberek háznépe már emigy öltözött: a hosszú ingre vettek vagy különféle szinű kartonból készült szoknyát és rövidderekú újjas réklit, vagy pedig az úgynevezett viganót[2]) amely egy olyan hosszú ingforma bő ruha volt, amelynek hátúl van a hasadékja, amelyet úgy szóritanak zsinórral a derékhoz, hogy elől sima, hátúl pedig ráncos legyen. Az újja ennek

2) Viganó, a bécsi udvari szinház hires szinésznője, csináltatott magának először efféle ruhát, amelyet azután az ő nevéről neveztek el.

csak egy arasznyi s ezt is zsinórok szoritják a karhoz. Lábukra harisnyát és cipőt húztak, csizmában még télen sem tudtak járni. A viganóhoz csupasz karjukra hosszú szárú rece, vagy bőrkesztyűt vettek. Télen hosszú újjú, prémes, zöld, vagy fehérszinü bundát viseltek.

Az assszonyok főkötőjének változása, cifrázása leirhatatlan. Hasonlók azok a tornyos föllegekhez, amelyek formájukat szüntelen változtatják. Néme-

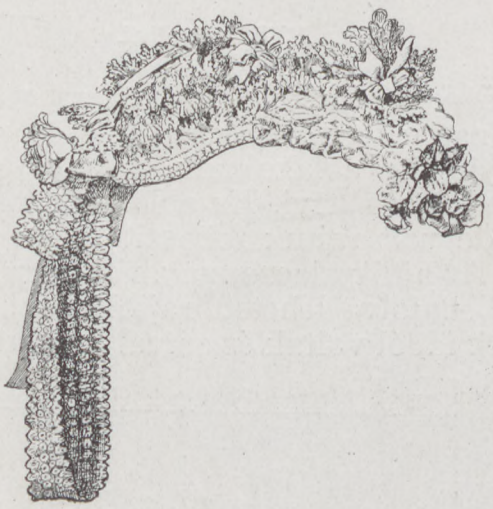

Csipkés főkötő.

lyek viseltek füles főkötőt, amely olyanforma mint egy barátsapka, csakhogy elől bodros csipke van rávarrva s bársonnyal és pántlikákkal oldala, teteje kicifrázva. Másoknak volt kuglijok és bársonyból, vagy atlaszból készült, elől csipkés, hátúl a nyakon összeráncolt és fejhez álló. Mások megint csipkés főkötőt viseltek, amely most taraj módjára felálló, az alján pedig rávarrott bodros pántlikákkal volt kicifrázva. Ez időben kezdték használni a fehér főkötőt is. Nyáron nagy keszkenőket hordoztak a nyakukban, melynek hátulsó sarka majd a földet érte.

A házak ezidétt vályogból épültek s a tetejük náddal, vagy gyékénnyel volt csinosan felverve.

Zsindelytetejű ház kevés volt, cseréppel födött pedig 1800 előtt csak egyetlen egy volt: az Erdélyi Mihályé.

Ház a XVIII. századból.

Szélessége a házaknak 2 $^1/_2$ öl, vagy 3 öl, hosszúsága a nagyobb szobáknak 3—4 öl, magassága 8—9 lábnyi. Az ablakoknak a régi épületeken széle-hossza 2 arasznyi. Ez ablakokat nem lehetett kinyitnyi, de volt rajtuk feltaszitható, úgynevezett „ablakfia". Az ajtók alacsonyak, ritkán magasabbak 5 lábnál. Lehajolva lehetett rajtok ki- és bejárni. A kémények fából voltak és sárral tapasztották meg

Ház a XIX. század elejéről.

őket. Az udvarok vályogból vagy, deszkából készült keritéssel voltak elkeritve. Maga a lakóház az udvar közepén, távol az útcától épült s az útcára háttal az istálókat és sertésólakat helyezték el, amelyekből a trágyát az útcára hányták. Minden ház előtt volt épitve egy kis szinecske két faoszlopra, náddal,

később zsindellyel befedve és a tehetősebb gazdák háza végéhez volt toldva egy kis szobácska.

Ilyenek voltak a házak a XVIII. század végén s a XIX. század elején, de már az 1810 év körül épült házak csinosabbak valának, aminek előmozditói Német Ferenc és egy Simon nevű kőmivesek voltak. Ezek már a házakat az útcára épitették, tisztességes kinyitható ablakokkal s egy öl magas ajtókkal. A házak alá pincét raktak, a kéményeket

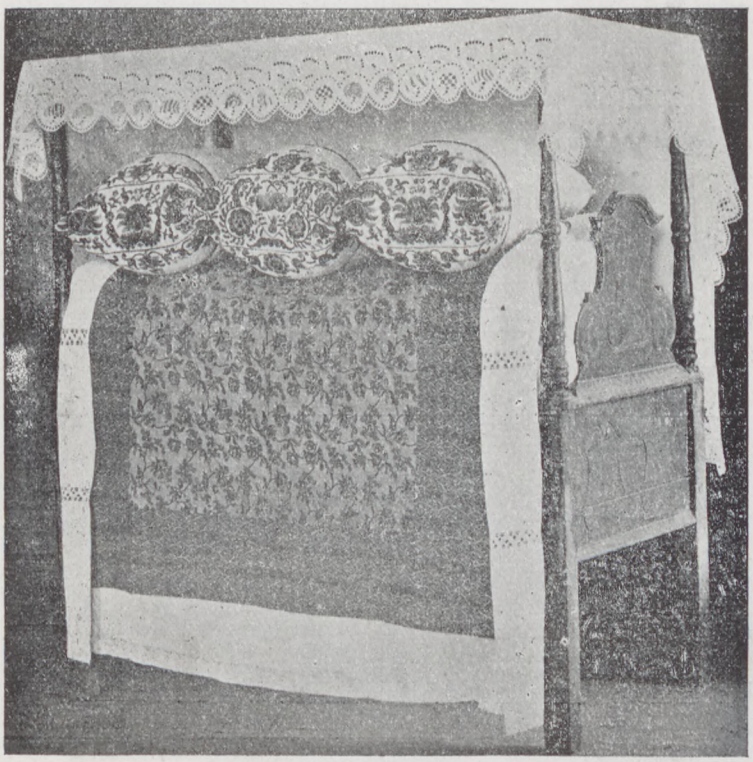

Ágy.

és kapufeleket kőből épitették. Ekkor kezdték a házkerteket is készitени rostélyos keritéssel, amelyekben a nők nemcsak virágokat, hanem konyhai palántákat is neveltek.

A közönséges sorsúak házi eszközei voltak 2—3 ágy, egy láda, egy asztal, a ház végén és oldalán levő ablakok közti sarokban falfelől padok, amelyek

oly magasak voltak, hogy a rajta ülők lábai nem érték a földet. Volt minden házban 2—3 fenyőfaszék is, ezenkivül az ágyak előtt hosszú karosszék (lóca),

Láda.

amelyen fel volt irva, hogy kié és mikor készült, ilyen formán: „Fésűs János uramé Anno 1763-ik esztendőben.“ Ezekre a karosszékekre mindenféle

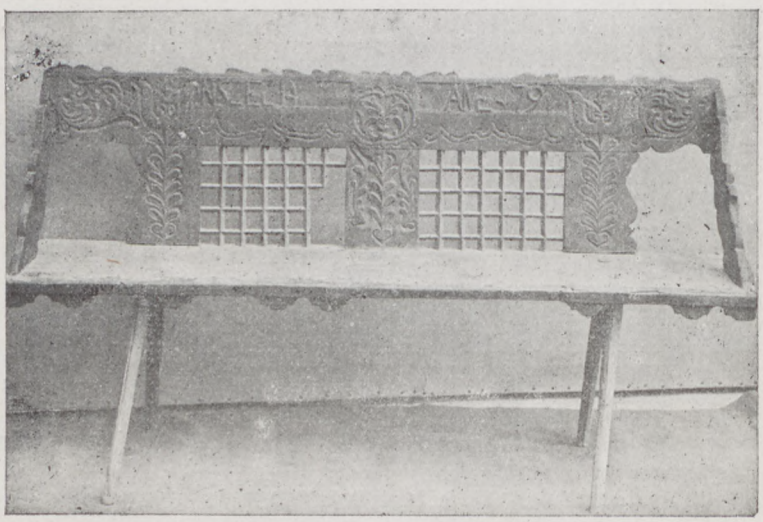

Hosszú karosszék (lóca).

soha nem látott kék és zöld virágok voltak festve vörös és sárga levelekkel, meg sokféle szinű cifra madarak.

A falra felakasztva, vagy néhol beleépitve a falba, volt egy kis téka, melyet be is lehetett zárni. Ebben tartották könyveiket, palackjaikat, poharaikat, fésűjüket, acéljaikat, borotváikat, porció libellusaikat (adókönyvecske) és másféléket. A gerenda alatt függött a falon egy kis tükör, rendesen abban a tokban, amelyben a zsidóktól megvették, ez alatt állott a kefe, a csörgemetélő, az olló és a kalendáriom.

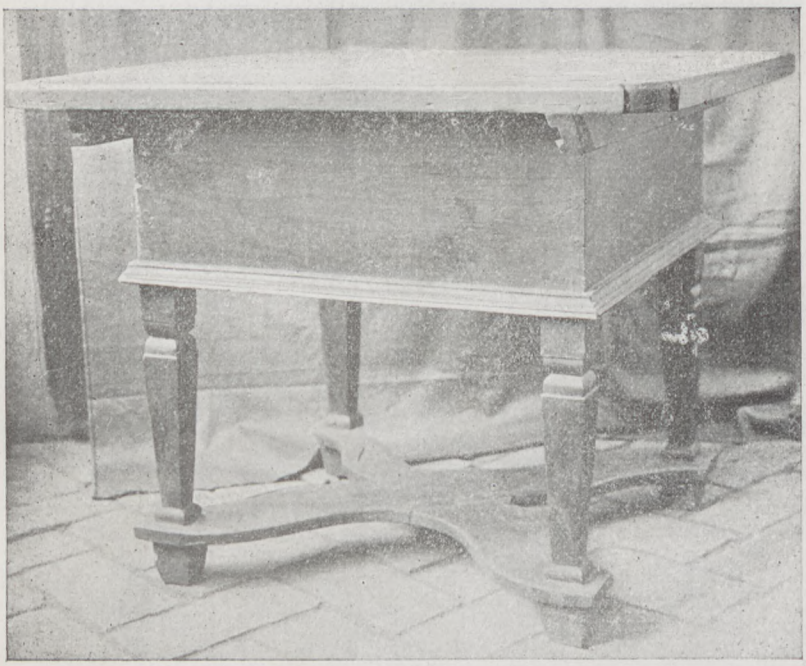

Asztal.

A tehetősebb gazdák házaiban voltak az asztal melletti padok felett fogasok, amelyekre felül rá voltak rakva a régi cintányérok, cseréptányérok, ezenfelül pedig kancsókat aggattak. Ez a szokás azonban az 1805-ik körül mindjobban kezdett a divatból kimenni. Néhol az ágyak fölé menyezet volt épitve, melynek oszlopai az ágy négy lábának felső végébe voltak beleerősitve. Ezen a menyezeten tartották az asszonyok a vásznakat, gombokat,

motollát és a nagy bibliát. Az ágyak lábai magasak voltak, székről kellett rá fölmászni. Az alatt tartották a csizmát, papucsot, kupujkát s a kotlót is ott fészkeltették.

Kancsók, butykosok, stb.

A kemencék leginkább ugynevezett boglyakemencék voltak, melynek széles patkája és tágas kuckója. volt A kuckóban tartották az ecetes kantákat és akinek volt, a kősót is odahelyezte. A

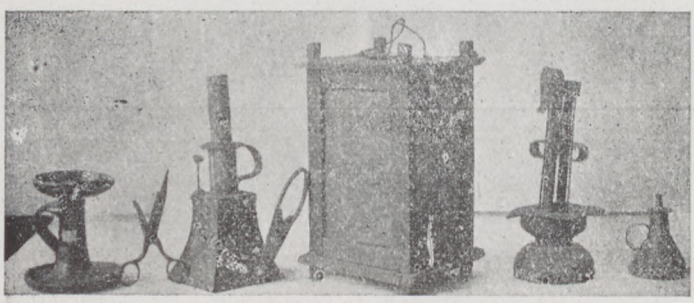

Világitó eszközök.

padka volt a közönséges ülőhely különösen télen. Itt fontak az asszonyok és leányok a mécs világa mellett. A mécs a gerendáról lefüggő tartón állott

és zsir, vagy repceolaj volt beleöntve. A padkán háltak a család kisebb tagjai.

A ház ékességei voltak a jó magasan a falra fölragasztott ákombákom képek, amelyek: Tündér Ilonát, Ádám-Évát, fiastyúkot, lovas katonát, Árgirus királyfit ábrázolták. Ezeket a képeket sáfrán, bors, paprikaárús tótoktól, vagy pedig az orvosságot, szagos olajat hordozó vándorpatikusoktól 1—2 krajcáron szerezték be s amelyeket sárga gyopárral. vasvirággal, karsai rózsával, bársonykával felbokrétáztak. A gerendákon birsalmát, ujjastököt (lopótököt), borsfüvet és bazsalyikumot tartottak. Ez utóbbi szagos füveket a lakóház illatositására használták.

A házi eszközöket rendszerint a húsvét ünnepét megelőző héten kirakták szellőztetni, kitakaritották, a házat kimeszelték, a földjét sárga földdel, a faltövét feketével bemázolták. Rendesen minden háznak két szobája volt. Egy nagyobb és egy kissebb. A kisebbiket csak „pompára“ tartották, ebben nem laktak, télen nem is fütötték. Ide hivták a „becsületes“ vendégeket, ha ilyen ment a házba. A nagyobbikban, a „cselédházban“ laktak a gazdák, gazdasszonyok együtt cselédjeikkel s azokkal együtt ettek.

Az ágybeliek voltak: alúl szalma, ezt betakarták vastag lepedővel, vagy szalma takaróval, ezenfelül volt egy pár derékalj, tollal megtöltve, betakarva lepedővel. A fejtől volt 2—3 vánkos kartonból, vagy szőrrel cifrán kivarrt fehér gyolcsból. Takaródzó volt: dunna, paplan, vagy pokróc.

A pitvarban volt mintegy három láb magasságnyira a „konyha“. Volt ezen vasmacska, vaslapát, tűzfogó. A falra felakasztva vas, vagy réztepszik, nyársak, fedők, bográcsok, serpenyők. Sok helyen volt vasrostély is, amelynek ugyan semmi hasznát nem vették, de amelyet minden szombaton kifényesitettek. A sok fazekat, lábast, tányért, tálat, korsót részben a falra aggatták fel, részben a konyhabeli polcon halomba rakva tartották. Volt

ezek között olyan 20 éves edény is, amelyet sohasem használtak.

A ház végében volt a kamra, ebben tartották a kenyeret, lisztet, búzát, bort, káposztát, sajtot, a gazdasághoz és a gazdasszonysághoz szükséges eszközöket. A padláson helyezték el a szalonnát, füstölt húst, árpát és a kendert.

A kenyér volt a legközönségesebb eledel. Jó búza termett a határban, számos gazdasszony nagyon jó kenyeret sütött, de természetesen olyanok is akadtak, akik a világ legjobb búzájából is nyomorúlt kenyeret készitettek. A kenyér mellett volt a kalács, a túrós lepény. Lepényt szombatonként mindig sütöttek a jó gazdasszonyok munkásaiknak. A béles, amelyet úgy szerettek még a XIX. század elején enni, ha a zsir, vagy a vaj kicsordúlt belőle. A kenyér mellett a cselédek és napszámosok közönséges eledele volt a tarhonya, amit nyáron köbölszámra készitettek az asszonyok.

A szalonna sütést és a kása főzést vesztegetésnak tartották. Ez utóbbit azért, mert a kásához több zsir kell, mint a tarhonyához. Néha ételt is főztek a cselédeknek: káposztát, répát, babot sertéshússal, nyáron kaszáslével avas füstölt húst, vagy pedig csipedett tésztát marhahússal. Elcsúszott a döglőfélben megölt jószág húsa is.

Télen sertéshús, pulyka, tyúk, lúdhús, tavasszszal a csirke, bárány, hal, nyáron marhahús, őszszel pedig az ürü és a vén anyajuhok voltak a szokott húsbéli eledelek. Ezeket azután sokféleképen készitették el. Nevezetesen a csirkét zöld borsóval, kalarábbal, tejfeles paprikás lével, egressel; ezenkivül sülve vagy kirántva. A bárányt tárkonynyal, püszkével, vagy pedig sülve salátával. Az ürü vagy juhhúst bográcsba főzve, vagy sütve. A marhahúst gulyásosan, vagy főzve sóska, cseresznye, meggy, alma mártással, télen ecetes tormával, néha meg is sütötték. A sertéshúst sűlve, főve, ecettel, babbal, káposztával, tésztával ették.

Egyféle étellel rendszerint megelégedtek, ha

két-három féle étel volt, azt lakodalomnak tartották. Mikor ettek, még a mezőben is, levették kalapjukat, sipkájukat. A szokott evőeszközök voltak: a kés, villa, kanál. Tányérra kevés szükségük volt. A levet kimártogatták, kanalazták, a húst vagy villával vették ki, vagy pedig hüvelykújjukkal a kés hegyéhez szoritva csipték ki a tálból s csupán

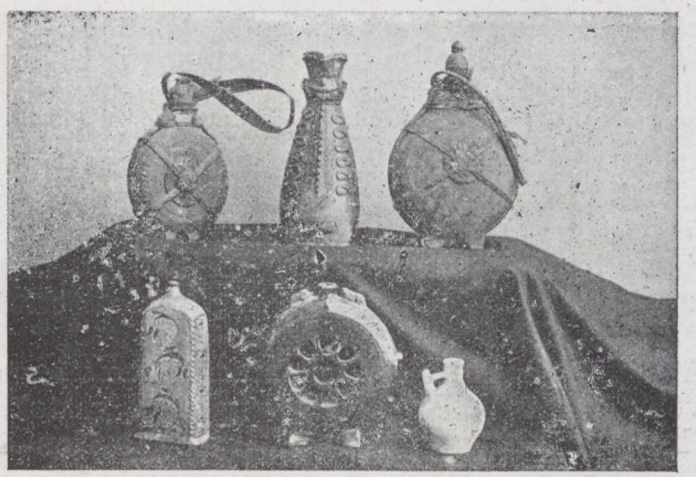

Kulacsok és butykosok

a körmük közé fogva ették meg. A csontot az asztalra rakták le s azután, a kenyérhajjal és más hulladékkal összerázván, a kutyáknak adták.

Rendes italuk a Kurca, vagy a kút vize volt. A vizet a leányok, fekete korsóikat karjukra, öltve szokták a házhoz hordani. Bort, sört, pálinkát csak akkor ittak, mikor benne módjuk volt, orvosságúl, időtöltésűl, vagy a „maguk megvidámitásáúl."

Szöllő elég sok volt a szentesi határban, de bor kevés termett, melynek az lehetett oka, hogy a viz a földben mélyen van, nem trágyázódott a szöllő, rosszúl mivelődött, kivált a metszést értelmetlenűl végezték sokan. A jégeső és a dér is sokszor el szokta pusztitani. A XVIII. században kevés pince volt Szentesen. A református egyház félszá-

zadon át tartott szöllőt, de pincéje mégsem volt. Igyekeztek is a gazdák, hogy a boruk a tél folyamán elfogyjon, nehogy nyáron rájuk ecetesedjék. Leginkább veres bort csináltak, de Kiss Bálint lelkész megtanitotta őket arra, hogy ha a szőlőt mindjárt leszedés után kitapossák, akkor fehér és siller boruk lesz. A tanitás használt és már a XIX. század elejétől kezdve csináltak a vörös bor mellett fehér és siller bort is.

Ősszel mikor a bor kiforrott, télen disznótorok és lakodalmak alkalmával s nyáron, mikor a napszámosokat vitték ki a munkára, lehetett részeg embereket látni, de egyébkor ritkán. Az asszonyok között is találkoztak minden esztendőben kettenhárman, akik a bor- és pálinkaivás nyavalyájáról voltak ismeretesek, de legtöbb asszony sohasem ivott bort. A leányok épen nem ittak, mert a leányok részéről a borivást a megromlott erkölcs jelének tartották.

A legközönségesebb foglalatosság volt a szántás, vetés, amit cselédjeik segitségével végeztek. Az ekéjök olyan volt, aminőt azelőtt 100 esztendővel

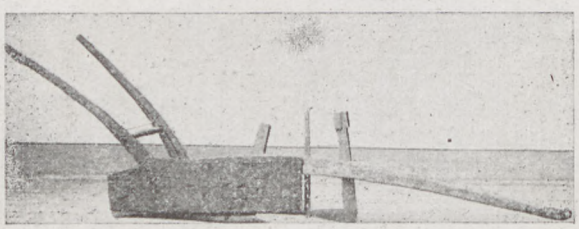

Faeke.

nagyatyjok készitett. Hat ökör kellett egy aranyi föld felvágásához és félrefordításához a rossz eke miatt. A régebbi időben pihentebb volt a föld „és zsengés a rajtok elhullottaknak vérétől“, akárminő rosszúl mivelték is a földeket, csak bő termést adtak azok. A XIX. század elején csak azt kivánták az emberek, hogy minden ugarlás, trágyázás nélkül úgy teremjen a föld, mint régen. A

restség és a gondolkozni nem szeretés ragaszkodik a régi szokáshoz, rossz létére is talál pártfogókra.

Búza, árpa, zab, kukorica, köles voltak a főbb termesztvények. Lencse, borsó, bab csak mellék-

Gazdasági eszközök.

termények valának, amelyeket csak házi szükségletre, nem pedig eladásra termeltek. Némelyek dinnyét is vetettek, de ennek ellopását a betyárok

bűnnek sem tartván, ritkán volt haszna. Sokszor halálos végű veszekedések folytak le a gazda és a betyárok közt érte. Muhar, bükköny, lóhere, repce termesztését csak ekkoriban kezdték próbálgatni.

A marhákat, lovakat már ezen időszakban, amikor már gőböly tartó gazdák nem voltak, leginkább istállóban teleltették, de a juhokat szabad ég alatt, karámokban szénázták, ahol esőnek, hónak, hidegnek ki voltak téve. A takarmányt pedig, amelyet a gazdát kimélni nem tudó juhász elébök hányt, nagyrészt letaposták s akik jászlakból etették juhaikat felényi takarmányt sem prédáltak el. A szarvasmarhák, heverő lovak leginkább szalmán teleltettek. A juhok is csak tavasz felé kaptak szénát. Nyáron a mezőn éltek. Szűk termés idején semmi haszon sem volt ezek tartásán. Többe került a takarmány, mint a jószág haszna.

A pásztorok közt a juhászok ravaszok, gazdáikat csalók, lopók voltak.

A magló sertések nyáron csürhére jártak a rétre s pusztitották a nyomást és a nádast, télen pedig ocsú, korpakása, galambganéj, paraj, törköly, száraz szőlőlevél, vizzel megöntve, volt eleségök, csak az lévén a cél, hogy éhen meg ne dögöljenek. A magló magot is ritkán látott. A hizóknak úri dolguk volt ezekhez képest. Darával, kukoricával meghizlalták őket egy-két mázsára. Szegény ember volt az, aki sertést nem hizlalhatott. A tehetősebbek 10—20 sertést is leöltek egy télen, amelyeket a cselédek és napszámosok ettek meg a következő nyáron. A mesteremberek hizlaltak csak eladásra sertéseket.

Tartottak ezenkivül még apró jószágokat is: pulykát, libát, kacsát, tyúkot, galambot, mind a maguk szükségére, mind eladásra.

A dohánytermesztés is II. József idejétől fogva nevezetes része volt a termesztésnek. Kertészeket tartottak a gazdák a tanyákon, akik felében termesztettek dohányt. Ezek között is „találkoztak sok, gazdájukat pusztitó kártészok“. Noha a dohánynak jó ára is volt, néha azonban annyit sem adtak

érte a zsidók, akiknek árendába volt adva a dohánnyal való kereskedés, amennyit a kertész megevett, mig a dohányt termesztette. Zsiros, erős dohány termett ezen a határon.

A kereskedést a zsidók (házalók), a bolti kalmárkodást a görögök folytatták. Néhány magyar akadt csak, aki sót vagy szalonnát árult, esetleg Pestre, Kecskemétre gabonát hordott eladni. Marhával is kupeckodott néhány magyar ember. A kofák kenyeret és gyümölcsöt árultak.

Hogy mily keveset adtak az akkori szentesiek a kereskedésre, mi sem bizonyitja jobban, mint az a körülmény, hogy bár a Tisza a város közelszomszédságában van, egyetlen teherszállitó hajójuk sem volt. Amidőn biztatta a tehetősebb gazdákat Kiss Bálint lelkész, hogy álljanak össze és épitessenek egy hajót, álomnak tartották.

A szöllőművelést csak mint a gazdaság pótlékát tartották, hogy legyen az asszony és gyerek népnek honnan gyümölcsöt és szöllőt enni. Kevés gondot forditottak rá épen ezért legtöbben. A gyümölcsfát jobbadán vadon nevelték a XVIII. században. Az oltást csak a XIX. század elején karolták föl, amidőn Kiss Bálint lelkész, Kecse Nagy András és takács Balog István tanitották meg a szöllőtulajdonosokat az oltásra.

A szüretet az uradalmi tisztség határozta meg, néha olyankor, amidőn már a fürtök rothadásba mentek. A szentesi bor jó volt, kivált azoknál a házaknál, ahol jól bántak vele és alkalmas pincében tartották. Jó áron is el tudták adni azok, akiknek erre a célra is jutott, olyannyira, hogy idegenből is lehetett a szentesi bor árán Szentesre bort szállitani.

Az asszonyok foglalkozásai voltak: a főzés, sütés, mosás, takaritás, fonás és szövés és a szőtt vászonnak megfehéritése, ruhavarrás, gyermeknevelés, sertéshizlalás, aprójószág tartás. Ezek körül a gondos háziasszony mindig talált dolgot, de sok szegény napszámosnak, béresnek felesége a gyermeknevelésen kivül ifjúságának legnagyobb részét heverészéssel, szomszédolással töltötte el, elpusz-

titván érdemtelenül, amit férje nehéz munkával megszerzett.

A béreseket leginkább új esztendőkor fogadták, a juhászokat Demeter napján, a szolgálókat részint új esztendőkor, részint pünkösdkor. A béresek közt első az öreg béres. Ennek több fizetése is van, mint a többinek, de több is a dolga és a gondja. Neki kell a többi béresekre és napszámosokra felügyelni, elől menni a munkában, számolni a gazdasághoz tartozó eszközökről.

A XIX. század első éveiben egy szolgáló fizetése volt 18—20 forint egy évre, de már 1808-ban a bankópénz szaporodása folytán 150 forint lett. A napszámos fizetése volt a század első éveiben 20 kr., 1808-ban már 5 forint. Amikor azután a bankópénzt megötödölték és igy a pénz kevesebb lett mindennek le ment az ára, a cselédség azonban a régi bért követelte magának. Ennek lett az a következménye, hogy sok gazda, akinek kelleténél több cselédje volt, semmire sem mehetett és szerencsés volt, aki a régebbi vagyoni viszonyai mellett megmaradhatott.

A XVIII. században még a béresnek bocskor volt a lábbelije, de a „bankó világ“ óta a legrosszabbik is sarkantyús csizmára vágyott. A szolgáló bársony lajbit, posztó réklit, miskolci tarka szoknyát, patyolat kötőt, „gyere haza“ kendőt kivánt gazdájától, emellett magas sarkú debreceni kordovány csizmát.

Sok szolgáló cifrább volt, mint a gazdája felesége, vagy leánya.

A béresek munkája volt télen a marhagondozás, takarmányhordás, néhol a trágyázás, tavasz felé az árkolás, szántás, vályogverés, szöllőmunka, azután kaszálás, szénahordás. Ekkor kemény munkát és sanyarúságot kellett kiállniok, mert esthajnalon is kaszáltak, reggel pedig már pirkadáskor hozzáfogtak.

A szolgálók sütnek, mosnak, vizet hordanak, sepernek, ágyatvetnek, fejnek, sertésekről és aprójószágokról gondoskodnak. — Ezenkivül minden szombaton az edényeket elmossák, a vas- és réz-

edényeket kifényesitik, a konyhát bemeszelik. Ezt még a legrosszabbik is megcsinálja, kivált ha azt veszi észre, hogy a hasztalan mészpocsékolásért a gazda haragszik. Nyaranta a szolgálók is alig alhatnak 3—4 órát, kivált ha a nagy dologidő idején mindennap sütni kell.

Ha a gazda emberséges és a cseléd hűséges, esztendőkön át megvannak egymással, de igen csak az az állapot, hogy a gazda gyötri a cselédjét, a cseléd pedig pusztitja a gazdáját.

Lássuk most már a lakodalmi szokásokat.

Mikor a házasulandó ifjú (vagy özvegy ember) kinézte szüleivel, vagy atyjafiaival egyetértve azt, akit feleségül kiván megnyerni, elsőben útnak inditották a gyalogos sátánt, aki valami ügyes asszonynép volt. Ez aztán megtudakolta, hogy volna-e hajlandóság a szülőkben leányukat férjhez adni a nősülni szándékozóhoz. Ha a válasz biztató volt, akkor a férfi násznagyával együtt elment megkérni. Ilyenkor a leányos háznál két-három napi gondolkozási időt kértek, melynek leteltével megizenték, hogy adják-e a leányt vagy nem.

Ha adták, kitűzték a napot a kézfogásra, amelyen jegyet váltottak. Ilyenkor a férfi adott néhány forintot, a leány pedig egy pár keszkendőt. A kézfogó után fölmentek a paphoz beiratkozni. A pap ilyenkor megtudakolta, hogy a szülők megegyeztek-e fiaik házasságában, nem erőltették-e a leányt? Szeretik-e egymást? Mennyi idősek? Nincsen-e köztük olyan közeli atyafiság, amely a házasságot meggátolná? Szentesi születésűek-e? Ha nem, van-e keresztlevelük? Vagy özvegységről szóló bizonyitványuk? Volt-e a legény katona? Ha volt, akkor az obsitot is be kellett mutatni.

Mindezek után intette a pap a házasulandó feleket, hogy a kihirdetés ideje alatt jól gondolják meg szándékukat és ha valamelyik félnek a másik nem tetszik, amig a kihirdetés tart, szabadon lemondhat a házasságról.

A háromszori kihirdetés három vasárnapon, vagy ünnepnapon, néha kivált idősebb özvegyekre

nézve télen szerdán vagy pénteken, amidőn a szentirás magyarázatára sokan jártak föl a templomba, esett meg. A kihirdetés után a házasulandók násznagyukkal és valamelyik atyjafiukkal fölmentek a paphoz az úgynevezett cenzúrára. Ott azután a pap megkérdezte elsőben a násznagyot, azután a házasulandókat, hogy a hirdetés ideje alatt nem fordúlt-e elő valami olyan dolog, mely az egybekelést megakadályozhatná. Azután kikérdezte őket vallásuk tanaiból, intette a jó erkölcsre, kegyes és békességes életre.

Másnap, amely rendesen szerdán volt, a reggeli istenitiszteletre felmentek a házasulandók násznagyaikkal, násznépestől a templomba, ott az istenitisztelet végeztével az úrasztala elé állottak s a lelkész, tanitóbeszéd és imádság után, megeskette őket és áldást mondott rájuk.

A templomból a leány, valamint a legény is kiséretükkel együtt szüleik házába mentek. A legény azután násznépével, gyalog vagy kocsin, elment a leányért. A násznagy itt hosszas, cikornyás beszéddel kikérte a leányt, a másik násznagy pedig hasonló beszéddel kiadta. Ezután a legény a leány szüleinek megköszönte, hogy leányukat neki adták. Ezek áldást mondtak a fiatalokra és elbocsájtották őket. Ez a szokás azonban 1807-ben eltörlődött, mert ez a leányos házhoz való menetel jó útban veszedelmes, rossz útban pedig alkalmatlan volt. Puskáztak, pernyével megtöltött fazekakat hajigáltak a lovak elé, amely miatt azok sokszor megvadúlván, feldöntötték és összetörték a kocsit. Ez időtől fogva az esküvőről egyenesen a legényesházhoz vitték a leányt.

A lakodalom a tehetősebb házaknál két-három napig tartott, a szegényebbeknél egy este. Ezeknél dudás, vagy tekerős muzsikált, emezeknél cigánylegények. Trombita még a század tiz első évében nem volt szokásban. Nevezetes muzsikások voltak ez időszakban: Hibás Pista, Malkócs Laci és ennek fia és különösen unokája Gyuri, aki mindenféle hangszeren tudott játszani, Farkas István és Csonka

Pál. Legkiválóbb tekerős volt: Gerecz János. Amelyik gazda zenészt nem fogadott, ott a gazdát és a násznagyot fütyültették, dalóltatták a rekedtségig. Ha nem akartak, megcsipkedték az asszonyok.

A nevezetesebb lakodalmi ételek ezek voltak:

1. Csiga leves. (Drága étel volt ez, — jegyzi meg Kiss Bálint tiszteletes, — Vida Mihálynál pl. a csigacsináló asszonyok lakodalom előtt való héten hat akó bort ittak meg.)

2. Hús, tormával, vagy más mártással.

3. Töltött káposzta, rajta kolbász.

4. Malachús, mézes mazsolás lével.

5. Marhaláb, savanyú lével, melyben zsirban sütött, kockára vágott kenyér és sok vereshagyma volt.

6. Hurka rizskásával és tüdővel megtöltve és pacal tejfeles lével.

7. Aprójószág szárnya, nyaka, apróléka valami édes lével.

8. Ezek után jöttek a sültek: marha, sertés, lúd, pulyka, kappan, bárány, nyúl olyan bőséggel, hogy ezekkel is megelégedhetett volna tisztességgel a lakodalmi nép.

9. Berekesztette mindezeket a sok kalács, rétes, perec, gyümölcs.

S mindezekre itták azután a tengernyi bort.[3])

Az asztaloknál, szép renddel, az ifjúság szolgált föl. Közöttük voltak elosztva a vendégek, kiket is kötelesek voltak meghivni és mikor hazamentek, elkisérni.

Ebéd alatt húzták a muzsikások a Rákóczi nótáját, majd a Darvakét, majd ismét más szomorú és vig nótákat. És amikor a vendégek, a gazda és az új házasok egészségére ittak nagy gyorsasággal és lármával tust húztak.

---

3) Kiss Bálint a következő megjegyzést teszi itt: »En, aki efféle vesztegetéseknek több izben szemlélője voltam, merem irni, hogyha Szentes 1700—1800-ig, annak felét, amit lakodalomra, keresztelőre, halotti torra s névnapi vacsorákra elvesztegetett a közjóra adta volna, olyan kapitális gyült volna belőle össze, hogy annak interesséből most adója nagy része kitelnék.“

A násznagyok vigyáztak a rendre. Táncmestereket tettek, akiknek meg arra kellett vigyázni, hogy egyszerre nagyon sokan ne táncoljanak, hogy egy leány, vagy asszony se maradjon ki a táncból, nehogy azok elszomorodva menjenek haza. Az ifjak hajadonfővel táncoltak. De egy ingre vetkezni nem volt szabad, hanem csendes vidámsággal kellett mulatni.

Aki megrészegedett s lármázott vagy káromkodott, azt a násznagy a lakodalomból kivezette, vagy áristomba tetette. Az áristom, az 1779 évi református presbiteriumi végzés szerint, valamely előre kiszellőztetett és szalmával meghintett verem volt. Ebbe dobták a részeg garázdálkodót. Ha ez nem volt, a sertésólba zárták.

Mihelyt látta a násznagy, hogy a bortól heveskedő ifjak és mások az illendőség határát kezdik átlépni, a gerendán láncot vettetett keresztül és ha valamelyik hibázott, kiáltott a vőfélynek: „Csördits láncot!“ Ez volt a jeladás arra, hogy mindenki vigyázzon magára, ha nem akar áristomba kerülni.

Az idősebb férfiak az asztal körül, amely süllttel, kaláccsal, borral volt megrakva, beszélgettek és iddogáltak, vagy pedig a kamrába húzódtak ki pipálni.

A lakodalom utolsó napján meghivták a menyasszony szüleit és atyafiait is — ezt nevezték kárlátónak.

A házastársak rendesen jól éltek egymással, mert rendesen kölcsönös szeretet volt az alapja a házaséletnek. Ha voltak hellyel-közzel békétlen házasok, kivált azok között, akik társuk megválasztásában nem annyira az erkölcsre, mint vagy a szépségre, vagy a gazdagságra néztek, de sokkal többen voltak, akik szeretetben, békességben, egyetértésben éltek, gyermekeiket jól nevelték s együttérzésökkel együtt tartván a ház terhét, szép előmenetelt értek el.

A halottak eltemetésének rendje a következő volt: A halottat bejelentette a bejáró, a funerátor,

ha énekszóval temették a rektornak, ha prédikációval a lelkésznek is. A rektor beirta a nevét a halottak lajstromába, beirta a halál és temetés idejét és betegségét. Előbb 24, azután 48 óra előtt a khirurgus (orvos, sebész) vizsgálata nélkül nem volt szabad senkit eltemetni, ha csak a halott meg nem indúlt és nagyon szagos nem volt.

A bejelentéskor hirt adtak a harangozóknak is, akik a reggeli istentisztelet után harangszó által adtak jelt a halottról. Az asszonyoknak kétszer, a férfiaknak háromszor csenditettek, azután az énekes halottnak egy, a prédikációs halottnak minden harangot meghúztak. A prédikációs halottat a templomban is kihirdették, hogy temetése mikor lesz s hogy a halotti tanitást a templomban avagy a házban tartják-e? A harangokat mindazáltal szabad volt meghúzatni az énekes halottnak is, ha a szokott 3 frt fizetést letették.

Mikor eljött a temetés ideje, amely délelőtt 10, délután 3 órakor szokott lenni, harangszóval hirt adtak a temetésről. A prédikációs halotthoz a lelkész, a kántor egy preceptorral és 7—8 gyerekkel elment a halottasházhoz. Ott, mikor a testet kihozták, a gyermekek énekeltek egy verset, a kántor pedig 5—6-ot. A lelkipásztor a vasárnapi istenitiszteletnek rendje szerint végezte a temetést. A tanitás után elolvasta a beadott irásból a megholt életének leirását, rokonainak nevét, betegségét, halálát, azután áldást mondott, a megholtnak nyugodalmat kivánt s az eklézsia kebeléből elbocsátotta békességgel.

A halottat a temetőbe a prédikátor nem volt köteles kikisérni, ha azonban jó ismerősse volt a halott, vagy valamely nevezetes ember, tetszése szerint kikisérte.

Mig a halottat a temetőbe vitték a kántor és a gyerekek énekeltek s mikor elhelyezték a sirban szintén énekeltek.

A prédikáció, ha az idő alkalmas volt a ház udvarán tartatott, ha azonban eső, sár, vagy fer-

geteg volt a templomban prédikálták a halottat s a koporsó a templom közepén helyeztetett el, ahol a gyászoló felek körül állották.

A fejfára felmetszették a megholt nevét, halálának esztendejét ilyen formán: „Itt nyugszik Istenben boldogult N. N. 1810“. A tehetősebbek vastag fából készitett fejfájára epitáfiumot szegeztek, de ez ritkán maradt épségben. A pajkos gyerekek, de igen gyakran az irigyek is, leszaggatták azt. Ezért meg is szünt ez a szokás és csak a vastag fejfára vésték, amit akartak.

A temetés után a halotti torra gyűltek össze a rokonok és jó ismerősök. Ezidőben ez a szokás kezdett a divatból kimenni, miután a halotti torokon sokan megrészegedvén botrányt okoztak

A temetéseken az atyafiak és a közeli rokonok megjelentek, de ezt sokan csak szokásból cselekedték. Ha tehetősebb ember halt meg, akkor bámúlni, újságot látni sokan összecsődűltek, milyen a koporsó, hogyan viselik magukat a gyászolók? Ha szegény ember halt meg, bizony alig volt valaki, aki utolsó útjára elkisérje.

A könyvek megszerzését, olvasását még ezidétt is úgy nézik az emberek, mint „könnyen elhagyható dolgot.“ Sok háznál egyéb könyvet sem lehet látni, mint zsoltárt, kalendáriumot és valami olcsó imakönyvet. Ahol nőtlen ifjak és lánykák vannak, ott vesznek: Kádár históriáját, Argirus királyfi históriáját, Hét szép világi éneket, Csiziót, Álmoskönyvet, Szerencse kereket, Ludas Matyit, A szép juhásznét s más efféléket, amelylyekkel téli estén mulattatják magukat.

Sok református háznál található a biblia, keresztyén tanitások és más kegyes könyvek is és számosan vannak, akik tudományos könyveket is tartanak, néhányan pedig mint Balog István takácsmester, nemes Mikec Mihály, Kovács Pál csizmadiamester ujságot is járatnak.

Azok a babonás vélekedések, amelyeket a régiek tartottak a boszorkányokról, kisértetekről,

hazajáró lelkekről táltosokról, garabonciás diákokról, pénzfelvetődésről, spiritizmusokról, lidércekről, amelyekről sok csudálatos dolgot tudtak mesélni, ezekben az időkben már nagyrészt elenyésztek s az álommagyarázások, kártyavetések, jóslások mind szűkebb körre szorúltak.

Egymás iránt barátságosak valának az ezen időbeliek. Ha egymás közt mulattak, kerülték a cerimóniákat, nyilt szivvel beszéltek, egymás kedvét keresték. Csak kevesen találkoztak, akik rátartósak valának, akik minden szavukat jól megrágták, minden lépésünkre vigyáztak, nehogy valaki megszólja őket. Még kevesebben voltak azok, kik durva, nyers modorukkal, mocskos beszédeikkel, megbotránkoztató magaviseletükkel, részegességükkel, veszekedésükkel megrontották volna a békés mulatozást.

A pénz megbővülése mind az öltözetre, mind a házi eszközökre nézve a „csinosodást“, a tisztességes külső viseletet és a durvaságok elhagyását hozta meg. De ugyanez ingerlője volt mind a két nemen lévőknek s kivált mióta magyar lovas katonákat kezdtek a városba elszállásolni, nagyon megszaporodtak az asszonyok és leányok között a „tisztátalan életűek.“

A „csinosodás“ természetesen sok költséggel járt, mint ahogyan Kiss Bálint mondja: „sokat markolt ki a jövedelemből“ s meg is jegyzi, hogy ha ez a csinosodásra való vágyódás tovább is növekedik, akkor a város lakossága a meglévő jövedelmi forrásokon kivül újakat lesz kénytelen teremteni, mert a szeretet és irgalmasság cselekedeteinek gyakorlására már mind kevesebb jut.

Ha koldús, nyomorúlt szegény kereste föl házukban az embereket, nem eresztették el ugyan alamizsna nélkül soha, de hogy amiként hajdan, kérés nélkül önként adtak volna alamizsnát, már egészen kiment a divatból.

Ezt az utóbbit fájlalja legjobban a lelkipásztor,

aki mégis azzal zárja be a népviseletről s az erkölcsi és közállapotról irt ezen följegyzéseit, hogy az ebben az időben éltek emlékezetét „a jóról megdicsérve“ bocsájtja át a jövendő nemzedékének.

XXV.

A francia háborúk utolsó évei. — Fokozódó terhek. — A beszállásolások. — Ujoncozások. — Lohadó áldozatkészség. — A háborúk vége. — A devalváció és hatása. — Rossz közbiztonsági állapotok. — A megvádolt zsidóság és védekezése. — Városi közügyek. — Tóth István főbiró. — Viharos tisztújitás. — Megvádolt előljárók. — Egyenetlenség. — Boros Sámuel első szereplése. — Állandó zavarok. — Az uradalom ellen. — Urbéri ügyek. — Gazdasági viszonyok. — Szűk termés és inség. — Földrengés. — Árviz. — Marhavész. — Piaci árak és a helypénz.

A béke jegyében virradt föl a XIX. század második évtizede. A pozsonyi békekötés és Napóleonnak, Ferenc császár és király leányával, Mária Lujzával kötött házassága a szakadatlanúl folyó francia háborúkat megállitotta. Ezt a házasságkötést általán a tartós béke zálogának tekintették.

A viszonyok azonban hamarosan megváltoztak. Napoleon halálos csapást akart mérni Angliára a szárazföldi zárlat elrendelésével, amely szerint az angol hajókat a kontinens egyetlen kikötőjébe sem volt szabad beereszteni. Ez a rendlet, melyet Oroszország nem respektált, idézte elő 1812-ben Napoleon oroszországi hadjáratát s lett közvetlen okozója azoknak a véres küzdelmeknek, amelyek a lipcsei, illetve a waterlói sikon vivott

csaták után, 1815-ben Napoleon teljes bukására vezettek.

Amig ezek a nagy kihatású és történelmi jelentőségű események lefolytak, addig Szentes népét fokozódó katonai terhek, a beszállásolások és ismételt újoncozások érdeklik nagyon közelről. Különösen a beszállásolások, amelyek szinte elviselhetetlen terheik folytán nagyban hozzájárúltak a szentesi nép áldozatkészségének lelohadásához.

Hogy a beszállásolások terheit elviselhetőbbé tegye a város, minden lehetőt elkövetett, de az igyekezet legtöbbször hiábavaló volt. Maga a vármegye is csak a legritkább esetben állott a községek oldalán. Egyetlen esetet tudunk, amikor a vármegye kereken megtagadta a katonaság állandó beszállásolását. Ez is 1810 év végén, akkor történt, amidőn a herceg Lichtenstein nevét viselő könnyű lovasság annyira kiélte a lakosságot, hogy a lovak szénával és abrakkal való ellátása lehetetlenné vált az egész vármegyében.

A vármegyének ez a határozott föllépése neki bátoritotta a szentesieket s az elűljáróság a következő esztendőben kisérletet tett, hogy a katonaságnak kenyérrel való ellátása alól mentsitse a várost. Kérvényt intézett a vármegyéhez, előadván a lakosok nehéz helyzetét, azt kérte, hogy jövőben csak lisztnek való gabonát szolgáltathasson ki a katonának, nem pedig kenyeret. A vármegye a város kérelmét elutasitotta, keményen ráolvasván az elűljáróságra, hogy „ne izetlenkedjék", Szentes is tartsa kötelességének, a vármegye többi községeihez hasonlóan, a reá utalt katonaságot abban az ellátásban részesiteni, amelyet a törvényerejű szokások megkövetelnek.

A terhek mellett a katonaság ellen hangolta a a szentesieket egy véres esemény is. Valami Veber nevű főhadnagy vezetése alatt nyolc-tiz, a Ferenc császár nevét viselő lovasezredbeli, katona vonúlt keresztűl a városon. A katonák bementek a város korcsmájába s az ott békésen iddogáló polgárokba belekötöttek. A kötekedésből verekedés lett és több

polgár súlyosan megsebesült, akik közül egy, Hajdú István, a szenvedett sérülésekben harmad napra meg is halt. Ezzel azonban nem érték be a katonák, hanem rátörtek Török János gazda házára s a gazdát megfélemlitvén, tőle azon a cimen, hogy fia az egyik katona óráját verekedés közben elvette, hatvan forintot zsaroltak ki. A példanélküli eset az egész város lakosságának felzúdúlását vonta maga után s a vármegye a főszolgabiró jelentése alapján azonnal fölterjesztést intézett a helytartótanácshoz a garázdálkodó és gyilkos katonák szigorú megbüntetését kérelmezve.[1])

Vizsgálat következett, majd ismételt fölterjesztés és leirat. Végre is hét hónapi börtön büntetéssel sújtották a véres és erőszakos cselekedetben részes katonákat.[2]) Ezt a büntetést a vármegye nem tekintette elegendőnek. Ujból feliratot intézett a helytartótanácshoz[3]), de ez a fölirat már felelet nélkül maradt. Akkor már 1812-től irtak s a helytartótanácsnak sokkal fontosabb dolga volt, semhogy ilyen apróságokkal untassa a hadvezetőséget.

Napoleon oroszországi hadjárata ekkor kezdődött s Ferenc ebben a hadjáratban 30,000 főnyi haddal segitette vejét. Ezt az alkalmat arra használta föl a hadvezetőség, hogy az 1811 évi országgyűlésen megajánlott újonc és hadi segélyen felül is újoncokat és rendkivüli segélyt követeljen a vármegyéken. A vármegyék, köztük Csongrád is, tiltakoztak a meg nem ajánlott katonai terhek ellen, de a rendeletet végrehajtották. Szentesen nehezen ment az újoncok kiállitása. Háromszor is soroztak, mig végre kitelt a megkövetelt 42 katona, de nyomban a sorozás után 12 katona hazabocsátását kérelmezte a város a legkülönbözőbb okokon.

Pedig ez az 1812 évi sorozás és fölemelt hadiadóbeli teher csak szelid bevezető volt az elkövetkezendőkre. Napoleon orosz hadjárata szerencsétlenül végződött. A bécsi politika nyomban fordult

1) Csongrád vm. kisgyűlési jkve 198-1810.
2) 15675-1811 sz. helytart. tan. int.
3) Csongrád vm. 987—1811 sz. közgyül. hat.

egyet s Ferenc császár és király szövetkezett Napoleon ellenségeivel: az időt elérkezettnek látták a francia hatalom teljes megtörésére. A hadjárat augusztusban kezdődött, de a készülődéseket még a tél folyamán megkezdték. Országgyűlés nélkül, egyszerűen királyi rendelettel soroztak s jelentékenyen fölemelt adót róttak ki, majd július 13-án a népszerű József, királyi herceg, nádor fordult a vármegyékhez, hogy e végtelen fontos időkben, amelyek a monarchia sorsa fölött fognak határozni, tehetségükhöz képest minél bővebben küldjenek hadisegélyt s különösen könnyű lovascsapatokat állitsanak.[4]) A nádor felhivására Csongrád vármegye is szervezte a könnyű lovascsapatot, az egyes községek lakóit külön önkéntes adakozásra is hivta föl. Szentesen azonban ezen felhivásnak nagyon gyér eredménye lett, az áldozatkészség egészen lelohadt, mindössze 65 frt-ot és néhány krajcárt tett ki az önkéntes adomány.

A megindult hadjárat, amely a Napoleon ellen szövetkezett fejedelmek fegyvereinek diadalával folyt, szinte telhetetlenné tette a hadvezetőséget. 1813 november 16-án, csaknem egy hónappal a lipcsei csata után, újabb 60,000 ujoncot követeltek királyi rendelettel az országtól, amelyet 1814 február végéig kellett kiállitani. Ebből 90 újonc esett Szentesre. Ez az újoncozás még sokkal nehezebben ment mint az előző s a város még 1818-ban is adós volt néhány ujonccal.

Azt lehetne hinni, hogy amidőn Waterlónál végleges diadalt arattak a szövettkezett fejedelmek Napoleon felett, a bécsi kormány abban hagyja a háborús idők folyamán követett politikáját és igy a lakosság anyagi terhei apadni fognak. Ám az ellenkező következett. A harcoknak, háborúknak vége lőn, de nem a törvénytelen adókivetéseknek és újoncozásoknak. Annyira nem lett vége, hogy Szentes város lakossága kénytelen volt az 1813

4) A vármegyei lt.-ban. Közli Zsilinszky: Csongrádvárm. tört. II. kötet.

évről elmaradt katonákat is pótlólag kiállitani az 1817-ik és 1818-ik esztendőben.

Amint láttuk Szentes népe 1813-ban, óriási ellentétben az 1809-ben tanúsitott áldozatkészségével, elenyészően csekély önkéntes adománnyal járúlt a vármegye által felállitani szándékozott könnyű lovasság fölszerelési költségeihez. Ennek a nagy visszaesésnek két jelentős oka volt: a rossz gazdasági viszonyok és a devalváció.

Hogy mi volt a develváció és mi idézte elő a mai nemzedék jóformán nem is tudja már s igy szükséges, hogy egy kissé részletesebben tárgyaljuk.

A háborúskodás rengeteg pénzt emésztett föl. A kormány érc alap nélkül tömérdek papirpénzt bocsájtott ki úgy, hogy amidőn a pozsonyi békét megkötötték, a fedezet nélkül kibocsájtott papirpénz összege 1060 millió forintra rugott, amely azonban névszerinti értékének most már körülbelől egy tized részére sűlyedt alá. Vagyis száz ezüst forintért 1000 bankó forintot is megadtak. Ezen a bajon a váltócédula (Einlösungs schein) néven kibocsájtott papirpénz forgalomba hozatalával akartak segiteni. A váltócédulák névértéke a régi papirpénz értékének háromszorosa lett volna.

De ez az intézkedés elégtelennek látszott. A hitel teljesen megingott, a kereskedelemben és a magán viszonyban a zavar tetőpontra hágott. Midőn azonban Napoleon nőül vette Mária Lujzát s a kormány megszabadúlt a háborús veszedelmektől, a hiábavaló kisérletezésekkel fölhagyott, egyszerűen a legerőszakosabb módhoz nyúlt, kimondván, hogy az addig forgalomban volt papirpénz névértékének egy ötödére szál le s e szerint, ami eddig 100 forint volt az a jövőben lesz 20 forint.

Az idevonatkozó királyi pátens 1811 évi február hó 20 napján kelt s minden törvényhatóságnak megküldetett, de március 15-ig titokban kellett tartani s külön nádori rendelet volt arra, hogy vigyázzanak a vármegyék, nehogy a nép elégedetlenséget tanúsitson a királyi rendelettel szemben.

Az emlékezetes királyi pátens kezdete igy szól:

„Többi királyi tisztünk gondjai között már régóta különös figyelmünk és gondosságunk tárgyai a bankócédulák és amiket ezeknek tekintetében a magyar országgyűléseken a karok és rendek alázatosan elébünk terjesztettek, elménkben forogván, azoknak szaporitásáról lemondottunk". E bevezetés sejteti már az egész pátens hangját, amely mindenkor hangsúlyozza a király atyai jóakaratát és a nagyobb károsodásnak kivánja elejét venni azzal az intézkedéssel, hogy 1811 évi március hó 15-ik napjától kezdve az 1 forintos bankócédula 12 krajcár, a 2 forintos bankócédula 24 krajcár, az 5 forintos bankócédula 1 forint értékre szállittatik le, a 30 krajcáros rézpénz 6 kr., a 15 kr-os 3 kr., a három kr-os $^3/_5$ kr., az 1 kr-os $^1/_5$ krajcár lesz. Mindezek előre bocsátása után valósággal humoros a királyi pátens befejező paszusa, amely a rendelet kihirdetéséről szól és a többek közt ezt a kifejezést használja: „Kedves alattvalóink boldogulásuknak és nyugalmuknak fentartására . . ."

De még milyen boldogúlásra és nyugalom fentartásra vezetett a királyi pátens! Az elkeseredés általános lett országszerte s hogy súlyosabb természetű lázongások nem következtek be egyedül annak az erélynek köszönhető, amelyet az elégedetlenek elhallgattatására a felsőbbség forditott. Szentesen is, miként az országban mindenütt, a város maga és a lakosság egyaránt súlyosan megkárosodott. Csak egyebet ne vegyünk, hogy az adót a névérték ötszörösében kellett lefizetni, de viszont semminek az ára sem fejlődött vissza. Sokan voltak, akik gyengébb anyagi viszonyok közt lévén, teljesen tönkre mentek s a régi jó anyagi viszonyok egy évtized alatt is alig állottak helyre, más oldalról pedig az amúgy is gyönge lábon álló közbiztonsági viszonyok még jobban elfajúltak.

Az előző évtized történetében már rámutattunk arra, hogy a közbiztonsági állapotok mennyire megromlottak és ismertettük a vármegye intézkedéseit is. De ezek az intézkedések épen semmit sem használtak. Rövid fél esztendő alatt 16307 forint értékű jószágot loptak el a szentesi határból. A város a

vármegyéhez fordult orvoslásért, a vármegye pedig a szentesiek kérvényét akként intézte el, hogy hivatkozott a régebbi határozataira, amelynek pontos végrehajtását követelte, kijelentvén, hogy amennyiben az sem vezetne eredményre, akkor majd újabb rendszabásokat fog életbeléptetni.[5])

A nehéz közviszonyok között természetesen mindenkit gyanúba fogtak, akit csak lehetett. Ezidétt kezdtek Szentesen megtelepedni a zsidók, akiknek beköltözését nem jó szemmel nézte a lakosság s ha valamely kisebb, vagy nagyobb bűncselekmény történt az a balvélemény keletkezett, hogy annak elkövetésében a zsidóság érdekelve van. Sok jogtalan és méltatlan herce-hurca következett ebből, mig végre 1818-ban, amidőn az elüljáróság minden felsőbb útasitás nélkül a zsidókra mélyen sértő hirdetményt tett közé, a szentesi zsidóság nevében Götzl Izsák önérzetes hangú beadványban követelt elégtételt a megvádolt zsidóság részére.

A kibocsátott hirdetmény szövege nem maradt fön s igy csak a zsidóság védekezéséből következtethetünk a vádra, amely általánosságban oda irányúlt, hogy minden zsidó tolvaj s a lakosság egy része a zsidóság orgazdáivá lett, minélfogva azok szabadon garázdálkodnak. A beadványban azt mondja Götzl Izsák „a szentesi zsidóság egész közönsége“ nevében, hogy ezen meggyalázásért nehogy felsőbb helyre kelljen folyamodniok, egész tisztelettel instálják a b. tanácsot „hogy ezen érdeklett hirdetését visszahúzni sziveskedjék s mind a két templom előtt közhirré tenni méltóztatnék azt, hogy a lakosok a zsidók orgazdáivá lenni nem tapasztaltattak s a közelebbi hirdetés tévedésből esett, miért is visszahúzatik.“ „Mert – úgymond a kérvény — ha akadna is a szentesi zsidók között tolvaj, mindazonáltal mindnyájan olyanok nem lévén, becsületünkben mindannyian sérelmet nem szenvedhetünk.“[6])

5) Csongrád vm. 25-1810 sz. kgy. hat.

6) Városi lt. régi iratok csomója 1149 szám.

A városi előljáróságot kinosan érintette az elnyomott és csak éppen csak megtűrt zsidóság ezen felszólalása, de felülkerekedett az ellenszenv érzetén a belátás és méltányosság, a hirdetést kikorrigálták, elhagyván az általánosságot, „némely“ zsidókról téve említést és kijelentve, hogy a hirdetés nem vonatkozik minden zsidóra, csak azokra, akik közönséges bűncselekmények elkövetésében tettesek.

Ez is valami volt, amibe a zsidóság megnyugodhatott. Azonban a régi kellemetlenkedések csak nem szűntek volt meg, mindaddig, amig a közbiztonsági viszonyokban, ha nem is tökéletes, de némi javulás nem állott be és a közönséges bűncselekmények száma lényegesen nem apadt.

A város közügyeinek az intézése körül már hiába keressük ez évtizedben azt a régi jó békességet, amelyet alig zavart meg néha valami. Egymással szemben álló pártokat találunk, amelyek haszonleséssel és önérdekkel vádolják egymást. Az emberek lelkében lényeges változás megy keresztül, népvezérek akadnak, akik ellentétet szitnak, kicsiny apró hibákat túlontúl nagynak tüntetnek fel kint a nép között. Az rágódik a vádakon, gyanakszik. Az egyetértésnek vége van.

Valóság az, hogy az ügyek elintézése nem folyik egészen rendben. A jegyzőkönyveket nem vezetik rendesen, a számadók nem adják be kellő időben a számadásokat, nehány elűljáró megvagyonosodik s ez szemet szúr. Tudni vélik, hogy a város kárán szerzi a nagy vagyont. Már az elmúlt évtizedbeli tisztújitásokról szólván fölemlitettük, hogy egyes elűljárókat szeretett volna a nép hivatalából kitenni, de akkor még nem fajúltak el a viszonyok, hogy a személyeskedés terén bárki is nagyobb eredményt tudott volna elérni. Akinek, ha kifogása volt valaki ellen, elmondotta s ezzel befejezést nyert a dolog. Néhány napig beszéltek még róla, de azután elcsendesedtek a zúgolódók. Sértetlenül fenállott a régi szokás, hogy akit egy-

szer a tanácsba beválasztottak, tisztét az holtig viselte.

Város birái voltak az évtized első felében, amikor még olyan-amilyen békesség volt a város falai közt: Verner József (1811), Balogh István (1812), Keresztes János (1813), Mikecz Mihály (1814) és Tóth István (1815). A nótáriusi tisztet viselték ezidőben Hollik József és nemes Kolozsvári István, hites ügyvéd.

A város lakosságának meghasonlása 1815-ben, Tóth István birósága alatt, kezdődik s a közállapotok teljes fölfordúlásához vezet.

Tóth István maga, azoknak az időknek mindenesetre egyik legérdekesebb egyénisége. A kisebb vagyonú gazdák közé tartozik, de nagyra látó, magáról sokat tartó ember, aki e mellett olyannyira népszerű, hogy bár a katonaállitás körül visszaélést követ el[7]) s mint főbiró visel rabságot a vármegye börtönében Szegváron, hivei megtántorithatatlanúl ragaszkodnak hozzá. Az igazságosság emberének tartja az egyszerű nép. A vagyonosabb gazdák nem szeretik s az esküdtekkel is baja van. Barátai és hivei leginkább azoknak a sorából kerűlnek ki, akik a népszerűségét kihasználván emelkedni kivánnak. Tóth István legjobban épen abban hibázik, hogy amidőn elkapja a népszerűség, eszközül adja magát a törtetőknek s majd ezektől neki bátoritva, de hevitve egyéni bosszúvágyától is, embereket akar kiszoritani hivatalaikból, hogy helyökbe a saját kreaturáit tehesse s szabadon diktálhasson, minden akaratát érvényesithesse. Elvitathatatlan érdeme, hogy a város meglehetősen elrontott pénzügyi helyzetét főbirósága alatt a régi hátralékok behajtása által rendezi. Ezt elösmerik róla még azok is, akik nem tartoznak hivei közé. Bizonyos nimbuszt kölcsönöz neki ez a körülmény és még fokozza népszerűségét.

---

7) Tóth István egyik béresét 1815-ben katonának állitotta, pedig nem lett volna szabad, mert egyetlen fiú volt. Balogh István esküdt járt közben az alispánnál, hogy a jogtalanúl katonának adott fiú kiszabadulhasson. (L. Csongrád vm. 488—1816 sz. kgy. irataiban.)

Ez lesz azután veszte. Maga, de különösen egyes hivei, akikben sokkal kevesebb az önzetlenség, semmint az önérdek és a becsvágy, a népszenvedélyt költik fel s a fékevesztett áradatot azután szinte lehetetlen megállitani. Az egymásra tolúló események nem oda fejlődnek végül, mint azt Tóth István és hivei hiszik. Az egyenetlenkedés erős nyomokat hagy a város közéletében, bukni kell néhány embernek. Tóth István ebben célját tudja érni, de akik elbuknak, magukkal rántják őt is és alig néhány évi közszereplés után eltűnik Tóth István a közélet teréről s elfeledve, önkeze által, hal meg.

Nézzük azonban az események fejlődését s lássuk az 1815—16 évi „zendülés“[8]) előzményeit és lefolyását.

Mint érintettük ezekben az időkben a gyanúsitás kezdett lábra kapni. Az egyszerűbb, kisebb vagyonú emberek abban a hiedelemben vannak, hogy a városi tanács tagjává lenni egyenlő értékű a meggazdagodás alapjának megvetésével. A gazdagság mindig vágya volt az embereknek s könnyű elképzelni, hogy sokan akadtak, akik ebből a nem egészen tiszteletre méltó okból vágyódtak arra, hogy bejussanak az esküdtek sorába. Ugyde az esküdti állás örökös volt. Legalább az a gyakorlat fejlődött ki, hogy az esküdtek haláluklig, vagy visszalépésük idejéig viselték tisztüket, aminek az a nagy előnye volt, hogy a város ügyeinek intézése tapasztalt emberek kezébe volt letéve.

A törtetőknek tehát nehéz volt a megállapodott hagyományok mellett céljukat elérni. Olvasgatták tehát az urbárium 9-ik cikkelyét, amely szerint a bíróválasztás az uradalmi kandidálástól van függővé téve, mig az esküdtek és a nótáriusok választása uradalmi befolyástól teljesen ment, szabad joga a jobbágyságnak.

Mi sem természetesebb tehát, minthogy ebbe kapaszkodtak bele. Ha a jobbágyságé a választási

8) Ezen a néven nevezik az összes hivatalos iratok a bíróválasztással kapcsolatos eseményeket.

jog s az nincsen kimondva, hogy a választás örökös, akkor önként következik, hogy azt az esküdtet, akit akarnak, a tisztújitás — illetve birótétel — alkalmával egyszerűen kitehetik s helyette mást ültethetnek be a tanácsba.

Kipécézve pedig többen voltak az esküdtek sorából. Maga Tóth István főbiró nem csinált belőle titkot, hogy vannak esküdtek, akikkel nem szeret együtt szolgálni, viszont a nép sorában akadtak olyanok, akik, egy vagy más sérelem folytán, szintén szerettek volna néhány esküdtet kimozditani s végül voltak, akik részben az elképzelt nagy anyagi előnyökért, részben becsvágyuk kielégitése érdekében törtek egyes esküdtek ellen, hogy állásukba bejuthassanak.

Hetekkel-hónapokkal a birótétel ideje előtt, mi egyébről sem folytak a titkos beszélgetések, gyűlésezések, mint arról, hogy Tóthot okvetlenül meg kell tartani a birói tisztben s egyik, avagy másik esküdtet ki kell dobni a hivatalából. Maga Tóth István tudója és részese volt ezeknek a mozgolódásoknak s elejtett szavaival sejtette, hogy kik azok, akiket nem szeret maga mellett látni s viszont kik azok, akiket be szeretne vinni a tanácsba.

Közelgett a birótétel ideje, megindult a szervezkedés. Ebből a munkából Tóth István kivonta magát. Elvégezték helyette és az ő nevében: Szépe János, Török Miklós, Szépe Pál, Földvári (Üstökös) Nagy István, Kanász Nagy Mihály. Különösen Szépe János tevékenykedett nagy buzgalommal s még a nemesek hadnagyát, Fejér Józsefet is fölkereste, hogy szentesi nemes urak, amennyiben jobbágytelket birnak, vegyenek részt a választásban s tekintélyükkel segitsék elő ügyüknek diadalát. Erre azonban a szentesi nemesek, akik különben sem szinpatiáltak Tóth Istvánnal, nem voltak kaphatók.

Maga Tóth István, amidőn már biztos tudomása volt arról, hogy a nép nagyban készülődik a birótétel alkalmából a mellette való tüntetésre, arra a különös lépésre határozta magát, hogy kér-

vényt intézett az uradalmi tiszttartóhoz, amelyben a kandidálás alól való fölmentését kéri, mert — úgymond — beteges ember is és gazdaságában sem forgalódhatik kellő eredménnyel a hivatal miatt. Ennek a különös lépésnek az volt az oka, hogy a nép állásfoglalásának hatása alatt felszólítsák őt a bíróság elvállalására, amire ezután csak azzal a föltétellel lesz hajlandó, ha négy esküdtet kimozditanak állásából.

A birótétel napját november 5-re tűzte ki Halász József tiszttartó, mely napon is az uradalmi tisztek és Kókay Ferenc alszolgabiró s Kamocsay Sándor vármegyei esküdt társaságában megjelent a városházán, ahol ez alkalommal a szokottnál jóval nagyobb számban gyűlt össze a nép s fölöttéb hangos volt. A tiszttartó, mielőtt a kandidáláshoz fogott volna, behivta a tanácsházba Szépe Jánost, aki a leghangosabb volt a nép vezérei között. Az úrbárium 9-edik cikkelyének elolvasása után megmagyarázta Szépének, hogy a bíróválasztás ugyan a nép joga, de a kandidálás egyedül az uradalmat illeti s miután Tóth István egyéni körülményeire hivatkozva a kandidálásból magát kihagyni kérte, más esküdteket fog kandidálni.

E beszélgetés után a tiszttartó kiment a folyosóra és kijelentette, hogy a bíróságra Tóth István visszalépése folytán Mikecz Mihály, Sebesi András és Soós Péter esküdteket kandidálja s fölhivta a népet, hogy válassza meg a birót. A nép azonban a kijelöltek közül nem volt hajlandó választani, hanem viharosan követelte, hogy Tóth István maradjon birónak. A tiszttartó visszavonult és tanácskozott a vele lévő tisztekkel, azután Tóth Istvánhoz fordult: „Áldozza már föl kegyelmed magát, látja, hogy a nép egyedül csak kegyelmedet kivánja birónak.“ Tóth István húzódozott, de azután azzal a kijelentéssel „ha úgy parancsolják az urak“ ideiglenesen elvállalta a bíróságot, majd bele nyúlt zsebébe és egy papirlapot vett elő, amelyen négy esküdt: Piti István, Sipos Péter, Mikecz Mihály és Balogh István neve volt följegyezve. A papir-

lapot átadta egy jegyzékkel együtt a tiszttartónak s kijelentette, hogy a feljegyzett négy esküdttel nem akar együtt szolgálni. A tiszttartó, akit boszszantott a dolog, zsebébe tette az iratokat, mondván, hogy az nem tartozik a dologhoz, megválasztatta az esküdtbirót Kovács István személyében és eltávozott.

A tisztség távozása után viharos jelenetek játszódtak le. Szépe János a nép nevében fölhivta Tóth Istvánt, hogy nevezze meg azokat az esküdteket, akikkel szolgálni nem kiván. Tóth a fölhivásnak eleget tett s nyomban meg is nevezte, hogy elmozditandó esküdtek helyébe: Nagy József, Dunaháti Mészáros Mihály és Kátai Pál János polgárokat kivánja tenni. Most már azonban a nép is megszólalt és Pataki Jakab, Keresztes János, Soós Péter, Sebesi András esküdtek elmozditását követelte. Tóth István ekkor azzal a kijelentéssel, hogy a többi már az ő dolga lészen, eloszlatta a népet.[9])

A tiszttartó előbb csak egyszerű jelentést tett a dolgokról Vásárhelyre, amidőn azonban látta, hogy a nép hangulata kezd elmérgesedni, kimeritő jelentést tett s fölkérte az uradalmi inspektort, hogy a legközelebbi vasárnapra a jórend és a békesség helyreállitása érdekéből küldje ki Herczegh Ferenc uradalmi fiskálist Szentesre.

Herczegh Ferenc november 12-én jött át Szentesre és a népet egybehivta a birótételre. A hangúlat azonban most már még szenvedélyesebb volt. Midőn a fiskális megjelent a városházán s az oda sereglett népet a tanácsházba be akarta szólitani, haragosan tört ki a nép, hogy senki be ne menjen. Erre Hercegh kiment a folyosóra s ott előbb hatásos szónoklatot intézett a néphez, majd felolvasta az urbárium 9-ik cikkelyének a birótételre vonatkozó részét s az uradalom nevében Sebők Jánost,

9) L. Csongrád vármegyének a helytart. tanácshoz küldött jelentését 488-1816 szám.

Mikecz Mihályt és Kovács Istvánt kandidálta a bíróságra.

A népszenvedély erre viharosan tört ki. Szépe János odaállott az uradalmi fiskális elé és hangosan követelte, hogy Tóth István maradjon bírónak. Herczegh megkisérlette, hogy beszéddel hasson a népre. Midőn látta, hogy a szép szó nem használ, a földesúr nevében keményen megfeddte a népet, de ezzel csak olajat öntött a tűzre, a rendet helyreállitania nem sikerült. Most azután fölhivta azokat, akik az úrbáriális rendeletnek ellenszegűlnek, egyénenkint jelentkezzenek. Erre azonban nem hallgatott senki, hanem tovább követelték, hogy Tóth István legyen a biró és Balogh István esküdt takarodjék ki a városházáról.

Herczegh látván, hogy semmire sem megy, magának Tóth Istvánnak kijelentette, hogy az uraság nem ismeri őt el birónak, majd ugyanezt a nép előtt is kijelentvén, szétoszlásra hivta föl az egybegyűlt közönséget és eltávozott a városházáról. Alig ért azonban az uradalmi tisztséggel és a szolgabiróval Halász József tiszttartó házához, utánna ment Kolozsvári István nótárius és Tóth István biró azzal a hiradással, hogy a nép a városházáról addig nem akar távozni, mig a múltkori birótételt meg nem erősitik és Balogh István esküdt szemei láttára nem távozik a városházáról.[10])

Hogy minden további herce-hurca véget érjen, Hercegh fölkérte Kókay szolgabirót és Kamocsay megyei esküdtet, hogy menjenek vissza a városházára, oszlassák el a népet s adják tudtára, hogy ha valami panaszuk van, egy héten belűl irásba foglalva nyújtsák be az úriszékhez és végűl arra is fölkérte a szolgabirót, hogy Balogh István esküdtet az esetleges bántalmazástól mentse meg. A szolgabiró eleget tett a kérésnek. Eloszlatta a népet és a tetlegességtől megmentette Balogh Istvánt, de igy is vesszőfutás volt ennek a szegény embernek a hazatérése, mert egész úton a legtrágárabb go-

10) Mint az előző. Herczegh fiskális vallomása.

rombaságokkal illették. Pedig összes bűne egyéb sem volt, mint hogy a legutóbbi sorozásnál a katonaállitás körűl való visszaéléséért ő jelentette föl Tóth Istvánt, akit az alispán e följelentés folytán nyolc napra lecsukatott.

A meghiúsúlt választás után a nép nem az úriszékhez, hanem egyenesen a helytartótanácshoz fordúlt, mert a nyomban megindúlt vizsgálat során Tóth Istvánt, Szépe Jánost, Szépe Pált, Török Miklóst az alispán Szegváron lecsukatta. Az uradalom addig is, mig a herce-hurca jogerős befejezést nem nyer, Verner Józsefet, aki a legtekintélyesebb ember volt az esküdtek között, rendelte ki a birói tiszt ideiglenes ellátására. A helytartótanács elrendelte a vizsgálatot[11]), amely longum et latum folyt, legfőképen azonban abban hibázott, hogy a felfordúlás tényleges előidézőit nem kereste.

Megszólalt a vizsgálat során a városi tanács is. Tóth István letartóztatása után ugyanis annak szabadon bocsátása és birói hivatalába való visszahelyezése iránt kérvényt intézett az alispánhoz. Tóthot és társait tényleg szabadlábra is helyezte az alispán kezesség mellett, amivel azután új tápot adott az elégületlenség szitásához. A vizsgálat nem tetszett a népnek. Ismételten és ismételten felirtak az alispánhoz és a helytartótanácshoz, a népvezérek utazgattak. Ismételten megfordúltak József nádornál is és kieszközölték, hogy a helytartótanács olyan értelmű rendeletet bocsátott ki, amelyben meghagyja a vármegyének, hogy Szentes városának húsz esztendőről elmaradt számadásait a számadóktól követelje be, a hanyag és bűnös elűljárókat büntesse meg, viszont ezen panaszkodásokért senkit se üldözzön[12]).

Ekkor azonban váratlan fordúlat állott be. Szépe János, Török Miklós és a többi népvezérek, mintegy száz főnyi néptömegnek az élén, rákényszeritették az ideiglenes birót, Verner Józsefet, hogy egy, az alispánhoz intézett panaszos levelökre

11) 4031-1816 sz. helyt. tan. rendelet. 12) 5656-1816 sz. helyt. tan. rendelet.

üsse rá a város pecsétjét[13]). Ezt az erőszakosságot, újabb vizsgálat követte és egy Balogh István nevű takácsmester pedig, cimboráskodván a népvezérekkel, ezeknek manipulációt fölfedezte, a titkos gyűlekezésekről lerántotta a leplet. Tóth Istvánt újból letartóztatták s a két Szépét, Török Miklóst és Nagy Józsefet is le akarták tartóztatni, de ezek fölmentek Budára, és a helytartótanácshoz újabb instanciát adtak be, ahonnét most már az a rendelet jött a vármegyére, hogy ezt a régóta vajudó ügyet fejezze be, a bűnösöket pedig büntesse meg[14]).

Hetek múltak el újfent erős izgalomban. A megindúlt vizsgálat tisztázta a dolgokat. A sok instancia szerkesztője Csányi Márton, a szentesi református iskolák preceptora volt, aki az 1815-ik év őszén jött Szentesre, a helyi viszonyokkal teljesen ismeretlen lévén, könnyen volt félrevezethető. Rábizonyúit Tóth István, Szépe János, Szépe Pál, Török Miklós és Nagy Józsefre, hogy a zendűlés és a további kellemetlenségek szitói ők valának. Mindezekért a vármegyei törvényszék 1816 március 13-án egy-egy hónapi börtönre ítélte őket. Ezt a büntetést az előzetesen szenvedett fogsággal kitöltöttnek vette a törvényszék s mind az ötöt szabadlábra helyezte.

Három nappal azelőtt, hogy a vármegye ítéletet mondott a főkolomposok felett, megtörtént végre a tisztújitás is Szentesen. A sok instanciának annyi eredménye mégis lett, hogy esküdtekre és a nótáriusokra a szabad választás és elmozditás joga megállapittatott, a biró választásra az uradalmi kandidálási jog fenmaradván az urbárium értelmében. A választás nagy izgalmak között folyt le. A népvezér, a többiek távollétében, Csák Ferenc volt, aki azt a jelszót adta ki, hogy a városházát ki kell seperni, kimenjenek a régi esküdtek, nóriusok . . .[15]).

Megválasztották főbirónak Borbás Mihályt,

13) Verner József vallomása a vizsgálati jkvben. 1816 febr. 10-ről.

14) 13860-1816 sz. helyt. tan. rend.

15) Szentesi ref. ekl. hist. II k.

esküdt birónak Nagy Józsefet s az esküdtek sorába kerültek: Jakó Ferenc, Csák Ferenc, Szépe János, Nagy György, Dezső Mihály, Nagy János, és Tóth István. Amint látszik a „zendűlők“ teljes diadalt arattak, amit növelt az a körülmény is, hogy elmozditották a két nótáriust Hollik Józsefet és Kolozsváry Istvánt is és hogy humor vegyűljön a nagy restanrációba, a velük érző és ügyeikben mindig rendelkezésünkre álló kancellistát, Szijjártó Szabó Pált is, azon az okon, hogy „az is abból a huncut kalamárisból irt, mint az elcsapott nótáriusok“[16]).

Nótáriusok lettek: Sipos István és papi Boors Sámuel[17]), aki a város közelében oly jelentőségteljes és fényes szereplését ezidétt kezdi meg.

Joggal lehetne azt hinni, hogy a diadalmaskodó népvezérek most már elcsendesednek. Ez azonban épen nem következett be. A helyzet csak most kezdett igazán fenekestűl felfordúlni. A régi birák ellen paszokat adtak be az el nem számolás és a hűtlen kezelés miatt. A helytartó tanács a hivatalos formában tartott vádakat vizsgálatra kiadta a vármegyére. A vármegye nyilatkozatra hivta föl az uraságot. De az egyik panaszra indúlt vizsgálat még befejezést sem nyert, amidőn a második, har-

16) Szentesi ref. ekl. hist. II k.

17) Papi Boros Sámuel Turkevén született, ahol édes atyja, papi Boros Mihály, ötven éven át viselte a nótáriusi tisztet. Alaptanulmányait Nagykőrösön végezte, majd Debrecenbe ment a kollégiumba. Szabadságra vágyó lelke azonban nem tűrhette a klastromszerű kollégiumi életet és két esztendős diák korában abbanhagyta az iskolázást. Szentesre jött a század elején s pár évig kancellista volt a városnál, majd Pestre ment jurátusnak, jurátusból 1809-ben Pestmegye insurgense lett. Az insurrectio eloszlása után Rhédei Ferenc biharmegyei alispán vette maga mellé titkárúl. Az alispán támogatása mellett előbb Széplakon, majd Szalacson lett nótárius. Ezutóbbi helyen azonban a szegény nép védelmezése miatt ellentétbe került az uradalommal és 1815-ben elmozditották állásától. Most mintegy félévig állás nélkűl volt, miglen az 1816 évi időszaki tisztújitás alkalmával szentesi jegyzővé választották. A tudományokat mindenkor szerette, latinúl és németűl jól beszélt. Éles esze a szövevényes dolgokon is átlátott és mindenkor impurum nélkűl fogalmazott. Beszéde folyékony, értelmes és kellemes volt. Jókedvű kellemes ember volt, de aki még tréfából sem sértett meg senkit soha, cerimónia, politizálás, hizelkedő beszéd egészen természete ellen való volt, de ha a közérdek úgy kivánta, ezt is megtette, bármilyen kellemetlen volt az reá nézve. Népszerűségének alapja a nyilt és becsületes férfias eljárás volt, amely föltétlen tiszteletet parancsolt iránta. (Szentesi ref. ekl. hist. II. k. után.)

madik rendelet érkezett már a helytartótanácstól és újabb vizsgálatok elrendelése következett.

Ilyen viszonyok között érkezett el 1816 év novemberében a tisztújitás, amidőn is, mint a jegyzőkönyv mondja, közmegegyezéssel és akarattal főbiróvá Dunaháti Mészáros Mihály, esküdtbiróvá pedig Udvardi János választatott.

Most azután még cifrább dolgok következtek. A régi számadások dolgát még mindig piszkálták, de ennél is többre mentek. Vádolták a nádornál és a helytartótanácsnál az uradalmi fiskálist, hogy a szentesi birák számadásait azért találja helyesnek, mert összejátszik velük és keresztül vitték, hogy gróf Waldstein Emánuel, a Károlyi grófok gyámja, a fiskálist elbocsájtotta hivatalából. Hiszen több sem kellett! Most már sorra kerültek az uradalmi többi tisztek, a vármegye tisztviselői, ezek ellen emeltek cifrábbnál-cifrább vádakat. Az uraasággal úrbéri pörbe keveredtek a fuvarozások és egyéb természetben lerovandó úrbéri járandóságok, valamint a legelők miatt.

Az uradalom természetesen nem hagyta magát s az eddigi szokások ellenére teljességgel keresztül vitte a szentesiekkel szemben az úrbáriumot. Ez fájdalmasan esett és most már a szentesiek kezet fogtak a vásárhelyiekkel, akikre átragadt a szentesiekről az igazságkeresés mániája. A vádaskodások során egymást érték a pesti és a bécsi útazások, amelyek természetesen rengeteg pénzt emésztettek föl s amelyre *a költségeket a hiszékeny néptől zsarolták ki azon a cimen, hogy meg fog térűlni abból a 30,000 forintból, amit a régi birák elzsebeltek.*[18])

Ugy látszik azonban, hogy már a helytartótanács is unni kezdte a rengeteg sok szentesi és vásárhelyi instanciát s a panaszos küldöttségeket, mert a vármegye egyik, 1816-ik évből származó, fölterjesztésére oly értelmű rendelet érkezett a vármegyéhez, hogy tiltsa el a szentesi és vásárhelyi lakosokat a budai és bécsi küldöttségek me-

18) Szentesi ref. ekl. hist. II. k.

nesztésétől, de egyszersmint azt is meghagyta, hogy a kérelmezőket bűnvádi kereset alá ne vonja, hanem igyekezzék a rendet szépszerével helyre állitani, a számadások megvizsgálása tekintetében pedig haladéktalanúl járjon el.[19])

A vármegye alkalmazkodott a helytartótanács rendeletéhez. A már letartóztatott szentesi és vásárhelyi lakosokat szabadlábra helyezte, mire azután az következett, hogy a szabadon bocsátott népvezérek királyi biztos kiküldését kérelmezték, nem bizhatván meg — úgymond az egymás között összejátszó urak itéletében. Közben megtörtént az 1817 év novemberében a tisztújitás, amikor a higgadtabb elemek kerülnek fölül. Főbirói tisztre Lakos Mihályt választják meg szótöbbséggel, esküdtbiró azonban újfent Nagy József lesz, egyike az elégedetlenek vezérének, de az esküdtek sorából Szépe János és Nagy György, a leghangosabb népvezérek, kibuknak s helyettük Kovács István és Soós József kerülnek be.

Mi sem természetesebb, hogy a kibukott népvezérek most még szenvedélyesebben izgatnak s a tanács belső egyetértését bentlévő hiveikkel fölbontják. Nincs senki, aki szembe tudna állni a veszedelmes emberekkel, csak egyedül Boros Sámuel lép fel határozottan, rámutat a lehetetlen dolgokra, amibe a népet és tanácsot némely megátalkodott kötekedő belesodorja. Segitségére van tiszttársa Sipos István is. A vármegye a megújult följelentesek és panaszok következtében a helytartótanácsnál sürget erélyesebb rendszabályokat, de a helytartótanács megérthetlenül épen az ellenkező álláspontra helyezkedik. Bűnvádi kereset inditását újfent eltiltja s arra útasitja a vármegyét, hogy az alispánt küldje ki a nép felvilágositására és megfeddésére, valamint a felsőbb helyekre való küldöttségek menesztésének végleges eltiltására.[20]) A

19) 30176—1816 sz. helytart. tan. rend. — A számadások megvizsgálását sürgeti újabb panasz folytán a 2699—1817 sz. helytart. tan. rendelet is.

20) 26841—1818. sz. helytart. tan. rend.

vármegye a rendelet folytán meginditott bűnvádi keresetet ismét beszüntette, de fölirt a helytartótanácshoz, hogy az ilyen névtelen beadványokat a jövőben figyelembe ne vegye, mert az által újabb tápot ad arra, hogy néhány nyughatatlan ember a község békességét földúlja veszedelmes izgatásaival, másoldalról pedig kérte, hogy az izgatókat érdemük szerint megfenyithesse s viszont a népet, amelynek legnagyobb része nyugodt és békés, a megdorgálás alúl mentse föl.[21])

Ennek az ügynek az elintézése húzódott. A vármegye nem foganatositotta a helytartótanácsi rendeletet, amig választ nem kapott, közben pedig újabb körvények mentek a helytartótanácshoz, panaszok a nádorhoz, amelyek részben még mindig a régi számadásokra vonatkoztak részben az uradalom ellen tartalmaztak panaszokat.

Megtörtént az 1818—19 évi tisztújitás is, amelyen az elégületlenek pártja meglehetősen letört. A főbiró Kristó Nagy János, az esküdtbiró pedig Aradi János lett. Esküdtek lettek: Borbás Mihály, Nagy György, nemes Borsos János, Dezső Mihály, Zeke János, Csák Ferenc, Dancsik András, Szabics József, Bugyi András, Pálovits Ferenc, nemes Dancsó Pál és Dósai Molnár József. Ugyanekkor Sipos István nótáriust állásában megtartották, ellenben Boros Sámuelt elmozditották s helyébe Hevesi Benjámint állitották.

Boros Sámuel elmozditása az elégületleneknek volt a diadala, de ezzel nem érték be. Folyamodást nyújtottak be és az esküdtek legnagyobb részének, valamint Sipos nótáriusnak is elmozditását követelték. Ezt a folyamodást a vármegye tárgyalta ugyan, de nem hozott benne határozatot.[22])

Némi fordúlat mégis állott be. Kárász Miklós alispán radikálisan akarta megoldani a szentesi és vásárhelyi zűrzavarokat. Maga vette kezébe az ügyeket s az ügyészi hivatal által inditványt ada-

21) Csongrád vm. 1308—1818 sz. kgy. hat.

22) Csongrád vm. 42—1819 sz. kgy. hat.

tott be a két városban dúló békétlenség szitói ellen. A vármegye 1819 évi február 15-én, Szegeden, tartott közgyűlésében magáévá tette az ügyészi inditványt s ahoz képest Dúzs István és Rákos Mihály vásárhelyi, nemkülönben pedig Nagy György, Tóbiás János és Vida Szűcs Mihály szentesi lakosok ellen a bűnvádi eljárást megindították s minthogy pedig Rákos Mihály és Nagy György időközben újra Bécsbe mentek újabb folyamodással, a helytartótanácshoz fordúltak aziránt, hogy a nevezetteket tartóztattassa le és a megyébe biztos őrizet alatt kisértesse vissza, a többieket pedig, nevezetesen Dúzs Istvánt, Tóbiás Jánost és Vida Szűcs Mihályt a pör befejezéséig fogságba helyeztette a vármegye. Arra tekintettel végűl, hogy Nagy György Szentes városánál esküdti állást viselt, őt pörének befejezéséig ezen állásától fölfüggesztették.[23])

Az úrbáriális panaszoknak is utána kivánt nézetni az alispán. Kiküldötte Nagy Ferenc alügyészt, hogy a felmerült panaszok dolgában a város népének érdekeit az úriszéken képviselje. Nagy Ferenc meg is jelent Szentesen, tárgyalt is a birákkal és a nótáriusokkal, de ezek az idő rövidsége s a közöttük lévő zűrzavarra tekintettel későbbre kérték elhalasztani sérelmeik orvoslásának ügyét.[24])

Most már fordúlt ugyanis a helyzet. A józanabb gondolkozású elem kezdett felűlkerekedni s midőn 1819 elején Sipos István nótáriusra rábizonyúlt, hogy bizonyos közpénzekkel hűtlenűl manipulált, Sebők János és társai megtámadták a jegyzőt, aki Boros Sámuel elmozditása után nyiltan fraternizált az elégűletlenkedőkkel s mindenben azoknak szájaize szerint járt el. Heves szó-

23) Csongrád vm. 249—1819 sz. kgy. hat. — Itt kell megemlitenünk, hogy Dúzs István, a vásárhelyi elégületlenek vezetője, nem lehetetlenebbnél lehetlenebb vádak és panaszok kovácsolásával foglalkozott, hanem a valódi urbáriális sérelmek orvoslásáért harcolt s nem nagy öröme telt a szentesi kellemetlenkedőkben, mert azok még korcsmai adósságokat is csináltak az ő terhére Bécsben. (Szeremlei Hmvásárhely története II. k.)

24) Nagy Ferenc jeleIntése. L. Csongrád vm. lt. 485—1819 sz.

vita fejlődött ki, a jegyzőt megfenyegették, lemondásra és az elsikkasztott pénzek visszafizetésére szólitották föl. Sipos, számitván hivei támogatására, semmibe sem vette a birák szavát, mire azok formálisan kidobták a városházáról s vagyontalanságára tekintettel bűnügyi zárlatot kértek elrendelni ingóságaira. Az alispán elrendelte a zárlatot és Sipost elmozditotta állásából. Utóda Farkas Sándor lett.[25])

Ugyanekkor a helytartótanács is engedett az eddigi merev s a nyughatatlankodó népvezéreknek védelmet nyújtó álláspontjából. 1819 évi május hóban rendeletet bocsátott ki, amelyben meghagyja a vármegyének, hogy a király nevében a legkeményebben intse meg a békétlenkedőket, figyelmeztette őket arra, hogy mind az alispán, mind pedig az uradalom iránt kellő tisztelettel viseltessenek, békés türelemmel várják meg a panaszok tárgyában hozandó itéleteket s mind a folyamodástól, mind a küldöttség menesztésétől annál is inkább tartózkodjanak, mert nem csak hogy félretétetnek illetékes helyen folyamodásaik, de azok benyújtói be is börtönöztetnek.[26])

A helytartótanácsi rendelet kihirdetése után a népvezérek egyértelműen azt a kijelentést tették, hogy nem hiszik el azt. Ez a rendelet nem a helytartótanácstól származott, hanem a megyei urak koholták. Amidőn pedig a régi számadások tekintetében a panaszkodókat nyilatkozattételre hivták föl, azt a kijelentést tették, hogy ők a maguk személyében a számadások megvizsgálásába nem avatkoznak, hanem biznak és ragaszkodnak a király azon élőszóval tett igéretéhez, mely szerint ki fog küldeni olyan királyi személyt, aki részrehajlás nélkül meg fogja azokat vizsgálni s amely királyi igéretnek beteljesedését óhajtva várják és remélik.[27])

---

25) L. a városi jkvek 1819 évi kötetében. Csongrád vm. 719—1820 sz. kgy. hat.

26) 14136—1819 sz. helytart. tan. rendelet.

27) A szentesi tanács jelentése a vármegyére 1820 márc. 26-ról. Szépe János, Török Miklós, Nagy György Szépe Pál, Tóbiás János, Jakó Mihály, Gilicze János, Örsi Mihály, Bugyi Pál, Vida Szűcs Mihály előadása.

Mindezek már 1820 elején történtek, de akkorára a szentesi ügyek száma egy újabb esettel szaporodott: az 1819—20 évi bíróválasztás ellen is folyamodással éltek Szépe János és társai. Sérelmük tárgya az volt, hogy Práznovszky tiszttartó Sebők Jánost egyszerűen kinevezte bírónak s a népet elütötte a választási jogtól. Emellett azt is panaszolták, hogy a „kinevezett" biró esküdt korában meghamisitotta a számadást, abból két levelet kivágott s lehetetlennek tartják, hogy a város szekretáriája egy ilyen ember előtt nyitva legyen, sőt ő legyen benne a főigazgató.[28])

A vármegye a régebbi számadók dolgában megállapitotta, hogy a panaszkodók csak kellemetlenkedni és a hiszékeny népet ámitani akarják azzal az állitásukkal, hogy a királyi biztos kiküldetése helyeztetett volna kilátásba, minélfogva a számadásokat véglegesen elfogadottnak és jóváhagyottnak jelentette ki s a fölmentést az összes számadóknak, köztük Balogh István egykori bírónak is, kiadta s mindössze Balogh Istvánt marasztalta el egy elveszett nádvágó árának megtérítésében.[29])

Sebők János biróvá történt megválasztását is jóváhagyta a vármegye, mert a lefolytatott vizsgálat során megállapitást nyert, hogy a panaszkodók voltaképen Sipos nótárius goromba eltávolitásáért haragusznak s választói joguktól elütve annyiban érzik magukat, hogy a tiszttartó Sebők János, Vass Pál, Pálovics Ferenc és Udvardi István személyében csupa olyan férfiakat jelölt a főbiróságra, akik Sipos nótárius elmozditását a leghathatósabban előmozditották.[30])

Az ügy természetesen nem nyert még ezzel befejezést. Szépe János és társai fölvitték azt a helytartótanácsig. A helytartótanács tudomásul vette és megerősitette a vármegye jóváhagyó határozatát, de útasitotta a vármegyét a jórend és

28) Csongrád vm. 415—1820 sz. kgy. iratok.

29) Az elmarasztalásról a szentesi ref. ekl. hist. II. k. tesz említést. — Csongrád vm. 524—1820 sz. kgy. határozat.

30) 1820 május 6-án Szentesen fölvett vizsg. jkv.

békesség helyreállitása érdekében, hogy az uradalomnál járjon el a birójelölés dolgában, hogy ne kandidáljanak olyan férfiakat, akik ellen a legkisebb panasz is fölmerül.[31])

A dúló egyenetlenség ezzel korán sincs még befejeződve, át csap a következő évtizedre is. Mind jobban lohad azonban a népszenvedély, mert az eddigi mozgalmak, amelyek a főkolomposok bezárásával s a népre nézve semmi eredménnyel nem végződtek, óriási pénzébe kerültek a hiszékeny és félrevezetett embereknek. Maga Tóth István, akinek személyi hiúsága, hatalmi vágya volt, meginditója ennek az egész küzdelemnek, öngyilkossá lett, amint leszorult a szereplés teréről, megölte az önvád, Nagy György pedig megszökött Szentesről.[32])

Ez évtized belső zűrzavarainak ismertetésénél ismételten volt arról szó, hogy az elégületlenek az uradalom ellen is fordúltak s magát a hivatalos várost is szembeállitották az uradalommal, úrbéri pörök keletkeztek. Röviden ezekre is kitérünk.

Mint emlitettük és rámutattunk, lényegesen megváltozott a szentesi jobbágyok helyzete, amint Harruckern Ferenc meghalt s fokozatos visszafejlődés érezhető, különösen attól kezdve, hogy a kiskorú Károlyi grófok gyámja gróf Waldstein Emánuel lett. Az urbéri tartozások megváltása és az egyezkedés teljesen megszűnt. Természetben kellett leróni azokat. A robot és különösen az úgy nevezett hosszú fuvarozás, nem volt inyére a szentesieknek, de sok bajuk volt a legelő elkülönitéssel is, mert megröviditve érezték magukat. Panasz tárgya volt az is, hogy az uradalom egyeseknek a kőzelgő területéből adott szessizókat s azokat nem pótolta újabb legelőkkel.

A hosszú fuvarozás dolgában a helytartótanács

31) 21427—1821 sz. helytart. tan. rend.

32) Szentesi ref. ekl. hist. II. k. — Tóth István még az 1824-ik évben is megkisérlette egykori hiveit az előljáróság ellen izgatni, azonban a tanács maga elé idéztes keményen megdorgálta, egyúttal figyelmeztette, hogy ha tovább is kellemetlenkedik testi fenyitékkel büntetik. (1823—4 évi jkv. 47. p.) Ez inditotta a mindenképpen letört, vagyonilag is teljesen tönkre ment, embert az öngyilkosságra.

a vármegye ítéletét helyben hagyta, úgyszintén jóváhagyást nyert a legelők dolgában is a vármegye elfoglalt álláspontja. Mind a két álláspont tulajdonképen a földesúrnak kedvezett, mert a hosszú fuvarozások dolgában hozott ítélet is akként szólt, hogy az úrbárium rendeletéhez képest szolgálandó négyszeri szántáson kivül a nagyobb kiterjedésü uradalmi gazdálkodás folytatásához többszöri szántásra és fuvarozásra is kényszerithető a lakosság, mindazonáltal olyképen, hogy a jobbágyok saját sürgős mezei munkájokban hátramaradást ne szenvedjenek.

A szentesiek az itélet kihirdetése után könyörgő levelekkel fordúltak gróf Waldstein Emánuelhez, hogy némi kedvezményt eszközöljenek ki. De ez már azokban az időkben történt, amidőn a zenebona kiütött s a panaszok és vádak egymást érték az uradalom ellen is. Természetes, hogy az uraság keresztül nézett a szentesiek kérelmein s gróf Waldstein azzal értesitette a kérelmezőket, hogy az uradalom jogaihoz ragaszkodik és semmi kedvezményt nem tesz a szentesieknek, akik arra különben is érdemtelenek.[33]) És ez az álláspont olyan kemény határozattal érvényesittetett a szentesiekkel szemben, hogy a mostoha és árvizes esztendők során is, mind a kilencedet, mind a robotot le kellett szolgáltatniok.

Némely általános érdekü dolgot kell még felemlitenünk az évtized históriájából, mielőtt a gazdasági állapotok ismertetését megkezdenők. Az évtized második felét betöltő zürzavarnak és népszerüséget hajszoló elégületlen elemek felülkerülésének következménye volt Szentesen, hogy az adók behajtását és beszedését egészen elhanyagolták s az évtized végén már két esztendei adókirovásnak megfelelő összeg volt hátralékban. A vármegye ezt a dolgot eleintén elnézte, nem akarván a viszo-

33) Csongrád vm. 918-1816 kgy. számhoz tartozó iratok közt. Az uradalmi végzés szószerint ez: »A méltóságos uraság úri jussaival élni akarván, azokhoz ezúttal is a legszorosabban ragaszkodik és azt, ami birtokában vagyon az esedezőknek, mint arra és általján minden kegyelemre, méltatlanoknak ki sem is adja. Derekegyházán, 1816 május 27. Gróf Waldstein Emánuel.«

nyokat még jobban elmérgesiteni, de amidőn az alispán azt látta, hogy a zavarok nem csillapoknak, ellenben az adóhátralék folytonosan emelkedik, erősebb rendszabályokhoz nyúlt s a város biráit legszigorúbb eljárásra, felelősség terhe alatt, útasitotta. A behajtás meg is kezdődött s noha mi eredménnyel sem járt, mégis nagyban hozzájárult, hogy a népvezérek lejáratták magukat és elveszitették befolyásukat.

Az adózási viszonyok megösmerésére közöljük, hogy az 1819 évben Szentesre összesen 20103 frt. 57 $^{7}/_{8}$ kr. hadiadó volt kiróva.

Volt ekkor Szentesen jobbágy 541, 16 éven felüli jobbágyfiú 411, ugyanilyen idős leány 59, jobbágyok testvére 17, házzal biró zsellér 1011, háznélküli zsellér 435, cseléd 325, szolgáló leány 87. Az adóösszegéből a jobbágyokra jutott 1047 frt. 44 $^{3}/_{8}$ kr., a háztulajdonos zsellérekre 840 frt. 23 $^{5}/_{8}$ kr., a háznélküli zsellérekre 212 frt. 58 $^{1}/_{8}$ kr., a cselédekre pedig 150 frt. 17 kr. fejadó.

A jószágállomány: ökör 1960, fejős tehén 1332, meddő tehén 407, 2—3 éves tinók 1018, borjú 321, igás lovak 2480, ménesbeli lovak 526, 2-3 éves csikók 405, sertés 1019, juh 12880.

A házak száma 1854, vizimalmok száma 23, a szárazmalmoké 31, olajsajtó van 1.

A szőlőkapások száma 573, akik 393 frt. 56 $^{2}/_{8}$ krajcár adót fizetnek.

Az ipar és kereskedelem állapotát a következő számadatok mutatják: iparosok száma 267, összesen 244 frt. 45 kr., a kalmárok száma 9, összesen 23 frt. 51 kr. adóval, végül a kereskedők száma 4, 21 frt. 56 kr. adóval.

Művelés alatt álló szántóföld 17463 $^{2}/_{8}$ hold, amely után 1600 frt. 47 $^{7}/_{8}$ kr. adót fizetnek.[34])

Lássuk az egyházak ezidétti dolgait.

A római katolikus egyházat köztiszteletben álló, népszerű lelkészének, Sáfrán Mihálynak 1818-ban történt halálával mély gyász éri. Sáfrán Mihály

34) Adókirovási lajstromot lásd városi lt. régi iratok csomója 1199 sz. a.

utóda Flakovics János lesz, hasonlóan derék lelkipásztor, aki a felekezeti jóbékesség fenntartása érdekében szivesen buzgólkodik.

A református egyházat is gyász éri, egyik lelkészének, Gyarmati Ferencnek elhalálozása által, ami 1812-ben következett be. Utóda lett Dobosy Mihály, nemes Dobosy István szentesi lakos fia, akit az egyház presbiteriuma egyhangú akarattal hivott meg lelkészének. Ez a meghivás a presbiteriumon kivűl álló hivek sorában némi recenzust keltett, miután akadtak egyesek, akik Gyarmati Ferenc volt káplánját, Tóbi Istvánt, egy szineskedő, hizelgő, alattomos embert szerettek volna lelkésszé választani. Ezek, amint a meghivásról értesültek, elmentek a városházára s ott azt a kijelentést tették, hogy ha Kiss Bálintnak nem kell Tóbi lelkésztársúl, akkor nekik meg Kiss Bálint nem kell. Az elűljáróság nem avatkozott bele az egyház ügyébe, de Kiss Bálint az egyházmegyétől vizsgálatot kért. A kiküldött vizsgálóbizottság az elégűletleneket Kiss Bálint megkövetésére kötelezte. Ez megtörtént s az egyházban a béke helyreállott, annál is inkább, mert Dobosy Mihály személyében, kiváló, tudományosan képzett lelkipásztort nyertek, akinek érdeméül kell följegyezn.ünk azt, hogy amidőn a közügyek terén az 1815-ben kezdődött egyenetlenség zűllést kezdett előidézni, volt bátorsága az egyenetlenség szitóit a szószékről ismételten megdorgálni.

Nem félt a népvezérek bosszújától, bátor és határozott föllépése erős prédikációi nem maradtak hatás nélkűl. A népvezérek vádolták és rágalmazták ugyan, elmozditását is megkisérelték, de eredménytelenűl. A szeplőtlen jellemű lelkészről lehúllottak a rágalmak és a vádak s tovább folytatta harcát a szószékről az izgatók ellen, akik egyenként alázkodtak meg. Tény az, hogy Dobosy Mihály föllépése nagyon elősegitette a normális viszonyok mielőbbi helyreállitását.[35])

35) Szentesi ref. ekl. hist. II. k.

A református egyház egyébként folytatta az elmúlt évtizedben megkezdett templom épitését. A hatalmas templom, melyhez nagyságra hasonló

A reformátusok nagy temploma.

nem volt több az országban, az 1811 év őszén került tető alá, miután ez év tavaszán lebontották a régi templomot s a meztelen, csupasz tégla falú,

vakolatlan templomban 1811 október 2-án megtartották az első istentiszteletet. Az épitkezés a további években sok bajt és költséget okozott az egyháznak. Az alapozás nem cementbe, vagy mész habarcsba történvén, hanem sárba, gyönge volt. A falak megrepedeztek, megrogytak és elhajóltak. A hatalmas merész bolthajtás nem volt kellő szilárdsággal épitett falakon s lényeges elváltozásokat idézett elő. A hibák helyrehozására nagy áldozatokat hozott meg az egyház, de a falak repedezése csak 1826-ban szűnt meg teljesen.

Mint a református egyházat érdeklő dolgot örökitjük itt meg, hogy 1812-ben gróf Waldstein Emánuel az egyház részére 1776-ban kiosztott egy sessió föld mellé a Vekerparton még egy szesszió földet engedélyezett.

Az evangélikus egyház ebben az évtizedben emel imaházat és iskolát. Az épitési engedélyt, az akkor 206 lélekből álló szentesi evangélikus egyháznak, a megtartott előzetes vizsgálat eredményéhez képest, hogy az épület helyét a földesúr kijelölte, a költség készen áll s a tanitó-lelkész (levita) beállitása a városnak újabb megterhelését nem jelenti, 1811 november hó 7-én adta ki a vármegye.[37]) Az épitkezést 1812-ben hajtották végre.

Már föntebb emlitettük, hogy a lakosság nagy ellenszenvétől fogadtatva ezidétt kezdenek a zsidók megtelepedni Szentesen. Számuk hirtelen szaporodik, mert az 1817 évi összeirás szerint már 17 családban összesen 92 lelket számlálnak. Türelmi taksa fizetésére vannak kötelezve és a szegedi rabbinus hatósága alá tartoznak. A népgyűlölség a vérvád meséjével veszi őket körül és istentiszteleteiket gyakran megzavarják. Végtére a helytartótanács veszi őket pártfogásába, rendeletet bocsátván ki a keresztyén egyházak lelkészeihez, hogy a szószékről figyelmeztessék a hiveiket a zsidók elleni vérvád alaptalanságára.[37])

36) Csongrád vm. 1038—1811. sz. kgy. hat.

37) Zsilinszky: Csongrádmegye tört. II. k.

Szóltunk róla, hogy a tolvajokkal való cimboráskodás vádjával illetve, mennyi kellemetlenségnek valának kitéve. De nem kevesebb zaklatást kellett kiállniok az újoncozások idején. A „katona fogdosó város csclédjei“ különös örömet találtak benne, ha minden útasitás nélkül is előállithatták a zsidó ifjakat a sorozó bizottsághoz. Legnagyobbrészt szabadon bocsátották ugyan az előállitottakat, de ezek családjai halálos rettegésben éltek. Az 1814 évben azután panasszal fordúltak a vármegyéhez a szentesi zsidók a „tűrhetetlen zaklatások ellen menedéket kérelmezvén“ „s ha már a katonáskodás alól nem menekűlhetnek fiaik, az iránt esedezve, hogy a zsidóság részéről kiállitandó újoncok számát külön állapitsák meg, csekély számukhoz arányitva.“

A vármegye, mint intézkedésre alkalmatlan instanciát, félretette a szentesi zsidóság kérelmét, annál is inkább, mert Szentes város birái a zsidóságot ok nélkül zaklató cselédeket testi fenyitékkel sujtották s igy a járási főszolgabiró jelentése szerint a szentesi zsidók fölöttébb elégtélelt kaptak a szenvedett sérelemért.[38])

Nézzük ezek után az évtized gazdasági viszonyait.

Az évtized mindjárt három szűk termésű esztendővel kezdődik. 1811, 1812, 1813-ban majd hogy épen semmi nem terem. A lakosság ki van élve, a helyzet nyomorúságos, a katonaság beszállása valósággal réműletet kelt. Magának is alig van mit ennie és ez alól a teher alól pedig nem menekűlhet. A vármegye megkisérli a segitség nyújtását, de az ügy elintézése ügyetlenül történik, a segitség megkésik. Az 1814 év kielégitő termést hoz, 1815-ben pedig bő termés igérkezik, de ezt meg június 21-én tönkre veri a borzalmas jégeső, mely 212 gazda minden termését elpusztitotta.

Ez a rettentő jégeső délután kezdődött. A veszedelmes felhő napnyugat felől jött borzalmas

38) Csongrád vármegye 983—1814 sz. kgy. hat.

szélviharral. Amerre a zivatar átvonúlt tönkreverte a vetést, szőlőket, agyonsujtotta a kintért aprójószágot, bárányokat, malacokat. Számos embernek a fejét is beverte a tyúktojás és ökölnyi nagyságú jégdarabok sokasága s még a következő napon is lapáttal lehetett hányni a szőlőkben a jeget.

A rettentő jégeső után segélyakciót inditottak. A tönkrement 212 gazda vetőmag és élelem segélyben, adóelengedésben részesült. Mindez azonban keveset segitett, mert a következő 1816 esztendő vizáradást és szűk termést hozott, a kár rettentő nagy volt. A városnak egy része is, a Kisér, viz alá kerűlt, számos ház összedőlt. A határ nagy részében minden termés oda veszett. Elvitte az áradás.

Az árviz és a szűk termés által sújtott lakosság nevében a városi tanács a vármegyéhez kettős kérelemmel fordúlt. A beszállásolt katonaságot helyezzék el a városból és inségsegélyben részesitsék az éhező népet, mert nemcsak a katonaság részére nem tud elegendő kenyeret kiszolgáltatni, de magának sincsen mit ennie. A vármegye a szentesiek kérelmét előjegyzésbe vette, hogy a város lakosságát is inségsegélyben kell részesiteni, viszont a katonaság áthelyezése érdekében a helytartótanácsot kereste meg.

E határozattal karöltve elrendelte a vármegye a következőket:

1. Az összes földek okvetlenül bevetendők és úgy az uradalmak, mint a jobbmódú lakosok kihiresztelés útján, valamint a lelkészek által a szószékről buzditandók, hogy az ügyefogyott lakosokat segélyezzék nem csak vetőmag, hanem élelem dolgában is.

2. Aki fölösleges terméssel rendelkezik, azt nem szabad helytelenül elvesztegetnie.

3. Az őszi vetés befejezéséig nem szabad a vármegye területéről semmiféle gabonát kivinni.

4. A szolgabiróknak meghagyatik, hogy az őszi vetés eszközlésére és a tett intézkedések betartására szigorúan felügyeljenek.

A szűk termésekkel karöltve járt a drágaság, aminek példájára fölemlithetjük azt, hogy 1813-ban már 50 frtot fizettek egy köböl búzáért. A helytartótanács pedig a maga atyai gondoskodásával, amidőn a só árát esztendőnként és következetesen emelte s ezzel országos panaszt idézett elő, nagy kegyesen oda utasitotta a vármegyét, hogy vigyázon: „az adózó nép és a beszállásolt katonaság tűrhetően olcsó élelmi szerekhez jusson.“

A vármegye a helytartótanács rendelete alapján a legnagyobb drágaság idején, amidőn a szarvasmarha ára felül haladta a 100 frt-ot, azt határozta, hogy a hús ára fontonként 7 kr. legyen. Ez lehetetlen helyzetbe hozta Szentes városát. A mészárszékre ráfizetett, adósságokat volt kénytelen csinálni. Egymást követték a panaszos fölterjesztések az alispánhoz. A vármegye pedig szilárdan állott a maga álláspontján, amelyet a helytartótanács rendelete födözött.

Az árvizek elleni védekezés Csongrádmegyét sokszor nagy tervek és gondolatokra juttatta, amelyek között mindenesetre első helyen áll a Tisza szabályzásának ideája s az a gondolat, hogy a gátépitésre és a csatornázásra a béke idején heverő katonaságot kell szoritani. A vármegye sok fölterjesztésének 1815-ben jelentkezett is annyi eredménye, hogy 1815-ben, a francia háborúk befejezésével, báró Vay Miklós tábornokot szabályozási biztosnak kiküldték, aki tervet készitett a Körös folyó torkolatának elvezetésére, hogy a torkolat ne Csongrád fölött, hanem alatta legyen. Ebből a tervből azonban semmi sem lett. Majd 1818-ban eltávolitották a Kurcáról és a Vekerről a vizimalmokat, hogy a viz gyorsabb lefolyását biztositsák. Csupán a város egyetlen vizi malmát hagyták meg a Kurca egyik öbölzetében.

Sok baj volt a Kurcával is, amely 1816-ban a Kisér nagy részét elboritotta áradásával, alsó folyása pedig a Kontra körül állandóan fenyegette a laposabb fekvésű földeket. Itt már az uradalom érdeke is volt a védekezés és 1812-ben gróf Wald-

stein Erzsébet, néhai Károlyi József özvegye, azt a kötelező igéretet tette, hogy a Kontra gáttöltésein dolgozó lakosoknak az ármentesitendő terűletet hat évre ingyen használatra engedi át, azután pedig heted kiadása mellett annak birtokában maradjanak. Az igéretnek meg volt az eredménye, a Kontra-gát kiépűlt s a határ e része a viztől mentesitve lett.[39])

Az inség és az árvizes esztendők során a földrengés is megremegtette Szentes lakóit: 1812 évi december hó 20-án éjjel 11 órakor tompa moraj kiséretében néhány erőteljes lökés volt érezhető, amely a pihenő lakosság nagy részét fölébresztette. A földrengés azonban nem tett semmi kárt.

Az ipar és kereskedelem pang. Ez utóbbi jórészt a görögök kezében van, a zsidók csak most kezdenek lassan tért hóditani. A vármegye a céhek eltörléséért, az iparosok pedig a céhszabadalmakért harcolnak s megalakúlnak egymás után a takácsok, asztalos és ácsok, molnárok, lakatosok céhei, de kivétel nélkűl nagy ellenvetésével a vármegyének.

Az évtized gazdasági viszonyait érdeklő három dolgot kell még itt feljegyeznünk; mind a három 1816-ból származik.

Az első a cselédbér limitáció, amely a múlt évtizedhez viszonyitva alacsonyabb összegekben szabja meg a béreket és pedig:

Az első béres, aki az eszközök faragásához és az ekének feligazitásához is ért, kap — — —	140. —
A második béres kap átaljában — — —	110· —
A harmadik béres kap — — — — —	80. —
A negyedik béres kap — — — — —	45. —
A kocsis, aki 4 ló mellett van alkalmazva —	140. —
A kocsis, aki 2—3 ló mellett van alkalmazva	110. —
Sütő-főző szolgáló kap — — — — —	60. —
Második szolgáló kap — — — — — —	40· —
Harmadik szolgáló kap — — — — —	26. —

forint fizetést, amelynek összegébe azonban a természetbeni járandóságok mind beszámitandók[40]).

39) Régi jkvek 1792—1814. évi k. 40) Városi lt. régi iratok csomója 1965 sz.

Ezek a rendszabások azonban keveset értek, mert a jobb gazdáknál s a jobb cselédeknek csak nagyobb bért adtak mindenütt. Az első béres bére most sem ment 180 frt-nál, a másodiké 140 forintnál kevesebbre s már a következő évtizedben a helytartótanács rendelete alapján szabad alkura maradt a bér megállapitás.

A második intézkedés a marhavész elleni védekezésre vonatkozik. A marhavész 1815-ben Hódmezővásárhelyen lépett föl s kis mértékben átcsapot a többi községek határába is. A vármegye hosszú rendtartást adott ki, amelyben a beteg marháknak elkülönitésére és ellátására adott kötelesútasitást. A rendtartást szigorúan végrehajtották. Eredménye jelentkezett is abban, hogy a veszedelmes nyavalya nem tizedelte meg a jószágállományt, mint a följebbmúlt évtizedekben[41]).

A harmadik s legérdekesebb okirat az uradalmi inspektor által aláirt „Vásári vizen és szárazon való tarifa“[42]), amely a Szentesen szedett helypénz mennyiségét szabja meg. Ezt a tarifát érdekességénél fogva az alábbiakban egész terjedelmében adjuk:

Minden darb ló, vagy marha után — — —	6 kr.
Minden darab sertés, vagy juh után — — —	3 „
Két lovú üres kocsi után — — — — —	9 „
Szalonnát, kendert, fazekat, faedényt, vagy dögbőröket árúló kocsik után a portéka mennyiségéhez képest — — — — — —	18–24 „
Vékony szabók sátraitól — — — — —	15 „
Lakatos sátraktól — — — — — —	12 „
Kötélverők sátrai után — — — — —	17 „
Vásárosok és nagyobb posztós sátraktól	2 frt. —
Kisebb posztós sátor — — — — —	1 „ 30 „
Tiroli sátortól, amint kisebb vagy nagyobb	45 kr. 1 frt-ig.
Sáfrányosoktól — — — — — — —	18 kr.
Zsidók sátraitól kisebb, nagyobb, legnagyobb,	12, 18, 24 „

41) Városi lt. régi iratok csomója 979 szám.

42) Városi lt. régi iratok csomója 1070 szám.

Földön árúsitó zsidóktól — — — — — — 3 kr.
Hátasgyolcs tótoktól, a rőf váltságon felül — — 24 „
Csipkésektől — — — — — — — — 12 „
Mézeskalácsosoktól — — — — — — 1 frt.
Németszűcsöktől — — — — — — — 1 „
Kalaposoktól — — — — — — — — 24 kr.
Rostásoktól — — — — — — — — 1 frt.
Vasat árúló szekerek és szijjártóktól — 1-1 „
Gyulai cserző vargáktól — — — — — 30 kr.
Kompaktoroktól — — — — — — — 12 „
Vászonárús kocsiktól — — — — — — 30 „
Bádogosoktól — — — — — — — — 15 „
Késcsinálók és tubákosoktól — — — — 18 „
Specerei portékát árulóktól — 30—45 kr. vagy 1 frt.
Szűrszabóktól — — — — — — — — 30 kr.
Csizmadiák minden ládától — — — — — 24 „
Asztalosoktól — — — — — — — — 24 „
Gombkötőktől — — — — — — — — 12 „
Festők sátraitól — — — — — — — 30 „
Suszterektől — — — — — — — — 24 „
Porcellánosoktól — — — — — — — 30 „
Fésűsöktől — — — — — — — — 12 „
Rézművesektől — — — — — — 2 frt. — „
Szűcsöktől — — — — — — — — 24 „
Kétlovú terhes kocsi után — — — — — 12 „
Vajat, sajtot, zsákokat földön árúsitó asszonyoktól 3 „
Rőf váltságban — — — — — — — 6 „
Egy ember hajtós csónak után — — — — 3 „
Halászhajótól — — — — — — — — 12 „
Kisebb komptól — — — — — — — 20 „
Tiszai kisebb hajóktól 3—3 naponkint — 2 frt. — „
Almásoktól — — — — — — — — 12 „
Ölfahozó kasoktól — — — — — — — 12 „
Üvegesektől — — — — — — — 18-24 „
Köszörűsöktől — — — — — — — — 12 „
Pecsenyesütögetők sátraik kisebb vagy nagyobb
voltához képest — — — — — 12—15—18 „
Vékáért egy napra — — — — — — — 12 „
Két ember hajtós csónak után — — — — 6 „
Kisebb dereglyétől — — — — — — — 16 „
Nagy komptól — — — — — — — 30 „

Tiszai nagyobb vitorlás hajótól 3—3 naponként	5 frt.
Egy szakasz fenyő vagy tölgyfaláptól, amelyet 2 ember kormányozhat — — — — — —	12 kr.
Vályúktól, amelyet két ember hozhat — — —	12 „

Ennek a közel egy század előtti helypénz-dijszabásnak fő érdekessége az, hogy a mai dijszabás is ugyanezeket az alapelveket követi és nem egy tétele van, amely a változott idők és viszonyok dacára ma is érvényben van.

XXVI.

A XIX. század harmadik évtizede. — Egy felség folyamodvány. — A számadások dolga. — Adóhajtás katonasággal. — Hevessy jegyző esete. — Az 1825 évi tisztújítás. — Boros Sámuel visszahivása. — Teljes a béke. — A városi ügyek fejlődése. — Rendtartások. — Közállapotok az évtized végén. — A gróf Károlyi testvérek birtokosztálya. — Urbáriális ügyek. — Egyházak. — Iskolák. — Cseléd és munkáskérdés. — Árviz veszedelem. — Gazdasági helyzet.

Láttuk hogyan fajúltak el közviszonyok a városban 1815 után s mint tartották állandóan lázban és izgalomban a kedélyeket egyesek. A küzdelem, amely 1819-ben, ama vádban érte el tetőpontját, hogy a vármegyei tisztviselők ingyen vitették maguknak a húst és a katonaság alá szedett lovak árát nem téritették meg[1]) — mint láttuk Sebők János biróvá történt megválasztásával újabb támpontot nyervén, átcsapott a fölvirradó új évtizedbe is. A szentesi és vásárhelyi elégületlenek, lohadó erőfeszitéssel és mindig fogyó számmal ugyan, de még mindig állják a sarat. Az erős tilalmak és a mindinkább szűkülő áldozatkészség folytán a bécsi és budai útazások megszűntek bár,

1) Zsilinszky: Csongrádmegye tört. III. k. — Ezt az ügyet 1836-ban Bittó Béla szerémi főispán, mint királyi biztos vizsgálta meg. »Minthogy semmit sem lehetett bizonyitani az ügy befejezettnek, jelentetett ki.«

azonban az évtized elején még egy felségfolyamodással találkozunk.

Amint tudjuk az elégületlenek vezérei közül a vásárhelyi Dús és a szentesi Tóbiás többedmagukkal tömlöcbe kerültek, Nagy György pedig, aki a hires vádlevelet Bécsbe vitte, megszökött a bebörtönzés elől. A becsukott és szökevény népvezérek érdekében 1821 évi április hó 1-én „Hódmezővásárhely és Szentes város közönsége" nevében felségfolyamodványt nyújtottak be a már megfogyatkozott elégületlenek Bécsben. Ebben a felségfolyamodványban rá mutattak arra, hogy Herczegh Ferenc uradalmi fiskálist a földesúr elbocsátotta, mert meggyőződött ártalmas voltáról, de most a helyett, hogy a jórendtartás helyreállittatott volna s ezzel a csendesség megszerzése, börtönbe kerültek azok, akik a panaszokkal eljártak, pedig az egész közönség nevében mentek panaszkodni s azok az egész jobbágyságot képviselték. „Jóllehet — úgymond a kérvény — pedig ezek részszerint a a tanács egy részének helybenhagyásával, részszerint a tanács egy részének nem megegyezésével mozditották legyen elő panaszaikat, de mindazáltal nagyobb része a községek belső lakosainak egyenlő akarattal kivánta általuk panaszaikat benyújtani, mire nézve, hogyha hiba történt, nemcsak ezek, de nagyobb részint az egész községi lakosok hibáztak. "Mindezek folytán királyi kegyelemet esedeznek a bebörtönzött és szökésben lévő népvezérek javára.

A felségfolyamodvány azonban a kancelláriáról azzal jött vissza, hogy a kérelemnek elfogadása semmi módon meg nem eshetik. A helytartótanács pedig azzal a felhivással küldi le a felségfolyamodványt a vármegyére, vajon a könyörgő levél a megnevezett községeknek tökéletes megegyezését képviseli-e, amely esetben is a hivatalos aláirás arra megszereztessék.[2])

Természetes dolog, hogy a vármegye már egy

2) 4059—1821. sz. kir. kancelláriai leirat.

pár nap múlva jelentette, hogy a levél apokrif. A vizsgálat arra terjedt ki, hogy a könyörgő levelet kik adták be. Valami különösebb gondot azonban nem igen forditottak az egész dologra. Lehetetlen volt észre nem venni, hogy Szentesen is, Hódmezővásárhelyen is a békés irányzat kezd felülkerekedni, a lakosság úgyszólván teljes egyetemében únja már a sok húza-vonát, okvetetlenkedést és mindössze 10—15 ember beszél a „nép nevében.“ Azok, akik megnyugodni nem tudnak s akik, bár szavuknak súlya nincsen már, ha mást nem tudnak izgatni, izgatják egymást. A nagy mozgólódásnak igy lett komikus vége.

A számadások dolgában, amelyek körül az egész herce-hurca megindúlt, rendtartás készült. Azoknak vezetését az egyik jegyző kötelességévé tették s a kész számadások megvizsgálása a nép sorából választott számvizsgálók kötelessége lőn. Az uradalmi fiskálishoz csak akkor terjesztették a számadásokat, ha a számadók részére a nép kiadta a fölmentvényt. Eleinte nagy is volt az érdeklődés a számadások iránt, de pár év múlva már senki meg nem jelent a számadások vizsgálatára, még a túlhangos két Szépe is röstelkedve húzódott vissza s a tanács kénytelen volt ismételten jelenteni, hogy a számvizsgálók nem teljesitik tisztöket.

A béke megszilárdúlását jelenti ez, amit megelőzött és nagyban elősegitett a hátralékos adónak katonai egzekúció útján való behajtása. Amint az előző fejezetben emlitettük, a népvezérek felülkerekedése idején az adók behajtásával komolyan senki sem törődött s az adóhátralék mód felett megszaporodott. Kárász Miklós alispán, a vármegye határozatához képest, 1821 szeptember hó 20-án kelt rendeletével arról értesitette Kókay Ferenc járási szolgabirót, hogy a hátralékos adók behajtására katonai egzekúció küldetik ki Szentes városára, hogy „e részben is a nyakas, fejes és engedetlen lakosokra nézve az elűljáróknak semmi helyes mentségük és kifogásuk ne lehessen“. Az egzekúció

október 1-én kezdődött s két hétre volt tervezve, de majdnem egy teljes hónapot vett igénybe.

Hogy a katonai adóbehajtás milyen volt, arra nézve az alispáni rendelet 2. 3. 4. pontjai adnak felvilágositást, miért is azokat teljes egészükben közöljük:

2. Az eképpen kirendelt katonaság tartására és alkalmaztatására való nézve az 1751 esztendőbeli Katonai Regulamentum 5-ik szakaszának 28-ik cikkelye szolgál zsinórmértékül, minélfogva az execucióra rendelt katonaságot illetőségében, mind személyére, mind lovára való nézve, minden bonificáció vagy acceptáció nélkül nem a község, hanem azon restanciárius adózók, akikhez egyszersmind egyénenként oly különbözéssel be is szállittatnak, hogy a házas és házatlan zsellérekhez csak a gyalog katonák adassanak, ingyen fogják tartani, egyedül regulamentáris tartást az első hétben és minden napra executiónális garast, a második héten a tartás mellett bor, vagy seritalt és minden napra két garast s e képen annak folytában a következendő hetekben is még csak az execució meg nem szüntettetik, szolgáltatván ki a behelyezett katonáknak. Az executionális garasokat azonban az exequens azon birónak, vagy esküdt embernek, akire ezen adóbéli restanciák bizatvák hiven kézhez szolgáltatni, ez pedig a restanciónális tartozóknak, kinekkinek hátralévő adója fejében, bevenni és névszerint beszámolni köteleztetik.

3. Az adószedő az exequens katonákkal szálláshelyükről más többi tartozókhoz is házanként eljárjon, a tartozások lefizetését sürgesse és szorgalmazza, a muladékosokat szintén az execució terhével fenyegesse.

4. Minthogy ezen contribuciónális executiónak az uradalmi execució előtt minden tekintetében elsőbbsége vagyon, ennélfogva, amely házhoz ezen katonai execució beszállittatik, mig a contribucionális restanciák tökéletesen be nem szedetnek, az uradalmi execució, ahol találtatna, megszüntettessen és eltávolittassék.“[3])

Erre az utóbbi intézkedésre főként azért volt szükség, mert a lefolyt időkben az úrbéri kötele-

3) Városi lt. régi iratok csomója 1354 szám.

zettségeket sem igen teljesitette a lakosság egy igen jelentékeny része s az uradalom is megkezdette az egzekúciót. Az adóknak ilyen módon való egzekválása a lakosság egy részében nemcsak meglepetést, de megdöbbenést is keltett s csak nagyon kevesen maradtak még a legnyakasabb és legrenitensebbek közül is, akik „csak azért is“ ellentállottak. Tartották a katonát, de nem fizettek. A félrevezetett és elcsábitott nép nagy része, amely még kevéssel előbb, amidőn a bécsi és budai útak költségei tekintetében tartott vizsgálatot a vármegye, kereken tagadta, hogy a költségekhez hozzájárult volna, most már tele szájjal szidta a népvezéreket és teljességgel elfordúlt tőlük.

Nagy átalakúlás kezdett végbe menni Szentesen. A népvezérek magukra maradtak s csak a legnagyobb erőfeszités árán birták az 1821—22 évi tisztújitás alkalmával egyik mérsékelt hivüket Palovics Ferencet a főbirói székbe ültetni, aki esküdt birónak Zeke Jánost, egyikét az elégületlenek most már szelidülő vezéreinek vette maga mellé. A józanabb elemek teljesen felülkerülnek. A régi egyenetlenkedés megszűnik a tanácsban s bizonyos rendet lehet észrevenni az ügyek elintézése körül. A fontossabb, az egész községet érdeklő, gazdasági ügyekben tartott népgyülések csendesebb és nyugodtabb lefolyásúak s még jobban megszilárdúl a békére való törekvés a következő esztendőben, amidőn Kristó Nagy János és ifjú Kátai Pál József viselik a főbirói, illetve az esküdtbirói tisztet.

Az egyetértés különösen erősen nyilvánúl meg akkor, amidőn Hevessy Béniámin jegyző és Dobos István a szénási puszta beszedett árendáját elköltik. Amig a múltban, hasonló esetben, Sipos István nótárius mellett valósággal tüntetést rendeztek egyesek, most teljes az egyetértés s a megtévelyedett embert, aki nem annyira maga, mint nagyralátó felesége költekező passziójából esett hiába[4]), egyértelmű akarattal távolitják el állásából s hivják

4) Szentesi ref. ekl. hist. II. k.

meg helyébe a szentesi születésű nemes Dobossy Lajost, aki hivatalát 1824 december 11-én foglalta el.[5])

Dobossy Lajos személyében kiváló ember kerül a nótáriusi székbe. Hites ügyvéd, fényes tehetség, erős, munkabiró ember, aki az évek óta elhanyagolt jegyzői hivatalt rendezgeti, irányitja jegyzőtársát, a sok jóakarattal megáldott, de tehetségtelen Farkas Sándort. Mikorra azonban hivatalát majdnem rendbeszedi a vármegye alfiskálisának választják meg és állásáról lemond. Lemondását 1825 augusztus 29-én tárgyalja a városi tanács és sajnálkozással fogadja el.

Dobossy Lajos lemondása után a lakosság nagy része s a városi tanács azon az álláspontonvolt, hogy a megüresedett jegyzői állásra Boros Sámuelt kell visszahivni. A visszahivást nagyban elősegitette az a körülmény, hogy a városi tanács, amelynek élén ezidétt Lakos Mihály állott, mint főbiró, az 1824 őszén tartott részleges tisztújitás után teljesen a komolyabb elemek befolyása alatt állott s a volt népvezérek, mint Dezső Mihály és Berényi Pál, akik a tanácsban foglaltak helyet, teljes készséggel szolgálták a tökéletes megbékélés ügyét, aminek egyik előföltétele volt, hogy a nótáriusi állásba visszahivják a méltatlanúl elmozditott Boros Sámuelt.

A tanács az 1825 évi tisztújitást megelőzően népgyűlést tartott s a megüresedett nótáriusi állásra Boros Sámuelt ajánlotta. A tanács előterjesztését közmegnyugvással fogadta a megjelent lakosság, de mint a jegyzőkönyv mondja „minek utánna Szépe Pál csizmadiának, Vida Szűcs Mihálynak és Berényi Péternek megszokott lármás személyes kikelésük miatt felkiáltás útján a nevezett úrnak

5) Hevessy Béniámin nem birta ki elmozditását, a legnagyobb nyomorba jutván, meghalt 1824 dec. 28-án. Az özvegy, aki semmi nélkül maradt a városhoz fordult, hogy emettesse el volt jegyzőjét. A város koporsót és fejfát csináltatott megtévedett volt tisztviselőjének, akit különben szerettek volt. Az özvegy még esztendők múlva is pört folytatott a város ellen. A város előljárói igyekeztek lebeszélni a perlekedő asszonyságot, ami azonban nem sikerült. Erre a város is pört inditott. A kettős pör azután kölcsönös egyezséggel befejeződött. (Szentesi ref. ekl. hist. II. k.)

megválasztása nem történhetett" a nótárius választást elhalasztották birótételre.[6])

A béke teljes helyreállása igy csak az 1825—26 évi tisztújitáson következik be, amelyet 1825 október 30-án, Horváth Lajos főszolgabiró és Babócsai Pál szentesi tiszttartó elnöklése alatt tartottak meg. A választás iránt nagy érdeklődés mutatkozott. Szépe Pál és társai megkisérlették a szervezkedést, hogy ügyüket ezúttal is diadalra vihessék, de a birótétel mégis egyhangúlag történt, Lakos Mihály főbiró és Kátai Pál József esküdtbiró ellen nem volt bátorságuk szavukat felemelni.

A bióválasztás után következett a nótárius választás. A jelölt egyedül Boros Sámuel volt, aki mellett a nép legnagyobb része lelkesen tüntetett. Szépe Pál azonban odament a tiszttartóhoz és társai nevében a szavazás elrendelését kérte az úrbárium rendelkezéséhez képest. A tiszttartó elrendelte a szavazást, amelynek az lett az eredménye, hogy Boros Sámuel megválasztására 70-en, a választás elhalasztására 22-en szavaztak.[7])

Boros Sámuel aláirása.

Ez a fordulat teljesen letörte Szépét és társait. Elkullogtak a városházáról s midőn az esküdtekre vonatkozólag tett kérdést a tiszttartó, a jelenvoltak egyező akarattal kivánták azoknak megmaradását.

6) 1824—25 évi jkv. 155 pont.

7) A választási jegyzőkönyvet, amire nincsen egyébként példa, az uradalmi tisztség jelenlevő tagjai aláirták s mint törvényes bizonyság, a főszolgabirói és a vármegyei esküdt ellenjegyezték. Ez az egyetlen régi jegyzőkönyv, amelyen aláirások vannak.

A béke jegyében megalakúlt városi tanács tagjai voltak:

Főbiró: Lakos Mihály, esküdtbiró: Kátai Pál József, esküdtek: Sebők János, Dezső Mihály, Berényi Pál, Soós József, Horváth István, Dömsödi József, Piti József, Bugyi András, Kovács István, Győri József, Kristó Nagy János, ifj. Kátai Pál József, nótáriusok: Boros Sámuel és Farkas Sándor.

A városi tanács, a teljes egyetértés megbizonyodása után, fokozott erélyel látott hozzá a közügyek rendbehozásához. A Hevessy Béni jegyzőségéről maradt sok restencia elintézésére irnokot állitottak a két jegyző mellé, a nem régiben szervezett szekérmesteri és adószedői tisztség szolgálati utasitásának elkészitésére Sebők János, Soós József és Boros Sámuel tagokból álló bizottságot küldtek ki s az útasitást a javaslat alapján az 1825 évi december 6-án tartott népgyűlés egyhangúlag megállapitotta.

Ezt a szabályrendeletet a lefolyt évtized tanúságai hozták létre. Egyik célja az volt, hogy a rend teljesen biztosittassék, a másik — s ez a fontosabb — hogy hiteles feljegyzések tegyék lehetetlenné az olyan légből kapott vádak felmerülését, hogy az egyik emberre háromszorosan rá rójják a közterheket, másokat ellenben egészen mentesitenek. Mert a nagy közéleti harcok idején az efféle vádak olyan általánossá váltak, hogy mindenki ezt hánytorgatta. Az adószedés körül jelentős újitás is van: eddig az adószedők házról-házra járván kasszálták be az adót, mig a szabályrendelet már a városházán való fizetésre kötelezi az adózókat. A hátralékosokat eddig ismételten és ismételten fölkeresték az adószedők, ezentúl a hátralékosokról a birónak kellett jelentést tenni, aki megintette az adózót s ha az intés nem használt, akkor az egzekúció következett.

A rendszer változtatására azért is szükség volt, mert az 1816—17 esztendőktől kezdődőleg 1825—26-ig bezárólag terjedő kilenc esztendőről

összesen 36055 frt. 45 kr. adóhátralék volt kint, tehát az évi 20—21000 forintra terjedhető adónak másfélszeresét jelentékenyen meghaladó összeg. Szigorú eljárás következett a hátralékosokkal szemben és ez foganattal is járt. A lakosság jól emlékezett az 1821 évi katonai egzekúcióra s azt még egyszer nem szerette volna megizlelni. Az új adószedő és szekérmester, Losoncy János, az adók beszedésében régóta nem tapasztalt szép eredményt ért el, amennyiben a folyó évi adó csaknem az utólsó krajcárig befolyt.

A szekérmesteri és adószedői állás egyesitése azonban csak nem vált be. Mind a két állás sok teherrel és nagy felelősséggel járt. Losonczy János nagy buzgósága hamar megszűnt, elhanyagolta hivatalát, a beszedett összegekkel pedig manipulálni kezdett s amidőn már nagyon elmerűlve érezte magát a sikkasztásokban, hivatalos teendőinek kettéválasztását és az adószedés alúl való fölmentését kérelmezte. A tanács megadta a fölmentést s ez időtől kezdve Losonczy csak mint szekérmester működött. Adószedővé Gyarmati Ferencet választották meg.

Losonczy, mikor az adószedés alúl fölmentették, nem igen volt hajlandó számadását beterjeszteni. Különböző kifogásokkal élt. Amidőn azután egy év múlva bemutatta ismételt sürgetések után a számadást, kitünt, hogy a beszedett pénzekből mintegy 2400 forintot elsikkasztott[8]). Losonczy védekezett a sikkasztás vádja ellen, de hiába. Igazát bebizonyitani nem tudván 1829 november 2-án szekérmesteri állásából is elmozditották.[9])

Az 1826—7-ik évi tisztújitás, mint a jegyzőkönyv mondja, csendességgel, rendben és békességel ment végbe. Főbirává Sebők Jánost választották meg, aki a régi birói juss alapján maga mellé esküdtbirónak

8) Számadásában 6286 frt. 46 kr. bevárandó hátralékot tüntetett föl, de a vizsg. megállapitotta, hogy valóban csak 3899 frt. 43 kr. hátralék maradt. (1828—29 évi jkv. 415 pont.)

9) 1829—30 évi jkv. 6 pont.

Soós Józsefet választotta. A tanács tagjainak sorában az a változás állott be, hogy Berényi Pál esküdtségéről lemondott, akinek helyébe testvéröccsét, Berényi Pétert választották meg.

Ez a közigazgatási esztendő a nótáriusok között is hozott változást, amennyiben az állása betöltésére képtelen Farkas Sándor nótáriust 1827 májusában elmozditották és helyére junius hó 8-án Horváth Lászlót választották meg. Farkas elmozditását ismételt figyelmeztetés, majd a jegyzői munkakör megosztása előzte meg. A különben jóravaló ember azonban a minimumra leszállitott munkakört sem volt képes betölteni, minden teher Boros Sámuel vállára háramlott, aki végre is kijelentette, hogy két ember helyett nem dolgozhatik. Ekkor újfent megintették Farkast, aki igérte, hogy dolgozni fog, de mint a jegyzőkönyv mondja „a sokszorozott engedelem sem állitván talpra a gyenge jegyzőt, hivatalából sajnálkozó kénytelenséggel elmozditani kellett“[10]). Az elmozditott jegyző később ismételten ajánlkozott minden megüresedett állásra, de a város soha sem alkalmazta.

Horváth László személyében ügyes nótáriust nyert a város, de őt is, alig egy esztendei működés után, állásából el kellett mozditani. Kétséget nem szenvedő módon bebizonyosodott ugyanis, hogy Horváth nem csak hamis okiratokat szerkesztett és azokat a város pecsétjével ellátta, de az ellene követelésbe tett adósságokra vonatkozó kötlevelek, nem különben, a volt szeretőjétől eltulajdonitott házieszközökre vonatkozó levelének felmutatása alkalmával saját keze irását is megtagadta. A városi tanács 1828 év augusztus 29-én tárgyalta a jegyző ügyét, amikor is egyhangúlag akként határozott, hogy őt, miután alacsony tettei által hivatalbeli hitelének fedhetetlenségét megsértette s az előljáróságot a veszedelmes következésektől kellő őrizkedésre kényszeritette, állásából elmozditja[11]).

10) 1826—7 évi jkv. 85 pont. 11) 1827—8 évi jkv. 195 pont.

Az elmozditást a népgyűlés még azon a napon jóváhagyta. Horváth erre az alispánoz fordúlt, hogy állását visszanyerhesse. Az alispán Müller Ignác főszolgabirót küldötte ki, hogy az előljáróságot elfoglalt álláspontjának megváltoztatására kényszerités nélkül kérje föl és Horváth viszavételét ajánlja. A város azonban nem fogadta vissza az elbocsátott jegyzőt, fölkérvén az eljárt főszolgabirót, hogy az alispánt annak „erkölcsi szennyeiről és az ellene hozott itéletnek helyességéről győzze meg“. Ez azonban nem következett be. Az alispán nem pártfogolta tovább a megtévedt ember ügyét.

Ez az utóbbi határozat már az 1827—8-adik közigazgatási év végén keletkezett, amikor a főbirói tisztet Lakos Mihály, az esküdt birói tisztet pedig Piti József viselték.

Horváth esetén okúlva, a jegyzői tisztet véglegesen nem töltötte be a város. Ideiglenesen kisegitőnek Bálint Györgyöt alkalmazták s a jegyzői állás betöltésére csak az 1828—9 évi tisztújitás után, amelyen a főbirói székbe Soós József, az esküdtbirói székbe pedig ifj. Kátai Pál József választatott meg, került a sor, de ekkor is csak egy évi próbaidőre alkalmazták az új nótáriust, Imre Jánost, „a közelebb múlt esztendők izetlen történeteinek elháritása tekintetéből“[12]). A megválasztott jegyzőben azután nem csalatkoztak. Derék, munkás hivatalnokot, becsületes embert nyertek benne, akit a próbaév eltelte után szives örömest erősitettek meg és véglegesitettek állásában.

Az 1829—30-adik közigazgatási évben Soós József a főbiróságban és Kátai Pál József az esküdtbiróságban megmaradtak s az esküdtek sorában sem állt be változás. Ebben az esztendőben szervezték a harmadik jegyzői állást, mert Losonczy János szekérmester, 1829 november 2-án, állásától elmozdittatván a szekérmesteri teendők is teljes egészökben a jegyzőkre nehezedtek.

A harmadik jegyző Nagy Sámuel, hites ügy-

12) 1828—9 évi jkv. 56 pont.

véd lett, akinek megválasztása után beosztották a jegyzők munkakörét olyképen, hogy Boros Sámuel a számadási és közigazgatási, Imre János a katonai és előfogatozási, Nagy Sámuel pedig a bíróság melletti foglalatoskodást nyerte teendőjéül, mindazonáltal olyképen, hogy a tanácsüléseken mindenik jegyző köteles megjelenni.[13]) A beosztás elhatározásával kapcsolatban azt is elhatározta a tanács, hogy a tapasztalati adatok alapján a beosztás tekintetében való változtatás jogát föntartja magának.

A város mindennemű ügyeiben Boros Sámuel irányit ezidétt. Visszafoglalván hivatalát lelke lett a közügyek intézésének. Volt ellenségei, akik 1818-ban elmozditották s 1825-ben visszahivása ellen szavaztak, teljesen megváltoztak és átalakúltak vele szemben. Nagy népszerűsége és tekintélye, amely körűlövezi őt egészen haláláig, ebben az évtizedben alapúl meg. Hivatalába való visszatérése után meg tudja találni azt a középútat, amelyen haladnia kell. Nem hizeleg sem jobbra, sem balra, sem fölfelé, sem lefelé. Nem keresi a nép kegyét és épen azzal nyeri meg azt. Nagy népszerűsége a felűletes vizsgáló szemében feltűnő s igy történik meg, hogy „demagóg"-ot látnak benne, aki már viseletében sem követi az akkori intelligenciát, aki mindig a nép között forog, „ő az első szónok, a nők között a legelső gavallér és aki következetesen viszi azt keresztűl, hogy a közügyek intézésében a népnek minél nagyobb szerep jusson."[14])

Csakhogy a népnek juttatott nagyobb szerepet nem lehet Boros Sámuel rovására irni annál kevésbbé, mert ennek a nagyobb szerepnek a városi közügyekre semmi káros befolyása nincsen. A nép maga szerzi meg azt a jogot, hogy minden fonto-

13) 1829—30 évi jkv. 245 pont.

14) Csongrádmegye tört. III. k. 111 lapján mindazt, amit a szentesi ref. ekl. históriájában Kiss Bálint Boros dicséretére ir, visszafordítja Boros ellen és gúnyolódva nevezi »nép szabaditó«-nak, mondván, hogy »soha senkiről nem lehetett igazabban mondani, hogy meglelte korát, mint ő róla«.

sabb kérdésbe beleszólhasson, aminthogy a gazdasági ügyeket mindig a gazdák bevonásával tartott tanácsülésekben intézték évtizedek óta; a biró, esküdt és nótárius választás törvényes jog volt; a számadások megvizsgálása felsőbb hatósági útasitások folytán tartozik a népre s a házi adó megállapitása szintén törvényes joga a népnek. Azok a nagy változások pedig, amelyek az úrbáriális kérdések körül végbe mentek és amelyekről alább leszen szó, nagy általánosságban érdekelvén az egész lakosságot, azoknak intézéséből a belső béke fentartása érdekéből kizárni épen a népet nem lehetett. A népnek a közügyek iránt való élénk érdeklődése, beleszólási jogának biztositása épen a közbéke záloga: tudta hire nélkül semmi sem történvén a zúgolódásnak még csak lehetősége is kizárt dolog.

Hogy Boros Sámuelnek döntő súlya van a kérdések intézésében, természetes. Önkényűleg nem tesz semmit, amit pedig intéz, azt jól intézi, ha valamit reá biznak, annak elintézése bizonyos. A most már mindjobban felmerülő úrbéri összeütközések során nem ritkán az ő közvetitése biztositja a jobbágyság és a földesúr között való jóbékességet, ami nagyban hozzájárúl ahoz, hogy tekintélye a nép előtt emelkedik, viszont a földesurak is elismeréssel adóznak működésével szemben. Mindezek azt bizonyitják, hogy Boros Sámuel emlékét a kegyelet és az elismerés szaván kell Szentes város históriájába beigtatni s az igazság helyreállitása érdekében cselekszünk, amidőn ezeket itt elmondjuk, hogy e hatalmas férfiú működésének tiszta képét mutathassuk.

Amilyen örvendetes javúlás mutatkozik a közügyek intézése terén, épen olyan gyenge lábon áll még mindig a közbiztonság. Az 1822-ik esztendőben már nemcsak a külhatárbeli tolvajlások vannak napirenden, hanem állandóan kisebb-nagyobb lopások történnek magában a városban is. A vármegye komolyan meginti az előljáróságot, hogy a közbátorság fentartására fokozott éberséggel vi-

gyázzon, de amidőn a város négy lándzsást akar a biztonság nagyobb fentartása érdekében felállitani közbelép a vármegye és feloldja a határozatot, azon indokokkal, hogy a meglevő személyzet is elegendő a közbátorság fentartására, ha elég éberen teljesiti kötelességét s hogy a lakosságot a négy lándzsás fizetésével is megterhelje a város, semmi szüksége sem forog fen.

Maradt tehát minden a régiben. A lopások és erőszakosságok nem szűntek meg. A város végűl is, 1829-ben, a hadnagyok számát négyről nyolcra emelte föl. Nem sokat, de mégis valamit használt ez az intézkedés.

Az egész évtizedben rengeteg sok baj van a katonatartással, a beszállásolásokkal. Az állandó béke helyreállván a katonák nagyobb számban nyernek elhelyezést a vármegye területén, mint az elmúlt évtizedben. A vármegye nem győz igazságot szolgáltatni, mert a községek szakadatlanúl panaszkodnak és egymás közt különböző egyezségeket csinálnak. Eféle egyezség következtében Szentes a szomszédos Csongráddal, Szegvárral és Vásárhellyel állandó elszámolási viszonyban van. Egyszer széna, másszor zab, vagy kenyér kölcsönzés szerepel, máskor a katonaságnak hamarabb való átvállalása, amit azután a következő esztendőben egyenlitettek ki egymás között. De mondani is fölösleges, hogy a kiegyenlitést célozó, leszámolásokból is eredt egész sereg panasz. A vármegye, hogy a sok húza-vonának elejét vegye, az ilyen alkudozásokat kereken megtiltotta. Ám hozzátehetjük, hogy minden eredmény nélkül, mert a községekre, minden kellemetlenkedés dacára is, ez volt a legelőnyösebb eljárás s a szolgabirák, sőt maga az alispán is, kénytelenek voltak szemet húnyni a tilalmazott dolog felett.

A közegészségi viszonyok kielégitők az egész évtizedben. A város két kirurgust tart: Sass Károly és Matyasovszky János személyében, akiknek fizetése 40—40 forint s rendes gyógyszertára van, amelynek tulajdonosa Stöckl János.

A közlekedési viszonyok szinte elképzelhetetlenek a mai ember előtt. Kövezett útnak az egész vármegye terűletén hire sincs. Az útak mindenütt járhatatlanok, amint a sáros-esős őszi idő beállt. Szentesen átmegy a pesti országút, amelynek fentartására gondot kell forditani. A közerőt sűrün ki is rendelik, helyre-helyre állitják ezt a nagyon járt útat, de amidőn az idő nedvesebbre fordúl, épen olyan járhatatlan lesz az is, mint a többi mezei útak.

A város képe az évtized elejétől kezd átalakúlni. Ujabb kiosztások ismételten történnek, az I. III. és IV. kerűlet ezekben az években épűl ki teljesen. A házak száma már felűlhaladja a kétezret. Az iparosok, kereskedők és a háztulajdonos zsellérek számának szaporodását jelenti ez. A házak épitésében lényeges változás áll be. Most már általánossá válik a házakat véggel az útcára épiteni, a tetőzet a tehetősebb gazdáknál már kivétel nélkűl zsindely, a cserépfedésű házak száma is rohamosan szaporodik, de a túlnyomó rész természetesen még mindig a nád és gyékény fedésű házakra esik.

Az évtized históriájában minden esetre a legfontosabb és a legkiemelkedőbb momentum az úrbéri viszonyok fokozatos rosszabbodása, a nép teljes elnyomatása az uradalom által, amely a következő évtized derekán a teljes felszabadúlási törekvéseknek lesz előidézője és közvetlen okozója az örökváltságnak.

Már a múlt évtized történetének előadásánál rámutatunk arra, hogy gróf Waldstein, mint a földesúr Károlyi testvérek gyámja, a legnagyobb szigorral vitte kereresztűl az úrbáriumot a jobbágysággal szemben, ami általában véve nyomasztóan hatott a kedélyekre, az elégűletleneket, zene-bona szitókat pedig a leglehetetlenebb lépésekre ragadta s jórészben okozója lett a közviszonyok elmérgesedésének. A helyzet azonban a legelők és hosszú fuvarozások miatt lefolytatott és részben megnyert úrbéri pör után sem javúlt, sőt fokozottabban rosszabbodott. A uradalom mind-

inkább emelkedő mértékben követelte a robotot és a kilencedet, a legelő állagát megcsonkitotta.

Sokat reméltek attól, hogy amidőn a három gróf nagykorúvá lesz és valósággal birtokába veszi az uradalmakat, változni fog a helyzet.

A három ifjú grófot 1826-ban nyilvánitották teljes korúakké s 1827-ben osztoztak meg a Károlyi uradalmakon.

Az osztályos egyezség értelmében:

Gróf Károlyi István kapta a szentlászlói majorságot, ezenkivül kapott Királyságon 15 szessziót és 500 $^{81}/_{1100}$ hold földet és 190 $^{10}/_{20}$ jobbágytelket;

gróf Károlyi Lajos kapott 270 $^{1}/_{24}$ jobbágytelket, 500 $^{81}/_{1100}$ hold földet és ezenkivül az övé lett Bökény;

gróf Károlyi György kapott 94 $^{10}/_{24}$ jobbágytelket és 500 $^{81}/_{1100}$ hold földet.[15])

A nagy reménység azonban, amit a szentesiek a három gróf birtokbalépéséhez fűzött, nem vált valóra. A város és földesurai között ott állottak az uradalmi tisztek, akik gondoskodtak róla, hogy a sérelmek ne nyerjenek orvoslást. Ilyen körülmények között fönmaradtak a régi pörök, amelyek természetesen nem segitették elő a kölcsönös jóviszonyt, de a város a saját jól fölfogott érdekében nem tehetett mást.

Az úrbáriális panaszok, amelynek elintézését a város lakossága ismételten és ismételten sürgette, főbb pontjaikban a következők voltak:

1. Minden egy házhely úrbáriális földtől azon egy hosszú úton kivül, amelyre különben csak a 4 egész szessziós jobbágyok szoktak kötelezteti, még egy hosszú út kivántatik.

2. Hogy a kézi munkát nem a napszám szerint, hanem az erősebbekre szintúgy, mint a gyengébbekre, mint egy nap alatt teljesitendő munkát kiszabja, igy p. o. a nádvágásban a robbotba való nádvágás helyett 50 kéve nádat vágat le és rakat össze, hasonló módon árok ásásban 4—5, sőt több öl árkot szab ásni, amely munkák is, ha 3—4 nap alatt végződnének is be, csak egy napnak számittatnak.

15) Pettkó: Gróf Károlyi család birt. tört. II. k.

3. Jóllehet a meghalt jobbágy gyermekei között a szántóföldet felosztja, de mégis az ilyen felosztott földet egy személyre irja és a többieket szintén igy a jobbágyföldeknek mennyiségétől járandó, mint egyébbként házas zsellérektől is megkivántató, robotolásra szoritja, mivel azután kettős robotolással terheli.

4. Minden egy házhelyes jobbágy esztendőnként 26 kaszást is kényszerittetik a derekegyházi majorba küldeni s ámbár azokat egyszerre, vagy több izben küldje is, mégis mindnyájoknak csak egy fél nap vétetik fel az oda és visszamenetelért.

5. Akik Szentes városában az idők viszontagságai miatt be nem adhatják a szeműl való kilencedet ajtajaik és ablakaiknak téli időben való elvételével szoktak bűntetődni.

6. Hogy ámbár az uradalom a házak számát akarja szaporitani, házhelyet ingyen tartozik adni, mindazáltal az uradalmi tisztek az ilyen házhelyekért 3 klassisra osztva 60—80—100 forint fizetést vesznek s csak azután adják ki a kérelmezőknek a portákat.

7. Az uradalmi tisztek a szentesi legelőkből valószinűen a földesuraság tudta nélkül egynéhány házhelyeket elvévén a marhatartásból és földmivelésből élő jobbágyság legelőit megszűkitették.

8. Jóllehet a szentesi községnek arról kontraktusa vagyon, hogy az uradalom a község legelőjében levő nádasból magának semmit sem kiván, mivel hogy magának külön nádlója van, melyet mindazáltal felébe levágattat és a község legelőjében lévő nádból most 40, majd 50 éve nádat vágattat magának s igy a szegény jobbágyság a faizás helyett gyakran semmit sem kap.

9. Egy jobbágyra gyakran 30—40 gyalog robotot vet egy héten és aki annyit nem tehet, azt az uradalmi tisztség nem tekintvén a hajlott idejűekre sem, számos pálca űtésekkel bünteti[16]).

A felsoroltakhoz tartozik még az a panasz is, hogy az uradalom nem ritkán a készpénzbeli úrbáriális járandóságokat ötszörösen veszi meg a jobbágyokon s hogy akiknek a nádlást megen-

16) 1825—26 évi jkv. 185 p.

gedte váltani a váltság dijban a piaci árakat hajtotta be.

Mindezekhez a régi panaszokhoz újabbak járúlnak. Az 1826 évi október 31-én tartott tanácsűlés, amiatt fordúl panasszal az uradalom ellen, hogy az evangélikus egyháznak engedélyezett egy szesszió földet a közlegelőkből hasitotta ki, holott a legelők dolgában lefolytatott úrbéri pör eredménye szerint a közlegelők további csonkitása határozottan eltiltatott.[17])

Ám ez a panasz még elintézést sem nyert, amidőn Prehoffer Mátyás uradalmi serfőző a Nyomáson, a szőllők mellett, egy darab földet fölfogott, körülárkolta és használatba vette. A város Prehoffer ellen az uradalomnak panaszt tett és elégtételt követelt a hatalmaskodás miatt. Minden válasz nélkül maradt az uradalomnál ez a panasz, amidőn gróf Károlyi István tisztjei nemes Dombrádi Ferenc részére a közlegelőkből egy hold szőllőföldet hasitottak ki. A város tapasztalván azt, hogy a pörök rengeteg költséget emésztenek föl és roppant soká elhúzódnak, e legutóbbi foglalás után közvetlenül a grófhoz fordúlt, kiküldvén Sebők János esküdtet és Boros Sámuel jegyzőt. A kiküldöttek nem találták Pesten a grófot, mert külföldön tartózkodott, megbizták tehát a város pesti ágensét Hoffmann Ignácot, hogy a következő folyamodványt juttassa a grófhoz:

„Méltóságos Cs. Kir. Kamarás, Gróf, Nagyságos és legkegyesebb Földes Urunk!

Méltóságos Gróf Károlyi József Őnagysága halálától Méltóságtok tulajdon kormánya kezdetéig az uradalmi tisztségnek szabad bánásmódja alá esvén, gyakorta megtörtént, hogy a méltóságos Földesuraság haszna és jussa gyakorlásának szine alatt mellékes okok miatt oly sérelmeket szenvedtünk, amelyeket érző fájdalmainkat belső agódásaink enyhiteni elégtelenek lévén, hallható és a királyi felség zsámolyáig hatolt panaszokra fakadni kénytelenitettünk.

17) 1826—27 évi jkv. 3 p.

Méltóságtoknak önön kormánya kezdetével minden bajainkat atyai kegyelemmel elűző jóltévő napunkat reménylettük földerűlni és jobbágyi alázatos hiv bizodalommal néztünk a boldog jövendőre.

Azonban nyugtalanságunknak vége nem szakadott, mert az uradalmi tisztség városunkban lakos nemes Dombrády Ferencnek folyó március hónap 20-án ellenzésünket és kérésünket semmibe sem hajtván, úrbáriális legelőknek legszűkebb oldalán ismét egy hold földet szőllőskertnek elfoglalt.

E foglalás annálinkább kettőzteti fájdalmunkat, mivel a méltóságos uraság legkisebb szükségén kivűl csupán egy ember és szintén jobbágytársunk kedvéért ejtetett meg.

Folyamodunk annak okáért méltóságos Gróf, Kegyelmes Földesurunk Nagyságodhoz, mint akinek földesúri jussai Szentes mező városa úrbáriális legelőjére nézve megkülönböztettek.

Méltóztassék ezen kegyes elhatározása nélkűl való foglalást megsemmisitő parancsa által eltörűlni és ezen egy hold földet úrbáriális legelőkhöz újra visszacsatoltatni, ekként ebbeli panaszunkat atyai kegyelemmel megorvosolni.

Kik is a földesúr kegyes pártfogásába és atyai boldogitó kegyelmébe ajánlottak tisztelettel vagyunk

Szentes, 1828 március hó 25-én

Méltóságos Gróf, Cs. Kir. Kamarás, Nagyságos és Kegyes Földesurunknak örökös hűségű és alázatos jobbágyai

Szentes M. Városa
Birái, Tanácsa és községe."[18])

E szép levelet megkapta a gróf, foganatja azonban nem lett semmi. A kérdés elintézését húzták és Dombrádyt még az örökváltság is benne találta az egy hold szőlőbirtokában. A sérelmek a legelő csonkitáson kivűl is szaporodtak. 1828 június 6-án a tanácsűlés Károlyi Lajos és Károlyi György grófokhoz intézett panaszos fölterjesztést a következő 4 pontban összefoglalt okon:

1. A grófok jobbágyainak Szénásra robotolás végett való menetelük csak 3–4 napnak számittatik.

18) 1827—8 évi jkv. 101 p.

2. Ugyanezen grófok jobbágyai most az aratás idején hosszú fuvarban Pestre menni kényszerittetnek.

3. Ugyanezen grófok jobbágyainak Szénáson való robotolásuk alkalmával legelő nem adatik.

4. Az őrlésnél szakmányban két ló után két köböl búza megőrlése naponként kényszerittetik."[19])

A panaszokat Lajos gróf uradalma egyszerűen félreteszi, György gróf uradalma azonban részletes jelentés iránt visszaadja a városnak. A panaszok részletes vizsgálat alá vétetvén, tizenhat jobbágy jelent meg, akiknek sérelmeit jegyzőkönyvbe foglalta a város, 1829 január 11-én, tehát épen félév múlva. A jegyzőkönyvbe foglalt panaszok igazolják a jelentést, sőt megtetézik azzal, hogy három jobbágynál a robotra menet és onnan visszajövet egyáltalán fel sem számittatott s hogy a soron kivűl fuvarra rendelt jobbágyok fuvarozása az úrbárium rendelete ellenére sem számitatott kétszeresen.[20]) Ám a vizsgálat megtételével ezen uradalom részéről is elintézettnek tekintetett az ügy s a személyesen panaszkodó jobbágyok indexre kerültek. Az uradalmi tisztek keményen éreztették velük hatalmukat.

Ez a körülmény most már elnémitotta a panaszokat. A jobbágyság tűrni volt kénytelen. Ha papanaszkodott, jogos panaszának eredménye is csak az uradalmi tisztek bosszúállása lőn. A keserűség és a panasz visszafojtva gyülemlett össze s a szabadulás vágya kezdett érlelődni a lelkekben. Pedig még az előadottak nem is meritik ki a keserűség okait. Gróf Károlyi Lajos uradalmi tisztsége a szénási árenda dolgában járt el különösen a szentesiekkel szemben, szintén tápot adva az elkeseredésnek.

A város a múlt század közepe tájától kezdve állandóan bérelte a szénási pusztát, amint erről már fentebb megemlékeztünk. Az 1818-dik esztendőben 9000 forinttal adós maradt a város az árenda

19) 1827—8 évi jkv. 174 p. 20) 1828—9 évi jkv. 149 p.

összegéből. A mostoha viszonyok folytán ezt az összeget nem tudván kifizetni haszonbér leengedést és fizetési haladékot kért 1828 július elején. A gróf kijelentette, hogy amennyiben a város 5000 forintot 15 napon belül kifizet, a haszonbér többi részét elengedi, egyébként pedig az érdekelt lakosoktól 9000 frt. értékű jószágot fog elkoboztatni.[21])

A tizenöt nap még nem telt le, amidőn a város határidő meghosszabbitását kérelmezte, amire az volt a válasz az uradalom részéről, hogy még a megengedett 15 nap lejárata előtt megkezde a jószágok lefoglalását és elkobozását. Ez az eljárás méltán keltett kinos feltűnést és megdöbbenést. A város azonnal Pestre küldötte a grófhoz Lakos Mihály főbirót és Boros Sámuel jegyzőt, hogy a szükséges haladékot kieszközöljék s az erőszakoskodás megszüntetését kérjék.[22]) A gróf nem fogadta a küldöttséget, hanem azt üzente, hogy a hátralék kifizetésére további haladékot nem ad, a marhák visszaadását pedig, ha az illető lakosok sérelmesnek találják a lefoglalást, peres útra engedi s ő maga a város ellen a hátralék biztositása iránt pert indit.

A földesúr válaszát az augusztus 17-én tartott népgyűlés elé terjesztette a tanács azzal, hogy az uradalmi fiskális a pört már tényleg meg is inditotta. A népgyűlés, hogy a földesúr „kegyességét megnyerje és megtartsa", a per elkerülését óhajtván, 5427 váltó forint kölcsönt vett föl az egyes lakosoktól s ezt haladéktalanúl kifizette Pósta Ferenc uradalmi fiskálisnak, ki is a peres eljárást beszüntette s a lefoglalt marhák kiadása iránt intézkedett.[23])

A legelők megcsonkitása és a túlhajtott robot követelések mellett három dolog miatt került a város és az uradalom ellentétbe, amelyek közül az egyik pörre is ment. Ez utóbbi, mely egyszersmind a legfontosabb és legnehezebb kérdés volt: a Kurca gátjának megerősitése körül forgott.

A gyakori árvizekre való tekintettel a vármegye arra kötelezte a gróf Károlyi-féle szentesi

21) 1827—8 évi jkv. 180 p.
22) 1827—8 évi jkv. 189 p.
23) 1827—8 évi jkv. 191 p.

uradalmat, hogy az úgynevezett kurcai vámházgátját kellően szélesitse ki és erősitse meg. Az uradalom ezt a terhet át akarta háritani Szentesre és 1826 május 28-án fölhivta a várost, hogy a Kurca gátat a vármegye által kivánt terjedelemben saját költségén épitse ki ellenértékéül az élvezett vámmentességnek. A város azonban, hivatkozva az úrbárium behozatala alkalmával létrejött azon egyességre, hogy a vámfizetésbeli szabadság ellenében a kész töltések fentartására köteles, a kivánt töltés újraépitési és a szélesitési munkálatok terhét magára vállalni nem volt hajlandó s amidőn erre a vármegye kötelezte, a helytartótanácshoz folyamodott.

A helytartótanács ebben a kérdésben úgy döntött, hogy a töltés átépitési munkálatokat a város és az uradalom közös kötelességévé tette. Minthogy pedig a vármegye közbeeső rendelkezése a város lakosságát arra kötelezte, hogy mind a gyalog, mind a fuvarral teljesitendő munkában résztvegyen, elrendelte a helytartótanács, hogy a napszámok és fuvarok felerészét minden egyes jobbágy robotmunkájába az uradalom tudja be.

A második kérdés a pálinkafőzési és üsttartási tilalom volt. Ezt a tilalmat az 1830 év februárjában adta ki mind a három Károlyi gróf uradalmi tisztsége. A tilalom bele ütközött az úrbárium rendelkezésébe s ez ellen az 1830 évi március hó 7-én tartott tanácsülésből határozták el a tiltakozás felterjesztését. A vármegye az uradalmi tilalmat az úrbárium rendelkezéseihez leszállitotta.

A harmadik panasz a külföldi kereskedőknek a piacról való kitiltására vonatkozott. Ez is súlyos sérelem volt a városra, mert a vásári és a piaci taksát kibérelte, s bár a vármegye némely iparcikkeket taksamentessé tett, az uradalmak nem voltak hajlandók a haszonbér megfelelő leszállitására, a tilalom pedig egyenesen megröviditője volt a városnak. A város panaszos előterjesztése folytán a vármegye vizsgálatot rendelt el s annak

eredményéhez képest az uradalom által fölállitott tilalmi rendelkezést hatályon kivül helyezte.

Sok baj volt a kilenced körül is. Különösen az nehezitette meg a birtokos jobbágyok helyzetét, hogy az uradalmak jóformán sohasem voltak tekintettel a termés mennyiségére, alkudozásra és a jobbágyság könyörgésének meghallgatására nem voltak hajlandók.

Igy történt, hogy az 1827-ik esztendőben csaknem pör keletkezett s a város már elhatározta, hogy panasszal fordúl a helytartótanácshoz, amidőn végre engedett az uradalmi tisztség s a kilencedet a lakosság kérelmével arányosan állapitotta meg.

A kilenced mennyisége egy-egy szesszió föld után 10—16 véka búza, ugyanannyi árpa, 8—14 véka zab volt természetben az uradalmi magtárakba beszállitva s azonfelül 1 frt. 20 kr.-tól 1 frt. 40 kr.-ig terjedő készpénz. Csaknem három-négyszerese a hajdan váltságképen fizetett összegnek.

Nézzük az egyházak dolgait. A lefolyt évtizedből a római katolikus egyházat érdeklően, plébánosának, Flakovics Jánosnak tragikus sorsát jegyezhetjük föl. A fiatal lelkész mindkét szemére megvakúlt s elmebeteg lett. Állásától 1828-ban mentették föl s Egerbe vitték gyógykezelés végett. Utóda Leeb Mátyás lett, aki egy félszázadon keresztül állott a szentesi katolikus egyház élén.

A református egyház folytatta és befejezte az 1806 évben megkezdett templom épitését s a templom felépitése után a mai magasságban és formájában kiépitette a templom tornyát, amely 1826-ban nyert befejeződést.

A majdnem húsz esztendeig tartott épitkezésre az egyház összesen 110.773 frt. 59 kr. készpénzt fizetett ki. Mindezt az óriási összeget pedig saját hiveinek áldozatkészsége teremtette elő. A toronyba az órát a város állitotta 1800 forint költséggel 1828-ban[24]).

---

24) A toronyban még ma is ez az óra van. Ugynevezett „horizontális“ óra ez, aminőket a múlt század húszas éveiben kezdtek csak készíteni. Mikor a város ezt az órát megvette csak egyetlen egy volt még az országban: a József nádor alcsúti kastélyának tornyában.

Az egyház lelkipásztorainak személyében változás nem állott be: Kiss Bálint, aki időközben esperes lett és Dobosy Mihály valának ekkor is lelkészek.

Az evangélikus egyház lelkipásztora volt Molitoris Lajos. Az egyház ezidétt arra törekedett, hogy lelkésze az uradalomtól szintén kapjon egy szesszió földet. Az uradalom a közlegelőből ki is hasitotta ezt; de a város közbelépése meghiúsitotta a dolgot.

A görög keleti egyház kebelében zavarok uralkodtak ebben az évtizedben. Az 1825-ik év elején az egyházközség a párbér körül összekülönbözött lelkészével: Euchimius Simonnal.

A számban mindinkább szaporodó egyházközség tagjai egyszerűen megtagadták papjuknak a párbér megfizetését, amiért azután a lelkész a közigazgatási hatósághoz fordúlt. Eközben Szentesre került valami Kalantur Zachariás nevű török alattvaló, kalandor, aki papnak adta ki magát s az elégületlenkedő görög keletieket magához vonta s mint azok lelkésze kezdett szerepelni. A kalandor viselkedése feltűnt a főszolgabirónak és igazolásra hivta föl. Kalantur nem volt hajlandó magát igazolni, mire a szolgabiró rövid terminust tűzött ki, hogy az alatt az aradi püspöknél igazoltassa magát, különben oda fogja kisértetni. De ekkorra Euchimius panaszából az aradi püspök is értesült a Szentesen történő dolgokról s a helytartótanácshoz fordúlt, amelynek rendeletére a vármegye most már erélyesen lépett föl a meghasonlott görög keletiek és a kalandor állelkész ellen. Kalantur kezdte magát rosszúl érezni Szentesen és megszökött. Eltávozása után, annyiraamennyire, helyreállott ugyan a békesség az egyházban, de néhány év múlva újabb kellemetlenségek következtek be.

A népnevelés ügyére az egyházak kiváló gondot forditanak. Országos kérdéssé fejlődik ezidétt ez a fontos dolog: a politika vezéremberei a nemzet elmaradottságának okát a néptömeg iskolázatlanságában látván, mind erélyesebben sürgetik a

népoktatás ügyének felkarolását. A század eleje óta Szentesen fokozott haladás tapasztalható. A református egyház iskolái mellett, amelyek az első helyen állanak, szép haladást mutat a katolikus egyház által fentartott iskolák állapota is, az anyaegyházzá alakult evangelikus egyház lelkésze egyszersmind tanitó is, végül a kicsiny görögkeleti egyház is felállitja iskoláját.

A felügyeletet a katolikus iskolák felett a nagyváradi kir. főigazgató, a református iskolák fölött pedig a tiszántúli egyházkerület gyakorolta s tanrendszerüket is ezek a hatóságok állapitották meg.

A szentesi református nagy iskola tantervét Kiss Bálint lelkész följegyzéseiből ismerjük[25]). Eszerint a rethorikát tanitották elsőben a Freyer, azután pedig Hasse könyvei szerint. Az ez évfolyamba járók könyvnélkül is megtanulták Cicero válogatott beszédeit és Julius Caesart. Tanitották a római régiségtant és irtak periodusokat és chriákat. A poeták Molnár Albert gramatikájából tanúltak, forditották és könyvnélkül is tanúlták Ovidiusnak és Vergiliusnak válogatott részeit. A syntaxisták tanúltak a Cellárius grammantikájából, Cornélirust és Phaedrust forditották s a stilus gyakorlatokban képezték magukat. A grammatisták ugyancsak Cellárius grammatikáját használták és Longius colloquiumait forditották. Mindezek együtt tanúlták a vallást, az éneket és a szent históriát.

A földrajzból a világ öt részének ismeretét, Európa országait és fővárosait, valamivel bővebben Magyarországot, a Kistükör szerint, tanúlták. Megtanúlták a szerződések, nyugták és levelek irásmódját, a magyar törvényt Kövi professor kompendiuma szerint, fizikából és mathematikából a nevezetesebb tudnivalókat.

Megjegyzi Kiss Bálint, hogy legtöbbet bajlódtak a rektorok a latin nyelv tanitásával, amelynek azonban a tanitványok legnagyobb része, amint elhagyta az iskolát, semmi hasznát sem vette.

25) Szentesi ref. ekl. hist. II. k. III. r. II. szakasz.

Vizsga minden évben kétszer volt, szeptember és április közepén.

A legnevezetesebb rektor volt a század elején Szentesen professor Sipos József, aki 1805-től 1818-ig töltötte be állását dicséretes buzgalommal s akinek vezetése alatt az iskola nagyon szépen felvirágzott. Maga is iró volt, akinek „Iskolai rektorok tára“ cimű műve sokáig vezérfonál volt az egész országban. Szentesen léte alatt irta „Ó és uj magyar“ cimű könyvét is. Utódai Ferge János, Nagy István és Tatár Ferenc szintén kiváló tanitók voltak s az iskola jó hirnevét fentartották.

A rektorok fizetése volt 260 frt., 30 köböl búza, 30 köböl árpa, egy mázsa só, 4 öl fa, 70 font hús, 36 font faggyú.

Az elemi iskolai oktatást 3 preceptor és 3 leányok tanitója végezte. A fiúk tanitása a központi nagy iskolában, a leányok tanitása pedig a három, felsőpárti, alsópárti és Temető útcai iskolában történik.

A preceptorok fizetése 50 forint, a leánytanitóké 58 frt. készpénz, ezenfelül pedig 30 köböl búza, 30 köböl árpa, 50 font só, 50 font hús, 10 font faggyú és két font bors természetbeni járandóságuk van.

A két katolikus tanitó fizetése egyenként 180 frt. készpénz, 150 kéve nád, 2 öl tűzifa, 50 font hús, 25 font faggyú, azonkivül az idősebb tanitónak a földesúr 25 frt.-t adott és mind a kettőnek személyenként fél szesszió ingyen földbérletet. Leánytanitó nem volt. A leányokat a kántorral kötött szerződés szerint a kántorsegéd tanitotta, aki ezért lakást, élelmet és mosást kapott főnökétől.

A görögkeleti egyház tanitójának fizetése 200 frt. készpénz és 2 öl tűzifa, amely alapitványi kamatokból fedeztetik. Ezenfelül a tanitó, mint kántor, külön évi 100 forint fizetést kap.

* *

Már a múlt évtized történetének elmondásában szó van a Tisza szabályozására vonatkozó tervezésekről. Természetes is. A belterjesebb kultúra

mellett mind több érdek fűződik ahhoz, hogy a művelés alá vont területeket ne boritsa el a Tisza, Körös, Kurca, Veker, Kórógy áradása, megsemmisitvén a fáradságos munka gyümölcseit.

A tervezgetés azonban lassan ment. Helytelen irányba is terelődött, amennyiben ahelyett, hogy elsősorban a Tisza szabályozását vették volna munkába, a mellékfolyók gyorsabb vizlevezetését igyekeztek biztositani. Igy elsősorban a Körös és a Kurca medrének kitisztitását rendelte el a helytartótanács, hiába irt föl a vármegye ismételten, műszaki felvételekkel igazolva álláspontjának helyességét, a helytartótanács nem engedett.

A szabályozási, árvizvédelmi, töltésépitési munkálatok sokszorosan érdekelték Szentes város közönségét. Amint fentebb láttuk a Kurca gát megnagyobbitása és erősbitése kérdésében a földesúrral ellentétes álláspontra jutott és pörbe is került. Ezek az évek pedig nem is a nagy árvizek idejei voltak. Mind a Tisza, mind a Körös és mellékágai nyugodtan viselték magukat egészen 1830-ig, amidőn a szokatlanúl nedves, állandóan esős őszt követő nagy havazások után a tavasz kinyiltával az 1816 évi árvizet felülmúló áradás következett be. A város lakossága kétségbeesett erővel védekezett heteken keresztül. A védekezésnek az az eredménye meg is lett, hogy a várost meg lehetett menteni, de kaszálói és rétjei legnagyobb részt viz alá kerültek. Maga a város megmenekedését annak köszönhette, hogy a Tisza gátja Hódmezővásárhelynél átszakadt.

Az árviz tanúlságai fokozott éberségre és óvatosságra intették a vármegyét, a lakosságra pedig az árviz által megrongált gátak helyeállitásában óriási teher háramlott. Mindazonáltal a legnagyobb igyekezet dacára is az a szomorú kilátás fenyegette Szentest, hogy a legközelebbi árviz, ha olyan elemi erővel támadja meg a rozoga gátakat, mint az 1830 évi, menthetetlenül elvész. Ez a szerencsétlenség azonban nem következett be. A gátakat sikerült egészen jó karba helyezni s a

következő évek minden veszedelem nélkül vonúltak el a város felett.

* *

A cseléd és munkás kérdés ebben az évtizedben már nem az a kis jelentőségű, mellékes dolog, ami a multban volt. Azok a szabályzatok, útasitások, amelyek a cselédek bérét megállapitják leszorúlnak, a fejlődő, haladó kor, az átalakúló élet lehetetlenné teszi fenmaradásukat.

Maga a helytartótanács bocsát ki rendeletet, amelyben betiltja a cselédek és napszámosok bérének hivatalos megállapitását és az iskolából kikerűlt gyermekek kényszer útján való munkába adását, kimondván azt, hogy a bérmegállapitás szabad egyezkedés dolga és az iskolából kikerült gyermekeknek munkára, szolgálatra való kényszeritése pedig a szülők hatalmát és személyes szabadságát sérti.

A cselédek száma, egyenes arányban a kiterjedt jószágtenyésztéssel, természtesen sok. Még a kisebb gazdáknál aránylag több cseléd van, mint a nagyobb gazdáknál. Ebből kötvetkezik, hogy a kisebb gazdáknál arató részesekre nincsen szükség. A csekély kiterjedésű vetéseket levágják a gazda és állandó cselédei. Nagyobb gazdáknál már fogadnak arató részeseket, akit 7—8-adán végezik munkájukat.

Munkásszükség leginkább a szénatakaritás idején áll be. Ez a munka 8—10-edén, vagy ennek megfelelő alacsony napszám mellett történik.

A munkások sorsa tehát, ha nem mondható is rossznak, semmi esetre sem jó. Némi javúlás az évtized végén annyiban mutatkozik, hogy egyes gazdák, a vármegye rendeletének hatása alatt, nagyban kezdik termelni a kukoricát, amely eddig a legjelentéktelenebb termény volt. A kukorica termelés folytán a gazdák előbb kapásokat alkalmaztak, majd feles és harmados munkára adták a kukorica földeket, miáltal a szegény emberek keresethez jutottak. Ez okozta azt, hogy a kukorica termelés épen a szegény emberek előtt lett

hamarosan népszerű. Eleintén ugyanis nagy idegenkedéssel voltak vele szemben. El sem tudták azt képzelni, hogyan lehessen annyi földet megkapálni.

A kukorica mellett ezidétt kezdődik a burgonya termelése is. Ezt, a mai ember egyik legfontosabb táplálékát, csak az 1816—7 évi inség idején karolták föl. Ez időtől kezdve hóditott mind jelentékenyebb tért, mint a szegény emberek élelmiszere, gyakran kenyerének pótléka.

Az évtized gazdasági viszonyait általán kielégitőnek lehet mondani. Termés minden évben van s az 1825 és 1828-adik esztendők pedig különösen bő terméssel örvendeztetik meg a lakosságot. Mindössze az 1830-ik év hozza meg a veszedelmes nagy árvizet, amelynek következménye a lakosság egy részének inségre jutása lett, de a gyors segitség és a lakostársak áldozatkészsége elháritotta a nyomort.

XXVII.

Az örökváltság előtti évek. — Városi dolgok. — Rosszak a pénzügyi viszonyok. — A közügyek intézése. — A megszüntetett harmadik jegyzői állás. — Boros Sámuel elleni panaszok. — A város válasza. — Boros Sámuel lemondása. — A népszeretet állásában megtartja. — A város és földesurai. — Katonai dolgok. — Árvizvédelem. — Közbiztonsági állapotok. — A kolera. — Gazdasági viszonyok. — Földrengés.

Szentes város történetének legnevezetesebb évtizedéhez jutottunk el. Az események fejlődése, a folytonos ellentét, a város földesurai és a város népe között, a végsőkig fejlesztik a dolgokat. A maga alaktalanságában az ügyek összevisszasága kilátástalan helyzetet teremt. A földesúr a jobbágyait, a jobbágy a földesurát tekinti ellenségének. Amott a túlhajtott követelések, emitt a szakadatlan elégedetlenség és azzal együtt a folytonos renitencia, a dúsgazdag földön sem ritka koldús nyomor, kizárják a békés viszonyok helyreállítását. S az ellentétes erőknek ez az állandó összeütközése szinte kikényszeriti azt az eredményt, hogy a földesurak jobbágyaiktól, azok viszont földesuraiktól megszabadúlni igyekezzenek s az évtized első felének végén ez a törekvés, az ellentétek közepett, Szentes örökváltságában, békés megegyezést hoz létre.

Amig azonban ez megtörténik, sok minden esemény folyik le. A múlt évtized közepén megszilárdult békesség a város közönségét egy táborba egyesitette. Azok a kirivó, vihart keltő ellentétek amelyek valóságos anarkiát teremtettek Szentesen, mintegy varázsszóra űltek el; nem egymás között és nem egymásban kezdték keresni a hibákat, hanem átérezték, hogy a város boldogúlásának kizárólagos akadálya a ránehezedő földesúri hatalom, amely gyakran akkor rakja a legnagyobb terheket a város közönségére, amidőn az a rossz gazdasági viszonyok közepett vergődni is alig tud.

A múlt évtized nehéz viszonyai folytán a városi közügyekben a békességnek szükség szerint helyre kellett állani és megbonthatatlanúl megszilárdúlni. A békesség helyreállásából pedig önként következik, hogy bizonyos tervszerű, a város érdekeinek minden tekintetben megfelelő, politika szolgálatában a város minden egyes lakosa egyesűlt. Egzisztentialis kérdésről volt szó s talán semmi egyéb nincsen a világon, amely az embereket úgy egyesiteni tudná, mint ez.

A város ügyeinek vezetése épen ezért a régi kipróbált kezekben marad. Amidőn 1830 őszén Soós József, aki két éven át vezette a város dolgait, fölmentetni kivánta magát a főbirói hivatal terhei alól, hogy mint esküdt kérjen magának tovább is részt a közügyek intézéséből, utódáúl szintén az egyik legtapasztaltabb régi embert, id. Kátai Pál Józsefet, választják meg főbiróvá, aki mellett azután esküdtbirói tisztet, Berényi Péter viseli.

A következő, 1831—2 évben is változás nélkűl marad a városi tanács, mig az 1832—3 évre újfent Soós Józsefet választják főbiróvá, aki ezt a tisztet a következő, 1833—4-edik, esztendőben is viseli s mellette az első évben Piti József, a másodikban pedig Józsa István töltöti be az esküdtbiróságot. Az esküdteket és jegyzőket senkinek sem jut eszébe háborgatni. Mindenki tudja és érzi hogy a nehéz viszonyok között föltétlen szükség

van arra, hogy a régi kipróbált, tekintélyes férfiak vezessék a város ügyeit. Ez a közhangulat élénken jut kifejezésre akkor, amidőn 1831-ben és 1832-ben többen vissza akarnak lépni az esküdtségtől, de a nép nem ereszti el őket s inkább felemeli ez esküdtek számát 12-ről 15-re, hogy az idősebb esküdtek terheit fiatalabb emberek vállaira útalhassa át, de a városi tanácsban mégis a megállapodott emberek legyenek többségben.

Különösen fontos ez nem csupán azért, hogy a régi emberek egységes álláspontot képviselnek abban a nagy küzdelemben, amelyet a város földesuraival szemben folytat s amelyben ez az állandó és egységes álláspont elsőrangú szükség, de azért is, mert a város nyomasztóan nehéz pénzügyi viszonyokkal küzd. Az egyik kisegitő kölcsönt a másik után kénytelen felvenni, hogy a reá háramló kötelezettségeknek eleget tehessen, vagy nem ritkán csak azért, hogy az előbbi kölcsönt visszafizethesse. A vagyonos tanácstagok maguk is nem egyszer segitik ki a város kasszáját, amidőn fizetésképtelen helyzetbe kerül, amiatt, hogy a lakosság az adófizetés körül a legnagyobb hanyagságot tanúsitja.

És ez esztendőről esztendőre igy van. De ennek is megvannak a maga komoly okai. Tél idején a beszállásolt katonaság éli ki a lakosságot, a tavasz és a nyár a robotban, meg a hosszú fuvarozásban telik el s csak aratás után jut a lakosság fizetőképes helyzetbe. Mindezek mellett még azt is figyelembe kell venni, hogy a domesztika (a városi adó) kivetésénél a legnagyobb takarékosságot tartják szem előtt. Minden bevételt a teljes, remélhető összegében figyelembe vesznek, ellenben a kiadásokat a lehető legkisebb összegekben szabják meg, aminek azután az a természetes, de igen kellemetlen következménye van, hogy a legkisebb előre nem látható kiadás fölforditja a nehezen föntartott pénzügyi egyensúlyt, mint 1831-ben, amidőn kolera elleni védekezés tetemes áldozatot követelt meg.

Ha azután fölborúlt a pénzügyi egyensúly, a tanács rendesen megteszi a maga sablonos előterjesztését a népgyűlésnek, hogy „a viszontagságos, szerencsétlen idők miatt véletlenül felsokasodott költségek miatt a város domesztikája egész erejéig terhelve vagyon, amihez képest, vagy új repartició, vagy kölcsönzés útján az elkerülhetetlen költségek beszerzése“[1]) elhatároztassék. Azonban az új kirovást inkább elmellőzik. Arra a téves álláspontra helyezkednek, hogy lesznek kedvezőbb idők, amidőn könnyebben elfogják a terheket viselhetni és hosszabb lejáratú kölcsönt vesznek föl, ami azután hamarosan megbosszúlja magát.

A kölcsönökkel való dolgozás következménye, hogy a városi domesztika előbb minden adó forint után egy forint (1832), majd 1 frt. 30 kr. (1833) lesz, vagyis 100—150 % és ez az arány nem apad, de azért a város nem egyszer olyan bajba kerül, hogy még 200—300 forintot is kénytelen rövid időre kölcsön venni, mert nagyobb összegű kölcsönt nem kap. Mondanunk is fölösleges, hogy a dolog vége mégis a gyűlöletes pótkirovás lesz, amely azután a legszigorúbb adóhajtással jár együtt.

Súlyosbitja mindezek mellett a pénzügyi helyzetet az is, hogy az adó alá első jószágok eltitkolása kap lábra, aminek az a következménye, hogy ezen a cimen az adó jelentékenyen csökken. A dolog azonban gyanús lesz és 1832-ben vizsgálatot rendel a el várm.egye közgyűlése. Ezt a vizsgálatot Dobosy Lajos táblabiró, Beliczay Pál és Szabó Lajos vármegyei esküdtek foganatositják. A szigorúan teljesitett vizsgálat megállapitotta az eltitkolásokat s akikre ez rábizonyúlt, azokat erősen megbüntették. A példa hatott, a következő esztendőkből már nem találunk hasonló célú intézkedéseket.

A zavaros pénzügyi viszonyok közepett nem egyszer történt meg, hogy a beszedett hadi és

1) L. 1830—31 évi jkv. 413. p.

vármegyei adóból teljesitette a számadó esküdtbiró a várost terhelő kötelezettségek kifizetését. Jó darabig nem is volt ebből semmi baj. Amidőn az adót szállitani kellett, a hiányt pótolták. Ezen a módon elérték azt, hogy a város nem volt kénytelen kölcsönt fölvenni s megszabadúlt a súlyos kamatok terhétől. Ez az állapot azonban 1831-ben megszűnt. A szolgabiró följelentést tett az alispánnál, aki nem késett a szigorú rendelet kibocsátásával, amelyben eltiltotta, hogy a beszedett adópénzeket, ha csak a legrövidebb időre is igénybe vegye a város. Az alispáni rendelet kellemetlen meglepetést keltett a városházán, de ellene nem lehetett oppónálni, miheztartás és alkalmazkodás végett kiadták az eküdtbirónak[2]).

A takarékoskodásra is figyelmeztette a várost a zilált pénzügyi állapot. A személyzetet leszállitották, az évenként felfogadott szegődményesek bérét nagy körűlményességgel és alkuval állapitották meg, amidőn pedig valaki fizetésének javitását kérelmezte, a nehéz pénzügyi viszonyokra tekintettel, a kért fizetésjavitást megtagadták. Igy járt 1832-ben Berényi Péter esküdtbiró is, aki rámutatván hivatala terheinek emelkedésére, fizetésének a főbiró fizetésével egyenlő összegben való megállapitását kérelmezte. A városi tanács „sajnálattal“ ugyan, de elútasitotta a kérelmet[3]).

A közérdekű tanácsi határozatok közűl különösebb figyelmet és följegyzést három érdemel. Ezek közűl az első 1831-ből származik és a koldúlást szabályozza, de tulajdonképeni éle a cigányok ellen irányúl. A határozat szerint a városban csak szerdán és szombaton szabad koldúlni, akkor is azonban csak az igazolvánnyal ellátott koldúsoknak. Cigányoknak tilos a koldúlás. Ha cigányt kéregetésben találnak, be kell vinni a városházára, ahol 12 pálcával büntetendő[4]).

A második határozat a város rendszeres va-

2) L. 1830—31 évi jkv. 152 p.
3) L. 1831—32 évi jkv. 234 p.
4) L. 1830—31 évi jkv. 410 p.

gyonleltárának összeállitsását rendeli el az 1832 év őszén. Ez a határozat nagy hiányt pótol, amennyiben eddig a városnak semmi néven nevezendő leltára nem volt. Az összeirás munkáját Nagy Sámuel jegyző és Dömsödi József esküdt foganatositották[5]).

A harmadik általános értékű határozat az esküdtbirák által vezetett számadásokra vonatkozik. A pénztárnoki teendőket a minden időbeli esküdt birák látták el, akik nem vezettek rendszeres naplót, még kevésbbé könyveket. A bevételeket és a kiadásokat egyszerűen följegyezgették, mindezekből rendszertelen följegyzésekből hetek, sőt hónapok nehéz munkájával a jegyzők állitották össze a számadásokat. Ezen az állapoton akartak segiteni az 1834-ik esztendőben, amidőn népgyűlési határozatban kimondották, hogy „a város közpénztárának bátorságositására és a b. községnek teljes megnyugtatására s a jövőben minden innen eredhető bizonytalanságok és a község lehető kárának ellmellőzésére“ a számadó esküdtbirák olyan számadási naplót tartoznak vezetni, amely a pénztár valódi állapotát minden pillanatban föltünteti[6]).

Az új számadási fentartás életbeléptetése után, 1834-ban, amidőn Nagy Sámuel jegyző az uradalomnál nyervén alkalmazást, állásáról lemondott, a harmadik jegyzői állást, amelynek rendszeresitésére épen a számadások ellátása miatt volt szükség, beszüntette a város s a katonai és előfogatozási ügyek intézésére visszaállitotta a Losonczi János elmozditásával megüresedett szekérmesteri állást, amelyet mint az idevonatkozó későbbi határozat mondja: egy idegen nyelvekben jártas irtástudó fiatal emberrel kivántak betölteni.

A város közbékéjére az 1833-adik esztendőben rossz hatással volt az a támadás, melyet Kovács István uradalmi fiskális, Kugler János póstamester, Hadsy György ügyvéd, valamint Csák Ferenc és nyolc társa Boros Sámuel ellen intéztek

5) L. 1832—33 évi jkv. 22 p. 6) L. 1833—34 évi jkv. 194 p.

az uradalmi jószágigazgatóhoz benyújtott panaszukban. A hét pontban összefoglalt panasz lényege következő:

1 Az előljáróság és Boros jegyző a domesztikát önkényesen vetik ki.

2. A számadások, amelyek vezetése és szerkesztése Boros jegyző dolga volna, nincsenek rendben.

3. A város lovait jogtalan fuvarokra veszik igénybe, a fábiáni korcsma jövedelméről nem számolnak, Boros jegyzőnek ingyen földje van Fábiánban.

4. Boros jegyző fölemeltette fizetését.

5. Pacher Jánosnak visszaadták az árendát.

6. Három jegyző van a városnál, ez fölösleges teher.

7. Boros jegyző Biró János borait önkényesen elkoboztatta.

E vádemelésnek célja az volt, hogy Borost kitúrják állásából, mert nem jó szemmel nézték az ő nagy tekintélyét és befolyását, amellyel szinte uralkodott a város közügyeinek intézése terén. A városi tanács magáévá tette szeretett jegyzőjének ügyét s amidőn a jószágigazgató jelentéstétel végett kiadta a vádlevelet a városhoz, arra a következő feleletet adta:

1. A domesztika Müller Ignácz főszolgabiró és a panasztevő uradalmi fiskális jelenlétében és jóváhagyásával állapittatott meg.

2. A számadások elkészitésében a többszörös jegyző változás miatt állott be hátramaradás, de már az összes számadások készen vannak, nagy részök meg is vizsgáltatott, a többiek vizsgálata folyamatban van.

3. A város lovaival a városi bíróság rendelkezik és azt szükség szerint veszi igénybe. A fábiáni csárda jövedelméről felelhet ugyan a városi tanács, de az a Fábiánt bérlő gazdákat illeti s igy nem városi közjövedelem. Hogy pedig a Fábiánt bérlő gazdák a nótáriusnak földet adnak használatra, az teljesen az ő dolguk.

4. Minden jegyzőnek egyenlő fizetése van. Az emelés oka az, hogy a jegyzők elestek a fábiáni földtől, amidőn annak árendája lement a város kezéről az egyes gazdák kezére.

5. Pacher Jánosnak nem az árendát adták vissza, hanem az általa teljesitett többlet befizetést.

6. A harmadik jegyzői állást a felsőség tudtával és hozzájárulásával, a szekérmesteri állás beszüntetése után, szervezték.

7. Biró János borait a városi tanács koboztatta el s hogy a jegyzőkönyvbe úgy vétetett be, amint ott olvasható, az a tanács rendeletére történt és ezt az álláspontját a tanács ma is fentartja.[7])

A válasz határozott és könnyen érthető. Világosan megdönti a kicsinyes vádakat. Csák Ferene és társai viszakoztak is azonnal s maga az uradalmi fiskális is helyesebbnek találta, ha a község válaszát tudomásúl veszi és eláll a további vizsgálat kérésétől. Kugler és Hadsy azonban kivitték, hogy az általuk fentartott vádakban a vizsgálat elrendeltetett. A vizsgálatot Müller Sebestyén, a királyi tábla jegyzője, foganatositotta. A meginditott tanúkihallgatások óriási izgalmakat keltettek Szentesen. A lakosság elkeseredése napról-napra nőtt és már zendűlés kitörésétől lehetett tartani, amidőn 1833 december 26-án, amikor a vizsgálat a karácsonyi ünnepek miatt szünetelt, az egész tanács együttes űlése kimondotta, hogy „a községet, félreértés folytán, valóságos zendűlésbe tántorithatá munkálkodás megakadályozása érdekében, mentől előbb és sebes postán, az illető méltóságos perzsonális úrhoz folyamodás küldendő".[8])

A folyamodást másnap küldték föl Budára, ahonnan január 11-én érkezett meg Somsich Pongrác perszonálisnak az eljárás beszüntetését tudósitó válasza, amelyet a tanács tisztelettel vett tudomásúl.[9])

A méltatlan üldözés arra kényszeritette Boros Sámuelt, hogy állását a város rendelkezésére bocsássa. Lemondólevelét 1834 szeptember 27-ik napján küldötte be a tanácshoz, kérvén, hogy a jegyzői hivatalának viselésétől a közigazgatási esztendő

7) L. 1833—34 évi jkv. 36 p.
8) L. 1833—34 évi jkv. 75 és 77 p.
9) L. 1833—34 évi jkv. 97 p.

még hátralévő idejére is mentse föl a város. A tanács a lemondást „érzékeny szivvel“ vette és elhatározta, hogy azt a népgyűlés elé terjeszti s egyúttal a tanács tagjai személyesen keresték föl, hogy elhatározásának megmásitására birják. A ragaszkodás e megnyilvánúlása folytán Boros azt a kijelentés tette, hogy hajlandó megtartani állását, ámde azzal a kikötéssel, ha hivatalában hosszabb időre állandósitják és nem teszik ki annak, hogy minden esztendőben elmozdithassák. Ily értelmű jelentés kapcsán bocsátották népgyűlés elé október 12-én a lemondást, amely azonban nem határozott felette, mert megállapodásra jutni nem tudtak.[10])

Számos beszéd hangzott el. Nagyobb rész azt az álláspontot képviselte, hogy meg kell adni a jegyző kivánságát, némelyek azonban az úrbárium szoros értelmezése mellett kivántak maradni. A néggyűlésen maga Boros is megjelent és kijelentette, hogy biztositás nélkűl állásában meg nem maradhat, sorsát nem épitheti föl a futó homokra.

Az eredménytelen népgyűlés után széjjeloszlott a nép. Megindúlt a kapacitálás. Azokat igyekeztek megnyerni a lemondó jegyző ügyének, akik a népgyűlésen kérése teljesitése ellen szólóttak. A kapacitálásnak sikere lett, mert, amidőn a birótétel alkalmával, november 2-án, újból a nép elé terjesztették Boros Sámuel lemondását, viharos lelkesedéssel tört ki a nép egyértelmű ragaszkodása és egyhangú határozattal mondotta ki, hogy állásában véglegesiti.

A határozat, melyet e tárgyban hoztak, szószerint igy szól:

„A község tagjai megindúlt lelkesedéssel és iránta mindenkor tanúsitott szeretettel oda nyilatkoztatták ki magukat, hogy kivánságát mindenben helyben hagyván, ő uraságát azzal biztositják és biztositani kivánják ezennel a jelen jegyzőkönyv értelme szerint. Egyéb iránt abbeli kivánságára a nótárius úrnak, hogy ha az egyes lakosoknak ellene panaszuk volna, valamely

10) L. 1833—34 évi jkv 529 p.

részben a törvény útján keressék, mellette egyenlő felkiáltással kivánják, hogy közöttük éljen és haljon".[11])

A népszeretetnek ez a megnyilvánúlása könnyekig meghatotta Boros Sámuelt, aki most már fokozott kedvvel, valóságos odaadással dolgozott városának ügyein.

A város népe és földesurai között minden, csak nem jó a viszony. A régi úrbéri pör, amely annak idején Szépe Pál és társai mozgolódásából keletkezett s amelynek főbb pontjait az előző fejezetben ismertettük, még mindig folyamatban van. A hatalmas grófoknak könnyen áll módjukban, hogy a döntést késleltessék. Magának a városnak pedig azt sürgetni módjában sincs, mert a helytartótanács 1832 május 15-éről keltezve olyan rendeletet bocsátott ki, hogy „a községek által e rendelet kibocsátása előtt tett panaszai érvényeseknek ismertetnek ugyan el és azokban határozat is fog hozatni, de a rendelet kibocsátása után, a községek aláirásával ellátott panaszok, figyelembe nem vétetnek, az igy benyújtott folyamodások el nem fogadtatnak, követek kiküldése pedig tilos".[12])

Csak 1834 januárjában kerül ismét sorra a régi pör. Teljes 17 esztendő múlva kér tehát fölvilágositást a helytartótanács a panasz miben állta tekintetében a várostól, főként arra vonatkozólag, hogy a sérelmek fenállnak-e még és mennyiben? A feleletet irásban kellett benyújtani. A tanács előbb január 31-én, majd február 11-én tartott ülésében foglalkozott a panasszal s megállapitotta, hogy az összes régi sérelmek ma is fenállanak s a legelő megcsonkintására vonatkozó panaszok pedig újabb sérelmekkel növekedtek.[13]) A város által benyújtott felterjesztésre a helytartótanács most már az egész ügyet leadta a vármegyének, hogy a földesurak és a város között egyezséget hozzon létre. Az egyezséget a vármegye részéről

11) L. 1833—34 évi jkv 566 p.
12) L. Helytart. tan. 12548—1832 sz. r.
13) L. 1833—34 évi jkv. 151 p.

kinevezett küldöttség, Dobosy Lajos vezetése alatt, 1835-ben kezdte tárgyalni, mint arról később szó leszen, de azok a tárgyalások már beleolvadtak az örök váltsági tárgyalásokba.

A város közönsége, a régi sérelmek orvoslását hiába remélvén, a folytonos kellemetlenkedések által szakadatlan zaklatattva, azt határozta el, hogy az összes úrbéri tartozásokat kibérli a földesuraktól. Különösen Károlyi Lajos gróf fenhatósága alúl szeretnének megszabadúlni, akinek tisztjeitől a legtöbb méltatlanságot és zaklatást szenvedték el. A bérlet ügyét előmozditandó Soós József, Lakos András és Boros Sámuel Pestre küldetnek. Eljárásuk azonban eredményre nem vezetett. Lajos és István grófok nem voltak odahaza, György gróf pedig nem fogadta őket. Az eredménytelenségről augusztus 11-én számoltak be a tanácsnak, mire a következő nap az ment határozatba, hogy a vármegye alispánját kérik föl ügyük felkarolására.

Némi sikert érnek is el, amennyiben István gróf 1833-ban az összes úrbéri tartozások megváltásához hozzájárúl és az egyezség[14]) május 19-én létre jön a következőképen:

Füstpénz — — — — — — —	243 frt.	12 kr.
Szekér és gyalog robot — — —	7036 „	55 „
Hosszúfuvar helyett — — — —	185 „	30 „
Konyháravalókért — — — — —	100 „	46 „
Összesen:	7626 „	23 „

Terményben pedig:

Búza — — — — — — — — —	2226 véka
Árpa — — — — — — — — —	2226 „
Zab — — — — — — — — —	1484 „
Nád — — — — — — — — —	7441 kéve

S ez az egyesség létrejön annak dacára, hogy épen az úrbéri tartozások megváltása dolgában való fáradozás idején István gróf derekegyházi tisztsége a maga elé idézett Lakos Mihály és

14) L. 1831—32 évi jkv. 650 p.

Verner Mihály esküdteket, valamint Imre János jegyzőt, 1832 augusztusában, a legkeményebben lehordja „okvetetlenkedő haszontalanságuk miatt“ s a város az eset folytán panasszal fordúlt a jószágkormányzóságához.[15])

Az eféle gorombaságok nem mennek ugyan ritkaság számba s a város jobbágyokból álló tanácsának kevés becsülete van egy-egy nagyhatalmú uradalmi tiszt előtt. De azért aránylag az István gróf jobbágyainak van legjobb dolguk. A nagylelkű és nemes gondolkozású főúr szigorúan megrendszabályozza tisztjeit, ha azok túlmennek az elégen. Az egyesség 1833-ban, amit az alispán közbelépése és a gróffal való személyes érintkezése segitett elő, kizárólag a gróf parancsára jött létre a derekegyházi tisztség minden ellenzése dacára.

Igaz, hogy ez az egyesség sem szüntetett meg minden bajt, de legalább egy részben orvosolta a legégetőbb sérelmeket.

Ugy látszik, ha nem is általánosságban, de részben, a György gróf jobbágyai is megváltották a robotot. Erre lehet következtetni azokból az ismételt meghagyásokból, amelyek a robotváltság fizetését szorgalmazzák nemcsak István gróf, de György gróf részére is. Lajos gróf uradalma nem engedett. A hatalmaskodás terén is ennek az uradalomnak tisztjei járnak elől rossz példával.

A jobbágyok legelőjére verni az uradalmi tisztek és cselédek jószágait mindennapos dolog. Mikor a város panaszkodik, figyelembe sem veszik. Amikor pedig a tilosban járó marhák behajtását akarják megkisérelni, kijelenti az uradalmi ispán, hogy bebörtönözteti és vasraveretteti a megpálcáztatáson kivűl azt a jobbágot, aki csak egyetlen egy jószágot be mer hajtani. A panaszt megtették magánál a grófnál.[16]) Igéretet is nyertek a sérelem orvoslására. Az igért orvoslás azonban elmaradt, sőt a következő esztendőben még jobban megrom-

15) L. 1832—33 évi jkv. 533 p. 16) L. 1830—32 évi jkv. 377 p.

lott a helyzet, mert ekkor már a Lajos gróf vidéki részesei is az úrbáriális legelőre verték jószágaikat, nemcsak a rendes cselédek.[17])

Mindezekhez hozzájárult még a túlakurcai legelő elárkolása, hogy a jobbágyság csak a vámon keresztül hajthassa jószágait erre a legelőre. A sérelem folytán bizottságot neveztek ki, hogy szóbeli közbenjárás útján eszközöljék ki ennek az intézkedésnek a megszűntetését. Mindhiába. A küldöttséget a jószágkormányzó azzal a kijelentéssel eresztette el, hogy az árkot az ő parancsára húzták és nem törődik, ha felsőbb helyre folyamodik is a város, be nem hányatja és a létesitett állapotot meg nem szünteti. Már a panasz benyújtására gondoltak, amidőn Kovács, uradalmi fiskális, lépett közbe és intézkedett az árok behúzatása iránt.[18])

Baj van a bor és pálinka körül is. Az uradalmi bormérést zsidónak adják haszonbérbe 1832-ben s a borbehozatalt, valamint a pálinkafőzést egészen eltiltják. Ezzel szemben még csak védekezés sincsen. A város sem tehet egyebet, amidőn kérelme meghallgatást nem talál, hogy figyelmezteti a lakosságot a felállitott tilalom megtartására.[19])

Igy fejlődik, igy érik a helyzet fokozatosan. Nincsen olyan hét, hogy valamely sérelmes intézkedés ne történnék, valamely hatalmaskodás meg ne esnék. Mindezek között pedig még olyan lehetetlen parancsolat is foglal helyet, hogy a város hiresztelési könyvét minden egyes esetben előbb be kell mutatni Derekegyházán és csak azokat a hirdetéseket szabad publikálni, amelyeket az uradalom megenged. Ez a parancs elképedést keltett ugyan, de azután azt határozta a város, hogy bemutatja a hirdető könyvet, ha lesz rá ideje, nem mutatja be, ha nem lesz rá módja.[20]) És igencsak nem mutatták be. Később pedig egyáltalán nem, az egész dolog, mint keresztülvihetetlen, elaludt.

17) L. 1832—33 évi jkv 276 p.
18) L. 1832—33 évi jkv 353 p.
19) L. 1831—32 évi jkv. 376 p.
20) L. 1823—3 évi jkv. 282 p.

Az elmondottak után tévedés volna azonban azt hinni, hogy a robot és kilenced körül csak valami is rendben volna. Amint a múlt évtizedben egyéb sérelmek tetejében a robottal való kizsarolás s a kilenceddel való megnyomoritás is szerepel s nem ritkán a legélesebb ellentétek állanak elő, aként ezekben az években is nem kevés a baj e két úrbéri tartozás lerovása dolgában, miglen 1834 évben György gróf, majd Lajos gróf uradalma is a kilencednek hat évre való megállapitásába belemennek, azonban a robot általános megváltásáról, mint az István gróffal kötött egyezségben, e két uradalom részéről szó sincsen.

A kilenced ilyetén megállapitását sem lehet valami humánus intézkedésnek vennünk. A legkevésbbé sem volt az. Tisztán kényelmi és anyagi szempont volt az egész, mert a hat évre megállapitottt kilenced alapja az 1831 évi nagyon jó termés alkalmával adott kilenced volt: egy-egy szeszszió föld után 10 véka búza, 12 véka árpa, 8 véka zab és 1 frt. 42 kr.[21]) Létrejöttének pedig igazi inditó oka pedig az 1833 évi kisebb termés, amikor a kilenced ezen mennyiségnek csaknem felében lett megállapitva. Mindazáltal a város közönsége „különös örömmel és megnyugávssal fogadta mind a két gróf nemes elhatározását“, ámbár „olyan egyezséget inkább szeretett volna, mint István gróffal fennállott.“

A három uradalom álláspontjának különbözősége, a megváltozhatatlan szigorú ragaszkodás az úrbáriumhoz, amelyet különösen Lajos gróf uradalma tanúsitott, a gyűlölség, amelyet a szigorúan kényszeritett robot előidézett és állandóan növelt, nem hozta meg a nép békés hangúlatát. A kilenced dolgának elrendezése után sem. A szabadúlás vágya mind erősebb lett s csak egy erőszakos lépés kellett még, hogy a váltság gondolata testet öltsön s ez nem is késett sokáig, 1835-ben bekövetkezett az is.

21) L. 1830—31 évi jkv. 373 p.

A földesurakkal való bajok mellett a nép és a város helyzetét mind súlyosabbá és elviselhetetlenebbé tették a katonai beszállásolások. Addig, amig a beszállásolt katonák a magyar ezredekből kerültek ki, magyar huszárok voltak, a város és a lakosság szivesebben viselte a súlyos terheket, amelyek különösen a zab kiszolgáltatása miatt a város pénzügyi zavarainak egyik legfőbb okai voltak. De amint Bécsben megváltoztatták a több mint egy évtizeden át követett gyakorlatot s a magyar katonaságot elvitték Galiciába és Olaszországba, helyettük pedig a lengyel, olasz, cseh ezredeket hozták Magyarországra, az idegen katona, akivel a nép beszélni sem tudott, nagyon gyűlölt vendég lett a háznál, annál inkább, mert az idegen katonaság sokkal követelőbb volt, mint a magyar.

A súlyos katonai terhek természetesen sok folyamodásra adtak okot. Maga a vármegye ismételten közbelépett, aminek azután lett annyi eredménye, hogy a kincstár 1831-ig visszamenőleg piaci áron téritette meg a katonák részére kiszolgáltatott fát, szénát és zabot. Ez az igen tekintélyes összeg azonban csak egy csepp volt már a tengerben, a semminél valamivel több ...

Szakadatlan, állandó terhe Szentes népének a vizvédelmi munka is. Az 1830 évi nagy árviz, amely a pusztúlás veszedelmével fenyegette meg a várost, fokozott éberségre intette a lakosságot és vármegyét egyaránt. A megrongált, csaknem megsemmisitett gátak megerősitésére a kiadott vármegyei rendelethez képest a közerő állandóan kinn dolgozik a gátakon ezekben az években. Előbb a Kontra-gát, majd az úgynevezett sártói-gát megerősitése következik, azután a város alatti Kurca-gát jobb karba hozása.

Gond van az útakra és a hidakra is. — A pesti út állandó jókarban tartására a helytartótanács a vármegyét, a vármegye pedig a várost útasitja. — Az útjavitási munkák a vizvédelmi munkákkal karöltve mennek. — A páratlan

számú tizedek az útakon, a páros számúak a gátakon dolgoznak és megforditva. Az útakon épitett hidak és átereszek fentartását az 1834-ik esztendőben vállalatba adja a város és ugyanakkor a régi rozzant fahidakat tégla alapra épitett hidakra cseréli ki.

Szóba kerül a Lapistót és Dónátot folyton elárasztással fenyegető Fertő lecsapolása is. Ezzel a kérdéssel az 1833 évi november 17-iki tanácsülés foglalkozik és aként határoz, hogy miután a nevezett munkának keresztülvitelére alkalmatos idők elmúltak, azt a legközelebbi tavaszra halasztják.[22]) Ezzel a határozattal azonban körülbelül az egész dolog el is intéződött, mert a következő esztendőben még a kisérletet sem teszik meg. Nagy áradás nem jött, a Fertő nem volt veszedelmes, minden maradt a régiben.

A közbiztonsági állapotok nem javúlnak. Az 1831-ik esztendőben elrendelik a gyanús emberek állandóan szemmel való tartását. Az idevonatkozó határozat pontos végrehajtásának felügyeletére a tanács saját tagjait rendeli ki. Az intézkedés keveset használ, mert a nemes urak a maguk szabadságának tudatában nem egyszer erőszakoskodnak a hivatalosan eljáró városi emberekkel szemben. Ha ugyanis valamely bűncselekmény esetében a nyom az ő portájuk felé vezet a vizsgálat megtartását nem engedik meg, a nótárius rablókat cselédeknek fogadják föl. Panasz van emiatt sűrűn. A vármegye azonban nem intézkedik. A földesúri szék is lanyhán jár el. Az 1831-ik évi április hó 26-án tartott tanácsülés egyenesen a főispánhoz küld jelentést Posta Ferenc uradalmi fiskális ellen, mert „az a gonosztevőket nemcsak szabadon bocsátja a törvény elől, hanem azokat béres cselédjeinek is fölfogadja, mint a rabló Bartai vagy Péter Mihályt, Baráta Pétert és továbbá a panaszttevő birákat le adtateremtetézi“[23]).

22) L. 1833—34 évi jkv 32 p.

23)L. 1830—31 évi jkv. 277, 231, 317 és 336 pontjait.

A városi tanács vádjának helytálló voltát a hamarosan megtartott vizsgálat kideritette és a fiskálist elmozditották állásából. Ugyanezen esztendőben a nádor elrendelte a statáriumot is és a vármegye rögtönitélőszéket azonnal összeállitotta. De ez sem sokat használt. A kitűnően szervezett rablóbandák garázdálkodását megszüntetni nem lehetett, mindenről jól voltak ezek értesülve és nyomuk veszett ha üldözték őket. A pusztai csárdások, a cigányok és a rablók cimboráskodtak velök s mi sem természetesebb, hogy a legügyesebben vezetett vizsgálat is meghiúsúlt ennek következtében.

Szentes határán a királyságszéli csárda volt hirhedt rablóbarlang. A város közönsége ennek a csárdának megszüntetését ismételten sürgette az uradalomtól. Eleinte a sürgetés kevés eredménnyel járt, 1832 májusában azonban fölhivta a várost az új uradalmi fiskális, hogy a megszüntetés okait közölje s egyszersmind igéretet tett, hogy ha az okok alaposak lesznek, a csárdát megszüntetik.

A város azonnal megteszi az előterjesztést, amely szerint „a zsidó csárdás erkölcsileg megrótt ember, hires orgazda. A jószágok épen a csárda mellett legelnek s állandóan ott történik lopás. A cselédemberek is oda kapnak és elerkölcstelenednek, a rablók cimboráivá lesznek“[24]). Az előterjesztésben, mint látható, semmi konkrét vád nincs emelve — az uradalom ismételt sürgetés dacára félre teszi a panaszt, mint amely intézkedés tételére, mert nincs benne semmiféle bizonyiték, nem alkalmas.

A csárda tehát fennállott tovább és bátorságtalanná tette Királyság e részét mindaddig, mig a bérlőre az orgazdaság rá nem bizonyúlt s ki nem tették a csárdából.

A közbiztonság érdekeinek megóvása céljából a helytartótanács oda útasitja a vármegyét, hogy a nagyobb városokban kapitányi állást szervezzen,

24) L. 1831—32 évi jkv. 339 és 390 p.

mely a rendfentartására szükséges intézkedések tekintetében közvetlenül a szolgabiró rendelkezésére álljon. A vármegye 1833-ban állitott Vásárhelyen és Szentesen kapitányokat. Az első kapitányt nemes Boros Szabó Gergely személyében 1834 január 15-én nevezték ki és fizetését is ugyan ezen naptól kellett folyóvá tenni. A kapitány feladata volt nemcsak a város belterületén, hanem a határban is ügyelni és a rablókat elfogatni. Ám ennek az intézkedésnek is kevés lett az eredménye. A rablók inkább elhullottak az önvédelmi harcban, semhogy élve hagyták volna magukat elfogatni, hogy akasztófára kerüljenek.

A város belterületén az 1832 és 1833-ik esztendőben ismételten gyújtogatásból eredő tűzesetek veszélyeztették a közbiztonságot. A bakterek számát megkétszerezték, a tűzifecskendőket szaporitották és hirdetményben hivták föl a lakosságot az óvakodásra. A gyújtogatókat nem lehetett ugyan fölfedezni, de a szoros éberség és vigyázat megszüntette a tüzeket. Ezektől az időktől kezdve volt Szentesen szokásos jutalomban részesiteni azokat, akik a tűzoltásnál kitüntették magukat.

Legsúlyosabb és legnagyobb eseménye ezeknek az éveknek az 1831 évi nagy kolera, akkori hivatalos néven „ázsiai epermirigy“, amely Szentesen mintegy 1100 lelket vitt a sirba.

A veszedelmes kór az északi vármegyékből terjedt s július elején ért Csongrád vármegye területére. A vármegye, a kiadott nádori útasitáshoz képest, még mielőtt a járvány a vármegye területére ért volna, megtette a szükséges intézkedéseket. Határőröket állitottak, a tiszai réveket zár alá vették. A legelső haláleset Csongrádon történt s minden óvóintézkedés dacára néhány nap múlva Szentesen is szedte áldozatait a járvány és azután mindjobban terjedt. Augusztus elején már olyan nap is volt, amelyen 90 halott volt.

A megréműlt város lakóihoz gróf Károlyi István, minden kérelem nélkül, önként küldött orvost a saját költségén, P l o s y Lajos személyében, aki

mint a város jegyzőkönyve mondja: „magát úgy buzgó szerénysége, mint hasznos gyógyitásai által megkülönbböztette".[25])

A kolera veszedelem augusztus utolsó napjaiban ért véget. A várost is, valamint a vármegye többi községeit, zár alól föloldották, azonban az utazás még szeptember hónapban is csak útlevél mellett volt megengedve.

A kolerával egyidőben a marhavész is föllépett Szentesen, de az erélyes és szoros intézkedés annak továbbterjedését és elhatalmasodását meggátolta. A város ekkor tette azt az érdekes intézkedést, hogy határőrökül és az óvóintézkedések megtartásának ellenőrzésére a városi esküdtek vezetése alatt a mesterembereket rendelte ki, akik érdekeltségöknél fogva a gazdák esetleges visszaéléseinek meggátlására is hivatottabbak voltak.[26]) A marhavész után az 1833 év májusán az egyik ökörcsordában a száj és körömfájás lépett föl. A városi tanács most is megtette óvóintézkedéseit, a jószágokra való vigyázást, a megbetegedett állatok elkülönitését büntetés terhe alatt tette kötelezővé.

Olyan erélyes és olyan céltudatos, észszerű intézkedések ezek, amelyek még ma is megállják helyüket.

Az általános gazdasági viszonyokról szólva, azokat általán kielégitőnek mondhatjuk. Az 1831-ik évben a megelőző évi nagy áradás után rengeteg termés volt, Olyan, aminőre alig emlékeztek az emberek. Ez a bő termés háritotta el, hogy 1832-ban, amidőn a szűkös termés volt, inség nem állott be. A termelés terén jelentékeny dolog a kukorica termelés fölkarolása s a feles és harmados mivelés meghonositása. A sertéshizlalás most már általában kukoricával történik. A kukoricatermelésével arányban az árpa és zabtermelés hanyatlott ugyan, de azért még mindig jelentős helyet foglalt el.

A szőlőtermelés kiterjedt. A szőlősgazdák több gondot forditanak rá, mint előbb és észszerűen

25) L. 1830—31 évi jkv. 416 p. 26) L. 1830—31 évi jkv. 151 p.

kezelik a szőlőiket, gyümölcsöseiket. A vörösbor mellett a fehérbor termelése mind nagyobb mérvet ölt s a gyümölcsfák nemesitése most már általános. A szőlők terjedelme 1200 □-öles holdakban számitva a 2000 holdat meghaladja és az 1834-ben létrejött borkilenced egyezség szerint a kilencedváltság összege váltópénzben 1320 forintot tett ki.[27])

Hogy ezeknek az éveknek históriája teljes legyen, föl kell itt jegyeznünk, hogy 1834 október 14-én reggel nyolc órakor pár pillanatig tartó földrengés volt a városban, amely azonban, mint az 1812 évi, a rémületnél egyéb bajt és kárt nem okozott.

---

27) L. 1833—34 év jkv. 516 p.

XXVIII.

Az örökváltság közvetlen előzményei. — Egyezkedés a régi úrbéri pörben. — Az országgyűlés működésének hatása. — A püspöki tized és a legelő elkülönités dolga. — A kiélesedett ellentétek. — Gróf Károlyi Lajos nyilatkozata az örökváltságról. — A hir hatása. — Küldöttség Nyiregyházára. — Tárgyalások. — Kész az egyezség. — Az örökváltsági szerződés. — Az örökváltság pénzügyi része és ennek nehézségei. — A város nem tud kölcsönt szerezni. — A váltság megsemmisülése előtt. — Uj tárgyalások. — A pótegyezség.

Az úrbáriális viszonyok ismertetéséből megvázolhatja magának a figyelmes olvasó az okokat, amelyek előidézték Szentes örökváltságát. A kérdés fontosságánál fogva a közvetlen megelőző eseményeket és magát az örökváltságot, amely a mai nemzedék előtt már úgyszólván terra incognita, ebben a fejezetben kimeritő részletességel fogjuk tárgyalni.

Mint az előző fejezetben érintettük volt, abban a még 1817-től származó úrbéri panaszban, amely a Tóth István birósága körül lefolyt belső egyenetlenkedés során keletkezett, a helytartótanács egyezkedéseket rendelt el az 1834-ik év tavaszán. Az egyezkedési tárgyalások nem indúltak meg egyhamar. A vármegye nagyon jól tudta, hogy a kerdés, amelyről szó van kényes és megvárta azt,

hogy Károlyi István gróf után annak testvérei, Lajos és György grófok is, egyezséget kössenek a kilenced dolgában jobbágyaikkal s igy, amidőn a jobbágyság annyira-amennyire kibékült, vétetett föl az egyezkedés fonala. Közben megtörtént a szentesi birótétel is, amely tisztán a főbiró személyében hozott változást, helyükön maradván ugyanazok az esküdtek, akiknek buzgó és egyértelmű törekvése mind a három földesúrral, a körülményekhez képest, kielégitő egyezséget hozott létre.

Ebben az időpontban, 1834 november 23-án, kapja meg a felhivást Szentes, hogy a fenforgó úrbáriális per kérdésében az egyezkedés tekintetéből nyilatkozzék. A tanács a fontos kérdést maga nem akarta elintézni. A lakosságot egybegyűjtötte és a tanács mellé nyolc tagú bizottságot választatott, mely bizottság is négy napon keresztül tárgyalta a fontos kérdést és a tárgyalás eredményéhez képest arra az egységes álláspontra helyezkedett, hogy a felsőbb helyről ajánlott egyezkedésbe, a sérelmek elháritása érdekéből, belemegy.

Ezt a határozatot közölték Gosztonyi Sándor uradalmi főügyésszel, aki arra tekintettel, hogy nem volt teljes fölhatalmazás birtokában, várakozásra kérte fel a tanácsot. Ez a várakozási idő egészen 1835 január 2-ikáig elhúzódott, amidőn végre közölte a főügyész a várossal, hogy a földesurak hajlandók az egyezségi tárgyalásba belemenni, mire a város fölkérte Dobossy Lajos táblabirót, mint az egyeztető vármegyei küldöttség elnökét, hogy a tárgyalásokat mihamarabb kezdje meg s kivánságait összefoglalván közölte az uradalom jószágkormányzójával, ki is megigérte, hogy a kivánságok teljesitését a földesuraknál elősegiti.

Igy állottak az ügyek, amidőn az 1832—36 évi országgyűlés a jobbágyok sorsának javitását célzó törvény tárgyalásába kezdett. Az országos eseményeket figyelemmel kisérő és újságot is olvasó szentesi nép a saját, meglehetősen mostoha sorsának javulását is várván a hozandó törvény által, fokozódott érdeklődést tanúsitott az országgyűlés

működése iránt s épen ezért a városi tanács elhatározta, hogy „a mostan is álló országgyűlési akták és diáriumnak a fenforgó úrbéres tárgyak tekintetéből megszerzése az első árkustól folytatólag“ szükséges s azok megvételét a jegyzői hivatalra bizta.[1])

A szabadelvű jobbágytörvény[2]), amely az úrbárium után első lépés az 1848 évi nagy reformokhoz, természetesen nincsen hatás nélkül a szentesiekre. Egyeztetik annak rendelkezéseit helyzetükkel, fontolgatják és mérlegelik hatását. Látják, hogy a törvény a cselekvési és költözködési szabadság biztositásával emberi szabadság áldásaiban igyekszik részesiteni a jobbágyokat. S mindez akkor történik, amikor a régi sérelmek felelevenűlnek az egyezkedési tárgyalások során, amidőn a régi sérelmek békés úton való elsimitásáról van szó. A törvénynek korán való megismerése, amilyen mértékben buzditó hatással van a szentesiekre, épen olyan mértékben mérséklően is hat. Az a tudat, hogy a törvény ereje szólal meg a jobbágyok mellett és sokkal fokozottabb mértékben, határozottabban, mint az úrbárium, azt a hitet kelti, hogy rövidesen el kell múlnia minden sérelemnek, hogy a sokszor kitűrhetetlen helyzet meg fog javúlni.

A biztos nyugalom érzésével várják a tárgyalás során az első értesitést, amely az egyezőtető küldöttség elnökétől 1835 január 16-án érkezik meg. Az uradalom nyilatkozatát közli az elnök, amely nem felel meg a várakozásnak, de amely egyúttal önérzetes és határozott állásfoglalásra is készteti a városi tanácsot. Az értesités szerint az uradalom mindaddig, amig a legelők hitelesen föl nem mérettek, nem hajlandó semmiféle tárgyalásba bocsátkozni. A város válasza erre az, hogy minden további húzavona elmellőzésére panszainak törvényes elintézését kéri.[3])

1) 1834—35 évi jkv. 104 p.
2) 1832—36 évi VII t. c.
3) 1834—35 évi jkv. 133 p.

E határozott állásfoglalásnak már másnap, 1835 január 17-én, jelentkezett hatása. A városi tanács ülésén személyesen megjelentek: Brünek József, a három uradalom közös kormányának elnöke, Gosztonyi Sándor uradalmi főügyész és Kovács István ügyész, akik is az egyesség sikere érdekében a következő ajánlatot terjesztték elő:

Az uradalom ad:

a) Az eredeti 554 $^{4}/_{8}$ szesszió szántó föld után ugyanannyit, tehát 554 $^{4}/_{8}$ szesszió legelőt.

b) a Királyságon benépesitett 14 szesszió után szintén ugyanannyit, tehát 14 szesszió legelőt;

c) a később kivágott és kérelmezett 3 $^{4}/_{8}$ szesszió helyett ugyanannyit, tehát 3 $^{4}/_{8}$ szesszió legelőt;

d) a szántó földek között lévő minden allodiális földeket tehermentesen.

A föltétel az, hogy a határnak az 572 szesszió legelőn felül való terjedelme egyenlő két részre osztva, fele az uradalom külön majorjának szolgáljon, a másik fele pedig tisztán a község haszonvételére maradjon.[4])

Ezt az ajánlatot a városi tanács és az úrbáriális panaszok dolgában kiküldött községi képviselők másnap tartott együttes ülésükben tárgyalták s beható tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy, mielőtt „ezen örökre terjedő nagytekintélyű tárgyban“ határoznának Hoffmann Ignác helytartótanácsi ágenssel folytatnak tárgyalást. A gyorsabb eljárás érdekében Boros Sámuel jegyzőt és Piti József esküdtet küldik Pestre, egyúttal a tanácsadásért 100 ezüst forint tiszteletdijat szavazván meg Hoffmannak.[5])

Hoffmann a személyes tárgyalás után azonnal nem adott választ, hanem azt mondotta, hogy a kérdést tanúlmányozni fogja. Legyenek türelemmel a szentesiek mindaddig, mig levélbeli értesitést nem küld s e kérdésben határozatukat függesszék fel.[6]) A várva-várt válasz február 11-én érkezett

4) 1834—35 évi jkv. 136 p.
5) 1834—35 évi jkv. 137 p.
6) 1834—35 évi jkv. 151 p.

meg s azt a nyomban egybehivott tanácsi és képviselői közös gyűlés elé terjesztették. Hoffmann kimeritő részletességgel tárgyalja a kérdést s végeredményében azt tanácsolja, hogy miután Szentes fölsorolt sérelmeiből kitűnik a robot megváltásának szükségessége is, azt is kérelmezze a város földesuraitól. A gyűlés teljes egészében elfogadta a nyert tanácsot s a kérelem elkészitésével Boros Sámuelt bizta meg, elhatározván azt is, hogy a kérelmet „a jobbágyi bizalmat tetszetősebbé teendő“ közvetlenül az uradalomnak nyújtja be, elmellőzvén az egyeztető bizottság közbenjárását.[7])

E határozatot azonban Dobossy Lajosnak, az egyeztető bizottság elnökének, tanácsára megváltoztatták, mert ha a város eredeti határozata szerint jár el, a kérvény a bizottság tudtán kivül lévén, a megyei bizottság a netán felmerülő akadályok elháritása érdekében közbe nem léphetett volna. Igy a kérvényt mégis csak az egyeztető bizottság útján nyújtották be az uradalomhoz.

A kérvénnyel azonban rövidesen elbánt Brünek, uradalmi kormány-elnök. Hátára rávezette, hogy teljesithetetlen és nem lehet alapja semmiféle tárgyalásnak, egyezkedésnek[8]) — s igy küldte vissza a városnak. Ez a nem várt fordulat kinos meglepetést keltett Szentesen. Tanácstalanul állottak, mi tévők legyenek?

A március 4-én tartott tanácsi és képviselői gyűlés egyhangúlag a következő határozatot hozta:

„Meggyőzetvén a jelenlévők arról, hogy a panaszoknak teljes, végső elölésére és a népnek tökéletes megnyugtatására csupán az úri adózások és szolgáltatások örökös váltsága által lehet eljutni — ezen boldogitó célnak elérésére a méltóságos földesuraság eleibe közvetlen folyamodás felterjesztése határoztatik, hogy abban 12500 hold földnek maga szabad tetszése szerint leendő használatra, minden közlegeltetésbeli lehető igazaktóli elállás és minden urbéres szolgálat és adózás elengedése, szó-

7) 1834—35 évi jkv. 170 p.

8) 1834—35 évi jkv 181 p.

val a kitett holdakon kivül a határ többi részének teljes, közvetlen és elkülönzött szabadsággal a község szabad haszonvételébe bocsátása és hagyása kéressen meg"[9])

Másodszor fordúl elő itt az eddigi határozatokban az „*örökös váltság*". Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez még nem kiforrott dolog s bár a fölszabadúlás tényét akarja elősegiteni, nem olyan értelemben gondolja, amint azt az örökváltsági szerződés megvalósitotta: nincsen szó az uradalmi fenhatóság alúl való megszabadúlásáról, tisztán az úrbéri tartozások meghatározott és állandó összegben való lerovásának biztositásáról. Az örökös váltság tehát a tárgyalásoknak jelen állapotában mi egyebet sem jelent, mint kizárólag azt, hogy az összes úrbéri tartozások állandó és megváltoztathatatlanúl kirótt összeg fizetésében legyenek leróhatók.

A kérvény megszerkeztésével ezúttal is Boros Sámuelt bizták meg, aki hozzálátott a kérvény összeállitásához és épen elkészült vele, amidőn Hoffmann Ignác útján azt az értesitést vette a város, hogy Lajos és István grófok az uradalmak főbb emberivel az uradalmak fontos ügyeit behatóan tárgyalják és állandóan Pesten tartózkodnak. Ez értesités vétele után a folyamodás személyes átadására Kátai Pál József esküdtet és Boros Sámuelt oly megbizással küldték ki, hogy sem igéretekbe, sem ellenvetésekbe ne bocsátkozzanak.[10])

A kiküldöttek március 20-án személyesen tárgyaltak Lajos gróffal, aki ezúttal fogadta őket, majd pedig az uradalmi főtisztekkel, akiktől a legelők elkülönitésére határozott igéretet nyertek. A robot és az egyéb úrbéri tartozások váltságára nézve a határozott válasz a grófok egymás közötti tárgyalásainak befejezésére hagyatott, mig a regálékra vonatkozólag (amiről mindeddig szó sem volt) azt az értesitést kapták, hogy ezek pénzbeli megváltásáról szintén lehet beszélni.[11])

9) 1834—35 évi jkv. 182 p.
10) 1834—35 évi jkv. 194 p.
11) 1834—35 évi jkv. 196 p.

Eddig minden rendben is ment. Most azonban egyszerre fölfordúlt minden. Az ellentéteket mintha mesterségesen akarták volna kiélezni a földesurak, hogy a vajúdó szentesi kérdések elintézését kierőszakolják. A szentesi uradalmi kasznárság az eddigi szokások ellenére megtagadta a püspöki dézsma (tized) átvételét és ami soha meg nem történt, az István gróf szarvasmarháinak egyrészét a jobbágylegelőkre terelték, majd Lajos gróf levélben értesitette a várost, hogy a fenforgó összes ügyeket csupán a legelő elkülönitésre kivánja korlátozni.[12])

Mindezek a dolgok nem zavarják fel a nyugalmat. A püspöki dézsma dolgának elintézésére Piti József esküdtet és Boros Sámuelt küldik ki. Az ökrök tilalmasba hajtása miatt István grófnak panaszt tesznek s Lajos gróf levelét április 11-én népgyűlés elé terjesztik.

A népgyűlés komoly ünnepiességgel folyik le. Az egyetértést nem zavarja meg egyetlen hang sem. Szótlan csendben hallgatják végig a tanács előterjesztését és emelik határozattá Boros Sámuel következő határozati javaslatát:

„A b. község a legelők elkülönözését, bár hogy úrbéres panaszainak megszüntetésére megnyugtatónak nem láthatja, mindazonáltal meggyőződését követvén, e tárgyban benyújtott előterjesztését azon hozzáadással és kérelemmel újitja meg, hogy amennyiben azokban kifejtett pontok a méltóságos uradalom nézeteivel nem egyeznének, azok iránt úri tetszését nyilatkozni méltóztassék, amelyekre amennyiben, romlása nélkül lehet, a b. község reáállását kötelességének ismeri.“[13])

Az alázatossághoz hasonlitható az a lojalitás, amely ebben a határozatban megszólal és minden szavában a bölcs mérséklet és ésszerűség honol. Boros Sámuel nagyon jól tudta, ha összeütközésre kell a dolognak kerülni, a város e részen való mérséklete, a püspöki dézsma kérdésében is az év-

12) 1834—35 évi jkv. 223, 224 p. 13) 1834—35 évi jkv. 225 p.

százados szokást egyszerűen semmibe vevő uradalommal szemben föltétlenül előnybe kerül és azzal is tisztában volt, hogy a fenforgó viszonyok közt az alárendelt jelentőségű püspöki dézsma kérdésében kell a városnak a végsőkig feszíteni a húrt, mert itt, ha veszít is kevesebbet veszíthet, de ha nyer, az életbe vágó kérdések terén, ahol most a bölcs mérséklet álláspontjára helyezkedik mindent szintén megnyer és ha amott veszített is, e részben az alkudozás lehetősége még mindig fenmarad.

A dolog fejlődése mindenben Boros Sámuelnek adott igazat. A grófok politikája teljesen céltévesztett volt s bárki sugalmazta azt az uradalmi főtisztek közűl, tulajdon urait vitte megaláztatásba, mert végtére is nem Szentesnek, hanem a földesuraknak kellett engedni.

A püspök dézsma lefizetésére Pestre küldöttek megjelentek az uradalmi főpénztárnoknál s le akarták a dézsma összegét fizetni. A főpénztárnok azonban kijelentette, hogy ez a pénz nem tartozik az ő számadása alá, tehát nem veszi át. A kiküldöttek erre Vácra mentek a püspökséghez. Itt azt az értesitést nyerték, hogy István gróf tisztsége már ott járt s a dézsmaváltságnak a szentesi kiküldöttektől való átvétele ellen tiltakozott, aminek következtében a püspöki pénztár is megtagadta az összeg fölvételét.[14])

A város törvényes útra terelte a dolgot. Birói úton megintette előbb a püspököt, azután a földesurat, birói kézbe tévén le a váltság összegét, egyúttal pedig a helytartótanácshoz folyamodott, hogy „a város mindenkori és soha nem változott árendálás használhatásában megóvassék.“[15]) A megintés nem vezetett eredményre, mire a város bejelentette a törvényes óvást. Az óvástétel napja volt 1835 május 4.[16])

Egy kis szünet állott be most a dézsma kérdé-

14) 1834—35 évi jkv. 228 p.
15) 1834—35 évi jkv. 238 p.
16) 1834—35 évi jkv 254 p.

sében is. Más dolog lesz az aktuális. A május 11-én tartott népgyűlés megállapitja, hogy Királyságon az öröktilalmast az uradalmi jószágok lepték el és azok ott rendszeres őrizet alatt több csordában legeltetnek. Ez a szokatlan dolog arra inditja a várost, hogy panasz útján a helytartótanácstól kérjen orvoslást. Julius 21-én mozdúl meg az uradalom végre, hogy a fenforgó összes ügyek tisztázását megkisérelje. A városi tanács ülésén személyesen megjelentek Brünek József főkormányzó, Gosztonyi Sándor főügyész és Kovács István ügyész s mind a legelőkülönités, mind a püspöki dézsma kérdésében a következő kinyilatkozást teszik:

1. Az uradalom a püspöki dézsma árendáját csak úgy veszi föl s fogadja el a város közönségétől, ha a város minden e tárgyban eddig tett lépéseinek helytelenségét irásban elismeri, törvényes óvásait visszavonja három nap alatt, ellenkező esetben a bárányok junius 24-től fogva tizedeltetni fognak.

2. A legelő elkülönitését az uradalom minden szesszió után 36 holdnak és minden zsellérház után 4 ½ holdnak átengedésével hajlandó létesiteni.

A népgyűlés e kérdésben a következő határozatot hozta:

„Miután e város községe, régi szakadatlan szokáson alapúlt tettleges gyakorlat szerint, a püspök dézsma megadásának, annyiban, amennyi annak váltságául a püspökségnek fizettetik, továbra is aszerint fentartása s örökölt szokásban reménylett oltalomért Ő cs. királyi legkegyelmesebb feleségéhez is folyamodott, ezen tárgyban tett lépéseit, bármily következésűek is leendenének azok, vissza nem vonhatja, hanem a legfelsőbb helyről várt parancsolathoz magát szabni elhatározza.

A második pontra nézve a méltóságos uraság tisztségét tudósitani határozza arról, hogyha

a) 70 hely földnek Bökény körül kivágása;

b) Szentlászlónak, bárha Királyságon az uradalmi majorság földi mellett kicserélése;

c) Az árendás minden földeinek a város szabad birtokára, rendelésére bocsájtása által az elkülönzést megejteni méltóztatná, a község hálával találná abbeli nyugalmát."[17])

A határozat vétele után Brünek főkormányzó június 23-án este közölte a főbiróval, hogy a püspök dézsma kérdésében minden további követeléstől eláll abban az esetben, ha a város a dézsma váltságára 1000 forintot s annak felvitelére útiköltségül 125 forintot fizet. A város június 28-án tartott népgyűlésen „hosszas fontolgatás után" névszerinti szavazásban, egyhangúlag kimondja, hogy e tárgyban hozott előbbeni határozatához képest a királyi döntést bevárja.[18])

Ugyanezen népgyűlés tárgyalta az uradalmi tisztség azon nyilatkozatát, amely 400 szesszió földnek külön szakitására vonatkozott. Az e tárgyban hozott határozat igy szól:

„Az iránt, hogy

a) Tőke mentében 70 szessziónak elkülönités cime alatti kivágásában;

b) Az árendás földek helyt ugyanannyi szessziónak azon helyen kimérésében;

c) Szentlászlónak bárha Királyságon is kicserélésében

a Méltóságos uraság kegyesen nyugodjon meg, a tekintetes tisztséghez tudósitás tétessék."[19])

Az uradalom június 30-án még egy kisérletet tett. Gosztonyi Sándor főügyész a városi tanács előtt Müller Ignácz főszolgabiró és Beliczay Pál esküdt jelenlétében kijelenti, hogy a célzott természetbeni dészma szedéstől eláll, ha a város a kért 1125 forintot megfizeti, sőt ezt az összeget úgy is elfogadja, hogy a község a dologban vélt sérelmeit fentarthassa. A tanács az előzmények után nem érezte felhatalmazva magát arra, hogy az ajánlatot elfogadhassa. Másnapig haladékot kért, hogy azt népgyűlés elé terjeszthesse.

Az uradalom azoban nem várt. A bárányok

17) 1834—35 évi jkv. 308 p.
18) 1834—35 évi jkv 319 p.
19) 1834—35 évi jkv. 320 p.

tizedelését azonnal megkezdette s a másnapi népgyűlés már a bevégzett ténnyel állott szemben. A hangulat izgatott és elkeseredett volt. A lakosok, nemesek és nem nemesek, egyaránt szokatlan nagy számmal jelentek meg. A határozatot egy hangúlag hozták, kimondván, hogy „ezen a folyamodás közben tett hatalmas foglalást egyenesen Ő cs. királyi felségéhez fölterjesztik.“ A szükséges költségek viseléséhez ezúttal már a nemesek is kijelentették hozzájárulásukat.[20])

A bárántizedelésnél azonban már nem állott meg az uradalom. Ugy látszik a végsőkig akarta feszíteni a húrt. Az úrbáliális legelőre a hevesmegyei birtokról lehajtott jószágokat rászabaditotta. Ez ellen is felfolyamodás benyújtását határozták el.[21])

Mikor pedig mindezeket elhatározta a népgyűlés, Kovács István uradalmi ügyész pénztárvizsgálatot tartott a városnál és a számadó esküdtbirót, Négyesi Pétert, feleletre szólitotta az iránt, hogy mi cimen mert az uradalom és a város között fönálló ügyekben pesti utazásokra és Hoffmann ágensnek nagyobb összegeket kifizetni. Július 6-án újfent népgyűlést tartottak, amelyen a szorgos mezei munka dacára nagyobb számban jelent meg a lakosság, mint a július 1-én tartott népgyűlésen. A népgyűlés a tanácsi jelentés után egyhangú határozattal kimondta, hogy a fölmerült kiadások tanácsi határozatból a népgyűlés jóváhagyásával fizettettek ki s az uradalom beleavatkozása ellen a főszolgabiró pártfogását veszi a város igénybe.[22])

Ez alatt befejezést nyert a bárántizedelés s az aratás is befejezéshez közeledvén, az uradalom azt az útasitást adta a városi tanácsnak, hogy a lefoglalt bárányok elárverezését, valamint a betakaritott termésnek a dézsmálás befejezéséig való érintetlen hagyását elrendelő uradalmi végzést közhirdetés útján hozza a lakosság tudomására. A városi tanács minthogy „mind a bárányok eladása, mind a gabonatermésekkel való szabados bánás

20) 1834—35 évi jkv. 322 p.
21) 1833—35 évi jkv. 323 p.
22) 1834—35 évi jkv. 325 p.

tiltalma a fenálló sszokás és ezen város álladalmával egyenesen ellenkezik" az uradalmi útasitás végrehajtását megtagadja s a vonatkozó végzést nem hirdeti ki.[23])

A dézsma kérdésében most szünet áll be. Az uradalom a legelő elkülönités ügyét szorgalmazza a városnál. A város közönsége a dolgot július 23-án és 24-én tárgyalja nagy részletességgel. A határozat, mely egyhangú megállapodásképen jött létre, igy szól:

„Az általános és minden fenntartás nélkül leendő elkülönzésben megnyugszik a község abban, ha

1. a vámházat, serházat, hékédi majort elkeritőlegvezetett irányban Bökénynek intézve és a Jaksort is belefoglalván, más oldalról a Kurca és Körössel határozva elkülönözéséért egy száz szessziók, a kiterjedtségben sem vizál'ásra, sem szikre nem figyelmezve, elszakasztatnak, amelyekhez

2. minden allodiális földek, a városi község szabad használatára bocsátva, ugyanannyi mennyiségű föld ugyananazon tagban és helyen mérettetnek,

3. Szentlászló kicseréltetik és e helyt ugyanannyi szesszsiók Királyság mentében az uraság által elfogadtatnak;

4. az ekként elkülönözött legelőkbe eső akármiféle faültetések, akár más majorsági épületek miatt a kis városház, a téglaház és méltóságos gróf György őnagysága majorja a városnak engedtetik;

5. minden akármi szin alatt és akár urbáriális, akár földesúri jusson gyakorlott és gondolható haszonvételről a föntirt módon elkülönözendő legelőjén, vagyis a kitett szessziókon túl, Szentes városának nem szántóföld határán a méltóságos uraság örökre lemond és azt teljesen a község használatára bocsátja."[24])

A város ezen határozatával a legelőelkülönitési ügy is holtponta jut. Az egyezkedés fonala egyelőre megszakad. Az úriszék azzal kedveskedik a városnak, hogy Négyesi Péter esküdtbirót az útiköltségekre kifizetett összegekben

25) 1854—35 évi jkv 340 p. 24) 1834—35 évi jkv. 345—346 p.

elmarasztalja s megkezdi a gabona tizedelését is. A város az esküdtbiró ügyében hozott sérelmes itéletet saját ügyének tekinti s az ellen a vármegyére felebbez, a gabona tizedelés ellen pedig felségfolyamodással él s amidőn az uradalom augusztus 9-én a tized beszállitására vonatkozó parancsot kihirdetni rendeli, a már egy izben hozott határozatát megújitván, a kihirdetést megtagadja.[25])

Eközben a grófok befolyása érvényesül a helytartótanácsnál s azt a panaszos folyamodványt, amely a királysági úrbáriális legelőknek az uradalmi jószágok által történt elfoglalása miatt adatott be, azzal adták le a vármegyére, hogy állapittassék meg, vajon annak kitételei mennyiben fejezik ki a közakaratot s mennyiben csak a folyamodvány szerzőjének saját gondolatát képviselik. A vizsgálatot Müller Ignác főszolgabiró foganatositotta, aki is a városi tanácshoz intézett kérdést a folyamodásra vonatkozólag. A városi tanács kijelentette, hogy a folyamodvánnyal most is azonositja magát s annak minden egyes kitételele a tanács és a közönség gondolatát fejezi ki s azok egyenesen a község és a tanács parancsára vétetett abba föl.[26])

A város egyértelműségét tehát még a megfélemlités eszközével sem lehetett megbontani. Az uradalom tisztessége, amely mesterségesen szitotta az ellentéteket, azt látván, hogy lehetetlen megbontani Szentesen az egységet és az öszhangot, a legvégsőre határozta el magát, igy akarván megtörni a szentesieket. Augusztus 30-án közölte a városi tanáccsal, hogy a megkisérlett úrbéri egyezkedést, miután a város túlhajtott követelései az uradalom álláspontjához nem közelednek, sőt folytonos eltávolodást mutatnak s igy az semmiképen sem kecsegtet ereredménnyel, beszünteti.

Ez az értesités nem jött váratlanúl és a legkisebb zavart sem okozta. Abban merültek föl

25) 1834—35 évi jkv. 370. p. 26) 1834—35 évi jkv. 371. sz. p.

mindössze nézeteltérések, ha vajon közvetlenül a grófokhoz forduljon-e a város, vagy pedig a Dobosy táblabiró elnöklése alatt működő egyeztető bizottság közbenjárását vegye igénybe. Ez utóbbi mellett döntöttek és az egyezkedés folyamán történt események részletes feltárásával jelentést tettek a küldöttségnek.

Ezzel egy időben, minden hivatalos kiküldetés nélkül, Boros Sámuel jegyző és Négyesi Péter esküdtbiró a saját jószántukból fölmentek Pestre Károlyi Lajoshoz, aki ismételt kérelmezés után fogadta őket. Boros Sámuel nyilt őszinteséggel és teljes részletességgel tárta föl a szentesi állapotokat a gróf előtt, aki figyelmesen hallgatta végig az előadást. Rámutatott Boros a gróf előtt arra, hogy a fenálló ellentétek megszüntetése a földesuraknak talán sokkal nagyobb érdeke, mint a város közönségének és végeredményében oda konklúdált, hogy a robot és egyéb úrbéri szolgáltatások általános megváltásához járúljon hozzá a grófi család.

Gróf Károlyi Lajos az előterjesztésre nagyon röviden válaszolt. Testvérei nevében is kijelentette, hogy „*Szentest a kifogás nélkül való teljes kiváltságra kívánják bocsátani*“, miután csak ebben látnak biztositékot a város felfordúlt békességének helyreállitására s az uradalom folytonos kellemetlenségeinek megszüntetésére.

Ezt a kijelentést, amely Szentes örökváltsági törekvésének igazi megindítója lett, szeptember 4-én tette a gróf s a két férfiú megindúltsággal mondott köszönetet a város nevében a főúrnak, aki kegyesen bocsátotta el őket magától.

Az örömhirt szeptember 6-án jelentették a tanácsnak[27]), amely a nyomban egybehivott népgyűlésnek adott hirt a váratlan fordúlatról. A népgyűlésen Boros Sámuel teljes részletességgel számolt be a nem várt fényes eredményről. A nép kitörő örömmel fogadta a hirt, amelyet az előzmények után senki nem remélt, amire tulajdon-

27) 1834—35 évi jkv. 383 pont.

képen komolyan senki sem gondolt eddig és a tanácsot fölhatalmazta, hogy az ügy sikere érdekében minden szükséges intézkedést tegyen meg.[28])

A tanácskozások és a tárgyalások teljes erővel megindúltak. Ennek során szeptember 23-án Szentlászlóért egyszáz szessziót igért a város a földesuraknak cserébe, majd szeptember 24-én a nemrégiben szintén a Károlyi család földesúri jogai alúl felszabadúlt Nyiregyháza város tanácsához Boros Sámuel jegyzőt és Kugler János postamestert küldték ki, hogy „a nevezett város kiváltakozásának sok körülményeit közleni ne sajnálja.“[29]) A kiküldöttek október 1-én számoltak be eljárásukról, ugyanakkor, amidőn a kedélyekre leverőleg hatott az uradalmi tisztség köréből kiszivárgott az a hiresztelés, hogy Szentes örökváltsága tekintetében a grófok nincsenek egy álláspontón és az ennélfogva képtelenséggé vált. A nyiregyházai útról szóló jelentést örömmel és hálás köszönettel vette tudomásúl a tanács, az utóbbi tárgyra nézve pedig olyan értelemben határozott, hogy a „feltétlen valóságot megtudandó“ Boros Sámuelt és Farkas Sándort gróf Károlyi Lajoshoz személyes értekezletre küldi oly meghagyással, hogy a grófot, bárhol tartózkodjék is, feltétlenül fölkeressék.

A kiküldöttek a város fogatán még azon nap útrakeltek. Miután Lajos grófot Pesten nem találták, Pozsonyba mentek, lévén Lajos gróf ekkor Pozsony vármegye főispáni adminisztrátora. Pozsonyban a gróf azonnal kihallgatáson fogadta a város két kiküldöttét.

Miután Boros Sámuel előadta kiküldetésük okát, Lajos gróf kijelentette, hogy a szentesi tisztség hiresztelései egyáltalán nem felelnek meg a valóságnak. „A legkomolyabban és megmásithatatlanúl eltökélt elhatározása mind neki, mind testvéreinek az, hogy Szentest jobbágyközségi helyzetéből kisegitsék egy általuk s a város által egyaránt elfogadható örökváltsági szerződés útján.“ Ezzel a

28) 1834—35 évi jkv. 383 pont. 29) 1834—35 évi jkv. 403 pont.

gróf a küldötteket elbocsátotta s fölkérte őket, hogy keressék föl Brünek József jószági direktort és Bártfay László fiskálist, akikkel a dolog érdemére nézve tárgyalhatnak.

A kiküldöttek most már a a nevezett urakkal léptek érintkezésbe. Megállapodtak a megkötendő szerződés főbb irányaiban s abban, hogy a szerződés megkötése alkalmával 30000 forintot kell ezüstben lefizetni.

Boros és Farkas jelentésüket az október 22-én tartott tanácsülés elé terjesztették, mely akként határozott, hogy miután más egyéb nincsen hátra, mint a váltság munkája bevégzésére minden lehető szükséges intézkedés megtétele, a szükséges 30000 forint kölcsönadása érdekében az egri káptalanhoz fordúl küldöttség útján."[30])

Az egyezkedések és tárgyalások most már teljes erővel megindúltak. Közben, november 1-én, megtartották a birótételt Kovács István uradalmi fiskális vezetése alatt s miután Kristó Nagy János, az edigi biró, a kandidálás alúli fölmentését kérte, az egybegyűlt nagy számú közönség főbiróvá Lakos Andrást választotta meg, akivel mind az esküdtbiró Négyesi Péter, mind az esküdtek valamennyien megmaradtak hivatalukban.

Az igy megalakúlt előljáróságra háramlott most már az örökváltsági tárgyalások és azzal kapcsolatban a legelő elkülönitès félbeszakadt ügyének végleges elintézése. A városi tanács november 3-án tartott ülésében az egyezkedés különösebb tárgyainak elintézésére Lakos András főbirót, Kristó Nagy János, Soós József, Pál József esküdteket, Négyesi Péter esküdtbirót, Boros Sámuel és Imre János jegyzőket küldte ki.[31])

A megindúlt tárgyalások két teljes hónapot vettek igénybe. A váltsági szerződés tervezetét többször egészen átgyúrták, de lényeges, a váltság meghiúsúlásával fenyegető ellentétek nem merültek föl egyszer sem.

30) 1834—35 évi jkv. 432 pont. 31) 1835—36 évi jkv. 2 pont.

December végén az uradalmi főtisztség a következő „szózatot“ intézte a néphez a váltság dolgában:

„1. A méltóságos uraság törvényhatóságát ezen város és községe felett meg fogja szüntetni és minden úri, úgy királyi haszonvételeit a község szabad birtokába minden ezen határban levő épületeivel örökre általadja, — de oly feltétellel:

2., hogy Szentes város *községe* által 1,250.000 forintok pengő pénz értékben fizettesenek;

3., az uradalmi, e városban lévő épületekért azonkivűl 47300 forint fizettesen;

4., a kucori vámért és böldi révért 30.000 p. forint leszámittasson;

5., legelő elkülönzésre a méltóságos uraság részére és birtokára 200 szesszió föld kivágattason;

6., Szentlászló pusztáért másfél annyi adasson — az itteni épületek javitások, időközi hasznokért 1000 császári arany és 29772 frt. 47 $^{1}/_{5}$ kr. fizettessen;

7., a méltóságos uraság itt lévő tisztsége és vagyonai ezen uradalom kebelébe, tettsző helyre, ingyen elszállittassanak.

Ezen pontokból eredő váltság summáját, mint már kimutatva volt több, vagy kevesebb esztendők alatt fizetheti minden lakos, eleve tudtára adatván, hogy addig, mig a váltságot be nem fizette, annyi summának interessét, amennyivel adós lesz, megadni köteles leszen; egyéb szolgálat és adózás alól a méltóságos uraság részéről feloldoztatik, csupán a királyi és nemes vármegye háziadóját kell ezenkivűl fizetni.

Igy tehát már most a szabadságot és örökváltságot eszközölni lehet, melynek szorossabb meghatározása és irásba foglalandó értelmére a már kiválasztott érdemes lakostársakkal az érdemes tanács úgy fog ügyelni és figyelmezni, hogy ezen kiváltság, bár teherrel lészen egybekötve, de ebből úgy a most élőkre nézve, mint a maradékra haszon, nyugalom és földi boldogúlás háramoljon.

Egyébiránt megintetnek minden rendű lakosok, hogy még őméltóságokkal a törvényes megerősités eszközöltethetik, addig is magukat mindenben a tekintetes uradalom parancsolataihoz alkalmaztassák és tartozó engedelmességüket folytassák, nehogy büntetésbe essenek.

Kérdem tehát még egyszer és utoljára, akarják-e kegyelmetek a váltságot és kötelezik-e magukat a váltság dija fizetésére ?“[32])

A szózatra harsány, egyetértő felelet volt a válasz. Mindenki akarta a váltságot és kötelezte magát a váltság fizetésére.

E formaságnak elég tétetvén a szerződés végleges szövegezése volt csak hátra. Az utolsó tárgyalások során azonban még belekapcsolódott a váltság kérdésébe Bökény elcserélése és a katolikus egyház kegyúri jogának megváltása is. Január 6-án lett meg a szerződés és 10-edikén kezdték meg aláirását.

A nagyérdekű okmány szószerinti szövegében a következő:

Alúlirottak: méltóságos Nagy-Károlyi gróf Károlyi István, gróf Károlyi Lajos és gróf Károlyi György cs. kir. kamarás urak ő nagyságuk teljes hatalmú képviselői, adjuk tudtokra mindeneknek, kiknek illik és szükség, hogy miután Tekintetes Nemes Csongrádvármegyében kebelezett és egész kiterjedésében fent tisztelt ő méltóságuk teljes földesúri birtokuk alatt álló Szentes városa községe, tiszlelt ő méltóságukhoz a végett esedezve folyamodott volna, hogy ugyanazon községet minden úri törvényhatóság alól kivenni, kiszabaditani s azon örökös birtok- és tulajdonosi jussaikat, melyekkel az emlitett város és annak egész határában foglaltakra nézve birnak, magának a községnek örökösen engedni és eladni méltóztatnának: ő méltóságuk az irt község könyörgését kegyesen meghallgatván minket azon törvényes meghatalmazással küldöttek légyen ki, hogy az örök eladás feltételeiről értekezvén, ha a dolog úgy hozza magával, — örök bevallási eladó-levelet kötnénk;

mely kegyes kiküldetés következésében, a többször mondott *Szentes város a községével*, következő örökös és másithatatlan lépésre léptünk:

1-ör. Fent tisztelt ő Méltóságuk magukra vévén minden férfi és leány-ágon lévő örököseiknek, oszályosaiknak, véreiknek, sőt mindazoknak, kiknek ehez szavuk lehetne, — terheiket

32) L. a váltság tárgyalási iratai között

és nehézségeiket: *tekintvén, hogy ezen városnak mind számos népessége, mind fejledező miveltsége önállású alkotmányt kívánnának és ez által nemcsak urbéres viszonyaiból eredett több rendbeli panaszai megszüntetnének, hanem így erősebbé válván, a haza szolgálatjára — melynek viselésében magát mindenkor jelesen kitüntette, — benne a nemzeti szorgalom, erő és jóllét kifejlődvén, még alkalmatosabbá tétethessék;* nemkülönben azt, hogy a földesuraság iránt dicséretes buzgóságát, bárhogy minden időben bebizonyitani iparkodott, de *országútban fekvésénél fogva, a kőzterhek tetembes és gyakoribb volta miatt, az úri szolgálatok pontos teljesitésében akadályoztatván, ő méltóságuk gazdálkodása előmozditására célirányosan nem fordithathattak*: mindezekért, kiváltképen pedig azért, mivel ő méltóságuk többrendbeli, ezen város birtokánál örököseikre nézve hasznosabb javitásokat, szerzeményeket és várandó igazainknak visszaváltását tenni törekednének;

a fentemlitett város községét és ezáltal ezen város lakosait, azoknak mindkét nemen levő s leendő örököseit, minden nékiek azon és azokon eddig volt tulajdonosságuk, törvényhatóságuk, vagy akármi névvel nevezhető, vagy személyeikre akár külső, akár belső telkeikre nézve eddig volt igazuk, *földesúri jussaik gyakorlata és érdeklése alól mindörökre kiveszik, mentté teszik és kiszabaditják;* egyszersmind azon város községének, nemes és nem nemes lakosainak, mint már a fentirt módon a földesúri törvényhatóság és birtok alól teljesen kimentetteknek és kiszabadittattaknak, egész általános birtokosi igazaikat, melyekkel irt Szentes városában és ahoz kétségtelen és kitetsző határok között kapcsolt pusztákban, szóval annak mostani egész határában birtak, jelesen: külső és belső telkeket, akár maguknak a lakosoknak, akár ő méltóságuknak, akár a tekintetes nemes vármegyének épületjei legyenek rajta, úgyszintén azoknak jövedelmeit, szóval akármiféle és minden kiváltságaikat, királyi, nemesi telki és határbeli haszonvételeiket, akármiféle névvel nevezhető épületjeiket, javaikat, mészárszékeket, boltokat, malmokat, — a mostani gyakorlat szerint, — Méltóságos gróf Károlyi István úr ő nagysága földesúri jussát a csongrádi részre fenhagyva, ser és pálinkafőzést, mérést, úgy salétromfőzést, tégla és cserépégetést, szántó, mivelt és miveletlen földeket, réteket, nádlókat, kaszálókat, úgy a legelőt is, ide nem értvén mindazonáltal:

a) A kis-királysági és hegyesi, eddig is magányosan birt pusztáit az uradalomnak.

b) Azon 11200, azaz tizenegyezerkétszáz — 1100 egyezerszáz négyöszg ölével számitandó holdakat, melyek a legelő tárgyában is a méltóságos uraság és városi közönség között fenforgó kérdéseknek s mindennemű, akármi névvel nevezhető viszonyos követeléseiknek megszüntetésére, a földesúri mostani gyakorlatú legeltetés igaza elkülönözése, ekként örökös, végső eltörlésére, e jelen örök vallólevél törvényes jelesitése, hitelesitése bevallásakor és minden úri jussok, igazak és javaknak a város közönsége birtokába, tettleges és jeles általadása alkalmával, egyszersmind ezen városhatárában fekvő királysági közlegelőből, ennek a szénási puszta és szarvasi határok érintésében és folytában nyúló oldalán egy tagban, az e részben a legelő iránt költ külön szerződés tartalma szerint ő méltóságuk részükre, kétségbehozhatlanúl, kivágandók és határjelekkel elválasztandók lésznek.

c) Valamint szintén ezen tagban és menetel szerint, ugyan Királyságon, méltóságos gróf István ő nagyságának szent-lászlói majorság földje helyett, annak hiteles felmérési terjedtsége menynyiségében, örökös, másithatatlan csereképen adandó másfélannyi számú holdakat. — Ezen cserére nézve különösen kiköttetvén még az is, hogy az általadásig bevetett akárminemű magnak termése az uradalmat fogja illetni, a kaszálás pedig csak azon esetre fog az urdalom által még Szt.-Lászlón teljesittetni, ha a cserebeli általadás, a 6-ik pontban előadott ok miatt, a jövő marcius végéig sem eszközöltethetnék.

d) Nemkülönben méltóságos gróf Lajos ő nagysága szabad birtokára ezennel a városi községgel másithatatlanul elcserélt Bökény nevű pusztája helyett, annak férősége számával egyenlő terjedtségben, ugyancsak Királyságon és az előbbiekkel egy tag és menetelben kiadandó és elkülönözendő legelőföldeket.

Továbbá a szőlőket, szőlős és veteményes kerteket, erdőket, füzeseket, cserőket, vizeket, vizárkokat, halastavakat és halászatokat a Tisza folyónak közepéig az innenső partról véve; vadászat és madarászat jussát és más egyéb mindeneket, melyek vagy a törvényből folynak, vagy kiváltságaikból erednek és fentnevezett Szentes városára nézve, vagy boldogúlt őseik, vagy maguk által szereztettek, avagy ősi s újabb szokásból földesúri gyakorlásaikra tartoznak, a vásárokkal, a patronátúsi jussal, melyet azonban a rom. kath. ecclésia azért fog gyakorolhatni, mivel az ezzel járó terheket, az alább előforduló summáért önkényesen elvállalta és magát kötelezte. A böldi révvel és a kurcai vámmal, a mostani gyakorlat szerinti vám-

szedés jussával, az ezekhez tartozó épületekkel, a hidnak alkalmas helyen szabadon épithetésével, úgy mind azáltal, hogy a közönség a csongrádi részen, a hidfő letételén s a vámszedésen kivül, ott semminemü földbirtokosi jusst magának ne tulajdonithasson; és igy minden jussaik és igazaikkal *örökre engedik, eladják, által teszik és ruházzák;* semmi jusst, vagy igazat és annak tulajdonosságát, avagy birtokolhatását sem maguk, sem maradékaikra nézve fen nem tartván. Mely uradalmi átengedett jussokért mindennemü országos, úgymint: felkelési, subsidionális, koronázási, országgyülési és egyéb, akármi névvel nevezhető tulajdonosi birtokkal járó költséget az általvétel napjától a közönség fizesse.

2-or. A méltóságos grófok földesúri törvényhatóságukat az örök bevallás és átadás után megszüntetik; ezen tárgynál azonban semmi tekintetben szavatosságot és terhet magukra nem vállalván, annak bárminemü kimeneteléről felelni nem kivánnak.

3-or. Azon szerződések, melyek már válóságos használattal is megerősitve vannak és egyébiránt a község tulajdonosságának nem ártanak, a folyó haszonbér ideje leteltéig megtartandók, s e végre az ilyesekről kelt uradalmi szerződési levelek előmutattatván ezennel a község, mint a bevallás idejéig engedményes főhaszonbérlőnek, nevére kicserélendők lesznek. — A penziónátusokat, — kik összesen hat sessió földet birnak, — minden további következtetés nélkül, a község önként, egy sessiótól évenként általuk fizetendő 90, azaz kilencven ezüst forint haszonbér mellett, tanyáik és földjeiknek holtuk napjáig való haszonvételében hagyja: — halálukkal, vagy férjhezmenetükkor pedig (e mai naptól nem szaporitható, a kérdések elháritására haladék nélkül hitelesen összeirandó) épületeiknek akkoron megejtendő becsárát, örököseiknek, vagy hagyományosaiknak ki fogja fizetni.

4-er. A méltóságos eladó grófok a szavatosságot (evictio) a vevő község minden megtámadói, még tulajdon asszonyágon levő véreik ellen is, magukra és örököseikre nézve is felvállalják és azt letteképen teljesiteni magukat és örököseiket kötelezik

5-ör. A vevő többször nevezett Szentes városa községet a fent irt módon történt felmentéseért, kiszabadittatásáért, a földesuri jussok és jövedelmek és birtokok nékiek tett örök eladásáért, fent tisztelt eladó méltóságos gróf ő nagyságuknak **1357072,** azaz *egy millió háromszázötvenhétezer hetvenkét forint 47 krajcárokat,* conventios ezüst pénzben, három darab

ezüst huszast egy forintba értve, ezen felül 1000, azaz egy ezer darab cs. kir. szimpla aranyokat, nemkülönben a patronátusi épületek fentartására megkivántató tőke summa fejében 6530, azaz hatezer hatszázharminc forintot ezüst pénzben a cath. ecclesia részére lefizetni magát kötelezi. — Az uradalomnak járó fizetés iránt, a következő feltételek határoztatván:

a) Ezen örök valló levélnek aláirása és kölcsönös kicserélése alkalmával, birtokolás valósitására 30.000, azaz harmincezer ezüst forintokat,

b) Folyó 1836-ik évi június 1-ső napjára, ezen birtok valósitására fizetett 30,000 forintok beszámitásával, az eladási summának kétharmadrészét, vagyis 903215, azaz kilenszázháromezer kétszáztizenöt forint 11 ⅓ krt és az ezer darab aranyat.

c) 453857, azaz négyszázötvenháromezer nyolcszázötvenhét forint 35 ⅔ krt az 1837-ik esztendei január hónap első napjára, — mely napig a közönség kamatot nem fog fizetni, — ezen fizetési határnapokat úgy értvén, hogy ha a vevő község azoknál előbb is 50.000, azaz ötvenezer frtnyi, vagy azt haladó summát lefizetni akarna, jelentése után 15 nap alatt, a méltóságos grófok pesti pénztárába, azon fizetés mindenkor hátráltatás nélkül bevétessék és mint a többi fizetések, ő méltóságuk nevére nyugtattassék.

6-or. Hogyha a vevő község a fent kitett kétharmadrész eladási summát a határozott időre, vagy elébb is leteszi, — feltévén, hogy addig a legelő elkülönözése iránt kötött külön szerződés, a legfelsőbb helyekről helyben hagyva, visszaérkezik (a mi nélkül az egész szerződés erejét vesztvén, megsemmisül, mely nem várt esetben a birtoklás valósitására lefizetett 30,000 frt három percentes kamattal, az időközben fizetendő summák pedig a maguk mennyiségükben, kamat nélkül visszafizetendők lesznek) — kötelezik magukat az eladó méltóságos grófok, ezen örök eladási kötésnek hiteles helyen leendő jelesitésére, e felett az örök vallásnak megtételére; annak végződésével minden, a fentebb elősźámlált birtokoknak, a vevő községnek örökös bevallási igazzal és jussal általadására s kezeikből kibocsájtására az első pont alatti b) feltétel értelme szerint. Ellenben ha ezen fizetés a község részéről elmulasztatnék, a jelen és legelő elkülönözési szerződés azonnal megszünik.

7-er. A közönségnek az uradalom ellen tett mindennemű panaszai, csak az örök birtokba lépés által szünnek és semmisittetnek meg örökre.

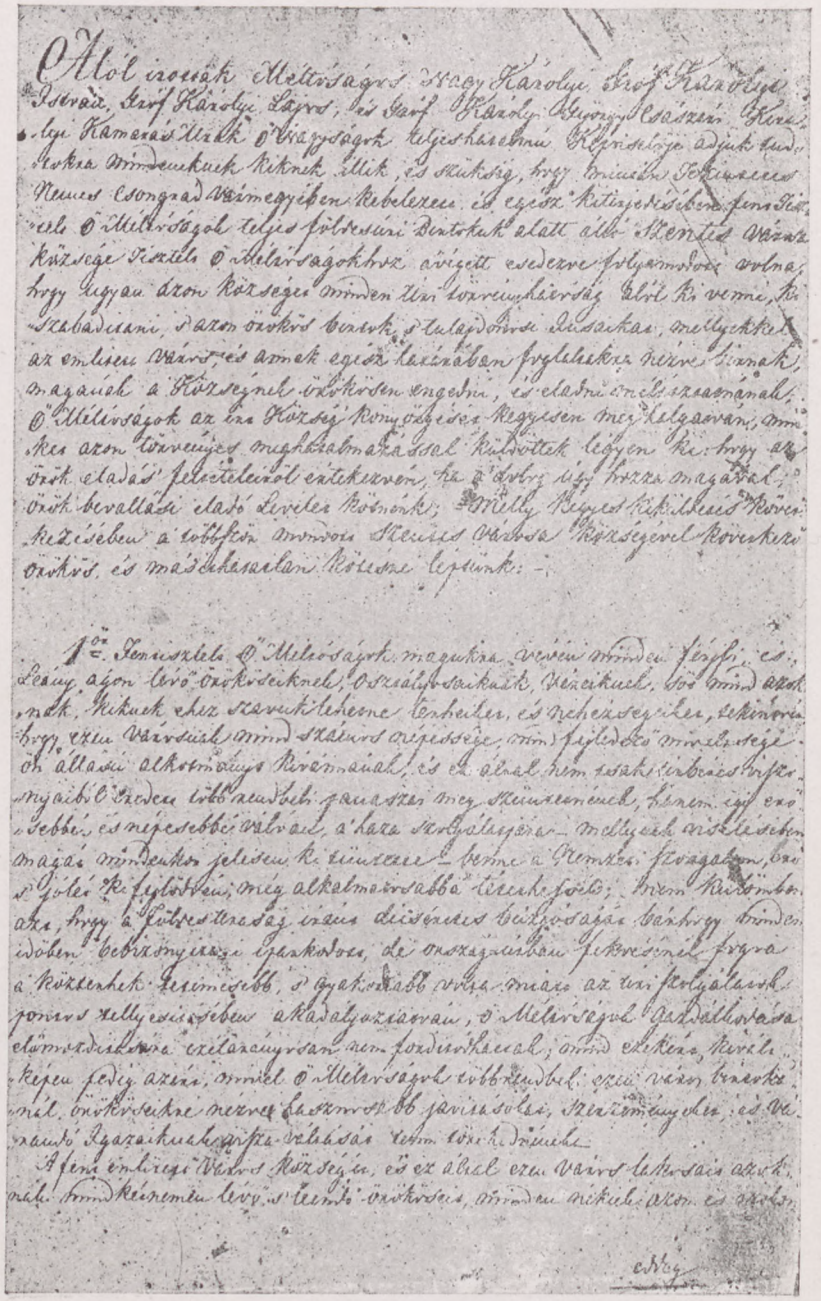

Az örökváltsági szerződés első lapja.

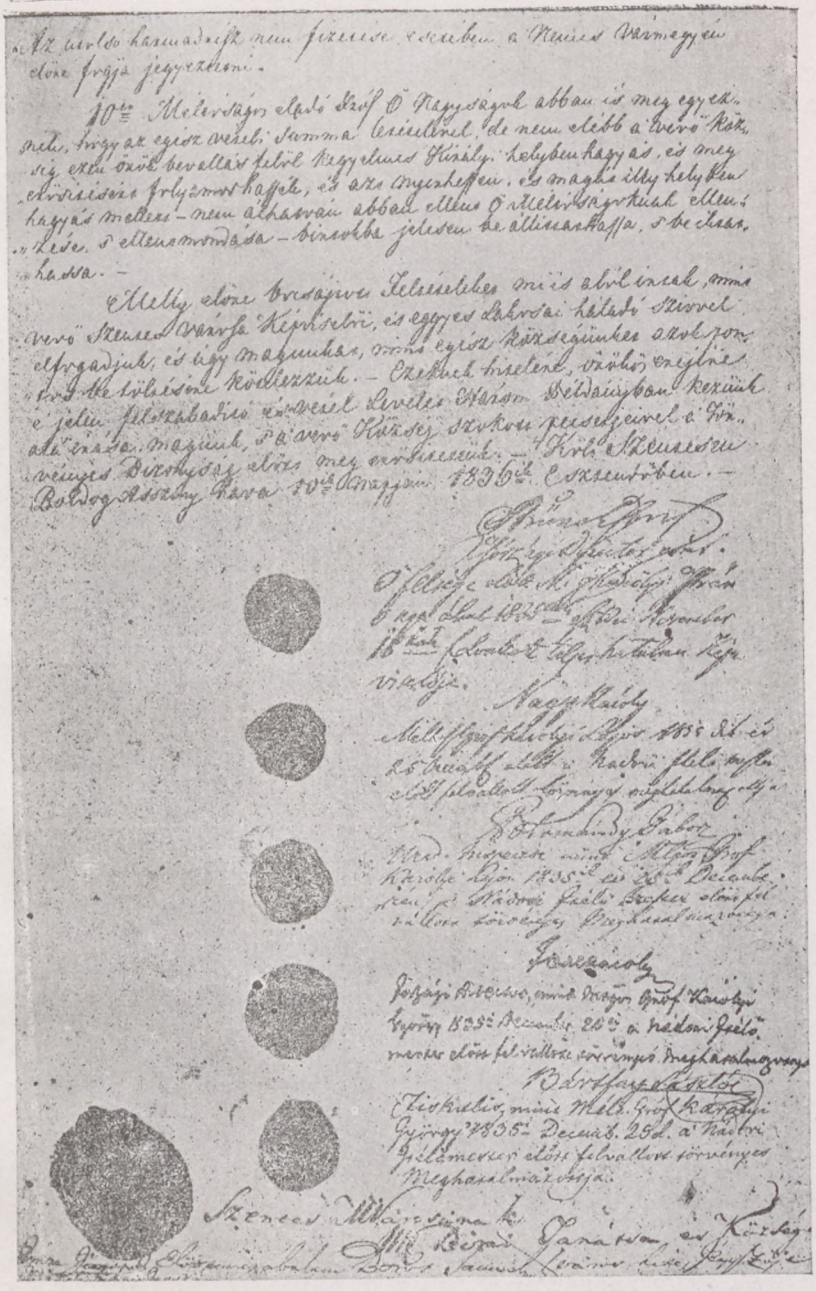

Az örökváltsági szerződés aláírásai záradéka.

8-or. Valamint addig, mignem a 6-ik pont szerint megejtendő bevallás végrehajtatik, a vevő község, a vele eziránt kötött ideigleni haszonbérlő szerződés erejével reá ruházott birtokokat, jussokat és jövedelmeket, csupán haszonbérbe vétel gyanánt használhatja, úgy a bevallás megtételével ezen haszonbérlő állás megszűnik.

9-er. Ha netalán véletlen, el nem hárítható akadály miatt, 1837-ik esztendei január első napjára kötelezett egyharmadrész fizetéssel, község 1837 esztendei május 1-ső mint ebbéli kötelezése végső határig hátramaradna, 1837 esztendei január első napjától kezdve: száztól öt frt. kamat fizetéssel tartozni fog; amikorra, ha kötelezett fizetését nem teljesitené s e végett törvényes kényszerités alá esnék, ugyanazon község magát legrövidebb útú elmarasztalásnak és itélet végrehajtásának, közösen választandó bíróság (compromissum judicium) előtt alája veti; kifogásokról, törvényes orvoslásokról, birtokonb elűli feljebbvitelről, ellenzésről fejenként és közönségesen ezennel előre lemond. -- Mely tartozásának nagyobb bátorságára, valamint az egyes lakosok mindennemű vagyonaikat szabad választás szerint, pro speciali hypotheca in solidum lekötik, úgy mindennemű kirá'yi haszonvételek, ezűttal megvett, vagy cserébe kapott földek és épületek szabad választás szerint specialis hypotecaúl a közönség által leköttetnek, úgyhogy mindezekre nézve a fentebbi bíróság a végrehajtást árverés útján, a szükséghez képest, a becsű summa értékén alúl is végrehajthassa; az innen származó mindennemű költségeket a közönség tartozván viselni. Ezen kötelezéshez hozzájárul még az is, hogy az uradalom e jelen szerződést az utolsó harmadrész nem fizetése esetében a nemes vármegyén előre fogja jegyeztetni.

10-er. Méltóságos eladó gróf ő nagyságuk abban is megegyeznek, hogy az egész vételi summa letételével, de nem előbb, a vevő község ezen örök bevallás felől kegyelmes királyi helybenhagyás és megerősitésért folyamodhassék és azt nyerhessen, és magát ily helybenhagyás mellett, — nem állhatván abban ellent ő méltóságuknak ellenzése s ellentmondása, — birtokba jelesen beállithassa s beigtathassa.

Mely előrebocsátott feltételeket mi is alúlirtak, mint vevő Szentes város képviselői és egyes lakosai, háladó szivvel elfogadjuk és ugy magunkat, mint egész községünket azok pontos betöltésére kötelezzük. Ezeknek hitelére, örökös erejére, e jelen felszabaditó és vétel levelet, három példányban kezünk aláirása, magunk s a vevő község szokott pecsétjeivel, a törvényes bizonyság előtt megerősitettük. Költ Szentesen, Boldogasszony-

hava 10. napján, 1836-ik esztendőben. — Brünek József m. k. jószági director, mint őfelsége előtt mlt. gr. Károlyi István ő nagys. által 1835. nov. 18-án felvalott teljes hatalmu képviselője (P. H.) Nagy Károly m. k. mlt. gróf Károlyi Lajos 1835-ik évi 25. december a nádori itélőmester előtt felvallott törvényes meghatalmazottja (P. H.) Pokomándy Gábor m. k. urad. inspector, mint mlt. gr. Károlyi Lajos 1835-ik évi 25. december a nádori itélőmester előtt felvallott törvényes meghatalmazottja (P. H.) Flech Károly m. k. jószági director, mint mélt. gróf Károlyi György 18 35. esztendei 25. a nádori itélőmester előtt felvallott törvényes meghatalmazottja (P. H.) Bártfay László m. k. fiskális, mint mélt. gr. Károlyi György 1835. dec. 25-én a nádori itélőmester előtt felvallott törvényes meghatalmazottja (P. H.) Szentes mezővárosának birái, tanácsa és községe (P. H.) Ord biró. Lakos András m. k. Esküdtbiró Négyesi Péter m. k. Esküdt Kovács István m. k. esküdt. Lakos Mihály m. k. esküdt. Nagy János m. k. Esküdt Soós József m. k. Esküdt Páll József m. k. Esküdt Piti József m. k. Esküdt Dömsödi József m. k. Esküdt Berényi Péter m. k. Esküdt Nyiri Mihály m. k. Esküdt Pataki András m. k. Esküdt Kunus János m. k. Esküdt Szabó István m. k. Adószedő Kovács Pál m. k. Sebők Sámuel m. k. Kogler János m. k. cs. kir. postamester. Werner Mihály m. k. Pacher János m. k. N. Dózsa András m. k. stb. — Előttem és általam Boross Sámuel m. k. város hites jegyzője. Imre János m. k. városi hites jegyző, stb. stb. aláirások.

Alábbirtak hiteles bizonyságot teszünk a felől, hogy valamint a feljebb megnevezetlek, rész szerint neveik aláirását, részszerint keresztvonásaikat, előttünk és tekintve általunk tették, úgy a jelen örök vallólevél valósitására kikötött harmincezer forintok is pengőben, ugyan e mai alúlirt napon és helyen, szinte jelenlétünken olvastattak le légyen, az eladó mélt. grófok ő nagyságuk részére, a mint ugyan e folyó esztendei most mult január 31-ről kelt külön nyugtatvánnyal is elismértetett. Szentesen, Böjtelő hava 1-sö napján, 1836-ik esztendőben. Müller Ignácz m. k. főszolgabiró (P. H.) és Beliczay Pál m. k. esküdt. (P. H.)

A szerződés aláirása és hitelesitési záradékkal való ellátása között való három heti időkülönbségnek egyik lényeges oka az, hogy az aláirások nem mind történtek meg 1836 január 10-én. Meg sem történhettek, mert a szerződést minden jobbágy

és zsellér aláirta, másik pedig, hogy a város az egri káptalantól nem kapta meg a kölcsönkért 30000 ezüst forintot s csak január 31-ére tudta azt az uradalmi tisztség ismételt sürgetésére előteremteni, Kohn Dávid nevezetű szegedi zsidó kereskedőtől vevén az összeget kölcsön, akit is Müller főszolgabiró ajánlott a város figyelmébe.

Mielőtt a további fejleményeket tárgyalnók foglalkozzunk röviden Szentes város történetének e nagy jelentőségü eseményével s az arra vonatkozó okirattal.

Maga az örökváltság, amint az események összehalmozódása is bizonyitja, de magának az örökváltsági szerződésnek első pontjából is kiviláglik, bizonyos kényszer nyomása alatt jött létre. Talán később, talán korábban, semmint kelletett volna. E körül nagyon eltérők lehetnek a vélemények, de létrejöttének szükségessége körül nem. Szentes örökváltságának létre kellett jönni tulajdonképen nem a város, hanem földesuraink kezdeményezéséből, mert a magas intelegenciájú szentesi nép kinőtt abból a szoritó béklyóból, amelyet az úrbéri viszony rákényszeritett s a földesúr s a jobbágyság közötti jó viszonynak helyreállitása a lefolyt két évtized eseményei után, annak a rendszernek alkalmazása miatt, amelyet gróf Waldstein Emánuel idején kezdtek meghonositani s amelyet fokozottab mértékben fejlesztettek tovább a három gróf földesuraság alatt, lehetetlenség volt.

Hogy a kezdeményezés épen a grófoktól jön, természetes. Nyiregyházának felszabaditása s annak sikerült keresztülvitele volt, ami Lajos gróf figyelmét ide terelte akkor, amidőn látta, hogy a szentesiekre nézve elviselhetetlen teher a robot és a többi úrbéri tartozás s amidőn ezek bizonyos végérvényes, egyszersmindenkorra szóló szerződés alapján akarnak megszabadúlni a teher alól. Hogy a város közönsége kap a grófi ajánlaton, amely a legvérmesebb reményeket is felülhaladja, a viszonyok ismeretében, a legtermészetesebb dolognak

és zsellér aláirta, másik pedig, hogy a város az egri káptalantól nem kapta meg a kölcsönkért 30000 ezüst forintot s csak január 31-ére tudta azt az uradalmi tisztség ismételt sürgetésére előteremteni, Kohn Dávid nevezetű szegedi zsidó kereskedőtől vevén az összeget kölcsön, akit is Müller főszolgabiró ajánlott a város figyelmébe.

Mielőtt a további fejleményeket tárgyalnók foglalkozzunk röviden Szentes város történetének e nagy jelentőségü eseményével s az arra vonatkozó okirattal.

Maga az örökváltság, amint az események összehalmozódása is bizonyitja, de magának az örökváltsági szerződésnek első pontjából is kiviláglik, bizonyos kényszer nyomása alatt jött létre. Talán később, talán korábban, semmint kelletett volna. E körül nagyon eltérők lehetnek a vélemények, de létrejöttének szükségessége körül nem. Szentes örökváltságának létre kellett jönni tulajdonképen nem a város, hanem földesuraink kezdeményezéséből, mert a magas intelegenciájú szentesi nép kinőtt abból a szoritó béklyóból, amelyet az úrbéri viszony rákényszeritett s a földesúr s a jobbágyság közötti jó viszonynak helyreállitása a lefolyt két évtized eseményei után, annak a rendszernek alkalmazása miatt, amelyet gróf Waldstein Emánuel idején kezdtek meghonositani s amelyet fokozottab mértékben fejlesztettek tovább a három gróf földesuraság alatt, lehetetlenség volt.

Hogy a kezdeményezés épen a grófoktól jön, természetes. Nyiregyházának felszabaditása s annak sikerült keresztülvitele volt, ami Lajos gróf figyelmét ide terelte akkor, amidőn látta, hogy a szentesiekre nézve elviselhetetlen teher a robot és a többi úrbéri tartozás s amidőn ezek bizonyos végérvényes, egyszersmindenkorra szóló szerződés alapján akarnak megszabadúlni a teher alól. Hogy a város közönsége kap a grófi ajánlaton, amely a legvérmesebb reményeket is felülhaladja, a viszonyok ismeretében, a legtermészetesebb dolognak

kell tartanunk. Szinte ilyen természetes dolog az is, hogy a város hajlandó még anyagi erejét messze meghaladó áldozatot is hozni azért, hogy saját urává válhasson, mert lenyűgözött, elnyomott rabszolgának érzi magát, akit minden nap újabb és újabb sérelmek érnek, amelyekkel szemben tehetetlenül vergődik, miután a hatalom sem ösmeri a gyengébbet és a földesurak szavának sokkal több súlya van ott, ahol a jobbágy panasza fölött döntenek, mint a jobbágy legigazabb panaszának. Sokkal közelebb vannak még azok az idők is, amidőn a báró Harukkernek voltak a város földesurai, a város vénjei még maguk is emlékeznek a jóvilágra, amelyekben a földesúr igyekezett a jobbágyait ért sérelmeket orvosolni, nem úgy mint most, amidőn a földesurak nevében követnek el sérelmeket az uradalmi tisztek.

Ámde mindezek után meg kell azt állapitanunk, hogy az örökváltsági szerződés alapjában elhibázott munka. Nem csak a város szempontjából, de a földesúr szempontjából is. Meglátszik rajta, hogy az egyik fél nem akar általa elveszíteni semmit s viszont a másik épen a szerződés által akar mindent megnyerni. És pedig a legrövidebb időn belül. Szinte napok kérdésének tekintve egy olyan ügylet teljes lebonyolitását, amely ügyletet a mai, sokkal konszolidáltabb, viszonyok közepett is alig lehetne annyi idő alatt lebonyolitani. Igen, mert az a nagy egyetértés, amely az uradalmak és a város közönsége között az örökváltsági szerződés megkötése körül nyilvánúl meg, tulajdonképen a kölcsönös gyűlölség érzetéből fakad.

A terminus rövidsége zavaró hatással van. A város a megfeszitett igyekezet mellett sem képes azt betartani. S hogy a kölcsönös elválási törekvés mily nagy, bizonyitja az a körülmény, hogy a pótszerződés már, amely egy esztendővel később jön létre, sokkal messzebb megy, de végeredményben bonyodalmaknak lesz okozója s amint ezek bekövetkeznek az ellentétes érdekek összeütközése a békés megegyezést harccá változtatja át, amely az-

után csak a város rovására, anyagi károsodására vezet.

Az örökváltsági szerződés lényegét tekintve azt kell látnunk, hogy ez a voltaképen úrbéres kötés általánosságban is eltér a később létrejött váltsági szerződésektől. A szerződést nem az egyes jobbágyok és zsellérek kötik, hanem maga a v á r o s. Az egyes lakosok aláirása csupán azt jelenti, hogy a város által megkötött szerződést maga a n é p, a város lakossága, megerősiti, hogy a város által elvállalt fizetési kötelezettségért az egyes lakosok személyszerint szavatolnak, illetve zálogot nyújtanak a városra háramló összeg fizetésének biztositására. Az úri jogok (regálé, vám és a taksaszedés, a törvényhatóság) átvétele a város által azt jelenti, hogy ezentúl maga Szentes város a földesúr, legalább is addig, amig a váltsági tőke kifizetve nincs és a város királyi kiváltságot nem nyert.

Ezek előrebocsátása után lássuk most már a váltság ügyének fejlődését a pótszerződés megkötéséig, amely hivatva volt a keletkezett bonyodalmakat, legalább egyelőre, elsimitani és rendezni.

A szerződés megkötése után három dolog volt fontos a város közönségére: a létrejött legelő elkülönitési szerződés felsőbb hatósági jóváhagyása, a szükséges összeg kölcsön útján leendő előteremtése s a nemesekkel szemben előállott új viszony rendezése. A két elsőt a felszabadulás biztositása, emezt a békesség érdeke teszi halaszthatatlanná.

Nézzük elsőbben a legutóbbit, amely minden fontossága mellett is eltörpül a két másik nagy horderejű kérdés mellett.

A szentesi nemesség a tekintetben igyekezett tisztázni a saját ügyét, hogy minő befolyást nyerend a közügyek intézésében, a közteher viselése miként alakúland, előjogait a város nem akarja-e megcsorbitani? Az ismételt sürgetésekre a február 7-én tartott népgyűlés olyan értelemben határozott, hogy a nemesi előjogokat semmiben sem akarja megcsorbitani, biráskodás tekintetében pedig az élő és következő törvényekhez kiván ragaszkodni.

minden további kérdés tekintetében az egyezkedést folytatni akarja.[33])

E határozat után újabb tárgyalások következtek, amelyek kevés kilátással haladtak előre, mert a nemesek sok tekintetben ellentétes álláspontot foglaltak el s az 1836 évi február 12-én tartott népgyűlés a következő pontokba foglalta össze észrevételeit a nemesek által tett ajánlatra:

1. Mindaddig, mig nem a közbátorságot különösebben azon célra felfogandó cselédek által a község biztositathatná, az őrállások kötelezettsége mindenkiktől — tehát a nemesektől is — rangkülönbség nélkül megkivántatik, kivévén azokat, akik közhivataluknál fogva közkimélés alá esnek.

2. A katonai szállásolás, tartás, vontatás, közgátak töltése terhének most és jövendőre egy házhely földtől 8 ezüst forint és igy arányosan a birtokukhoz képest, egy ezüst forintnak a földbirtoktalanok által, évenként a város közpénztárába letteképen befizetése mellett a község megnyugszik, ide nem értvén egyébiránt a határnak célirányosabb használatában netalán megkivántató munkálatokat.

3. A tanácsbeliek egyharmadának kikeresztőleg nemesekből választásában úgy nyugszik és egyez meg a község, hogy ezek közös tanácsülésben jelöltetvén ki, szintén közös szavazással választassanak, megjegyezvén, hogy kétharmadnak adófizetőkből kirekesztőleg megválasztását viszonosan fentartja.

4. A belső és külső tanács előlülője választásában nem ösmerhetvén a község valamely ellenőrségnek azon szükségét, hogy a biró adófizető sorsú volta miatt adófizető képviselőielőlülőjének ne választassék és viszont e végre szintén a tanácsülés által kijelölendőnek a község közvetlen bizalma szerint választását óhajtja és fogadja.

5. A külső tanácsba leendő választásra ugyancsak a tanácsbeli arányt és módot kivánja a község föntartani.[34])

A nemesség már a határozat meghozatala előtt azzal fenyegetett, hogy az örökváltságnak ellen fog mondani és e határozat közlése után is azon

33) 1835—36 évi jkv. 92 pont. 34) 1835—36 évi jkv. 98 pont.

az álláspontom volt, hogy a község kiváltsága csak a nemesek által lehet, ennélfogva a község a nemesekkel szemben minél több engedményre köteles s az összes pontokra nézve különböző kifogást tett. A közterhekhez semmi szin alatt hozzájárúlni nem akart, a váltságok összegét leszállitani kivánta, a birósági hatáskör alúl magát kivonni s a nemes tanácsbeliek választását kizárólag magának fentartani óhajtotta.

A városi tanács február 14-én tartott ülésében pontról-pontra letárgyalta a nemesek válaszát s a következő határozatot hozta:

„A nemes rend által feladott kivánati pontok és azoknak alapja az érdemes község meggyőződésétől annyira különbözvén, hogy ezek felett továbbra folytatandó alkuzásból időveszteségnél egyébre számolni nem lehetne, annálfogva a naponkint arany és ezüstnél drágábbá lett idő megkimélése tekintetéből is, bárha a nemes község ráhajlásától ezen rendkivűli lépéseiben az adózó község megfosztasson is, maga felvett ügyének önnön értelme és tudomása szerinti folytatását elhatározza, nyilván kijelentvén, hogy a belső álladalmában ugyan kötött örökvalló levele, az országos terhek viselésében pedig az élő és keletkező törvények értelme mellől csak egy hajszálnyira is el nem áll.“[35])

Erre a határozatra a nemesség épen nem számitott. Azt hitte, hogy a várost megfélemliti, ha az örökváltságnak való ellentmondással fenyegeti meg. Amint a határozatot kézhez vették, tanácskozásra gyűltek össze s a békés egyezség közvetitésére Dobossy Lajos táblabirót és Müller Ignác főszolgabirót kérték föl, akik ennek a megbizatásnak megfeleltek. Már másnap, február 15-én, közölték a tanáccsal, hogy a nemesség felállitott kivánalmaitól eláll, hozzájárúl a község álláspontjához, mindössze azon módositással, hogy a katonatartás és forspontozás váltsága az esetben, ha a város esztendőn át nem fog e tekin-

35. 1835—36 évi jkv. 102 pontja.

tetben terheltetni egy házhely föld után 2 ezüst forinttal, egy házbirtok után pedig 15 krajcárral kisebb összegben állapittatik meg [36]).

A legelső nehézség az örökváltság útjából ilyen formán elhárult. Most már a város egész nemes és nem nemes közönsége a legnagyobb egyetértéssel látott hozzá, hogy a szerződés keresztülvitelét előmozditsa, kieszközölvén a legelőelkülönitési egyezség jóváhagyását s a váltságösszeg kifizetéséhez szükséges összeget kölcsönül megszerezze.

Mindkét negyfontosságú ügyben, különösen azonban a kölcsön megszerzésére, teljes felhatalmazással Boros Sámuel jegyzőt és Pacher János kereskedőt küldték ki. Boros Sámuel helyére helyettesül, hogy a jegyzői teendők ellátásában fenakadás ne legyen, Hadsy György ügyvédet alkalmazták.

A megbizottak előbb Pesten, majd Pozsonyban és Bécsben jártak el küldetésük sikere érdekében. Sok helyen kaptak biztatást arra az esetre, hogyha a legelőelkülönitési szerződés jóváhagyatik, addig azonban senki sem volt hajlandó a megfelelő összeget rendelkezésre bocsátani. A legelőelkülönités dolga pedig késett. Végre 1836 március 2-án a helytartó tanács jóváhagyta a szerződést, de annak még előbb a király által is jóvá kellett hagyatni — ez pedig ismét hónapokat vett igénybe.

A város rendkivüli zavarban volt. A váltsági összeg kétharmadrésze lefizetésének határideje veszedelmesen közeledett, de sem a legelő elkülönitési egyezség végleges jóváhagyást nem nyert, sem pedig a szükséges összeget előteremteni nem lehetett. Ilyen körülmények között a két kiküldött közvetlenül a grófokhoz fordult aziránt, hogy az előre nem látott véletlen akadályok folytán a megkötött szerződést ne bontsák föl s a fizetés

36) 1835—36 évi jkv. 103 pontja.

határidejét hosszabbitsák meg. A grófoknak ez ellen semmi kifogásuk nem volt. A junius 1-én esedékes kétharmadrész fizetésére 1837 január 1-ig haladékot adtak.[37])

Június 16-án két irányban is határozott a népgyűlés. Ismét kiküldi Boros Sámuelt és Pacher Jánost, miután a legelőelkülönitési egyezség királyi jóváhagyása még mindig késedelmeskedett, hogy a dolog miben állása felől hiteles meggyőződést szerezzenek s ha az egyezség jóváhagyatik, haladéktalanúl tegyék meg a pénz megszerzése iránt való lépéseket ha pedig az a „szerencsétlenség“ következnék be, hogy az egyezség nem nyer királyi jóváhagyást s igy az örökváltsági szerződés a 6-ik pont értelmében megsemmisül, a grófokkal az újabb egyezkedési tárgyalásokat kezdjék meg.[38])

A második határozat a felveendő kölcsönre, helyesebben annak mikénti törlesztésére vonatkozott. E tekintetben azt az álláspontot foglalták el, hogy a felveendő tőke 6 százalék mellett 20 esztendőre vétessék föl, egy évre szóló fölmondással s a tőkének részenként való visszafizetésével.[39])

A kiküldöttek, akik Biermann Mihály udvari kancelláriai ágens közreműködését vették igénybe, az esetleges szükségessé válható újabb tárgyalások tekintetében biztató igéretet nyertek Károlyi György gróftól, de a kölcsön megszerzése dolgában azonban ezúttal sem tudtak semmi eredményt elérni s az ágens azon kijelentése után, hogy haladéktalanúl értesitést küld, amint a legelőelkülönitési egyezség sorsa eldől — hazatértek.

Most minden holt pontra jut. Csak július 7-én érkezik meg Biermann ágens értesitése arról, hogy a legelő elkülönitési szerződés a királyi jóváhágyást megnyerte s már le is küldetett a helytartótanácshoz.[40]) Nehéz nyomás alól szabadúlt föl a

37) 1835—36 évi jkv. 273 pontja.
38) 1835—36 évi jkv. 379 pontja.
39) 1835—36 évi jkv. 380 pontja.
40) 1835—36 évi jkv. 423 pontja.

város közönsége s még azon a napon nyert útasításukhoz képest ismét útra keltek a meghatalmazottak, hogy a pénzt megszerezhessék.

Boros és Pacher Kurt Eduárd bécsi kereskedő útján egy bécsi bankcéggel léptek összeköttetésbe, itthon pedig valami Czigler József nevű táblai ülnök tett a városnak ajánlatot arra, hogy megfelelő mennyiségű összeget fog a város rendelkezésére bocsátani. Azonban sem a bécsi cég, sem Czigler útján a szükséges összeget előteremteni nem lehetett, sőt a feltételek tekintetében sem volt semmiféle biztos tudomás: a nagy kölcsön összegen a közvetitők jelentékeny hasznot akarván húzni a legvégsőkig akarták a pénz megadását halogatni.

Igy állott a helyzet még december 2-án is, amidőn a pesti J. C. Malvieux pénzváltó cég azt az ajánlatot tette a városnak, hogy 50000 forint közvetitői dij ellenében egy millió négyszázezer ezüst forint kölcsönt fog a városnak legrövidebb időn belől nyújtani és kérte a megbizó levél kiadását.[41]) Nem sokkal ezután, december 8-án, a bécsi társaság nyújtotta be ajánlatát, mely szerint hajlandó kifizetni a váltság egész összegét a grófoknál, ha a város ezzel szemben 20 év alatt 6 százalék kamat mellett 1,704,928 forint lefizetésére kötelezi magát, ami azt jelentette, hogy minden 1000 forint adós-

41) 1825—39 évi jkv. 731 pont. A legelőelkülönitési egyezség tartalma a következő: A város közönsége, megfontolván a régebbi legelő-egyezség folytán beállott szakadatlan panaszok alkalmatlanságát, kétséges kimenetelét a folyamatban levő úrbéres pörnek és figyelembe vevén azt, hogy a földesurak a város lakosságának boldogitását, előmozditását vette munkába, a régi panaszok megszüntetése érdekében a következőkben egyezett meg: „Városunk úrbéres határából, a milyenségre semmi tekintetnek helye nem lehetvén, ennek Királyság nevezetű pusztájából, a szénási és szarvasi határok mellett nyúló részén és érintésében, megnem szakasztható, egy tagban 1100 négyszögöl terjedtségű 11200 holdak vágatassanak ki a ms. uraság elkülönzött használatjába. Melynek elkülönzése és úrbéres többi legelőinktől határjelekkel is megkülönböztetése után földesuraink jussán senkinek legeltetési jussa határunkban ne légyen, ne is lehessen, hanem az ezenkivül birtokunkban maradandó egész szentesi határbeli legelő magunknak szabad kezeléssel szolgáljon, csonkithatatlanúl birtokunkban maradjon.“ (Az elkülönitett legelő rész ma: Terehalom, Józsefszállás és Disznóhalom nevet visel).

sági tőkéből 750 forintot fizet ki készpénzben a bankház.[42])

Ezt az ajánlatot a város nem fogadta el, de megbizottait arra útasitotta, hogy a nevezett társasággal az üzletet abban az esetben megköthetik a szorgos szükségre való tekintettel, hogyha 1000 forintonként vállalt kötelezettséggel szemben 900 frt. készpénzt fizet a társaság. Ilyen értelemben a megbizást mind Boros Sámuelnek és Pacher Jánosnak, mind Kurt Eduárdnak kiadták.[43]).

A tárgyalások ebben az irányban megindúltak. December 11-én a Malvieux pénzváltó intézet azt az aránytalanúl olcsóbb ajánlatot tette, hogy 1.400000 forintot készpénzben kölcsönűl ad 5 és fél százalék mellett. A város ez újabb ajánlat birtokában a bécsiekkel való tárgyalást teljesen beszüntette s most már a Malvieux bankházával lépett összeköttetésbe s felhatalmazta őt 5 százalékos, ha ez nem lehetne 5 és fél százalékos kölcsönpénz megszerzésére.[44])

Ennek a meghatalmazásnak kibocsátása után Czigler József is ajánlatot tesz, de 6 százalékos pénzre. Ezt az ajánlatot egyszerűen csak tudomásúl veszi a tanács azzal a megjegyzéssel, hogy ha előre nem látható okon szükség lenne rá, figyelembe fogja venni.[45])

Boros és Pacher azonban teljesen tehetetlen Pesten, mert Kurt, hiába akarják vele megszakitani az összeköttetéseket, tőlük el nem válik, sőt a grófok megbizottaival ismételten tárgyal s következetesen meghiúsitja azt, hogy a város megbizottai a Malvieux bankházzal érintkezésbe léphessenek.

Ezalatt a városi tanács a sok sikertelenség s a temérdek hiábavaló költekezés folytán egészen elcsüggedt s B r ü n e k József uradalmi kormányzóval bocsátkozik tárgyalásba. A kormányzó azt a megnyugtató választ adja a tanácsnak nála

42) 1835—36 évi jkv. 739 pontja.
43) 1835—36 évi jkv. 740 pontja.
44) 1835—36 évi jkv. 760 pontja.
45) 1835—39 évi jkv. 765 pontja.

tisztelgő tagjai előtt, hogy *az esetben sem hiúsúl meg az örökváltság ügye, ha a város a megfelelő kölcsöntőkét előteremteni nem tudja s igy a fizetési kötelezettségének eleget nem tehetne*, mert megfelelő és elfogadható feltételekről gondolkozott.[46])

Ez már december 20-án történik!

Még december 23-án is pótútasitást küldenek Boros Sámuelnak és Pacher Jánosnak, valamint Malvieux bankházához is, a grófokhoz is kérő folyamodványt küldenek — az eredmény semmi. A kölcsönpénz felvétele teljességgel meghiúsúl. További kisérletezésre idő nincsen s 1837 január 10-én bejelenti a két megbizott, hogy a grófok nem hajlandók további haladékot engedélyezni, a kölcsön felvétele pedig meghiúsúlt[47]), most már nem volt más hátra, mint Brünek által ajánlott s a grófok által is elfogadott újabb tárgyalásokat megkezdeni.

Kétségtelen tény, hogy a kölcsön fölvétele körűli eljárásnál számos hiba történt s kölcsön meghiúsúlása kizárólag e hibák folyománya volt. Bármilyen súlyos feltételeket szabott is a bécsi cég, mert egyedűl komoly ajánlatnak csupán az övé volt tekinthető, helyesebben tette volna a város, ha elfogadja s ezzel megmenti magát attól a sok kellemetlenségtől, amely néhány év múlva bekövetkezett. De a nagyobb hitelműveletek dolgában teljesen járatlan előljáróság visszariadt a nagy kötelezettség elvállalásától.

A megindúlt újabb tanácskozásokat Boros Sámuel és Pacher János kilenc pontból álló, a grófokhoz intézeti folyamodása inditotta meg. Ennek a folyamodásnak alapgondolata az, hogy a város 20 esztendő alatt kötelezi magát a váltsági tőke teljes törlesztésére s mindeddig haszonbéresnek tekintendő, 20000 hold legelőt zálogúl leköt, egy bizonyos meghatározandó kisebb összeget — a váltsági tőke egy tizedét és ezer aranyat —

46) 1835—36 évi jkv. 787 pontja. 47) 1835—36 évi jkv. 850 pontja.

fizet s ezzel szemben a város saját törvényhatósága alá jut.

Január 14-én Müller Ignác főszolgabiró elnöklete alatt tartott népgyűlés a grófoknak az újabb egyezkedés megindítására vonatkozó leiratának felolvasása után: Lakos András biró elnöklésével Soós József, Kristó Nagy János, Kátai Pál József esküdtek, Négyesi Imre esküdtbiró, Boros Sámuel és Hadsy György jegyzőkből álló bizottságot küldi ki az újabb tárgyalások lefolytatására s a népgyűlésen megjelent uradalmi tiszteket a város ügyének előmozditására kéri föl.[48]) A bizottság január 20-án mutatja be munkálatát a népgyűlésnek, amely azt minden módositás nélkül elfogadván, Brünek kormányzóhoz megküldeni rendelte.[49])

Az uradalmi tisztség kivánságához képest a február 27-én tartott népgyűlés, a nagyon is általánosságban tartott január 14-iki memorandum egyes pontjaira nézve a következő felvilágositásokat adta:

1. A váltsági tőkét az egyes lakosok fogják fizetni, mig a kamatok a közjövedelmekben nyerik fedezetüket.

2. Egy szesszió után 62 forint, egy ház után 6 forint, egy hold szőlő után 2 forint 30 krajcár vétetvén zsinórmértékül.

3. Az esztendei kamat 5 forinttal 100-tól 66919 forint ezüstben. A közjövedelmek 18000 forintra számittatnak, a hypothecat pedig 20000 hold legelőre téve, melynek jövedelmei kamat fizetésre fordittatnak, ideáliter 40000 forint ezüstben. Egyébiránt a kitett 20000 hold legelőt, amelyet a község speciális hypothecaúl kimutatott, maga részére megtartani kivánja, a kamat pótlására, mely a kamatokra fog számittatni, a község szájbéri név alatt kivánja a jószágot egyenlően elosztani.

4. A kasszák kezeltetni fognak: Kugler János, Verner Mihály, Pacher János és Jurenák József urak által.

5. Ha a 20000 hold hypothecaúl kevés lenne, az egész határ leköthető.

48) 1835—36 évi jkv. 856 pontja. 49) 1835—36 évi jkv. 879 pontja.

6. A község úgy véli, hogy az örökvalló levél pontjaiban minden ki lévén meritve, újabb kötelező leveleket tenni nem kiván egyébiránt, mint az egész felett adóssági levelet kötni.

7. A jurisdictiora nézve az uradalmi megbizottaktól kér további nyilatkozatokat, de kéri az örökbevallás megtételét, amely hivatva van mindent megszüntetni.

8. Felfedeztetnek a város adósságai, amelyeknek mai összege 56400 forint.[50])

Az ezen határozatban adott fölvilágositásokat az uradalmi megbizottak elégnek nem találták s azokra több észrevételt tettek. Ezeket az észrevételeket a tanács a népgyűlés elé terjesztette. A népgyűlés március 2-án és 3-án tárgyalta az uradalmi megjegyzéseket és a következő újabb határozatot hozta:

1. A szőlők után fizetni kivánt 2 forint 30 krajcárt az uradalom elégtelennek találván s azt 5 forintban kivánja megállapitani. A város a váltsági töke törlesztést egy hold szőlő után 4 forintban állapitja meg.

2. A királyi haszonvételek, Szentlászló és az árendális szessziónak jövedelme táblázatba foglaltatik az uradalom kivánságához képest.

3. A szájbér csak a behozandó proporción fölül tartandó marhák után vethető ki az uradalom szerint. Ezt a község is igy érti.

4. Az ideáliter tartható jószágok mennyisége egy szesszió után proporció szerint: 4 ökör, 4 harmadfű tinó, vagy üsző, 4 hámos ló, 4 ménesbeli ló, 120 juh, a bárányokat nem számitva és 4 sertés.

5. A községi pénzkezelés helyes intézésére nézve: a pénztár egy bizottság felügyelete alatt fog állani, amelynek elnökét az uradalom nevezheti ki.

6. A városi közjövedelmek emelésére az eladó és vevő minden száztól 5 forintot fog fizetni.

7. A község a polgári perek ellátását a városnak átadni kéri, onnan pedig az appelláta a nemes vármegyére tétessen által;

50) 1835—36 évi jkv. 1005 pontja.

vérbiróságban a kisebb bűnhődést szintén a városnak átadni, a hatalomra pedig a vármegyét fölkérni.

8. A kétszáz szesszió kihasitása és azonnali átadására vonatkozólag a város álladalma és biztositása megkivánja, hogy a bevallás a vármegye közgyülése előtt megtétessék.[51])

Azonban még ez a határozat sem tisztázta a vitás kérdéseket. Az uradalom nem látta biztositva a váltsági tőkét és további biztositékokat követelt. Nevezetesen a hypothecaul adandó 20000 hold legelőn kivül, az allódiális földeknek, a regáléknak és az épületeknek zálogba adásáts a 20000 holdról való rendelkezésnek felsőbb helyeken is való jóváhagyását kivánta. A város ezen követelés teljesitésére is hajlandó volt, de a maga bátorságositására az örökbevallást, „mint egyedüli biztositó módot egyáltalában megtétetni“ óhajtotta.

Az ismételt tárgyalások eredménye lett március 13-án a végleges megegyezés, amely a pótszerződés alapja volt. Ez a megegyezés a következő:

1. Az örökbevallás, mint különös kedvezmény hiteles helyen nyomban megtörténik, az átadás azonban a kétharmadrész adósság lefizetéséig csak haszonbérképen tétetik.

2. A 11200 hold kivágása és a földek elcserélése a bevallás után azonnal teljesittetik.

3. A királyi haszonvételekről, árendális szesszióról, úrbéres adósságokról a vármegye közbenjöttével ideiglenes haszonbéres szerződés köttetik, amely addig tart, mig az egész adósság kétharmadrésze le nem telik.

4. 20000 hold legelő a vármegye közbenjöttével a dicasteriumok jóváhagyása mellett a többi legelőtől elválasztatik.

5. Mindezen 20000 hold, mind pedig Szentlászló zálogos joggal a grófoknak általadatik, ezekről a zálogoslevél megköttetvén, addig tart, mig az egész adósság le nem telik; mindazonáltal olyképen, hogy a zálogjog csak a tényleg fenálló tőke összegig fog terjedni.

6. E zálogos javak a községnek ideiglenes szerződés mellett haszonbérbe adatnak, úgy és mindaddig, amig a haszonbéri szerződésekben vállalt kötelezettségeknek eleget tesz-

51) 1835—36 évi jkv. 106 pontja.

nek; mindazonáltal olyképen, hogy mivel a zálog csak a tartozás erejéig terjed, az árendális kikötés is csak addig áll.

7. Ha a 20000 holdat felsőbb határozatnál fogva a község a grófoknak által nem adhatná, ha a királyi haszonvételekről, urbéres adózásokról és árendális földekről kötött szerződések megakadályoztatnának, ha az örökbevallás felsőbb hatalomnál fogva megsemmisitetnék, ha a község felvállalt mindennemű kötelezettségének eleget nem tenne, vagy eleget tenni nem akarna, az örök bevallás maga-magában megszűnik s a város előbbi urbéres állapotjába visszaesik, mégis olyképen, hogy ezen egyezkedés előtt volt állapotába s a visszafizetendők visszafizetése mellett.

8. A polgári törvényhatóság általadatik, a büntetőtörvényszék megszüntettetik, azon fentartással, hogy ha az örök bevallás a fentebbi pont szerint megszűnik, a törvényhatóság is az uradalomra visszaesik.

9. A pénztár kezelésére a külső tanácsból kinevezendő 5 tagból álló bizottság fog a biró elnöklésével felügyelni.

10. Az adminisztrációra nézve egy organizált tanács, a községet képező külső tanács fog felállittatni, mely egyetértőleg minden gazdálkodási tárgyban és minden pénztári kezelésben fog intézkedni. A gazdálkodást a mostani kinézésekhez képest haszonbérbeadásban fogja kezeltetni a község.

11. A fennálló szerződésekből folyó mindennemű ügyekben öt tagú választott bíróság fog itélkezni, melynek 2—2 tagját a grófok, illetve a község fogják kinevezni, elnökét pedig a bíróság tagjai egyetértőleg megválasztani.

12. Megengedtetik a községnek, bár ezen pótszerződés szerint a váltsági tőke 5 százalékos kamataival 20 esztendő alatt lesz kifizetendő, hogy időközben is lefizethesse az egész váltsági tőkét, avagy nagyobb résztörlesztést is tehessen.

13. A szabad birtoklással járó szabad épités és javitás teljes szabadságában áll a községnek.[52])

Ennek a megegyezésnek most már csupán a véglegésitése volt hátra: a pótszerződés, a haszonbéres és zálogos szerződések megkötése s azok aláirása. Addig azonban, amig ez megtörténhetett, egy egész hónap telt el. Ezt az időt Szentes vá-

52) L. 1835—36 évi jkv. 1035 pontját.

rosa a függő kérdések elintézésére és az átmeneti intézkedések megtételére forditotta.

Mindezen kérdések közül első az urbéri tartozások dolgának elrendezése, a második pedig a szentlászlói majorság átvétele tekintetében szükséges alku megtétele volt. Mind a kettő némi nehézséggel járt, mert mind az uradalom, mind a város más és más álláspontot foglaltak el. Az ellentétek azonban hamarosan elsimúltak, mert az uradalom engedett. Brünek kormányzó nem akarta megnehezíteni a város dolgát, sem pedig a békés, egyező hangúlatot elrontani, megelégedett tehát az elmúlt 1836 évi november és december hónapokra esedékes készpénzbeli urbéres tartozások kiegyenlitésével, elengedvén a gabona, bor és nádkilencedet, végül a szentlászlói szántások és vetésekért a város által fölajánlott 3000 ezüst forinttal az uradalom által követelt 3970 forint helyett.

Ugyaneben az időben gondoskodott a város mérnökről is. A zálogul lekötött 20.000 hold, valamint a Szentlászló és Bökény helyett adandó csereföldek, a legelő elkülönitési szerződés értelmében kihasitandó 11200 hold, végül pedig az egész határ fölmérésére mérnököt alkalmazni kénytelen volt a város. A mérnök Seres László lett, aki a város közéletében később jelentős szerepet vitt. Fizetése volt az egyezség szerint 250 forint készpénz, szabad lakás és egy fél szesszió föld szabad használata. Ezenkivül minden 1100 négyszögöles hold fölméréséért külön 4—4 ezüst krajcár illette. Az uradalom, amelynek ebbe a kérdésbe is megvolt a beleszólása, hozzájárult a mérnök alkalmaztatásához. Mi sem volt természetesebb dolog, mint ez. Az uradalomnak nagyobb érdeke fűződött a mérnök alkalmazásához, mint a városnak.

Haladt is minden gyorsan, fenakadás nélkül. Csak egyszer került a város és az uradalom egészen ellentétbe. Ez pedig a legfontosabb kérdésnél következett be: a földesurak részére teljesitendő fizetés biztositására megszerzendő kölcsön dolgában. A városnak 150.000 forintra volt szük-

sége. Ezt az összeget Jurenák Ferdinándtól vette kölcsön. A kölcsön fölvételét azonban az uradalom nem hagyta jóvá azon a cimen, hogy a kötelezvényben nincsenek megállapitva a visszafizetés feltételei s azt követelte, kogy a város olyan kölcsönt vegyen föl, amelyet három év alatt 50—50 ezer forintos részletekben visszafizet.[53]) A nem várt ellenkezés némi zavart keltett, de Jurenák Ferdinánd kisegitette a várost; az uradalomtól kivánt föltételek mellett szerzett újabb kölcsönt báró Diettrich Józseftől.[54])

A fizetés teljesitésére Pacher Jánost és Farkas Sándort küldte ki a város. A két megbizott Pozsonyba ment, mert Lajos gróf, aki testvéreit is képviselte, itt tartózkodott. Pacher és Farkas április 19-én tettek jelentést eljárásukról a városi tanács és képviselők előtt. Kifizettek, a jelentés szerint, a grófok részére 120.000 forintot és átadták az 1000 darab aranyat, amelyet 4700 forintért vásároltak, nem különben kifizették Jurenák Ferdinándnak a 150.000 forintos kölcsön megszerzéséért felajánlott 15000 forint jutalékot is. A tanács a jelentést jóváhagyóan tudomásúl vette s miután a pótszerződés megkötésének ez a fontos előfeltétele megtörtént, megkezdődhetett a szerződés aláirása.

Azalatt az idő alatt nevezetesen, mig a város két kiküldötte a fizetés teljesitése végett úton volt, elkészült véglegesen megállapitott szövegében a pótszerződés s az annak függelékéül szolgáló haszonbéres szerződés, a zálogos levél és a város közigazgatásának új szervezéséről szóló megegyezés, mely utóbb annyi bajnak lett kútforrása. A szerződést és mellékleteit előbb a városi tanács tárgyalta április 15-én. Ekkor még mindig merültek fel aggodalmak és a pótszerződést visszaadták módositás végett az uradalomnak.[55]) Az uradalom a lényegtelen módositásokhoz hozzájárult, mire

53) 1835—36 évi jkv. 1109 pont.
54) 1835—36 évi jkv. 1114 pont.
55) 1835—39 évi jkv. 1122 pont.

1837. április 18-án a népgyűlés elé került a váltság ügye s a nép elfogadta az új szerződést.[56])

Ennek a pótszerződésnek szövegét eddig még sehol sem adták közre s azt mondhatjuk, hogy az a maga teljességében, ismeretlen. Tekintve azonban ennek az okiratnak nagy fontosságát a város történetében, a későbbi események alakulására való kihatását, szükséges, hogy ezt a szerződést is egész terjedelmében fölvegyük a város történetébe, elmellőzvén a szerződés semmit sem mondó, szokásos bevezető részét. A szerződés egyes pontjai igy szólanak:

1. Az emlitett s múlt 1836-ik esztendei januáris 10-ik napján kötött s *A.* betű alatt idecsatolt örökös eladási főszerződésnek minden pontjai, amennyire azok ezen pótló szerződés által nem változtatnak, vagy nem módosittatnak a magok erejökben tovább is sértetlenül fönnmaradnak.

2. Az emlitett örökös eladási főszerződésnek 1-ső pontjában *b.* alatt emlitett 11200 holdnak, mint törvényesen elkülönzött uradalmi legelőnek, kivágása legfelsőbb helyen is már helybehagyva lévén, annak a fő és ezen pótló szerződésben — nevezetesen pedig a 11-ik pontnak *c.* betűje alatt foglalt feltételek megtartása mellett, az örökbevallás megtétele után azonnal történendő kivágása és az uradalom birtokába leendő bocsájtása megállapittatik, úgy nemkülönben ugyanott a *c.* és *d.* alatti cseréknek ugyanakkor történendő azonnali eszközlése kiköttetik, fentartván ezek iránt is a főszerződésben foglalt egyéb feltételeket. (Ugyanitt a szentlászlói gabona és szénatermésre külön feltételek foglaltatnak.)

3. Az uradalmi polgári törvényhatóság a főszerződés 2-ik pontja szerint a községre ruháztatik azonnal, amint az örökbevallás megtétetik. Ugyanahoz és ugyan a főszerződés 2-ik pontjához képest a m. grófok a büntető törvényhatóságról is lemondanak, azon bővebb magyarázattal azonban, hogy a vérbiróság iránt a m. grófok osztályos véreik ellen szavatosságot vállalnak.

4. A vevő városi közönség az örök eladási summából, a szerződés 5-ik pontjának *a.* cikkelye szerint, az ott kikötött

---

53. 1835—36. évi jkv. 1127 pont.

30000 forintot lefizetvén, valóságos és még fent levő adóssága tészen 1.327.072 forintot 47 krajcárt konvenciós ezüst pénzben, a szentlászlói cserébe adós a közönség 1000 darab császári szimpla aranynyal s végre azon 6630 pengő pénzbeli forinttal, mely a Catholica eklézsiához tartozó patrónátusi épületek fentartására megkivántató tőke summa fejébe fizetendő.

5. Kötelezteték a közönség a fentebb emlitett s egyenesen a m. grófokat illető summából ezen pótlószerződés aláirásakor 100073 frt 47 krt s az 1000 darab aranyat azonnal készpénzben megfizetni, mely summáknak lefizetése után adós marad a közönség 1,227.000 forinttal. Ezen summa letörlesztésére tartozik a közönség a m. gróf uraknak félesztendőnként 5 százalék kamatot és a tőkesumma eltörlesztésére annyit fizetni, amennyi a 7-ik pont alatti kiszámitásban foglaltatik. A fizetési határidők junius 15 és december 15. A fizetési hely Pesten, Károlyi György gróf pénztára.

6. Noha ugyan az örökeladás vételbeli fő és pótló szerződések a község bátorságositására ezúttal hiteles helyen bevallatnak, ez mindazáltal az egész adósság kétharmadrészének lefizetéséig gyakorlatba nem vétetik s tulajdonos joggali általadással nem usurobároltatik. Mihez képest:

a) a m. grófok, valamint a jobbágyi adózásokat, ugy az uradalmi árendális földeket és királyi haszonvételeket a községnek a fentebb emlitett adósság kétharmadrészének lefizetéséig csupán haszonbérbe adják által, melyről

b) különös haszonbéres, minden egyes lakos által aláirandó és ide *B.* betű alatt csatolt szerződés köttetvén, annak megerősitése a vármegyén a község által kieszközlendő lészen, fenmaradván őfelségének legfőbb megvizsgálási joga. Mely szerződésben noha 20 esztendők volnának kikötve, mégis, ha a község a kétharmadrész adósságot előbb lefizetné, a haszonbér is meg fog szüntetni s ezen javadalmak a községnek örökös jussal fognak általadatni. Ezen urbéres kötésre még az is megjegyeztetvén, hogy az örökvalló levél megsemmisitése esetében, valamint az a m. grófok részéről normativumúl, úgy a község részéről jövendőbéli kontraktuális állapotnak követelésére jogúl nem szolgálhat, hanem ezzel együtt erejét egészen elveszti s az úrbéres állapot teljes erejében visszaáll.

c) A vételi summának nagyobb bátorságositására az örökbevallás megtétele után azonnal tartozik a közönség a cserébe kapott szentlászlói majorságos földeket, mint speciális hypothecat a

m. grófoknak zálogos jussúl átadni és törvényesen birtokjukba bocsátani. Tartozik továbbá az uradalmi elkülönitett legelő és a cserebéli földek kivágása után fenmaradt városi legelőből 20000 holdakat, amelyekből egyharmad rész jó szántóföld, egyharmad rész jó kaszáló, egyharmadrész pedig jó legelőnek használható legyen, a vármegye engedelmének hozzájárúltával külön határjelekkel elválasztani és a *C.* alatt iderekesztett zálogos levél tartalma szerint a m. grófoknak szabados és közadózástól ment használatjokra szinte zálogos jussal átadni, mely két rendbeli zálogos hypotheca mindaddig a m. grófok kezén marad, mig nemcsak az egész vételi tőke lefizetve, hanem ezenfelül mindazon kölcsönök, melyeket a község ezen vételre a m. grófok irásban kiadott engedelme mellett eddig fölvett s netalán a jövőben fölvenne, az illető hitelezőknek tökéletesen kiegyenlitve nem lesznek. A fentérintett 20000 holdak és Szentlászló egyébiránt az ide *D.* alatt csatolt kontraktus mellett ezúttal a községnek haszonbérbe adatnak.

d) Tartozik a közönség ezen 20000 hold legelő kiszakasztatása iránt a helytartótanácsnak és kancelláriának jóváhagyását kieszközölni.

Mely zálogos 20000 hold földnek különszakasztása, ha a felsőbbség által meg nem engedtetnék, ezen, csupán egy esetben joga leszen a vevő közönségnek a m. grófok kezessége alatt kölcsön felvett s netalán még felveendő tőkéknek a közönség által történendő lefizetése mellett, a megtagadás napjától számitott három hónap alatt ezen 20000 holdra esendő zálogos summát készpénzül 640000 ezüst forintban letenni s ezáltal az örökvalló levelet teljes erejében megtartani, oly kikötéssel azonban, hogy a kölcsönveendő sommáért a közönség 6 percent kamatoknál többet nem fizethet, önként értetvén, hogyha ezen föltételt is a közönség nem teljesitené, akkor a jelen szerződés 11-ik pontja ezen esetre is kiterjed.

7. A fentebb emlitett 1227000 forint tőke és annak kamatjai a fentebb érdeklett speciális hypothecak haszonvételéből s az ott emlitett úrbéri és királyi haszonvételek haszonbéréből és amennyiben ezekből ki nem kerülne az egyes lakosokra a város elűljárói által kivetendő s törlesztő taksának cimzendő summákból fognak kifizettetni az itt megállapitott törlesztő terv szerint. (Itt egész terjedelmében közli a szerződés a törlesztő tervet, amelyet azonban elmellőzhetünk). Megjegyzendő itt, hogy amenyiben a város valamikor nagyobb összeget akar

fizetni, mint azt a törlesztő terv előirja, a grófok a többletet is tartoznak elfogadni.

8. A városi közönség a grófok engedélye nélkül a kétharmadrész summa letételéig kölcsönt nem vehet föl.

9. Több lényeges oknál fogva mind a m. grófok, mind a vevő városi közönség igen óhajtván, hogy az egyes lakosok a fassziónális sommának reájok nézve kiszámitott illetősége egyszeri lefizetése által magukat kiválthassák s hogy ezáltal az ily egyes kiváltottnak többi lakos társaikérti szavatossága a m. grófoknak fizetendő váltsági tőkére és annak kamataira nézve megszűnjék. Ennélfogva mind a két részről közértelemmel megállapittatik, hogy a lakosok magokat egyenként is kiválthassák, minthogy az egyes váltságok csak azon esetre s akkor létesülhetnek jogi bonyodalom nélkül, ha amidőn a városi község belső igazgatása s különösen pénzbeli kezelése és számadási rendszere tökéletes megnyugtatásig lészen megállapitva, ezen megnyugtatást pedig csak a tettleges meggyőződést szülő jövendő nyújthatja, azt választották a felek, hogy ezen váltság föltételeit e folyó évi november 1-ső napjáig fogják közös akarattal megállapitani s azon esetre, ha ezen egyes váltság iránt meg nem egyezhetnének, e miatt ezen örökeladási szerződésnek egyéb pontjai és feltételei sértetlenül teljes hatóságokban maradjanak.

10. A kétharmadrész örökvételi somma letételével a városi közönség az 1836 évi januárius 10-ről költ örökeladási főszerződésben körülirt mindennemű megvett javaknak birtokába solenniter be fog igtattatni.

11. Ha mindazáltal a közönség ezen szerződésben felhozott akármely föltételt meg nem tartaná, joga lészen a m. grófoknak tetszés szerint, vagy a feltételek megtartására a közönséget lekötelezéséhez képest végrehajtás által is szoritani, vagy ezen, egyébként is feltételes és épen azért gyakorlattal föl nem ruházott s nem usuroborált, örök adást-vevést önhatalmukkal megszüntetni, mely fentartás kiváltképen azon esetben fog teljesedésbe vitetni, ha a közönség a 20000 hold zálogot akármi oknál fogva, még pedig minden kezelésen túl helyeztetve, ki nem szakaszthatná és a m. grófoknak zálogos birtokúl ált nem adatná (a 6-ik pontú d. alatti engedményt figyelembe tartván), továbbá, ha a b. alatti úrbéres szerződés, vagy e jelen örökeladási levél, akármely fölsőbb hatalom által megsemmittetnék, vagy módosittatnék, ha a közönség fizetéseit a megállapitott határidőkben teljesiteni elmulasztaná, mely esetben

a) a m. grófok mindazon summákat, melyeket a község egyetemben törlesztő tőkeképen lefizetett, az örök adás-vevés megszüntetése napjától számitatandó olyantén időkben és részletekben fogják visszafizetni, aminőkben azon pénzeket a bevallás napjától számitva a község befizette. Ellenben a község által a vételi tőke után fizetett kamatok, minthogy azok az úri javadalmak haszonvételéért és az úrbéres esztendei szolgálatok és tartozások és igy Szentesnek esztendei jövedelmei helyett fizettetnek, a m. grófok tulajdonai maradnak. Egyébiránt ezen visszafizetendő törlesztési tőkék után az 5 percentes kamat nem elébb, mint a szerződések megszüntetése napjától fog a m. grófok által fizettetni;

b) az egyesek által lefizetett váltsági dij a m. grófok által a községnek a szerződés megszüntetése napjától számitandó fél esztendei határidő alatt 6 percentes kamattal fizetendő vissza, valamint azt a község az egyes lakosok nevében a m. grófoknak befizetendi, úgy szintén tartozik a közönség azon egyes lakosokat azonnal teljesen kielégiteni;

c) mindennemű úri javadalmak iránt kötött szerződések megszüntettetvén azok azonnal a m. grófok részére visszavétetnek;

d) az egész közönség s minden egyes lakosok, igy azok is, kik váltsági dijokat előlegesen kifizették, nem tekintvén váltódijoknak a város által netalán elmulasztott visszafizetésből eredhetett viszálkodásaikat, az úrbéres állapotba visszaesnek, mihezképest mindennemű úri tartozásokat természetben tartoznak megadni s úrbéri munkájokat természetben leszolgálni, önként folyván innen, hogy az uradalom törvényhatósága is, mint első birósági, ez esetben föléled;

e) az ezen szerződésnek 2-ik pontjában foglalt 11200 hold különválasztott uradalmi legelő s az ugyanott emlitett cserebeli földek kölcsönösen visszaadatnak, következve a közlegelő elkülönzését helybenhagyó legfelsőbb rendelkezés is, mint ezen örök adás-vevés létesültének egyik főalapja, magában megszűnik. Mihezképest az egyik félnek sem szolgálhat a másik ellen erősségül. Az ezen visszaadandó földeken időközben tett épitesek, valamint a városi község által, úgy a méltóságos grófok által is azonnal megtérittetnek. Magától értetvén, hogy a közlegelőkbeli és minden egyéb jogok és követelések, melyek az 1836 évi január hó 10-én költ és e jelen szerződés által megszüntettettek, ezek megsemmisülése esetén, szerződés előtti erejökkel fölélednek, mihez képest a közönség az emlitetl szer-

ződések előtti állásra teljesen és kivétel nélkül tettlegesen visszatértnek és visszahelyezettnek ismertetik.

12. Megengendtetik a közönségnek, hogy a városban levő tiszthazakat, minthogy azok fentartása tetemes költségbe kerülne, még a kétharmadrész adósság lefizetése előtt is, azonban minden esetre csak azután, mienkutánna a 20000 zálogos holdak különszakaszthatásának engedelme felsőbb helyről is megérkezett, avagy a 6-ik pontnak d. cikke teljesült, törvényes bizonyság jelenlétében tartandó nyilvános árverés utján eladhassa, úgy mindazonáltal, hogy az ezekért bejövendő pénzt az örökeladási somma lerovására forditani köteles legyen. Egyszersmind arról is biztosittatván a közönség, hogy a szerződésnek bármi okból történendő megsemmisülése esetében a m. grófok az igy bevett árral az épületek helyett meg fognak elégedni. A regálékhoz tartozó épületek azonban a kétharmad leteltéig semmi esetre a m. grófok jóváhagyása nélkül el nem idegenittethetnek.

13. A m. eladó grófok bátorságositása kiváltképen azon alapúlván, hogy a lekötött sommák kiszabott határidőben pontosan fizettessenek, erre nézve szükséges, hogy mind a váltsági javadalmak, mind pedig azoknak jövedelmeik bizonyos eleve szorosan meghatározott rendszerhez képest hiven kezeltessenek, mely célnak elrendezésére közakarattal határoztatik, hogy a város elűljárósága és ezen vételi állapotok kezelésével megbizandó tisztségek, átaljában a városnak igazgatása az örökbevallás után azonnal az E. betű alatt ide rekesztett s mind a két részről kötelező erővel elfogadott mód szerint szerkesztessenek össze.

14. Ez a szakasza a szerződésnek arról szól, hogy a felmerülhető esetekben a város és a grófok közötti vitás dolgok eldöntésére hivatott bíróságot miképen kell egybeállitani.

Ha ezt a pótszerződést vizsgálódásunk tárgyává tesszük, két dolgot lehetetlen észre nem vennünk. Az egyik, amiről már fentebb is szólottunk, hogy nevezetesen a város és a földesurak egymástól való elválási törekvése mindenen felül állott s hogy a város még a legszigorúbb feltételeket is elvállalta, csakhogy kiszabadúljon az úri hatóság alúl, viszont, hogy a földesúri család inkább *hitelezője* lett a városnak, de föltétlenül meg akart

szabadúlni Szentestől. A másik dolog az, hogy ez a szerződés sem az úrbéres jobbágyság örökvételi szerződése, hanem Szentes város közönségének szerződése, mert bár biztositja azt, hogy egyes jobbágyok külön kifizessék a váltsági tartozást, de ennek csak úgy és abban az esetben van hatálya, ha az egész váltság megvalósúlhat.

Általában véve meg kell azt is állapitanunk, hogy a pótszerződés minden kedvezménye mellett sokkal erősebben megköti a várost, semmint arra szükség volna s már összeállitásában magában hordta azoknak a nagy összeütközéseknek csiráit, amelyek alig pár hónap múlva bekövetkeztek. Igaz: a város és a földesurak egyaránt abban a hitben voltak, hogy sikerűlend a nagy kölcsönt megszerezni s ez esetben a váltság ügyét végkép rendezni lehet, amely körűlmény sok mindent megmagyaráz. Mind a mellett kétségtelen, bárminő súlyosnak tetszik is ez a pótszerződés, a szentesiekre nézve előnyösebb volt a megelőző állapotnál s a jobb jövendő hitét ébresztette a szabadságra törő város közönségének lelkében.

A pótszerződés véglegesitése az 1837 évi április hó 20 napján, Müller Ignác főszolgabiró elnöklésével, tartott gyűlésen történt meg. Egy hét elmúltával befejeződtek az aláirások, megtörtént a 11200 hold legelő különvágása s ezzel az örökváltság ügye egyelőre befejeztetett: „Szabad Szentes“ városa megtarthatta biró választó népgyűlését.

M. N. MÚZEUM KÖNYV-TÁRA

Tartalom jegyzék.

Oldal

Előszó — — — — — — — — — — — 5

Bevezetés. Szentes őskori képe Csallány Gábortól. — — — — — — — — — 13

Első könyv. A honfoglalástól a török hódoltság végéig (896—1699.)

I. Fejezet: Szentes határa a honfoglalás idején. Kozártelepek és földvárak a határban. A vidéket a magyarok megszállják. Ajtony nemzetsége. Ennek lázadása Szent István ellen. A magyarok megtelepedése. Kunok betörése a vidékre. Szentes alapítása. A Zendus monda és annak történeti értéke. Viszonyok a XII. és XIII. században. Legelső oklevelek a határról. A tatárjárás. Szentes pusztúlása 1241-ben. 53

II. Fejezet: A tatárjárás után. Az ország helyreállítása. Szentes újra épűl. Kunok a határban. Ezek rakoncátlankodása. Leveretésük és elzüllésük. Hirek a határ egyes részeiről. Földesurak. A Szeri Pósák. Közállapotok a XIV. században. Életmód. Földesurak és jobbágyaik. Kulturális viszonyok. — — 63

III. Fejezet: A szentesi határban Hunyadi birtokok voltak. Ezek a Tamásiak kezéről jutottak a Hunyadiak birtokába. — Küzdelem a birtokokért. — Hamisitott oklevelek. — Hunyadiék igaza. — A birtokoktól mégis megfosztják Hunyadit. — Az újabb adomány levél. — A birtokok Mátyás korában. — Zeleméres és Királyság. — Dónáttornya és Királyság biráskodási joga. — A birtokok Corvin János kezén. — Corvin János utódai. — A dónáttornyai jobbágyok névjegyzéke 1499-ből. — — — — — — — — 73

Oldal

IV. Fejezet: A határ többi községei a török világ előtt. — A legnagyobb földesurak. — Birtokváltozások. — Egy hagyatéki ügy. — A Heykedi és Szeri Pósa családok utódai. — Küzdelmek Szentes birtokáért. — A város ezidétti állapota. — Életmód a mohácsi vész előtt. — A földesurak erőszakoskodásai. — A jobbágyok helyzete fokozatosan rosszabodik. — A pórlázadás és annak következményei 1514. — Az ország hanyatlása. — A mohácsi vész. — Az első török dúlás a vidéken és Szentes pusztulása 1526. 84

V. Fejezet: Mohács után. — Viszonyok a környéken — Földesurak egymás ellen. — János király uralma megszilárdúl a Tiszántúl. — A reformáció befogadása és terjedése. — Ennek okai. — A török uralom kezdetei. — Az 1561 évi összeirás. — Petrev pasa Gyula vára megvételére indúl. — Tatárok dúlása a környéken. — Szentes és Ecser pusztulása 1566. 100

VI. Fejezet: Gyula bukása és a török uralom megszilárdúlása 1566. — Békésebb időszak következik. — A határ községei Ecser kivételével fölélednek. — Szentes állapota. Gerendási Balázs lelkipásztor. — Az egykori térképek, dézsmalajtsromok és a török defter adatai. — Nehéz esztendők. — A tizenöt esztendős háború pusztitásai. — Ujra erdélyi fenhatóság alatt. A béke idejében a város újra gyarapszik Szentes erdélyi földesurai. — Ujabb harcok a vidék uralmáért. — Ütközet Szentes alatt és a vidék pusztúlása. 115

VII. Fejezet: Állapotok a XVII század közepén. — Az országgyűlés Csongrádmegyét visszacsatolja Magyarországhoz. — Már az országgyűlési adót is kirójják a vidékre. — Azért csak török az úr. — Rosszak a közviszonyok. — A „szabad legények“ garázdálkodásai. — A magyar hatóságok képtelenek a földnépét megvédelmezni. — A törökök oltalmazzák azt. — A török hatalom delelő pontra jut. — A gyulai pasa telepitési kisérlete Szentesen. — Ennek okai, ideje és tartama. — A szentesiek a Szentilonahátra menekűlnek a letelepedett török-tatár családok elől. — A templomukat azonban bántatlanúl hasz-

Oldal

nálhatják. — A telepűlők távozása Szentesről és a város fölszabadúlása 132

VII. Fejezet: A török uralom hanyatlása — A pápa szövetségre hivja Európa fejedelmeit Magyarország felszabaditására. — A bécsi hadjárat 1683. — A folytonos harcok során a mi vidékünket a török is német is kuruc is pusztitja. — Szentes a tatárok kezében 1685. — A csongrádi futás és élet Csongrádon. — A visszatérés. — Buda visszavétele. — Szeged ostroma. — A szentesi ütközet. — Szegedet feladják a törökök. — De a vidéken bosszút állanak. — Bőd megsemmisűl 1686. 141

IX. Fejezet: A török uralom utolsó évei. — A határ állapota és a lakosság helyzete. — Német katonák zsarolják a vidéket. — Harcok Gyula körül. — Az utolsó török-tatár dúlás 1693. — A lakosság menekűlése. — Lambion mérnök hiradása. — A városba oláhok költözködnek. — A lakosság ezek elől is menekűl. — Lakás a bődi romok közt. A karlócai béke és a szentesiek hazatérése. — A visszatérő lakosság a megtelepedett oláhokat kiveri 1699. 150

X. Fejezet: Élet a török uralom alatt. — A meghóditott vidék jogviszonyai. — Török közigazgatás és adóztatás. — A török erkölcsök. — A magyar földesurak dolgai. — Az utolsó Dóczi szomorú sorsa. — Nehéz két úrnak szolgálni. — A közrend felbomlik. — A folytonos pusztulás 161

Második könyv. A török uralom megszűntétől az urbarium behozataláig (1699—1775).

XI. Fejezet: A határ állapota a török uralom megszűnte után. — A hazatért szentesiek első teendői. — Bevándorlások. — Kedvező gazdasági viszonyok. — —A református egyház helyzete és a kulturális — viszonyok. — II. Rákóci Ferenc szabadságharca és a szentesiek. — A protekciónális levél. — Hadműveletek a környéken. — Károlyi a szentesieket Csongrádra telepiti. — A szentesiek visszatérése. — Rác betörés a határba. — Bökény pusztulása. —

Oldal

Harc a tőkei pusztán 1705. — Rabutin császári generális szállja meg a várost. — Szabadságharc utolsó évei. — A pestis 1708–1709. 173

XII. Fejezet: Rákóczi szabadságharca befejeződik 1711. — A hazatérő szentesi kurucok magukkal hozzák a békeokmány másolatát. — A város közviszonyai ekkor. — Az 1715. és 1720. évi összeirás. — Szentes élelmezési hadi központ 1716–1717. — A felajánlott szabad királyi városi jellegért a város birái nem mernek fölmenni Bécsbe. — A református egyház dolgai . — Páthi Miklós kálváriája. — Szépe Pál főbiró és a város lakossága. 186

XIII. Fejezet: A város földesurat kap, báró Harruckern személyében. — Harruckern életrajza. — A birtok adomány előzményei. — Harruckern okos politikája és nagylelkűsége. — Szentes megnépesedik és nagyváros lesz. — A város és földesurának első szerződései. — Szentes vásárt kap 1730. 197

XIV. Fejezet: A szervezkedő Csongrádmegye harcai a szentesi határ egyes pusztáiért. Harruckern teljesiti a vármegye óhajtását. — Szentes uradalmi központ. — A szentes-szegvár-derekegyházi és kunszentmártoni határ kiigazitás. — Hékéd dolga. — Harruckern küzdelmei a jogkeresőkkel. — Az új adomány levél. — A város közviszonyai. — Főbirák nevei — A Peró-féle lázadás és a szentesiek. — A református egyház aranykora. — A gümős pestis 1738—1740. — Más csapások. 207

XV. Fejezet: Országos közállapotok. — A viszonyok Szentesen. — Harruckern János György halála. — Harruckern Ferenc az új földesúr. — Német katolikusok telepednek meg a városban. — A reformátusok templom bővitési törekvése. — Perger János a reformátusok ellen. — Deputáció Bécsbe. — Vizsgálatok a templom dolgában. — A templomot elveszik a reformátusoktól és a katolikusoknak adják át. — Az új református templom épitése és az azzal járó kellemetlenségek. — Megalakúl a katolikus egyház Szentesen. — Közállapotok. A város

Oldal

ügyei. Változások a város szervezetében. Gazdasági viszonyok 222

XVI. Fejezet: Szentes a XVII. század közepén. — A közigazgatási szervezet. — Teritett asztal a városházán. — Népélet. Szokások a református egyháznál. Keresztelés. — Házasság. — Temetés. — Ruházkodás. — A nők fejdiszei. — Erkölcsi viszonyok. — Egy boszorkány pör. — Kulturális dolgok. — Szegény segélyezés. — A „helyes gazdák" névjegyzéke. 1747-ből. 241

XVII. Fejezet: „Szerfelett való vizáradás." — Az árviz után. — Igérik a segitséget, de elmarad. — A közviszonyok. — Az 1759. évi összeirás. — Chatalides tiszttartó. — A reformátusok ellen. — Nagy átalakulás a közügyekben. — Az apostaták dolga. — Szentes és az országos események. — A Pető-Törő lázadás. — Rendkivüli hadi segélyek. — Gál István lelkész szerepe. — A nagy tűzvész és a város pusztúlása. 1760. 256

XVIII. Fejezet. A tűzvész után. — Az újjá születő város. — A reformátusok templom épitése. — Vallási ügyek. — Az első szabályrendelet. — Közállapotok. Gazdasági viszonyok. — Kulturális dolgok. — Gál István lelkész halála. 269

XIX. Fejezet. Az urbárium behozatala előtti évek. — Halász János nótárius uradalmi tiszttartó lesz. — Működése a város ellen irányúl. — A város lakóinak száma 1773. — Betörés a városházán. — Vád Vecseri Mihály főbiró ellen. — Ipar és kereskedelem ez időben. — Gazdasági viszonyok. — Egyházi dolgok. A reformátusok toronyépitése. — Báró Harruckern Ferenc halála. 286

Harmadik könyv. Az urbárium behozatalától az örökváltsági pótszerződés megkötéséig. (1775—1837.)

XX fejezet: Az urbárium. — Ennek fejlődése. — Mária Terézia rendelete. — Szentes úrbéres dolga. — Előzetes intézkedések. — A határ felmérése és

Oldal

kiosztása. — A kiosztásnál Pap István megkárositja a református egyházat. — A város és az uradalom ellentéte. — Királyság kérdése. — Az urbéri pör. — A város a vesztes fél. — Az elveszitett Fábián puszta ügye. — Az urbéres telkek mennyisége. — A szentesi úrbéres birtokosok névjegyzéke 301

XXI. Fejezet: II. József kora. — A török háborúk és azok hatása. — A türelmi parancs és a vármegye. — Az egyházak dolgai. — A dekretalis ünnepek. — Német nyelv az iskolákban és a katolikus egyházban. — A református preceptorok. — A város ügyei 1776-tól. — Az 1783 évi összeirás. — Közállapotok. Vecseri Mihály halála. — Szentes a Károlyi család birtoka lesz. — Szentes és gróf Károlyi József. — Gazdasági viszonyok. — A nagy szárasság és inség. — Ádám Székely István csikós esete. 329

XXII. *Fejezet:* A XVIII. század utólsó évtizede. — II. Lipót és Ferenc. — A francia háborúk. — Ujoncozások. — A város közigazgatása. — Számadási rendtartás. — Az árvák gondozása. — Városház épités. — Tisztújitószékek. — Az utcák rendezése. — Urbariális ügyek. — Gazdasági dolgok. — A szénási legelő. — Sertés és juhtartási tilalom. — Juh összeirás 1793. — Inséges évek. — A vármegye közbelépése. — Inség kölcsön. — Vetőmag segély 1794. — Szigorú rendeletek. — Egyházi dolgok. ... 345

XXIII. *Fejezet:* A XIX. század elején. — Katonai terhek. — A beszállásolások ellen. — Ujoncozások és önkéntes beállók. — Akiknek hazatérését nem kivánják. — A nemesi felkelés. — A Harruckern birtokok felosztása. — Gróf Károlyi Antalné és gróf Károlyi József halála. — Urbárialis dolgok. — Városi közügyek. — Változás a jegyzői karban. — Közállapotok és statáriális intézkedések. — Gazdasági viszonyok. — Az egyházak dolgai. — Lelkipásztorok. — Az evangelikus egyház megalakulása. 363

XXIV. *Fejezet:* Élet a XIX. század elején. — Gyermek nevelés. — Házak. — Házi eszközök. — Ételek és italok. Foglalatoskodás. — Pénzkeresés. — Házas-

Oldal

ságkötés. -- Házasélet. — Temetés. Erkölcsi viszonyok. 386

XXV. *Fejezet*: A francia háborúk utolsó évei. — Fokozódó terhek. -- A beszállásolások. — Ujoncozások. — Lohadó áldozatkészség. — A háborúk vége. — A devalváció és hatása. — Rossz közbiztonsági állapotok. — A megvádolt zsidóság és annak védekezése. — Városi közügyek. — Tóth István főbiró. — Viharos tisztújitás. — Megvádolt előljáróság. — Egyenetlenség. Boros Sámuel első szereplése. — Állandó zavarok. — Az uradalom ellen. — Urbéri ügyek. — Gazdasági viszonyok. — Szűk termés és inség. — Földrengés. — Árviz. — Marhavész. — Piaci árak és helypénz. 414

XXVI. *Fejezet*: A XIX. század harmadik évtizede. — Egy felség folyamodvány. A számadások dolga. — Adóhajtás katonasággal. — Hevessy jegyző esete. — Az 1825. évi tisztújitás. — Boros Sámuel visszahivása. — Teljes a béke. — A városi ügyek fejlődése. — Rendtartások. — Közállapotok az évtized végén. — A gróf Károlyi testvérek birtokosztálya. — Urbáriális ügyek. — Egyházak. — Iskolák. — Cseléd és munkás kérdés. — Árviz veszedelem. — Gazdasági helyzet. 451

XXVII. *Fejezet*: Örökváltság előtti évek. — Városi dolgok. — Rosszak a pénzügyi viszonyok. — A közügyek intézése. — A megszüntetett harmadik jegyzői állás. — Boros Sámuel elleni panaszok. — A város válasza. — Boros Sámuel lemondása. — A népszeretet állásában megtartja. — A város és földesurai. Katonai dolgok. — Árvizveszedelem. — Közbiztonsági állapotok. — A kolera. Gazdasági viszonyok. — Földrengés. 480

XXVIII. *Fejezet*: Az örök váltság közvetlen előzményei. — Egyezkedés a régi úrbéri pörben. — Az országgyűlés működésének hatása. -- A püspöki tized és a legelő elkülönitésnek dolga. — A kiélesedett ellentétek. — Gróf Károlyi Lajos nyilatkozata az örökváltságról. — A hir hatása. — Küldöttség

Oldal

Nyiregyházára. — Tárgyalások. — Kész az egyezség. — Az örök váltsági szerződés. — Az örök váltság pénzügyi része és ennek nehézségei. — A város nem tud kölcsönt szerezni. — A váltság megsemmisülése előtt. — Uj tárgyalások. — A pótegyezség. --- --- --- --- --- --- --- --- --- --- 500

Képek jegyzéke.

	Lap
1. Bronzkori karperec	22
2. Germán (gót-gepida) csont sűrű fésű	26
3 U. a. bontó fésű	26
4. U. a. 1—2 arany fülbevaló	27
5. U. a. 3. agyag fonó orsó	27
6. U. a. 4. rekeszes fibula	27
7. U. a. bronz csatt	27
8. U. a. vas kés	27
9. U. a. vas lándsa	28
10. U. a. paizs dudor	28
11. U. a. kristály fejű zománcos csatt	28
12. U. a. préselt diszű edények	29
13. Zalotai jazyg (jász) sirlelet	31
14. Ugyanaz	32
15. Ugyanaz	33
16. Lapistói hun-avar férfi sirlelet	38
17. Ugyanaz	39
18. Ugyanaz	40
19. U. a. női sirlelet	41
20. U. a. női nyakék	41
21. Dónáti avar női sirlelet	43
22. U. a. férfi sirlelet	44
23. Árpádkori lovas sirlelet (Libahalom)	46
24. U. a. Nagyhegy	47
25. Árpádkori sarkantyú	47
26. Árpádkori nyakperec	47
27. Árpádházi királyok korából halanték gyűrű és karperec	48
28. U. a. női sirlelet (Libahalom)	48
29. A Duna vidéke az avarok pusztúlása idején*	55

Lap

30. IV. László király (F.) 66
31. Hunyady János* 76
32. Mátyás király (F.) 88
33. Tiszavidék a mohácsi vész idején* 98
34. II. Szulejmán szultán (F.) 102
35. Cs. Zay Ferenc* 105
36. Ecseri templom romjai 113
37. Tiszavidék 1579-ben* 118
38. Tiszavidék 1596-ban* 120
39. Tiszavidék 1596-ban* 122
40. Tiszavidék 1609-ben* 127
41. II. Rákóczi György* 135
42. Thököly Imre* 142
43. Kara Musztafa nagyvezir (F.) 144
44. Veterani tábornok* 147
45. Tiszavidék 1687-ben* 152
46. Heissler tábornok* 155
47. Szentes pecsétje 1684-ből 158
48. Szpáhi és janicsár (F.) 163
49. Rákóczi protekciónális levele 179
50. II. Rákóczi Ferenc (F.) 180
51. Rác katonák** 181
52. Rabutin tábornok* 184
53. Szatmári béke okmány másolata 188
54. Báró Harruckern János György (K. L.) . . . 199
55. Gróf Károlyi Sándor (K. L.) 213
56. Peró és társai kivégzése* 219
57. Báró Harruckern Ferenc (K. L.) 225
58. Lábady alispán aláírása* 220
59. Gróf Haller István főispán** 233
60. Szentes belterülete 1752-ben 242
61. Mária Terézia (F.) 265
62. Az 1761-ben épült református templom . . . 273
63. II. József (F.) 330
64. Báró Harruckern Jozefa (K. L.) 339
65. Gróf Károlyi József (E. G.) 364
66. Ködmen* 388
67. Pendel* 390
68. Ingváll stb.* 391
69. Női ködmenek* 392

Lap

70. Csipkés fökötő* 393
71. Ház a XVIII. századból* 394
72. Ház a XIX. század elejéről* 394
73. Ágy* 395
74. Láda* 296
75. Hosszú karosszék* 396
76. Asztal* 397
77. Kancsók és butykosok* 388
78. Világító eszközök* 398
79. Kulacsok és butykosok* 401
80. Faeke* 402
81. Gazdasági eszközök* 403
82. Reformátusok nagy temploma 442
83. Boros Sámuel aláírása 457
84. Az örökváltsági szerződés első lapja 522
85. Az örökváltsági szerződés aláírási záradéka . . . 523

Megjegyzés a képekhez.

A régiségeket bemutató képeket Csallány Gábor úr, a *-gal jegyzett képeket Hódmezővásárhely város, a **-gal jegyzett képeket Csongrád vármegye, a (K. L.) jegyzésűeket a gróf Károlyi nemzetség levéltára, a (F.) jegyzésűeket a Franklin társulat, végül az (E G.) jegyzésűt Eble Gábor úr volt szives fölhasználás céljából átengedni. A képek átengedéséért ezen a helyen fejezem ki hálás köszönetemet. (Szerző.)

A M. NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA

246, 385, 389-400

SIMA

Szentes
város
története

I.

617089